

MEDDELELSER OM GRØNLAND

MEDDELELSER OM GRØNLAND

UDGIVNE AF

KOMMISSIONEN FOR
LEDELSEN AF DE GEOLOGISKE OG GEOGRAFISKE
UNDERSØGELSER I GRØNLAND

BIND XLVIII

MED 6 TAVLER

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS C. A. REITZEL

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1912

CARTOGRAPHIA GROENLANDICA

AF

AXEL ANTHON BJØRNBO

- I. HISTORISK OVERBLIK OVER LANDETS OPDAGELSE
- II. GRØNLANDS KARTOGRAFI I PERIODEN 1000—1576

1911

INDHOLDSFORTEGNELSE.

	Side
Forord	V—XI
Fortegnelse over de i Værket publicerede Kort	XIII—XV
I. Historisk Overblik over Landets Opdagelse	1—63
II. Grønlands Kartografi i Perioden 1000—1576	65—332
I. Adam af Bremen og Hjuk Kortene	69—80
II. Nordiske Forfattere før Clavus	81—89
III. Claudius Clavus	89—119
Det ældre Arbejde (Nancyværket)	89—102
Det yngre Arbejde (Wienertext og A-Kort)	102—119
IV. De sydeuropæiske Søkort. Den grønne Ø	119—129
V. Nicolaus Germanus og Henricus Martellus	129—152
1. a-Typen	133—138
2. B- og b-Typen	139—152
VI. Martin Behaim	152—157
VII. Corte-Real-Kortene	157—182
1. Cantino-Typen	159—170
2. Labrador-Ø-Typen	170—175
3. Vinkel-Typen	175—180
VIII. Kombinationer, Forvexlinger og Fantasier	182—208
1. De ældste Asiens-Typer	183—195
2. Martin Waldseemüller	195—205
3. Bernardo Sylvano	205—208
De sydeuropæiske Søkort	209—219
IX. Polarkontinentets Indførelse. Nye Kombinationer	220—235
1. Johann Schöner før 1532	221—228
2. François de Malines og Oronce Fine	228—235
X. Nye Efterretninger fra Norden. Flere Kombinationer	235—321
1. Jakob Ziegler	235—243
2. Johann Schöner 1533. Bro-Typen	243—250
3. Gemma Frisius. Den ældste Mercator-Type	250—265
4. Olaus Magnus	265—280
5. Vopell-Typen og den anden Mercator-Type	280—296
6. Ulpius-Globen og den lille Grønlandsø	296—300
7. Søkortene 1532—1550	300—312
8. Gastaldi-Typen	312—321
XI. [Zeno-Kortet]	321—332

FORORD.

Det var Dr. BJØRNBO's Hensigt, naar Fremstillingen i nærværende Arbejde var ført ned til 1576, det Aar, da Frobisher ved sine Ishavsrejser indledede Grønlands Genopdagelse, at lade dette Afsnit udkomme som en første Del af det hele Værk. Han naaede ikke det af ham satte første Maal, da Døden uventet bortrev ham den 6te Oktober d. A., men det var dog lykkedes ham at komme temmelig nær op derimod: han havde faaet afsluttet Undersøgelsen af Zenokortet (1558) og manglede blot Tiaarene 1556—1576, der væsentligst vilde have kommet til at dreje sig om Mercators og Orteliuss' Arbejder. Det hele udkommer nu som et Fragment, hvorpaa han ikke fik lagt den sidste, afsluttende Haand.

Ved sin Død efterlod han sig Arkene 1—18 (Side 1—288) fuldt-færdige i rentrykt Stand og til Fortsættelsen (Arkene 19—21, Side 289—332) et saa godt som trykfærdigt Manuskript. Efter dette har Underbibliotekar Carl S. Petersen læst Korrekturen paa Ark 19—21 (Side 289—332).

Enkelte Citater, der stod in blanco, er blevne udfyldte, manglende Henvisninger tilføjede, og Kort, hvortil der henvistes i Texten, tilsatte samt forsynede med en i [] anbragt kort Underskrift i de Tilfælde, hvor Forf. ikke havde naaet at faa dette gjort. Udover disse redaktionelle Suppleringer er det iøvrigt i et og alt Forf.'s Arbejde, der foreligger i Arkene 19—21; man har hverken villet eller kunnet berøve disse sidste Sider Karakteren af et opus posthumum, noget der særlig vil være iøjnefaldende ved de forklarende Underskrifter under de i Texten optagne Kort, der fra Fig. 55 af i Manuskriptet havde en rent foreløbig (oftest med Blyant antegnet) summarisk Form for tilsidst helt at mangle. En lignende summarisk Karakter har den med Blyant nedskrevne Note 3 Side 312. Side 321 staar i Manuskriptet med Blyant et XI, hvilket angiver, at et nyt Afsnit begynder; Overskrift til Afsnittet mangler, og da ingen Antydning fandtes af,

hvad og hvormeget der deri skulde indbefattes, er Manuskriptet fulgt uden Supplering.

Blandt Dr. BJØRNBO's Papirer fandtes et «Udkast til Forord», der lyder saaledes:

Da KOMMISSIONEN FOR GRØNLANDS GEOLOGISKE OG GEOGRAFISKE UNDERSØGELSE i 1906 henvendte sig til mig med Anmodning om at skrive Grønlands Kartografihistorie, var jeg strax klar over, at Opgaven maatte deles, saaledes at den nyere Tid behandlede af en med den moderne Kartografis Teori og Praxis fuldt ud kyndig Mand, helst en Søofficer, da det jo hovedsagelig drejer sig om Sø- eller Kystkort. Skønt jeg nærede nogen Betænkelighed ved at overtage Perioden 1576—1720, blev det dog foreløbig bestemt, at Aaret 1720, det Aar, den ny Kolonisation ved Hans Egede begyndte, skulde danne Grænsen mellem den ældre og den nyere Tid.

Kaptajn i Flaaden H. O. RAVN, f. T. Afdelingschef paa Søkortarkivet, der har en mangeaarig Erfaring som praktisk Kortlægger, overtog den nyere Periode, men saaledes, at han lovede at staa mig bi paa de Punkter, hvor mine Kundskaber svigtede, for den ældre Tids Vedkommende.

Da Kommissionen ønskede en kritisk Behandling af de grønlandske Korts Udvikling, ikke blot en kronologisk beskrivende Opramsning, blev det besluttet for at lette selve Fremstillingen og dog gøre Værket saa fuldstændigt som muligt, at afslutte det med en Bibliografi over de grønlandske Kort.

Udarbejdelsen af denne overtog Underbibliotekar HOLGER LARSEN, der i flere Aar har arbejdet med Katalogisering af det Kgl. Biblioteks Kortsamling. For den ældre Periode viste det sig dog umuligt at lave Fortegnelse over de grønlandske Kort uden at være fortrolig med den ældre Kartografis Historie og Teknik. Alene Afgørelsen af, om Grønland fandtes paa Kortene, og hvor mange Grønlande der var, var ofte saa vanskelig, at Bibliografien maatte udarbejdes samtidig med Fremstillingen, og til Aar 1600 overtog jeg derfor selv Udarbejdelsen af Bibliografien.

Fuldførelsen af andre Arbejder sinkede Udførelsen af den grønlandske Kartografi; men da Danmark-Expeditionen i 1908 havde fuldført Opdagelsen af Grønlands Kystlinie, søgte jeg at fremme Arbejdet af al Kraft.

Skønt Grønland, saa vidt det hidtil har kunnet konstateres, først fremkom paa Kortene i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, gik Kortlægningens Forhistorie tilbage til ca. Aar 1000,

da Meddelelserne om det nyopdagede Land begyndte at naa de Kredse i Evropa, der sad inde med nogen geografisk Forstaaelse og Interesse.

Ved en udviklingshistorisk Fremstilling gælder det om, at Fundamentet er i Orden. Den ældste Tids geografiske Opfattelse af Grønland og Polaregnene overhovedet maatte blive Grundlaget for de ældre Kortlægninger. Det var derfor af Betydning at faa en saa klar Forstaaelse som mulig af Middelalderens Forestillinger om Norden og navnlig det yderste Nord. Hvad Nordboerne angik, havde Gustav Storm foretaget de fornødne Forundersøgelser. Derimod savnedes en Udredning af Adam af Bremens Nordensopfattelse og dens Betydning for Kartografien. Denne Forundersøgelse viste sig snart enten at blive overfladisk eller at sprænge Rammerne for det foreliggende Arbejde, og dens Resultater blev derfor samlet i en Afhandling i „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie“. Antagelig vil den efterfølgende Fremstilling vise, at det aldeles ikke har været overflødigt at studere Forhistorien saa nøje.

Af en lignende Betydning for den kartografiske Udvikling er Landets Opdagelseshistorie. Denne fortjente en selvstændig Monografi; men da ingen saadan forelaa, blev det bestemt, at der som Indledning skulde gives et kortere Overblik over Grønlands Opdagelse.

Vanskelighederne ved Opgavens Løsning forekom mig i Begyndelsen ikke særlig store; jeg antog, at andres og egne Forarbejder vilde sætte mig i Stand til hurtigt at give en ret udtømmende og tilforladelig Skildring af Emnet. Det varede ikke længe, før jeg blev klar over at have set for lyst paa Sagen. At fastslaa de forskellige Hovedtyper var ikke svært, men at paavise, naar Typen første Gang opstod, og hvorfor den netop paa det Tidspunkt blev, som den blev, var ofte meget svært — om ikke umuligt. De anonyme og udaterede Kort voldte her stor Ulejlighed. Et enkelt af den Slags, som f. Eks. det Schöner tillagte Globekort (1523), kunde være nok til at gøre Fremstillingen udflydende for en lang Perodes Vedkommende.

Men endnu værre var det med alle de upublicerede haandtegnede Søkort og Verdenskort, der ligger spredt i Evropa og Amerika, mange endda i privat Eje.

Med ikke ringe Bekostning lod Kommissionen en Del saadanne upublicerede Kort og Glober i England, Tyskland, Frankrig, Italien og Schweiz fotografere eller kalkere. Resultatet var grumme interessant; men netop derfor skikket til at vække Ængstelse for, at den „Udviklingshistorie“, der nu kunde laves,

vilde blive misvisende, naar i Løbet af et Par Aar nogle flere Kort og Glober dukkede frem og blev reproduceret. Blandt de nye Dokumenter, Fotograferingen bragte for Dagens Lys, var f. Eks. 1) de eneste kendte Hjul kort med Grønland som Ø nord for Evropa, 2) den hidtil lidet kendte og upaaagtede ægte Corte-Real-Type, 3) Prototypen for den 1540—75 ret almindelige Fremstilling af Grønland som Bro mellem Lapland og Newfoundland, 4) Mercators ældste Globe, der tillige syntes at være Olaus Magnus' Hovedkilde for hans Fremstilling af Grønland, 5) den hidtil ganske ukendte portugisiske Kilde (et Søkort) for Zenokortet og Mercators og Ortelius' Atlas'er, 6) en hidtil ukendt Type paa et af Ortelius' Ungdomsarbejder, hans første Verdenskort.

Var disse Kort og Glober blevet kendt efter dette Værks Afslutning, vilde Fremstillingen af Gaspar Corte-Reals Besejling og Kortlægning af Grønland i Aaret 1500 være blevet løs og usikker, og Kartografihistorien i Perioden 1532—76 vilde have været ganske forældet med det samme. Den vilde ogsaa paa mange Punkter være blevet direkte misvisende.

Baade Forfatteren og Læseren maa være forberedt paa, at der i Aarenes Løb kan fremkomme andre os nu ubekendte Fremstillinger af lignende fundamental Betydning som de nævnte sex, hvorved da Bogens Mangler, Fejl og forkerte Antagelser blottes. Fremkomsten af et enkelt mærkeligt Kort, en hidtil ukendt Prototyp vil kunne bringe hele vor Sammenkædning af Typerne til at bryde.

Værket er kun og kan kun være nederste Trin paa en Stige. Viser det sig blot at være et Trin, der maa benyttes for at komme videre i Vejret, saa har Værket gjort sin Nytte og tilfredsstillet enhver rimelig Fordring.

Forsøget paa at komme til Bunds i Sagen og ikke lade sig nøje med Godtkøbs-Gisninger og Talemaader, har gjort Fremstillingen bredere og mere omfattende end først paatænkt. Der er næppe Tvivl om, at der derved er kommet en Del »Resultater« frem, som i Længden ikke vil kunne staa for en paagaende Kritik. Men at slutte med lutter Spørgsmaalstegn og Forbehold fører til intet. Man maa vove plausible Antagelser, naar positive Beviser ikke lader sig føre, og man maa være tilfreds, om blot nogle af Antagelserne senere kan finde sikker Bekræftelse. Nære Illusioner om videnskabelige Sandheders Levedygtighed bør man under ingen Omstændigheder.

Ved en sammenhængende Fremstilling som den nærværende er man nødt til at stole paa andres Arbejde; det er umuligt

paa alle Punkter at naa til Undersøgelse af selve Kilderne, blandt andet fordi det her for en stor Del drejer sig om Kort, hvis Originaler ikke er tilgængelige, eller som der kun findes Beskrivelser men ingen Gengivelser af. I Tilfælde, hvor det har været muligt, er vi gaaet til selve Kilden, navnlig hvor det gjaldt et Kort eller en Globe, hvor en ny Type fremstod.

Hele Fremstillingen er anlagt paa at klarlægge de nye Typers Oprindelse, Fremkomst og Ændringer. Ophavsmændene til hver ny Type er ogsaa behandlet ret indgaaende, og deres Stilling og Betydning i Kartografihistorien skizzeret, medens Epigonerne, de, der kun har kopieret de andre, og deres Gengivelser af Prototypen kun lige er nævnt.

For de fleste Kartografer, der i ældre Tid har baaret Udviklingen frem, foreligger der monografiske Undersøgelser, der har været til god Nytte baade de gode og de mindre gode. For enkelte manglede saadanne dog, f. Eks. Henricus Martellus, Johs. Ruysch, Bernardo Sylvano og Gemma Frisius. For den førstnævntes Vedkommende var Manglen mindst følelig, da vi havde haft Lejlighed til selv at undersøge alle de kendte Martellus-Haandskrifter. Hvad Ruysch og Sylvano angaar, er det vel tvivlsomt, om der nogensinde vil kunne samles Stof til en Monografi. Derimod var det en meget følelig Mangel, at der ikke findes nogen samlet Fremstilling af Gemma Frisius og hans betydningsfulde Virksomhed, og denne Mangel vil rimeligvis vise sig at have haft en uheldig Indflydelse paa vor Fremstilling.

En endnu føleligere Mangel var det, at Islands og Skandi-naviens Kartografihistorie ikke er skrevet, og at Goslings Fremstilling af Labradors Opdagelseshistorie ikke var os tilgængelig. Til Gengæld var Harrisses fremragende Monografi over Newfoundlands Kartografi os til den allerstørste Nytte, ligesom hans ældre Værker — om Amerikas Opdagelse, Brødrene Corte-Real og Johan Cabot — var af stor Betydning baade for vor Materialindsamling og Fremstilling. Af lignende men mindre indgribende Betydning var H. Michows mange Arbejder over Ruslands Kartografi.

Nordpolarkontinentets Kartografi er heller ikke tidligere behandlet. Et saadant Kontinent eksisterer ikke, men det har spillet en stor Rolle paa ældre Tidens Kort. Medens vi ellers saa vidt mulig holdt os til vort Emne (Grønland) og kun, naar det var absolut nødvendigt, greb over i de omliggende Landes Kortlægning, viste det sig umuligt at skille Grønlands Kartografi fra det antagne Polarkontinents. Det foreliggende Arbejde indeholder derfor ikke blot selve Grønlands, men ogsaa det

nordligste Ishavs Kartografi. Værket har ikke tabt i Interesse derved; thi Spørgsmaalet om Polarbassinets Fysik og Geografi, om Nordøst- og Nordvestpassagerne har i de fleste Henseender en langt mere indgribende Betydning end selve Grønlands Kystlinier.

I ældre Tid, da Grønland som oftest kun var et Navn paa et i alle Detaljer ukendt Land, fremkom de forskellige Typer ved, om Landet blev fremstillet som en Ø eller som en Del af Nordamerika, Nordevropa, Østasien eller det tænkte Polarkontinent, og derved bliver Landets Kartografihistorie til Tider uløselig knyttet til Østasiens, Nordamerikas, Ruslands og Skandinaviens, medens Tilstedeværelsen af et Polarkontinent, et Polarhav eller en Gruppe Polarøer forøger Typernes Antal og Muligheden for Dubletter og Tripletter af Grønland paa samme Kort.

Alle disse særlige Omstændigheder gør de Knuder, det har været vor Opgave at løse, ret indfiltrede. Udredningen kræver derfor ogsaa Plads og Taalmodighed hos Læseren, der skal plages med de evindelige Kombinationer af geografiske Ideer og Begreber, der ingen Rod har i Virkeligheden.

Samtidig med Udarbejdelsen af første Del af vort Arbejde har Prof. FRIDTJOF NANSEN haft sin nu afsluttede Fremstilling af Nordens ældre Opdagelseshistorie under Udarbejdelse. Nansens Arbejde har helt andre Formaaler og griber langt videre end vort; men Materialet, der arbejdes med, er for en stor Del det samme, og Undersøgelserne løber ofte jævnsides. Værkerne staar saaledes til hinanden, at de uden at kolliderer hviler paa omtrent samme Fundament. I saadant Tilfælde er det ret almindeligt, at de to Forfattere, der ikke kan se ens paa alle de fælles Problemer, og ikke altid har lige gode Kort paa Haanden, kommer i Polemik om dette og hint og ender i permanent videnskabelig Fejde, som er til stor Skade for begge Parter.

Vi har foretrukket at støtte hinanden ved at udvexle Manuskripter, Korrekture og Anskuelser, alt eftersom vort Arbejde skred frem, og vi har gjort det i fuld Tillid til den gensidige Loyalitet. Begge Værker bærer Spor af denne Udvexling, som forklarer, at Nansens i hans Bog fremsatte Anskuelser af os ofte er anført uden Sideangivelse. For vort Værk har denne Form for Kooperation — om Samarbejde har der ikke været Tale — været til stor Gavn, virket ansporende og befrugtende, saa vi har al Grund til at takke Fridtjof Nansen for den Tillid, han har vist. Fra andre udenlandske Kolleger har vi modtaget Hjælp uden i Øjeblikket at kunne yde nogen Gengæld.

Navnlig gælder dette de to berømte østrigske Geografihistorikere Hofrat, Prof. v. WIESER i Innsbruck og Prof. Jos. FISCHER i Feldkirch.

Hertil maa endnu føjes følgende. Af den omtalte Bibliografi over Kort ældre end 1600 fandtes blandt Forf.'s Efterladenskaber kun lidet; og intet Materiale (i Form af Udarbejdelser, Optegnelser eller foreløbige Notitser) til Værkets Fortsættelse udover Fotografier og Kalker af Kort fra Tiden før 1576 bestemte til Optagelse i Texten. Disse er af Kommissionen overgivne til det Kgl. Bibliotek i København, hvor de sammen med Bjørnbos øvrige Kortmateriale vil udgøre en egen kartografisk Samling under hans Navn.

Endelig skal det bemærkes, at det var Dr. BJØRNBO's Hensigt at omtrykke Arkene 7—8. Foranledningen hertil var den af Prof. Dr. FRIDTJOF NANSEN i hans Værk »Nord i taakeheimen« p. 471 ff. fremsatte Opfattelse af Claudius Clavus' Arbejde. Som udtalt dør p. 477 bøjede Bjørnbo sig for Prof. Nansens Argumentation mod, at Clavus skulde personlig have været i Grønland, og for, at hans Grønlandskort i det senere Værk (A-Kort + Wienertext) støttede sig paa det hos Nansen p. 481 gengivne Mediceiske Atlas fra 1351. Hvorvidt og i hvilken Udstrækning han vilde have ændret sit Syn paa Clavus' Stilling i Geografiens Historie i det hele (sml. Prof. Nansen l. c. p. 483 ff.), er det ikke muligt bestemt at udtale sig om; hverken foreligger der mindste Manuskript eller Udkast til den paatænkte Omarbejdelse, ej heller giver hans Breve til Prof. Nansen, som denne beredvilligt har udlaant, her noget aldeles tydeligt Fingerpeg.

Hermed overgives Dr. Bjørnbos Arbejde til Offentligheden; hvorvidt det vil finde en Fortsættelse, kan der paa nærværende Tidspunkt intet udtales om.

København, i December 1911.

FORTEGNELSE OVER DE I VÆRKET PUBLICEREDE KORT.

	Side
Fig. 1. Kort konstrueret af Forfatteren efter Adam af Bremens Nordensbeskrivelse	70
— 2. Genfer Sallust-Kort. Verdenskort i Sallusthaandskrift fra ca. 1450	74
— 3. (Tavle I.) Verdenskort i Lübeckerhaandskrift tilhørende Prof. Hofrat F. R. v. Wieser i Innsbruck. Udført i Aarene 1486—88	74
— 4. Økort i samme Haandskrift som Fig. 3	76
— 5. Verdens Kreds. Kopi fra ca. 1550 efter dansk Original udført 1521, vistnok af Christiern Pedersen	77
— 6. Lelewels Gengivelse af det saakaldte genuesiske Verdenskort i Biblioteca Nazionale i Firenze fra 1447 eller 1457	78
— 7. Gengivelse af den saakaldte Laon-Globe fra 1493. Fundet hos en Markskandiser i Laon, nu i Paris	79
— 8. Kringla heimsins. Verdens Kreds efter de lærdes Opfattelse paa Island og i Norge i det 12.—14. Aarhundrede. Konstrueret af Forfatteren	82
— 9. Nancykortet. Kopi fra 1427 af Claudius Clavus' første Kort	91
— 10. Kopi fra ca. 1490 af Claudius Clavus' yngre Kort (saakaldet A-Type)	104
— 11. Kort konstrueret af Forfatteren efter den til Fig. 10 hørende Beskrivelse (Wienertexten)	105
— 12. Udsnit af Verdenskortet i Marino Sanudos „Liber secretorum fidelium crucis“ efter Exemplaret i Cod. Tanner. 190 i Bodleian Library i Oxford (ikke tidligere publiceret)	122
— 13. Udsnit i Verdenskortet i Marino Sanudos „Liber secretorum fidelium crucis“ efter Exemplaret i Bibliothèque Nationale i Paris	123
— 14. Udsnit af katalansk Kompaskort fra ca. 1480—1500 i Bibliotheca Ambrosiana i Milano. (Efter Norsk geogr. Selsk. Aarbog IV)	125
— 15. Udsnit af et Kompaskort i et Ptolemæushaandskrift i Bibliothèque Nationale i Paris fra Slutningen af det 15. Aarhundrede. (Ikke tidligere publiceret)	126
— 16. Udsnit af Nicolaus Germanus' ældste Kopi af Clavus' yngre Kort (A-Typen) fra ca. 1467. Opbevares i Bibliotheca Laurenziana i Firenze. Efter Fotografi tilhørende Overbibliotekar E. W. Dahlgren i Stockholm	132
— 17. Udsnit af Nicolaus Germanus' første Omtegning af Ptolemæus' Verdenskort (a-Typen). Efter en Kalke udført af Forfatteren over Cod. Urbin. lat. 274 i Vatikanbiblioteket i Rom	136
— 18. Udsnit af Verdenskortet i Henricus Martellus' „Insularium illustratum“ (a-Type)	137
— 19. Nicolaus Germanus' Kopi af Claudius Clavus' yngre Nordens-Kort. Gengivelse efter det trykte B-Kort i Ptolemæus' Geografi, Ulm 1482 og 1486 (Ulmerkortet)	140

Fig. 20. Udsnit af Nicolaus Germanus' senere Omtegning af Ptolemæus' Verdenskort. Gengivelse af det trykte b-Kort i Ptolemæus' Geografi, Ulm 1482 og 1486	148
— 21. Nordpolarlandene paa Martin Behaims Globe fra Aar 1492. Efter Ravenssteins Gengivelse	154
— 22. Juan de la Cosas Kort fra Aar 1500. Udsnit. Efter Jomard	158
— 23. Saakaldte Cantino-Kort. Verdenskort udført 1502. Udsnit. Efter Harrisse	161
— 24. (Tavle II.) Grønland paa Cantino-Kortet fra 1502. Efter Harrisse. Detalje af Fig. 23	162
— 25. Saakaldte King-Hamy-Kort. Italiensk Verdenskort fra ca. 1502. Udsnit. Efter Nordenskiöld	171
— 26. Saakaldte „Kunstmann Nr. 2“. Italiensk Verdenskort fra Tiden kort efter Aar 1502. Udsnit. Efter Kunstmann	172
— 27. Udsnit af et anonymt italiensk Søkort fra Tiden kort efter 1503 i Bibliotheca Oliveriana i Pesaro. (Første fuldstændige Gengivelse)	177
— 28. Udsnit af Johs. Ruysch's Verdenskort fra Ptolemæusudgaven Rom 1508	187
— 29. Italiensk Verdenskort i Cod. Egerton. 2803 i British Museum fra ca. 1506—1507. (Hidtil ikke publiceret)	192
— 30. Udsnit af italiensk Polarkort, tegnet i Napoli 1511 af Vesconte de Maggiolo fra Genova. Efter Harrisse	194
— 31. Udsnit af Martin Waldseemüllers carta marina fra Aaret 1516. Efter Jos. Fischer & Fr. R. v. Wieser	199
— 32. Udsnit af Verdenskortet i Lorenz Friess' Ptolemæusudgave, Strassburg 1522	204
— 33. Udsnit af Bernardo Sylvanos Verdenskort fra Ptolemæusudgaven Venezia 1511	206
— 34. Udsnit af et portugisisk Søkort i Kgl. Armeebibliothek i München fra Tiden efter 1508, maaske tegnet 1511 af Salvatore di Pilestrina paa Maiorca ..	210
— 35. Udsnit af et anonymt portugisisk Søkort i München (Kunstmännens Nr. 4) fra Tiden 1517—22. Den saakaldte Reinell-Type	212
— 36. Portugisisk Søkort, rimeligvis af Gaspar Viegas ca. 1540. Efter Kretschmer	217
— 37. Polarlandene paa en af Johann Schöners Glober fra 1515. Efter Jomard	222
— 38 a—b. Anonymt, udateret Globekort, nu i privat Eje i Amerika. Antages at være Johann Schöners Globe fra 1523	226—27
— 39. François de Malines' (Franciscus Monachus') trykte Planiglober fra ca. 1526—28	229
— 40. Udsnit af Oronce Fines dobbelte hjærteformede Verdenskort, trykt i Paris 1531	232
— 41. Nordenskort i Jakob Zieglers Schondia, Strassburg 1532	238
— 42. (Tavle III.) Johann Schöners trykte Globe fra 1533. Efter Originalen i Weimar. (Denne Del af Globen hidtil ikke publiceret)	245
— 43. Udsnit af Nordenskort i Ptolemæusudgaven, Basel 1540, tegnet af Sebastian Münster	247
— 44. Udsnit af Verdenskort i Ptolemæusudgaven Basel 1540, tegnet af Sebastian Münster	247
— 45. Udsnit af Verdenskort i Ptolemæusudgaven Venezia 1548, tegnet af Gastaldi	248
— 46. (Tavle IV.) Gemma Frisius-Mercator-Globen ca. 1537. Gengivelse af Nordpolarlandene efter Originalen i Franciscum i Zerbst. (Hidtil ikke publiceret)	251
— 47. Udsnit af Gerhard Mercators hjærteformede Verdenskort fra 1538	262
— 48. Udsnit af Olaus Magnus' carta marina 1539	266—267
— 49. Udsnit af Hieronymus Gourmonts Kopi af Olaus Magnus' Island, trykt i Paris 1548	271
— 50. Nordligste Del af Nancy-Globen, udateret forgyldt Globe fra Tiden efter 1539. Vopell-Type. Efter Congrès international des Américanistes II.	282
— 51. Udsnit af Mercators Globe fra 1541	284

Fig. 52. Caspar Vopells Ringglobe fra Aar 1543 efter Exemplaret paa National-	
museet i København	289
— 53. Caspar Vopells Verdenskort fra 1545 optrykt i Antwerpen 1570 af Ber-	
nardus Puteanus. Efter Originalen i Wolfenbüttel. (Hidtil ikke	
publiceret)	292
— 54. Caspar Vopells Verdenskort fra 1545 i Kopi af Giovanni Vavassore, trykt	
i Venezia 1558. Efter Kalke udført af Hofrat Fr. v. Wieser i Innsbruck	
over Originalen i Hauslab-Samlingen i Wien. (Hidtil ikke publiceret)	293
— 55. Ulpius-Globen	297
— 56. Battista Agnese 1536	301
— 57. Desliens 1541	302
— 58. Desceliers 1546	304
— 59. Desceliers 1550	306
— 60. [Søkort i Cod. Vindob. lat. 12925]	310
— 61. [Søkort i Cod. Douce 391 (Oxford)]	311
— 62. Gastaldi 1546	315
— 63. [F. Berteli 1565]	319
— 64. [Francesco Gisolfo. Cod. Riccard. 3140. Firenze]	321
— 65. (Tavle V.) [Zeno-Kortet. 1558]	322
— 66. [Mercator. 1554]	324
— 67. [Mercator. 1569]	325
— 68. (Tavle VI.) [Det portugisiske Søkort i Service hydrographique. Paris.]	
(Hidtil ikke publiceret)	326

I.
HISTORISK OVERBLIK
OVER LANDETS OPDAGELSE

AF

AXEL ANTHON BJØRNBO

1910

Fra et Haandskriftfragment 13—14. Aarhundrede.

Erik den Røde sagde, at han agtede at søge det Land, som var „blevet set af Gunnbjørn, Ulf Krakes Søn, da han blev forslaaet af Storm mod Vest fra Island, og fandt Gunnbjørns Skær“. Med disse Ord skildrer den islandske Saga Grønlands første Opdagelse. En Nordmand, en af dem, der forlod Hjemlandet for at tage Land vesterpaa, blev slaaet ud af sin Kurs og saa som det første Glimt af den ny Verden den øde af Snebjærge og Bræer opfyldte grønlandske Østkyst; det var over sex hundrede Aar, før Columbus landede i Vestindien.

Erik den Røde var Nordmand; men paa Grund af Manddrab blev han forvist fra sin Hjemstavn og flygtede til Island. Her blev han dog erklæret fredløs for et nyt Drab og flygtede videre mod Vest for at finde et nyt Fristed i det Land, Gunnbjørn havde set.

Det var i Aaret 982, Erik fra Snæfellsnes stod over mod det ny Land, mod den haarde Kyst, hvor Isen baade Sommer og Vinter spærrer Adgangen fra Søsiden. Men han lod sig ikke skræmme. Langs Kanten af Drivisen sejlede han mod Syd „for at undersøge, om Landet var bebyggeligt, naar man kom videre“. Da baade Kysten og Isstrømmen drejede mod Nord, drejede han med, kom i Land paa Vestkysten og gav det skovløse af Bjærge, Sne og Is opfyldte Land Navnet Grønland, „fordi et godt Navn vilde lokke Nybyggere derhen“. I faa Uger naaede han det, Kristian den Fjerdes Orlogsskibe var Aar om.

Tre Aar blev Erik den Røde der oppe, og Opholdet bekom ham saa vel, at han, efter i den Tid grundig at have undersøgt Vestkysten, drog tilbage til Island og næste Sommer, ledsaget af 25 Skibe med Nybyggere, atter sejlede til Grønland — for at blive der.

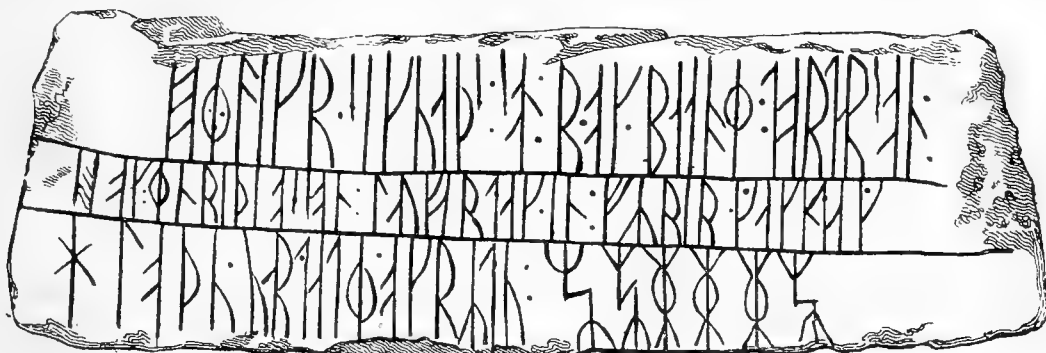
Kun 14 Skibe af de 25 skal have naaet Landet, men stadig flere og flere Nybyggere fulgte efter og tog Bopæl paa dets lidet gæstmilde Kyst. Men Nordboerne var haardføre Folk og nøjsomme; fremfor alt var de urolige Hoveder med Lyst til Forandring og Æventyr; alene Bevidstheden om, at der fandtes Land i Havet mod Vest, maatte før eller senere lokke Mænd af det Folk derhen.

Erik den Røde blev i Grønland — paa sin Gaard Brattahlid — til sin Død. Hans Søn Leif den Lykkelige havde samme Skæbne som Gunnbjörn, Ulf Krakes Søn. Han blev af Storm drevet vesterpaa i Havet og kom til et nyt Land, den ny Verdens Fastland. Sønnen af den Mand, der først betraadte Grønland, var altsaa den første, der opdagede og landede i Amerika — Vinland, som han kaldte det efter den vildtvoxende Vin. Det var i Aaret 1000, næsten fem hundrede Aar før Columbus gik i Land paa Guanahani. Denne Opdagelse lokkede strax Grønlænderne til en ny Kolonidannelse; men de faa Forsøg, der blev gjort, mislykkedes, navnlig fordi de vilde og krigerske Indbyggere paa Amerikas Fastland modsatte sig Normannernes Indtrængen i deres Land.

I Grønland derimod blomstrede Bygderne uforstyrret til hen i Slutningen af det 13. Aarhundrede, og der omtales en østlig Koloni (Eystri byggð) og en vestlig (Vestri byggð); hvad der laa udenfor dem, betegnes som ubeboet Land (óbyggðir). At baade Øster- og Vesterbygden maa søges paa Grønlands Vestkyst, paaviste K. J. V. Steenstrup i 1886 (Meddelelser om Grønland IX), men først i 1899 fik man ved Finnur Jónssons kritiske Undersøgelser af de gamle Kilder et klarere Begreb om, hvor de enkelte Fjorde, Kirker og Gaarde, som Kilderne omtaler, har ligget (Meddelelser om Grønland XX). Det viste sig da, at Østerbygden strakte sig fra lidt nordvest for Grønlands Sydspids til et Stykke nord og vest for det nuværende Julianehaab, d. v. s. fra ca. 60° til 61° 15' n. Br. Vesterbygden derimod, som var af langt ringere Betydning, gik fra ca. 63° til ca. 66° 30' n. Br. og havde sin Hovedbebyggelse i Fjordene inden for det nuværende Godthaab. I Østerbygden var der 12 Kirker og 2 Klostre med Bispesæde i Garðar paa 61° n. Br., i Vesterbygden kun 4 Kirker. Gaardenes Antal anslaaes til ca. 280 i begge Kolonier tilsammen; Indbyggerantallet har da i Bygdernes Blomstringstid næppe oversteg 3000.

Nordboernes Kendskab til Grønland indskrænkede sig ingenlunde til de to Bygder. Det fortælles udtrykkelig, at „alle Storbøn-

der i Grønland havde store Skibe og Skuder byggede til at sende til Nordrseta paa Fangst“ og at „Grønlænderne behøve stedse at foretage Sejladsen til Ubygderne (de ubeboede Strækninger) paa Landets nordlige Ende eller Odde, baade for at skaffe sig Tømmer og for Fangstens Skyld; det hedder Greypar og Kroksfjarðarheiði; derhen er megen og lang Sejlads“. De sidste Ord kunde nok tyde paa, at det er berettiget, naar man har villet søge disse Fangstpladser ved Baffin-Bugts nordligste Kyster og dens Udløbere mod Vest (Jones-Sund, Lancaster-Sund) og Nordøst (Inglefield-Gulf). Men hos Ivar Baardsen hedder det, at „norden lenger fra Vesterbygde (som gaar til ca. 66° 30' n.Br.) ligger et stort Fjeld, som hedder Himinraðz Fjelld, och lenger aff end til dette Fjelld maa ingen Mand zeylle, som Liff vill beholde, for de mange Haffsvælge, som der ligge om alt Haffved“. Disse Ord tyder paa, at man paa Sejladsen til Fangstpladserne ikke har forladt Kysten, og som Forholdene i Melville-Bugt er, kan disse Pladser da ikke ligge synderlig længere

Runestenen fra Kingiktórsuak.

mod Nord end Upervik, hvor der paa Øen Kingiktórsuak paa 72° 55' n.Br. er fundet en Runesten, som bestemt viser, at saa langt strakte Nordboernes Farter sig i alle Tilfælde.

Kun een eneste Meddelelse er der, som *maaske* angiver Distancen fra Kolonierne til en Fangstplads i Nordrseta, som Udliggerstationerne hed med et fælles Navn. Det er et sent latinsk Skolie i et Haandskrift af Adam af Bremens Nordensbeskrivelse, som angives at stamme fra „Danske Fragmenter“ (c: en oldnordisk Text), og hvor det siges, at der fra Norge til Island er 14 duodenae leucarum (c: Tylvter Mil, Tolvmil), fra Island til Grønland 14, og her i Grønland er der et Forbjærg Huerff med en Bræ, som hedder Hvidserck, og fra den til Suderbondt (c: Sydbugten) er der 10 Tolvmil, derfra til Norderbondt (c: Nordbugten) 11, og saa endelig 17 fra Norderbondt til Hunenrioth (sl. Ivar Baardsens Himinrað ovfr.), hvor Folk ligger for at dræbe Hvidbjørne og Tauvallen (c: Tandhvaler, Narhvaler?).

Den naturligste Forstaaelse af dette er den, at Sydbugten og

Nordbugten er de bebyggede Hovedfjorde i Grønlands østre og vestre Bygd, 3: Fjordene ved Julianehaab og Godthaab, og da Hvarf maa antages at være det tæt nordvest for Kap Farvel liggende Forbjærg Kangek paa Øen Sermersok, saa vilde den angivne Afstand (17) netop føre os op til Egnene omkring Disko. Men hele denne Beregning er usikker, og selve den Meddelelse (Skoliet), der ligger til Grund for den, er en sen og ingenlunde paalidelig Overlevering, som tilmed kun foreligger i en, som det synes, noget forvansket Oversættelse.

Oppe i det Indre af Jones-Sund blev der paa Sverdrups Polar-expedition, som er den første, der vides at have besøgt disse Egne, fundet tilsyneladende kunstige Stensætninger til Rugepladser for Edderfugle, og da sagkyndige Eskimokendere ikke tør tiltro Eskimoerne at have indrettet saadanne, men man kender lignende Rugepladser fra det nordlige Norge, har man heraf villet slutte, at en af de gamle Fangstpladser har ligget oppe i Jones-Sund; men et Bevis af denne Art er naturligvis alene taget ikke afgørende, saa meget mindre, som den ikke særlig afsides liggende Egn kan tænkes lejlighedsvis at have været besøgt af Hvalfangere, om man end ikke kan paavise noget Spor af dem deroppe, men kun af Eskimoerne.

Særlig Interesse har det, at man ialtfald et enkelt Aar er draget paa Opdagerfærd nord for Fangstpladsen Kroksfjarðarheiði. Præsten Haldor fortæller nemlig, at i 1266 blev det meldt, at „der var Folk fra Norðseta, som var kommet længere nordpaa, end man forhen havde Beretning om. De fandt ingen Skrælingebosteder undtagen paa Kroksfjarðarheiði . . . Siden afsendte Præsterne et Skib nordefter, at lade undersøge, hvorledes det stod til nordenfor den længst bortliggende Egn, som de hidtil havde besøgt; men de sejlede ud fra Kroksfjarðarheiði, saa at Kysten kom dem af Syne. Derpaa kom Søndenvind imod dem, forbundet med Mørke, og de maatte lade Skibet gaa for Vinden; men da Uveiret skilte sig, og det igen blev lyst, saa de mange Øer og alskens Fangst, baade Sæler og Hvaler og mange Bjørne. De kom lige ind i Havbugten, og da kom hele Landet dem af Syne, saavel Sydlandet som Jøklerne; men syd for dem var der ogsaa Jøkler, saa langt de kunde se“. Dette kunde se ud som en meget lang Færd, der kunde tænkes at være endt helt oppe i Kane-Bassin eller i Lancaster-Sund; men da det videre fortælles, at Tilbageturen til Kroksfjarðarheiði tog 3 Dages Sejlads og en lang Dagroning, vilde Udgangspunktet for Færden, Kroksfjarðarheiði, blive Egnen om Kap York. Efter en nylig anstillet grundig Underdersøgelse af alt det herhenhørende Materiale har Fridtjof Nansen dog paavist, at denne *fast* Fangstplads for de gamle Nordboere ikke kan søges fjærnere end omkring Disko, simpelthen fordi de klinkbyggede, oftest med Træsøm byggede Skuder, som Grønlænderne, der var saa

fattige paa Træ og Jern, havde at raade over, aldrig kan tænkes at være benyttet til en regelmæssig, aarlig Fart gennem Middelisen i Baffin-Bugt. Dernæst maa Fangstpladserne søges i Terrænet mellem Holsteinsborg og Svartehuk, fordi *her* var den ypperlige Hvalrosjagt og Sæljagt, som Sommerfarterne gjaldt, og fordi *her* og paa Vejen herop var det sibiriske Drivtømmer, som man havde Brug for udover, hvad der kunde opfiskes i Bygderne, medens Sæljagten længere nordpaa var daarligere og Drivtømmeret næsten helt ophørt. Og begribeligvis er Grønlænderne ikke Aar efter Aar sejlet forbi gode Fangstpladser og Kyster med meget Tømmer for efter en mere end vovelig Isfart at naa til Pladser med daarligere Sælfangst og uden Drivtømmer.

Hvad Færden i 1267 angaar, kan den efter dette ikke være

naaet mere end de nævnte fire Dagsrejser fra Diskoegnen, hvilket efter Nansens Beregning vil sige, at man ikke kan være kommet højere end til ca. 74° 30' n. Br. ved Melville-Bugts Østkyst; men saa langt omtrent maa man ogsaa være naaet; thi et godt Stykke nord for Polarcirklen maa man være kommet; det siges nemlig, at „Solen skinnede baade Dag og Nat“, og der drages Sammenligninger mellem, hvor højt den stod ved Midnat i Forhold til hjemme i Bygden om Eftermiddagen, og der foretages en Art primitiv Beregning af

Drivtømmeret hugges. Islandsk Miniatur fra 15. Aarhundrede.

dens lange Skygge ved Middagstid, saa at den altsaa maa have staaet paafaldende lavt. Drage nogen Slutning af denne Beregning kan man dog ikke.

Ogsaa til Grønlands Østkyst — de østlige Ubygder — lykkedes det Nordboerne at naa, hvis Gustav Storm da har Ret i, at Udtrykket Grønlands Ubygder, naar der ikke tilføjes Ordene „nordlige“ eller „vestlige“ altid maa opfattes som Grønlands Østkyst. I en islandsk Aarbog berettes nemlig for 1285, at i det Aar „fandtes et Land i Vest overfor Island“, i en anden, at „Helgesønnerne Adalbrand og Thorvald fandt det nye Land“, i en tredje, at „Helgesønnerne sejlede til Grønlands Ubygder“. Ogsaa ved andre Lejligheder synes det, som om det er lykke-

des Nordboerne at naa Østkysten; dog skete det baade efter Sagaernes og Kongespejlets Ord at dømme oftest med Baad og som Regel kun efter Skibbrud. De Sejladsregler, man fra gammel Tid sejlede efter, advarer ogsaa bestemt mod at søge Land, før man har passeret Hvarf (Vendestedet Kangek nordvest for Kap Farvel).

Usikkert, men ingenlunde utænkeligt er det, at Nordboerne af og til naaede den nordligere og mere let tilgængelige Del af Østkysten nord for 69° n. Br. Ganske vist berettes der ikke om særlige Opdagelsesexpeditioner i den Retning; men i Kursforskrifterne i en af de tilforladeligste islandske Kilder (Landnámabok) staar der, at der fra Kolbeinsey (nu Mevenklint) nord for Island er 1 Døgn Sejlads *mod Nord* til Grønlands Ubygder, og efter den angivne Retning maa her sigtes til Egnen om Scoresby-Sund paa 70° n. Br. Dog kan her naturligvis være Tale om Land, der kun er set fra Iskanten.

Naar man derimod har antaget, at Svalbarði (ϝ: den kolde Kyst), som ifølge de islandske Aarbøger blev fundet Aar 1194, skulde være Dele af Grønlands Østkyst endnu længere nordpaa, er dette ganske usikkert og næppe sandsynligt. Kursforskrifterne siger, at der fra Langanes paa Islands Nordkyst er 4 Døgn Sejlads til Svalbarði nord i Hafsbotn (Havbugten), og dette nordøstlige Udgangspunkt tyder nærmest paa, at Svalbarði muligvis er Jan Mayen, men langt snarere — trods dets fjærne Beliggenhed — Spitzbergen, hvortil Navnet ogsaa passer bedst.

Vi ser altsaa, at Nordboerne i de gamle Koloniers Tid kendte og havde besøgt Grønlands Kyser i et Omfang, som først overskredes to Aartier ind i det 19. Aarhundrede, fraset alene Baffins Rejse i Aaret 1616. Heller ikke Indlandsisen blev ubekendt for Nordboerne. „Kongespejlet“ omtaler den i Udtryk, der viser et nøje Kendskab til den, og det fortælles ogsaa, at en af de paa Østkysten forliste Grønlandsfarere selv tredje gik over Indlandsisen, men omkom, da han kun havde en Dags Rejse tilbage til Bygden paa Vestkysten.

I Aaret 1261 begyndte de gamle Koloniers Tilbagegangstid; thi i dette Aar gav Grønland sig ind under Norge, og de norske Konger oprettede kort efter et Handelsmonopol, der langsomt, men sikkert undergravede Koloniernes Stilling. Den direkte Skibsfart mellem Island og Grønland hørte op; kun Kongens Skib „Knarren“, som var stationeret i Bergen, holdt Forbindelsen med det fjærne Land oppe, og denne Forbindelse var ingenlunde regelmæssig, idet der kunde gaa flere Aar hen, uden at Knarren afrejste, og mere end een Gang hændte det, at den gik under, og saa standsede Skibsfarten helt, til et nyt Skib blev udrustet. Grønlændernes Afhængighed af den norske Konges Vilje betød i Virkeligheden, at de mere og mere blev ladet i Stikken af deres Stammefrænder mod Øst. Pesten i Norge 1392, Bergens Ødelæggelse 1393, den norske Regerings Forlæggelse

til Danmark synes, hvad Grønland angaar, næsten at have lammet Statsmagtens Initiativ.

Det 14. Aarhundrede blev altsaa en i mange Henseender kritisk Tid, og just i denne kritiske Periode synes Eskimoerne, der, saa vidt vi kan se, tidligere holdt sig eller blev holdt borte fra selve Bygderne, lidt efter lidt at have udbredt sig nordfra, først over Vesterbygden og senere ogsaa over Østerbygden. Om Grunden var Overbefolkning i de nordligere Egne, hvor de tidligere havde holdt til, eller Udvidelsen skete, fordi Nordboerne havde mistet deres Modstandskraft, lader sig næppe afgøre; maaske virkede begge Aarsager sammen.

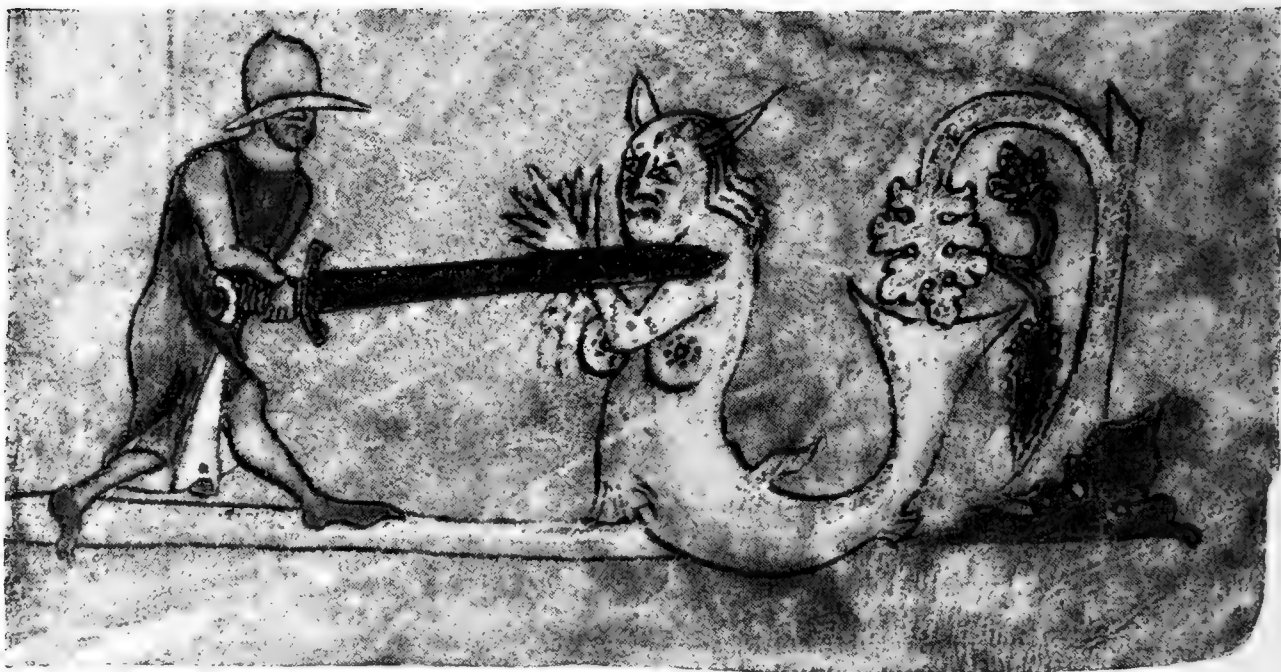
Om det Tidspunkt, Eskimoerne og Nordboerne første Gang mødtes paa Grønland, og om, hvorledes Forholdet mellem de to Folk udviklede sig, siger Kilderne overhovedet ikke meget. Den ældste (Are Frode i Begyndelsen af det 12. Aarhundrede) fortæller blot, at Erik den Røde baade mod Vest og Øst i Landet fandt Bopladser, Baadrester og Stenredskaber „saa at man deraf kan slutte, at den Slags Folk har faret der, som har bebygget Vinland og som Grønlænderne kalder Skrælinger“, Ord, hvoraf ingen sikre Slutninger kan drages om Eskimoernes Opholdssteder udover det, at de havde beboet Grønland, før Nordboerne kom der.

Historia Norvegiae fra Slutningen af det 12. Aarhundrede fortæller derimod, at „paa den anden Side Grønlænderne mod Nord er der af Jægere blevet fundet nogle Smaamennesker, som de kalder Skrælinger, og som, naar de i levende Live saares af Vaaben, dør uden Blodtab, men hvis Blod, naar de er døde, ikke vil holde op at flyde; men Jærn mangler de aldeles og bruger Hvaltænder til Pilespidser og spidse Sten til Knive“. Dette første Sted, hvor vi faar sikker Underretning om Eskimoer paa Grønland, er der altsaa strax Tale om Kamp, foruden at der atter fremføres de Iagttagelser, man havde gjort om det fremmede Folks Redskabskultur.

Det kan synes underligt, at Nordboerne kom i Kamp med de omgængelige og medgørlige Eskimoer; men hvis man har Lov at dømme efter de islandske sagnagtige Fortællinger, som Flóamanna-saga, saa er det ikke saa meget Eskimoerne, hvem det har skortet paa Medgørlighed, som det er Nordboerne, der har været brutale og umedgørlige. Ialtfald fortælles det her om Thorgils Orrabeinfostri, at han paa sin Vej mod Syd langs Østkysten saa to Troldkvinder, som var ved at tillave sig Byrder af et opdrevet Sødyrs Kød. Thorgils „hug til den ene af dem, idet hun løftede Byrden paa sig, saaledes, at hun mistede Haanden. Byrden faldt ned, men hun selv løb bort. Siden tog de det opdrevene Sødyr, og havde da tilstrækkelige Levnedsmidler“. Fortællingen om dette Sammenstød med Eskimoer

paa Østkysten henlægges til Erik den Rødes Tid. Hvad enten den er sand eller ikke, viser den den Maade, Nordboerne fandt det naturligt at gaa til Værks paa overfor Eskimokvinder.

I Beretningerne om Vinlandsrejserne fortælles det, hvorledes Nordboerne fangede de Vildes Børn og beholdt dem, og dette er en Form for Overgreb, som selv de grønlandske Eskimoer reagerer overfor. Som vi senere skal se, fandt James Hall og en dansk Sømand deres Død for eskimoiske Pile, netop fordi han og hans danske Ledsagere paa en tidligere Rejse havde taget Eskimoer med sig som Kuriosa til at vise frem hjemme, ved hvilken Lejlighed Eskimoerne

Randtegning i Flatebogen (udført 1387—94).

optog Kampen med de danske Skibe. Iøvrigt fortæller Claudius Clavus om to Tilfælde, hvor man har opsnappet Skindbaade med Eskimoer i, beholdt Folkene og hængt Baadene op i norske Kirker som en Art Trofæer eller Udstillingsgenstande.

Der er da al Grund til at tro, at Forholdet mellem Nordboere og Skrælinger hurtig udviklede sig, som det har gjort mellem Indianere og Eskimoer, til en Art væbnet Neutralitet, hyppig afbrudt af voldelige og brutale Overfald fra den ene Parts Side.

Naar man hidtil almindeligvis har antaget, at det tilsidst kom til en formelig Udryddelseskrig, en Existenskamp, hvori Nordboerne trak det korteste Straa og blev udryddet, saa er det ikke utænkeligt, at man har set for ensidigt, for ikke at sige galt paa Sagen. Fridtjof Nansen har henledt Opmærksomheden paa, at man vistnok ikke kan tænke sig Eskimoerne samlede i større Skarer og førende en Udryddelseskrig, hvad der vilde stride ganske mod deres hele Natur og iøvrigt være en Umulighed paa Grund af den knappe Adgang til

Føde, som Landet bød paa. Han har videre henvist til Beretninger, der tyder hen paa, at der i det 14. Aarhundrede, ialtfald lejlighedsvis, men rimeligvis ret almindelig, har fundet et fredeligt Samvær Sted mellem Folk af de to Racer, og at Nordboerne ligefrem faldt fra Kristendommen, henfaldt til Eskimoernes omflakkende Liv, mere og mere gik op i Eskimofolket og til Slut helt assimileredes.

Utvivlsomt har Nansen her ført ind paa en Tankegang, der er rigtig. Ganske vist tør man ikke forkaste de islandske Annalers Beretning om, at Skrælingerne i 1379 hærgede paa Østerbygden, dræbte 18 Mænd og tog to Drenge med sig, og man kommer næppe heller udenom den Overlevering, der fortæller, at Ivar Baardsen var med blandt dem, der af Lagmanden midt i det 14. Aarhundrede blev udset til at fare til Vesterbygden mod Skrælingerne for at drive dem ud af Bygden, men fandt denne mennesketom. Men man har i sin Bedømmelse af hele Forholdet hidtil ikke taget tilstrækkeligt Hensyn til, at der omtrent fra Aar 1340 Gang paa Gang tales om, at Kirkelivet i Grønland forfaldt, og at det, der klinger gennem næsten alle Meddelelserne om Grønland lige op til Aaret 1492, langt mere er Angsten for Troens Forfald end Frygten for Eskimoernes Overmagt.

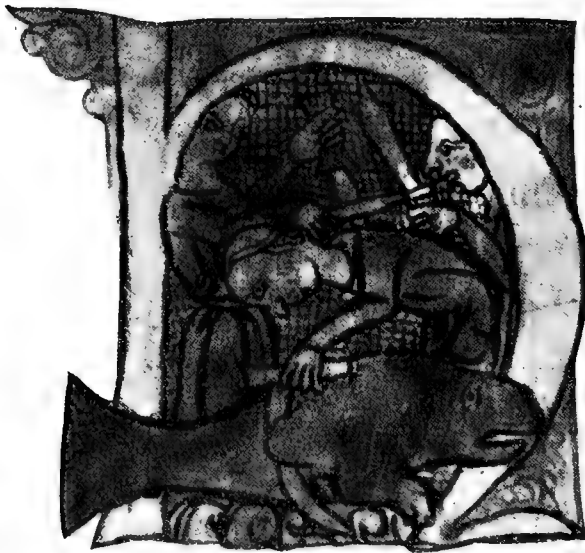
Vi gør vist derfor rettest i at betragte de gamle Koloniers Undergang som en naturlig Følge af, at Tilførslen fra den vesterlandske Kultur hørte op, hvorved Nordboerne paa Grønland, overfor de bedre akklimatiserede Eskimoer, blev saa ulige stillet i Kampen for det daglige Brød, at de havde Valget imellem at bukke under eller give sig ind under Eskimosamfundets uskrevne Love og Levesæt.

Det katolske Præsteskab og en Del af de mest karakterfaste Elementer blandt Kolonisterne har vel nok søgt at standse denne Udvikling, og rimeligvis har de grebet til Sværdet som det for dem naturligste Middel til at afvende Ulykken; men de er da bukket under og blevet skubbet til Side. Ikke urimeligt er det, hvad Nansen ogsaa hentyder til, at de blandede Ægteskaber har dannet Begyndelsen til de to Folkeslags Flyden over i hinanden, og har han Ret heri, saa forstaar man godt, at den begyndende Raceblanding har medført en Tilstand af ustadig Ligevægt, en ret urolig Overgangsperiode.

Vi kan gennem de faa Beretninger, vi har, følge hele denne gradvise Udvikling. I en islandsk Opskrift efter tabte Kilder hedder det saaledes om Aaret 1342: „Grønlands Indbyggere faldt frivillig fra den sande Tro og de kristnes Religion, og efter at have aflagt alle gode Sæder og sande Dyder omvendte de sig til Amerikas Folk [ɔ: til Eskimoernes Hedenskab]“.

Dernæst hører vi om, at en Gang i de Aar, der ligger mellem 1341 og 1364, blev Forstanderen ved Bispegaarden i Gardar, Ivar

Baardsen udsendt for at forjage Skrælingerne af Vesterbygden, rimeligvis en Reaktion mod det begyndende Frafald; men han udrettede intet, fordi han som sagt fandt Bygden tom. 1355 blev Knarren, efter i 9 Aar (den sorte Døds Tid) ikke at have besøgt Grønland, sendt ud for at hindre, at „Kristendommen skulde nederfalde“. 1367 kom Biskop Alf til Grønland, efter at der i 19 Aar ingen Biskop havde været der oppe; han døde 1377 og var den sidste grønlandske Biskop, der opholdt sig i Landet. 1379 kom det til det nævnte Sammenstød mellem Eskimoerne og Nordboerne, i hvilket 18 af de sidste blev dræbt og to Drengene taget med af Eskimoerne. 1385 berettes det, at Jorsalfareren Bjørn Einarsson blev forslaaet til Grønland, og han og hans Folk blev hjulpet af Kolonisterne, saa godt det lod sig gøre, da deres Proviant var sluppet op. Til Beskrivelsen af, hvorledes Grønlænderne hjalp ham, føjes der nu et Par meget karakteristiske Bemærkninger, som Nansen med god Grund lægger stærk Vægt paa.

Flænsning.
Islandsk Miniatur fra 14. Aarhundrede.

Der siges nemlig følgende: „Bjørn Bonde havde dernæst det til at bjærge sine Folk med, at der drev en af de største Rørhvaler op, med et Skudmærke tilhørende Olaf Isfirding paa Island. Tilsidst hjalp det Tilfælde ham, at han reddede to Trolde [v: Eskimoer], unge Søkende, fra et af Søen ved Flodtid overskyldet Skær. De aflagde Troskabsed til ham, og fra den Tid manglede han ikke Levnedsmidler; thi de var dygtige til al Slags Fangst, i hvad han saa vilde have

eller behøvede. Troldpigen ansaa det for den største Gunst, naar hun fik Lov til at bære og kæle for det Drengébarn, Husfruen Solveig nylig havde født. Hun vilde ogsaa bære et Hovedtøj, der lignede Husfruens, men hun satte det sammen af Hvalfisketarme. Disse Søkende dræbte sig selv og styrtede sig ned fra Klipperne i Søen efter Skibet, da de ikke fik Lov at sejle med Bjørn Bonde, deres elskede Husbond, til Island. Da Bjørn Jorsalfarer var i Grønland, var Biskoppen i Garðar i Einararfjorden nylig død, og en gammel Præst forestod da Bispestolen og forrettede alle bispelige Vielser“.

Rent fraset, hvor meget Roman der muligvis er heri, er Skildringen typisk for et Trin af Udviklingen, hvor de næsten til sig selv henviste Kolonister begyndte at leve fra Haanden og i Munden, men, naar ikke netop Heldet var ude, bedst dog paa Eskimoernes

Jagt, samtidig med at de bevarede en vis kulturel Overlegenhed, medens Kirken stod paa svage Fødder og maatte se paa de Kristnes fredelige Omgang med „Troldene“. — 1407 blev en Mand brændt paa Grønland for at have forlokket en andens Hustru ved Troldoms-kunster; 1408 udførte den grønlandske Officialis en Vielse i Hvalsey i Østerbygden, og 1410 hører vi for sidste Gang om et Skib, der kommer hjem derfra.

Hermed standser de dokumenterede nordiske Meddelelser om Koloniernes Tilstand; thi en Skildring i et Pavebrev fra 1448 af deres endelige Opløsning i 1418, efter et Angreb af Hedningernes Flaade, og den deraf følgende 30-aarige Præstemangel, har i saa væsentlige Punkter vist sig at bero paa falske Opgivelser af to bedragerske Præster, at man ikke tør nære nogen Tillid til den.

Iøvrigt har vi fra Tiden 1410 til 1492 kun een eneste Meddelelse, som kan have nogen Værdi for Spørgsmaalet om Nordboernes Stilling paa Grønland. Den skriver sig fra den i Aaret 1388 fødte danske Kartograf Claudius Clavus, Grønlands første Kortlægger, der siger, at han *har set* de vantro Kareler (ø: Eskimoerne) komme med en talrig Hær ned paa Grønland, uden Tvivl fra den anden Side Nordpolen. Men om Kolonierne siger han intet, og hans grønlandske Stednavne er fingerede, saa hvad enten man vil tro ham eller ikke paa hans Ord om selv at have besøgt Landet, giver hans Værk, der er forfattet efter Aar 1425, og, saa vidt man kan se, ikke saa faa Aar efter, ingensomhelst positive Oplysninger om Kolonierne.

Den næste Efterretning, vi faar, er et Pavebrev fra 1492, som meddeler Benediktinermunken Mathias' Udvælgelse til som Biskop af Grønland at drage til dette Land, som, efter hvad man tror, ikke har været besejlet i de sidste 80 Aar, hvorfor de fleste Indbyggere er faldet fra Troen og har intet andet Minde om den, end at en Gang om Aaret fremvises den Alterdug (corporale), som for omtrent 100 Aar siden benyttedes af den sidste Biskop, naar han indviede Nadverens Sakramente. Brevet antyder, at der nylig er bragt Efterretninger fra Landet til Evropa.

Disse Meddelelser, som i ingen Henseender strider mod, hvad vi ellers ved, men tværtimod taler tydelige Ord om en langsom, kulturel Opløsnings- eller, om man vil, Tilpasningsproces, med Opgivelse af Hjemlandets Kultur og Tro, har man nu lettere ved at stole paa, efter at der for nylig er fremkommet Oplysninger, der bestemt tyder paa, at der kort før Kristiern den Førstes Død (1481) har været en Expedition i Grønland, som har kunnet bringe Efterretninger derfra til Evropa.

Der er nemlig fra Rigsarkivet i København af Louis Bobé fremdraget et Dokument (se Danske Magasin 5. Række VI), et Brev

til Kong Kristian den Tredje, hvori det omtales, at hans Bedstefader havde udsendt den bekendte Admiral og Landshøvding paa Island Didrik Pining sammen med Pothorst med flere Skibe, for efter den portugisiske Konges Opfordring at finde nye Øer og Lande. Og det tilføjes, at Pining fra en Station, han oprettede paa Bjærget Hvitsark i Grønland, bekæmpede de grønlandske Sørøvere, som i deres smaa Skibe uden Køl (Skindbaade) gjorde Havet usikkert. Sammenholder vi dette med, at der skal være fundet en gammel Beretning paa Færøerne, hvorefter Purchas meddeler, at Pining og Pothorst, som flere Aar boede paa Island, af og til er sejlet over og har drevet Handel paa Grønland, saa er der Grund til at tro, at en dansk-islandsk

De Pygmæis Gruntlandæ, & rupe Huitsark.

Olaus Magnus' Fremstilling af Klippen Hvitsark, de grønlandske Pigmæer og deres Huse af Hvalfiskeribben (Fra Aar 1557).

Statsexpedition har været i Grønland og drevet Tuskhandel med Beboerne, som dog lejlighedsvis er blevet afbrudt af Strid, saaledes som det ogsaa kunde hænde i senere Tider, naar Skibe før Hans Egedes Tid kom til Landet. Ikke umuligt er det, at Pinings Expedition er den samme som den, der af nogle henføres til Aaret 1476, og hvor Styrmanden Johan Scolvus da nævnes som Leder. Dette vilde ialtfald passe med Kristiern den Førstes Dødsaar (1481) og dermed, at Didrik Pining nævnes som Høvding paa Island i Aaret 1478.

Om man paa denne Opdagelsesrejse, saaledes som det i en enkelt Kilde paastaas om den af Scolvus ledede, ogsaa har naaet Labrador, er mere end tvivlsomt, da Begreberne Labrador og Grønland, som det senere skal ses, i lang Tid løb i hinanden, vistnok fordi Labrador oprindeligt var et Navn for Grønland, der senere blev overført paa en Del af Amerikas Fastland. Lige saa lidt er der ført no-

get Bevis for, at denne danske Opdagelsesrejse ca. 1476, som foretoges efter Tilskyndelse af Kongen af Portugal, muligvis har været kendt af Columbus, som sejlede i islandske Farvande Aar 1476, eller af John Cabot, og ved Siden af andre Impulser har øvet Indflydelse paa deres berømte Rejser i 1492 og 1497.

Af langt større Interesse er det for os, at kun 8 Aar efter Amerikas Genopdagelse, altsaa i Aaret 1500, foreligger den første nogenlunde sikre Efterretning om, at andre Skibe end norske og islandske er naaet til Grønlands Kyst.

Det var Portugiseren Gaspar Corte-Reall, der i dette Aar, efter en langvarig Rejse fra Lissabon mod Nordvest, naaede op i Isstrømmen langs Grønlands Østkyst og fik Kysten i Sigte; men da Isen hindrede ham i at lande, og Kysten lod til at bestaa af lutter Bjerge og Sne, drog han, da han var naaet til Kap Farvel, atter mod Syd uden, som det synes, at underkaste Vestkysten nogen Undersøgelse.

Med denne Episode, der kom til at spille en indgribende Rolle i Landets Kortlægning, afslutter det første Afsnit af dets Opdagelses-historie; thi hvad man har antaget om, at en engelsk Expedition skulde have set Grønlands Kyst i Aarene 1501—1502, beror foreløbig paa løse Gisninger.

Fra Aar 1500 til 1576 ved man intet sikkert om, at noget evropæisk Skib har set, eller besøgt Grønland.

I Danmark og Norge var der af og til Planer oppe om atter at skaffe Forbindelse med Kolonierne; men der blev ikke noget ud deraf. Fremfor alle andre var det Erkebiskop Erik Walkendorf i Trondhjem, som under Kristiern den Anden omgikkes med Planer om Grønlandsexpeditioner. Han samlede alle gamle Beretninger om Landet og Sejladsen dertil og havde alt i Orden til at afsende en Expedition fra Bergen; men saa lagde han sig ud med Kongen og maatte gaa i Landflygtighed til Rom, hvor han døde. Planerne om Grønland optoges dog af Kong Kristiern selv, og i 1520 var alt rede til et Togt til Grønland, som skulde ledes af Søren Norby; men dette strandede paa det svenske Oprør og senere paa Kongens Flugt. Alle Planerne faldt dermed hen, for først at blive taget op igen af Kong Frederik den Anden, da Tiderne var blevet roligere.

Saaledes gik det til, at det blev Englænderne og ikke Nordboerne, der atter fandt Grønland og landede der.

Medens de norsk-danske Bestræbelser for at genfinde Grønland skyldtes Lysten til at generhverve det gamle norske Kronland — for Bergensernes Vedkommende vel ogsaa Ønsket om nye Handelsforbindelser — var det, der drev Englænderne til Grønland, fremfor

alt Iveren efter at finde ny Vej til Indien og Kina — Nordvestpassagen. Medens Grønland for Nordmændene og Danskerne var Maalet, saa var det baade for Englænderne og senere Hollænderne kun en Station paa Vejen til det forjættede Land — Asien.

Den første, der saa Grønland igen — netop 100 Aar efter det Aar, da Didrik Pining og Johan Scolvus snarest kan tænkes at have været der — var Englænderen Martin Frobisher, der efter mange Aars forgæves Anstrængelser havde faaet en Expedition i Stand. Den 11. Juli 1576 fik han paa 61° n. Br. Grønlands Østkyst i

Martin Frobisher.

Sigte. Et af hans Skibe gik til Grunde i Isen, og Landgang hindredes af Isstrømmen. Frobisher stod da mod Syd om Kap Farvel og videre mod Vest til Baffin-Land. Atter i 1577 gjorde han et forgæves Forsøg paa at lande paa Grønlands Østkyst; og først paa hans tredje Rejse 1578 kom han den 20. Juni i Land (paa Vestkysten) og tog Landet i Besiddelse for den engelske Dronning; men han drog strax videre til Amerikas Fastland; og han var overhovedet ikke klar over, at det var Grønland, han var kommet til. Han antog, at dette laa længere mod Nord, og mente at være kommet til Frisland, et Land, der fandtes afsat paa det Kort, Frobisher

rejste efter, men som i Virkeligheden er det samme som Island. Frobisher gav Landet Navnet Vest-England.

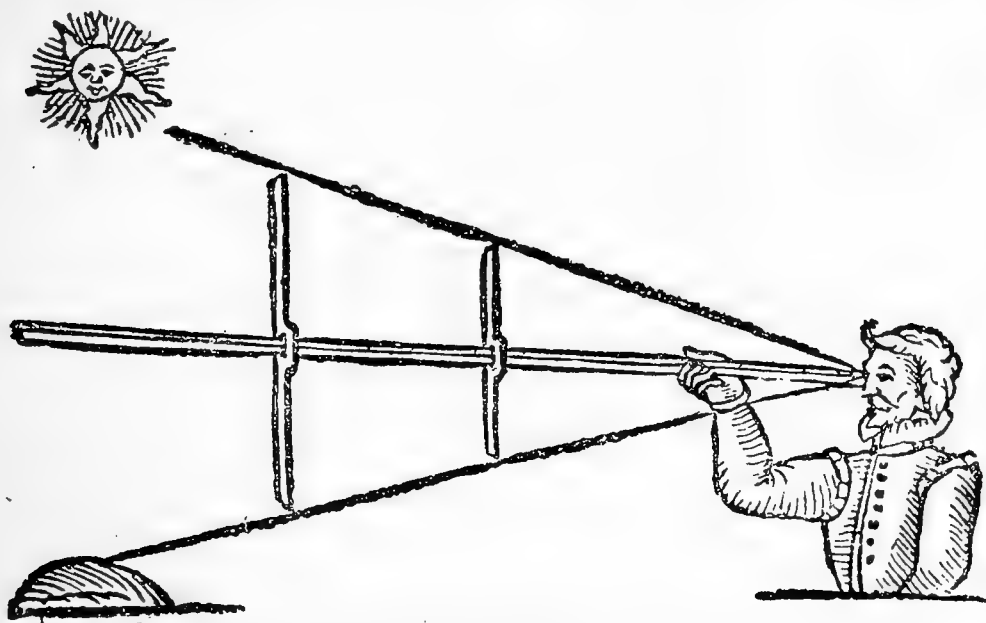
Allerede i det følgende Aar var der en ny Expedition ved Grønlands Kyst; denne Gang var det en dansk; men den ledes af Englænderen Jacob Allday, som Kong Frederik den Anden havde taget i sin Tjeneste, da han „schall wiide nogen beskeed och leilighed om Grønland, huorforre wij haffue tilforordnitt hanum wdi the(n) Helligthrefolldighedtz naffn att schulle søge effter samme Land, om thett staar till att finde“. Den 26. August 1579 fik Allday Grønlands Øst-

kyst i Sigte og krydsede en halv Snes Dage langs Isstrømmen uden at kunne naa Land.

Det var paatænkt at sende Allday ud igen det følgende Aar; men man ved intet om, at det skete. Derimod er det sikkert, at den bekendte paa Færøerne fødte Nordmand Mogens Heinesøn i 1581 blev udsendt fra Bergen til Grønland. Han forsøgte at naa Østkysten, men forgæves.

I de følgende Aar var der gentagne Gange Planer oppe om nye Forsøg og om Oprettelsen af et grønlandsk Interessentselskab; men det synes at være blevet ved Planerne paa Papiret, og det blev atter Englænderne, der tog Têten.

Et privat Handelsselskab udrustede to Skibe og sendte dem i

Observation af Solhøjden med Jakobsstav, efter John Davis' Nautik
(The seamans secrets), London 1607.

1585 under John Davis, der var en dygtig Navigator og nautisk Forfatter, af Sted for at finde Nordvestpassagen. Efter forgæves Forsøg paa at lande paa Sydvestkysten af Grønland, sejlede Davis nordpaa og landede den 29. Juli paa $64^{\circ} 15'$ n. Br. paa Vestkysten. Landet kaldte han „Land of Desolation“ (Ødelæggelsens Land); thi lige saa lidt som Frobisher troede han, at Grønland strakte sig saa langt mod Syd. Allerede Frobisher havde set Eskimoer, da han landede i Grønland; men de flygtede for ham. Davis derimod lokkede de Vilde til sig med Dans, Musik og venlige Fagter. Tuskhandelen begyndte, men efterhaanden som Englænderne paa Davis' senere Rejser stiftede Bekendtskab med Eskimoernes løse Begreber om mit og dit, blev Forholdet mindre godt, ja det kom endog til Haandgribeligheder. Til Nordboere og Nordbokolonier saa Davis intet, derimod sluttede Frobisher af nogle Metalredskaber, som Eskimoerne i Grønland besad, men som var ukendte blandt Stammefrænderne hinsides Davis-

Stræde, at de i Grønland paa en eller anden Maade havde haft Forbindelse med civiliserede Folk.

Efter sin anden og tredje Rejse (1586 og 1587) blev Davis klar over, at det af ham fundne Land var Grønland. Den anden Rejse gik nemlig over Island, og paa den tredje Rejse besejlede han Vestkysten lige op til $72^{\circ} 12' \text{ n. Br.}$, inden han ligesom paa de tidligere Rejser stod mod Vest for at finde Nordvestpassagen.

Efter Davis' for Grønlands Genopdagelse vigtige Rejser følger der en Række Aar, hvori vi intet hører om Sejlads paa Landet. Først i 1602 erfarer vi, at en Englænder George Waymouth paa Vejen mod Nordvest havde Landkending af Grønlands Sydspids.

I Aarene 1605—07 udfoldedes der derimod pludselig en stærk Iver fra dansk Side, idet Kong Kristian den Fjerde udsendte tre Expeditioner efter hinanden. Denne Gang opgav man fra dansk Side at stole paa de gamle Kursforskrifter, men foretrak at søge Hjælp ved at hyre engelske Søfolk. Paa to af de tre i 1605 udsendte Skibe var der engelske Kaptajner, og den paa Admiralskibet medfølgende Navigator, James Hall, var en Englænder, der rimeligvis havde været med paa Davis' Rejser. Sikkert er det, at han havde det Søkort med, som man rettede sig efter, og at det var ham og hans Landsmænd, der ved deres Mod og Kendskab til Forholdene bevirkede, at Expeditionen løb saa heldigt af, som den gjorde. Iøvrigt viste Danskerne stadig Utilbøjelighed til at følge Hall nordpaa langs Vestkysten, og det Skib, som førtes af en dansk Kaptajn (Godske Linderow), forlod de to andre. De kom dog alle i Land paa forskellige Steder af Vestkysten, og Hall selv naaede op til Disko-Bugt (68 à $69^{\circ} \text{ n. Br.}$).

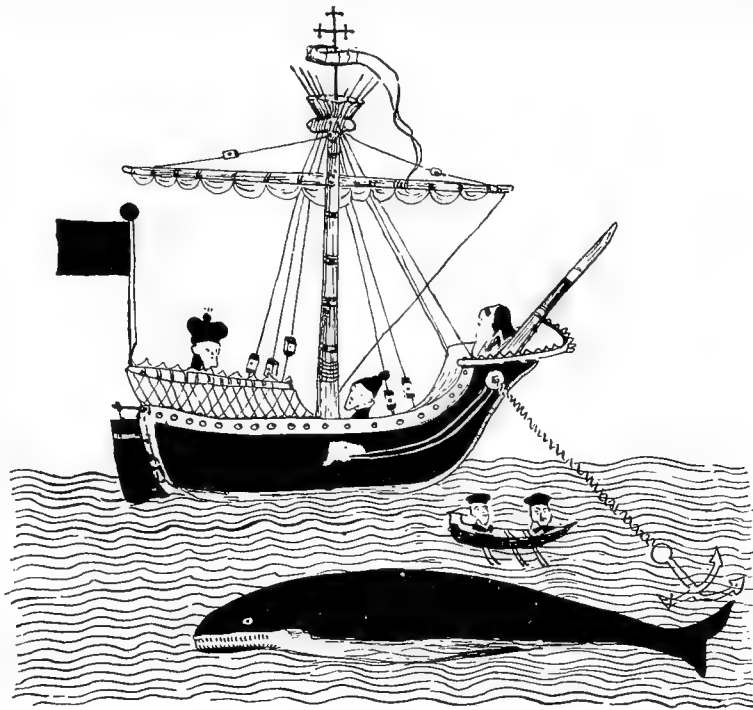
Imod Forventning saa man ikke noget til de nordiske Kolonier, og det ser ud, som om der derfor stadig i de danske og norske Søofficerers Tanker næredes et Haab om at finde den dog sikkert endnu eksisterende Østerbygd paa Østkysten af Landet. Herfra skriver sig rimeligvis ogsaa deres Ulyst til at følge Englænderne, og man forstaar derfor, at Kong Kristians tredje Expedition i 1607 atter gjorde forgæves Forsøg paa at komme i Land paa Østkysten (paa $64^{\circ} \text{ n. Br.}$), efter at Expeditionen i 1606 ikke havde ført til andet Resultat end den i 1605. Helt igennem mærker man, naar man ser paa den Tids Opdagelsesrejser, at Englændernes Interesse var at finde nye Søveje, Danskernes og Nordmændenes at generhverve gammelt Land.

Samme Aar som den danske Expedition forgæves søgte at naa Østkysten, var der en engelsk, som iagttog den langt højere mod Nord. Den kommanderedes af Henry Hudson, der førte an i den ivrige Søgen — Kapløb tør man vel kalde det — efter en nordlig Søvej til Indien, som fandt Sted i Tiden 1605—25, og hvori foruden Englænderne og Hollænderne ogsaa Danskerne (Jens Munk) tog Del.

Det var paa ca. 69—73° n. Br., Hudson fik Øje paa Grønlands Østkyst, langt nordligere end man før havde været. Han kaldte Landet „Hold-with-Hope“, men forsøgte ikke at lande, da hans Maal var Japan, som han vilde søge via det aabne Polarhav. Ogsaa i 1610 sejlede Hudson langs Grønlands Østkyst, inden han gennem Hudson-Stræde naaede ind i Hudson-Bugt og fandt sin Død.

Det var altsaa kun lejlighedsvis, Hudson fik Øje paa Grønland; men hans Forsøg paa at gennembryde Isbarrieren mellem Grønland og Spitzbergen førte til, at man kort efter begyndte at udruste Skibe for at drive Fangst — særlig Hvalfangst — i Havet der oppe, og disse Fangstskibe, først engelske, saa hollandske og danske, der snart blev til hele Flaader, kom til at spille en indgribende Rolle i Grønlands Opdagelseshistorie.

Den fra de danske Expeditioner kendte James Hall ledede i Aaret 1612 en engelsk Rejse til Grønlands Vestkyst, af hvilken der blev undersøgt et Stykke af den

Ældste Fremstilling af Fangst fra Skib i Nordhavet.
Fra Mecia de Viladestes katalanske Kompaskort (1413).

sydligere Del, som man var kommet udenom i 1605 og 1606. Hall blev imidlertid dræbt af en Eskimo med en Kastepil, da han kom ind i en af de Fjorde (Ramels-Fjord paa 66—67° n. Br.), hvor han før havde været med de danske Skibe, og hvorfra Danskerne — som de plejede — havde stjaalet nogle Eskimoer for at vise dem frem hjemme i København.

Nu tog imidlertid Hollænderne pludselig fat paa at søge efter Nordvestpassagen, da deres Stræben efter at finde Nordostpassagen ikke havde ført til noget Resultat. Det var „de Noordsche Compagnie“, der bekostede Rejserne, og den, der var Sjælen i dem, var en Navigator fra Enkhuizen, Joris Carolus. I Aaret 1615 løb hans Skib ud, og i November s. A. forelagdes der Generalstaterne en Redegørelse for Resultatet. Man var naaet til 80° n. Br. og havde paa Tilbagevejen fundet ukendt Land ved Davis-Stræde paa 53—57° n. Br. Naar der en Gang kommer mere Klarhed over, hvad hermed er ment, vil det vise sig, om denne hollandske Expedition er rejst samme Vej

som Hudson i 1610, først langt nordpaa ved Spitzbergen og derpaa langs Grønlands Østkyst og mod Vest til Landene ved Hudson-Bugt. Hvis dette ikke er Tilfældet, maa det nemlig være langs Vestkysten af Grønland, man er naaet — om ikke 80° n.Br. — saa dog en meget høj Bredde, eller med andre Ord, da har Joris Carolus naaet Smith-Sund og besejlet Baffin-Bugt Aaret før Baffin. Det maa dog bemærkes, at det rimeligvis bliver Baffin, der vedblivende bør have Æren for Opdagelsen af det Hav, som bærer hans Navn.

Ogsaa Baffin var Navigator — ligesom James Hall og Joris Carolus. Føreren af det Skib, han sejlede med, hed Bylot. Allerede i 1615 passerede de Grønland paa en Tur til Hudson-Bugt. Da den ikke førte til Maalet, besluttede de i 1616 at søge mod Nord langs Grønlands Vestkyst. Den 30. Maj passerede de Hope Sanderson, Davis' nordligste Punkt. I Juni Maaned arbejdede de sig langsomt frem mod Nord langs Grønlands Kyst. Den 1. Juli blev Søen fri for Is, og i de følgende 10 Dage naaede man helt op imod 78° n.Br. ved Indløbet til Smith-Sund; da baade dette og Jones-Sund og Lancaster-Sund længere mod Vest fejlagtig antoges at være lukkede Fjorde, opgav Baffin Haabet om at finde nogen Passage saa langt mod Nord.

Medens Danskerne — fraset Alldays Besejling af Østkysten i 1579 — i Hovedsagen rykkede frem, hvor Englænderne havde banet Vejen, var det disse sidste, som lejlighedsvis — under Jagten efter en Nordvestpassage — naaede at gøre Grønlands Kyster bekendt i et Omfang, som gaar ikke saa lidt ud over det Kendskab, de gamle norske Kolonister tør antages at have haft til Landets Udstrækning. Frobisher, Davis, Hudson og Baffin er de fire Navne, der i første Linje er knyttet til Genopdagelsen og Nyopdagelserne, og det varede nu over to Aarhundreder, før man fik yderligere Oplysninger om Landets Udstrækning mod Nord.

Det paafølgende Aarhundredes Skibsfart paa Grønland — d. v. s. Tiden fra 1616—1721 — har derfor ogsaa en meget ringe Interesse i Forhold til det forudgaaendes.

Allerede samme Aar, som Bylot og Baffin foretog deres berømte Rejse, sendte „De Noordsche Compagnie“ igen et Skib ud for at finde Nordvestpassagen; det kommanderedes af Willem Janszoon, og tog den ikke ualmindelige Vej fra Spitzbergen langs Grønlands Østkyst og saa vestpaa. I det følgende Aar (1617) fandt Joris Carolus nyt Land paa 60°—66° n.Br. øst for Island; det fik Navnene Opdams-Eiland og Enkhuizen-Eiland, men var selvfølgelig kun Dele af Grønlands Østkyst. I 1618 og 1619 berettes der om flere lignende Rejser, paa hvilke man fandt Land øst for Spitzbergen og Island, d. v. s. fik Øje paa Grønlands Østkyst. Længst mod Nord naaede vistnok Logier

Jasperszoon, som skal have fundet Land paa $76^{\circ} 30'$ à $80^{\circ} 6'$ n. Br. Disse meget nøje Angivelser tør muligvis tages som Bevis for, at den hollandske Hvalfanger ikke har overdrevet, hvad der ellers var ret almindeligt blandt de Folk, naar Talen var om, hvor langt mod Nord de havde været. En af dem naaede, som bekendt, Nordpolen og et godt Stykke længere mod Nord!

I Aarene 1624—25 besøgte derpaa flere hollandske Skibe Grønlands Vestkyst, og atter i det følgende Aar synes et hollandsk Skib at have været der oppe; men saa blev Hollænderne trætte, ligesom allerede Englænderne og Danskerne var blevet det, de sidste navnlig efter Jens Munks uheldige Expedition i Aarene 1619—20. Lidet eller intet Udbytte gav disse Opdagelsesrejser, og nogen Nordvestpassage fandt man ikke. At drive Hvalfangst i Baffin-Bugt indlod man sig ikke en Gang paa, skønt Baffins Rejse havde skaffet Bevis for, at her var Mulighed for en rig Fangst.

Resultatet heraf var, at Havet vest for Grønland i det paafølgende Aarhundrede næsten ikke blev befaret, medens de engelske, hollandske og danske Hvalfangere under stadig Kiv og Strid fyldte Farvandet mellem Spitzbergen og Grønland. Under disse Forhold hændte det selvfølgelig Gang paa Gang, at Hvalfangerskibe fik den grønlandske Østkyst i Sigte, og saa berettede de om et nyt opdaget Land, som hver Gang fik et nyt Navn.

Naar Samkvemmet med Grønland under disse Omstændigheder dog ikke helt ophørte, saa skyldes det den politiske og kommercielle Tradition i Danmark og fremfor alt i Norge, som aldrig døde helt ud. Bevidstheden om, at Grønland var et gammelt norsk Kronland, og at der i denne Besiddelsesret maatte ligge Værdier og Forpligtelser gemt, levede stadig og gav sig fra Tid til anden Udslag i Form af en privat Handelsexpedition eller en kongelig Opdagelsesexpedition, medens Kristian den Fjerdes højtflyvende Planer om at finde en Søvej til Indien vest for Grønland, døde ud lige saa hurtig som de var spiret frem.

I 1636 dannedes der saaledes i København et grønlandsk Kompagni, som blev kongelig privilegeret. Meningen var at drive Tuskhandel med Eskimoerne paa Vestkysten. Foretagendet løb imidlertid ganske bogstavelig ud i Sandet; de to udsendte Skibe kom nemlig hjem fyldt med Guldsand, der dog næppe har været andet end det tunge, metalglinsende Jernsand, som forekommer i store Mængder i Grønland. Guldsandet viste sig ialtfald at være værdiløst.

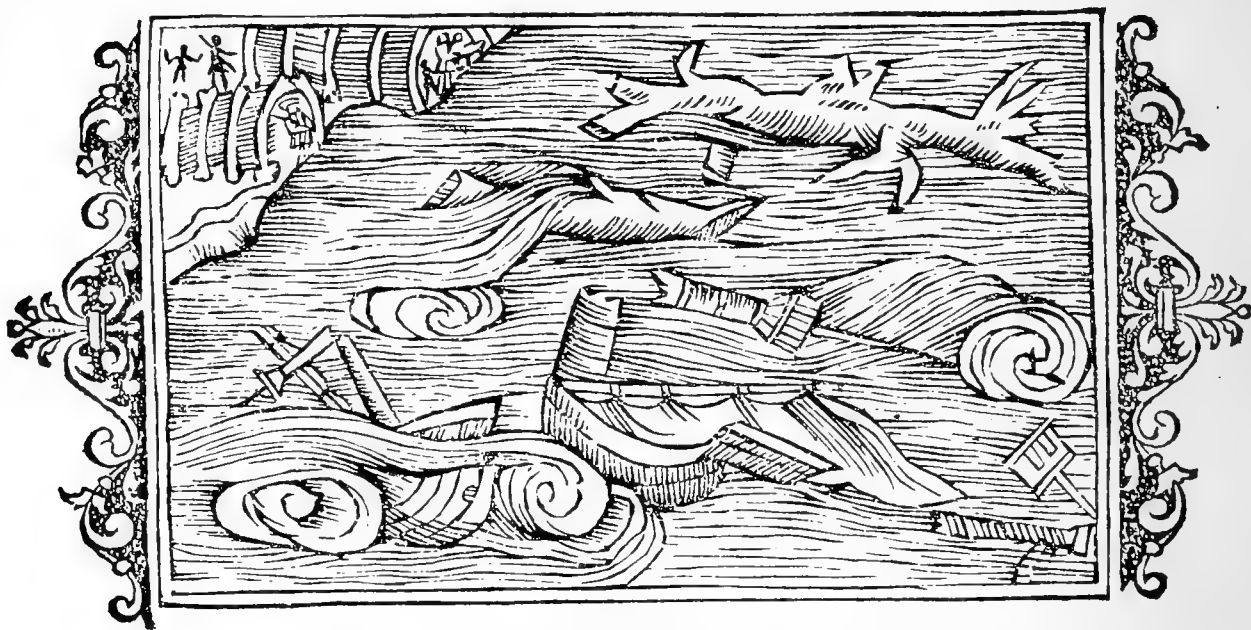
I 1652, 1653 og 1654 sendte et privat Selskab, som lededes af General-Toldforvalter Henrik Møller, Skibe til Grønland under Kaptein David Danel. Paa disse tre Rejser blev der gjort flere forgæves

Forsøg paa at lande paa Østkysten, foruden at der blev drevet Fiskeri og Tuskhandel paa Vestkysten paa Strækningen fra Kap Farvel til op imod 68° n. Br.

Omtrent ved samme Tid, i Aarene 1654 og 1655, blev der af hollandske Hvalfangere opdaget nyt Land paa Østkysten, Gale Hamkes-Bay paa 74° 30', Broer Ruys-Land paa 73° 30' og Edam-Land paa 77° 0' n. Br.

Endnu højere mod Nord kom Hollænderne, da de i Aaret 1670 fandt Lambert-Land paa 78° 30' n. Br., det samme Aar, da vi atter hører om en dansk Grønlandsfærd.

Det Aar foretog nemlig Kaptajn Otto Axelsen, udsendt af Kong

De naufragiis Gruntlandiæ

Olaus Magnus' Fremstilling af Skibbrud ved Grønlands Kyst (Fra Aar 1557).

Kristian den Femte, et Togt til Grønland, om hvis Forløb der dog endnu ikke er fundet nogen sikker Efterretning. Aaret efter (1671) forsvandt hans Skib sporløst efter at være sejlet ad Grønlands Østkyst til, sikkert knust i Isstrømmen. Efter dette mislykkede Forsøg, der atter en Gang befæstede det Ry, Grønlands Kyster fra gammel Tid havde som Skueplads for Skibbrud, fulgte der et halvt Aarhundrede, hvor den dansk-norske Stats Initiativ laa brak.

Nogle norske Planer af Købmand Tormøhlen i Bergen for 1673—74 blev til intet, og der følger nu et Tidsrum af næsten 50 Aar, hvor vi intet nøjagtigt hører om Sejlads paa Grønland. At Skibe af og til ogsaa i dette Tidsrum (1671—1721) enten har besøgt Grønlands Vestkyst eller haft Østkysten i Sigte, ved vi med Bestemthed; men det har været Hvalfangere eller Handelsskibe, der er kommet derhen rent lejlighedsvis eller for at drive Tuskhandel, derimod hverken Opdagelsesrejsende eller Folk, der havde til Hensigt at ko-

lonisere Landet eller slutte faste Handelsforbindelser med det. Med denne døde Tid slutter den anden Periode i Grønlands Historie, Genopdagelsen.

Baade Englænderne og Hollænderne havde taget Grønland i deres Fædrelands Besiddelse, da de genfandt Landet; Danskerne gjorde det samme, første Gang de kom til Vestkysten; men i intet Tilfælde blev Besiddelsen effektiv. Landet forekom at byde en saa daarlig Gevinst, at det vedblev at være det samme som Spitzbergen, Franz Joseph-Land og mange andre Polarlande er den Dag i Dag — herreløst og værdiløst Hittegods.

Noget ind i det 18. Aarhundrede blev Skibsbesøgene i Grønland imidlertid hyppigere, hvilket navnlig skyldtes den Omstændighed, at den tidligere saa ypperlige Hvalfangst ved Spitzbergen var gaaet ned ad Bakke. Hvalerne søgte ind i Drivisen under Grønlands Kyst, Hvalfangerne fulgte efter, og fra Aaret 1719 at regne begyndte de hollandske Hvalfangere en regelmæssig Fangst ovre paa Vestkysten eller, som de kaldte det i den Tid, „Straat Davis“.

Alligevel var det ikke merkantile Interesser, der gav Stødet til, at Evropæerne i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede atter begyndte at kolonisere Landet. Det var derimod Bevidstheden om, at Grønland var et norsk Land, der havde været beboet af kristne Nordboere, som blev levende i enkelt Mands Sind. Denne Mand tog Initiativet; hans Energi og Udholdenhed rejste en saa stærk Bevægelse for Landets Kolonisation og Eskimoernes Omvendelse, at den ikke lod sig standse. Grundlaget for Bevægelsen, den gamle Tradition, var stadig til Stede og behøvede blot et Stød for atter at blive vakt til Live. Hans Egede var derfor ogsaa mere end Grønlands Apostel; han var den, der generhvervede Landet for det dansk-norske Rige.

Det var ved at læse i Norges gamle Historie, at den kun 22 Aar gamle Præst i Vaagen Sogn ved Lofoten kom til at tænke over, at der i Grønland var Kristne, Kirker og Klostre, og fik Lyst til at vide, hvordan det nu stod sig med dette Land. I Foraaret 1709 skrev han til en Ven i Bergen, som „havde faret paa Grønland“ og bad om Underretning. Han fik følgende for Datidens Syn paa Grønland karakteristiske Svar: „At det Grønland, som af vore og andre Nations Skibe bliver beseiglet, og rettelig kaldes Spidsbergen, beliggende hen under 80 Grader Norder Brede, der er ingen Folk at see eller finde; men Grønland under Syd, der er vilde Folk og Mennesker, og begyndes paa 60, og er bekiendt til 74 Grader, og kaldes Strat-David. Den Østre Side af Grønland, som vender mod Island, hvor fordum skal have boet Norske Folk, kand ikke nu blive bekiendt

for Driv-Is, som har lagt sig der under Landet“. Hans Egede fortæller selv, at denne Meddelelse bevirkede, at „jeg ønskede derfor i mit Hierte, min Tilstand havde været saaledes, da vilde jeg holdt det for min største Lyksalighed og Glæde, om jeg igien maatte prædike Christum for dennem, og jeg syntes, man var hertil i Særdelighed forpligtet, i henseende, at de, som jeg tænkte, baade havde været Christne, som ogsaa vare af Norsk Folk og Extraction, og deres Land under Norges Krone beliggende“.

Disse Citater af Hans Egedes Missionshistorie viser os tydeligt nok, at man ikke blot mente, at Østerbygden havde ligget paa Grønlands Østkyst, men at man stadig bevarede Haabet om endnu at finde Nordboere paa denne Kyst. Sammen med en Bemærkning, som Egede fremkommer med i samme Bog: „men som Farten til Grønland paa de Tider var fra Bergen“, viser de os desuden, at ogsaa norske Handelsskibe eller Fangstskibe fra Tid til anden besøgte Grønlands Kyster.

Allerede i 1710 meldte Egede sig som villig til at gaa som Missionær til Grønland, og i de kommende Aar gentog han stadig mere og mere indtrængende sin Bøn om at maatte blive sendt derhen; men den store nordiske Krig lammede just i de Aar Statens Initiativ, og der kom ikke noget ud af Sagen; man bad ham vente til bedre Tider. Det kunde Egede dog ikke; i Aaret 1717, paa den Tid, da Krigen mod Karl den Tolvte førtes ved den norske Grænse, tog han sin Afsked og rejste til Bergen, hvor man ikke helt uden Grund ansaa ham for gal. Det brød Egede sig dog ikke om: „Det første jeg gjorde, var, at jeg vilde bemøye mig om Patroner til den Grønlandske Handels og Beseylings Foretagelse. Vel havde til denne Tid en Kiøbmand der udi Staden, ved Navn Hans Mathisen, og flere andre, nogle Aar haft Skibe paa Grønland, men havde nu ophørt at sende Skibe mere der hen, saasom de Hollandske Handlere toge aarligen til, og fordærvede Handelen for vore, saa derfor nu ingen vilde høre et Ord derom, eller lade sig persvadere, helst efterdi Krigen endda continuerede“. Men i 1719 faldt Karl den Tolvte, der blev sluttet en gunstig Fred, og nu ansøgte Egede Kong Frederik den Fjerde om Bistand.

Kongen lovede ham Støtte og tilstod ham de ønskede Privilegier, saafremt det kunde lykkes ham at faa startet et grønlandsk Kompagni i Bergen; men alligevel maatte Egede et helt Aar herse baade med Handelsmænd og Søfolk i Bergen, før han fik et Selskab dannet og de fornødne Pengemidler bragt til Veje.

Den 2. Maj 1721 forlod Hans Egede med Hustru og Børn Bergen med Skibet „Haabet“ og drog mod Vest. Naturligvis foretog ogsaa Egedes Skib gentagne forgæves Forsøg paa at naa ind til Østkysten, Forsøg, der nær havde kostet ham Livet. Skipperen vilde allerede

vende, men Egedes Vilje var stærkere end Søfolkenes Frygt, og endelig ankrede „Haabet“ paa Vestkysten i en god og sikker Havn, som blev kaldt „Haabets Havn“, paa en Ø tæt ved Godthaab, Grønlands nuværende Hovedstad ($64^{\circ} 11' \text{ n. Br.}$).

Eskimoerne kom strax ud til Skibet, men de blev misfornøjede med, at Evropæerne lod til at ville blive i Landet, og de mødte alle Tilnærmelsesforsøg med den yderste Forsigtighed — sikkert belært

De Vilde i Grønland, Kobberstik i Henrich Sivers «Bericht von Gröhnland», Hamburg 1674.

af sørgelige Erfaringer med andre fremmede Søfolk. Eskimoerne mærkede dog snart, at Egedes Folk ikke vilde dem noget ondt, og at han selv var en stor „Angekok“ blandt sine Fæller, og ganske stille begyndte Arbejdet paa at kue de i Bund og Grund skikkelige Fangere, tvinge dem ind under Missionens milde og Handelsmonopolets tunge Aag, Magter, der var langt farligere for de dygtige, men godlidende og karaktersvage Folk, end Vikingernes brutale Øxer og Sværd i sin Tid havde været.

Egede selv var helt forbavset over, at Eskimoerne med lidt Taalmodighed var saa lette at omgaas, og en hollandsk Hvalfanger,

Klaus Top, som traf Egede deroppe i 1722, var inderlig forbavset over de „vilde Grønlænderes“ Omgængelighed. Naar Egede fortæller, at samme Skipper havde gjort 13 Rejser paa Grønland, og at han forærede ham en Plakat fra den hollandske Regering om Grønlandsfarernes Forhold til Eskimoerne, viser dette, hvor hyppig der i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede kom Skibe til Landet. Ja! i April og Maj saa Egede daglig Skibe passere forbi Godthaab, ikke blot hollandske, men ogsaa f. Ex. et hamburgsk.

I Begyndelsen laa Egede mest stille i Godthaab og dets nærmeste Omegn; men i Sommeren 1723 paabegyndte han en Undersøgelse af Landet, dels mod Nord og ind i Fjordene for at finde Fiskegrunde og Nordboruiner, dels mod Syd for efter Ordre hjemmefra at gøre et Forsøg paa at naa over til Østerbygden — paa Østkysten.

At man paa Vestkysten kun fandt Ruiner efter de gamle Kolonister og ikke Kolonisterne selv, syntes man, var i sin Orden; thi Ivar Baardsen havde jo allerede i det 14. Aarhundrede skrevet, at Skrælingerne havde hele Vesterbygden inde. Østerbygden derimod, som man var fuldt og fast overbevist om, havde ligget paa Østkysten, antog man, stadig existerede; og da alle Forsøg paa at naa derhen fra Søsiden, var glippede, ønskede man at gøre Forsøget fra Landsiden.

Egedes Hensigt var at gaa gennem Frobisher-Stræde, der efter Søkortene skulde gennemskære Landet paa ca. 62° n.Br. Da han her kom til en dyb Fjord med megen Is udenfor, formodede han at være ved Indløbet til Strædet; men Grønlænderne belærte ham om, at Isen ikke kom østfra gennem Strædet, men sydfra udenom Kap Farvel, og Strædet, fortalte de ham, existerede aldeles ikke. Egede drog da videre mod Syd, men naaede kun til Nanortalik paa 60° 8' n.Br. Samme Efteraar drog han nordpaa for at undersøge Chancerne for Hvalfangst; men Hvalfangsten havde Danskerne ikke Greb paa, og med Handelen vilde det heller ikke ret gaa. To Gange forsøgte man sig med en Hvalfangerstation i Nepisene (i det nuværende Holsteinsborg-Distrikt); men begge Gange forlod man den, og de efterladte Bygninger blev brændt af Hollænderne.

I Aaret 1726 forliste et af de Skibe, som det grønlandske Kompagni i Bergen aarlig sendte til Godthaab, og det andet af dem blev nødt til at overvintre, og dette Uheld gav Anledning til, at Kompagniet opløstes.

Regeringen tog imidlertid Affære, sendte i 1727 en kongelig Kommissarius til Grønland, og efter hans Forslag gjorde man i 1728 et Koloniseringsforsøg i højkongelig Stil, idet man sendte Major Paars, en Kaptajn, en Løjtnant og en dem undergiven Militærstyrke til Grønland med Ordre til at anlægge et Fort, hvorfra Majoren som

Guvernør skulde regere Landet. Heste til at ride over til Østkysten paa blev ogsaa sendt der op, og foruden Soldaternes Familie blev der taget 10 Slaver og 10 straffede Fruentimmer med for at „bebygge“ Landet.

Samtidig besluttede man at flytte Kolonien fra Haabets Ø over paa Fastlandet. De usunde Forhold i de nye Boliger gav imidlertid Anledning til, at hele det upraktiske Apparat, der var sat i Bevægelse, paa en eneste Vinter gik komplet i Stykker, idet de fleste af Soldaterne og Forbryderne blev syge og døde. Hestene gik ogsaa i Løbet, hvad der dog betød mindre, da Major Paars ved et Besøg paa Indlandsisen den næste Forsommer (1729) overbeviste sig om, at man ikke ad den Vej kunde ride til Østerbygden. Den forstandige, Aaret i Forvejen (1728) i Danmark fremsatte Plan, om at lade Landet rekognoscere paa alle Sider af norske Skiløbere, blev først virkeliggjort i 1888.

Derimod havde man allerede i 1724 gjort et nyt, frugtesløst Angreb paa Østkysten fra Søsiden. I dette Aar udsendtes nemlig Hans Fæster fra Bergen; men trods energiske Landgangsforsøg paa et Kryds langs Kysten mellem 60° 28' og 66° 30' n.Br. lykkedes det ham ikke at naa derind. Nu i 1729 gentog Løjtnant Richardt paa Hjemrejsen fra Godthaab Forsøget, men forgæves.

I Aaret 1730 døde Kong Frederik den Fjerde, og hans Efterfølger gav Aaret efter Ordre til, at hele Kolonien skulde inddrages, og kun den til Hans Egede og andre frivillige fornødne Proviant efterlades deroppe, saafremt de ønskede at blive. Denne Ordre var naturligvis ensbetydende med hele Foretagendets Opgivelse; thi uden stadig Hjælp hjemmefra var Missionen dødsdømt.

Hans Egede blev dog, og hans Stivsind tvang den danske Regering til at opretholde Missionen. Der blev bevilget 2000 Rd. aarlig til dens Underhold, medens Handelen, der just i disse Aar begyndte at give lidt mere Udbytte, i Aaret 1734 blev givet i Oktroj til Købmand Jakob Severin af København, der fik 5000 Rd. aarlig for at underholde Missionen og besørge Handelen. Han beholdt dette Oktroj til 1750.

I denne Periode (1732—50) blev der intet synderligt udrettet for Landets Udforskning, skønt Mathis Jochimsen, der blev sendt til Godthaab i 1732 for at genfinde Østerbygden, mente at have genopdaget Frobisher-Stræde. Jochimsen kom iøvrigt ikke saa langt mod Syd, som Egede selv havde været i 1723, endsige at han naaede Østkysten. Hans Egede troede ikke paa, at Jochimsen havde fundet Frobisher-Stræde. Han stolede mere paa Eskimoerne, der altid havde givet ham lige saa nøgterne som sandfærdige geografiske Oplysninger. Som et godt Exempel paa, hvor korrekte Eskimoernes Meddelelser

var, skal vi efter Egedes Dagbog gengive, hvad en gammel Eskimokone fortalte Egede:

„1733, den 29. Julii, der nogle fremmede Grønlænder Sonden fra komme og besøgte os, og jeg spurdte dem om et og andet, betræffende Landets Beskaffenhed Sonden fore, og omkring Hukken [ɔ: Staten-Huk, Kap Farvell], blev mig af en gammel Qvinde givet een saa udførlig Beretning om Beskaffenheden paa den Østre Side, som jeg tilforne ikke havde havd, nemlig: Hun, med flere, havde for nogen Tid været saa langt omkring Hukken paa den Østre Side, som næsten fra Colonien og til Hukken paa den Vestre Side; og berettede hun, at der var Folk nok at finde allevegne. De som boe paa den Vestre Side af Hukken, sagde hun, plejede ofte at besøge dem som boe paa Østre Side, desligeste ogsaa de som boe paa Østre Siden dem som boe paa Vestre Siden, for at tuske med hinanden; thi som ingen Skibe, for Iis, som ligger der uden for Landet, kand komme ind paa Østre Siden, da behøver de Folk, som der boe, adskillig smaa Jern-Kram, saasom Sye-Naaler og Knive, hvilke de tuske sig til af Vester-Lændingene, imod Rævskind og saadant mere, som de igien sælge til Skibene, naar de kommer til deres Grændser. Iisen angaaende, da sagde hun, at endskiøndt den i skrekkelig Mængde aarlig kommer drivende langs Landet Norden fra, saa er der dog visse Tider, at der er frit for Iis, saa de med deres Kone-Baader kand komme frem hvor de ville; og skeer det end, at de undervejs af Iis kand blive belagd, saa bliver den dog ikke liggendes, men ved Land-Vind driver bort igien til Søes. Ellers vidste hun ikke at sige mig, at have seet slige murede Huse eller Stæder, hvor Kablunakkerne [ɔ: Nordboerne] havde boet, som paa den Vestre Side; thi deres Reise faldt ikkun ved Hav-Siden, men vore gamle Nørske Folkes forfaldne Huse ere alleene at træffe inde i Fiordene“.

Hvad den gamle erfarne Eskimokone her fortalte Hans Egede, var det samme som det Resultat, man naaede til i 1885. efter den danske Konebaadsexpedition.

I Aaret 1736 forlod Hans Egede Grønland, nedbrudt paa Sjæl og Legeme, med sin Hustrus Lig ombord og fortabt i Sorg over den Koppeepidemi, som var bragt til Grønland fra Evropa og havde hærget frygtelig blandt Eskimoerne. Han havde dog Kraft nok til efter sin Hjemkomst at faa indrettet et grønlandsk Præsteseminarium i København, ved hvilket han endnu i en Række Aar virkede som Lærer i grønlandsk Sprog.

Medens den grønlandske Mission under Hans Egedes og hans Søn Paul Egedes Ledelse stadig havde Fremgang, tog Købmand Severin ret energisk fat paa at ophjælpe Handelen.

Endnu medens Egede var i Grønland, blev i Aaret 1734 den længe ønskede nordlige Station Christianshaab oprettet paa 68° 49' n. Br., og i 1741 anlagdes Jakobshavn tæt nord derfor (69° 12' n. Br.), medens det syd for Godthaab liggende Frederikshaab (62° 0' n. Br.) blev anlagt i 1742.

I Aaret 1750 overtog det i 1747 stiftede „Almindelige Handels-Compagnie“ Handelen paa Grønland og Missionens Underhold, og i de følgende Aar udfoldedes der atter mere Energi end i de sidst for-

løbne 8 ret døde Aar. Allerede i 1751 startedes der to Expeditioner, der begge havde Østkysten som Maal.

Det ene af disse Forsøg paa at naa Østkysten foretoges paa privat Initiativ af Købmand Lars Dalager, der virkede i det nylig oprettede Frederikshaab i det sydlige Grønland. Hans Hensigt var at gaa over Indlandsisen. Medens Major Paars i 1729 kun havde opholdt sig tre Timer paa Isen og kun var naaet til en Udløber af

Hans Egede.

den, tilbragte Dalager sammen med nogle eskimoiske Rensdyrskytter 3½ Døgn der oppe, kom op paa selve Indlandsisens flade Kuppel og fik, da det var meget klart, Øje paa Nunatakkerne, ikke blot fjærnt borte langs Vestkysten af Landet, men ogsaa, som han fejlagtig antog, ovre paa Østkysten. Nogetsomhelst alvorligt Forsøg paa at komme derover blev der dog ikke gjort.

Den anden ikke mindre vigtige Rejse, som startedes i dette Aar, foretoges paa Initiativ af Missionskollegiet og med Handels-Kompagniets Støtte og udgik fra Godthaab. Den lededes af Peder Olsen Walløe, der i mere end 10 Aar havde opholdt sig som Handelsmand i Landet. Planen var at undersøge Grønlands sydligste Del samt ved

at trænge frem paa Østkysten at søge at naa Østerbygden. Rejsen skulde foretages langs Kysten og med Konebaad, der her for første Gang blev taget i Anvendelse til Østkystens Undersøgelse. Trods Frygten for Menneskæderne ovre paa Østkysten lykkedes det at faa to Grønlænderinder til at tage med.

I 1751 naaede Walløe ikke længere end til det Sted paa Vestkysten under $60^{\circ} 43'$ n. Br., hvor Kolonien Julianehaab 24 Aar senere blev anlagt. Her byggede han sig en Vinterhytte og overvintrede. Det næste Foraar drog han videre og traf snart paa et Par Eskimoer fra Østkysten, der gav ham en meget fyldig Beskrivelse af denne og erklærede, at de havde ikke set „Folk, som lignede os, ei heller andre Huse, enten hele eller nedfaldne, end de Grønlandske“. Peder Olsen undrede sig derved, men drog den Slutning, at „den fæle Iis maa have befordret de Norskes Undergang, og at saavel de, som deres Boliger og Skove, ligge nu under samme“.

Derpaa foretog Peder Olsen en meget indgaaende Undersøgelse af Fjorde og Øer i den sydligste Del af Landet. Han fandt talrige Nordboruiner, deriblandt ligesom Hans Egede Kirke- eller Kloster-ruiner. Desuden genopdagede han de varme Kilder paa Qunartok-Ø, og endelig den 6. Juli 1752 naaede han at opslaa sit Telt paa Østkysten som den første Evropæer, der i den nyere Tid — trods de mange Forsøg — havde naaet denne. Han trængte saa, under stadige Ishindringer, videre frem langs Østkysten til $60^{\circ} 56'$ n. Br. (Kap Farvel ligger paa $59^{\circ} 48'$ n. Br.). Der standsede Isen ham igen, og da hans to evropæiske Ledsagere nægtede at drage videre, maatte han vende om. Han blev dog nødt til at overvintre i Ageluitsok-Fjord (tæt ved den 20 Aar senere (1772) oprettede Missionsstation Lichtenau paa $63^{\circ} 31'$ n. Br.), hvor det tit kneb med Føden. I 1753 naaede han den sydligste Koloni Frederikshaab. I Grønlands Opdagelseshistorie indtager denne Rejse en fremstaaende Plads, og den er uden Tvivl ved Siden af Hans Egedes egne Rejser det vigtigste Led i Genopdagelsen i det 18. Aarhundrede.

Samme Aar, Peder Olsen havde været paa Østkysten, blev Stationen — eller som det den Gang kaldtes Logen — Claushavn anlagt paa $69^{\circ} 7'$ n. Br. og Aaret efter Peder Olsens Hjemkomst (1754) Logen Fiskernæset (ca. $63^{\circ} 5'$ n. Br.). I de følgende Aar grundedes dernæst en Række Kolonier: 1755 Sukkertoppen ($65^{\circ} 20'$) og Ritzenbenk ($69^{\circ} 48'$), 1756 Sydbai (senere forenet med Holsteinsborg), 1758 Nurssuak (senere flyttet til Umanak paa $70^{\circ} 40'$ n. Br.), 1759 Holsteinsborg ($66^{\circ} 55'$) og Egedesminde (ca. $68^{\circ} 45'$), hvilken sidste blev anlagt af en af Hans Egedes Sønner, Kaptajn Niels Egede, der ligesom Broderen Paul virkede meget for den af deres Fader paabegyndte grønlandske Kolonisation. Endelig i 1771 anlagdes

længst mod Nord Kolonien Upernivik ($72^{\circ} 48'$) og 1773 Logen Godhavn ($69^{\circ} 15'$).

Saa vidt var Koloniseringsværket skredet frem, da i 1774 den danske Regering blev nødsaget til at opløse det „Alm. Handels-Compagnie“ og selv overtage Omsorgen for Grønland, og fra dette Aar til Dato er Kolonierne blevet drevet for Statskassens Regning af den „kgl. grønlandske Handel“.

Denne Forandring bevirkede, at der i 1775 endelig blev anlagt en sydlig Koloni Julianehaab ($60^{\circ} 43'$); men allerede tre Aar før var det, at Herrnhuterne anlagde Missionsstationen Lichtenau længst mod Syd ($60^{\circ} 31'$, se ovf.).

Opdagelsesrejser var der derimod i denne Tid foreløbig ikke Tale om fra dansk Side, og to engelske Expeditioner, som under Pickersgill i 1776 og Walter Young i 1777 udsendtes for at genopdage Baffin-Bugt, naaede ikke længere end til de danske Kolonier.

Først i Aarene 1786—87 blev der fra dansk Side gjort et nyt Forsøg paa at genfinde Østerbygden, denne Gang i Form af et Forsøg paa at naa Østkysten fra Søsiden. Det var den danske Regering, der efter Anmodning af Paul Egede tog Initiativet.

Siden 1729 havde man ikke gjort Forsøg i denne Retning; derimod har man flere Meddelelser om Hvalfangere, der i denne Periode har haft Kysten i Sigte, og et Par af disse Efterretninger er af ganske særlig Interesse.

I Aaret 1761 har en dansk Hvalfangerkaptajn Volquard Bohn nemlig fulgt Østkysten i Drivisen fra $76^{\circ} 30'$ til $68^{\circ} 40'$ n. Br. i en Afstand af ca. $1\frac{1}{2}$ —6 Mil. Den 27. Juli blev han paa $70^{\circ} 40'$ n. Br. af Strømmen drevet ind i en stor ca. 15 Mile bred Fjord, som man ingen Ende saa paa, hvorfor Bohn formodede, at den gik helt igennem Landet. Der er næppe Tvivl om, at det er Scoresby-Sund, den danske Hvalfanger her har været inde i; men det er aabenbart ikke sket frivilligt, og at gaa i Land har der ikke været Tale om.

Aaret 1777 blev et Ulykkens Aar for Hvalfangerne. Som vi allerede har omtalt, havde Hvalerne forladt det aabne Hav ved Spitzbergen, saa at de maatte søges i Drivisen inde under Grønlands Østkyst, ovre i Davis-Stræde eller andre fjærntliggende Steder. I 1777 hændte det nu, at omtrent 50 Hvalfangerskibe, som jagede paa 78 — 80° n. Br. øst for Grønland, i de sidste Dage af Juni blev lukket inde i Isen og kom i Drift sydpaa. De fleste af dem lykkedes det at slippe ud, men 12 var der, som blev ført ned i det farlige Farvand i Danmark-Stræde, hvor Isen presses stærkere, og de gik alle under, det sidste af dem dog først nede paa $61^{\circ} 30'$ n. Br. Under Driften langs Østkysten havde man Landet i Sigte lige fra 74 — 75° n. Br. (Gale Hamkes-Land). Da Skibene var gaaet under, tyede Folkene

enten ind til Land eller drev videre om Kap Farvel og op langs Vestkysten, hvor de naaede ind til Godthaab eller de sydligere Kolonier. Mange af Folkene omkom; men det er muligt, at adskillige af dem er naaet ind til Grønlands Østkyst, uden nogensinde at være kommet derfra igen. Sikkert er det, at 12 Mand paa 63° n. Br. over Isen naaede ind til en Ø paa Østkysten, men vendte tilbage til Skibet, da de ikke kunde komme over til det faste Land. Efter Peder Olsen Walløe var dette de første Evropæere, der betraadte Grønlands Østkyst, og det var paa en betydelig højere Bredde end den, Walløe var naaet til. De fleste af disse forulykkede Hvalfangere var danske, mange hollandske og tyske.

De Anstrængelser, der kort efter fra dansk Side blev udfoldet for at naa Østkysten, for at genfinde den i Virkeligheden allerede af Hans Egede i 1723 opdagede Østerbygd, som man stadig ventede at finde herovre, skyldtes, som vi antydede, Paul Egedes Indflydelse.

Kommandør for den udsendte Expedition blev Kaptajn-Løjtnant Paul de Løvenørn, der som øverstkommanderende for et dertil indkøbt Hvalfangerskib og en Jagt i 1786 gjorde et lidet energisk Forsøg paa at naa Østkysten, som han fik Øje paa under 65° og 66° n. Br. Derpaa tog han tilbage til Danmark med det større Skib og overlod Paul Egedes Søn, Premierløjtnant Chr. Thestrup Egede med Jagten at søge videre.

Endnu samme Aar foretog den unge Egede en Række modige, men planløse Forsøg under 65° 24' n. Br. og sydligere paa at forcere Isen og naa ind til Kysten, som kun et smalt Isbælte skilte ham fra. Næste Aar blev der sendt ham en Hukkert til Hjælp, og sammen med Løjtnant C. A. Rothe gjorde han sig atter i dette Aar, ligesom i det foregaaende forfulgt af Storm og Taage, mange hidsige Anstrængelser for at naa Kysten — men forgæves. Fra nu af opgav man fra dansk Side i over 100 Aar at naa Kysten fra Søsiden; men man begyndte iøvrigt at tvivle om, at Østerbygden havde ligget paa Østkysten. Eggers søgte i 1792 at bevise, at den laa paa Vestkysten, og erhvervede den Pris, som det kgl. Landhusholdningsselskab havde udsat for Spørgsmaalets Løsning.

Ifølge en mundtlig russisk Overlevering skal en russisk Skipper Pawkow omtrent Aar 1800 have været inde i en Flod eller et smalt Stræde paa Østkysten af Grønland, hvor han blev drevet hen af Storm paa en Tur til Spitzbergen. Han trængte 30 Verst frem, kom i Land, traf Spor af Mennesker, f. Ex. Rævefælder, hvorpaa han atter trængte gennem Isen og naaede sit Maal, Spitzbergen. Da her er Tale om høje Bredder, er Beretningen, som de næste Expeditioner til Østkysten ca. 20 Aar senere viser, i ingen Henseende usandsynlig.

Ovre paa Vestkysten foretoges der i den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede ikke synderligt i Retning af Nyopdagelser. Derimod blev der, hvad den nøjere Undersøgelse af den allerede kendte og koloniserede Vestkyst angaar, gjort et ikke helt ringe Arbejde af Missionens og Handelens Folk. I 1768 og de følgende Aar foretog O. Fabricius grundige Undersøgelser af Grønlands Dyreverden og Isforhold, ja, han synes endog at have besøgt Indlandsisen. I 1774—75 foranstaltede Provst Egil Thorhallesen paa sine Visitatsrejser i det sydlige Distrikt ret omfattende Kortlægninger med Bistand af Overassistent Ravn og S. M. Holm. I 1777 undersøgte og opmaalte Bjærginspektør Schramm Disko og de omliggende Egne, og i samme Aar var Aron Arctander paa Rekognosceringsrejse i Julianehaab-Distrikt. Flere af de i Grønland fastboende Evropæere, deriblandt Lars Dalager, holdt Dagbøger over deres Oplevelser mellem Eskimoerne, og alt dette bevirkede, at den Del af Grønlands Vestkyst, hvor Kolonierne laa, ved Aaret 1800 var blevet ret velkendt Terræn, medens den nordlige Del af Grønland vedblev at være ukendt, og man kun lige havde naaet at kigge om paa Østkysten.

I de nærmest følgende Aar blev Grænsepælene for den kendte Del af Landet igen — efter omtrent 200 Aars Forløb — skudt et Stykke mod Nord, idet den tyske Mineralog K. L. Giesecke, der for Studiers Skyld opholdt sig i Grønland i syv Aar (1806—13), i 1807 med Konebaad trængte over 1° mod Nord fra den nordligste Koloni Upernivik. Han naaede nemlig Nulluk paa ca. 73° 50' n. Br. I 1806 naaede han desuden Øen Alluk paa den sydligste Østkyst; men saa langt mod Nord som Peder Olsen Walløe kom han altsaa ikke. I Aarene 1812—13 var den danske Botaniker Wormskjold paa Studierejse i Sydgrønland, og dermed slutter den Periode i Grønlands Opdagelseshistorie, som begyndte med Hans Egedes Mission, og som med enkelte i Hovedsagen tilfældige Undtagelser bares af Danskerne. Omfanget af Nyopdagelserne var kun ringe, men man havde naaet Østkysten og lært Indlandsisen at kende, og den Del af Landet, hvori man havde faaet fast Fod, havde man, om end uden nogen Art af Plan eller Metode, lidt efter lidt faaet et ret solidt Kendskab til, et Kendskab, som man næppe nogensinde kunde have naaet ved kortere Besøg i Landet, og mere alsidigt, end man paa den Tid havde til noget andet Polarland. Desuden var der skabt en Basis for videregaaende Opdagelser, idet Kolonierne var vel egnede til at danne Retrætepunkt for langt fremskudte Expeditioner og et heldigt Udgangspunkt for de Polarrejsende, der hos de hjælpsomme Kolonibestyrere kunde faa Proviant, Hunde, Slædeførere, Fangere og Tolke.

Det blev ikke den danske Stat, der dog var nærmest til det, der tog Initiativet til videre Opdagelser mod Nord og Nordvest, men — ligesom i Slutningen af det 16. Aarhundrede — England. Medens Danmark var gaaet svækket og bankerot ud af Napoleonskrigene, havde England, tildels paa Danmarks Bekostning, styrket sin Kredit, og Prestige og vundet en Selvtillid som ingensinde før. Desuden stod det med en stor og ypperlig Flaade og dristige Søfolk, som ved Siden af sin Hovedopgave, at sikre England Verdensherredømmet paa Søen, var vel skikket til Opdagelsesrejser. Den Forsigtighed, ja næsten Forsagthed, som efter mange ældre grønlandske Rejseberetninger at dømme prægede de danske Sømænd, træffer man sjældent hos Englænderne. Saavel i Mod som i Æventyrlyst havde Englænderne udviklet sig til Normannernes Arvetagere. Man saa det tydelig allerede paa Davis', Hudsons og Baffins Tid; men sjældent er det vel traadt saa klart frem som i Aaret 1818 og den efterfølgende Periode. I dette Aar begyndte den moderne engelske Polarforskning og dermed en ny Periode ogsaa i Grønlands Opdagelseshistorie.

Det var Admiralitetssekretæren John Barrow, der var Sjælen i den Række Foretagender, der fra Aar 1818 at regne blev sat i Værk af den engelske Regering for endelig en Gang at finde en nordlig eller nordvestlig Gennemfart til Bering-Stræde, og det var de usædvanlig gunstige Isforhold i Aaret 1817, der blev Anledningen til den voldsomme Iver, hvormed man pludselig tog fat.

Den bekendte skotske Hvalfanger William Scoresby, der i en Række Aar havde samlet Optegnelser om Isforholdene i Havet mellem Spitzbergen og Grønland, fortæller, at han i dette Aar mod al Sædvane kunde nærme sig Grønlands Østkyst uden videre Ishindringer; det var kun en pludselig indtrædende Taage, der standsede ham og hindrede ham i at lande. Ogsaa paa Vestsiden af Grønland var Hvalfangerne naaet længere mod Nord end hidtil (til 75° 12' n. Br.), og det besluttedes derfor i 1818 at søge at trænge frem mod Nord og Nordvest, paa begge Sider af Grønland. Buchan og John Franklin, der fik den utaknemlige Opgave at forcere den østgrønlandske Isstrøm, naaede kun Gang paa Gang at komme i Besæt af Isen. John Ross og Edward Parry, der skulde arbejde sig frem vest for Grønland, lykkedes det derimod, skønt Isforholdene i dette Aar i Modsætning til det foregaaende var særlig ugunstige, at passere Middelen; og efter to Maaneders Anstrængelser kom de til Kap York, den vestlige Pynt af Grønland nord for Melville-Bugt, hvilken sidste samtidig blev genopdaget og fik sit fremtidige Navn.

Englænderne stødte her paa en hidtil ukendt Eskimostamme, de senere saa berømte Kap York-Eskimoer, der hidtil aldrig havde været i Forbindelse med Evropæere. Beskrivelsen af dette Møde og

Eskimoernes Spørgsmaal, f. Ex. om Skibene var Dyr, der kom fra Solen eller Maanen, hører til det morsomste i Ross' Bog om Genopdagelsen af Baffin-Bugt. Ligesom Baffin i sin Tid havde gjort, sejlede Ross videre op mod Indløbet til Smith-Sund, som han ligesom denne bestemt antog for en Bugt. Da den desuden var barrikaderet af Is, og det faldt i med Taage, sejlede han atter mod Syd og Vest og opnaaede ikke at opdage mere af Grønland, end Baffin i sin Tid havde gjort, ja, han naaede ikke en Gang Baffins nordligste Punkt.

De følgende Aars engelske Expeditioner var rettet mod Nordvest, havde til Formaal at naa Bering-Stræde via Lancaster-Sund eller Hudson-Bugt og bidrog ikke til Grønlands videre Undersøgelse.

John Ross' og Edward Parrys Møde med Kap York-Eskimoerne 1818.

Et mægtigt Stød fremad fik denne derimod, da den omtalte Hvalfanger, William Scoresby, i 1822 kom i Land paa Grønlands Østkyst og undersøgte denne paa den Strækning, som ligger mellem 69° og 75° n.Br. Det var den samme Kyst, Volquard Bohn var sejlet langs med, og hvor Pawkow paastaas at have været i Land; men Scoresbys Undersøgelse var langt grundigere, ja han trængte endog langt ind i det dybe Scoresby-Sund, og hans Hensigt var ved Siden af at finde et godt, nyt Terræn for Hvalfangst at gøre Opdagelser og at kortlægge denne Kyst, som han mere end een Gang havde set i det fjærne. Nu fik han paavist, at Kysten var ganske forkert udlagt paa Kortene; thi den nordlige Del af den af ham besejlede Strækning identificerede han naturligvis med Hudsons Hold-with-Hope, den sydlige derimod med det ifølge Kortene 1654 sete Gale Hamkes-Land. Ganske fejlagtig antog han, at Scoresby-Sund stod i Forbin-

William Scoresby den yngre.

delse med den af Giesecke undersøgte Jakobsbugt nord for Disko. Han fandt ingen Spor af Nordboerne, hvis Østerbygd han mente laa ikke saa meget længere mod Syd end hans eget sydligste Punkt, derimod fandt han friske Spor af Eskimoer.

Scoresbys vigtige Opdagelser gav Anledning til, at den engelske Regering Aaret efter (1823) udsendte en Expedition under Clavering og Sabine, for at foretage Pendulobservationer paa den samme Kyst. Medens Oberst Sabine ledede Pendulforsøgene paa Penduløen (74° n. Br.), undersøgte Clavering Kysten helt op til 76° , altsaa en Del nordligere end Scoresby, men hermed standsede foreløbig Englændernes Foretagender i Grønland, og Danskerne tog atter Initiativet.

Englændernes Besøg i Østgrønland vakte nemlig atter Interessen for Østerbygdens Genfindelse. Eggers havde jo nok, som vi saa, søgt at bevise, at den laa dér, hvor den virkelig har ligget, paa Vestkysten; men Wormskjold havde i 1814 forfægtet den modsatte Anskuelse, og denne vandt nu atter Terræn, da man saa, at Østkysten ialtfald paa sine Steder virkelig var tilgængelig fra Søsiden. H. F. J. Estrup gjorde sig i 1824 til en ivrig Talsmand for den gamle forkerte Opfattelse af Østerbygdens Beliggenhed, og Kampen for Østkystens Undersøgelse begyndte igen; men denne Gang forsøgte man foreløbig kun at naa den fra Landsiden udenom Kap Farvel.

Med dette Maal for Øje udsendte Regeringen i 1828 Søofficeren W. A. Graah og Botanikeren Jens Vahl som Ledere af den anden danske Konebaadsexpedition, med Ordre til at berejse hele Østkysten op til Scoresbys sydligste Punkt. Med forbavsende Energi trængte Graah, efter at have sendt alle sine evropæiske Rejsefæller hjem, alene med faa Eskimoer frem til $65^{\circ} 16'$ n. Br., var om Vinteren ved at lide Hungersnød, men gjorde ikke desto mindre den næste Sommer det ene fortvivlede Forsøg efter det andet paa at komme endnu

W. A. Graah.

længere mod Nord, men forgæves. De fleste af Graahs Ledsagere døde kort efter Hjemkomsten. Af Østerbygden fandt man af gode Grunde ikke Spor, men et stort Stykke af Østkysten blev kortlagt i disse Aar (1829—31), ligesom Graah tidligere (1823—24) havde kortlagt en Del af Vestkysten og udarbejdet et samlet Oversigtskort over denne.

Jens Vahl fortsatte sine botaniske Undersøgelser til 1836, medens Mineralogen C. Pingel berejste Sydgrønland i de samme Aar (1828—29), i hvilke Vahl og Graah begyndte deres Arbejde. I 1830 foretog Hvalfangerassistent O. V. Kielsen et Forsøg paa ved Hjælp af Hundeslæder at komme op paa Indlandsisen ved Holsteinsborg; men han mødte saa ujævn Is, at han maatte opgive sit Forehavende.

I 1833 forsvandt det franske Skib „La Lilloise“ under Løjtnant Blosserville under Forsøg paa at naa Østkysten, og derpaa stod Arbejdet for Grønlands Undersøgelse atter stille i en Række Aar.

I 1848 kom den Mand til Landet, der lagde Grunden til dets Udforskning paa et solidt videnskabeligt Grundlag, nemlig H. J. Rink. Først virkede han i selve Landet i 20 Aar og dernæst som Direktør for Handelen i 11 Aar. Det var dog ikke saa meget Undersøgelsen af Grønlands Kystomrids, han lagde an paa, som Studiet af Naturforhold og Befolkning. Ganske særlig Betydning har hans Paavisning af Indlandsisens Betydning i Geologien og Jordens fysiske Geografi haft; men iøvrigt foretog han ret omfattende Opmaalinger paa den nordlige Del af den koloniserede Vestkyst.

Naar, faa Aar efter at Rinks Arbejde var begyndt, nye Dele af Grønlands Kyst blev opdaget, var Aarsagen Franklinkatastrofen. Da man ikke fandt den forulykkede Expedition eller blot sikre Holdpunkter for dens Skæbne paa de Steder, hvor der var mest Grund til at søge, begyndte man ogsaa at søge paa Steder, hvor der egentlig slet ingen Grund var til det. Saaledes kom man ogsaa paa den Tanke, at Franklin jo, efter forgæves at have søgt at komme frem mod Vest, kunde være slaaet ind paa en nordlig Vej, hvad der ikke forekom saa urimeligt paa den Tid, da man endnu ret ofte troede paa et aabent, d. v. s. farbart Polarhav. Endelig kunde jo Franklin være drevet med Isen langt mod Nord og have mistet sine Skibe. Derfor besluttede Inglefield sig til i 1852 at undersøge de nordligste Udløbere af Baffin-Bugt, og efter at have passeret Baffins nordligste Punkt trængte han som den første langs Grønlands Kyst op gennem Smith-Sund og naaede til 78° 21' n. Br. mod Baffins 77° 45', medens John Ross i 1818 kun var naaet til 77° n. Br. En nordlig Storm med Isgang fra Nord tvang ham dog snart til at vende, skønt Bugten eller — som det snarere syntes at være — Strædet fra først af havde været næsten ganske isfrit.

Dette Faktum i Forening med en fast Tro paa, at der fandtes

et aabent Polarhav, som Franklin havde naaet, bragte en af de amerikanske Franklinsøgere, som Amerikaneren Henry Grinnel udrustede, Dr. Kane, til i 1853 at gentage Inglefields Forsøg, og det lykkedes ham at trænge lidt længere frem langs Grønlands Kyst, til hans Skib frøs inde i Renselaer-Havn, hvor man overvintrede. Med Hundeslæder trængte man videre forbi den store Humboldt-Gletscher op til ca. $80^{\circ} 10'$ n. Br. (et Stykke op i Kennedy-Kanal) til et Sted, hvor man blev standset af aabent Vand — efter Kanes Mening det aabne Polarhav. Det maa dog bemærkes, at Kane ikke selv var med paa denne Slædefart længst mod Nord, og at den høje Bredde, hans Folk paastod at have naaet, næppe er tilforladelig.

Oberst Schaffners og Kaptajn Allen Youngs Undersøgelser i det sydlige Grønland og ved Indlandsisen i Aarene 1859—60, for at konstatere Muligheden — eller rettere Umuligheden — af et Telegrafkabels Anbringelse midt hen over Landet, førte ikke til Opdagelser af Betydning.

Paa en i Aarene 1860—61 udført Expedition paastaar Amerikaneren Dr. Hayes at være naaet til $81^{\circ} 35'$ n. Br., d. v. s. at han via Smith-Sund gennem Kane-Bassin og Kennedy-Kanal skulde være kommet helt op til dennes Slutning, dér hvor Lady Franklin-Bay løber ind i Grinnel-Land. Det var dette sidste Lands Kyst, han fulgte; men han har kunnet iagttage den grønlandske Kyst paa den anden Side Kanalen. Ligesom Kane blev han standset af „det aabne Polarhav“. Baade den af Hayes angivne høje Bredde og hans Beretning om hans Fremtrængen paa Grønlands Indlandsis er dog ligesom Kanes Rekord paavist at være mindre tilforladelige.

I de forløbne Aar, siden 1850, havde S. Kleinschmidt, Skaberen af det grønlandske Skriftsprog, med meget primitive Midler foretaget en Del Kortlægninger paa Grønlands Vestkyst, og disse blev i 1870 forenet med tidligere Kortarbejder til et Generalkort over det da kendte Grønland, med eskimoisk Text.

Fra 1863 begyndte man atter at beskæftige sig med Østkysten. I dette Aar og 1865 gjorde Taylor nemlig Forsøg paa her at anlægge en engelsk Koloni; men det lykkedes ikke en Gang at trænge gennem Isbæltet. Paa en høj Bredde derimod lykkedes dette for den store tyske Expedition, som blev udsendt 1869 under Koldewey med Skibene Germania og Hansa, for at naa „det aabne Polarhav“ ad Vejen mellem Grønland og Spitzbergen.

De to tyske Skibe blev skilt ad i Drivisen øst for Grønland, men det største af dem „Germania“ naaede ind til Kysten ved den Ø (Penduløen), hvor Sabines Pendulforsøg i sin Tid var blevet anstillet. Efter forgæves Anstrængelser for at naa videre mod Nord med Skibet overvintrede man her i Sabines Havn, og i det følgende

Foraar (1870) naaede man paa en Tur med Trækslæder ca. $1\frac{1}{2}^{\circ}$ længere nordpaa, end Claving og Sabine var kommet i 1823, op til Kap Bismarck ($77^{\circ} 11' \text{ n.Br.}$), et Yderpunkt, som ikke blev overskredet før i 1905. Efter megen Besvær naaede man hjem til Skibet i stærkt forkommet Tilstand, hvad der er ret forstaaeligt, da man ingen Hunde havde med og ingen Erfaring i Slædefarter, ja overhovedet ikke havde været forberedt paa saadanne. Den følgende Sommer undersøgtes og kortlagdes store Strækninger af Østkysten syd for Penduløen, efter at man atter forgæves havde prøvet at sejle nordpaa. Navnlig fandt man den mægtige Franz-Josef-Fjord og det til 3500 Meters Højde anslaaede Bjærg Petermann-Spitze ved en af Fjordens inderste Vige, som dog ikke blev naaet.

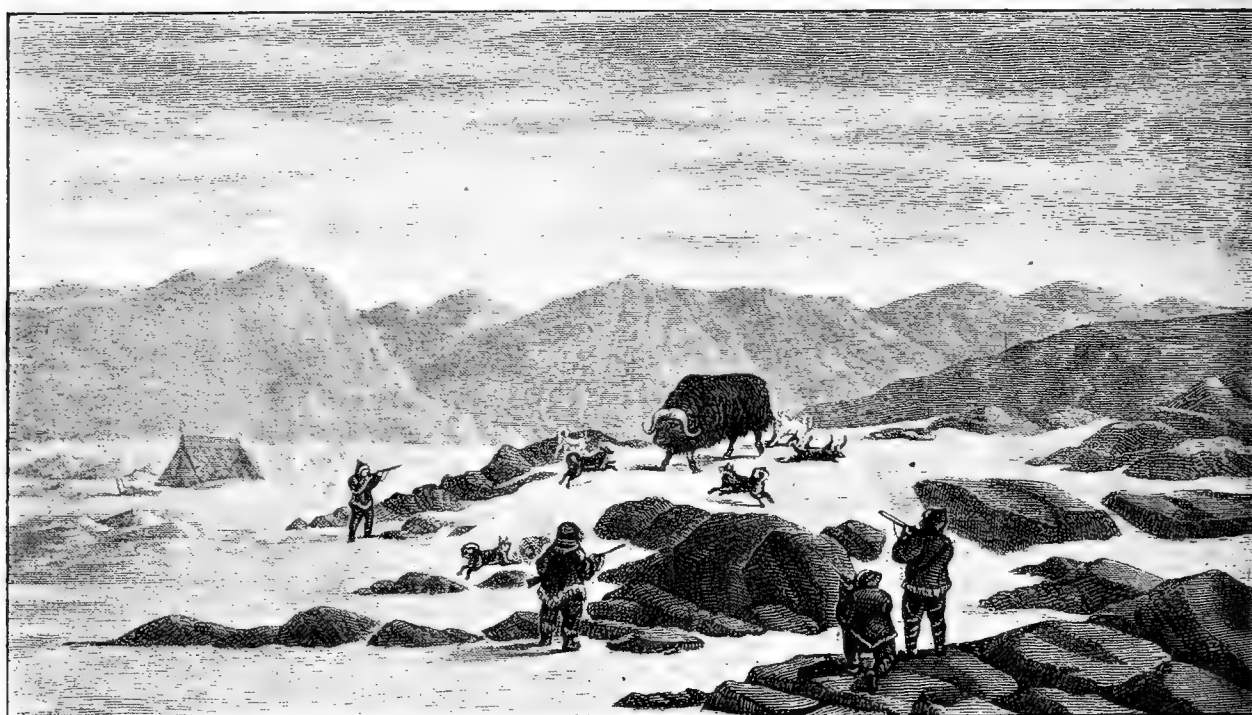
Medens Koldewey saaledes kom hjem med stort Udbytte, var det gaaet helt galt med hans Hjælpeskib „Hansa“. Det blev skruet itu i Isen og sank, og Besætningen drev ligesom de forulykkede Hvalfangere i 1777 i Vinterens Løb paa en Isflage sydpaa langs Kysten. Ved Nytaarstid kom man paa ca. 67° n.Br. Landet saa nær, at man tydelig kunde se dets Formation og overbevise sig om, at man var ved at drive ind i en Bugt, som fik Navnet „Skrækkens Bugt“, hvilket Navn den beholdt ved Amdrups senere Kortlægning. I en stærk Storm kort efter gik Isflagen over midt under det Hus, man havde bygget paa Isen, og i de sidste fire Maaneder af Isdriften blev man nødt til delvis at bo i de medførte Baade, ved hvis Hjælp man endelig i Begyndelsen af Juni naaede ind til Østkysten paa 61° n.Br. og en halv Snes Dage senere til den sydligste Koloni paa Vestkysten.

Den tyske Expedition naaede altsaa lige saa lidt som de mange amerikanske, der trængte nord paa langs Vestkysten, det aabne Polarhav, som var Maalet; men ganske ufrivillig kom Tyskerne til pr. Skib, Slæde, Baad og Drivis at befare hele Østkysten fra Kap Bismarck til Kap Farvel, desværre dog under Forhold, der syd for Franz-Josef-Fjord forbød Kortlægning.

I det samme Aar, i hvilket Koldewey gjorde sine vigtige Opdagelser paa Østkysten, begyndte endelig en mere indgaaende og maaltbeviset Undersøgelse af Indlandsisen. Allerede i 1867 havde den engelske Tindebestiger Edw. Whymper med Jakobshavn som Udgangspunkt foretaget først en vellykket Rekognoscering, dernæst et paa Grund af den fremrykkede Aarstid ganske mislykket Forsøg paa at gaa over Indlandsisen med Hundeslæder. Det mægtige Bælte af sprækket Bræis, der hindrede hans Fremkomst, overbeviste ham om, at Grønlands Indre maatte være helt isdækket, og ikke, som han oprindeligt havde tænkt sig, delvis snebart. Nu, i Aaret 1870, gjorde A. E. Nordenskiöld et lignende Forsøg som Whymper paa at løse

Indlandsisens Gaader. Sammen med Berggren vandrede han ca. 56 km ind over selve Indlandsisen til en Højde af ca. 700 Meter.

Allerede i de følgende tre Aar udvidedes Kendskabet til Grønlands Kystomraade betydeligt, idet en amerikansk Expedition under C. F. Hall trængte et Stykke videre frem i Kanes og Hayes' Fodspor paa Vejen til det „aabne Polarhav“. Langs Grønlands Nordvestkyst naaede hans Skib „Polaris“ gennem Smith-Sund, Kennedy-Kanal og dens hidtil ukendte Fortsættelse Robeson-Kanal op til den 82de Breddegrad, d. v. s. ud i den Bugt af Polarbassinet, som har faaet Navnet Lincoln-Sø. Hall var altsaa den første, der naaede langs

Den første Moskusoxe fældes under Polaris' Ophold paa Grønlands Nordvestkyst.

Grønlands Vestkyst ud i Polarhavet, ikke det aabne, men det dybe, isdækkede Polarhav. Hans Skib overvintrede i en Bugt (nu kaldet Polaris-Bugt) paa den grønlandske Kyst under $81^{\circ} 38'$ n. Br., nordligere end noget Skib hidtil havde tilbragt nogen Vinter og det nordligste Sted, noget Skib overhovedet har overvintret ved Grønlands Kyster. Allerede den 8. November døde Hall dog efter en forceret Slæderejse mod Nord paa den til saadanne Foretagender uheldigste Aarstid; og efter hans Død udrettede Expeditionen ikke synderlig mere.

Halls Rejse havde ikke løst Problemet om Fordelingen af Land og Vand nord for Smith-Sund-Passagen, og det kgl. geografiske Selskab i London besluttede nu at gøre et energisk Forsøg paa at løse det. Clements R. Markham, der fremfor alle andre ivrede for at faa den engelske Expedition i Stand, udtalte sig saaledes om dennes Opgaver:

„Forrest blandt disse staar de geografiske Opdagelser. Et Problem af stor Betydning og Interesse vil blive løst ved Fuldendelsen af Grønlands Befaring helt rundt (the circuit of Greenland), ved Fastlæggelsen af dets nordlige Kysts Udstrækning og Natur, ved Undersøgelsen af Landet i vestlig Retning og Opdagelsen af Forholdet mellem Land og Hav i den Del af det ukendte Omraade. Et smukt og rigtig engelsk Arbejde vil det være. For at bruge Sir Edward Sabines Ord, han som selv tog en ikke ringe Del i saadant Arbejde i tidligere Tider: „Det er den største geografiske Bedrift, som kan øves, og den vil blive Kronen paa de arktiske Undersøgelser, hvori vort Land hidtil har indtaget Førerstillingen“.

Med fuld Ret sættes her den Opgave, hvis Løsning Danmark-Expeditionen endelig fuldførte, i aller forreste Række, fordi Grønland er det største og interessanteste af alle Nordpolarlandene, og fordi det nu, efter at baade Nordvest- og Nordøstpassagens¹ Existens var bevist, var Spørgsmaalet om Grønlands Udstrækning mod Nord og om dets eventuelle Forbindelse med et stort Polarkontinent, der var blevet et af Polarforskningens allervigtigste.

Det lykkedes ikke den i 1875 udsendte engelske Expedition under Nares og Stephenson at løse dette Problem, men den bragte Løsningen et godt Stykke fremad. Dens ene Skib naaede nemlig op paa Nordsiden af Grant-Land, og med Slæder fulgte man i 1876 dettes Kyst et Stykke mod Vest og Grønlands Kyst et Stykke mod Øst, og foretog endelig en Slædefart ud over Polarhavets Is. Efter den engelske Expeditions Erfaringer havde man derfor Grund til at tro, at man nu var naaet op paa Grønlands Nordkyst, om man end ikke havde nogen Sikkerhed i saa Henseende.

Naar Aaret 1876 blev et Mærkeaar i Grønlands Opdagelseshistorie, Begyndelsen af et nyt Afsnit i denne, var det dog ikke alene den engelske Expeditions smukke Resultater — Englændernes sidste i Nordpolaregnene — der var Skyld deri, men fuldt saa meget det, at man endelig fra dansk Side begyndte at tage *rationelt* fat paa Grønlands videnskabelige Undersøgelse, under virkelig sagkyndig Ledelse. Geologen F. Johnstrup indgav nemlig den 25. August 1875 et Andragende til Regeringen om, at der maatte blive foretaget en systematisk geologisk Undersøgelse af det danske Monarkis Lande, først og fremmest af Grønland, og dette gav Stødet til, at der i 1876 blev paabegyndt en metodisk Undersøgelse af Grønlands Vestkyst, en Undersøgelse, der snart kom til ogsaa at omspænde den største Del af Østkysten.

¹ Nordøstpassagen blev først befaret af Nordenskiöld i 1878—79, men dens Existens var bevist halvandet Aarhundrede tidligere af Russerne.

Kommissionen „for Ledelsen af de geologiske og geografiske Undersøgelser i Grønland“ blev først nedsat den 11. Januar 1878, men det Arbejde, hvis Ledelse den tog i sin Haand, begyndte i 1876 med Udsendelsen af en geologisk-geografisk Expedition under K. J. V. Steenstrup, Kornerup og Gustav Holm. Lederen, K. J. V. Steenstrup, havde allerede i 1871, 1872 og 1874 foretaget geognostiske Undersøgelser i Grønland, ligesom flere svenske og norske Geologer af Rinks Undersøgelser var blevet lokket til Grønland, nemlig Svenskerne Torell (1858), Nordenskiöld og Berggren (1870) og Nordmanden Helland (1875). De Rejser, der nu tog deres Begyndelse under Johnstrups Ægide, havde en langt mere alsidig Karakter. Man sørgede nemlig for, at Expeditionernes Deltagere valgtes saaledes, at de paa en Gang kunde paatage sig et egentlig geografisk Opmaalingsarbejde, saavel hvad Kortlægning som Afbildning (Landtoning o. s. v.) angaar, og samtidig besørge den geologiske Undersøgelse og de ønskelige meteorologiske, klimatologiske og arkæologiske Maalinger og Indsamlinger af Mineralier, Planter og Oldsager.

Hertil kom Undersøgelsen af Isforholdene, navnlig Indlandsisens Rand og indre Overflade. Til at trænge ind paa denne sidste viste Danskerne sig mindre egnede end Nordmænd og Lapper, fordi de manglede Erfaring i at færdes paa Sneen; men det blev strax af Johnstrup fremsat som en af de vigtigste Opgaver at naa saa langt ind paa Indlandsisen som mulig, og helst at krydse over den fra Kyst til Kyst. Paa dette sidste Punkt blev det opstillede Program ikke gennemført, paa alle andre derimod blev det planlagte Arbejde udført dygtigt og programmæssigt.

Selve Kommissionen var sammensat paa en Maade, der borgede for den rette Alsidighed. Ved Siden af Geologen Johnstrup, der var Ophavsmanden til hele Foretagendet, fik selve Rink, Direktøren for den grønlandske Handel og den bedste Kender af Grønlands Natur og Folk, Plads i Kommissionen, og som Tredjemand valgtes Søofficeren, den senere mangeaarige Marineminister N. F. Ravn, der havde indgaaende Kendskab til Kortlægningsarbejder og til Farvandene ved Grønland og Island, og som i 1860 havde udgivet en ypperlig Fremstilling af Nordvestpassagens Historie.

Hvad den geografiske Opmaaling angaar, kunde man som Udgangspunkt benytte en Basismaaling og en mindre Triangulation, som Søofficererne Falbe og Bluhme i 1863 havde foretaget i Godthaabs nærmeste Omegn.

Mod den Fremgangsmaade, man fulgte ved Grønlands Undersøgelse, kan der rettes den Indvending, at det, det først og fremmest gjaldt om, var at faa Landets Omraade fastslaaet, og at man altsaa burde have sat al Kraft ind paa først at fortsætte dér, hvor den en-

gelske Expedition havde sluppet Arbejdet paa Nordvestkysten, for at faa Nordkysten bestemt, derpaa være gaaet videre med Undersøgelsen af de ubekendte Dele af Østkysten, samtidig have sendt Folk fra Kyst til Kyst over Indlandsisen, og saa først have taget fat paa Detailarbejdet. Havde man haft ubegrænsede Pengemidler til sin Raadighed, havde denne Metode maaske nok været den mest rationelle, men med de til Disposition værende Midler var det ubetinget rigtigst, i videste Udstrækning at udnytte den Basis, de grønlandske Kolonier skaffede, til Vestkystens Opmaaling og Gennemforskning, og saa, efterhaanden som Arbejdets Værdi og Betydning begyndte rigtig at forstaas, at søge Midler til de store, kostbare Skibs- og Slædeexpeditioner til de ubeboede Dele af Landet — og være glade til, om Folk af andre Nationer vilde tage deres Del af denne mere bekostelige, langt mere risikable og, hvad Resultaterne angaar, mindre sikre Del af Slidet.

Det maa ogsaa erindres, at det for Kolonierne og Søfarten var af Betydning at faa den beboede Vestkyst ordentlig kortlagt, og at denne Kortlægning var Betingelsen for en solid geologisk og naturhistorisk Undersøgelse og Beskrivelse af Landet. Thi Vestkysten var jo, den Gang den grønlandske Kommission begyndte sin Virksomhed, ingenlunde noget i sine Enkeltheder synderlig velkendt Land. Kun de Dele af Landet, der laa lige ved de spredte Kolonier, var nogenlunde ordentlig kortlagte. Store mellemliggende Kyststrækninger var kun meget ufuldstændig kendt. Det indre af Øerne og Kystlandet, for ikke at tale om de indre Fjorde og Isranden, var saa godt som ukendte, ja i vidt Omfang var de ikke en Gang besøgt af nogen Europæer. Der var altsaa Arbejde nok — og brydsomt Arbejde nok — selv paa den bedst kendte, koloniserede Del af Vestkysten.

Den i 1876 udsendte Steenstrup'ske Expedition opmaalte og undersøgte en Del af Julianehaab-Distrikt og i det følgende Aar den nordligste Del af Frederikshaab-Distrikt. Allerede i 1878 fortsatte Steenstrup med Undersøgelser i Umanak-Distrikt i Nordgrønland, medens Søofficeren J. A. D. Jensen førte en større Expedition til Godthaab- og Frederikshaab-Distrikt. Det sidste Sted trængte Jensen med Trækslæder, under store Anstrængelser, 40 km ind paa Indlandsisen og naaede her en Højde af 1700 Meter.

Et vigtigt Led i Grønlands Undersøgelse var Tilvejebringelsen af gode Søkort over de omgivende Have, og et første Skridt til denne Opgaves Løsning foretoges i 1879, da Orlogsskonnerten Ingolf under Mourier udstrakte Fyllas Opmaalinger nordvest for Island til Danmark-Strædes vestlige Del langs Isgrænsen under Grønlands Østkyst.

I Aarene 1879—80 fortsatte Steenstrup sine Undersøgelser nord for Disko, medens Løjtnant Hammer, efter først at have bistaaet

Jensen med Opmaalingen af Holsteinsborg-Distrikt, tog fat paa Disko-Bugt, et Arbejde, som han fortsatte i Aaret 1883. Endelig opmaalte Gustav Holm i 1880—81 Landet nærmest vest for Kap Farvel og gjorde forberedende Undersøgelser til den paatænkte Undersøgelse af Østkysten.

Fra Aaret 1881 kom de danske Undersøgelser i Grønland til at bidrage til Polarforskningen under en helt ny Form. Paa den internationale geografiske Kongres i Rom i Aaret 1879 havde den østrigske Søofficer Weyprecht, den ene af Lederne af den for Opdagelsen af Franz-Josef-Land berømte Tegetthoff-Expedition, foreslaaet, at der skulde oprettes en Række faste Undersøgelsesstationer i Polarlandene ved Samvirken af flere Stater i Evropa og Amerika. Efter Forslag af „Meteorologisk Institut“ deltog ogsaa Danmark i Aarene 1882—83 i dette Arbejde ved, at der oprettedes en meteorologisk Station i Godthaab under Ledelse af den tidligere og den nuværende Direktør for Institutet, Adam Paulsen og C. Ryder.

Denne internationale Polarforskning kom imidlertid ogsaa paa anden Maade Grønlands Opdagelse meget væsentlig til Gode, idet de forenede Stater i Amerika i 1881—84 bekostede Oprettelsen af en lignende meteorologisk Station i Lady Franklin-Bay paa Vestsiden af Robeson-Kanal, altsaa paa Grinnel-Land lige overfor Grønlands Nordvestkyst. Denne Expedition udsendte fra sit Observatorium „Fort Conger“ i 1882 Løjtnant Lockwood og Sergeant Brainard, der fulgte Grønlands Kyst mod Nordøst op til 83° 24' n.Br., nærmere ved Polen end man nogensinde før havde været. I Virkeligheden havde Amerikanerne her overskredet det smalle Sund, som skiller Grønlands Hovedland fra den nord derfor liggende Ø, Peary-Land. De havde altsaa uden at vide det naaet det grønlandske Fastlands Nordspids, og de var næsten naaet til det nordligste Punkt paa den nordlige Ø's (Peary-Lands) svagt buede Nordkyst, et Punkt, der maaske er det nordligste Land paa Jordens Overflade. Paa Lockwoods Fart langs Grønlands Nordvestkyst anvendtes grønlandske Hundeslæder og en eskimoisk Slædekusk. Den grønlandske Hund og Slædekusk, der senere kom til at spille en Hovedrolle ved Nordgrønlands Undersøgelse, kom her for første Gang til at danne Grundlaget for en Slædeexpedition i større Stil til disse nordligste Egne af Landet. Den amerikanske Expeditions senere sørgelige Skæbne vedrører os ikke her.

Allerede Aaret efter at Lockwood havde naaet det grønlandske Hovedlands Nordspids, foretoges der paa tre forskellige Steder af Landet Rejser, som hver for sig havde en overordentlig Betydning for Udvidelsen af vort Kendskab til det.

I dette Aar gjorde nemlig Nordenskiöld flere Forsøg paa at

lande paa Grønlands Østkysts sydlige Del, og hvad der ikke var lykkedes før for andre, lykkedes ham nu i 1883, idet han med sit Dampskib „Sofia“ den 4. September kom i Land tæt ved Kap Dan ved Angmagssalik, hvor det allerede i 1879 af nuværende Admiral C. F. Wandel var blevet hævdet, at Chansen for at lande vilde være bedst, fordi Isen her lige syd for Danmark-Stræde maatte være mere slæk end i selve Strædet.

Imellem Forsøgene, de mislykkede om Foraaret og det vellykkede om Efteraaret, paa at naa Østkysten fra Søsiden fandt Nordenskiölds store Rejse paa Indlandsisen Sted. Ligesom Whympers følte han sig overbevist om, at et saa mægtigt Land ikke kunde være helt is-

Lockwood og Brainard med Eskimoen Christiansen som Slædekusk
paa Tur til Grønlands Nordspids.

dækket, og han besluttede nu at naa saa langt ind over Isen, at han kunde faa sin Teori bekræftet. Han drog af Sted med et stort Følge af Evropæere og Eskimoer, og naaede med sine Slæder 117 km ind paa Isen og op paa en Højde af over 1500 Meter. Her blev han paa Grund af for vaad Sne nødt til at standse; to lappiske Skiløbere, som han havde taget med, blev dog sendt betydelig længere ind over Isen; men de fandt ikke de forventede Blomster og Græsser, derimod kun en flad, øde Snemark. Som sædvanlig viste Norden-skiölds Teorier sig at være forkerte, men hans Energi og Initiativ førte, trods de gale Teorier, til et smukt Resultat, og hans Nederlag blev en Sejr for Forskningen. Og endnu een særlig Betydning fik hans Færd paa Indlandsisen, Skierne kom for første Gang for Alvor i Brug i Grønland, og de viste sig naturligvis strax at være det Middel, hvormed man kunde bane sig Vej til dets Indre. Man havde

ganske vist haft Ski med paa den tidligere danske Expedition, men de kom hovedsagelig til Nytte som — Brændsel!

Medens Nordenskiöld saaledes trængte frem baade paa Vest- og Østsiden af Landet, var der under den grønlandske Kommissions Ledelse fra dansk Side paabegyndt et mere systematisk Arbejde paa at vinde Fremgang langs Østkysten sydfra, altsaa et Forsøg paa at føre det Arbejde videre, som Peder Olsen Walløe og Graah kun havde magtet at udføre en lille Del af.

Der var dog den meget væsentlige Forskel paa de to ældre Rejser til Østkysten og den, der nu i 1883 paabegyndtes under Ledelse af nuværende Kommandør Gustav Holm, at Hensigten tidligere hovedsagelig havde været at naa den gamle Østerbygd, medens det nu var de geografiske, geologiske, etnografiske og botaniske Undersøgelser, der var Hovedformaalet. Fraset Nordenskiöld var der ikke mange Sagkyndige, der troede paa, at man vilde finde Nordboruiner af videre Betydning øst for Kap Farvel. Naar man paa den danske Konebaadsexpedition i 1883—85 ikke fandt nogen, var det egentlig kun en Bekræftelse paa, hvad man paa Forhaand havde ventet sig, selv om den K. J. V. Steenstrup'ske Redegørelse for Misforstaaelsens ældre Historie og Forklaringen paa, hvordan den kunde opstaa, først fremkom kort efter Gustav Holms Hjemkomst.

I 1883 begyndte Konebaadsexpeditionen med at udlægge Depoter paa Østkysten, og i Sommeren 1884 trængte den rask frem og forbi Angmagssalik helt op til det nordligste beboede Sted, Sermiligak paa 65° 52' n. Br., ca. 800 km fra Kap Farvel. Medens Holms Næstkommanderende T. V. Garde foretog Opmaalinger paa den sydligere Del af Kysten, overvintrede Holm i Angmagssalik, den tættest befolkede Egn paa Østkysten, og indsamlede et rigt etnografisk Materiale hos den her boende, næsten ganske ukendte Stamme. Næste Sommer fortsattes Opmaalingsarbejderne paa Hjemvejen sydpaa. Vel funderet og programmæssig gennemført, som denne Expedition var, naaede den et solidt og mangeartet Resultat, selv om den ikke kom saa meget længere mod Nord, end det allerede var lykkedes Graah.

Medens Holm og Garde virkede paa Østkysten, fortsatte J. A. D. Jensen Opmaalingsarbejdet paa Vestkysten, i Aaret 1884 paa Strækningen Holsteinsborg—Sukkertoppen, og i 1885 paa Strækningen Sukkertoppen—Godthaab. En af hans Medhjælpere, C. Ryder, ledede dernæst i 1886—87 en Opmaalingsrejse til det nordligste Distrikt Upernivik og kortlagde Landet op til 74° 30', det Punkt, hvor Vestkystens af den grønlandske Kommission udførte Kortlægning slutter.

I Aarene 1884 og 1886 fortsatte Marineministeriet de hydrografiske Undersøgelser og Dybdelodninger ved Grønlands Kyst, men denne Gang i Davis-Stræde. Under Kommando af Normann i 1884 og

I Konebaad under Grønlands Østkyst. Efter Maleri af Carl Rasmussen, tilhørende Kommandør Gustav Holm.

Th. Braëm i 1886 blev disse Temperatur- og Dybde-Maalinger udført fra Krydseren „Fylla“. En særlig Rolle spillede det, at Opmaalingerne ogsaa delvis udstraktes til Fjordindløb og Havnepladser. I 1889 fortsattes de hydrografiske Undersøgelser ude i Davis-Stræde; denne Gang var „Fylla“ under Kommando af nuværende Admiral Wandel. Endelig i 1895 og 1896 sendtes „Ingolf“ baade til Danmark-Stræde og Davis-Stræde for paa Foranledning af Zoologisk Museum at foretage oceanografiske Undersøgelser.

Omtrent samtidig med „Fylla“s Togter i Davis-Stræde blev der gjort to nye Forsøg paa at befare Indlandsisen, af de to Mænd, der senere ved Siden af Nordenskiöld vandt størst Ry blandt Nutidens Polarforskere, Robert Peary og Fridtjof Nansen.

Den først nævnte foretog ledsaget af Assistent i den kgl. grønlandske Handel Maigaard i 1886 en 23 Dages Rejse ca. 170 km ind over Indlandsisen paa 69° 30' n. Br. tæt nord for Jakobshavn, kun ganske lidt nordligere end Nordenskiölds Rute i 1883. Det var kun en Rekognoscerings- og Øvelsestur som Forberedelse til Pearys senere Rejser i det nordligste Grønland; men den havde den Interesse, at man brugte baade Ski og kanadiske Snesko og udnyttede tilfældig Medvind til at sejle hen over Snemarken.

Paa Fridtjof Nansens Skifærd i 1888 blev endelig Maalet naaet; det lykkedes at passere over Indlandsisen fra Kyst til Kyst, og definitivt at konstatere det, som knap nok nogen mere tvivlede om, at hele det Indre var een stor Snemark; men, hvad der var vigtigere, man fik paa et bestemt Sted et Profil af Indlandsisens Højdeforhold og fik i dette Tværsnit maalt den største Højde, som var ikke mindre end næsten 2800 Meter. Naar Nansens Færd, som af de fleste ansaas for Galmandsværk, lykkedes saa godt, skyldtes det den simple Ting, at han i Modsætning til alle dem, der tidligere havde vovet sig ind paa Indlandsisen, begyndte paa den ukoloniserede Østkyst og endte ved en af de danske Kolonier (Godthaab). Derved undgik han at skulle samme Vej frem og tilbage; men alvorlige Vanskeligheder var der forbundet med at naa det til Startning bestemte Punkt paa Østkysten. Efter at være gaaet i Baad for at lande, drev Nansen langt mod Syd og maatte med megen Besvær atter arbejde sig nordpaa *mod* Strømmen, før han naaede langt nok mod Nord. Det forudbestemte Udgangspunkt Angmagssalik naaedes overhovedet ikke. Lige saa lidt som Peary havde Nansen Grønlandere med sig, ja ikke en Gang Hunde, derimod havde han fulgt Nordenskiölds Exempel og taget to Lapper med, hvad der dog denne Gang, hvor de 4 norske Deltagere alle vare øvede Skiløbere, nærmest var til Gêne. Det var Skierne og en enkelt Dag en bekvem Medvind til Slæde-

sejlads, der sikrede det hurtige og heldige Udfald af den ca. 450 km lange Slædefart.

De følgende to Aar skete der ingen Nyopdagelser af Betydning. Den norske Sælfanger Ragnvald Knudsen besøgte ganske vist i 1889 den nordlige Østkyst, men paa den allerede fra de tidligere engelske og tyske Expeditioner kendte Strækning mellem 73° og $75^{\circ} 30'$ n. Br. Det følgende Aar foretog Søofficeren C. Bloch paa den grønlandske Kommissions Foranstaltning en Opmaalingsrejse omkring Ivigtut paa den sydlige Vestkyst.

I 1891—92 lod den danske Regering en Expedition under Søofficeren C. Ryder foretage et Forsøg paa at forbinde Scoresbys syd-

Fridtjof Nansen og Sverdrup paa Ski over Grønland med Trækslæder.

ligste og Gustav Holms nordligste Punkt paa Østkysten, d. v. s. kortlægge den særlig vanskelige Strækning langs Danmark-Stræde lige overfor Island. Planen var at landsætte Expeditionen, hvis Skib førtes af den nævnte Kaptajn Ragnvald Knudsen, og lade den overvinde ved Indløbet til Scoresby-Sund paa 70° n. Br., for at den det næste Aar kunde gaa i Baad mod Syd til Angmagssalik. Man begik den Fejl at søge Vinterkvarter for langt inde i Scoresby-Sund, og derved umuliggjordes Gennemførelsen af den lagte Plan. Man naaede under Vinteropholdet og om Foraaret at faa kortlagt Scoresby-Sund og dets mange Forgreninger; men da Skibet, hvis Overvintring egentlig heller ikke hørte til Programmet, slap fri af Isen, var den gunstigste Tid forbi, og Baadturen blev opgivet. At man var inde ved Angmagssalik for at rekognoscere, var egentlig kun en tom

Demonstration; thi Baadfarten burde udføres nordfra — *med Strømmen*, og det var desuden blevet altfor sent paa Aaret.

Et langt mere vellykket og betydningsfuldt Arbejde blev i de samme Aar gjort i det nordvestlige Grønland. Det var Robert Peary, der i disse Aar foretog sin første store Rejse, den vigtigste af alle de mange, han lige op til 1908 gjorde til Nordvestgrønland og det omliggende Terræn.

Pearys Plan var efter en Overvintring paa Grønlands Kyst ved Smith-Sund at gaa paa Ski eller kanadiske Snesko med Hundeslæder over Indlandsisen langs Grønlands Nordvestkyst, for paa denne Maade at naa Landets nordligste Punkt. At denne Plan ikke blev gennem-

Peary og Astrup paa Vej over Indlandsisen paa Ski og Snesko med Hundeslæde og Sejl.

ført, var Peary ikke Skyld i; han kunde nemlig ikke vide, at det egentlige Grønlands Nordspids allerede var naaet paa Lockwoods Slædefart fra Lady Franklin-Bay i 1882, og at hele Komplexets Nordspids ikke var til at naa over Indlandsisen. Men det gjorde ikke noget, at Resultatet blev anderledes end ventet; thi da Peary og hans eneste Ledsager paa Slædefarten, Eivind Astrup, pludselig paa 82° n. Br. blev standset ved, at Indlandsisen hørte op, vendte de sig mod Øst og naaede ud til en stor Fjord paa den hidtil aldrig betraadte Nordøstkyst. I sine Hovedtræk blev altsaa paa denne Rejse det grønlandske Fastlands Udstrækning mod Nord bestemt, og Indlandsisens Udstrækning mod Nord blev helt klarlagt. Samtidig blev der skabt et nyt Problem, eller rettere to nye Problemer, for det første Bestemmelsen af den nord for Hovedlandet liggende

Øgruppens Udstrækning, dernæst Nordøstkystens fra den Fjord (Independence-Bugt), Peary nu i 1892 var naaet til, ned til Kap Bismarck, Germania-Expeditionens nordligste Punkt. Naar disse to Opgaver var løst og Sydøstkysten langs Danmark-Stræde undersøgt, vilde det af Markham nævnte store Maal, Grønlands Omkredsning, være naaet. Mod Løsningen af disse tre Opgaver maatte altsaa Forskningen i første Række rettes paa denne Del af Kloden.

Der gik dog en Række Aar efter Pearys og Astrups 2000 km lange og betydningsfulde Opdagerfærd over Indlandsisen, før man fik samlet sig om disse Hovedopgaver.

Peary fortsatte i de følgende Aar med sine Undersøgelser i Nordgrønland, men hans Forsøg var famlende og ret resultatløse, fordi det ikke lykkedes ham at faa flyttet sit Udgangspunkt — sin Operationsbasis — længere nordpaa. De store Opdagelser, der nogenlunde let kunde gøres med Smith-Sund som Udgangspunkt, *var* blevet gjort paa den første store Tur i 1892, og derfor blev hans i sig selv vellykkede Færd over Indlandsisen i 1895 nærmest en Gentagelse af den første og ret betydningsløs. Til Gengæld blev paa denne anden Peary'ske Expedition en Del af Baffin-Bugts nordligste Del (Melville-Bugt) kortlagt af Astrup i 1894.

Den grønlandske Kommission samlede foreløbig sine Kræfter om at gøre Opmaalingen af Vestkysten færdig; men samtidig blev der gjort Skridt, der i væsentlig Grad vilde lette Undersøgelsen af den endnu manglende Del af Sydøstkysten (langs Danmark-Stræde), den saakaldte Blosserville-Kyst, som Ragnvald Knudsen forøvrigt med sit Sælfangerskib i 1893 havde været tæt inde under, men uden at lande og kun paa et enkelt Sted.

Der blev af Kommissionen i 1893 sendt en Opmaalingsexpedition under Søofficeren V. Garde til Julianehaab-Distrikt i det sydligste Grønland og i 1894 dels en Opmaalingsexpedition under C. Moltke, dels en arkæologisk under Daniel Bruun til samme Distrikt (den gamle Østerbygds Plads).

Paa Gardes Rejse anvendtes Halvdelen af Juni Maaned til en Vandring med Trækslæder over Indlandsisens sydligste Del op til en Højde af 2200 Meter. Det viste sig, at Juni Maaned med den stærke Nattefrost var en særlig gunstig Tid til Slædeture paa Indlandsisen. Der blev opnaaet en Gennemsnitsfart af 24 km pr. Dag.

I 1894 blev der anlagt en Missionsstation ved Angmagssalik, som en Gang om Efteraaret bliver anløbet af et af den grønlandske Handels Skibe. Anlæget af denne Station, som blev udført af Gustav Holm, fik selvfølgelig en Betydning ogsaa for Grønlands videre Opmaaling, nemlig som Basis eller Endepunkt for en eventuel Expedition til Kysten af Danmark-Stræde nord for Angmagssalik.

I de forløbne Aar (1891—93) havde den tyske Geolog E. v. Drygalski fortsat og uddybet Rinks, Steenstrups og Hammers Undersøgelser af Indlandsisens Rand og dens Forandringer paa Grund af Isens Bevægelser.

I 1897 sendtes der en Opmaalingsexpedition under Frode Petersen til Egnen om Godhavn. Denne Expedition naaede at faa kortlagt det sidste Stykke af den koloniserede Vestkyst, og man var nu naaet saa vidt, at man fra dansk Side for Alvor kunde tage fat paa en af de tre nævnte store Opgaver, medens der fra Udlandets Side af to fremragende Polarforskere blev gjort Forsøg paa at løse den anden. Da den grønlandske Kommission havde besluttet at gennemføre den Kystopmaaling langs Danmark-Stræde, som allerede var planlagt til 1891—92, og da den havde sikret sig de fornødne Penge fra Carlsbergfondet, sørgede den først og fremmest for at forberede Foretagendet saa grundigt, at man ikke risikerede, at det glippede en Gang til. Det fordredes derfor, at den, der blev udset til Leder af Baadfærden, først skulde tilbringe et Aar ved den nyoprettede Angmagssalik-Station for at blive fortrolig med Forholdene paa Østkysten. Man valgte Søofficeren G. Amdrup, der derfor tilbragte Tiden fra 31. Aug. 1898 til 3. Septbr. 1899 ved Angmagssalik med fire Ledsagere, deriblandt to Sømænd, der var bestemt til at deltage i den endelige Baadtur langs Danmark-Strædes Kyst.

Strax det første Efteraar foretog man en Baadfart nordpaa, dels for at øve sig, dels for at opmaale og undersøge Kysten et Stykke længere mod Nord, end G. Holm var kommet i 1884—85, endelig for paa $66^{\circ} 7' \text{ n. Br.}$ at udlægge et Depot til Brug ved Hovedrejsen. Det næste Foraar (1899) foretoges en ganske lignende Baadrejse mod Nord, men denne Gang helt op til $67^{\circ} 16'$, hvor et nyt Depot udlagdes, medens Kysten blev undersøgt endnu nogle Minutter nordpaa, til $67^{\circ} 22' \text{ n. Br.}$ Samtidig med at et langt Stykke hidtil ukendt Kyst saaledes var opdaget og kortlagt, havde man sikret den endelige store Baadtur ved Depotudlægninger og erhvervet sig Øvelse og Erfaring.

Det følgende Aar (1900) gik Amdrup med en stor Skibsexpedition til den nordlige Østkyst, naaede at komme i Land ved Kap Dalton paa $69^{\circ} 24' \text{ n. Br.}$, d. v. s. sydligere end man før var naaet til Land nord for Danmark-Stræde. For at sikre sig Retræten byggede man her et Overvintringshus med Depot, inden man drog mod Syd, og efter saaledes at have sikret sig Overvintringsmulighed baade mod Nord og Syd og Depoter undervejs, begyndte man selve den store Baadtur sydpaa — med Strømmen — med en Udrustning, der var indrettet efter Fridtjof Nansens og Amdrups egne Erfaringer. Uden

mindste Uheld gennemførtes paa 43 Dage den over 900 km lange Baadfærd, og den vanskelige, hidtil aldrig besøgte Kyst var opmaalt. Skibet foretog imidlertid under Ledelse af N. Hartz grundige Under søgelser af de Dele af Kysten nordpaa, der endnu ikke var blevet nøjere udforsket af Scoresby og Ryder, nemlig fra Kap Dalton op til Davys-Sund paa 72° 20' n. Br., en Strækning, der forøvrigt saavel som Kysten nord derfor det foregaaende Aar var blevet besøgt af en svensk Expedition under A. G. Nathorst, der var ude for at søge om den forulykkede Andrée-Expedition og samtidig opmaalte Franz-Josef-Fjord og det syd for den liggende Terræn omkring den stor-

I Isgang udenfor Kap Vedel. Fra Amdrups Baadfærd.

slaaede Kong Oskar-Fjord, som viste sig at forbinde Davys-Sund med Franz Josef-Fjord.

Den Amdrup'ske Expedition blev, som man vil se, baade hvad den solide Planlæggelse, den korrekte Udførelse og det rige Udbytte angaar, mønsterværdig gennemført, og var uden Tvivl et af de smukkeste Foretagender fra dansk Side i Grønlands nyere Opdagelseshistorie.

Samme Aar som Amdrup tog fat paa Løsningen af den ham stillede Opgave, sejlede Sverdrup og Peary til Nordgrønland. Hvilke deres Planer var, er næppe helt klart. Peary har vistnok haft selve Polen som Maal, men har ved Siden af ønsket at bestemme Udstrækningen af Grønlandskomplexet mod Nord. Sverdrup har vistnok nærmest haft det sidste som Maal, men tænkt sig samtidig at faa hele Grønlands endnu ukendte Nordøstkyst udforsket. Begge har sikkert haft den Hensigt ved Hjælp af deres Skibe at skaffe sig en

Basis langt mod Nord, ligesom Englænderne havde haft det i 1875—76, og som Peary fik det paa sine sidste Rejser i 1906 og 1908.

Hverken Peary eller Sverdrup lykkedes det at trænge frem til Søs, fordi Isforholdene i 1898 og 1899 var meget ugunstige. Sverdrup opgav da sine oprindelige Planer, søgte mod Sydvest ned i Jones-Sund og paatog sig det tunge, men lønnende Arbejde at bestemme Udstrækningen af den store Øgruppe vest for Nordgrønland.

Peary derimod vedblev at prøve at naa frem ad de kendte Veje, og endelig i Aaret 1900 lykkedes det ham at naa det store Maal,

En af Pearys grønlandske Slædehunde.

Fastlæggelsen af den nordlige Kyst af Øerne eller Øen (Peary-Land) nord for Grønlands Hovedland. Han trængte frem med Etah ved Smith-Sund som Udgangspunkt, men med Greeleys „Fort Conger“ i Lady Franklin-Bay paa Grinnell-Land som Mellemstation, altsaa samme Vej som Lockwood i 1882.

Efter at han havde passeret Lockwoods nordligste Punkt og det af denne i Nordøst sete Kap Washington, viste det sig, at Landet strakte sig endnu et Stykke i Østnordøst: men den 13. Maj 1900 naaede Peary med sin Neger Henson, en Eskimo og 16 Slædehunde Nordpunktet, Kap Morris K. Jesup. Peary gik, for yderligere at overbevise sig om, at der ikke var Øer længere mod Nord, først et Stykke

ud over Polarhavet til $83^{\circ} 50'$ n. Br., og dernæst fulgte han Kysten flere Dagsrejser mod Sydøst, forbi Kap Bridgman ned til et Sted, hvor han trods Taagen mente at kunne kende det samme Forbjærg, som han i 1895 havde set længst mod Øst paa Peary-Land fra sit Udsigtspunkt Kap Glacier nede paa Grønlands Hovedland; men dette beror vistnok paa en Fejltagelse.

Hermed var det saa godt som bevist, at Øen eller Øerne nord for Grønland, der med Rette bærer Navnet Peary-Land, ikke strakte sig videre mod Nord end til $83^{\circ} 45'$ n. Br., og næppe meget længere mod Øst end til Kap Bridgman. Af de omtalte tre store Opgaver var dermed de to løst. Tilbage stod blot som den sidste: Fastlæggelsen af Grønlands Udstrækning mod Nordøst mellem Kap Bismarck i Syd, Kap Glacier og Kap Bridgman i Nord.

Denne Opgaves Løsning skød Peary imidlertid foreløbig fra sig for at søge at naa Nordpolen.

Et lille Stykke blev denne Opgave fremmet i 1905 af Hertugen af Orléans, der under sine hydrografiske Undersøgelser i Ishavet og-saa fik et Stykke af Østkysten besejlet og foreløbig kortlagt, nemlig fra Kap Bismarck og nordpaa til Kap Philippe paa $77^{\circ} 34'$ n. Br. Men et langt aabent Rum gabede en endnu i Møde paa Kortene mellem dette Sted og Pearys yderste Punkter, og det har nu vist sig, at dette Stykke Kyst var det vanskeligste og interessanteste.

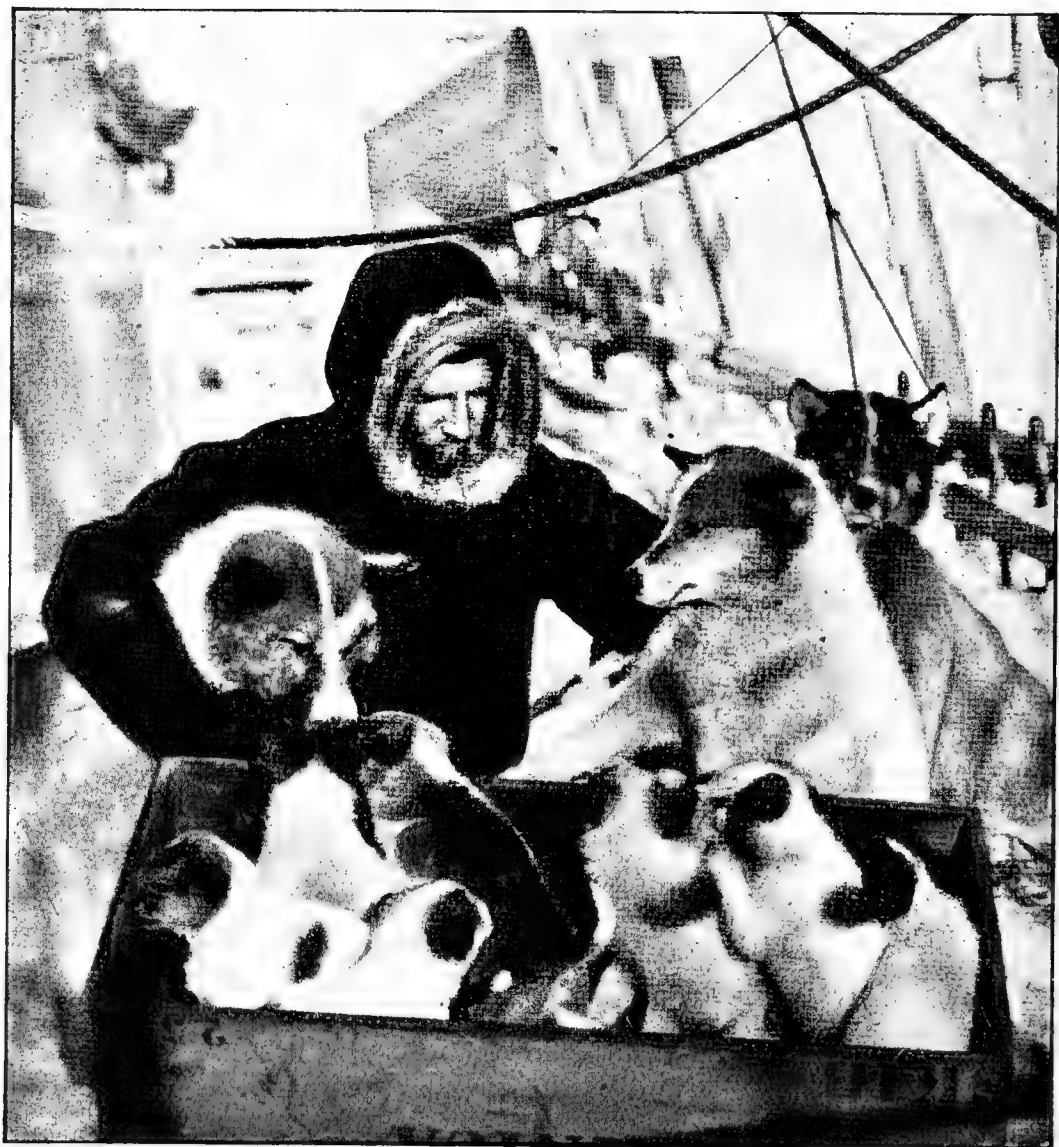
Det var Mylius-Erichsen, der tog Initiativet og sikrede sit Land Æren for at have fuldført Grønlands Omkredsning. Og der er ingen Tvivl om, at den Udforskning, det lykkedes ham at gennemføre i Aaret 1907, var den vigtigste geografiske Undersøgelse, der overhovedet forelaa i Nordpolaregnene udenfor selve Polarbassinet.

Mylius-Erichsen havde i 1902—04 ledet en Expedition til Kap York ved Smith-Sund, en Slæderejse langs Melville-Bugts endnu delvis ukendte Nordøstkyst. Paa en Maade havde han altsaa ved at forbinde Ryders og Astrups Kortlægninger bragt Undersøgelsen af Grønlands Vestkyst til en foreløbig Afslutning, og han vilde nu udnytte sine Erfaringer fra denne Færd til et lignende, men langt mere omfattende og vigtigt Arbejde paa den ubeboede Nordøstkyst.

Hans Skib „Danmark“ fandt i 1906 en Vinterhavn tæt ved Kap Bismarck, og der udlagdes strax i Efteraaret en Række Depoter mod Nord langs Kysten. Allerede ved disse Depotudlægninger naaede man betydelig længere nordpaa, end Hertugen af Orléans havde været, nemlig til $78^{\circ} 13'$ n. Br.

Det næste Foraar paabegyndte man vel sent (28. Marts) den store Slæderejse mod Nord med ikke mindre end 10 Hundeslæder i 4 Hold, af hvilke de to dog kun var bestemt til at udlægge Depoter og paa Hjemvejen at opmaale hver sin Del af de paa Opvejen passe-

rede Kyststrækninger og foranliggende Øer. Paa $80^{\circ} 13'$ n. Br. ved Mallemuk-Fjæld vendte et Slædehold tilbage, efter at der i Forvejen var udlagt fire Depoter. Det næste Slædehold vendte, efter paa $80^{\circ} 43'$ n. Br. at have udlagt endnu et Depot, medens de to sidste 3-Mands Hold under Mylius-Erichsen og Kaptajn J. P. Koch fortsatte mod Nordøst. Det viste sig nemlig, at Kysten nord for Kap Bismarck ikke,

Mylius-Erichsen blandt sine Hunde ombord paa „Danmark“ Dagen før den store Slædefart til Nordøstlandet.

som ventet, drejede mod Nordvest, men fortsatte med en mere og mere østlig Retning helt op til $81^{\circ} 30'$ n. Br. og ca. 12° v. L., og derfra efter en Runding gik med næsten helt vestlig Hovedretning hen til Pearys yderste Punkt, Kap Glacier paa $81^{\circ} 40'$ n. Br. og ca. 33° v. L. Men denne østlige Del af det egentlige Grønlands Nordkyst dannede først en mægtig, bred Fjord (Danmark-Fjord), derpaa en mindre Fjord (Hagen-Fjord), begge mod Sydvest. Grønland havde altsaa en langt større Udstrækning mod Nordøst, end man havde anet, med delvis lave, foran Indlandsisen liggende Kyster. Afstanden mellem

denne brede nordøstlige Udløber (Amdrup-Land) og Spitzbergen blev meget ringere end ventet; Grønland voxede; den formodede Nordøstkyst, som man havde tænkt sig dannede en Pendant til den langstrakte Nordvestkyst, opløste sig i en fortsat Østkyst og en vidtstrakt, mærkelig fliget Nordkyst; den brede Havforbindelse mellem Polarbassinet og det nordlige Atlanterhav snævredes betydelig ind; den undersøiske Barriere, som man vidste her skilte de to Oceaner, viste sig mod Vest at ligge *over* Havet. Baade hvad de orografiske og de hydrografiske Forhold angaar, viste den af Danmark-Expeditionen

Undervejs med grønlandske Hundeslæder langs Grønlands nordligste Østkyst.
Fra Danmark-Expeditionen.

opdagede Kyst sig altsaa at være anderledes og langt interessantere, end man havde ventet; men derved vanskeliggjordes Undersøgelsen, idet Kyststrækningen, naar Hensyn tages til de dybe Fjorde paa Nordsiden, blev over dobbelt saa lang, som man havde tænkt sig.

Peary-Land, som Kochs Slædehold undersøgte og kortlagde helt op til Kap Bridgman paa $83^{\circ} 30'$ n. Br., efter at Pearys østligste Varde var passeret den 12. Maj 1907, beredte heldigvis ikke saadanne Overraskelser som selve Grønland. Den nævnte Dato, da Pearys Varde blev naaet, var hele det grønlandske Komplex endelig omkredset og Expeditionens Hovedopgave løst.

Mylius-Erichsen holdt imidlertid bestemt paa, at den resterende Del af Opgaven, Bestemmelsen af Hovedlandets Kystlinie helt ind

til Kap Glacier, skulde løses strax trods den dermed forbundne Risiko for ikke at naa Skibet inden Sommerens Tøbrud. Opgaven blev løst, men Resultatet blev, at Grønlands Opdagelseshistorie endte med en Katastrofe, som burde være undgaaet.

Kap Glacier blev naaet, og Mylius-Erichsens Ledsager, Løjtnant Høeg-Hagen, fik kortlagt begge Bredder af Independence-Bugt, men at naa Skibet lykkedes ikke; de to Danskere og deres grønlandske Ledsager blev nødt til at tilbringe Sommeren i den dybe Danmark-Fjord, som paa Udvejen havde stjaalet deres kostbare Tid.

Midt i Oktober vovede de trods deres forkomne Tilstand en Vandring i Mørke over Indlandsisen, den sidste — og dristigste — af alle Rejser over Grønlands Bræer og Snemarker, for at skyde en Genvej til det nærmeste Depot paa den anden Side Nordost-Run-ningen.

De kom over Isen, men i en saadan Forfatning, at det maa have været dem klart, at deres Skæbne var beseglet, at det ikke mere var Livet, det gjaldt om at redde, men at deres Kæmp nu kun drejede sig om at faa deres Resultater bragt hjem. Ikke langt fra Depotet bukkede de to Evropæere under; men deres grønlandske Ledsager, den eskimoiske Slædekusk Jørgen Brønlund, der nu var alene tilbage, slæbte sig i Kulden og det aftagende Maaneskin med forfrosne Fødder videre, for at faa de vigtige Papirer bragt i Sikkerhed.

Han naaede Depotet, anbragte sig selv og Papirerne i en Klippe-hule, hvor han vidste, Kammeraterne maatte finde ham, nedskrev ved afrevne Tændstikker de sidste Oplysninger om Turen over Indlandsisen, Kammeraternes Død og Findestedet for deres Lig. Derpaa lagde han sig til Rette og ventede paa Døden.

Da Kaptajn Koch det næste Foraar fandt hans Lig, Dagbogen og Høeg-Hagens Kortskizzer, var Grønlands Opdagelse fuldendt.

Jørgen Brønlund.

Det, der præger Grønlands Opdagelseshistorie, er Landets særegne Natur, som det ikke har fælles med noget andet i Verden. Mod Nord strækker det sig længst af alle Lande, vi kender; mod Syd naar det ned til Bredder, under hvilke der andetsteds paa Jorden findes tempererede, frugtbare Kulturlande, som i ingen Henseende har Polaregnenes Særpræg. Ikke desto mindre er netop den Del af Sydgrønland, der vender mod Evropa — de grønlandske Opdageres Hjemstavn — et af de mest udprægede Polarlande, bedækket af een stor Isbræ, der naar næsten helt ud til Kysten; og Kysten selv er en af de vanskeligst tilgængelige, man kender, fordi det er langs den, Polarbassinets Ismasser strømmer mod Syd. Den østgrønlandske Isstrøm, som er det første, der møder den fra Øst kommende Opdager, har mere end noget andet særpræget Grønlands Opdagelseshistorie.

Dertil kommer dog mange andre Særegenheder; først og fremmest den, at Landets Indre er en Isørken, der lige til de seneste Tider har dannet en absolut Hindring for at udforske det fra Landsiden, ja endog har bevirket, at det Indre har været et fuldstændigt „terra incognita“, hvad det jo i Hovedsagen er endnu den Dag i Dag. Dernæst er der den Mærkelighed, at det kun er den sydlige Del af den mod Evropa vendende Kyst, der er saa utilgængelig. Længere mod Nord er der ingen absolute Hindringer for i nogenlunde gunstige Aar at naa ind til Landet; og kommer man over paa den Kyst, som vender bort fra Evropa, bliver Adgangen nemmere og nemmere, jo længere man kommer mod Nord — til flere Grader paa den anden Side Polarkredsen, hvor Kysten atter begynder at blive mindre let tilgængelig. Som den sidste Besynderlighed møder os det Faktum, at den Indlandsis, der dækker Landet helt ned til Sydspidsen, ikke følger det helt op til Nordspidsen, idet den nordligste Del af Landet danner en stor isfri Ø eller flere saadanne, der ved et smalt Stræde er skilt fra det isklædte Hovedland. Til Gengæld er den mod Nord vendende Kyst saa belempet af selve Polarbassinets Ismasser, at en Besejling af Landet paa den Kant vel næppe nogensinde vil kunne gennemføres saaledes som paa Østsiden, hverken med Baad tæt under Land eller et Stykke ude med Skib.

De fleste andre Lande i Verden er altsaa fra Naturens Haand gjort Opdageren lettere tilgængelige end Grønland, og de færreste volder ham saa mange Overraskelser. I Virkeligheden taaler det kun Sammenligning med det sydlige Polarkontinent; men dette, der ligger centralt om Polen, er mere ensartet og frembyder paa langt nær ikke saa mange — om man saa maa sige — geografiske Selvmodsigelser som Grønland.

Det er derfor ganske naturligt, at dette underlige, uberegnelige

Land har spillet Opdagerne mange Puds. Faa Steder har de saa ofte og vedholdende løbet Panden forgæves mod Muren; faa Steder har de saa jævnlig set Forudberegninger blive krydset af den lunefulde Virkelighed; intet andet Lands Kyster er blevet genopdaget saa mange Gange som Grønlands, og faa Egne paa Jorden har, naar man ser bort fra selve Bassinet omkring Nordpolen, ydet den geografiske Spekulation saa righoldigt Stof til Slutninger og Gisninger og skaffet Fantasiens saa vid en Mark at tumle sig paa.

I ældre Tider, i de Perioder, da der ingen evropæisk Bebyggelse var paa Grønland, kom Landet paa en vis Maade til at virke som en Prøvesten paa Opdagernes Evne til at rette sig efter Omstændighederne og ikke lade sig bøje af Skuffelser. De kom jo nemlig som Regel først til Østkysten, hvor de ikke kunde komme i Land. De, der var i Besiddelse af den fornødne Smidighed og Udholdenhed, naaede i Land paa Vestkysten, som Erik den Røde, John Davis, Frobisher paa sin sidste Rejse og selve Hans Egede. Andre opgav Landet, naar de havde naaet Sydpynten og drog videre mod Vest, hvad vi snarest maa antage, Gaspar Corte-Reall gjorde, og hvad Frobisher sikkert gjorde paa sine to første Rejser. Mange var der, som vedblev forgæves at løbe Storm mod Isstrømmen, som de danske Expeditioner i det 16—18. Aarhundrede under Jacob Allday, Mogens Heinesøn, Carsten Richardsen og C. T. Egede, og ikke saa faa var der, som satte Livet til under de fortvivlede Forsøg paa at føre deres Vilje igennem. Disse særlige Forhold er Skyld i, at Grønlands Østkyst blev opdaget paa Ny Gang efter Gang, snart af Opdagelsesrejsende, snart af Hvalfangere; men Opdagelsen betød lige til Scoresbys Tid blot, at Landet blev set fra Søen og fik et nyt Navn, ikke at Opdageren kom ind paa Kysten eller fik denne opmaalt. Ofte satte dog Opdagelser af denne Art sig Spor paa Søkortene, men Spor, der tidt bragte Forvirring, sjældent Klarhed.

Og rigt Stof paa Naturmærkværdigheder har Grønland bragt dets evropæiske Opdagere. Læser man Kongespejlets mærkelige Beskrivelse af Landet og dets Natur, faar man et klart Indtryk af, hvor stærkt man i Norge i Middelalderen har været betaget af Landets Naturfænomener, baade dets Geologi, dets Klima og dets Dyreverden. Og i andre norske Kilder, som vi ovenfor har citeret, sporer man tydelig Forbavselsen over den helt nye Slags Mennesker, man mødte deroppe. Ogsaa i de meget sparsomme Beretninger fra Corte-Realls Rejse skimter man en vis Forbløffelse over et saadant Land, der ikke var til at komme nær, og som syntes at bestaa af lutter Klipper, Sne og Is. Det Navn, Davis gav Landet (Land of Desolation), peger i samme Retning, og tydeligere end noget andet Sted kommer

Forbavselsen over Landet og dets underlige Beboere til Orde i Hans Egedes Beskrivelse af hans første Ankomst dertil.

Men ogsaa i nyere Tid mødte der Overraskelser, næsten hver Gang et nyt Stykke af Landet blev kendt. Stor var John Ross' Forbavselse, da han i 1818 uformodet stødte paa Kap York-Stammen. Overrasket blev man baade paa Østkysten og Nordvestkysten, naar man kom til de mægtige Gletschere og dybe Fjorde, som Humboldt-Gletscher og Franz Josef-Fjord. Løjerligt var det, at Indlandsisen, der altid og med Rette havde virket betagende paa Folk, netop da man havde indset, at den rigtig udnyttet dannede den bekvemste Vej til det nordligste Grønland, viste sig at holde op, længe før selve Nordpunktet var naaet. Den sidste og mest skæbnesvangre Overraskelse var Nordøstkystens lunefulde Form, der kostede sin Opdager og to andre modige Mænd Livet.

Og Fantasien har haft frit Spil. Den har ikke blot tumlet sig i Landets Indre, hvor den omskabte en Isørken til et frodigt Bjerglandskab med en righoldig Fauna og Flora, og paa Østkysten, hvor Nicolo Zeno anbragte Klostre med herlige Haver, og hvor Nordboerne drømte om den gamle, maaske stadig blomstrende Østerbygd. Fremfor alt er det mod Nord, man har spekuleret og fantaseret over Landets Udstrækning og Sammenhæng med andre Dele af Verden. Her falder Spørgsmaalet om Grønlands Skikkelse sammen med de tre mest centrale Spørgsmaal i Polarlandenes Geografi og Polarforskningens Historie, nemlig om der findes Land eller Vand omkring Polen, enten et Polarocæn eller et Polarkontinent, og om der er Vandveje norden om Asien og Amerika, en Nordøst- og en Nordvestpassage.

Allerede i den tidligere Middelalder opstod der hos Nordboerne en Tro paa en Landsammenhæng mellem Grønland og Evropa, og denne Tro holdt sig længe. Af og til blev Grønland dog hægtet fast, ikke til Nordevropa, men til det nordøstlige Asien, og i Aarhundreder var det et brændende Spørgsmaal, om det hang sammen med Nordamerika eller ikke. Fra det første Øjeblik, Landet blev optaget paa et geografisk Kort, har ogsaa den Tanke været fremme, at det rimeligvis stod i Sammenhæng med et stort Polarkontinent; og Troen paa dette sidste levede saa længe, at General Greeley, Lederen af den ovenomtalte Expedition til Lady Franklin-Bay i 1881—84, endnu i 1891 omtalte dets Tilstedeværelse som noget, vi kendte „næsten lige saa sikkert, som om vi havde set det“.

I ældre Tider nøjedes man ikke med paa Landkortene at indtegne de Lande og Kyster, man kendte, men føjede til, hvordan man *tænkte sig* den Del af Jorden, der endnu ikke var opdaget. Medens Opdagelseshistorien kun viser os, hvor langt man til hvert givet

Tidspunkt *var* naaet frem, lærer vi af Kartografihistorien, hvorledes den menneskelige Tanke arbejdede videre med det endnu ukendte; men den lærer os desværre ogsaa, hvor vanskeligt, ja umuligt, det har været at holde fast ved den Viden, der var erhvervet, og hvor let fantastisk Hjærnespind vinder Sejr over nøgtern Kundskab.

Grønland, der blev fundet og tabt, opdaget og genopdaget, giver et ualmindelig skarpt Billede af denne Kamp mellem Viden og Fantasi, som for dette Lands Vedkommende først afsluttedes i 1908. At udrede de enkelte Led i denne Kamp og klarlægge Aarsagerne til dens Forløb er vor Opgave. Løse den helt kan vi ikke; men netop for Grønlands Vedkommende er man naaet saa vidt, at der kan foretages et saadant Tilbageblik, uden at man skal trække altfor store Vexler paa Fremtiden. Vi kender Landets Kystlinier i alle Hovedtræk og ved, at Troen paa bart Land indenfor Indlandsisen hører hjemme i samme Fantasiverden som Troen paa det aabne Polarhav. Vi kender altsaa i alt væsentligt den Virkelighed, hvormed Fortidens vexlende Billeder af Landet skal sammenholdes. Ved Eggers', Steenstrups og Finnur Jónssons kritisk-historiske Arbejder, er det slaaet fast, hvor de gamle Nordbokolonier laa. Fridtjof Nansens Undersøgelser har kastet Lys over Beliggenheden af Nordboernes Fangstpladser, medens Rinks, Thalbitzers, Steensbys og Solbergs har givet os et Begreb om Omraadet for Eskimoernes Opholdssteder i Grønland og deres Vandringer. Endelig er det ved Fundet af Claudius Clavus' Kort og de tilhørende Beskrivelser og Gustav Storms skarpsindige Undersøgelser lykkedes at faa Rede i det Væv, som Nicolo Zenos sammenflikkede Kort og opdigtede Beretning havde filtret os ind i, og som hyllede hele den ældste Kartografihistorie i Taage.

Vi kan nu i de væsentligste Hovedtræk klarlægge Udviklingen af Grønlands Kortlægning og Begreberne om dets Beliggenhed fra den Tid, da det i det 11. Aarhundrede for første Gang dukker op i den geografiske Literatur, og fra dets første Fremkomst paa et Kort (ca. 1424) til det Øjeblik, Danmark-Expeditionen i 1908 hjembragte Høeg-Hagens Kortskizzer af Nordøstlandet.

Foruden det, at Grønlands Opdagelse er naaet til en Afslutning, er der ganske særlige Grunde, der opfordrer til en kritisk Undersøgelse af dets kartografiske Historie. Denne har nemlig grebet stærkt ind i den matematiske Geografis og Verdensopfattelsernes Udvikling gennem Tiderne.

Det var saaledes den sikre Viden om Grønlands Beliggenhed, der tvang Middelalderens norske og islandske Lærde til at omforme

Datidens gængse, primitive Verdensbillede, hvad der var det første Skridt til dettes Sprængning. Det var Clavus' Kendskab til Grønland og Vejen dertil, som satte ham i Stand til paa videnskabeligt Grundlag at tegne de Kort og udtale de Ord, der faktisk sprængte hele Oldtidens og Middelalderens Teorier om Jordens Beboelighed og Fordelingen af Hav og Land paa dens Overflade. Det var Nordboernes Teorier og Fremstillinger af Grønlands Fastlandsforbindelse med Evropa og Asien, der dannede Grundlaget for Diskussioner og Planer om en nordlig, nordvestlig eller nordøstlig Søvej til Kina og Indien. Det var Zenos Omformning af Clavus' Grønlandsfremstilling, der var Martin Frobishers Ledetraad, da han genoptog Cabots Plan om en Nordvestpassage og genfandt Grønland. Endelig var det Mercators Fremstilling af Landet som en Ø, der aabnede Vejen for Hollændernes og Englændernes Forsøg paa at finde en Polarpassage til Østasien. Lige til de sidste Aartier har Teorierne om Grønlands Udstrækning mod Nord spillet en Hovedrolle i Diskussionen om Vejene til Nordpolen og om Fordelingen af Land og Hav længst mod Nord. Spørgsmaalet om Landets Udstrækning, Indlandets Højdeforhold og mulige Snefrihed har haft en saa afgørende Betydning for en Række Undersøgelser vedrørende Jordens, og særlig Polaregneses, Fysik, at Grønlands Opmaaling har været et Hovedpunkt paa den moderne Polarforsknings Program.

Havde man strax vidst ordentlig Besked om Grønlands Form, kunde Kortene over det ikke have spillet en saa indgribende Rolle. Men det var den vilkaarlige Maade, paa hvilken man ad Fantasiens eller de falske Slutningers Vej supplerede eller ændrede det lidt, man virkelig vidste, der gjorde Kortene — eller, om man vil, Fantasi-billederne — saa skæbnesvangre. De haardnakkede Idéer om Frobisher-Stræde midt gennem Grønland og om Østerbygdens Plads paa dets Østkyst, der blev afgørende for hele den danske Polarforskning i ældre Tid, skyldes saaledes kun et Par dristige Korttegneres Misforstaaelser eller altfor dristige Fantasi. Sammen med Clavus' opdigtede Grønlands-Navne har disse to Vildfarelser spredt Usikkerhed og Mystik over Grønlandskorterne og gjort deres Historie til et lige saa morsomt som lærerigt videnskabeligt Fallitbo, der nu endelig kan gøres op.

II.

GRØNLANDS KARTOGRAFI

I

PERIODEN 1000—1576

AF

AXEL ANTHON BJØRNBO

1910

Naar der i Indledningen er givet et Overblik over Grønlands Opdagelseshistorie, er det, fordi den danner en naturlig Baggrund for Kortlægningerne og viser de Betingelser, under hvilke Korttegnerne har arbejdet, de Chancer, de har haft for at naa en Tilnærmelse til Virkeligheden.

Af denne Opdagelseshistorie ser man, at der i Tiden fra Begyndelsen af det 11. til Midten af det 13. Aarhundrede var gunstige Vilkaar for et Kortlægningsarbejde. Men derpaa fulgte en Nedgangsperiode, i hvilken Adgangen til Landet var spærret af et kongeligt Handelsmonopol, som førte til, at der kun sjældent var Forbindelse med det, og at Kolonierne forfaldt. Fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede og lige op til Frobishers Tid stillede Forholdene sig endnu mindre gunstige, idet Kolonierne mere og mere opløstes, og der ingen fast Forbindelse var med Omverdenen.

Paa Forhaand skulde man derfor vente et rigeligt og første Haands Materiale af Kort fra Tiden før Aar 1300, derimod udelukkende Epigonarbejder fra den følgende Tid.

Saaledes forholder det sig dog, som bekendt, ikke. Nordboerne havde nemlig ingen selvstændig Kartografi, besad maaske knap Eskimoernes mærkelige Evne til grafisk at gengive de Kyster, de passede paa deres Vej. Det [Kendskab til Korttegning i dennes mest primitive Form, som enkelte lærde Islændere og danske Gejstlige sad inde med, var tillært sydfra, og de Kort, de tegnede, er kun at betragte som Udløbere af Middelalderens latinske Kartografi. Paa de to af disse Kort, som indeholder Landsnavne, et islandsk fra det 13.¹ og et skaansk fra det 12. Aarhundrede², finder man ikke Grønlands

¹ Verdenskortet i Gl. kgl. Saml. 1812, fol. 5^v—6^r (Kgl. Bibl. København), publiceret i Rafn, *Antiquités Russes*, Pl. II.

² Verdenskortet i Colbaz-Annalerne (Cod. Berol. lat. theol. 2°. 149, fol. 27^r), publiceret i Bjørnbo, *Adam af Bremens Nordensopfattelse*. Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 189.

Navn, og, da Kortene er saakaldte T-Kort¹ uden Konfiguration, selvfølgelig heller ikke nogen Gengivelse af selve Landet.

Spørgsmaalet er da: Var der nogen Mulighed for, at Grønland kunde komme frem paa det sydlige Udlands middelalderlige Kort? For at kunne svare herpaa, maa vi vide, hvorfra vedkommende Korttegnere hentede deres Viden. Her møder os nu den for de fleste Nutidslæsere noget forbløffende Kendsgærning, at den ældre Middelalders Kort saa godt som udelukkende blev *lavet* efter den skrevne Literatur, medens Iagttagelse af Virkeligheden næsten ingen Rolle spillede. Kortene med deres Navne, billedlige Fremstillinger og lange fortællende Legender var en Art fri Fantasi over den foreliggende klassiske og middelalderlige Literatur, dens Dogmer og Systemer, Overtro og Fabler.

Enhver, der kender lidt til Middelalderens Literatur og dens Forhold til Virkeligheden, vil vide, at et geografisk Kort, der bliver til paa dette Grundlag, bortset maaske fra Middelhavslandene, maa blive et Fantasiprodukt, afhængigt af Datidens forkerte og barnlige Forestillinger og af Korttegnerens ofte vilkaarlige Tolkning af de benyttede Værker. For at vinde Forstaaelsen af den Tids Kort, maa man derfor begynde med helt at lægge den moderne geografiske Maalestok paa Hylden og holde Begrebet Iagttagelse, der for vore Hjerner er saa uløselig knyttet til al Korttegning, helt ude af Betragtning. Vi Nutidsmennesker har svært ved at leve os ind i hine Tiders Tankegang og snævre Forestillingskreds, og vi har en tydelig Tilbøjelighed til med en Blanding af Ubehag og overlegen Ringeagt at skyde den ældre Middelalders Verdenskort fra os; men dette er forkert; thi de løjerlige, gamle Hjulkort danner et Led i Udviklingen eller Grundvolden for denne og svarer til en Verdensopfattelse, som spillede en Rolle langt ind i den nyere Tid.

Der er Fænomener i det 15. og 16. Aarhundredes Kartografi, løjerlige Spring og Tilbageslag i Udviklingen, som kun forstaas, naar man har gjort sig fortrolig med den ældre Tids Ideer og Verdensbilleder, og, som vi skal se, er Grønland det Land, hvis Fremstilling længst og stærkest har været paavirket af Fortidens Vrangforestillinger. Da det, der her tilsigtes, er en Udviklingshistorie, og ikke en kronologisk Opramsning, begynder vor Undersøgelse med det Værk, hvor Grønland første Gang bliver Genstand for Beskrivelse i den latinske Literatur; thi dette Værk danner den første Mulighed for Landets Optagelse paa Kortene.

¹ Navnet T-Kort skyldes T-Formen af de to Delingslinier, hvorved den cirkulære Fastlandskreds deles i en Halvcirkel (Asien) og to Kvartcirkler (Evropa og Afrika); sl. Fig. 3—5.

I.

ADAM AF BREMEN OG HJULKORTENE.

Den lærde Domskoleforstander i Bremen skrev sin berømte Nordensbeskrivelse ca. 1075,¹ og hans vigtigste Hjemmelsmand var den danske Konge Svend Estridsen; Adam af Bremen selv kan i det højeste have besøgt Skaane og Dele af det nuværende Danmark, men sikkert ikke det nordlige Skandinavien eller Landene paa den anden Side Nordhavet. Hans Beskrivelse af Grønland beror altsaa paa anden eller tredje Haands Meddelelser, hvad der forøvrigt fremgaar af Beskrivelsens Ordlyd.²

At naa til en sikker Forstaaelse af Adam af Bremens Ord om Grønland og de nordlige Lande overhovedet er ikke muligt, uden at man tager det nøjeste Hensyn til hele den ældre Literatur, som han var afhængig af, og den Verdensopfattelse, som beherskede hans Tankegang; men da dette kræver ret vidtgaaende Undersøgelser, har vi i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed taget *hele* Adam af Bremens Nordensbeskrivelse for til en kritisk Behandling, hvis Resultater, saavidt de vedrører Grønland, vi her kan holde os til.³

Det viser sig da, at Adam af Bremen tænker sig det faste Land fremstillet som en Kreds (orbis), overalt omgivet af det „uendelige“ Ocean. Af denne Kreds udgør Evropa den nordvestlige Fjerdedel, og det støder sammen med Asien ved Kredens nordligste Punkt. Det nordlige Norge og Finmarken (Skridfinnernes Land) danner med sin Ryg det nordligste Stykke af Europas cirkeldannede Kyst og støder ved sit nordligste Punkt sammen med Asien. Her ligger de Riphæiske Bjerge, et Navn, som skriver sig fra Oldtidens lærde Grækere. Sverige omgives mod Nord og Nordvest af Norge som af en Cirkelring, men støder ligesom dette mod Øst op til Riphæerbjærgene. Fig. 1, der er konstrueret efter Adams Text, viser hele denne Fremstilling af det nordligste Evropa.

Vi skal nu se, hvorledes Grønlands Beliggenhed forklares. Det hedder:

„Mod Nord flyder det nævnte Ocean [d. v. s. det vestlige] forbi Orknøerne, dernæst omgiver det Jordens Kreds (eller: Fastlandscirklen — orbis terrae) i uendelig Udstrækning, idet det har Hybernien, Skoternes Fædreland, som nu hedder Irland, til venstre, til højre derimod Norges Fjælde, og endnu

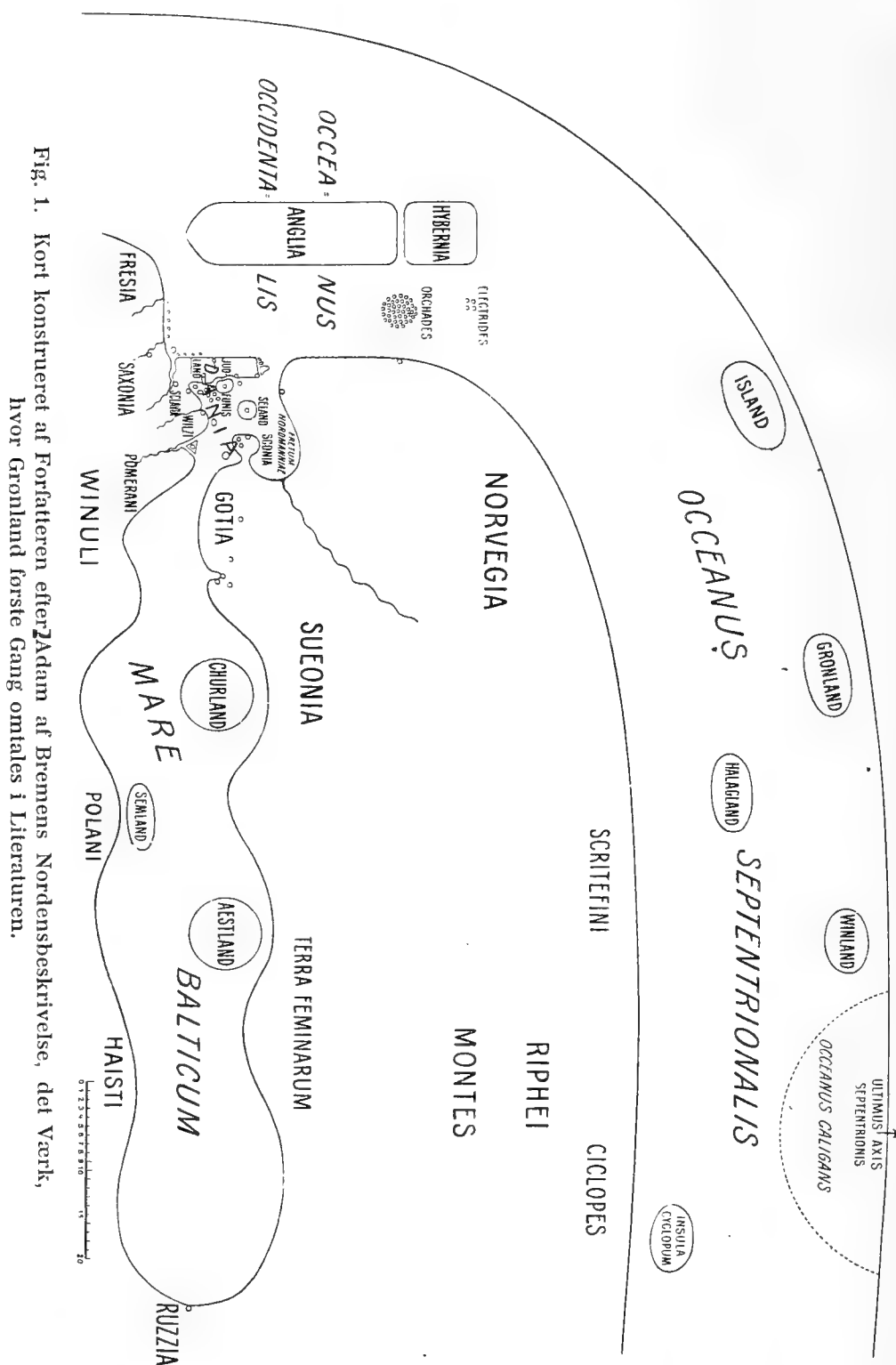
¹ ADAMI Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum ex rec. Lappenbergii. In usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis recusa. Hannov. 1876. De danske Oversættelser: Adam af Bremen om Menigheden i Norden oversat af P. W. CHRISTENSEN, Kbhvn. 1862, og Grønlands hist. Mindesm. III, 394—425, maa benyttes med Varsomhed.

² ADAM III cap. 53; sl. LÖNBORG, Adam af Bremen, Uppsala 1897, S. 43—45.

³ BJØRNBO, Adam af Bremens Nordensopfattelse. Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 120—244.

længere borte (ulterius) Øerne Island og Grønland; der danner det Hav, som kaldes det mørke, Grænsen“. (Bog. IV, Kap. 10).

„Bag Norge, som er Nordens yderste Land, finder Du ingen Menneskeboliger, men kun det frygtelig udseende og uendelige Ocean, som omslynger

hele Verden. Det har ligeoverfor Norge mange ikke uberømte Øer ... Af disse er de første Orknøerne ... Øen Thyle, som nu kaldes Island ... Men der er flere andre Øer i Oceanet, af hvilke Grønland (*Gronland*) ikke er den mindste, som ligger dybere ud i Oceanet ligeoverfor (contra) Sveriges Bjærge eller de Riphæiske Fjælddrygge. Til denne Ø, siges det, at man kan sejle fra Nordmannernes (o: Norges) Kyst i 5 eller 7 Dage, ligesom til Island ... en tredje

Ø er Helgeland nærmere ved Norge . . . Desuden omtalte han en Ø til, der var fundet af mange i det Ocean, og som hedder Vinland“. (Bog IV, Kap. 35—38).

Om nogle adelige Friseres Søtog til det yderste Nord hedder det dernæst:

„Idet de lagde Danmark bag sig paa den ene Side, Britannien paa den anden, kom de til Orknøerne. Efter at have ladet dem bag sig til venstre naaede de, idet de havde Norge til højre, efter en lang Overfart det isdækkede Island. Idet de fra det Sted pløjede Havet mod Nordens yderste Axe (axis)¹, blev de, efter at have set alle de ovenomtalte Øer bag sig, pludselig indsluttede af det frosne Havs mørke Taage“. (Bog IV, Kap. 40).

Naar Grønland skal anbringes efter disse Beskrivelser, *maa* det lægges nord eller nordvest for Norge og øst eller nordøst for Island, saaledes, at der er lige langt fra Norges krummede Nordkyst til Island og Grønland, og saa at Grønland kommer til at ligge paa Vejen fra Island op mod Nordpolen — eller det yderste Nord¹ — lige ud for Sverige og Riphæerbjærgene. Man kan vende og dreje og tolke Adams Ord, saa meget man vil; Resultatet bliver enten, at der *ingen* Mening og Sammenhæng er i dem, eller ogsaa, at han tænker sig Island omtrent paa Spitzbergens Plads, Grønland der, hvor Franz Josef-Land ligger, og Vinland (Amerika) endnu længere mod Nordøst, saaledes som Fig. 1 viser.

Hvordan er nu Adam af Bremen kommen til denne mærkelig forkerte Opfattelse? Hvorfor bliver hos ham den Række nye Lande, som Nordmændene havde fundet ved at sejle mod Vest og Sydvest, drejet en halv Omgang rundt, saa at Retningen for Opdagelsen bliver Nordøst og Nord?

Har Svend Estridsen givet ham gal Besked? Dette er ikke rimeligt. Som vi snart skal se, havde Nordboerne paa Island og i Norge ganske korrekte Begreber om Islands og Grønlands Beliggenhed i Forhold til Norge og Irland, og hvorfor skulde den ellers velunderrettede danske Konge, som selv fortæller, at han har ligget i Krig i 12 Aar i Skandinavien, vide saa meget mindre god Besked.

Hvad kunde bringe Adam af Bremen til at gengive de Oplysninger, han fik fra Nordboerne, galt? Der er en Mulighed for, at vort og Adam af Bremens Nord har svaret til Nordøst hos Nordboerne; men en deraf opstaaet Misforstaaelse vilde netop virke i den modsatte Retning og bringe Adam til at lægge Island, Grønland og Vinland for meget i Sydvest og Syd. Saa det forklarer ikke Sagen.

Hvis Svend Estridsen altsaa ikke har været meget daarligere underrettet, end vi har Lov til at antage, maa der være en anden og meget tvingende Grund til Adams forkerte Opfattelse. En saadan er

¹ Det er tvivlsomt, om „ultimus axis septentrionis“ skal forstaaes som Jordens nordligste Punkt eller dens nordligste Egn; sl. Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 173.

der ogsaa, og det endda den aller naturligste: Adam af Bremens Verdensopfattelse var saadan, at han ikke kunde tænke sig de nyopdagede Lande anbragt der, hvor de i Virkeligheden laa.

Ved Studiet af Beda havde han lært, at Jorden var en Kugle, og den Maade, hvorpaa han citerer og forklarer det vedkommende Sted hos Beda, viser, at han har forstaaet det rigtigt¹. Men — en Række af de latinske Forfattere, som han kan have benyttet eller paavislig har benyttet, deriblandt Beda selv, tænker sig Fastlandet som en cirkulær Kreds omgivet af en Ring af Oceanet, og det gør de, selv om de teoretisk hylder Læren om Jordens Kugleform. De Verdenskort, som Adam af Bremen kan have set, svarer til denne Opfattelse, om end enkelte af dem ikke gengiver Fastlandskredsen som en Cirkel, men som en Ellipse eller et Rektangel med afrundede Hjørner². Hen i Middelalderen skematiserede man denne antike Lære om Jordkredsen (*orbis terrarum*) endnu mere, tænkte sig Jerusalem i Centrum, Paradis øverst mod Øst, som man ligesom Adam af Bremen tænkte sig opad. Asien indtog den østlige Halvcirkel, Evropa og Afrika optog hver sin Halvdel af den vestlige Halvcirkel, skilt fra hinanden ved Middelhavet. Derved fremkom de saakaldte T-Kort, som Fig 3—5 er Exempler paa (sl. S. 68, Note 1).

De fleste af de Forfattere, der beskriver Jorden i Overensstemmelse med denne primitive og virkelighedsfjerne Fremstillingsmaade,

¹ KOHLMANN, Adam von Bremen. Leipziger historische Studien X, S. 43—47. — Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 177 ff.

² Naar LÖNBORG (Adam af Bremen, S. 10) siger, at Hrabanus Maurus (9. Aarh.), fra hvem de tyske Klosterskoler hentede sine første Impulser, antog, at Kontinentet er firkantet, er dette vist ikke rigtigt. I hans ca. 844 forfattede „De universo“ XII, cap. 2, siger han udtrykkelig: „Orbis a rotunditate circuli dictus, quia sicut rota (o: Hjul) est . . . undique enim circumfluens Oceanus ejus in circuitu ambit fines“ og „Formam terrae ideo Scriptura orbem vocat, eo quod respicientibus extremitatem ejus circulus semper apparet, quem circulum Graeci horizonta vocant.“ Han forklarer altsaa Jordens Fremstilling som en Cirkel ved, at den for den ydre Iagttagelse former sig som den cirkulære Horizont. Men saa skal han forklare, at det dog er rigtigt, naar Bibelen siger, at Jorden danner 4 Hjørner (Verdenshjørnerne), og saa kommer Dialektikeren og hans specielle matematiske Vidën frem i ham, og han bortforklarer Modsigelsen ved at henvise til Euklids Elementer IV, 6: „at indskrive et Kvadrat i en Cirkel“. Stedet er typisk for Tidens geografisk-matematiske Ideer, især hos en Forfatter, der lige saa lidt som sin Forgænger Beda synes at nære Tvivl om Jordens Kugleform. Det har desuden den overordentlige Interesse at være det ældste Euklidicitat i Vestens middelalderlige Literatur, hvilket viser, at tyske Klosterskoler i det 9. Aarhundrede sad inde med en matematisk Vidën, som de engelske og franske manglede, noget, man hidtil ikke har anet. — At man i de tyske Klostre før Adam af Bremens Tid tegnede Hjulkort og konstruerede Himmelglober, er ogsaa paavist; sl. S. GÜNTHER, Geschichte d. math. Unterrichts im deutschen Mittelalter, Berl. 1887, S. 74—77 og GABR. MEIER, Geschichte der Schule von St. Gallen im Mittelalter. Jahrb. für schweizerische Geschichte 10, Zür. 1885, S. 114.

holder samtidig paa Kugleformen, men de mangler den matematiske Forstaaelse af denne Læres Konsekvenser og har intet Begreb om, hvorledes Kuglefladen kan fremstilles paa en Plan¹.

Oldtidens lærde, græske Geografer havde denne matematiske Forstaaelse og kendte særdeles vel Læren om Kortprojektion; men deres Kendskab til Jorden var saa begrænset, at ogsaa de nærmest tænkte sig den beboede Del af Verden formet som en Oval med en Del Bugter i og nogle Øer udenom, og de mente, at det kun var en forholdsvis ringe Del af Jordkuglen, der optoges af dette beboelige Kontinent (*οἰκουμένη*)². Afstanden fra den videnskabelige græske Geografis Verdensfremstilling til de primitive middelalderlige Hjulkort var derfor meget lang, naar Talen var om Teorien, men i Praxis var Forskellen ikke saa iøjnefaldende.

En boglærd Kirkens Mand, som mangler en specifik matematisk Uddannelse, og hvis hele Tro og boglig tillærte Verdensopfattelse svarer til Hjulkortenes, hvad maa han nu gøre, naar han faar at vide om nye Lande, som er opdaget fjærnt ude i Oceanet, tæt ved Ishavet eller i selve dette? — Han har kun to Udveje: Enten maa han opgive hele det Grundlag, hans Lærdom og Tro hviler paa, eller han maa tvinge de nye Meddelelser ind under sit System.

Det er det sidste, Adam af Bremen har gjort. Og vi kan gærne være saa retfærdige at tilføje, at det var det, han *maatte* gøre. De noget taagede anden Haands Meddelelser, han havde faaet fra ulærde Mænd, kunde ikke berettigede ham til at slaa en Streg over hele sin egen Tids og Fortidens Lærdom. Desuden var de nævnte Sejldistancer fra Norge til Island og Grønland saa korte³, og Skildringen af disse Landes Naturforhold saaledes, at det maatte falde ham ganske naturligt at anbringe dem nord for Fastlandscirklen, der oppe, hvor i Følge de bedste Autoriteter det taagede, frosne Hav laa. Hvor skulde han ellers gøre af dem? Vest eller Sydvest for Irland? Det vilde ikke passe med hans Begreber om Sejladshastighed at faa dem saa

¹ Af BEDAS Skrifter fremgaar det tydelig, hvor svært blot det at udtrykke Begrebet Kugle er faldet ham. Gang paa Gang vender han tilbage til dette Begreb og bruger hver Gang en ny halsbrækkende og mislykket Definition, til han endelig hugger Knuden over og siger, at Jorden er rund allevegne, men som en Bold, ikke som et Skjold. Sl. Reallexikon der germanischen Altertumskunde, hrsg. von J. HOOPS, Artikel „Geometrie“.

² Sl. KONR. MILLER, Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten, Heft 6.

³ Nordboernes Sejldistancer over Atlanterhavet regnede med god Medbør og Etmaal (paa 24 Timer) og maa sikkert betragtes som Maximalhastigheder. I de sydligere Lande gav man sig som Regel kun af med Kystsejlad og sejlede som oftest kun om Dagen og sikkert langsommere og forsigtigere end Normannerne. Se FR. LUDWIG, Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrh., Berl. 1897, og Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 133 ff.

langt væk fra Norge; og hvor skulde han vide noget om, at Ishavet længere vestpaa strakte sig meget videre mod Syd end ved Europas Kyster? Ret beset standsede vel hans Tanke overhovedet, naar den var naaet Vest for Irland, og endte her i det absolut øde og tomme Hav — eller maaske i det Afgrundssvælg, hvorfra Flod og Ebbe

Fig. 2. Genfer Sallust-Kort. Verdenskort i Sallusthaandskrift fra ca. 1450. Syd er opad. Grønland og Vinland er maaske gengivet i de to navnløse Øer mod Nordvest (længst fornedet tilhøjre).

sagdes at stamme, om dette Svælg end hos Adam af Bremen synes særlig at høre til Ishavets — det nordlige Oceans — Rædsler¹.

Kun Beskrivelsen af Vinland maatte være en Anstødssten og har været en Anstødssten for Adam af Bremen. Efter at han har fortalt, at her findes vildtvoxende Vin og selvsaaet Korn, tilføjer han

¹ LÖNBORG, Adam af Bremen, S. 173--74, og Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 239.

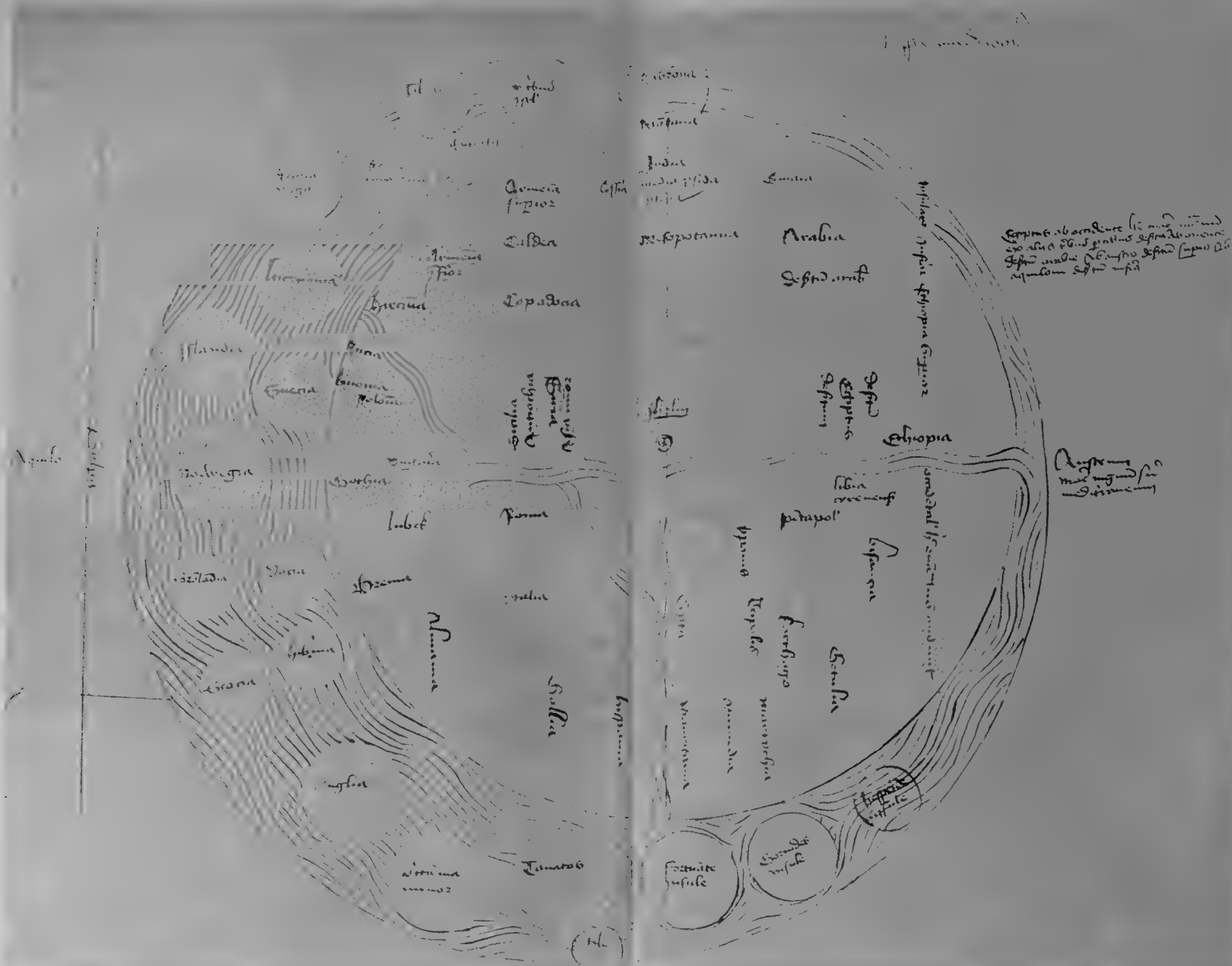

Fig. 3. Verdenskort i Lübeckerhaandskrift tilhørende Prof., Hofrat Fr. R. v. Wieser i Innsbruck. Udført i Aarene 1486-88. Øst er opad. Island, Norge og Grønland ses som Øer længst mod Nord (tilvenstre).

da ogsaa højtidelig, at dette har han faaet at vide „ikke ved et fabelagtigt Rygte, men ved paalidelig Meddelelse fra Danske“. Det er tydeligt nok, at han har vægret sig ved at tro paa, at det næste Land i Rækken, hvorom der fortælles, efter Island og Grønland, og som efter den eneste Retning, hans Tanke kan gaa i, maa ligge endnu længere oppe mod Polen og Ishavets Mørke og Rædsler end de to andre, at det virkelig skulde have en ganske sydlandsk Karakter. Saa har man forsikret ham om Rigtigheden deraf, paabe-raabt sig paalidelige Hjemmelsmænd, og den forbavsede Lærde har da pligtskyldig taget den utrolige Beretning op i sit Værk¹.

Den første Gang Meddelelserne om den nye Verdens Lande støder paa den romerske Oldtids og den kristne Middelalders snævre og dogmatiske Verdensbillede, tvinges de altsaa ind under dette og forvanskes komplet.

Adam af Bremens Værk er blevet benyttet af adskillige Hjukorttegnere, og hans Beretning om Vinland er blevet slaaet sammen med andres Beretninger om Finland, saa at Finland og Vinland løber i et paa Kortene og fremstilles som en Ø nordøst for Norge; men Grønland forekommer ikke paa noget af disse Kort, ialtfald ikke med Navn². Men man maa være forberedt paa, at der en Dag kan dukke et middelalderligt Hjukort op, hvor Adam af Bremen er benyttet og hvor hans „Gronland“ findes som Ø i Ishavet nord for det nordligste Evropa.

I Slutningen af det 14. og Begyndelsen af det 15. Aarhundrede støder man derimod paa Hjukort, som vel ikke er tegnet direkte efter Adam af Bremen, men paavirket af italienske Kompaskort, hvis Nordensfremstilling rimeligvis er præget af den Opfattelse, man fik ved Læsning af Adam af Bremen³, og fra den Tid kan man støde paa Kort som Fig. 2 (kendt under Navnet Genfer Sallust-Kortet), der er forholdsvis moderne i deres Fremstilling af Middelhavslandene og Vestevropa, men hvor Billedet af Nordevropa svarer til Adam af Bremens Skildring (sl. Fig. 1 med Fig. 2), og som endnu helt og holdent er i Overensstemmelse med den middelalderlige Verdensopfattelse.

Paa det her afbildede Kort ser man nordvest for Fastlandscirklen ligeoverfor de riphæiske og Sveriges Bjærge og nordøst for Norges fjældklædte Ryg to navnløse Øer i Havet. Om det er Grønland og Vinland, som er kommet med her, men har mistet deres Navne, fordi Kortet maaske er en mindre Kopi efter et større Verdenskort,

¹ G. STORM, Vinlandsreiserne. Aarb. f. n. Oldk. 1887, S. 299 ff.

² Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 201—7.

³ Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 207—20.

lader sig ikke afgøre¹; men det er netop her, de efter Skildringen hos Adam af Bremen skulde ligge.

At det ikke er lutter Tankeexperimenter, hvad der her er sagt om det gamle snævre Verdensbillede, der *tvinger* Middelalderens Verdenskorttegnere og Forfattere til at anbringe Grønland nord for Evropa som et Nummer i en Ørække i Oceanringen udenom Fastlandskredsen, kan der føres positive Beviser for — i Form af Kort, tegnet i Nordtyskland eller Danmark af Folk, der ikke har arbejdet under Paavirkning af Adam af Bremen, men dog er kommet til at gøre ligesom han for at faa Grønland med i Systemet.

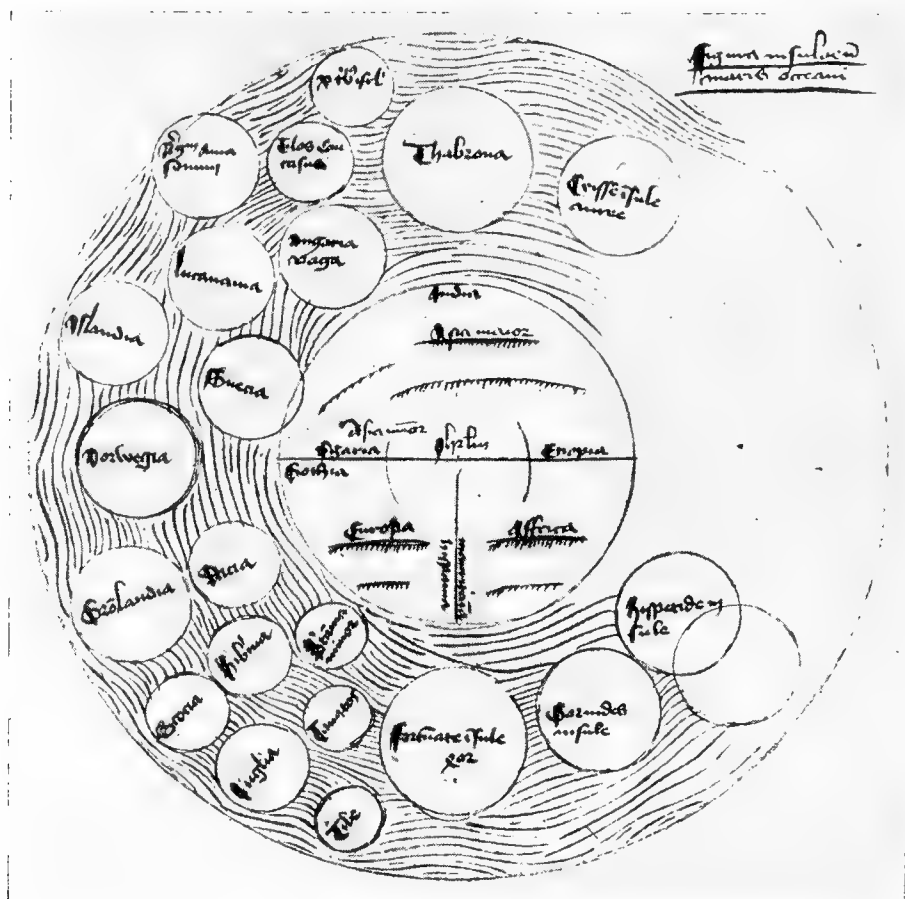

Fig. 4. Økort i samme Haandskrift som Fig. 3. Udført i Aarene 1486—88. Øst opad. Island, Norge og Grønland længst mod Nord (tilvenstre).

Det drejer sig her endog om Kort, der først er blevet til paa en Tid, da Clavus' Kort var blevet tegnet og i forvrængede Kopier spredt over det lærde Evropa i trykte Ptolemæusudgaver.

De to første af disse Kort er tegnet i eller ved Lübeck, omkring Aarene 1486—88. Det er T-Kort af den almindelige Type med Øst opad og en Oceanring udenom Jordkredsen, og i denne Ring er alle de sagnagtige eller nyopdagede Lande anbragt som Øer, saaledes som man saa ofte gjorde paa Hjulkortene. Den, der har tegnet

¹ Hvad Island angaar, er det efter Adam af Bremen oftest blevet identificeret med Thule. Paa Fig. 2 ser man en Ø med Navnet „tile“ lige nord for Irland.

Kortene, affinder sig med alle de nordiske Lande (Danmark, Sverige, Norge, Island og Grønland) ved at lægge dem som cirkelformede Øer nord for Fastlandscirklen. Det har knebet for ham at faa Plads til de mange Øer mod Nord, og det er rimeligvis af den Grund, at Fastlandskredsen er lagt skævt paa det største af Kortene, den egentlige Verdensfremstilling (Fig. 3). Paa det mindre Kort (Fig. 4), som kaldes Økort, er Fastlandet gjort usædvanlig lille i Forhold til Ocean-

Fig. 5. Verdens Kred. Kopi fra ca. 1550 efter dansk Original udført 1521, vistnok af Christiern Pedersen. Øst opad. Island, Orknø og Grønland som Øen nordnordvest (tilvenstre) for Fastlandskredsen.

ringen, men ikke lagt skævt. Øerne er derimod forholdsvis store og anbragt ganske som paa det større Kort (Fig. 3).

Her ser vi altsaa Grønland (Gronlandia) som en rund Ø vis-à-vis Island, lige nord for Danmark og Tyskland. At lægge et bredt Hav mellem Evropa og Grønland og det sidste langt mod Vest, saaledes som Virkeligheden bød, er en Ting, der aabenbart ikke lader sig

gøre paa et saadant Kort i Hjulform, selv om man som her gør sig særlig Umage for at skaffe rigelig Plads til de nyopdagede Lande.

De to Kort findes i et og samme Haandskrift, som ejes af Hofrat Prof. Fr. R. v. Wieser i Innsbruck, og de er *ikke* paavirket af Adam af Bremen; thi foruden Kortene indeholder Haandskriftet en Beskrivelse af Grønland, som afviger ganske fra Bremergeografens. Det siges nemlig i den, at Grønland er omgivet af Vandgrave og derfor vanskelig tilgængeligt, at Indbyggerne er Kæmper, som endnu ikke er omvendt og knap har hørt om Kristendommen¹. Adam af Bremen derimod ved meget godt, at Kristendommen var naaet til Grønland².

Det tredje Kort (Fig. 5) er dansk, tegnet ca. 1550 efter en Original fra 1521, som har hørt til en Krønike om Folk, som i fordums

Fig. 6. Lelewels Gengivelse af det saakaldte genuesiske Verdenskort i Biblioteca Nazionale i Firenze fra 1447 eller 1457.

Tid har faret ud af Danmark og derefter faaet „stor Regimente i Verden“. Krøniken antages at være en Del af Christiern Pedersens „Danske Krønike“, saa at det originale Kort skulde være tegnet af ham selv. Det er et tydeligt T-Kort, fordi Krøniken er stærkt paavirket af Isidor Hispalensis, fra hvem T-Formen skriver sig. Det kaldes „Verdens Kreds“, har Øst opad, og udenom den tredelte Kreds ser man „Dett øde Haff — Dett Haff som løber omkring Werden“. Og herud i dette Hav lægges 'nu, nord for det nordligste Evropa

¹ Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 240: „Grønland er en svært tilgængelig Ø, fordi den omgives af Grave, der er skjult (ocultatis) i Vand. Dets Indbyggere er ganske barbariske Mennesker (totaliter gentiles homines) af stor Væxt ligesom Kæmper. Evangeliet er endnu ikke præket for dem, og de har knap nok hørt Rygtet om det“. Sl. hermed Skildringen af den af Floder omgivne Kæmpernes Ø i „Et brev til pave Nicolaus den 5te“. Norsk geogr. Selsk. Aarbog X (1898—99), S. 9.

² ADAM III, postscr. & IV, cap. 35—36.

som tre ovale Øer, Island, Grønland og Ørckenøe i en Række, medens Engeland og Hyberneland (Irland) ligger for sig selv mod Vest¹.

Vi ser altsaa atter, at den Verdensopfattelse, som den danske Forfatter har lært hos T-Kortenes Ophavsmand, en spansk Klassiker fra det 7. Aarhundrede, er saa snæver, at den tvinger ham til at anbringe de vestlige Øer og Lande, som er fundet i og vest for Atlanterhavet, nord for Evropa. Og dette danske Hjulkort er dog blevet til paa en Tid, da Clavus' Kort var 100 Aar gammelt, da Amerika var genopdaget, og da Erkebiskop Walkendorf (se S. 15) havde samlet alle de gamle Kursforskrifter for Sejladsen paa Grønland. Kortet er som en Genganger, der minder om, hvor sejt det gamle Verdensbillede holdt sig og hvor absolut det hindrede, at man saa Verden — og navnlig den nye Verden hinsides Oceanet — saaledes som den var.

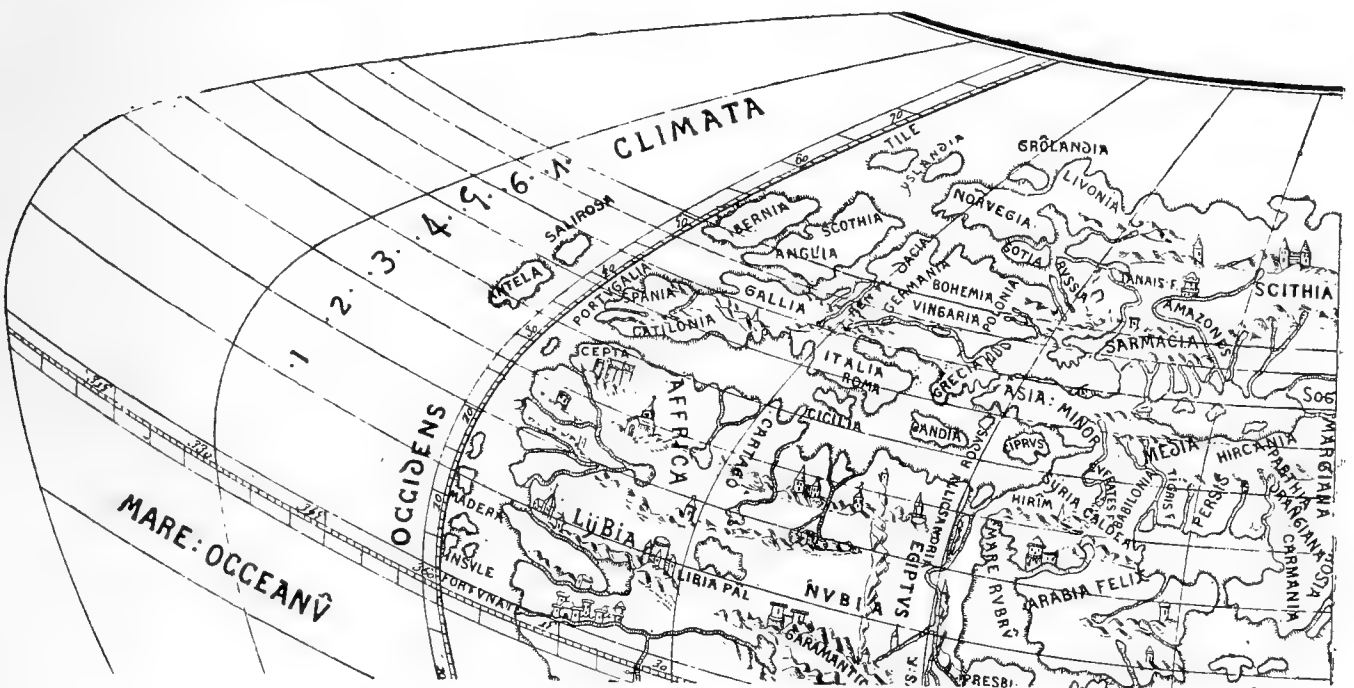

Fig. 7. Gengivelse af den saakaldte Laon-Globe fra 1493.
Fundet hos en Marskandiser i Laon, nu i Paris. Oprindelsen ukendt.

Efter Adam af Bremen har enkelte latinske Forfattere omtalt Grønland som et af Jordens nordligste Lande og anbragt det nord for Norge, f. Ex. Ordericus Vitalis i sin 1141 fuldførte Kirkehistorie², Guillaume Fillastre ca. 1424 i sine Noter til det Ptolemæus-Haandskrift, hvori han senere lod Claudius Clavus' ældste Værk indføre³, og endelig den anonyme Forfatter til et Pavebrev fra 1448⁴. I det

¹ CHR. PEDERSENS Danske Skrifter V, S. 334 ff. Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 192—93.

² G. h. M. III, S. 428—29. Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 206.

³ G. STORM, Claudius Clavus. Ymer 1889, S. 132 & 135. BJØRNBO & C. S. PETERSEN, Der Däne Claudius Claussøn Swart, Innsbr. 1909, S. 104—5. Sl. ndfr. S. 90 ff.

⁴ G. STORM, Et brev til pave Nicolaus den 5te om Norges beliggenhed og undre. Norsk geogr. Selsk. Aarvog X (1898—99), S. 3 ff.

sidste hedder det klart og tydeligt: „Øen Grønland, som siges at ligge yderst i Oceanet ved Nordkysten af Kongeriget Norge i Trondhjems Erkebispedømme“. Derimod beror det vistnok paa en Misforstaaelse, naar Lelewel¹ lader en Halvø nord for Rusland paa det gennesiske Verdenskort fra 1447, eller efter de nyeste Undersøgelser maaske 1457, have Navnet „Grinland“ (se Fig. 6). Ialtfald ses Navnet hverken paa den ganske vist stærkt medtagne Original eller paa Onganias fotografiske Kopi². Men paa Laon-Globen fra Aar 1493 ses Grôlandia (d. v. s. Grønlandia) tydelig som en Ø tæt nord for Norge, uden at det kan paavises, hvorfra den, der har tegnet Laon-Globen, har sin Kundskab om Grønlands Beliggenhed (se Fig. 7)³.

Vi kommer altsaa til det Resultat, at den mest primitive Opfattelse af Grønlands Beliggenhed var den, at det var en Ø ude i det Fastlandet omslyngende Ocean *nord* for Norge. Denne Opfattelse er fremkommet ved Meddelelser, som Adam af Bremen i Slutningen af det 11. Aarhundrede har faaet i Danmark, rimeligvis hos Svend Estridsen selv. Selv om disse Meddelelser har været ganske korrekte, var den lærde Adam af Bremen paa Grund af de middelalderlige Forfatteres og Hjulkortenes skematiske Verdensfremstilling saa at sige nødt til at lægge Grønland nord for Norge. Paa de enkelte sene Hjulkort, hvor Grønlands Navn forekommer, fremstilles Landet virkelig som en Ø nord for Evropa, ikke just fordi disse Kort var afhængige af Adam af Bremen, men fordi der i Hjulkortenes Verdensfremstilling ikke var Plads til at anbringe Landet andre Steder.

¹ J. LELEWEL, Géographie du moyen âge. Épilogue Pl. 6.

² ONGANIA-FISCHERS Sammlung mittelalterlichen Welt- und Seekarten. Fotogr. Samling (Explr. i kgl. Bibl. Kbhvn.), Tavle X.

³ Laon-Globen er beskrevet og publiceret af d'Avezac i Bulletin de la société de géographie 1860, S. 419 & Pl. V.

II.

NORDISKE FORFATTERE FØR CLAVUS.

Paa den Tid, da Erik den Røde opdagede Grønland, kendte Nordboerne paa Island og i Norge endnu ikke noget til det lærde Evropas dogmatiske Geografi. Deres Verdenssystem faldt sammen med deres mytologiske Forestillinger. Hvor den Del af Jorden, de kendte ad Erfaringens Vej, hørte op, der begyndte deres Sagnverden, deres Jotunheim, Ginungagap osv. Efterhaanden som de lærte mere og mere af Jorden at kende, flyttede Sagnfolkene længere og længere bort. Jætterne f. Ex., der først havde boet i det nordlige Evropa, kom over paa et Land paa den anden Side Ishavet. Paa Adam af Bremens Tid ser det ud, som om de endnu er paa Vej; thi han nævner Kykloper baade i Riphæerbjærgene længst mod Nord paa Fastlandet, og paa en Ø i Ishavet¹. Hos Saxo derimod bor Sagnfolkene nord for Norge paa et Land hinsides Havet, som man ofte har opfattet som Grønland². Til dette Land nord for Ishavet henlægger „Historia Norvegiae“ fra ca. 1180—1200³ baade Kæmperne og de Amazoner, som Adam af Bremen ved en Fejltydning af Navnet Kvenland havde indført blandt Nordevropas Sagnfolk⁴.

De Lande, Islænderne og Nordmændene var naaet til og havde udforsket, beskriver og omtaler de derimod oftest paa den mest nøgterne og erfaringsmæssige Maade, med klart og uhildet Blik for Landenes Beliggenhed og Natur.

Ligesom der i Sydevropa — baade i Oldtid og Middelalder — ved Siden af den dogmatiske Geografi fandtes ypperlige praktiske Søbøger, saaledes opstod der i Nordevropa Kursforskrifter og Rejsbøger, i hvilke de Søfarendes og Rejsendes Erfaringer gik i Arv fra Slægt til Slægt. I Norge og paa Island var man derfor ikke i Tvivl om Grønlands Beliggenhed. Man vidste, at Kursen baade fra Norge og Island skulde være vestlig og sydvestlig, men at det gjaldt om ikke at komme saa langt mod Syd, at man mistede Landkending; man var heller ikke i Tvivl om, at man skulde udenom Sydspidsen og saa mod Nordvest for at naa Bygderne. Skønt man snart havde lært store Dele af det endnu ubebyggede Grønland at kende, baade paa Øst- og Vestsiden af Landet, vidste man godt, at det fortsattes mod Nord i det ukendte, i utilgængelige Ubygder, hvor der endnu var frit Spil for Fantasien og Hypoteserne.

¹ ADAM IV, cap. 25 & 40. G. h. M. III, S. 408—11.

² SAXO, ed. HÖLDER, S. 7—8. G. h. M. III, S. 425—27.

³ Monumenta historica Norvegiae. Udg. ved G. STORM, Kria. 1880, S. 75.

⁴ Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 162—63.

Et særligt Forhold er der, som vanskeliggør vor Bedømmelse af de nordiske Kilder. Hos nordiske Forfattere fra Middelalderen kan man nemlig af og til konstatere en anden Opfattelse af Verdenshjørnerne end vor, idet vort Nord ofte svarer til deres Nordvest, i et enkelt Tilfælde derimod til deres Nordøst. En saadan Afvigelse i Begreber eller Benævnelser er f. Ex. af Rask paavist for Knytlingasagas Danmarksbeskrivelse, hvor vort Nord er drejet ca. 60° mod Vest, saaledes at et Kort konstrueret efter Beskrivelsen først bliver rigtig orienteret, naar det drejes ca. 60° i Retning af Urviserens Gang¹. En lignende Afvigelse har man paavist for Kong Alfreds Beretning om Ottars Rejse², og naar Adam af Bremen og de sydevropæiske Søkort lægger Sjælland nordøst for Jylland, er det vel ikke usandsynligt, at en Meddelelse med en lignende Afvigelse i Retningsangivelsen bærer Skylden³.

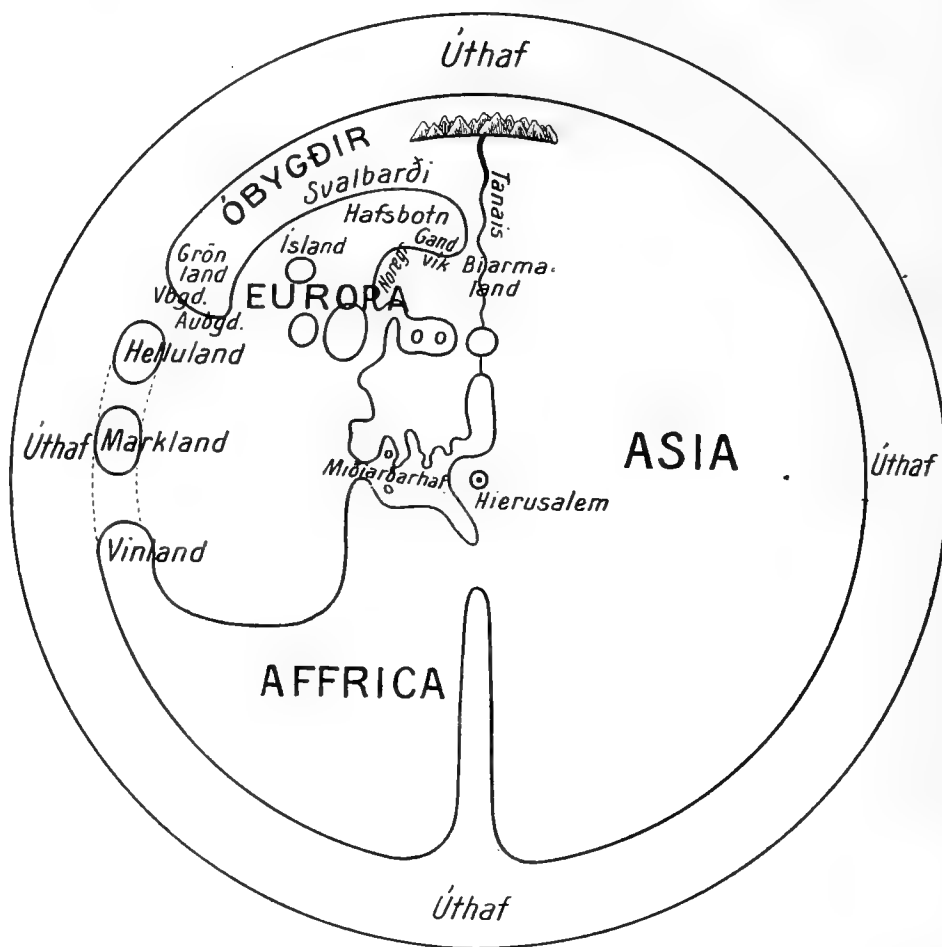

Fig. 8. Kringla heimsins. Verdens Kreds efter de lærdes Opfattelse paa Island og i Norge i det 12—14. Aarhundrede. Konstrueret af Forfatteren.

Naar derimod en islandsk middelalderlig Forfatter, der skal forklare T-Kortenes Tredeling af Fastlandskredsen (se S. 68), lader Nord-Syd-Linien, der hos Isidor Hispalensis skiller Asien fra Evropa og Afrika, gaa fra *Nordøst*

¹ RASK, Samlede Afhandlinger I, S. 337 & 349.

² G. STORM i Norsk geogr. Selsk. Aarbog V (1893—94), S. 93.

³ Se Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 218. Paa dette Sted staar der i Aarbøgerne tre Gange den let gennemskuelige, men meningsforstyrrende Trykfejl *vest* for *øst*. Meningen er selvfølgelig denne: „De danske Øer ligger som hos Adam af Bremen *øst* til *nordøst* for Jylland; navnlig den største af dem „salandia“ (Sjælland), der som hos Adam er lige saa lang som bred (nemlig cirkulær), ligger udpræget *nordøst* for Jyllands Nordspids“.

til *Sydvest*, og lader Øst-Vest-Linien, der hos Isidor skiller Afrika fra Evropa, gaa fra *Sydpøst* til *Nordvest*, saa foreligger her altsaa en Drejning paa 45° til modsat Side, saa at vort Nord svarer til Islænderens Nordøst¹. Hvorfor her ved Oversættelsen fra Latin foretages en saadan Drejning, er ikke godt at forstaa; men udelukket er det vel ikke, at Oversætteren har vidst om en Forskel mellem Latinernes og hans Landsmænds Retningsbetegnelser, men ved en Konfusion har drejet i den forkerte Retning. At saadanne Fejltagelser let kan begaaes, har Forfatteren af nærværende Afhandling desværre selv erfaret, idet han er kommet til at sidestille Drejningen mod Vest i Knytlingasaga med Drejningen mod Øst hos den islandske Isidor-Oversætter i Stedet for at modstille dem, hvad man vil kunne overbevise sig om ved en nøje Gennemlæsning af Fremstillingen i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1909, S. 224.

Uafhængig af hinanden har Finnur Jónsson og Fridtjof Nansen, med hvem vi har haft Lejlighed til at diskutere Spørgsmaalet, udtalt, at i det enkelte Land var Hovedretningen af Kysten bestemmende for Retningsbegreberne; saaledes betyder *landnordr* (nordøst) egentlig den Retning, hvori Norges Kyst gaar nordpaa, *útsuðr* (sydvest) den, hvori man fra Norge sejlede ud til de britiske Øer og de sydligere Lande. Nansen mente, at dette naturlig hang sammen med en Tilbøjelighed til kun at benytte de fire Hovedretninger og ved Retningsangivelser at bruge Betegnelserne Nord og Syd lige til det Øjeblik, Afvigelsen blev mere end 45 Grader, hvorpaa man gik over til at sige Øst og Vest; paa denne Maade mente Nansen, at man maatte forklare Navnene Øster- og Vesterbygden, der forudsætter en Drejning ca. 45° til Vest, altsaa i *sammé* Retning som i Knytlingasaga og i Kong Alfreds Beretning. Finnur Jónsson gjorde endvidere opmærksom paa, at Retningsbetegnelser sikkert var blevet overført kritikløst fra Norge til Island, hvad der let kan tænkes at have bragt Vildrede i Retningsangivelserne hos islandske Forfattere. Endelig hævdede Nansen, at man i Kursforskrifterne for Sejlad-sen til Grønland fra Norge og Island næppe kan paavise nogen Retningsangivelse, der afviger fra de virkelige, og vi kan tilføje, at Angivelser, der som den sydlige Kurs fra Island til Irland er noget ukorrekte, naturlig forklares af Trangen til saa vidt gørlig at holde sig til de fire Hovedretninger.

Hele Spørgsmaalet om Nordboernes og ganske særlig Islændernes Retningsbetegnelser trænger til en grundig Udredning med Hensyntagen til et langt mere omfattende Materiale end det, der her vedrører os. Vi maa indskrænke os til i det følgende i Parentes at anføre den 45° fra Nord mod Øst drejede Retningsangivelse, naar der i den vedkommende Kilde kan være Grund til at formode, at en lignende Drejning som den i Knytlingasaga og i Kong Alfreds Beretning muligvis gør sig gældende. Strax ved Beretningen om det Land, man antog fandtes nord for Ishavet, Jætternes Hjem, vil vi se, at der bliver rigtigere Retningsangivelser, naar vi tænker os Drejningen mod Vest foretaget.

Megét tidlig blev Landet nord for Ishavet opfattet som en Fastlandsforbindelse mellem Grønland og Nordevropa. Ialtfald fra omkring Aar 1200 har man været overbevist om, at Grønland var landfast med Rusland². I flere islandske Optegnelser, som synes at gaa

¹ Alfræði íslenzk. 1. Cod. mbr. A M. 194, 8vo. Udg. ved KR. KÅLUND, Kbhvn. 1908, S. 8—10.

² G. STORM i Norsk geogr. Selsk. Aarbog IV (1892—93), S. 78—79.

tilbage til en Bog med Navnet „Gripla“, gentages næsten ordret følgende geografiske Beskrivelse (sl. Fig. 8)¹:

„Norden (Nordøsten) for Norge er Finmarken. Derfra drejer Landet mod Nordøst (Øst) og saa mod Øst (Sydøst), til man kommer til Bjarmeland (=: Rusland). Fra Bjarmeland gaar der ubeboede Lande (Ubygder) mod Nord (Nordøst)², til Grønland begynder . . . Sønden (Sydvesten) for Grønland ligger Helluland, dernæst Markland; derfra er der ikke langt til Vinland det gode, som nogle tror gaar ud fra Afrika“.

I „Kongespejlet“ fra ca. 1250 begrundes denne Tro paa en Landforbindelse med Grønland saaledes:

„Men da Du spurgte om Landets Størrelse, om det er en Ø eller Fastland, da tror jeg, at kun faa kender dets Udstrækning; men alle mener dog, at det bestaar af Fastland og hænger sammen med andre Fastlande; thi det er tydeligt, at der er mange af de Dyr, som man ved lever paa Fastland, men kun faa paa Øer. Der er mange Harer og Ulve og en stor Mængde Rensdyr, og man mener at vide, at disse Dyr ikke lever paa Øer, med mindre man indfører dem, og det mener man ogsaa sikkert at vide, at ingen Mennesker har bragt dem til Grønland, men at de selv er løbet derhen fra andre Fastlande“³.

Det skulde altsaa være den hjemlige Dyreverden, man traf paa Grønland, der overbeviste en om dets Forbindelse med den gamle Verden og fik en til at antage, at der fra Atlanterhavet gik en Havbugt mod Nordøst og Øst udenom Norge og Finmarken og ind i Rusland (det hvide Hav), som var lukket mod Øst og Nord. En Bekræftelse paa eller medvirkende Aarsag til denne Antagelse har det sikkert været, at man fandt — eller saa — ubeboet Land en Dagsrejse mod Nord (Nordvest) for den lille Ø Kolbeinsey (=: Mevenklint) nord for Island og fire Dagsrejser fra Langanes paa Nord-Island i Havbugten mod Nord. Landet nord for Mevenklint er uden Tvivl en Del af Grønlands Østkyst, det andet, Svalbarði (=: den kolde Kyst), som blev fundet 1194 „oppe i Havbugten“ (se S. 8), er langt snarere Spitzbergen end Østgrønland eller Jan Mayen. Thi Navnet passer ikke til en lille Ø, og havde Svalbarði været Østgrønland, havde man næppe angivet Rute hertil fra Mevenklint og overhovedet næppe valgt Nordøstpynten af Island til Udgangspunkt. At Spitzbergen ikke lejlighedsvis skulde være blevet besøgt af Nordboerne i Middelalderen, er ogsaa en langt dristigere Antagelse end det modsatte⁴. Muligvis er dog Teorien om Fastlandsforbindelsen allerede fremsat, før Svalbarði blev opdaget, og Kongespejlets Motivering af den er da en

¹ Alfræði íslenzk 1, S. 11. G. h. M. III, S. 216—27.

² Nova Zemlja har nordøstlig Længderetning.

³ G. h. M. III, S. 326—29. — Speculum regale ed. O. BRENNER, S. 50—51.

⁴ STORM, Islandske Annaler indtil 1578, S. 22, 62, 121, 181 og 324. G. h. M. III, S. 8—9. STORM i Norsk geogr. Selsk. Aarbog IV (1892—93), S. 78. ALEX. BUGGE i Kringsjaa XI, Kria 1898, S. 499. G. ISACHSEN i Norsk geogr. Selsk. Aarbog XVIII (1906—07), S. 1 ff.

„populær“ Forklaring, men ikke den oprindelige Aarsag til dens Fremsættelse.

Sagen var nemlig den, at sammen med Kristendommen og den gejstlige Lærdom var den dogmatiske Geografi, navnlig i den Form, den havde faaet hos Macrobius og Isidor Hispalensis, naaet til Norden. Dette skete ganske kort Tid efter, at man hinsides Atlanterhavet havde gjort store Opdagelser, der frembragte et Verdensbillede, som stod i den mest skærende Modsætning til Sydens lærde geografiske System. Stillet overfor Normannernes Opdagelser var den romerske Kirkes videnskabelige Geografi og dets skematiske Verdensbillede kun at regne for Vraggods, der var modent til Støbeskeen. Det Øjeblik var kommet, da Studereværelsernes kunstige Tankeprodukt stødte an mod den virkelige Verden. Det maatte komme til en Konflikt, den Konflikt, som præger Grønlands Kartografihistorie gennem Aarhundreder og gør dette Land til et af Brændpunkterne for vort Verdensbilledes Tilblivelseshistorie.

For kyndige Folk, der i Middelalderen levede paa Island, kunde der selvfølgelig ikke være Tale om uden Kritik at tro paa, at der udenom den gamle Verdens Fastland kun var Hav med nogle faa Øer i langs Fastlandets Kyst. Paa den anden Side vægrede Kirkens Folk, der havde faaet deres videnskabelige Uddannelse som et Tillæg til deres kirkelige, sig ved direkte at underkende deres latinske Lærdom. Det gjaldt da at finde en Formel, der passede baade til Virkeligheden og Lærdommen, reelt til den første, formelt til den sidste.

Lærdommen var frelst, naar der var en cirkelformet Fastlands-kreds med Hav udenom og Bugter ind i, som var delt i tre Verdensdele, Asien, Evropa og Afrika. Men til at opnaa dette var der ikke anden Udvej end at lade Grønland hænge sammen med Rusland og antage, at Ishavet var en Havbugt ligesom Middelhavet og Østersøen; thi til Evropa maatte Grønland i Følge sin nordvestlige Beliggenhed høre, naar der kun var Evropa, Asien og Afrika at vælge imellem. Det blev derved Grønlands og den antagne Fastlandsforbindelses Nordkyst, der dannede Cirkelbuen mod Nordvest ud imod Oceanet (se Fig. 8).

Denne kløgtige Maade at løse Konflikten paa stred aabenbart paa intet Punkt mod det, man vidste; men den fordrede ogsaa, at der mod Sydvest dannedes en ny Skal ud mod „Udhavet“, og derfor var det, man lod Amerika (Vinland) indtage en lignende Stilling mod Syd som Grønland mod Nord, idet man antog det for en Udløber fra Afrika ligesom Grønland fra Evropa. Paa Fig. 8 har vi søgt at gengive denne islandsk-norske Variant af „Verdens Kreds“, paa hvilken Amerika altsaa er delt og blevet til to Fangarme, en evropæisk

og en afrikansk, der gør hele Atlanterhavet til et Indhav, en Bugt ind i Kredsen¹.

Om Udhavet faldt ind mellem Vinland og Markland, Markland og Helluland eller Helluland og Grønland, er der nogen Tvivl. I den islandske Optegnelse, vi citerede S. 84, tilføjes der til Bemærkningen om „Vinland det gode, som nogle Folk tror gaar ud fra Afrika“ de Ord: „Og om det er Tilfældet, saa falder Udhavet ind mellem Vinland og Markland².“

I en anden, mere detaljeret Gengivelse af Gripla, som vi skal komme tilbage til ved Undersøgelsen af Sigurður Stéfanssons Kort, hedder det:

„Mellem Vinland og Grønland er Ginungagap, som gaar fra det Hav, som hedder mare oceanum og omslynger hele Jorden.“³

I Historia Norvegiae, som er skrevet i Norge ca. 1180—1200, hedder det⁴:

„Men hvilke Folk, der bor efter disse (Russerne), ved vi intet bestemt om. Dog kom nogle Sømænd, som var paa Hjemvejen fra Island til Norge, og som af Modvind og Storm blev forslaaet mod Nord, til Land mellem Grønlanderne og Russerne, hvor de paastod, at de havde fundet Kæmper og Amazoner (som siges at blive besvangrede ved at drikke Vand)⁵. Men de er skilt fra Grønland (Viridis terra) ved Isfjælde; det sidstnævnte Land, som er fundet og befolket og kristnet af Islænderne, er Evropas Grænse mod Vest og støder næsten op til de Afrikanske Øer (ø: Nordamerika) der, hvor Oceanets Strømme flyder ind (ubi inundant oceani refluxa)⁶. Hinsides Grønland

¹ G. STORM, Ginnungagap i Mythologien og i Geografien. Arkiv för nordisk Filologi VI (N. F. II), Lund 1890, S. 340—50. Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 228—33.

² STORM, Columbus på Island, S. 79.

³ STORM, Ginnungagap. E. SVENSEN, Om Vinland og Vinlandsfärderna. Svensk hist. Tidsskr. IX (1889), S. 137. Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 239. — I Diskussionen om Ginungagap, dets Lokalisering i Middelalderen og Sammenflydning med Legenderne om Havsvælget [Paulus Diaconus I, cap. 6. Adam IV, cap. 39—40] har man hidtil ikke taget Hensyn til følgende Passus hos Ivar Baardsen: „Item da norden lenger fraa Vesterbygde ligger et stortt Fjeld, som hedder Himinraðs Fjell, och lenger aff end til dette Fjell maa ingen Mand zeyle, som Liff vill beholde, for de mange Haffsvælge, som der ligge om alt Haffved“ (sl. S. 5), og heller ikke til Titelen: „Om de nordiske Lande og deres Havsvælg fra 53° til Nordpolen“ paa NICOLAUS af LYNN'S tabte Nordensbeskrivelse fra det 14. Aarhundrede.

⁴ Monumenta historica Norvegiae. Udg. ved G. STORM, Kria. 1880, S. 75.

⁵ ADAM IV, cap. 19.

⁶ Ved disse Ord tænkes maaske ogsaa paa MACROBS Lære om, at Ebbe og Flod fremkaldes af Sammenstød mellem de Havstrømninger, der flyder udenom de to Jordøer. MACROBIUS, ed. EYSENHARDT, in somnium Scipionis II, IX, 1—4. Sl. Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 183—84 & Fig. 1.

mod Nord (eller Nordvest — aquilo)¹ har Jægere fundet nogle Smaamennesker, som de kaldte for Skrælinger . . .“

Skønt Forfatteren af de her citerede Linier kender og har benyttet Adam af Bremens Bog, er det dog ganske tydeligt, at han i Modsætning til denne antager, at der er en Landforbindelse mellem Rusland og Grønland, og mener, at de nyopdagede Lande syd for Grønland hører til Afrika.

Kongespejlets Forfatter, som ogsaa er Nordmand, er den mest udførlige af dem, der gengiver os den norsk-islandske Verdens-Kreds-Teori; men han udtaler sig mindre selvsikkert, som den, der referer Lærdomme, hans Tanke ikke fuldt behersker. En Grund til denne forsigtige Udtryksmaade kan det ogsaa være, at han samtidig omtaler Læren om de 5 Zoner, af hvilke ifølge Isidor kun de to temporerede skulde være beboelige, medens den varme og de to kolde var ubeboede paa Grund af Solhede eller Kulde og Is. Netop ved Omtalen af Grønland fremsættes der i Kongespejlet angaaende Zonelæren en kættersk Tanke, der nok kunde bringe Forfatteren til at udtale sig i passende forsigtige Vendinger².

„De Forfattere, som udførligst har beskrevet Verdens Dannelse efter Isidors og andre lærde Mænds Anvisning, har sagt, at der paa Himmelen er tre Hovedbælter, under hvilke der er ubeboeligt; et er saa varmt, at ingen kan bo derunder for Hede og Brand . . . under de andre to Bælter er der ubeboeligt for Kuldens Skyld . . . thi der har Kulden trukket saa stor Kraft til sig, at Vandet mister sin Natur, saa at det forvandles til en Isklump, og alle de Lande tilligemed de Have, som ligger under et saadant Bælte, bedækkes med Is . . . Det er da rimeligst, at de kolde Bælter ligger paa Verdens Yderkanter mod Nord og Syd, og — dersom jeg har forstaaet dette paa rette Maade — er det ikke urimeligt, at Grønland ligger under det kolde Bælte; thi de fleste, som har været der, bevidner, at Kulden der har faaet en overvættens Magt, ligesom ogsaa baade Land og Hav aabenbart vidner derom, at alt der omspændes af Frosten og af Kuldens vældigste Kraft; thi det er baade frossent om Vintrene og Somrene, og begge Dele er bedækket med Is. Folk siger og for vist, at Grønland ligger paa Verdens Yderside mod Nord, og jeg tror ikke, der er Land udenfor Jordens Kreds fra Grønland af, men kun Storhavet, som slynger sig udenom Jorden. Det siger ogsaa de Mænd, som kyndige er, at det Sund skærer sig ind ved Grønland, hvor det tomme Hav vælter sig ind i Landkløften og siden deler sig i Fjorde og Havbugter mellem alle Lande, hvor det kan komme til at løbe ind i Jordkredsen“.

¹ Aquilo plejede paa Vindroserne at betegne Nordvest eller, som paa Fig. 2, Nord-nordvest, og saaledes var det ogsaa i den ældre Middelalder f. Ex. paa Karl den Stores og de germanske Lærdes Vindroser. Se f. Ex. Einhardi Vita Caroli, cap. 29. Monumenta Germ. hist. Scriptorum Tom. II, p. 459. BEDA, De natura rerum, cap. 27, & HRABANUS MAURUS, De universo IX, cap. 25 = MIGNE, Patrologia latina 90, Sp. 248 & 111, Sp. 281. Derimod synes det ikke, som man hos Adam af Bremen kan konstatere nogen gennemgaaende Adskillelse mellem septentrio (Vindrosernes Nord), aquilo og boreas.

² Speculum regale ed. O. BRENNER, S. 54. G. h. M. III, S. 338—41. STORM, Ginnungagap, S. 346. Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 231—32.

Samtidig med, at Forfatteren her udvikler Verdens-Kreds-Dogmet, saadan som han har lært det, vover han den Gisning, at Grønland ligger under det kolde „ubeboelige“ Bælte. Landets og de omliggende Haves Polarnatur bestyrker ham i denne dristige Tanke, som han søger bekræftet i Forestillingen om Grønland som den nordlige (eller rettere nordvestlige) Ryg af Evropa ud mod det tomme Hav.

Efter de fleste klassiske Forfatteres Mening naaede den beboede Del af Fastlandskredsen ikke op i den kolde Zone, saa Udtalelserne i Kongespejlet betyder det første forsigtige Skridt til Bruddet med Læren om de ubeboelige Jordbælter. Kendskabet til Grønland, dets Natur og Beliggenhed har altsaa hos de norsk-islandske Forfattere ikke blot givet Stødet til en meget radikal Ændring i Opfattelsen af Jordkredsens Udseende og Inddeling, men ogsaa lagt Spiren til et nyt Syn paa den gamle Zonelære. Meget mere end en Spire er det nemlig ikke; thi overensstemmende med Sandheden skildrer Forfatteren Landet som i Hovedsagen isklædt og ubeboeligt, idet han siger, at Solen i Grønland har

„saa stor en Magt, at hvor Jorden er optøet (isfri), varmer den Landet, saa at Jorden giver gode og vellugtende Urter af sig, hvorfor Folket kan bebo Landet der, hvor det er isfrit — men den Del deraf er kun meget lille“.

Vi har i det foregaaende holdt os til de Meddelelser, den nordiske Literatur giver om Opfattelsen af Grønlands Plads i Forhold til den øvrige Verden og forbigaaet de gamle topografiske Skildringer af Landet, dels fordi disses Angivelser foreligger fuldt belyste ved Finnur Jónssons Undersøgelser i et tidligere Bind af „Meddelelser om Grønland“, dels fordi de topografiske Detaljer ikke vedkommer os, før de kommer til at spille en Rolle i Kartografien, og det skete først hen i Slutningen af det 16. Aarhundrede.

I Middelalderen, paa den Tid den geografiske Virkelighed og den geografiske Dogmatik begyndte at brydes med hinanden, og der derved vakte nye Ideer i Norge og paa Island, naaede Grønland, saa vidt vi ved, overhovedet ikke at blive fremstillet paa Papiret, end ikke i den mest primitive Form. Men det nye Verdensbillede, som Grønlands Opdagelse havde fremkaldt, ligger bagved den første grafiske Fremstilling af Landet. Uden Indsigt i den norsk-islandske Literaturs geografiske System kan dette Kort overhovedet ikke forstås, og for at vinde denne Forstaaelse er det, vi har forsøgt at slaa følgende fast:

Paa Island og i Norge udviklede der sig i det 12—13. Aarhundrede et selvstændigt geografisk System, der i Teorien og rent formelt stemte overens med den romerske Kosmografi, som denne udvikledes hos Macrobius og Isidor Hispalensis, men i Realiteten medførte en ind-

gribende Ændring af Verdensbilledet. Grundlaget dannede Opdagelsen af Grønland, Dele af Nordamerika og muligvis af Spitzbergen. Om disse Landes Beliggenhed havde man gennemgaaende rigtig Kundskab, men af flere Grunde, bl. a. for at opretholde Læren om den af Oceanet omskyllede Fastlandskreds, antog man, at Grønland var en Udløber fra Rusland, det nordamerikanske Fastland (Vinland) fra Afrika. Kongespejlets Forfatter gjorde desuden, paavirket af Grønlands Polarklima, det første forsigtige Skridt til et Brud med Læren om de kolde Zoners Ubeboelighed, ved at antage, at Grønland, skønt det delvis var beboet, laa yderst mod Nord og i den kolde Zone.

III.

CLAUDIUS CLAVUS.

DET ÆLDRE ARBEJDE (NANCYVÆRKET).

Grønlands ældste Kartograf har længe været næsten glemt i Geografiens Historie. Til Aaret 1836, da den ældste af hans to Nordensbeskrivelser blev fundet¹, kendte man kun hans Navn gennem lidet paaagtede Citater hos andre Forfattere. Først i 1889, da en Kopi af Kortet i hans yngre Værk blev fundet², begyndte man at faa Begreb om hans virkelige Betydning; men der var dog stadig nogen Tvivl om denne, indtil den Text, der hørte til den omstridte Kopi af det yngre Clavuskort, blev fremdraget i Aaret 1904³. Først nu blev man klar over, at der forelaa to Værker fra den danske Kartografs Haand, og at det yngste af disse i det 15. og 16. Aarhundrede spillede en dominerende Rolle i Nordens, og ganske særlig i Grønlands Kartografihistorie. Det yngre Clavuskorts Grønlandsbillede med dets hidtil uforstaaelige Navne blev nemlig kopieret paa det berømte Zenokort 1558 og kom derfra ind paa Mercators og Ortelius' Kort.

Samtidig har man faaet Blikket op for, at Clavus som den første Fortsætter af Ptolemæus' Geografi paa videnskabeligt Grundlag i

¹ I Nancy af Jean Blau. Sl. Mémoires de la société royale des sciences, lettres et arts de Nancy 1835, Nancy 1836, S. LIII & 66 ff.

² NORDENSKIÖLD, Facsimile-Atlas, Stockholm 1889, S. 55 & Tavle XXX. G. STORM, Claudius Clavus. Ymer 1889, S. 129—46 & 1891, S. 13—37.

³ A. A. BJØRNBO & CARL S. PETERSEN, Fyenboen Cl. Claussøn Swart. Vid. Selsk. Skr. hist.-filos. Klasse VI, 2. Kbh. 1904.

visse Henseender er en Foregangsmand for Renæssancetidens Geografer, og vi skal i det følgende søge at godtgøre, at hans Grønlandsfremstillinger med de dertil hørende Beskrivelser betegner det første bevidste Forsøg paa at sprænge Middelalderens snævre Verdensopfattelse.

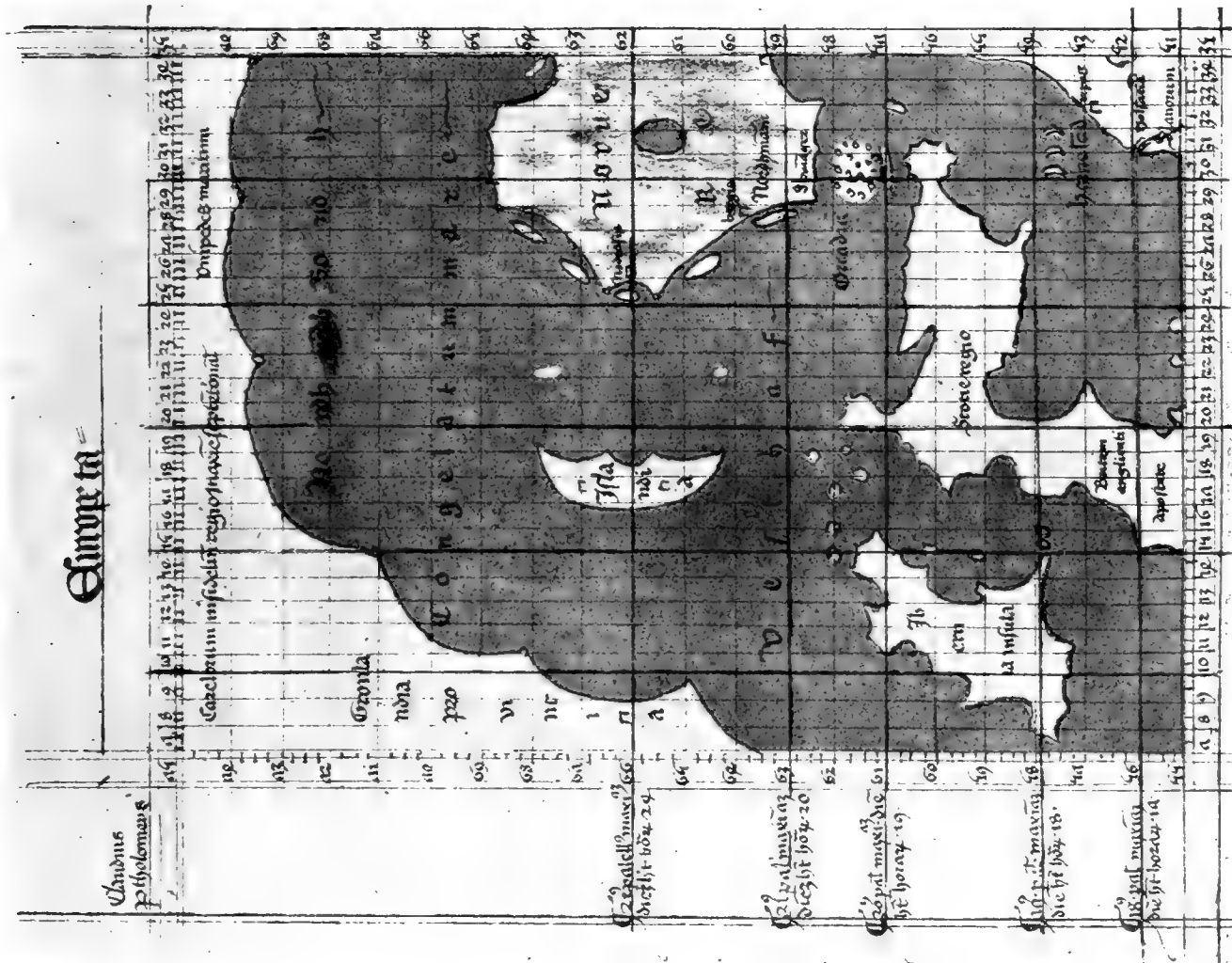
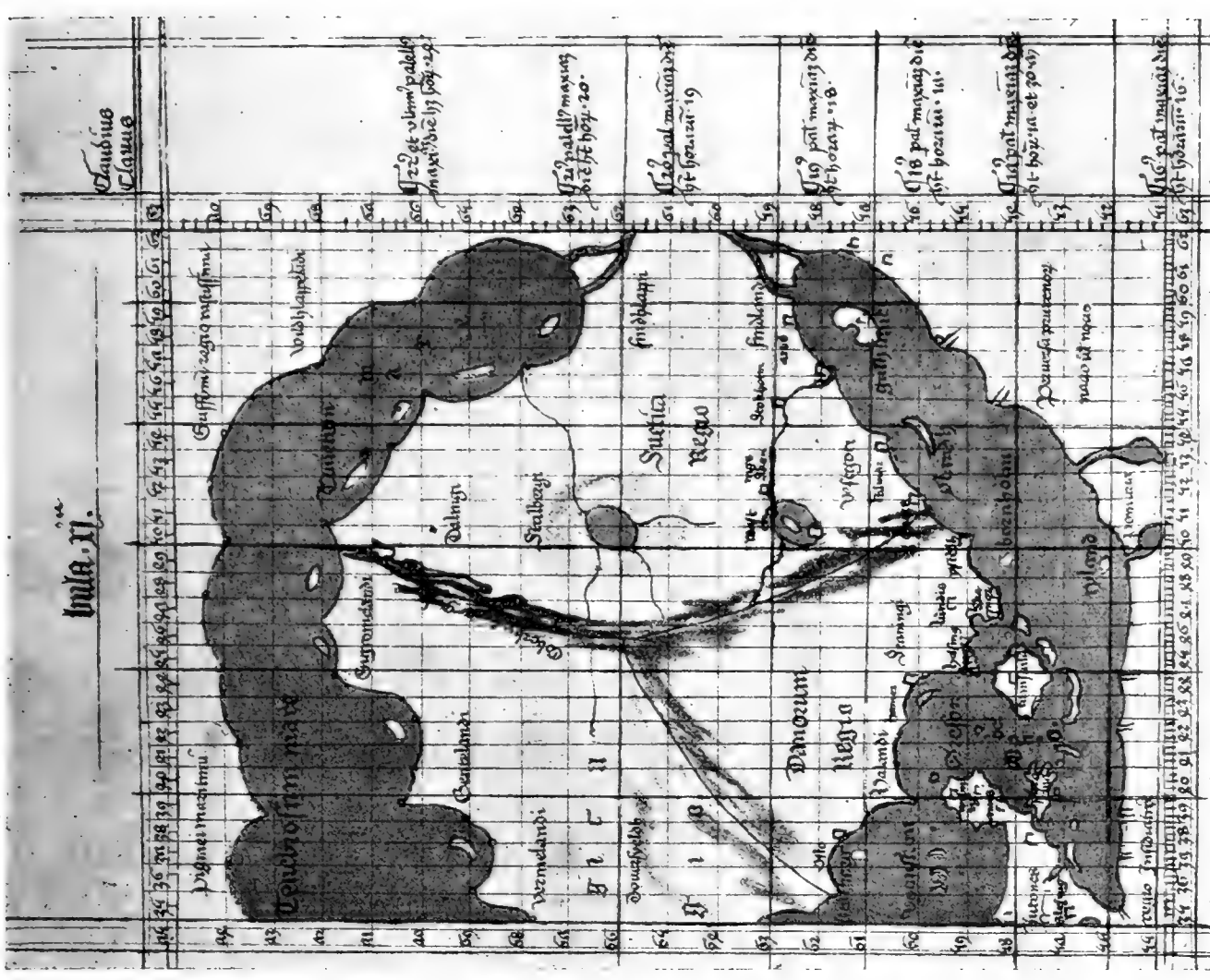
Claudius Claussøn Swart — paa Latin Claudius Clavus eller Nicolaus Niger — er født i Landsbyen Sallinge paa Fyen den 14. Septbr. 1388. Hans første Arbejde kendes kun gennem en Kopi, som Kardinal Guillaume Fillastre i Aaret 1427 lod føje til sin Afskrift af Ptolemæus' Geografi. Da Landskrona, som under Navnet Erikstad nævnes i Værket, blev grundlagt 1413, maa det være blevet til i Tiden 1413—27, og da det øjensynlig er affattet som et forbedrende Supplement til Ptolemæus' Værk, maa Forfatteren have været i Italien; thi Ptolemæus' Bog var først i 1409 blevet oversat paa Latin, først i 1418 lykkedes det Kardinal Fillastre at faa et Exemplar af *Texten* til Frankrig, først i 1427 fik han taget en Kopi af *Kortene*, og hans Exemplar synes at være det første, der naaede ud over Italiens Grænser.

Nu har Gustav Storm paavist, at der i 1424 i Rom var en omvankende Lærd, der skildres som „en urolig Natur, der havde gennemrejst en stor Del af Verden“, og som paastod at have set et komplet Exemplar af Livius' Historie i Sorø Kloster, hvor, som han sagde, „de danske Konger begraves næsten allesammen“. Manden kaldes „Nicolaus Gothus“, har altsaa samme Fornavn som Clavus og kan baade efter Betegnelsen Gothus og efter sin Beretning om Sorø antages at være Dansk. Naar baade Storm og de, der efter ham har beskæftiget sig med Clavus, er tilbøjelige til at tro paa, at Clavus og Nicolaus Gothus er een og samme Person, saa er det, fordi der i Clavus' første Værk kun nævnes to Klostre, nemlig Esrom og Sorø, og der ved det sidste tilføjes den samme fra Aar 1413 at regne *fejlagtige* Bemærkning: „Her begraves de danske Konger“¹.

Er Storms Antagelse rigtig — mere end en ret rimelig Antagelse er det naturligvis ikke — saa skulde Clavus' første Værk, hvori det ældste kendte Kort over Grønland findes, være forfattet i Italien, snarest vel i Rom omtrent Aar 1424.

Fillastres Kopi af dette ældste Grønlandskort (Fig. 9), som efter Opbevaringsstedet kaldes Nancykortet, er næppe nogen fuldstændig Kopi af den indtil Dato tabte Original. For at faa Kortet passet ind i Ptolemæushaandskriftets forholdsvis lille Format, har Fillastre rimeligvis maattet formindske det noget, hvad det meget tætte Gradnet

¹ YMER 1891, S. 14—18. Sl. BJØRNBO u. PETERSEN, Der Däne Cl. Claussøn Swart, Innsbr. 1909, S. 195—98.

ogsaa kunde tyde paa. Ved Formindskelsen har Pladshensyn rimeligvis bevirket, at en Del Navne har maattet udelades; men for Grønlands Vedkommende gælder dette Ræsonnement, som man kan se paa Fig. 9, næppe, selv om der er en svag Mulighed for, at et Bynavn er faldet bort længst mod Syd, hvor der ses et Bymærke lige over den 66. Breddegrad (Polarcirklen).

Snarere kunde man nære Frygt for, at Kortet var blevet beskaaret, saa at Grønlands Vestkyst var faldet bort; men at dette dog ikke kan være Tilfældet, overbeviser man sig om ved at sammenligne med den tilhørende latinske Text, der i Oversættelse lyder¹:

GRØNLANDS BELIGGENHED.

	ø. L.	n. Br.	Efter Nancykortets Dobbeltgradering.
			n. Br.
Dets sydligste Del ligger under	7°	63° 15'	ca. 59° 30'
Dets første Forbjærg	10°	65°	ca. 61° 0'
Dets andet Forbjærg	11°	68°	ca. 64° 0'
Dets tredje Forbjærg	15°	71°	ca. 67° 0'

Men fra dette Forbjærg mod Øst strækker der sig et uhyre Land lige til Rusland. Dets nordlige Dele bebør de vantro Kareler, hvis Land strækker sig under Nordpolen henimod Østens Serer (Kineserne), hvorfor Polarkredsen², som er nord for os, er syd for dem under 66°.

Aabenbart nok.

Her ender Claudius.

Sammenligner man denne Beskrivelse med Kortet (Fig. 9), f. Ex. ved at konstruere et Kort efter Beskrivelsen, ligesom Kopien hos Fillastre i Marinus' ækvidistante Projektion, viser der sig for Grønlands Vedkommende en næsten exakt Overensstemmelse. Den nøjere Undersøgelse af Kortets andre Lande viser, at det heller ikke andre Steder er beskaaret, og at Beskrivelsens Stedsbestemmelser, Længder og Bredder, er fremkommet ved at uddrage dem af det i Forvejen færdigt tegnede Kort. Rimeligvis gengiver Fillastres Kopi da Clavus' Grønlandsfremstilling i noget formindsket Maalestok, men ellers uforandret.

Forøvrigt er der den Mærkelighed, at Kortets venstre og højre Rand har en Breddegradering med en Forskel paa 4 Grader, saaledes at Graderingen tilvenstre svarer til Textens Tal og dem i Ptole-

¹ Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Kap. I [Sammenligning mellem Nancyværkets Text og Kort], Kap. 7 (tysk Udg.) og Bilag 4 (dansk Udg.) [Udgave af Nancytexten] og Tavle 3 [Kort konstr. efter Nancytexten].

² Om Oversættelsen: polus septentrionalis = Polarkreds se BJØRNBO & PETERSEN, dansk Udg. S. 214 (172), tysk Udg. S. 173. Betegnelsen 'polus arcticus' for Polarkredsen skulde efter Doppelmayr ogsaa forekomme paa Behaims Globe; men da de nyere Reproduktioner ved Ghillany og Ravenstein har circulus arcticus eller en Polarkreds uden Navn, er Sagen tvivlsom. Sl. DOPPELMAYR, Histor. Nachricht von den Nürnberg. Mathematicis und Künstlern, Nürnberg. 1730, Tavle 1. NORDENSKIÖLD, Facsimile-Atlas, S. 72. GHILLANY, Gesch. des Seefarers Ritter Martin Behaim, Nürnberg. 1853. E. G. RAVENSTEIN, Martin Behaim, Lond. 1908.

mæus' Geografi, medens den tilhøjre gennemgaaende — f. Ex. ogsaa for Grønlands Sydspids — svarer langt bedre til Virkeligheden, idet Kap Farvel ligger paa $59^{\circ} 46'$ n. Br. hvis Forskel fra $59^{\circ} 15'$ kun er 31 Minutter¹.

Naar der nu paa Kortet over Graderingen tilvenstre staar „Claudius Ptolemæus“ og over den tilhøjre „Claudius Clavus“, betyder det saa, at Originalen har haft en dobbelt Gradering, eller at Fillastre har rettet paa Originalkortets Gradering paa venstre Side, fordi den stred mod Ptolemæus, men ladet den staa paa den anden Side? Den sidste Forklaring paa den dobbelte Gradering paa dette ældste graderede Kort fra Renæssancetiden lader sig vanskelig opretholde. Da Bredderne i Textens Grønlandsbeskrivelse svarer til den ptolemæiske Gradering, maatte det nemlig antages, at Fillastre ogsaa havde rettet alle Textens Tal, saa at de kom til at svare til Ptolemæus'; men dette lyder ret usandsynligt, da Texten — og ikke mindst dens Tal — bærer Præg af at være en ganske ukritisk og tankeløs Kopi. Man maatte saa ialtfald antage, at der laa en kritisk Bearbejdelse mellem Clavus' Original og Fillastres kritikløse Kopi. Men hvad der gør denne Forklaring paa Dobbeltgraderingen endnu mere uholdbar, er, at Bredderne i Clavus' yngre Værk (Wienertexten) svarer helt til Ptolemæus', d. v. s. til Nancykortets Tal paa venstre Side. Det sandsynligste er derfor, at den dobbelte Gradering fandtes paa Clavus' originale Kort.

Gennemgaar man alle Breddeangivelserne i Nancyværket, viser det sig, at hverken Tallene tilvenstre (de Ptolemæiske) eller de til højre svarer saa godt til Virkeligheden, at der kan være Tale om, at Kortet hviler paa en større Mængde Iagttagelser og Beregninger af Stedernes Polhøjder, og at dette heller ikke er Tilfældet, følger alene deraf, at hele den sydlige Del af Kortet er udført ved at afsætte Stedsbestemmelserne i Ptolemæus' Geografi².

Dette udelukker imidlertid ikke, at Clavus for et enkelt Steds Vedkommende kan have vidst Besked om Polhøjden eller — hvad der i Ptolemæus' geografiske System betyder det samme — længste Dags Varighed og have indført den dobbelte Gradering som en forsigtig Kritik af de Ptolemæiske Breddeangivelser, en Kritik, hvorved Clavus' positive Viden paa et enkelt Punkt blev taget med i Betragtning, uden at nogen af Ptolemæus' Angivelser gik tabt. Angaaende den Mulighed, at Clavus skulde have kendt enkelte Polhøjder, henviser A. E. Nordenskiöld til Meddelelsen i „Liber daticus Roskildensis“ om en Polhøjdeberegning i Roskilde Aar 1274; men

¹ I den tabellariske Sammenstilling af 6 Bredder paa Nancykortet med de virkelige Bredder (NORDENSKIÖLD, Facsimile-Atlas, S. 55) svarer ogsaa i de 5 Tilfælde den ikke-Ptolemæiske Gradering bedre til Virkeligheden end den Ptolemæiske.

² BJØRNBO & PETERSEN, l. c. Kap. 8 A.

han sætter ikke denne i Forbindelse med Dobbeltgraderingen paa Nancykortet, som han forklarer paa en for dette Korts Vedkommende ganske meningsløs Maade¹. Storm underkender paa sin Side ganske Beretningen om Polhøjdeberegningen i Roskilde, fordi der, som han siger, „paa angjeldende Sted i Liber daticus Roskildensis kun tales om, hvor længe Solen er oppe over Horizonten paa den korteste og længste Dag i Aaret, men Polhøjden beregnes netop ikke, — et tydeligt Tegn paa, at man ikke forstod dette“². Denne Udtalelse har bevirket, at Spørgsmaalet om Roskildeobservationen desværre ikke blev draget med ind i den nyeste Undersøgelse om Clavus³.

Nu er der imidlertid kommet en Omstændighed til, der gør det sandsynligt, at Danmarks eneste middelalderlige Matematiker netop i Slutningen af det 13. Aarhundrede har været knyttet til Roskilde, idet det viser sig, at Magister Petrus Philomena de Dacia har været Kannik i Roskilde⁴. Herved faar Beretningen om Observatio-

¹ Om Dobbeltgraderingen siger NORDENSKIÖLD (Facsimile-Atlas S. 55): „Att tvenne olika urkunder användts vid kartans förfärdigande visas äfven af densammas dubbla latitudsgradering. I den ena af de för upprättande af denna karta begagnade ritade eller skrifna källskrifterna hafva de vigtigaste polhöjderna tydligen varit bestämda genom observationer eller genom beräkning, grundad på distansuppgifter i itinerarier; i den andra åter genom en med ledning af Ptolemaei karta företagen felaktig gradering af en portolankarta. När man ej på annat sätt kunde förlika dessa olika uppgifter, löste man svårigheten på det sätt, att kartan förseddes med dubbelgradering. Claudii Clavi karta torde vara den första på detta sätt graderade“. Hele denne Forklaring passer maaske paa de af BREUSING og GELCICH omtalte yngre Kort med Dobbeltgradering (sl. Zeitschr. f. wissensch. Geographie II, S. 195 og Zeitschr. d. Ges. f. Erdkunde zu Berlin 22 (1887), S. 378, men paa Clavus' Tid gælder den ikke; thi Gradering af Kort var da saa nyindført, at man ikke har haft Gradering paa Kompaskort (Portolankort), og der foreligger næppe noget om, at man allerede saa tidlig har sat Rejsebørgernes Distanceangivelser i Forbindelse med Polhøjdeberegning.

² Ymer 1891, S. 23.

³ BJØRNBO & PETERSEN, l. c. Kap. 8 C.

⁴ Beviset herfor findes i et Haandskrift i München (Cod. Monac. lat. 25005) fra 15. Aarhundrede. Fol. 50^v—68^r findes her en Afskrift af et ellers ukendt astrologisk Værk, hvis Titel lyder: „Iste est liber, quem ad instantiam mei magistri Petri Phylomena canonici Rolkendensis (!) composuit magister Romanus (?) ciuis Romanus et urbis medicus in magisteriis iudiciorum astrorum expertus“. Rolkendensis er selvfølgelig en Afskriverfejl for Roskildensis, og den Roskildekannik, efter hvis Opfordring hans romerske Elev har skrevet sin Astrologi, bærer det samme Tilnavn „Phylomena“ som den Petrus de Dacia, der i Aaret 1291 forfattede en Kommentar til Johannes de Sacroboscus Algorisme (sl. Petri Philomeni de Dacia in Algorismum vulgarem Johannis de Sacrobosco Commentarius, ed. M. CURTZE, Hauniae 1897, S. X). Om disse to Personers Identitet er der da ingen Tvivl. Ikke saa sikkert er det derimod, om den Petrus de Dacia, der i 1327 var Rektor i Paris, er identisk med Petrus Philomena, men hvad der kunde tale for det, er, at Forfatteren til Algorismekommentaren i en Afskrift fra Aar 1448 kaldes „Petrus Dacus bonus compotista in villa parisiensi“, og at en Petrus de Dacia i Paris har udført et Kalendarium, der i en enkelt Afskrift

nen i Roskilde 1274 en langt større Sandsynlighed for sig, og undersøger vi den nøjere, viser det sig da ogsaa, at den i klare og tydelige Ord meddeler, at der forrest i „Liber daticus Roskildensis“ har været en Kalender med tilhørende Tavle over Dagens Varighed og Solens Middagshøjde for *hver* Dag i hele Aaret — med andre Ord en Kalendertavle netop af den Art, vi kender fra Petrus de Dacia's franske Pariserkalendarium¹. Endvidere angives det, at Tavlen var beregnet ved Astrolabium, hvormed Solhøjden kunde observeres, og sinus kardaga-Tavler, d. v. s. Tavler over Sinus for hver 15. Grad, oprindeligt indiske, men paa Petrus de Dacia's Tid kendt i Evropa gennem latinske Oversættelser af Al-Zarkâli's Kommentar til de Toletanske Tavler², der ogsaa lærte de trigonometriske Regnemetoder, der var Brug for ved Sinustavlernes Anvendelse til astronomisk Tavleberegning.

nævner Petrus Philomena som Forfatter, samt at der findes flere astronomiske Tavler saavel under Navnet „Petrus de Dacia“ som under „Petrus Philomena“ (sl. G. ENESTRÖM i Öfversigt af Kgl. Vetenskapsakademiens Förhandlingar 1885, Nr. 3 og 8; 1886, Nr. 3). Den, der i 1327 levede som en maaske gammel Mand og Rektor i Paris, kan godt være optraadt som Forfatter 1291 og han kan ogsaa have været med til Observationer og Kalenderberegninger 1274 i den By, hvor han har faaet sin Uddannelse og haft sit første Embede.

¹ Sl. det uudgivne Hds. i det kgl. Bibliotek i København: Thotts Saml. 240. 2° (Udstill. Nr. 752; cfr. N. C. L. ABRAHAMS, Description des manuscrits français du moyen âge de la bibl. royale de Copenhague. Cop. 1844, S. 53 og Pl. 2). At Kalenderen er Petrus Philomena de Dacias er endnu ikke endelig bevist; men at Petrus Philomena har udarbejdet Kalendere, ses af et engelsk Hds. fra Aar 1316 (sl. HARDY, Descriptive catalogue of Mss. relating to the history of Great Britain and Ireland. Vol. 3, S. 362 = Rerum Britannicarum medii ævi scriptores or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland 26). Sandsynligheden er da for, at Matematikeren og Astronomen Petrus Philomena de Dacia er den samme som Pariserrektoren og Astronomen Petrus de Dacia. For at bevise det, maa man imidlertid konferere de mange spredte Haandskrifter af Kalendarier, som tillægges en Petrus de Dacia.

² Om dette Værk og dets Udbredelse se M. STEINSCHNEIDER, Études sur Zarkali. Bullettino di bibliografia e di storia delle scienze matematiche e fisiche [Bullettino Boncompagnie] XIV & XVI, Roma 1881 & 1883. Den trigonometriske Del er udgivet af M. CURTZE i Bibl. Math. 1₃, Leipzig 1900, S. 337—47, med en „tabula kardagarum sinus“ S. 339. I dette Værk findes Kapitler „De inventione latitudinis cuiusque regionis per altitudinem solis in meridie“, „Inventio altitudinis solis in meridie“ og „Inventio horarum diei per altitudinem solis“, d. v. s. det læres ad trigonometrisk Vej at beregne Stedets Polhøjde og Dagens Længde ved Solens observerede Kulminationshøjde og en sinus kardaga-Tavle, netop det, der angives i „Liber daticus Roskildensis“. Der er ingen Grund til at nære Tvivl om, at man i Roskilde i Slutningen af det 13. Aarhundrede har besiddet den Gerhard af Cremona († 1187) tillagte latinske Oversættelse af Al-Zarkâlis Værk og benyttet det til at bestemme saavel Roskildes Polhøjde (Bredde) som Dagens Varighed for hver Dag i Aaret. — De Resultater, der naas ved sinus kardaga-Tavlen er, som CURTZE viser, meget unøjagtige, og dette passer med, at længste Dags Varighed blev fundet at være 17 Timer 4 Minutter, hvad der var omtrent $\frac{1}{2}$ Time for lidt (sl. NORDENSKIÖLD, Facsimile-Atlas, S. 54, Note 2),

Rimeligvis er det da korrekt, at der i Roskilde siden 1274 fandtes en Kalender, hvor den længste Dag (15. Juni¹) angaves at være 17 Timer 4 Minuter, en Kalender, der brændte med Universitetsbiblioteket 1728, men hvis Angivelser den rimeligvis i Sorø oplærte Claudius Clavus særdeles vel kan have vidst Besked om.

Ser vi nu paa Nancykortet, viser det sig, at Bymærket for Roskilde efter den Claviske Dobbeltgradering er anbragt lige over den 54. Breddegrad, for hvilken den længste Dag i Marginen angives at være 17 Timer 30 Minutter; men Kortet selv og en Sammenligning med Ptolemæus' Geografi (I, Kap. 23) viser, at Angivelsen 17 Timer og 30 Minutter ved en aabenlys og ganske meningsløs Afskriverfejl er forbyttet med Tallet „17 Timer“, som staar lige ovenfor ved den 56. Breddegrad. Der er derfor Grund til at tro, at Clavus har vidst, at Roskilde i hans Hjemstavn antoges at have en længste Dag paa ca. 17 Timer, saa at Byen skulde ligge paa Ptolemæus' 17. Parallel (54. Breddegrad) og ikke paa den 19. (58. Breddegrad), der efter Ptolemæus passerede den store skandiske Ø, som Clavus identificerede med Sjælland (sl. Tallene for Breddecirklen gennem Sjælland, Fig. 9).

Dette er nok til at motivere den dobbelte Gradering, og det er samtidig den naturligste Forklaring paa denne.

Nu er Spørgsmaalet imidlertid dette: Ved de Lande, som Ptolemæus ikke kendte, men som Clavus føjer til hans Verdensbillede, f. Ex. Grønland, Island og Norge, er det der den Ptolemæiske Gradering eller den Claviske Dobbeltgradering, der har været bestemmende?

Svaret maa afhænge af, om Clavus har haft Oplysning om længste Dags Varighed for andre Steder i Norden end Roskilde. Da hans Breddeangivelser — ogsaa efter Dobbeltgraderingen — afviger saa stærkt fra de virkelige, at der kun kan være Tale om enkelte Steder, bliver det navnlig Stiftsbyer, vi maa lægge Mærke til, og for os har her Trondhjem og Bergen den alt overvejende Interesse, Trondhjem, fordi det er Norges Erkebispesæde og et Sted, Clavus selv synes at have besøgt, Bergen, fordi det ligger paa Vejen til Trondhjem og, som vi skal se, var det Udgangspunkt for Sejladsen mod Vest til Grønland, efter hvilket Grønlands Sydspids er blevet anbragt hos Clavus. For disse to Byer, for Roskilde og Grønlands Sydspids stiller Forholdene sig saaledes:

naar Hensyn tages til Refraktion og Solens Halvdiameter, men kun ca. 12 Minutter for lidt, naar den længste Dag beregnes trigonometrisk ved Polhøjden (Bredden).

¹ Efter den i „Liber daticus Roskildensis“ omtalte Kalendertavle fra 1274 var 15. Juni og 15. Decbr. Solhvervsdagene, hvilket svarer til Notitserne ved disse to Datoer i det latinske Kalendarium af Petrus de Dacia, som findes i det kgl. Bibliotek i København i et Haandskrift fra ca. 1300 (Ny kgl. Samling 275^a. 4°. Udst. Nr. 769). Sl. Scriptores rerum Danicarum III, S. 267.

	Virkelig Bredde.		Bredde efter Nancyværkets Dobbelt-gradering. ¹		Længste Dag beregnet ved Bredden. ²		Længste Dag efter Nancykortets Dobbelt-gradering. ³		Længste Dag efter Roskilde-kalendariet.	
	o	'	o	'	h	m	h	m	h	m
Roskilde.....	55	38	54	0	17	16	17	0	17	4
Bergen	60	24	60	0	18	40	18	40		
Grønlands Syd-spids.....	59	46	59	15	18	26	18	25		
Trondhjem.....	63	26	62	0	20	4	19	30		

Er det et Tilfælde, at den længste Dags Varighed beregnet efter den virkelige Bredde svarer saa forbavsende nøje til Nancykortets ikke-ptolemæiske Gradering for Bergen og Grønlands Sydspids? Eller skulde Clavus virkelig have kendt en lignende Angivelse af længste Dags Varighed for Bergen som den, vi næsten nødes til at antage, han har kendt for Roskilde? — Vi har svært ved at tro paa en saa nøje *tilfældig* Overensstemmelse i Tal, men udelukket er den ikke, og den Viden, det er ganske naturligt at tiltro Clavus, naar Talen er om Roskilde, er man snarest tilbøjelig til at fraskrive ham, naar det drejer sig om Bergen og om et Værk, der maa være skrevet i Italien. Det vilde have en særlig Interesse at faa afgjort, om der findes noget bergensisk middelalderligt Kalendarium med Angivelse af Solhøjde og Dagenes Længde. Vi vilde da rimeligvis med det samme faa afgjort, om Clavus virkelig paa sit ældre Kort, og efter sin egen fra Ptolemæus afvigende Gradering, skulde have placeret Bergen — og muligvis Trondhjem med — paa Grundlag af en Viden om, hvor lang den længste Dag var i disse Byer⁴.

¹ Bredderne i denne Kolonne er fremkommet ved at trække 4 fra Nancytextens Breddeangivelser, altsaa omsætte disse til Kortets ikke-ptolemæiske Gradering. Dette er sikrere end at uddrage Bredderne af Nancykortet, hvor der kan foreligge Kopieringsfejl, som vi ikke er i Stand til at kontrollere. Mindre Unøjagtigheder i Kortets Afkopiering tør netop antages at have fundet Sted baade ved Bergen og ved Grønlands Sydspids, som efter Kortet ligger henholdsvis paa ca. 59° 50' og 59° 30' n. Br.

² Angivelserne af Timer og Minutter i denne Kolonne er fremkommet ved trigonometrisk Beregning af længste Dags Varighed ved Polhøjden (Bredden) i første Kolonne; Ekliptikas Hældning er den daværende: 23° 31'.

³ Angivelserne af Timer og Minutter i denne Kolonne er for Bergens og Grønlands Sydspids' Vedkommende fremkommet ved en simpel Interpolation mellem de Hovedparallelere, for hvilke længste Dags Varighed er angivet paa Nancykortets Dobbeltgradering.

⁴ Det er ikke nogen tiltalende Udvej, saasnart man staar overfor Spørgsmaal, man ikke kan besvare, at henvise til „en tabt Kilde“. Alligevel nødes vi ligesom GUSTAV STORM til gentagne Gange at henvise til NICOLAUS af LYNN's ca. 1360 forfattede Nordensbeskrivelse: „De nordiske Lande og deres Havsvælg fra 53°

Vi vilde saa samtidig faa Forklaringen paa, hvorfor Grønlands Sydspids, hvad dets Beliggenhed angaar, svarer saa godt til Virkeligheden. Hvad det øvrige Grønland og dets Forhold til Nordevropa og Ishavet angaar, maa vi derimod ty til den ovenomtalte norsk-islandske Opfattelse for at faa en Forklaring.

Det er nemlig strax indlysende, at Clavus' Fremstilling af Ishavet, det frosne, mørke eller rolige Hav, som han efter Klassikerne kalder dets forskellige Dele nordvest, nord og nordøst for Skandinavien, helt og holdent hviler paa den lærde norsk-islandske Opfattelse. Ligesom hos de islandske Geografer, i *Historia Norvegiae* og i Kongespejlet er der jo hos Clavus en tydelig Landforbindelse mellem Kontinentet øst for den skandinaviske Halvø og Grønland, og denne Landforbindelse befolkes af Kæmper (Griffones), Dværge (Pigmaei) og Enfødder (Unipedes).

Kæmperne har vi allerede truffet hos Adam af Bremen¹, og Navnet Griffones findes paa flere Hjulkort nordligst paa Fastlands-kredsen². Hernede (i det saakaldte Stor-Sverige) har Snorre dem endnu; men i *Historia Norvegiae* er de kommet op nord for Havbugten (se S. 9 & 86). Siden Aethicus havde disse Griffones haft deres Tilhold i Bjærgene længst mod Nord, og efter at være smeltet sammen med Nordboernes Jætter blev de endelig forvist til det antagne Fabelland oppe under Polen.

Enfødderne har haft samme Skæbne; thi hos Adam af Bremen forekommer de endnu i Riphæerbjærgene paa Fastlandet øst for Sverige og Norge. At Sagn om Enfødder dog ikke var Nordboerne fremmede, ser man af Rymbegla, der nævner Enfødder i Morernes Land og af Thorfinn Karlsefnis Saga, der lader en Enfod dræbe Erik den Rødes Søn Thorvald paa Hjemvejen fra Vinland³.

Pigmæerne hørte i ældre Tid hjemme i Indien; men Snorre omtaler Dværge i Stor-Sverige, og efterhaanden som Beretningerne om Skrælingerne i Vinland og nord for Grønland spredes, vinder Pigmæernavnet Fodfæste blandt Fabelfolkene længst mod Nord. Der er Grund til at tro, at det er den engelske Munk Nicolaus af Lynn's

lige til Nordpolen“, og paa dette Sted er der den særlige Grund dertil, at Titelen — om det da er den oprindelige — kunde synes at tyde paa, at Forfatteren i Modsætning til sine Samtidige har antaget, at de nordiske Lande strakte sig helt op til Nordpolen, og ligeledes, at han maaske har benyttet Breddeangivelsen som en geografisk Bestemmelse. Sl. STORM, Et brev til pave Nicolaus den 5te. Norsk geogr. Selsk. Aarvog X (1898—99), S. 12.

¹ ADAM IV, cap. 25. Se ovfr. S. 81.

² Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Claudius Clavus, S. 194, Note 1.

³ G. h. M. I, S. 432—35. STORM, Vinlandsreiserne, S. 316—17.

desværre tabte Nordensbeskrivelse fra ca. 1360, som har indført Navnet Pigmæer for Eskimoerne, og maaske har dette Værk været Clavus' Kilde ved hans Opregning af Fabelfolk paa Kysten mellem Grønland og Rusland. Omtrent paa Clavus' Tid dukker Navnet ialtfald op i flere Kilder¹.

Særlig mærkeligt er det, at Clavus nævner Karelerne som det Folk, der bebor Grønland længst mod Nord oppe ved Polen — helt over mod Kina. Storm har søgt at forklare dette saaledes, at Navnet Kareli var dannet af Eskimoernes *Karálit*², som ogsaa skulde ligge til Grund for Ordet Skrælinger; men der er en Forklaring, som er mere nærliggende. Paa de Verdenskort, som Pietro Vesconte ca. 1320 udførte for Marino Sanudo, til hans „*liber secretorum fidelium crucis*“, staar der paa en Ø eller paa Fastlandet nord for Estland og Finland Folkenavnet „Kareli infideles“, som her utvivlsomt betyder „de vantro Kareler“ og betegner det hedenske Folk i Finland (se Fig. 12—13). Just paa dette Sted er det imidlertid, Grønland og Vinland antoges at ligge hos Adam af Bremen og de af ham afhængige Forfattere (se Side 71—80). Og hvis Lelewels Afbildning af det genuesiske Verdenskort fra 1447 eller 1457 skulde være rigtig (se Fig. 6), saa findes Navnet „Grinland“ netop paa det Sted — den Halvø — hvor de vantro Karelers Navn er anbragt hos Sanudo. Vi har i et tidligere Afsnit vist, at Grønland i Følge den lærde Verdensopfattelse i Middelalderen *maatte* anbringes et Sted nord for Evropa, og alt var da lagt til Rette for Forvexlinger og Misforstaaelser angaaende Landene i og ved Ishavet. De blev heller ikke undgaaet. Vinland og Finland løb i et paa Grund af Navneligheden, og maaske har denne ogsaa medvirket til, at Karelerne og Skrælingerne blev til eet. At saadanne Forvexlinger skulde være opstaaet i Norden, er dog usandsynligt; thi her vidste man, som vi har set, bedre Besked³.

I Virkeligheden kan det nu paavises, at den Kilde, hvorfra Clavus fik Betegnelsen Kareli knyttet til Grønland, er en sydlandsk eller ialtfald ikke en nordisk; thi i et Itinerarium fra Brügge, som indeholder en Række Rejseruter til det hellige Land fra ca. 1380, finder man følgende Ruteangivelser⁴:

¹ STORM, Et brev til pave Nicolaus, S. 9. I *Historia Norvegiae* (S. 76) kaldes Skrælingerne „homunciones“, d. v. s. Smaamennesker (sl. S. 87).

² Ymer 1891, S. 22. *NORDENSKIÖLD*, *Periplus*, S. 91. VANGENSTEN, Anmældelse i *Archivio storico italiana*. Ser. V, Tomo 39, S. 7. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 194—95 (236—37) (dsk. Udg.); S. 192—93 (tysk Udg.).

³ Aarb. f. n. Oldk. 1909, S. 204—7.

⁴ *Itinéraire Brugeois* udg. i LELEWEL, *Épilogue*, S. 281—308. Ymer 1891, S. 19—20. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 155—56 (197—98) (dsk. Udg.); S. 162—63 (tysk Udg.).

FRA BERGEN I NORGE TIL ISLAND:

Seljeø	50
Trondhjem	50
Over Havet:	
Øen Femø	60
Øen Færø	60
Øen Island	60
Sum...	280

FRA ISLAND TIL GRØNLAND:

Over Havet:	
Grønland	280
dernæst til Karelerne.	

En Rejsebog, som har lignet den her citerede meget, maa Clavus have benyttet, hvad en Sammenligning med hans Værk paa mange Maader viser. Alene Navnet Femø viser det; thi denne Ø i Nordhavet er en Fabelø, hvis Navn Clavus nævner, idet han tilføjer „hvor der kun fødes Kvinder og aldrig Mænd“.

Forholdet er altsaa det, at Clavus foruden sit Kendskab til de norsk-islandske Geografers Nordensopfattelse har haft Adgang til forskellige klassiske og middelalderlige Kilder, der har forsynet ham med Navne paa Fabelfolk og paa Dele af Ishavet, men desuden har han benyttet en Bog med Rejseruter, som har identificeret de finske Kareler med Skrælingerne (Eskimoerne) hinsides det koloniserede Grønland.

Den vigtigste og tilforladeligste Kilde, som ligger til Grund for Clavus' Grønlandsfremstilling, er imidlertid de gamle Grønlandsfareres Kursforskrifter. Uden Kendskab til dem var det næppe lykkedes nogen i det 15. Aarhundrede at anbringe Grønland saa korrekt i Forhold til det øvrige Norden, som Clavus gjorde det.

Ifølge Kursforskrifterne skulde man fra Kap Stat, Norges Vestpynt, sejle 7 Døgn i ret Vest¹ til Kap Horn paa Islands Sydøstkyst, og dette passer præcis med Nancykortet, hvor der paa Islands Østkyst og paa Norges Vestkyst (syd for Trondhjem) ligger to Forbjærge lige overfor hinanden, begge paa 65° 30' n. Br., og Forbjærget paa Norge er dette Lands vestligste og kaldes „Norges yderste“.

Fra Snefællsnes paa Islands Vestkyst skulde man sejle 4 Døgn mod Vest til nærmeste Punkt paa Grønland, hvad der atter passer, idet hos Clavus Grønlands sydøstlige Forbjærg paa 65° ligger lige overfor Islands sydvestlige paa samme Bredde. Dog maa det bemærkes, at denne 4 Døgns Distance i Nancyværket er af samme Længde som den 7 Døgns Distance fra Norge til Island.

¹ Her i Kursforskrifterne synes der ikke at finde nogen Drejning paa 45° Sted ved Retningsangivelserne. Sl. ovfr. S. 83.

Fra Øen Herlø udenfor Bergen eller Bergen selv skulde man sejle mod Vest til Hvarf paa Grønland, komme tæt syd for Island, men dobbelt saa langt nord for Irland, hvad der atter passer. Thi Clavus lægger Grønlands Sydspids paa $63^{\circ} 15'$ — $63^{\circ} 30'$ n. Br., Bergen paa $63^{\circ} 50'$ — $64^{\circ} 0'$ n. Br. og en navnløs Ø udenfor paa $62^{\circ} 50'$ — $63^{\circ} 40'$ n. Br. og endvidere Islands Sydspids paa $64^{\circ} 10'$ og Irlands Nordspids paa $61^{\circ} 40'$ n. Br.¹

Fra Islands nordøstligste Forbjærg Langes skal man sejle 4 Døgn mod Nord til den kolde Kyst (Svalbarði) i Hafsbotn eller Landnordenbotn (c: Havbugten eller Nordøstbugten). Clavus har et nordøstligt Forbjærg paa Island og lige nord derfor en stor flad Bugt med Kyst bagved (uden Forbjærge), og Bugten kaldes Nordbotn.

Fraset selve Vejlængderne, som ikke passer, er der altsaa en næsten exakt Overensstemmelse mellem Kursforskrifterne og Clavus' ældre Værk. Man har kaldt Clavus' Grønlandsfremstilling for et Gardin². For de nederste Folders Vedkommende er dette „Gardin“ altsaa hængt meget korrekt og omhyggeligt op. Hvad derimod den øvre Del angaar, hvor der, som vi saa, angives endnu to Forbjærge mod Øst, er Kysten givet i almindelig, skematisk Form à la Ptolemæus, saa at Betegnelsen Gardin her ikke er saa forkert endda. Kursforskrifternes og andre nordiske Kilders Beskrivelse af Grønlands Form og Bygdernes Beliggenhed har Clavus derimod enten ikke kendt eller ikke forstaaet rigtig. Det sidste kan godt være den rette Forklaring; thi, som vi senere skal se, har disse Kilders Beskrivelse af Landet været svære at forstaa og lette at misforstaa, og de er af Folk, der ikke selv havde besøgt Grønland, oftere blevet misforstaaet, end de er opfattet rigtig.

Naar Clavus intet synes at kende til Grønlands Vestkyst og efter Nancykortet at dømme lægger en By (Garðar) paa Østkysten lige paa Polarcirklen, saa tør man vist være overbevist om, at han ikke selv havde besøgt Landet, den Gang han lavede sit første Grønlandskort.

Undersøgelsen af det ældste Grønlandskort giver altsaa det Resultat, at det er udført i Italien ca. 1424 paa Grundlag af skrevne eller mundtlige nordiske Kilder, som dels bestod i Meddelelser om en af Fabelfolk opfyldt Landforbindelse mellem Rusland og Grønland nord om Ishavet, dels i Kursforskrifter for Nordhavet, ved Hjælp af hvilke Grønlands Sydpunkt og nærmeste Østkyst kunde

¹ At her, som det af og til er søgt paavist, muligvis er Tale om Storcirkelsejlads og ikke om at følge en Breddecirkel, har Clavus selvfølgelig ikke vidst, og altsaa kommer han til at lade Island gaa for langt mod Syd.

² JAPETUS STEENSTRUP, Zeni'ernes Reiser i Norden, Kbhvn. 1883, S. 157.

anbringes rigtig i Forhold til Island og Norge. Af Kortets dobbelte Gradering er den ene Ptolemæus', medens den anden, efter hvilken Grønlands Sydpunkt faar en tilnærmelsesvis rigtig Bredde, rimeligvis svarer til Beregninger over den længste Dags Varighed for enkelte Stiftsbyer i Norden, saaledes som vi ved, de har været foretaget for Roskilde i Aaret 1274. Efter Bergens korrekte Plads paa Clavus' Kort i Forhold til den ikke-ptolemæiske Gradering er det fristende at formode, at der for denne By har fundet en lignende Beregning Sted, efter hvilken Clavus har anbragt Byen paa sit Kort med Grønlands Sydpunkt omtrent lige Vest derfor, saaledes som Kursforskrifterne angiver.

DET YNGRE ARBEJDE (WIENERTEXT OG A-KORT).

Den første, der fandt Spor af, at Clavus havde skrevet et Værk til, var Edv. Erslev, der i 1886 paaviste, at der hos Franz Friedlieb (Irenicus) i hans 1518 trykte Germanienshistorie¹ findes ret vidtløftige Uddrag af den danske Matematiker Claudius Niger, som „efter Opfordring af den danske Konge har tegnet et Kort over hele Danmark“. Erslev paaviste, at disse Uddrag paa mange Punkter svarede til Clavus' Værk i Nancyhaandskriftet, og han sluttede ganske rigtig, at Claudius Niger og Claudius Clavus Suartha var een og samme Person; derimod tog han Fejl i den Antagelse, at Uddragene hos Friedlieb stod Nancykortet nærmere end alle andre kendte Kort, deriblandt ogsaa Nordenskortet i Ulmerudgaverne af Ptolemæus' Geografi (Fig. 19)².

Tre Aar efter, i 1889, publicerede A. E. Nordenskiöld et Nordenskort, han havde fundet i et Ptolemæushaandskrift i Warszawa³. Det mindede paa mange Punkter om Kortet i Ulmerudgaverne, men Grønland laa anderledes og rigtigere end paa dette og var i det hele forbavsende godt tegnet. Tre lignende Kort, meddelte Fr. v. Wieser i det følgende Aar, at han allerede længe i Forvejen havde fundet i Firenze⁴, og for faa Aar siden blev der fundet to til i Vatikanbiblio-

¹ FR. IRENICUS, *Germaniae exegeseos volumina* XII, Hagenau 1518.

² ED. ERSLEV, Jylland, Kbhvn. 1886, S. 120 ff.

³ NORDENSKIÖLD, *Facsimile-Atlas*, Stockholm 1889, Tavle XXX.

⁴ PETERMANN'S *Mitteilungen* 36 (1890), S. 270 ff. Senere publiceret af NORDENSKIÖLD i *Bidrag till Nordens äldsta kartografi*, Stockholm 1892, Pl. 1—3, og i *Periplus*, S. 85, 87 og Tavle XXXII.

teket af ganske samme Type¹. Af de to af Kortene i Firenze er Fig. 10 og Fig. 16 Udsnit.

Om Oprindelsen af denne Korttype (A-Typen blev den kaldt) med det halvførmmede Grønland herskede der Uenighed. Nordenskiöld og v. Wieser mente begge, at Originalen var meget gammel (13. Aarhundrede senest) og henviste til Væringerne. Gustav Storm, der tog hele Clavusspørgsmaalet op til kritisk Behandling², søgte derimod at paavise, at A-Typen stammede fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, skyldtes Clavus og var en fuldstændigere Kopi af hans Kort end Nancykortet, ligesom Uddragene hos Friedlieb maatte antages at være mere komplette Gengivelser af Clavus' Text end Nancy-texten. Desuden paaviste Storm hos Joh. Schöner Clavusuddrag, som var tre Aar ældre end Friedliebs, men øjensynlig af samme Oprindelse³.

Storms Opfattelse, der uden at være helt korrekt, var rigtigere end Nordenskiölds, vandt efterhaanden mere og mere Terræn. Den blev efterhaanden tiltraadt af Nordenskiölds Medarbejder E. W. Dahlgren⁴, af v. Wieser selv og hans Elev Jos. Fischer⁵.

Den sidstnævnte udtalte dog i 1902 den Tanke, at Friedlieb maaske havde benyttet et andet og mere omfangsrigt Værk end det, Fillastre lod afskrive i Nancy i 1427, og som man jo maatte antage var forfattet i Rom ca. 1424. Fischer havde nemlig lagt Mærke til, at der i Friedliebs Clavusuddrag nævntes et Guldfund i Aaret 1425, hvad der snarest maatte antages at stamme fra et Værk af noget senere Dato⁶.

Da Fischer fremsatte denne Tanke, var dog allerede dette yngre Værk af Clavus fundet i to Wienerhaandskrifter, som blev udgivet i Videnskabernes Selskabs Skrifter i 1904. Samtidig blev det vist, at baade Friedliebs og Schöners Clavusuddrag var taget fra dette yngre Værk (Wienertexten), og at de omstridte Kort af A-Typen hørte sammen med det. Da Wienertexten mangler Kort, og intet af A-Kortene bærer Clavus' Navn, maa Beviset for Samhørigheden føres saa nøjagtig som mulig. Dette er saa meget nødvendigere, som baade Text og Kort er blevet en Del forvansket ved at blive afkopieret. Beviset er ført, dels ved at man har uddraget Længder og Bredder af det største af A-Kortene (Fig. 10) og vist, at de stemte

¹ JOS. FISCHER, Die Entdeckungen der Normannen, S. 85 & Tafel II & IV. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 19—21 (tysk Udg.), S. 29—32 (71—74) (dsk. Udg.).

² Ymer 1889 og 1891.

³ JOHS. SCHÖNERUS, Luculentissima quaedam terre totius descriptio, Nürnberg 1515.

⁴ Ymer 1902, S. 272—74.

⁵ JOS. FISCHER u. FR. R. v. WIESER, Die älteste Karte mit dem Namen Amerika des M. WALDSEEMÜLLER, Innsbruck 1903, S. 25.

⁶ FISCHER, Die Entdeckungen der Normannen, S. 66.

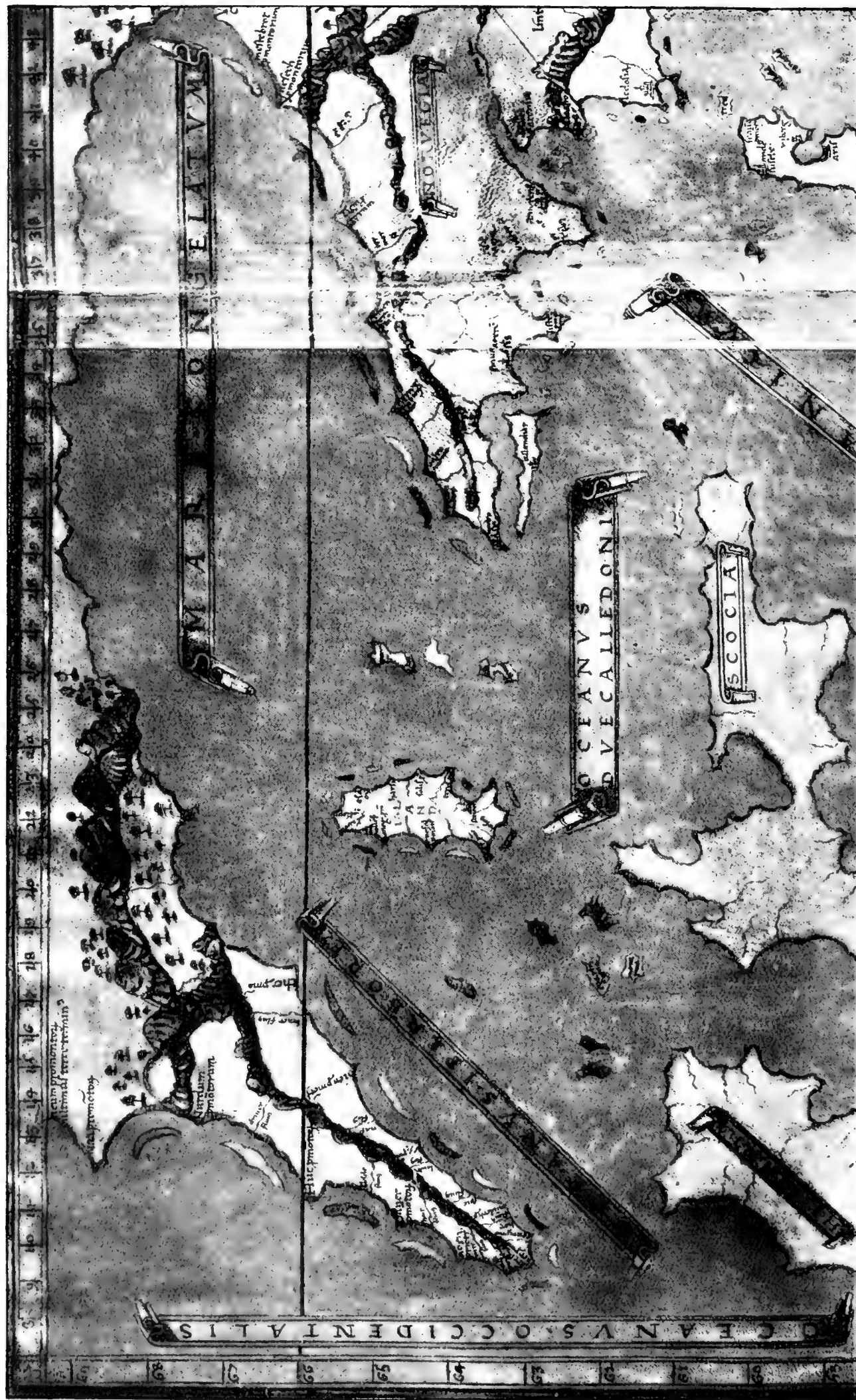

Fig. 10. Kopi fra ca. 1490 af Claudius Clavus' yngre Kort (såkaldet A-Type). Udsnit af Korts nordvestlige Hjørne med Grønland foroven tilvenstre. Den tabte Original er fra Tiden 1425—50. Kopien er udført af Henricus Martellus.

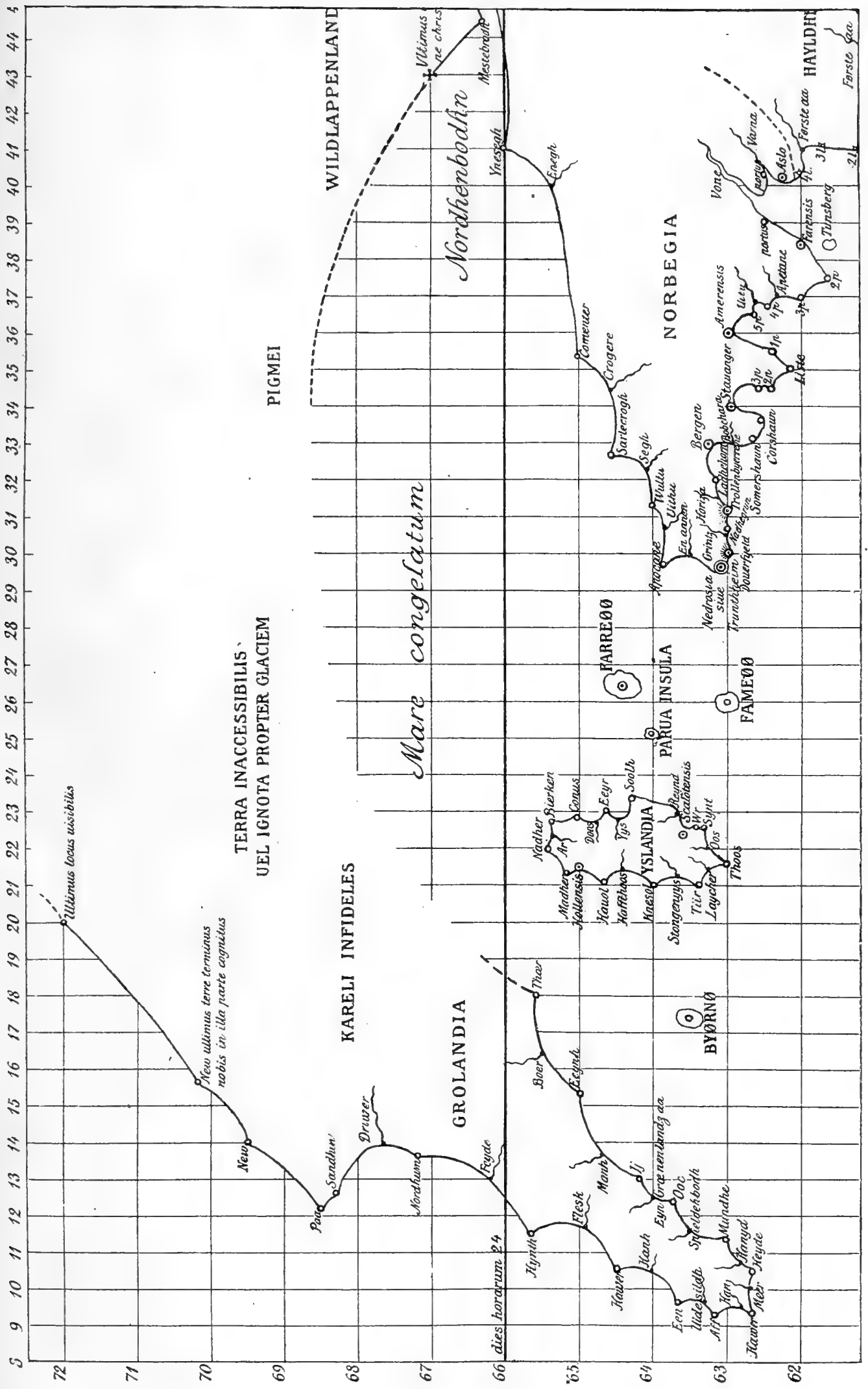

Fig. 11. Kort konstrueret af Forfatteren efter den til Fig. 10 horende Beskrivelse (Wienerlexten). Beskrivelsen og Originalen til Fig. 10 udgør tilsammen Clavus' yngre Værk.

med de i Wienertexten anførte, dels ved at man har konstrueret et Kort efter Wienertexten (Fig. 11) og sammenstillet det med A-Kortet. Den Enhed, disse to Kort repræsenterer, udgør altsaa Clavus' yngre Fremstilling af Norden, som i Modsætning til den ældre har haft en indgribende Betydning for Udviklingen af Nordens Kortlægning. For Grønlands Vedkommende kom den til at spille Hovedrollen i hele den ældre Periode.

Den til Kortet svarende latinske Beskrivelse (Wienertextens) aftrykker vi ligesom Nancytextens i dansk Oversættelse¹:

Øen Grønlands Halvø strækker sig ned fra et mod Nord utilgængeligt eller paa Grund af Is ukendt Land. Dog kommer, som jeg har set, de vantro Kareler stadig ned paa Grønland i store Hærskarer, og det uden Tvivl fra den anden Side Nordpolen. Altsaa beskyller Oceanet ikke det faste Lands Grænse lige under Polarkredsen, som alle gamle Forfattere paastaar; og den ædle Ridder, Englænderen Johannes Mandevil, løj altsaa ikke, naar han sagde, at han fra Kina var sejlet hen ad en af Norges Øer til.

GRØNLANDS BESKRIVELSE MOD ØST:

	Længde	Bredde
Der, Forbjærg.....	18	65 35
Bor, Flodmunding.....	16 20	65 30
En, Forbjærg.....	15 20	65
Mand, Flodmunding.....	13 40	64 40
I ² , Forbjærg.....	13	64 10
En Grønlands Aa, Flodmunding.....	12 25	64
Og, Forbjærg.....	12 20	63 40
Spjellebod, Flodmunding.....	11 30	63 30
Monne, Forbjærg.....	11 25	63
Han. Flodmunding.....	10 40	62 50
Hedde, Forbjærg.....	10 30	62 40
Mer, Flodmunding.....	10	62 40
Haver, Forbjærg.....	9 25	62 40
Han, Flodmunding.....	9 30	62 50
Af, Forbjærg.....	9 15	63 10
Luseskind, Flodmunding.....	9 40	63 20
End, Forbjærg.....	9 35	63 40
Han, Flodmunding.....	10 30	64
Haver, Flodmunding.....	10 30	64 30
Flæsk, Flodmunding.....	11 40	64 55
Hint, Forbjærg.....	11 30	65 40
Fede, Flodmunding.....	13	66 10
Norden, Forbjærg.....	13 35	67 10
Driver ³ , Flodmunding.....	14	67 40
Sandet ⁴ , Forbjærg.....	12 35	68 20
Paa ³ , Forbjærg.....	12 10	68 30

¹ Den latinske Text med tysk Oversættelse hos BJØRNBO & PETERSEN, l. c. Kap. VII.

² A. OLRIK vil af Hensyn til Folkevisernes staaende Udtryk „Ude ved Aa“ have „I“ rettet til „Ved“.

³ Ordet „Driver“ maa forstaas upersonligt som „Driver det“.

⁴ Egentlig staar her paa gammel Dansk „Sandhin Naa“ med et fra „Sandhin“ overtrukket n; men paa moderne Dansk maa Ordet „aa“ gengives ved „paa“ uden Hensyn til n'et. Sl. Danske Studier 1904, S. 213—14 & 1905, S. 171.

	Længde	Bredde
Ny ¹ , Forbjærg	14	69 30
Ny ¹ , den yderste Ende af Landet, som vi kender paa den Kant, ligger under	15 40	70 10
og rundt om [Grønland] er der tolv Øer, der danner ypperlige Havne.		
Og det yderste synlige Punkt ligger under	20	72

Hele denne Række af Stednavne er, som man strax vil se, ikke egentlige Navne, men Ordene i et dansk Folkevisesvers.

Hvorfra har Clavus faaet denne ulyksalige Ide at bruge Ordene i et dansk Vers som Stednavne midt inde i en latinsk, geografisk Beskrivelse? Disse Navne blev hurtig forvanskede, fordi ingen Af-skrivere udenfor Danmark forstod dem; allerede paa de ældste Kort af A-Typen er adskillige af dem fordærvet til Ukendelighed og andre byttet om eller faldet bort, saa at der af Verset er blevet uforstaaelige Brokker. Paa de senere Kopier bliver disse Stumper endnu mere ødelagte, men de gaar igen atter og atter, paa Kort efter Kort, og danner den røde Traad i Grønlands ældre Kartografi. Nu, da Wienertexten har givet Forklaring paa Navnene, er disse meget bekvemme som Beviser for Omfanget af Clavusskriftets Indflydelse, men før den Tid var disse gaadefulde Navne Grønlandsforskernes Smertensbørn, som Gang paa Gang ledte dem paa Glatis. Men netop fordi denne ubegribelige grønlandske Navnegivning blev saa skæbnesvanger, vender man sig uvilkaarlig anklagende mod Op-havsmanden og spørger: hvorfor? Hvad var Meningen, og er der overhovedet nogen Mening?

At Clavus skulde have tænkt paa at begaa et Falsum, narre sine Standsfæller eller lignende, maa vist anses for ret usandsynligt. Meget rimeligere er det, at han ved langvarige Beskrivelser af Kyster uden Byer, men med lange Rækker af Flodmundinger og Forbjærge har fundet det upraktisk stadig at kalde dem for „første — andet — tredje — osv. Forbjærg“, saaledes som han med Ptolemæus som Forbillede har gjort i det ældre Værk, i hvilket der da ogsaa af og til kan vises at være kommet Uorden i Numereringen, f. Ex. paa Skandinaviens Ishavskyst, saa at Texten ikke svarer til Kortet².

Saa har han grebet til vilkaarlige Navneopkaldelsessystemer, der forekom ham mindre trivielle end de stadige latinske Ordens-tal og var bekvemmere til at holde Text og Kort sammen med. Dette er vist den sandsynligste Forklaring paa det mærkelige Fænomen, men nogen Undskyldning indeholder Forklaringen ikke.

For Clavus' Kortlægning af Grønland betyder Nav-

¹ Hos CLAVUS staar her new-new, som OLRİK mener bør forstaas som nu-nu. Sl. Danske Studier 1904, S. 213.

² BJØRNBO & PETERSEN, l. c. Kap. I.

nene kun det rent negative, at han ikke nævner et eneste virkeligt Stednavn i Grønland, men lutter fingerede. Og dette gør han i den samme Beskrivelse, hvori han siger, at han selv har set Eskimoernes Hærskarer komme ned paa Grønland, d. v. s. at han selv har været i Landet.

Skal man tro paa Clavus' Paastand om, at han har været i Grønland? Uden videre tør man det næppe, alene paa Grund af at Navnene er fingerede, skønt man ved, at Østerbygden bestod ialtfald til 1410. Hvad vi ellers hører om Kolonierne i den paafølgende Tid, indskrænker sig til den S. 13 omtalte Henvendelse til Paven fra to bedragerske Præster i 1448, hvor det siges, at Kolonien i Grønland blev hærget af Hedningernes Flaade i 1418, og Indbyggerne slæbt bort som Slaver¹. Det er ikke utænkeligt, at den Opløsningstilstand, som fandt Sted i Vesterbygden allerede i Slutningen af det 14. Aarhundrede, har været ret vidt fremskredet i Østerbygden paa den Tid, Clavus kan tænkes at have været der; at hele Østerbygden skulde være gaaet til Grunde ved et ligefremt Hærtog af Eskimoerne, maa man dog give Fridtjof Nansen Ret i, at man næppe kan tænke sig (se S. 10—11). Men, som det allerede er vist af Gustav Storm, er de Oplysninger, der gives i Pavebrevet fra Aar 1448 paa saa mange Punkter paavislig falske, at man slet ikke tør benytte det som historisk Kilde². Praktisk talt ved vi altsaa *intet* om Kolonierne i Grønland efter Aar 1410, og har Clavus besøgt Landet, maa vi antage, at det er i Tiden mellem hans ældre og yngre Arbejdes Affattelse, d. v. s. efter ca. 1424. Dette fremgaar nemlig af Forskellen mellem hans to Beskrivelser og de tilhørende Kort.

I det ældre Værk nævnes det, som vi har set, aldeles ikke, at Grønland har en Vestkyst, hvorimod der paa den utilgængelige Østkyst anbringes et Bymærke, og nævnes Forbjærge helt op til 71°, efter Dobbeltgraderingen 67° n. Br. I det yngre Værk, der kun har den Ptolemæiske Gradering, angives der paa Østkysten kun Forbjærge op til 65° 35', men til Gengæld beskrives Landet som en Halvø, der „hænger ned“ fra et ukendt Land, og der gives for den let tilgængelige Vestkyst Stedsbestemmelser helt op til 72°, langt forbi Polarkredsen. Om Landforbindelsen med Rusland, der i det ældre Værk blev omtalt som en Kendsgærning, siges der i det yngre *intet* bestemt, men tales kun i al Amindelighed om et paa Grund af Is utilgængeligt Land længst mod Nord. Paa det tilsvarende

¹ G. h. M. III, S. 167—75. Sl. STORM, Nye Efterretninger om det gamle Grønland. (Norsk) Hist. Tidsskr. 3. Række II, Kria. 1892, S. 399. FISCHER, Entdeckungen der Normannen, S. 53—54. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 174 (tysk Udg.).

² STORM, l. c. S. 399.

yngre Kort (Fig. 10) findes Landforbindelsen ganske vist, men som en øde, navnløs Kyst. De Sagnfolk, Kæmper og Enfødder, der i det ældre Værk fyldte denne Kyst, er forsvundet, idet det yngre Værk foruden de vilde Lapper kun nævner Pigmæer og Kareler, som Clavus paastaar selv at have set. Beskrivelsen af Karelerne, som er gengivet ovenfor S. 106, viser, at her maa være Tale om Eskimoerne, d. v. s. de fjendtlige Eskimoskarer i selve Grønland, altsaa rimeligvis paa Vestkysten. Men ogsaa Pigmæerne maa være Eskimoer, der er fanget paa Havet og bragt til Norge; thi om dem staar der i det yngre Værk (Wienertexten):

Fra dette Sted (Grænsen mellem Norge og Lappernes Land) bor mod Vest over et vidstrakt Landomraade først de vilde Lapper, ganske vildtlevende Mennesker og helt behaarede, saaledes som de afbildes, og de betaler Kongen en aarlig Skat. Og efter dem kommer længere mod Vest de smaa Pigmæer, en Alen lange, hvem jeg har set, efter at de var blevet fangne paa Havet i en Skindbaad, som nu hænger i Domkirken i Trondhjem; dér er der ligeledes et langt Fartøj af Skind, som ogsaa en Gang blev taget med saadanne Pigmæer i¹.

Denne Skildring af Kajak og Umiak (Konebaad) og det Faktum, at ogsaa Olaus Magnus har set en Eskimobaad ophængt i en norsk Kirke (i Oslo), lader næppe nogen Tvivl tilbage om, at Clavus identificerer Myternes Pigmæer, der i middelalderlige Kilder næsten altid er „en Alen lange“, med de Eskimoer, som han paastaar at have set som Fanger, saa vidt man kan se, i Norge. Beskrivelsen viser ogsaa, at han tænker sig disse Folk boende paa den øde Kyst nord for Ishavet, hen imod Grønlands Østkyst, omtrent der, hvor „Pigmaei maritimae“ er anbragt paa Nancykortet, medens Karelerne antages at bo længere mod Vest nord for og paa selve den grønlandske Halvø.

Skønt Clavus altsaa, saa vidt mulig, holder fast ved det ældre Værks Fremstilling, røber det yngre Arbejde en langt bedre Viden. Medens det ældre Værk tydelig bærer Præg af skrevne Kilders Hypoteser, Sagn og Fabler, beraaber det yngre sig paa Selvsyn og skærer resolut den Del af Sagnstoffet bort, som ikke har kunnet bringes i nogen Samklang med Virkeligheden; samtidig behandles Antagelserne om Fordelingen af Land og Vand længst mod Nord fra de Punkter, hvor den sikre Viden glipper, og hvor Isen (ved Grønland) eller Kongens Forbud (ved den norsk-lappiske Grænse) standser en, med den tilbørlige Forsigtighed og Nøgternhed. I Mod sætning til før skelnes der mellem det, der kendes, og det, der antages.

Alt dette, fremfor alt Forholdet mellem Grønlands Østkyst og

¹ Den latinske Text hos BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 178—79 (136—37), tysk Udg. S. 144.

Vestkyst i de to Værker, synes bestemt at tyde paa, at Forfatteren i Tiden mellem de to Værkers Tilblivelse har haft Lejlighed til at forøge sit Kendskab til Grønland og Landene længst mod Nord, og navnlig til at drage fastere Grænser mellem det sikre og det usikre end før. Dette er for vor Bedømmelse af Værkerne og de medfølgende Kort det vigtigste. Men det er derfor ikke af mindre Interesse for os at faa Klarhed over, om Clavus virkelig, som han paastaar, *selv* har været i Landet eller ikke.

Sammen med Carl S. Petersen har Forfatteren af nærværende Værk tidligere gjort sig til Talsmand for den Opfattelse, at Clavus virkelig har besejlet Grønlands Kyst; men af vor Fremstilling vil enhver kunne se, at det kun er sket saa at sige nødtvungent efter mange Tvivl og Anfægtelser; og vi har stadig ventet, at de Tvivl, vi har haft at kæmpe med, vilde bringe en eller anden Forsker til at underkende vor Opfattelse og benægte Sandsynligheden af Clavus' Paastand om Selvsyn. Dette gør nu Fridtjof Nansen, i Hovedsagen støttet til de Grunde, der ikke har forekommet os afgørende nok til at forkaste Clavus' tydelige Erklæring om, at han „har set“ Karelerne i Grønland. Før vi anede noget om Nansens afvigende Opfattelse, var i Udkastet til den herværende Fremstilling disse Grunde sammenfattet i følgende Ord:

Ud fra den Betragtning, der ikke saa sjældent viser sig at føre den moderne Kildekritiks Udøvere paa Afveje, at en Beretning, der indeholder et eller flere mistænkelige Momenter, helst helt maa forkastes, vil sikkert en eller anden fremtidig Forsker slutte omtrent saaledes: Kolonierne i Grønland tør ikke antages at være gaaet til Grunde allerede paa Clavus' Tid, og altsaa tyder hans opdigtede grønlandske Stednavne paa, at han *ikke* selv har kendt Landet. Naar han ikke identificerer Kareler og Pigmæer, viser det, at han har faaet Meddelelser om Eskimoerne fra *to* Sider, men at han *ikke selv* kan have været Iagttageren i *begge* Tilfælde². Endelig ved vi *intet* om Skibsfart paa Grønland i den Tid, Clavus skulde have været der, og hører ikke fra nogen Kant om, at han skulde have været deroppe. Følgelig maa hele Beretningen optages med yderste Skepsis og snarest antages at bero paa forskellige Meddelelser om Kurs osv. indsamlet i Norge eller indhentet ved Omgang med Grønlandsfarere i Udlandet, hvad der i og for

¹ OLAUS MAGNUS, *Historia de gentibus septentrionalibus* II, cap. 9. Sl. STORM, Ymer 1889, S. 140.

² At Clavus, hvad Karelerne angaar, har benyttet en Rejsebog som Kilde, er nævnt S. 99—100. At hans Fremstilling af Pigmæernes Længde og deres Opholdssteders Beliggenhed i Forhold til Norge heller ikke er original, men taget fra en os ukendt Kilde, der ogsaa er benyttet i Brevet til Pave Nicolaus V (1447—1455) om Norges Undere og rimeligvis ogsaa i Michel Beheims Digt om sit Besøg i Trondhjem 1450, tør ogsaa betragtes som fastslaaet. Sl. O. C. L. VANGENSTEN, Michel Beheims Reise, Vidensk. Selsk. Skrifter II. Hist.-filos. Klasse 1908, Nr. 2, Kria. 1908. — BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 238 (198); tysk Udgave S. 194 & 244. — Er det mon atter Nicolaus af Lynn's Værk, der danner det manglende Led i Udviklingen, som gør vore Undersøgelser famlende?

sig er nok til at forklare, at Clavus i det yngre Værk beskriver og tegner Grønland saa meget rigtigere end i det ældre.

Disse Grunde vejer i Nansens Øjne mere end de, der har bevæget os til at tro paa Clavus' Ord; men han føjer to Indvendinger til de af os fremsatte. Først og fremmest siger han, at ikke blot det, at Clavus skildrer Pigmæer og Kareler som to helt forskellige Folk, tyder mod Selvsyn; men hans Udtalelse om, at han har set Karelerne „store Hærskarer“, gør dette endnu mere usandsynligt, ja Udtrykket grænser op til vitterlig Usandhed eller er ialtfald en stærk Overdrivelse, *hvis* Clavus havde været paa Grønland. Dernæst mener Nansen, at hvis Clavus var sejlet langs Grønlands Vestkyst, kunde han ikke godt have givet Kysten den Form, den har mod Syd, og ladet Landet løbe ud i en smal Tange, ligesom han lader Norge løbe ud i en Tange mod Vest, saa at han tydeligvis ikke har været noget af Stederne. Forklaringen paa A-Kortenes Grønlandsbillede søger Nansen derfor ikke i Selvsyn, men i mundtlige Meddelelser fra Grønlandsfarere eller i de nordiske Kilder, f. Ex. Gripla-Beretningen, hvor der staar, at Grønland strækker sig i Sydvest (*víkr til útsuðrs*). Vestkystens forkerte Retning mod Nordøst kunde Nansen endda forklare sig, om han turde tro, at Clavus havde haft en Kursforskrift efter Kompaskurser; thi da kunde den i ældre Tid ukendte Misvisning forklare Fejlen. Det Argument, der for os var endelig afgørende, nemlig at Clavus slutter sin Beskrivelse paa Vestkysten med: „den yderste Ende af Landet, vi *kender* paa den Kant“ og dernæst „det yderste *synlige* Punkt“, forekommer det ikke Nansen, at man kan tillægge nogen afgørende Betydning som Bevis for Selvsyn, og han spørger derfor, om dette ikke kan være Udtryk, Clavus kan have lært fra andre Kort (eller Beskrivelser?) som passende for det fjærreste Punkt, hvor man var i Uvished, om Landet burde fortsættes videre eller ej, eller hvor det passede at sætte Punkterne i Tegningen?

Fridtjof Nansens Mistillid til Clavus' Udsagn bringer os til atter at gennemløbe den Skala af Tvivl, som man ikke undgaar ved en kritisk Gennemgang af Clavus' Grønlandsbeskrivelse, men for Forfatteren af nærværende Afhandling ialtfald bliver Resultatet, at Nansens Kritik, saa forstaaelig og berettiget den er, *ikke* afgør Spørgsmaalet, men i det højeste bringer det til at høre til disse kedelige Problemer, som man kan spille videnskabelig Fjerbold med, indtil et hidtil ukendt Faktum, en bortgemt Kilde e. l. pludselig dukker op og gør Ende paa Legen. Men vi maa gøre mere indgaaende Rede for Grundene til, at vi *ikke tør* følge Nansens Opfattelse:

Det maa selvfølgelig indrømmes, at der altid foreligger den Mulighed, at der mellem Virkeligheden og Clavus' Grønlandsbillede skal indskydes en os ukendt Grønlandsfarer, hvis Selvsyn Clavus ved en ligefrem Sandhedsfordrejelse gør til sit. Vi har selv berørt denne Mulighed¹, der er lige saa letkøbt som umulig at modbevise. Det er med saadanne mundtlige Meddelelser som med de ukendte *tabte* Kilder, at de forklarer al Ting, men afgør ingen Ting, undtagen det, at vi sidder fast i et Problem, som vi mangler Bevisligheder til at løse paa tilfredsstillende Maade. Men det, at Muligheden for en saadan Sandhedsfordrejelse foreligger, er ikke nok til at stemple Clavus, og overhovedet skal man allersidst gribe til denne Udvej, fordi det i Virkeligheden er en Falliterklæring og ikke andet.

Vi maa derfor igennem alle Tvivlene og se, om der findes noget absolut fældende Punkt, som *afgør* Sagen, eller en eller anden uoverlagt Ytring, der *røber* Sandhedsfordrejelsen; men vi maa paa den anden Side se, om der ikke er noget, der *støtter* Paastanden om Selvsyn, eller uoverlagte Ytringer, der *røber* Selvsyn. Findes saadanne afgørende Indicier ikke, eller staar Tegn imod Tegn, saa bliver Afgørelsen en Skønssag for den enkelte og beror paa, hvilken Værd han tillægger de enkelte Tegn, og hvor stærke Bevisligheder han fordrer for at erklære den vedkommende Forfatter for en Falskner. Thi Sagen stiller sig jo ikke saaledes, at vi skal afgøre, om Grønlandskortet snarest maa antages at bero paa Selvsyn eller ikke. Det, der skal afgøres, er, om Beskrivelsens Ord skal staa til Troende eller stemples som Usandhed.

Først og fremmest er der da den dobbelte Betegnelse for Eskimoerne (Kareler og Pigmær). Hvis det var Clavus selv, der *alene* paa Grundlag af Selvsyn havde tilvejebragt denne Dobbeltthed, saa var Beviset fældende. Men naar det netop kan paavises, at han maa have Navnene og maaske de tilhørende Beskrivelser fra to Kilder, som er tabt, men faktisk maa have existeret, saa bliver Beviset ganske tveægget, og kan lige saa godt vendes den ene Vej som den anden. Naar Talen er om Clavus, kan det endda være, at en Afhængighed af ældre Kilder kunde forklare endnu værre Selvmotsigelser end den med Kareler og Pigmær. Vi har lige ved Forklaringen af Dobbeltgraderingen paa Nancykortet set, at han lægger Roskilde baade paa 54° og 58° n. Br., rimeligvis fordi han har Meddelelser fra to Kilder, som han ikke tør omstøde; men dette blev jo ikke til et Bevis for, at Clavus *ikke* havde været paa Sjælland, tværtimod! Overhovedet hører Clavus til den Klasse gamle geografiske Forfattere, der ligesom f. Ex. Adam af Bremen foretrækker at give den tarveligste, mest haartrukne Bekræftelse for deres Kilders Korrekthed fremfor at gaa imod dem eller fornægte dem. Hans Beskrivelse af Thule som en Ø og dog ikke en Ø ved Norges Kyst er i saa Henseende et typisk Exempel².

Mere betyder Udtrykket „i store Hærskarer“ (*cum copioso exercitu*) om Karelerne i Grønland, og ret beset er dette maaske det vægtigste Indicium *mod* Clavus' Selvsyn. At man kan paavise ganske tilsvarende og samtidige Skildringer af Eskimoernes Masseoptræden i det S. 13 og S. 108 omtalte Pavebrev fra 1448 og i Michel Beheims Digt om hans Norgesrejse 1450, gør snarere Sagen værre end bedre; thi hverken de to Brevskrivere, hvis Meddelelser Pavebrevet gentager, eller Beheim tør antages at have været i Grønland. Alligevel er Udtrykket „i store Hærskarer“ næppe noget afgørende Bevis, dels fordi det kan være en Overdrivelse; der — ligesom Ordene „en

¹ BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 223 (181); tysk Udg. S. 181.

² BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 182 (140) & 212—13 (170—71); tysk Udg. S. 147, 158—59 & 172.

Alen lange“ om Pygmæerne — er taget med fra den ældre Kilde, dels fordi Nansen selv har bibragt os en Opfattelse af Forholdene i Grønland i det 15. Aarhundrede (se S. 11), som gør det tvivlsomt, om Ordene „i store Hærskarer“ behøver at være en saa voldsom Overdrivelse. Er nemlig store Dele af Nordbokoloniernes Befolkning faldet fra Kristendommen og gaaet over til Eskimoernes Skikke og Levemaade, saa maa der i Overgangstiden — før Assimilationens Fuldbgyrdelse — være frembragt en Blandingsrace, der ikke har besiddet Eskimoernes Karakter netop saaledes, som vi kender denne. Nordboernes Hang til Vold og Brutalitet og deres Vane at samle sig i Røverbander er næppe strax forsvundet, og det er maaske ikke helt uden Grund, at der baade i de nævnte Kilder og i dem, der vedrører den Didrik Pining'ske Expedition til Grønland kort før 1481, stadig tales om Eskimoerne som en ret stridbar Race med Tilbøjelighed til Sørøveri, Overfald o. l. Og kan man ikke en saadan forbigaaende Paavirkning af Eskimoernes Folkekarakter vises at have sat sig Spor i de vestgrønlandske Sagn?

Men selv om man vil underkende Grundlaget for og Værdien af hele denne Betragtningssmaade, saa bliver den Kendsgæring tilbage, at ikke blot Beretningerne fra den Pining'ske Expedition, hvis hele Forløb jo endnu er omtvisteligt, men ogsaa Meddelelserne fra de danske Expeditioner paa Kristian den Fjerdes Tid, hvor Selvsyn ikke kan betvivles, udbreder sig over Eskimoernes Vildskab, Stridbarhed og Masseoptræden¹. Beskrivelsen af det danske Skib, der i Aaret 1605 paa Grund af, at Mandskabet havde opsnappet to Eskimoer, blev omringet og beskudt fra 300 eskimoiske Baade, som først flygtede for Kanonskuddene, er vel overdreven, men vistnok typisk for det Indtryk, en Kamp med en Skare Kajakroere gør paa Modstanderne, selv om disse har Skydevaaben, hvad Clavus ikke havde.

At Clavus ingen virkelige Stednavne angiver for Grønland, kan atter tyde baade for og imod. *Imod*, fordi hans fingerede Navne ellers optræder i større Mængde der, hvor han ingen virkelige kender eller kun Stiftsbyernes, — *for*, fordi her paa Grønland ogsaa Stiftsbyen mangler, skønt et Bymærke paa Nancykortet og Betegnelsen „Gronlandia provincia“ tyder paa, at Clavus tidligere har vidst, at der var en Stiftskirke paa Grønland. Tænker man sig, at Østerbygden paa den Tid, Clavus har besøgt Landet, ligesom Vesterbygden paa Ivar Baardsens Tid har været forladt af Beboerne, fordi disse, som Nansen antager, var draget paa Jagt langs Kysten, saa kan de fingerede Navne *uden* Garðar maaske netop tyde paa Selvsyn. I den nordiske Kilde, som Nansen mener ligger til Grund for Clavus' Grønlandsbillede, Gripla-Beretningen, fremhæves Bispesædet Garðar saa stærkt, at man ikke forstaar, hvorfor Clavus ikke skulde have taget det med blandt de opdigtede Navne, ligesom Hólar og Skálholt paa Island og Visby paa Gotland.

Saa er der Spørgsmaalet om Konfigurationen af Landet og hvad der tør sluttes af den. Her anlægger Nansen en forkert Maalestok for Bedømmelsen af Clavus' Kort, idet han dømmer efter Kystliniernes Hovedretninger. Dette gaar slet ikke an; man maa dømme efter deres Udstrækning og Detaljerne i Kystgengivelsen; thi disse kan være saa korrekte, at man slet ikke tør tvivle paa Selvsyn, samtidig med at Hovedretningen er ganske forkert. Øresund f. Ex. er fra Falsterbo—Møen til Helsingborg—Helsingør tegnet saa godt, og dets Kystbyer og Øer anbragt saa rigtig, at man strax er klar over, at her ligger Selvsyn til Grund; men dog er Retningen ganske forkert (Øst—Vest for Syd—Nord). Det kan derfor slet ikke nytte at paastaa, at det, at Grønlands Vestkyst har en for østlig Hovedretning, kun kunde forenes med Selvsyn, hvis Misvisningen eller rettere Ukendskabet til denne turde antages

¹ Se f. Ex. G. h. M. III, S. 677—78, 687—88, 691—92, 700 & 721. Danske Magazin 5. R. VI, S. 314.

at være Grundén; men forøvrigt er det jo ikke udelukket, at Clavus har besejlet Grønland med et Skib, der har brugt Kompas (et engelsk f. Ex.) eller at han, der selv har været i Italien og sikkert set Kompaskort og Kompasser, selv har brugt saadanne. Blot er der, som paavist, intet paa Clavus' Kort, der tyder paa Anvendelse af Kompas¹. Af Norges Form paa A-Kortet at slutte, at Clavus *selvfølgelig* ikke har været der i Landet, gaar heller ikke an; thi der kan gives Forklaring paa, at Hovedretningen af Kysten her er gal. Man maa atter her se paa Enkelthederne, og de viser, at Strækningen Lödöse—Lister sikkert kun har været Clavus bekendt paa anden Haand, medens ved Kysten fra Lister til Trondhjem Selvsyn er muligt, skønt Hovedretningen ganske som ved Øresund er Øst—Vest og ikke Syd—Nord. Men Aarsagen er rimeligvis den, at Clavus her paa det yngre Kort har opgivet Dobbeltgraderingen og ved saa at følge Ptolemæus' har faaet Jylland for langt mod Nord. Naar han dernæst vil undgaa at faa Trondhjem for nær op mod Polarcirkelns „Dag paa 24 Timer“, og dog give Kysten fra Lister en nogenlunde rimelig Udstrækning, saa har han ikke anden Udvej end at give Kysten den forkerte Retning².

Ser vi altsaa paa Grønlands Fremstilling paa Clavus' yngre Kort, *ikke* med en moderne Maalestok, men med den Maalestok, man faar ved at undersøge Clavus' Kortlægning af de danske Øer, som vi ved, han kender af Selvsyn, saa taber Nansens Argument om Vestkystens forkerte Retning i vore Øjne sin Betydning.

Grønlands rigtige Placering skyldes ikke Selvsyn, men ligesom i det ældre Værk Kursforskrifterne. Dem har Clavus altsaa allerede kendt den Gang, han lagde et Bymærke paa Grønlands Østkyst, men intet nævnte om Vestkysten, og følgelig næppe selv kan have været i Landet. At Afstandene Norge-Island, Island-Grønland og Island-Svalbard i det yngre Værk har faaet det med Kursforskrifterne overensstemmende Forhold 7:4:4, som savnedes i det ældre, beviser kun en bedre Udnyttelse af Kilden, men intet om Selvsyn. Tilbage bliver Spørgsmaalet, om Grønlands ændrede Form paa A-Kortene ogsaa kan bero paa en bedre Udnyttelse af det ældre Værks Kilder? Nansens Henvisning til Gripla-Beretningens Ord om, at Grønland *víkr til útsuðrs*, er næppe afgørende, hvad man kan overbevise sig om ved en Undersøgelse af hele det vedkommende Stykke, som vi udelod i Citatet S. 84.

Fra Bjarmeland gaar der ubeboede Lande (Ubygder) mod Nord (Nordøst), til Grønland begynder. Men der gaar Bugter for, og Landet drejer mod (*víkr til*) Sydvest (Vest). Der er Jøkler og Fjorde; der ligger Øer udenfor Jøklerne; langs den ene Jøkel kan man ikke undersøge, langs den anden er en halv Maanedes Færd, langs den tredje en Uges Færd; den er nærmest Bygden, den hedder Hvitserk. Saa drejer Landet mod (*víkr til*) Nord (Nordøst); men den, som ikke vil forfejle Bygden, han stævne i Sydvest (Vest). Garðar hedder Bispestolen i Bunden af Eriksfjord; der er en Kirke viet den hellige Nicolaus; 12 Kirker er der paa Grønland i den østre Bygd, 4 i den vestre Bygd³.

Som det strax ses, er denne Beskrivelse meget uklar. Rent fra-
set, at det er tvivlsomt, om *útsuðr* skal forstaas som Sydvest eller

¹ BJØRNBO & PETERSEN, I. c. S. 225—26 (183—184); tysk Udg. S. 182—83.

² BJØRNBO & PETERSEN, I. c. S. 209—212 (167—170); tysk Udg. S. 169—172.

³ G. h. M. III, S. 222 ff.

Vest (se S. 82—83), er det uklart, om denne Retning eller Drejning mod Sydvest (Vest) begynder der, hvor Grønland antages at støde til de ubeboede Lande nord (nordøst) for Rusland (Nova Zemlja, Spitzbergen) eller først længere ovre mod Island. Ja, det er slet ikke udelukket, at der med denne Drejning sigtes til det Sted, hvor Østkysten holder op, og den korte Sydkyst begynder. Ialtfald ligger det nærmest at opfatte den derefter omtalte Drejning mod Nord (Nordøst) som Kystens Drejen i Nordnordøst ved Hvarf (Vendestedet), d. v. s. Kangek paa Øen Sermersok vestnordvest for Kap Farvel; thi her er Hvitserk netop passeret, og her skal man stævne videre mod vestnordvest for at komme til Eriksfjord og Garðar.

Hvordan nu end Griplas Beskrivelse rettest bør tolkes, bliver det næppe A-Kortenes Grønland, der kommer frem ved den, og ser vi paa de nyere islandske Rekonstruktioner af det gamle Grønland, som Sigurður Stefánssons og Guðbrandur Þórlakssons Kort fra ca. 1580—1610, saa viser det sig, at der er en væsentlig Forskel paa dem og Clavus' Fremstilling. Selv om nu hverken Gripla eller andre nordiske Kilder kan forklare A-Kortenes Grønland, kan der naturligvis have været Kursforskrifter eller Beskrivelser, som har givet Clavus klar Besked om, at der findes en Vestkyst paa Landet, men saa er vi atter ude i de *tabte* Kilders Taage. Det, der imidlertid taler for, at den ny Viden, som A-Kortene viser, Clavus har erhvervet, ikke beror paa skrevne Kilder, men paa egen Erfaring, er den til Sejladsmulighederne laangs Grønland svarende Angivelse af den *kendte* Kyststrækning, den korte Østkyst, der ender syd for Polarkredsen, og i Modsætning dertil den lange Vestkyst, der naar langt nord for Polarkredsen. Dette Fænomen er nemlig typisk for de Kort, der beror paa *personligt* Kendskab til Landet, medens de Lærde og Epigonerne baade i ældre og nyere Tid har vist en let forstaaelig Iver for og Evne til at faa Østkysten fremstillet lige saa bekendt som Vestkysten og gjort deres bedste for at faa det tomme Rum mellem Norges Nordspids og Grønlands Østkyst udfyldt.

Men som en yderligere Bekræftelse paa, at dette korrekte Misforhold mellem Øst- og Vestkyst beror paa personlig Iagttagelse, kommer saa de afsluttende Stedsbestemmelser længst mod Nord paa Vestkysten, de nordligste Breddeangivelser paa hele Kortet: „Yderste *kendte* Punkt“ og „Yderste *synlige* Punkt“. Formen i denne Angivelse af det yderste kendte Nord er stadig for os den mest afgørende af de Grunde, der kan føres i Marken for og imod Clavus' Væren i Grønland eller ikke. Her falder Forfatteren nemlig helt uvilkaarlig ud af sin tillærte, lærde Stil og *røber sig*, idet han ganske naivt blotter sin Interesse for at naa saa langt mod Nord som mulig, sin Trang til at konstatere, at hans Øje ialtfald er naaet til en

saa meget højere nordlig Bredde end han selv. Ganske uoverlagt kommer Clavus til midt i sin løjerlig forskruede Blanding af Lærdom og Dilettantisme at aabenbare en personlig Indsats.

Andre Forklaringer af Ordet „visibilis“ end den her givne forekommer ganske søgte. Henvisningen til, at Udtrykket kan være laant fra andre Kort, gælder ikke. Ældre Kort over Grønland kendes nemlig ikke, og paa Ptolemæus' Kort, som var Clavus' Forbilleder, findes os bekendt ikke lignende Udtryk om Grænsen mellem den kendte og ukendte Del af Jorden. I Tiden mellem Ptolemæus og Clavus kendes kun Hjulkort, hvor Fastlandet omgives helt af Oceanet, og hvor et „yderste *synligt* Punkt“ altsaa ikke kan forekomme, eller Søkort, der er ugraderede Kompaskort og Specialkort med rent praktiske Formaal, hvor man intetsteds finder noget til Clavus' svarende Udtryk. Overhovedet maa vi huske paa, at siden Oldtiden var Clavus' Kort det første graderede og altsaa ogsaa det første, hvor Spørgsmaalet om en højere eller lavere nordlig Bredde atter dukker op.

Muligheden for, at Udtrykket skulde være laant fra en ældre Geograf er ogsaa ringe; thi Middelalderens Forfattere rundede ligesom Hjulkorttegnerne Landets Yderkanter af og endte med det landomskyllende Ocean; for dem var det yderste Nord det Sted, hvor, som Adam af Bremen siger, det faste Lands Kreds „bliver træt og tager af“. Detailbeskrivelser af Steder, hvor kendt Land gaar over i ukendt Land, som kan tænkes videre ud i det blaa, ligger altsaa ikke for hos middelalderlige Forfattere, hvis Jordbeskrivelser efter Tidens geografiske Dogmatik skulde ende i den runde Kyst ud mod Oceanet. Der synes derfor kun at blive den Mulighed tilbage, at Udtrykket kunde være laant fra Ptolemæus' Geografi; men der har vi søgt det forgæves. Vendinger som „Skythien begrænses mod Nord af ukendt Land“ og „Her er Slutningen af det kendte Lands Kyst“ forekommer oftere; men der tilføjes ingen Bestemmelser for fjærnere liggende *synlige* Punkter. Ptolemæus falder intetsteds ved sin Beskrivelse af Grænserne for den kendte Verden ud af sin rolige, lærde Stil¹.

Nansens Antydning af, at der maaske kunde foreligge en Angivelse i Teksten til Brug ved Korttegningen, gælder heller ikke, naar Talen er om Clavus; thi det tør (sl. S. 92) betragtes som et Faktum, at hans Tekster blev lavet paa Grundlag af Kortene og ikke omvendt². Desuden mangler det i Wienertexten angivne „yderste synlige Punkt“ paa alle de kendte Kopier af det tilsvarende Kort, simpelthen fordi dette Punkt falder udenfor deres Ramme, saa der er en vis Grund til at antage, at Betegnelsen kun fandtes i Clavus' Text og ikke paa hans Kort. Om Nansens Gisning var rigtig, vilde Betegnelsen *visibilis* (synlig) heller ikke være den rette; der maatte staa „yderste mærkede Punkt“ eller „yderste angivne Punkt“.

Ordet *visibilis* bevirker altsaa, at vi trods Nansens Kritik og velbegrundede Tvivl ikke tør forkaste Clavus' Paastand om at kende Grønland af Selvsyn. For vor Værdsættelse af Clavus' yngre Kort spiller Afgørelsen af dette Spørgsmaal dog kun en underordnet Rolle. Thi der er ingen Tvivl om, at dette Kort ligesom det ældre hviler paa Nordmændenes Opdagelser hinsides Atlanterhavet og den derved opstaaede norsk-islandske Verdens-

¹ PTOLEMÆUS, *Geographia*, Ulm. 1482 (den af Clavus benyttede latinske Oversættelse) III, cap. 5; IV, cap. 7 & 9; V, cap. 9; VI, cap. 14.

² BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 69 (27) & 127—28 (85—86); tysk Udg. S. 16—17 & 68—69.

opfattelse, men at det fremfor det ældre Kort viser en meget præcis Udnyttelse af Kursforskrifterne for Nordhavet og Kendskab til, at det er Isen, der hindrer Grønlands Udforskning mod Nord. Endvidere maa det støtte sig til Erfaringer om Sejladsmulighederne langs baade Øst- og Vestkysten. Kortet beror altsaa paa nordiske Søfareres Iagttagelser, med, som det synes, bevidst Tilsidesættelse af de Sagn (om Kæmper og Enfødder), som Erfaringen ikke havde bekræftet. Ankerne mod Kortet er, foruden den virkelighedsfjerne skematiske Fremstilling med afvejlende Forbjærg og Flod (efter Ptolemæisk Mønster) Vestkystens forkerte Hovedretning og Landets altfor østlige Beliggenhed i Forhold til Norge og de britiske Øer.

Ser vi paa Clavus' Kortlægninger og Beskrivelser af Polaregnene i deres Helhed og sammenligner dem med de to ældre Stadier: Grønland som en Ø nord for Evropa eller som en tangformet Halvø udgaaende fra Rusland med Ryggen ud mod det Jordkredsen omskyllende Ocean, er det klart, at det er den sidste Fremstilling, Clavus' Kort staar nærmest. Men Clavus har gjort et Fremskridt, det største, han overhovedet kunde gøre. Han har sprængt Læren om den ubeboelige Polarzone og om Jordkredsen, og gjort det med fuld Bevidsthed om, at han derved kom i Opposition til alle sine Forgængere, endog til en vis Grad til selve sit Forbillede Ptolemæus. Hans Ord om, at Eskimoerne kommer ned paa Grønland „uden Tvivl fra den anden Side Nordpolen“ og Fortsættelsen „Altsaa beskyller Oceanet ikke det faste Lands Grænse lige under Polarkredsen, som alle gamle Forfattere paastaar“ betyder en fuldstændig Omvæltning i Tidens Betragtning af Jordens Fysik, og de kan indenfor Geografiens Omraade med fuld Ret sidestilles Giordano Brunos revolutionerende Lære indenfor Astronomien: at Fixstjernerne var Kloder i et uendeligt Verdensrum og ikke bundne til den yderste Himmelhvelving. Blot er der den store Forskel, at Giordano Bruno var et Geni, der naaede frem ad Tænkningens og Intuitionens Vej, medens Clavus var den heldige Førstemand, der fik Lejlighed til at drage Konsekvenserne af Nordboernes store Opdagelser paa den græske Geografis videnskabelige Grundlag. Hans Fortjeneste er, at han trods den Tendens til Fortolkning og Bortforklaring, som laa i Tiden, og trods sin øjensynlige Autoritetstro, paa det afgørende Punkt *vovede* at drage Konsekvenserne, at slaa de Skaller itu, der ligesom den ottende Himmel havde lukket Mennekeheden inde i en snæver Ring og tvunget baade Tanken og Foden til at holde sig indenfor den af Dogmet afstukne Kreds.

Den Tanke, at der skulde være Land om Nordpolen, og at dette Land skulde være beboeligt og beboet, er det mest direkte Brud med Fortidens Tro, der gik ud paa to temporerede beboede Zoner og en varm og to kolde ubeboelige udenom dem. Kongespejlets Forfatter rører forsigtig, næsten undskyldende ved Tanken; Clavus fremsætter den dristig og uden noget Forbehold.

Læren om, at Fastlandet ikke naaede op over Polarkredsen eller ialtfald ikke var beboeligt længere mod Nord, kunde vanskeligt tiltrædes af den, der, som det rimeligvis er Tilfældet med Clavus, havde set Midnatssolen og Eskimoerne i Grønland eller hørt om dem i Norge og hjemmefra var oplært med Tanken om Lande beboede af overnaturlige Folkeslag — husk Saxos Ord herom — nord for det frosne Hav. Han *maatte* bryde med den gamle Lære eller bortfortolke Modsigelserne. Men det sidste var svært for den, som vidste, at man ingen Grænser havde fundet for Grønland imod Nord, og at Eskimoerne kom til Landet nordfra. Og altsaa vovede han Bruddet.

Det var naturligvis Læren om Jordens Kugleform, der hos Ptolemæus var klart fremsat med sine matematiske Konsekvenser, der hjalp Clavus paa Gled. Det er tvivlsomt, hvor meget han har forstaaet af det matematiske Grundlag hos sin store Forgænger. Men man kan se, at han har forstaaet nok til at indse, at om han end gik langt ud over Ptolemæus, hvad Læren om Landets Udstrækning angik, saa kom han ikke i Konflikt med hans grundlæggende Fremstilling af Jordens Form. Og at rokke ved Enkelthederne hos Ptolemæus var Clavus jo nødt til alligevel; han skrev jo sine Værker for at føje nye Lande til dem, Ptolemæus havde beskrevet. Men naar Clavus skriver, at Landet om Polen gik fra Grønland og over til Kina, og at det altsaa ikke var Usandhed, at Mandeville var sejlet fra Kina til en af Norges Øer, saa viser dette ganske aabenbart, at Læren om Jordens Kugleform er voxet saa fast hos Clavus, at han strax tænker den samme Tanke, der et halvt Aarhundrede senere vaagner hos Cabot, da han hører om Columbus' Rejse i 1492, Tanken om en Nordvestpassage til Orienten. Columbus havde allerede tidligere tænkt paa en Nordpassage over selve Polen, men en saadan kunde Clavus selvfølgelig kun tænke sig gaaende over Land, hvor jo netop Eskimoernes Vej efter hans Mening gik.

Helt logisk er Clavus' Tanke ikke; thi Mandevilles Rejse kunde jo lige saa godt være foregaaet langs Klassikernes Fastlandskyst nede ved Polarcirklen. Alligevel kan der ligge en lignende logisk Tanke til Grund for Clavus' Ord som den, der senere fik en til antage, at Grønland var en Halvø af Asien, beliggende omtrent som Kamsjatka, fordi man med Ptolemæus antog Jordens Omkreds for langt mindre,

end den virkelig er, og følgelig mente, at Asiens Østkyst og Evro-
pas Vestkyst laa hinanden ret nær.

Det sikre er, at den første, der bevidst forkaster
Læren om Fastlandskredsen og Zonernes Ubeboelighed
og som tænker sig Vejen til Østen udgaaende fra Ev-
ropa mod Nordvest, er Clavus — og det er hans Kend-
skab til Grønland, der saaledes gør ham til en Fore-
gangsmand, en Forløber for den Geografiens Renæs-
sance, der for Alvor tog Fart et halvt hundrede Aar
senere og førte til, at Geografien atter blev en exakt
Videnskab.

IV.

DE SYDEVROPÆISKE SØKORT.

DEN GRØNNE Ø.

I det 13. Aarhundrede førte Kompassets Anvendelse paa den
italienske Handelsflaade til, at de rimeligvis fra Oldtiden stammende
Søbøger (Portolani) blev suppleret med Søkort (carte nautiche), der
angav Kyster, Havnebyer, Øer og Floder. Kortene var som Regel
ugraderede Loxodromkort¹, overspændt med et Net af Kompas-
streger, der udgik fra dekorative Vindroser. I disse Kort, som derfor
ofte betegnes som Kompaskort, blev de italienske Sømænds Erfa-
ringer i Retning af Kurser, Distancer og Kystforhold samlet. Kor-
tene var derfor i Regelen Specialkort over Dele af Middelhavet eller
Vestevropa. Af og til fulgte der dog med de større Samlinger af
Søkort Verdenskort, og i saa Tilfælde var disse Verdenskort tegnet
i Overensstemmelse med den Verdensopfattelse, vi har gjort Rede
for i vor Omtale af de middelalderlige Hjulkort (se Kap. I).

I Begyndelsen af det 14. Aarhundrede begyndte de italienske
Korttegnere at optage Landene omkring Østersøen paa deres Kort.
Præsten Giovanni di Carignano († 1344) i Genova tegnede omkring
Aar 1300 eller noget senere et stort Kort, paa hvilket de tre nordiske
Riger og Østersøen med en hel Del Stednavne findes optaget, der-
imod hverken Island eller Grønland².

¹ Kort, hvor Kompasretninger fremstilles som rette Linier i en Plan. Oprindeligt tegnede man saadanne Kort rent empirisk uden at vide, at den Kurve (Loxodromen), man beskriver paa Kuglefladen ved at følge en bestemt Retning, d. v. s. skære enhver Meridian, som passerer, under samme Vinkel, ikke er en Storcirkel, men en Rumkurve. Sl. SIEGM. GÜNTHER, Geschichte der loxodromischen Curve. Studien zur Geschichte der math. u. phys. Geographie, Halle a. S. 1879.

² Publiceret hos FISCHER-ONGANIA, Tavle III, og i NORDENSKIÖLD, Periplus, Tavle V. Sl. Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 212 ff.

Omkring Aar 1320 udførte den professionelle Kompaskorttegner Pietro Vesconte i Venezia flere Verdenskort til de forskellige Afskrifter af Marino Sanudos „Liber secretorum fidelium crucis“¹, hvori det omtales, at Forfatteren havde berejst Holstein og Mecklenburg for at præke Korstog. Paa disse Kort findes en Fremstilling af de nordiske Riger med mange Lands- og enkelte Stednavne paa². Her vedrører os kun det S. 99 omtalte Folkenavn „Kareli infideles“ (de vantro Kareler), der som nævnt synes at have spillet en ikke ubetydelig Rolle i Grønlands Kartografihistorie. Navnet er anbragt nordøst for Sverige eller nord for Estland ude ved Fastlandskredsens Nordkyst. I Regelen staar det inde paa Fastlandet, hvor de finske Kareler bor, som paa Kortene i Vatikanbiblioteket eller det hidtil ikke publicerede i Oxford (Fig. 12), men af og til anbringes Navnet paa en Ø nord for Fastlandscirklen, saaledes som Gengivelsen af Kortet i Paris (Fig. 13) viser. Herved faar Navnet just en Plads, der svarer til Grønlands Anbringelse hos Adam af Bremen (Fig. 1), og der fremkommer da den mærkelige Identifikation af Skrælinger og Kareler, som møder os i „Itinéraire Brugeois“ ca. 1380 (se S. 100) og hos Clavus ca. 1424 (se S. 92), og som bevirker, at „de vantro Kareler“ paa det ældste Kort over Grønland anbringes oppe ved Polen nord for „Gronlandia provincia“ (Fig. 9).

Faa Aar efter, at Sanudo-Kortene var blevet spredt over det lærde Evropa, kom Østersøen og de omliggende Lande ind paa de egentlige italienske Søkort, idet Angelino Dalorto medtog dem paa sine Kort fra Aarene 1330 (eller 1325) og 1339³. Hverken Island eller Grønland findes dog paa disse eller de paafølgende ældre italienske Søkort, og de Billeder af og Legender om Isbjørne, som findes paa enkelte af dem, knyttes til Skandinavien og kan — ligesom Isbjørnejagten paa Behaims Globe (sl. ndfr.) skrive sig fra Marco Polos Bog eller andre Meddelelser vedrørende den gamle Verdens Ishavskyst⁴.

Fra Midten af det 14. Aarhundrede kan man paavise, at ogsaa Katalanerne begyndte at tegne Søkort, og de var fuldt saa ivrige som Italienerne paa at optage Legender om de fjærnere liggende

¹ „Liber secretorum fidelium crucis“ i *Gesta dei per Francos II*, Hannoviae 1611. Sl. iøvrigt Reproduktionerne i Facsimile-Atlas S. 51 og *Periplus* S. 17 og 57 og Fremstillingen hos KRETSCHMER, *Die italienischen Portolane*, S. 113–16, og i *Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdk. zu Berlin* 26 (1891), S. 352–70.

² Om denne Fremstilling og dens Kilder se Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 210 ff.

³ Publiceret i MAGNAGHI, *La carta nautica costruita nel 1325 da Angelino Dalorto*, Firenze 1898. HAMY, *La mappemonde d'Angelino Dulcert de Majorque (1339)*, 2. Ed. Paris 1903. NORDENSKIÖLD, *Periplus*, Tavle VIII–IX. Sl. KRETSCHMER, *Die italienischen Portolane*, S. 117–18, og Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 214 ff.

⁴ FISCHER, *Entdeckungen*, S. 109. *Anecdota cartographica* Tab. 1 (Legenden om Norge).

Lande og Øer og illustrere Kortene rigt. Paa to af disse ældste katalanske Kompaskort dukker Island op.

Det ene af disse Kort er det mærkelige Modenakort fra ca. 1350, det første, hvor man finder Kompaskortenes Teknik og Metode forenet med Hjulkortenes Verdensfremstilling (se S. 75 og Fig. 2)¹. Nordensbilledet paa dette Kort kommer derfor ogsaa til at minde stærkt om Adam af Bremens (sl. Fig. 1) og, som vi tidligere har sagt, vistnok ikke uden Grund. Island anbringes her vest for Norge og tæt nordvest for Orknøerne som en Øgruppe helt ude ved Kortets Rand; nord for Norge i Ishavet (*Mare putritum congelatum*), hvor man kunde vente at finde Grønland og Vinland anbragt, er der kun en enkelt lille cirkelformet, men navnløs Ø.

Paa det andet, omtrent samtidige katalanske Kort, hvor Island forekommer (Nr. 16 i *Bibliotheca Nazionale* i Firenze)², tilføjes der en lang Inskription, som det endnu ikke er lykkedes at tyde helt, og her dukker ogsaa Grønlands Navn frem, men paa en ret kuriøs Maade. Det er nemlig som Navn paa Østersøen, der ved en Fejlskrift kaldes „*mar de gronlandia*“ i Stedet for „*mar de gotilandia*“, d. v. s. „Grønlandshavet“ i Stedet for „Gotlandshavet“, saaledes som de andre katalanske Kompaskort kalder det³.

Paa et noget yngre katalansk Kort, udført af Mecia de Viladestes i Aaret 1413, finder vi endelig ude i det aabne Nordhav et godt Stykke vest for Norge den morsomme Fremstilling af Fangst fra Skib, der er gengivet S. 19⁴. Der hører en Forklaring til Billedet, som viser, hvor snurrigt Virkeligheden blandedes med fabelagtige Tilføjelser og Overdrivelser, naar Beretninger fra de nordlige Egne kom de sydevropæiske Korttegnere i Hænde. Her staar:

Dette Hav kaldes «*mar bocceano*»(!), og deri findes store Fisk, som Sømændene tror er Smaaøer og laver Herberger(?) paa disse Fisk, og Sømændene gaar i Land paa disse Holme og gør Ild og fyrer saa kraftig paa, at Fisken mærker Varmen og sætter sig i Bevægelse, og de naar ikke i rette Tid at komme om Bord og gaar fortabt; og de, der véd det, gaar i Land paa den nævnte Fisk, og her laver de saa Remme af Ryggen og sætter Hovedet paa Skibsankeret fast, og paa den Maade flaar de Skindet af den, hvoraf de laver Saraianes(?) til deres Skibe, og af dette Skind laver man gode Presenninger til Høstakke⁵.

¹ *Studi italiani di filologia indo-iranica* V, Suppl. Bologna 1908.

² Publiceret i FISCHER-ONGANIA, Tavle XIII. Sl. Navnetabellen i *Anecdota cartogr.* S. 16.

³ Mærkelig nok kaldes et Sted i Clavus' yngre Arbejde Østersøen „*mare Grolandiae*“, hvor der er ment „*mare Gotlandiae*“ (sl. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. tysk Udg. S. 139 & 193, dsk. Udg. S. 172 (130) & 195 (237)). FISCHER (*Entdeckungen*, S. 98) viser, at Nicolaus Germanus paa en Kopi af Clavus' Kort har sat Navnet „*Grone-landie pars*“ paa Skotland, altsaa en ganske lignende Forvexling.

⁴ Publiceret i GABR. MARCEL, *Choix de cartes et de mappemondes*, Paris 1896.

⁵ Fridtjof Nansen, der har beskæftiget sig med Hvalfangstens og Sælfangstens Historie, oplyser os om, at Historien om de store Fisk, som Søfolkene gaar i

Fig. 12. Udsnit af Verdenskortet i Marino Sanudos „Liber secretorum fidelium crucis“ efter Exemplaret i Cod. Tanner. 190 i Bodleian Library i Oxford (ikke tidligere publiceret). Øst opad.

Endelig paa Clavus' Tid begynder ogsaa de italienske Søkort at beskæftige sig noget livligere med de nordligste Egne, idet Andrea

Land paa og gør Ild op, tydeligvis skriver sig fra Sagnet om den store Fabel-fisk Kraken, et Sagn, der var almindelig udbredt i Norden og gaar igen i Æventyret om St. Brandans Rejse, hvor denne gik i Land paa Hvaløen og gjorde Ild op for at koge et Faar, hvorpaa hele Øen begyndte at svømme bort. Som noget bestemt Bevis for Hvalfangst, mener Nansen ikke, at Billedet og den tilhørende Legende kan opfattes. De Anvendelser af Fiskens Skind, som Legenden nævner, tyder efter Nansen snarere paa Fortællinger om Hvalros, som kan være blandet ind. — Fisker paa Billedet synes dog at fremstille en Hvalart.

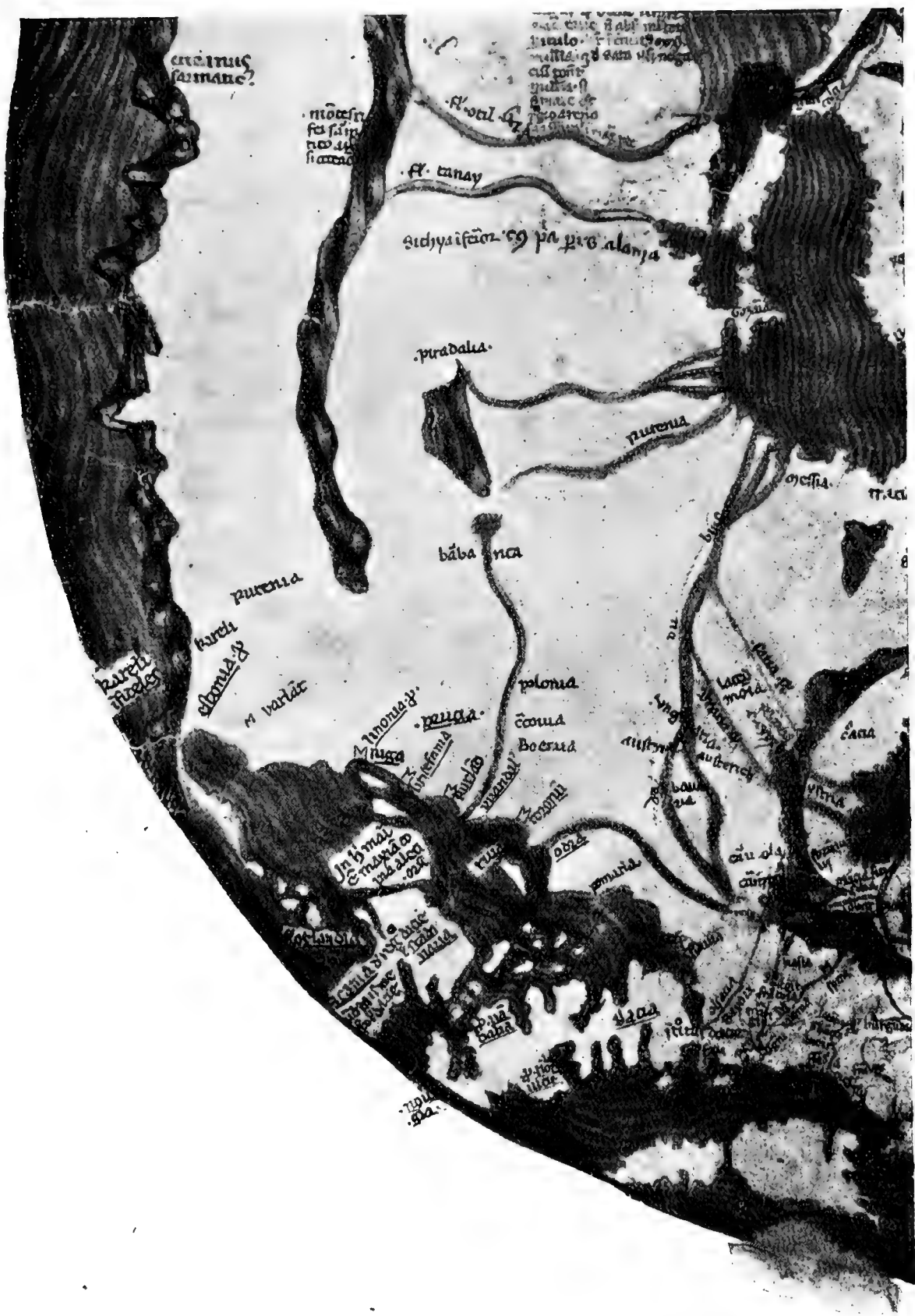

Fig. 13. Udsnit af Verdenskortet i Marino Sanudos „Liber secretorum fidelium crucis“ efter Exemplaret i Bibliothèque Nationale i Paris. Øst opad.

del Bianco¹ 1436 nordvest for Norge anbringer en Ø med Navnet „y^a Rouercha“, hvorpaa staar Navnet „stocfis“ (ɔ: Stokfisk)². A. E.

¹ Gengivelser af hans Kort fra 1436 og 1448 findes hos FISCHER-ONGANIA, Tavle XI. Om ældre Gengivelser se KRETSCHMER, Die italienischen Portolane, S. 130—32.

² I Formen „scozfixa“ genfindes Navnet paa Frisland (=Island) som Landsnavn i et spansk udateret Kompaskortatlas i Oxford (Cod. Rawlinson. B. 256).

Nordenskiöld tolker dette som Hvalrosøen og mener, at hele Fremstillingen refererer sig til Grønland og Island¹; men for Grønlands Vedkommende er denne Slutning vistnok forhastet; thi Hvalrossen kendtes ogsaa fra den gamle Verdens Have, og iøvrigt er Tolkningen „Hvalrosø“ noget problematisk; maaske er „Rouercha“ kun en Fordrejelse af Norges katalanske Navn „Noruecha“.

Paa sit Verdenskort tegner Andrea del Bianco oppe paa den nordligste Del af Fastlandskredsen en Halvcirkel med Billeder af nogle skindklædte Mennesker (Lapper, Samojeder eller muligvis Eskimoer) og tilføjer: „I denne Egn er der meget stærk Kulde, fordi den ligger under Nordenvinden (tramontana), og der lever Skovmennesker (eller: Menneskene fødes der som Skovmennesker)“. Alt dette viser, at der til de sydevropæiske Korttegnere stadig kom nye Efterretninger om Norden, som lidt efter lidt fandt Indpas paa Kompaskortene. Men et Land, der med nogenlunde Sikkerhed tør antages at skulle være Grønland, kan først paavises *efter* Clavus' Tid, paa et Tidspunkt, da hans yngre Kort var naaet til Italien. Dog skal det ingenlunde dermed være sagt, at Kompaskortenes Grønlandsbillede har nogen Sammenhæng med Clavus' eller andre tidligere Gengivelser af Landet. Alt tyder tværtimod paa, at dette ikke er Tilfældet. Thi Kompaskortene fremstiller hverken Landet som en Ø nord for Norge eller som en Halvø i Landsammenhæng med Rusland, men som en Ø langt ude i Atlanterhavet vest til sydvest for Irland, aabenbart en Fremstillingsmaade, vi ikke tidligere er stødt paa, og som hverken svarer til den ældste Opfattelse, som Adam af Bremen er Repræsentant for, eller til den lærde, nordiske Fremstilling, som Clavus føjede ind i det Ptolemæiske Verdensbillede.

Disse ældste sydevropæiske Kort med Grønland paa stammer fra ca. 1480—1500. Ude i Havet sydvest for F[r]ixlanda (ϝ: Island) tegner saaledes et katalansk Kort fra Majorca (Fig. 14) en rektangulær Ø med Navnet „Illa verde“, som efter Storms² sikkert berettigede Konjektur er en Oversættelse af Navnet „Grønland“³ ganske som „Viridis terra“ i Historia Norvegiae (sl. S. 86) og andetsteds (se S. 127—28).

¹ NORDENSKIÖLD, Studier och forskningar, S. 38; Facsimile-Atlas S. 53. Nordenskiölds Argument er, at Rouercha betyder Hvalros, fordi der i 1327 tales om grønlandsk Tiende erlagt i dentes de Roardo (Hvalrostænder). Hvalrossen hed ellers Rosmer og omtales ogsaa i Walkendorffs Beskrivelse af Finmarken. Norsk geogr. Selsk. Aarbog XII (1900—01), S. 12—13.

² Se STORM, Columbus på Island og vore forfædres opdagelser i det nordvestlige Atlanterhav. Norsk geogr. Selsk. Aarbog IV (1892—93), S. 81. Sl. NORDENSKIÖLD, Bidrag till Nordens äldsta kartografi, Tavle 5.

³ Monumenta historica Norvegiae, S. 75. Om Navnet „viridis terra“ se nedenfor S. 127 og Archiv d. Ges. für ältere deutsche Geschichtskunde, hrsg. von G. H. PERTZ, Bd. 6, Hannv. 1838, S. 851—52, hvor der aftrykkes et ganske sent Adam af Bre-

Da Fremstillingen af Frislanda (Island) og de derpaa optagne Stednavne tyder paa engelske Kilder som Gennemgangsled, er det rimeligt, at det er Handelen og Fiskeriet, som siden 1412 blev drevet paa Island fra Bristol, der har bevirket denne af de egentlige nordiske Kilder uafhængige Fremstilling. Paa en eller anden Maade har en Søkorttegner da opsnappet en Meddelelse om, at der sydvest for Island skulde findes et Land med Navnet Grønland. Om Selvsyn eller Iagttagelse kan der naturligvis ikke være Tale. Hele Fremstillingen har den udpræget skematiske Karakter,

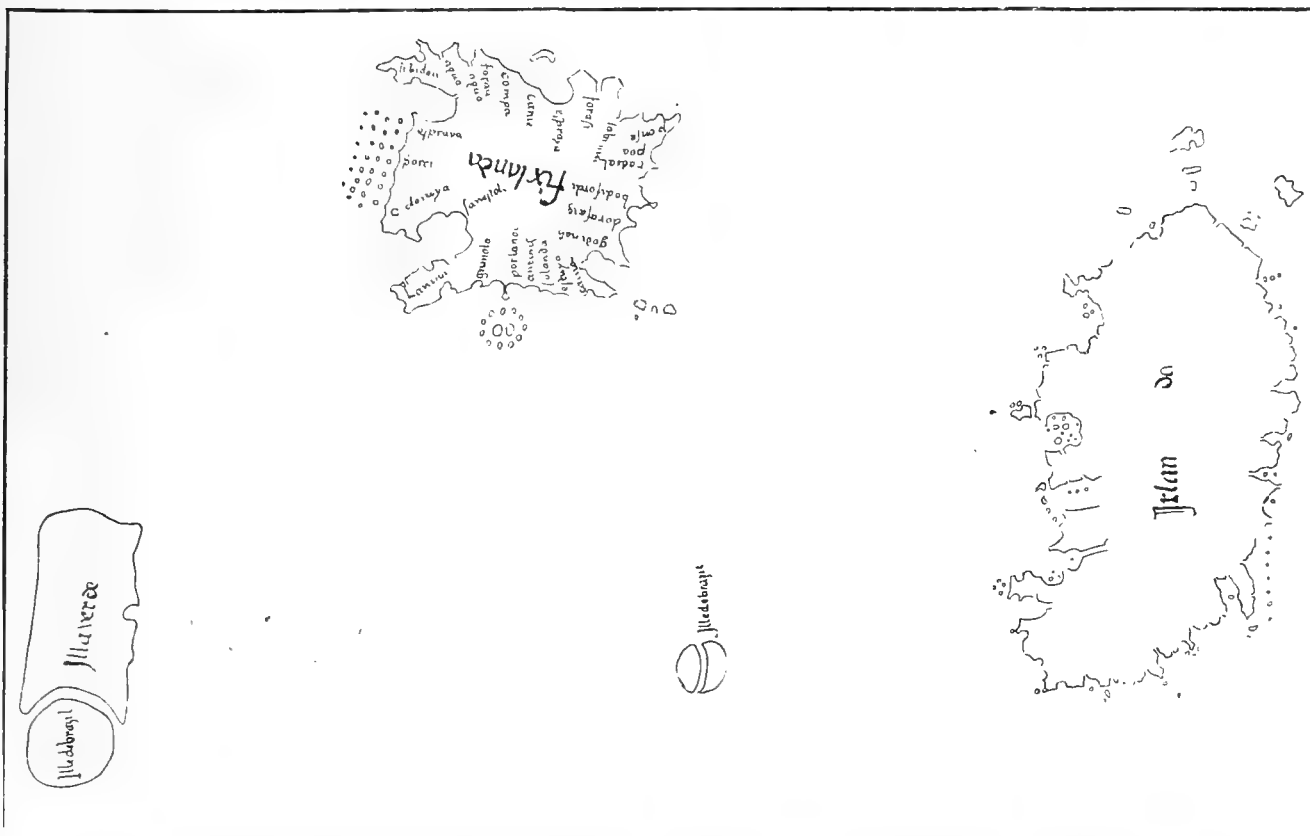

Fig. 14. Udsnit af katalansk Kompaskort fra ca. 1480–1500 i Bibliotheca Ambrosiana i Milano. Grønland (Illa verde) forneden tilvenstre. (Efter Norsk geogr. Selsk. Aarbog IV.)

som de sydlandske Søkorttegnere gav de Øer og Lande, som de kun kendte „von Hörensagen“ eller gennem Literaturen.

Dette Kort er ikke det eneste i sit Slags. Jos. Fischer har henvendt Opmærksomheden paa et Kort til, som findes i et Pariserhaandskrift (Cod. Par. lat. 4801) af Ptolemæus' Geografi fra den

møn-Skolie, der betegnes som „Hartenius ex fragmentis danicis“, hvori det hedder: „A Norwegia ad Islandiam sunt 14 duodenae leucarum in mari sive XIII. twelffte Wekesees, dat syn 168 Mile. Sub Islandia vsque ad *terram viridem* Gronlandt sunt circiter 14 duodenae. Ibi est unum promontorium et dicitur Huerff, ibique iacet nix perpetua et dicitur Hwideserck. A Hwideserek vsque ad Sunderbondt sunt 10 duodenae leucarum; a Sunderbondt vsque ad Norderbondt sunt 11 duodenae leucarum. A Norbundt vsque Hunenrioth sunt 17 duodenae leucarum, et ibi iacent homines ad interficiendum albos vrsos et Tauwallen“. Sl. ovfr. S. 5—6.

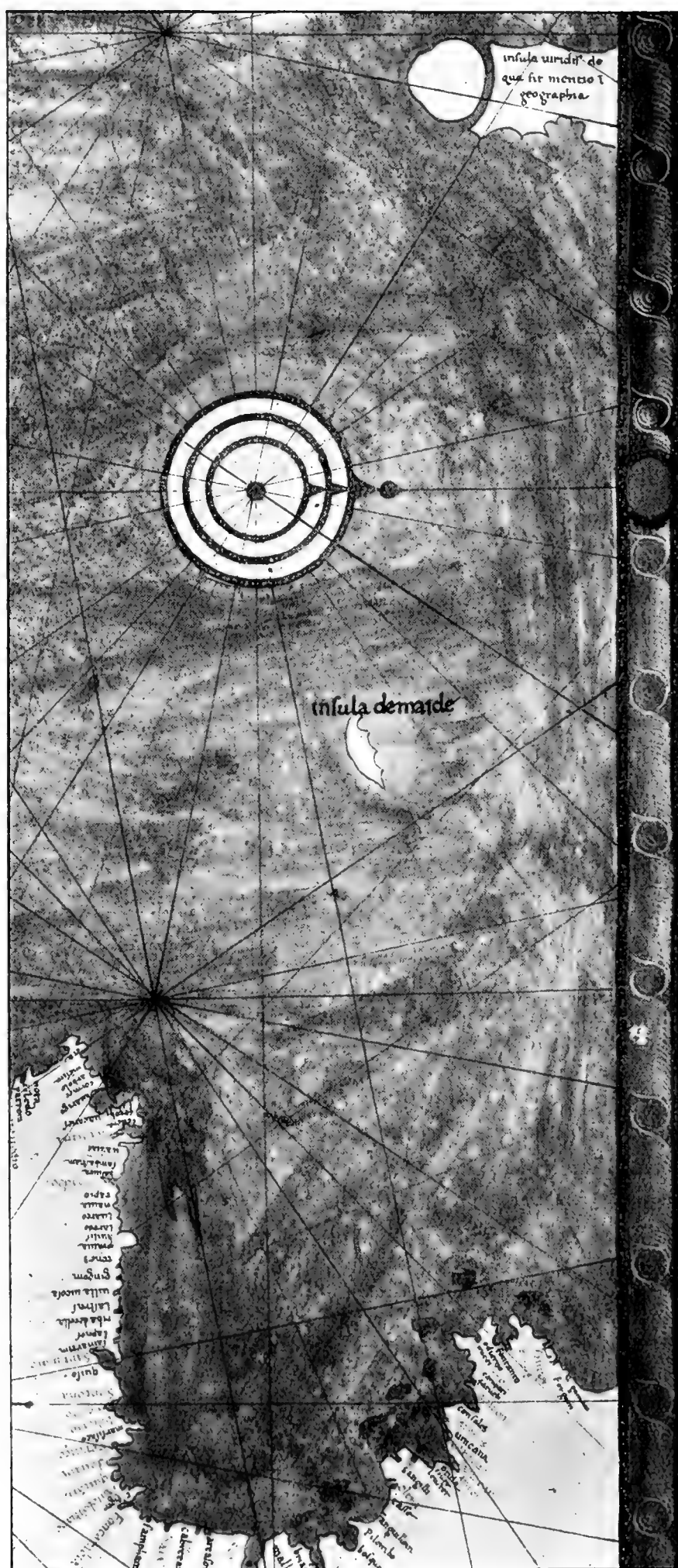

Fig. 15. Udsnit af et Kompasskort i et Ptolemeushandskrift i Bibliothèque Nationale i Paris fra Slutningen af det 15. Aarhundrede.
Groenland (insula viridis) foroven tilvenstre. (Ikke tidligere publiceret.)

sidste Halvdel af det 15. Aarhundrede¹. Allerbagerst (fol. 124^r) er her indføjet en Kopi af et Kompaskort over Atlanterhavet, muligvis af et af Grazioso Benincasas Kort fra ca. 1462—70. Navnene paa de sydligste Lokaliteter paa Afrikas Kyst, som Kortet angiver, „Rio do spesadores“, „Pracel d'arca“ og „Serra muito alta“ skriver sig fra Portugiseren Pietro di Sintras Opdagelsesrejse i Aaret 1462.

Paa dette Kort (Fig. 15) ser man længst mod Nord og lidt østligere end „Insulae fortunatae“ en firkantet aflang Ø eller Halvø med en cirkulær Ø under stikke frem fra Kortets nordre Rand. Paa Øen staar „Insula uiridis, de qua fit mentio in geographia“, d. v. s. „Den grønne Ø, som omtales i Geografien“.

Da Kortet her er ældre end 1492 og rimeligvis ogsaa end 1482, kender vi, fraset Adam af Bremen og Clavus, intet *geografisk* Værk, som omtaler Grønland nøjere, hvortil her kan sigtes.

Men i *Historia Norvegiae* omtales som sagt Grønland som „Viridis terra“ (sl. S. 86), og dette Værk har benyttet engelske Kilder og været kendt i Storbritannien i det 15. Aarhundrede og rimeligvis ogsaa før². Da nu „Illa verde“ og „Frixlanda“ efter Stednavnene paa det sidste at dømme³ er naaet til Katalanerne via England, saa er Kilden rimeligvis et engelsk Værk, der har benyttet *Historia Norvegiae*, og vi ender her som saa ofte ved Undersøgelser over Nordens ældre Geografihistorie i en Beklagelse af, at Englænderen Nicolaus af Lynn's Nordenbeskrivelse stadig er ukendt; thi man kunde netop tænke sig, at det har dannet det manglende Mellemlid, da hverken Adam af Bremens eller Clavus' Værker kan antages at ligge til Grund for *Insula viridis*-Fremstillingen. At slutte noget af Navnet „terra viridis“ i det Side 124, Note 3, citerede Adam af Bremen-Skolie gaar næppe an, saalænge Skoliets Oprindelse er ukendt, saa meget mindre som det vist snarere maa antages at høre til en Kursforskrift end til en geografisk Fremstilling.

Den grønne Ø, som Søkortene saaledes i den anden Halvdel af det 15. Aarhundrede, uafhængig af Clavus og maaske ikke saa længe efter hans Tid, fik anbragt i det nordlige Atlanterhav, levede videre paa Kortene i det 16. Aarhundrede, oftest som en Ø langt syd for et halvøformet Grønland af en anden Type, saa at der bliver flere Grønlande paa eet og samme Kort.

Vi finder saaledes hos Juan de la Cosa i Aaret 1500 en „y. verde“ tæt ved Nordamerikas Kyst (Fig. 22). Langt mod Syd i Atlanterhavet findes en „Insula viridis“ paa det saakaldte King-Hamy-Kort fra 1502 (Fig. 25). Hos Pedro Reinel anbringes der ca. 1505 midt i

¹ Jos. Fischer, *Die Entdeckungen der Normannen*, S. 99.

² *Monumenta historica Norvegiae*, S. XIX ff.

³ Sl. Norsk geogr. Selsk. Aarbog IV (1892—93), S. 79 ff.

Atlanterhavet en ret stor grønfarvet „y. uerde“ med en svagere grøn Tone paa en ved prikkede Linier afgrænset Del af Havet udenom Øen, saaledes som Kunstmanns Reproduktion viser¹. Paa et noget yngre af Kunstmann fremdraget Kort, hans Tavle 11, findes „I. uerde“ som en lille Ø helt nede ved Azorerne. Paa Waldseemüllers Verdenskort fra 1507 findes „uiridis insula“ som Ø vest for Kanalen mellem England og Frankrig ved Siden af en anden Fremstilling af Grønland længere mod Nord. Paa Schöners Globe fra 1515 (Fig. 37) findes en „insula Viridis“ ved Siden af to Grønlande af forskellige andre Typer. Hos Pietro Coppo findes 1528 nordøst for Kuba en meget stor „isola uerde“, som fylder en Del af det nordlige Atlanterhav². Paa et af Diego Riberos Kort fra 1529 er der en lille „y. verde“ langt syd for Island og paa Gaspar Viegas' fra 1534 en øst for Azorerne³. Noget senere kommer Navnet atter op paa sin rette Plads og sidestilles igen det nordiske Navn, idet der paa Nordenskortet i Ptolemæusudgaven trykt i Basel 1540 staar „Gronlandt id est Virens terra“ paa den Landtange, som mod Nord antages at forbinde den gamle Verden med den nye (se Figur i et senere Afsnit).

Til Gengæld finder man „grovelanda“ som en Ø mellem Irland og Labrador paa et vistnok en Del yngre Kort i Bibliotheca Riccardiana i Firenze, og langt syd derfor findes en Ø med Navnet „J. verde“⁴. Paa Nicolas Desliens' Verdenskort fra 1541 findes „y. verde“ midt i Atlanterhavet⁵. Paa Pierre Descelliers' store Verdenskort fra 1546 findes en lille „y^e. verde“ midt i det nordlige Atlanterhav som Dublet til en Grønland-Halvø nord for Norge, ganske som hos Diego Ribero⁶.

Paa yngre Kort gaar den grønne Ø stadig igen. Som nogle Exempler blandt flere kan nævnes Kort af Nicolaus de Nicolay 1560, Ruscelli 1561, Gastaldi 1562, Bertelli 1565 og Zaltieri 1566 samt de mange Søkort af Battista Agnese fra samme Tid⁷; oftest anbringes Øen i denne sene Periode tæt op ad Newfoundland; snart er den Kor-

¹ KUNSTMANN, Die Entdeckung Amerikas, Tavle 1. Sl. JOS. FISCHER & FR. v. WIESER, Die älteste Karte mit dem Namen Amerika, Innsbruck 1903, Tafel 7. Sl. FISCHER, Entdeckungen, S. 99, Note 3.

² KRETSCHMER, Die Entdeckung Amerikas, Tavle XIV, No. 5.

³ Sl. KRETSCHMER, l. c. Tavle XV, med NORDENSKIÖLD, Periplus, Tavle XLIX. G. MARCEL, Reproductions de cartes et de globes, Paris 1893, Tavle 4.

⁴ Se KRETSCHMER, l. c. Tavle XXXIII. Rimeligvis findes samme mærkelige Dobbeltfremstilling af Grønland som to Øer med forskelligt Navn paa Søkort Nr. 11 i Archivio di Stato i Firenze; thi dette Kort og det i Bibliotheca Riccardiana synes at være kopieret efter hinanden; sl. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. tysk Udg. S. 208, dsk. Udg. S. 209 (251). Øen „grovalanda“ findes ialtfald paa Søkort Nr. 11.

⁵ Se H. HARRISSE, John Cabot, London 1896, S. 94.

⁶ Se NORDENSKIÖLD, Periplus, Tavle LI.

⁷ Se Periplus S. 165 & 183, Tavle XXIV & XXVII. KRETSCHMER, l. c. Tavle XIX.

tenes eneste Grønland, snart har man et Gruntlandia eller Grontlandia eller Engroneland som Dublet meget højere mod Nord¹. Øen kom ind paa Mercators og Ortelius' Verdenskort og derfra paa talrige andre. Den kan paavises endnu over 200 Aar efter Landets Genopdagelse i 1576.

Vi kommer altsaa til det Resultat, at sydevropæiske Kompaskorttegnere i anden Halvdel af det 15. Aarhundrede — ialtfald efter 1412 — rimeligvis gennem en engelsk Kilde, og da snarest Nicolaus af Lynns Værk om Norden, har faaet Kundskab om Existensen af en „Insula viridis“ — en grøn Ø — sydvest for Island, en Form for Grønlands Navn, der rimeligvis maa føres tilbage til Historia Norvegiae's „Viridis terra“. Denne Fremstilling af Grønland som „den grønne Ø“ midt ude i Atlanterhavet holdt sig til Slutningen af det 18. Aarhundrede jævnsides med Clavus' Fremstilling og de andre nye Typer, der dukkede op, og den grønne Ø findes oftest paa samme Kort som de nyere Grønlandsbilleder, men næsten altid længere mod Syd nede i Atlanterhavet.

V.

NICOLAUS GERMANUS OG HENRICUS MARTELLUS.

Clavus' ældre Kort (Nancykortet) synes ingen Udbredelse at have faaet og overhovedet ikke at være blevet bekendt for Datidens Geografer med Undtagelse af Kardinal Fillastre. Vi kan ialtfald ikke paavise et eneste Spor af det udenfor Nancyhaandskriftet.

Det yngre Værk er rimeligvis ogsaa forholdsvis sent kommet Geografer og Korttegnere i Hænde. Vangensten mener at kunne paavise, at Michel Beheim, der besøgte Danmark og Norge 1450, har

¹ Paa et italiensk Søkort af Matheus Prunes fra Maiorca fra 1586 (se NORDENSKIÖLD, Bidrag till Nordens äldsta kartografi, Tavle 8) findes der et „gorlanda“ paa en Ø eller Halvø, som stikker frem fra Kortets Ramme. Om dette er „Porlanda“ (Portland), Islands Sydspids (sl. Norsk geogr. Selsk. Aarb. IV, S. 81), der af og til optraadte som selvstændig Ø, eller „Grolanda“ = Grønland, er ret usikkert. I alle Tilfælde tilhører Kortet en yngre Periode og en Tid, hvor de primitive og forældede Søkort-Fremstillinger har mistet Interessen, og hvor Grønlands rigtige Navn kan være hentet mængstedsfra og altsaa ikke er noget mærkeligt Fænomen, saaledes som det var et Aarhundrede tidligere.

kendt Værket; men det er usikkert, om denne Formodning er berettiget¹.

Derimod er det sikkert, at Kortet i det yngre Værk (det originale A-Kort), eller snarere en Kopi af det, senest en Gang i Tiden 1460—70 er naaet til Italien; thi paa den Tid begynder den tyske Korttegner, Præsten Nicolaus Germanus, der virkede i Firenze, at optage en Kopi af A-Kortet i de Pragthaandskrifter af Ptolemæus' Geografi, hvormed han fra sit Værksted forsynede Italiens Paver og Fyrster mod passende Betaling². Men da A-Kortet hos Nicolaus Germanus ingen Titel har, og Clavus' Navn overhovedet ikke nævnes noget Sted i hans Haandskrifter — ikke en Gang paa det Sted i Dedikationen, hvor Nordenskortet omtales³ — er det rimeligst at antage, at Nicolaus Germanus har faaet fat i en anonym Kopi af Clavus' Kort uden den tilhørende Text. Dette er saa meget rimeligere, som de to Mænd, Francesco Berlinghieri og Henricus Martellus, der senere i Hovedsagen uafhængig af Nicolaus Germanus benyttede eller kopierede A-Kortet, heller ikke nævner Clavus' Navn og ikke røber noget Kendskab til det yngre Værks Text (Wienertexten); ja Martellus laver endog selv en kort Text som Følgeblad til sin Kopi (Fig. 10)⁴. Desuden benytter, som vi skal se, Nicolaus Germanus A-Kortet paa en Maade, der viser, at han ikke tør antages at have kendt den tilhørende Text.

Naar vi ikke har gengivet nogen af de fire samtidig udarbejdede Renskrift-Kopier af Clavus' A-Kort, som Nicolaus Germanus har udført, men foretrukket Martellus' yngre Kopi, er Grunden den, at Nicolaus har omtegnet Kortet i den af ham selv opfundne trapezformige Projektion, der rummer færre Fordele end den af Ptolemæus anbefalede koniske, men, som Opfinderen med Rette fremhæver, er langt lettere at benytte⁵. Ved denne Omtegning er A-Kortet og dets Fremstilling af Grønland undergaaet en væsentlig Ændring. Ikke blot synes paa Grund af den ændrede Projektion Landet at dreje stærkere i Sydvest og den vidtstrakte Landforbindelse med Rusland at svinde ind, men Nicolaus Germanus har ved Omtegningen flyttet Navnene paa Grønlands Østkyst længere mod Nord, naturligvis for

¹ OVE C. L. VANGENSTEN, Michel Beheims Reise til Danmark og Norge i 1450. Vidensk. Selsk. Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse 1908, Nr. 2. Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Claussøn Swart, S. 244—45 & 51. Sl. Archivio storico italiano, Ser. V, Tomo 39, Firenze 1907, S. 6—7.

² En udmærket og paa originale Dokumenter hvilende Skildring af Nicolaus Germanus' Virksomhed findes i JOS. FISCHER, Die Entdeckungen der Normannen, S. 75—89 & 113—26.

³ Se FISCHER, Entdeckungen, S. 119—20 (det kursiverede Stykke).

⁴ Bilag 1 i BJØRNBO & PETERSENS Clavusmonografi.

⁵ Sl. FISCHER, Entdeckungen, S. 83 & 118.

at bøde paa Misforholdet mellem den og Vestkysten; samtidig hjælper en bred Bjærgkæde ham til at skjule en Del af Landforbindelsens øde Kyst; men Bjærgkæden har han vistnok paa egen Haand gjort bredere for at faa den til at dække og fylde bedre¹.

Vi gengiver derfor Martellus' betydelig yngre Kopi, som har bevaret den af Clavus anvendte ækvidistante Projektion. Grønland er paa denne Kopi kun lidet forvansket, og Navnene paa Østkysten kun rykket ganske lidt mod Nord. At Kopien, som Jos. Fischer har paavist, paa *andre* Punkter har undergaaet Ændringer, der hidrører fra det i Ulm 1482 trykte Nordenskort (Fig. 19), vedrører os ikke her².

Foruden denne Martellus' A-Kort-Kopi (Fig. 10), som findes i et Ptolemæus-Haandskrift i Firenze og altsaa er yngre end Aar 1482, og de omtalte fire kort efter 1466 samtidig udarbejdede A-Kort-Kopier i Nicolaus Germanus' Ptolemæus-Haandskrifter, er der endnu et A-Kort (Fig. 16), som i Hovedsagen er kopieret direkte efter den første Kopi, der kom til Italien. Dette Kort findes i et Haandskrift, som er fuldt af Kort og Forklaringer, indført bag i en Afskrift af Chr. Bondelmontes Beskrivelse af Kykladerne, altsaa et Bondelmonte-Haandskrift, der har været anvendt som Kladdebog.

Efter Jos. Fischers Undersøgelser³ af dette Haandskrift skyldes den ældste Del af det Nicolaus Germanus, den yngre Del og adskillige Rettelser Henricus Martellus. Navnlig ved Kortene er det imidlertid vanskeligt at afgøre, hvor den enes Arbejde holder op og den andens begynder. A-Kortet er dog, som det synes⁴, i det væsentlige en Skizze eller Kladde, som Nicolaus Germanus har tegnet, men

¹ Se Reproduktionerne af Nicolaus Germanus' A-Kort-Kopier: NORDENSKIÖLD, Periplus, S. 85; Facsimile-Atlas, Tavle XXX; Bidrag till Nordens äldsta kartografi, Tavle III. Jos. FISCHER, Entdeckungen, Tavle II & IV.

² Sl. Jos. FISCHER, Die kartographische Darstellung der Entdeckungen der Normanen. Amerikanisten-Kongress Stuttgart 1904, Stuttg. 1906; BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Cl. Swart, S. 43, Note 1.

³ Jos. FISCHER, Die kartographische Darstellung etc., Stuttg. 1904, S. 37.

⁴ Vi har tidligere været tilbøjelige til at antage, at dette af os som A₆ betegnede A-Kort var det yngste af de 6 ældre A-Kort-Kopier og var tegnet af Martellus, men mener nu at maatte give Fischer Ret i hans Antagelse, at det er tegnet af Nicolaus Germanus selv, dels paa Grund af de gode Grunde, Fischer anfører, dels fordi en nøje Sammenligning af Skriften paa A₆ (Fig. 16) og paa A₁ (Fig. 10) og andre sikkert af Martellus selv tegnede Kort (Anecdota cartographica, Facs. II—III) ikke synes at tyde paa, at de er skrevet af samme Haand (læg f. Ex. Mærke til a'ernes Skrivemaade og den Façon, hvorpaa et Ord som promontorium forkortes). Men samtidig bliver det noget tvivlsomt, om Nicolaus Germanus personlig har udført de fire Pragtkopier af A-Kortet i hans Ptolemæus-Haandskrifter; thi Skønskriften paa disse fire Kort staar ikke Kurrentskriften paa A₆-Kortet saa nær, at man tør være overbevist om, at de er tegnede af samme Haand.

Fig. 16. Udsnit af Nicolaus Germanus' ældste kopi af Clavus' yngre kort (A-Typen) fra ca. 1467, altså ældre end den i Fig. 10 gengivne kopi af samme kort, men omtegnet i trapezformet Projektion og udført som løst henkastet Skizze. Opbevares i Bibliotheca Laurenziana i Firenze.
Efter Fotografi tilhørende Overbibliotekar E. W. Dahlgren i Stockholm.

hvor Martellus har føjet flere Navne til og foretaget Rettelser og Ændringer. Paa Grønland forekommer f. Ex. de to nordligste Navne paa Østkysten alt for langt mod Nord skrevet med een Haand (Nicolaus Germanus'), men desuden længere mod Syd skrevet med en anden Haand (Henricus Martellus'). Det er ikke urimeligt at antage, at denne A-Kort-Kopi i sin oprindelige Skikkelse er Nicolaus Germanus' første skizzemæssige Gengivelse af Clavus' A-Kort i den nye, trapezformige Projektion. Men den nøjere Undersøgelse af Navnene viser, at selv om dette og de 5 ovennævnte A-Kort delvis er indbyrdes afhængige og delvis afhængige ogsaa af andre Kort (B-Typen), saa er de dog i det væsentlige *alle* udarbejdede efter et A-Kort, som nu er tabt, d. v. s. Clavus' Originalkort eller den Kopi deraf, som kom til Italien.

Omkring Aar 1480 er dette samme Clavuskort, som aabenbart er gaaet fra Haand til Haand blandt de i Italien virkende Kosmografer, blevet benyttet af Francesco Berlinghieri, dog ikke til at tegne Kort efter, derimod til at supplere hans versificerede italienske Oversættelse af Ptolemæus' Geografi; men da Berlinghieri kun tager Hensyn til Østersøkysterne, vedrører hans løjerlige Vers os ikke her¹.

I det følgende vil det være vor Opgave at paavise den Skæbne, Clavus' Grønlandsfremstilling fik i de tyske og italienske Korttegnernes Hænder bortset fra de nævnte 6 ligefremme Kopier af Kortet. Thi desværre lader det sig stadig ikke paavise, at Astronomen Paolo Toscanelli, som i Firenze i Aaret 1474, faa Aar efter, at Clavus' Kort dukker op netop i denne By, undfangede Planen til Columbus' første Rejse, har kendt Clavus' Værk eller Kort og ad denne Vej faaet en Impuls til sin Idé om at søge Kina ved at sejle fra Evropa mod Vest. Thi ved at lade Grønland hænge sammen med Asien og antage, at Mandeville var kommet til Norge ved at sejle fra Kina syd om Grønland, havde Clavus jo, som vi har set, aabent udtalt sig for Muligheden af den Rute, Toscanelli fik Columbus til at prøve paa en sydligere Bredde og i modsat Retning.

1. a-TYPEN.

De Korttegnere, der fik Clavus' Kort i Hænde, maatte være klare over, at det ikke blot var Ptolemæus' Germanienskort (4de Tavle over Evropa), der var forældet og maatte tegnes om. Samtidig med at dette kom til at foreligge i den nye Skikkelse, Clavus gav det, maatte to andre Kort hos Ptolemæus forandres, nemlig Sarmatienskortet (8de Tavle over Evropa) og fremfor alt Verdenskortet.

Ændringen af Sarmatienskortet vedrører os ikke her, Verdens-

¹ Se BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Cl. Swart, S. 252—54.

kortets til Gengæld saa meget mere; thi her blev der foretaget en Udvidelse og Forandring af Clavus' Type, som fik en meget indgribende Betydning i Kartografiens Historie.

Undersøger man Længdegraderne paa Clavus' to Kort nøjere, vil man se, at han samtidig med, at han udtalte Anskuelser om Jordens Udstrækning mod Nord, der stred baade mod Ptolemæus' og andre Klassikeres Opgivelser, meget forsigtig holdt sig indenfor den af Ptolemæus givne Ramme, naar Talen var om Udstrækningen mod Vest. Paa det ældre Kort naar hans Længdegrader til 7° ø. L. (Grønlands Sydspids), d. v. s. omtrent saa langt mod Vest som den nuværende Grænse mellem Spanien og Portugal. Paa det yngre Kort (A-Kortet) lægges Grønlands sydvestlige Punkt paa $9^{\circ} 15'$ ø. L., d. v. s. omtrent saa langt mod Vest som en Linie midt igennem Spanien og langs Irlands Vestkyst, efter Ptolemæus' Fremstilling af disse Lande at regne. Med andre Ord: Nordhavet er hos Clavus i Sammenligning med Evropa gengivet i stærkt formindsket Maalestok, i den Grad, at Grønland kommer til at ligge med sin Sydspids paa Færøernes Plads, medens Vestkysten ligger paa Halvvejen mellem Norge og Island. Vejen fra Norge til Kap Farvel er formindsket til omtrent en Fjerdedel af den virkelige.

Er det for at holde sin Fremstilling inden for Ptolemæus' Gradnet, at Clavus saaledes klemmer det nordlige Atlanterhav sammen? At gaa udenfor Ptolemæus' Gradnet og skulle regne med vestlig Længde, eller med Tal op til 360° , vilde vistnok have sat Clavus i en meget pinlig Forlegenhed; men de godt 9 Grader, han endnu havde at løbe paa, kunde han jo ialtfald have brugt ved at lægge Grønlands Sydvestpunkt ud paa 0° . Naar han ikke gjorde det, maa man nærmest antage, at han slet ikke har følt sig fristet til at overskride Ptolemæus' 0-Meridian, men virkelig har undervurderet Afstanden til Grønland saa stærkt, som hans Kort viser. Der var ved Længdeberegninger ikke saaledes som ved Breddeberegningen i Norden iøjnefaldende Naturfænomener at støtte sig til, heller ikke Observationer som de i Roskilde og maaske enkelte andre Steder foretagne af Solhøjde og længste Dags Varighed. Midnatssolen var et Faktum, som tvang til at opgive Oldtidens Ideer om det beboelige Lands Udstrækning mod Nord; men den Art øjensynlige Beviser for at være kommet udover Ptolemæus' 0-Meridian mod Vest fandtes der ikke. Hertil kom, at de Sejladstider, der blev opgivet for Nordhavets Vedkommende, i Sammenligning med den i det sydlige Evropa anvendte Rejsehastighed, var saa smaa, at Nordhavet maatte skrumpes ind, naar man tegnede Kort efter de gamle nordiske Kursforskrifter og deres Distanceangivelser¹.

¹ Sl. FR. LUDWIG, Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrhundert, Berl. 1897, S. 185—86.

Man tænker ikke saa meget paa dette Misforhold, naar man ser paa Clavus' Kort og ikke just lægger Mærke til Englands og Irlands Størrelse og Beliggenhed; men naar A-Kortenes Grønland anbringes paa Ptolemæus' Verdenskort, opdager Øjet strax hele Forkertheden (se Fig. 17), som iøvrigt virker endnu mere stødende paa Grund af den koniske Projektion.

Den, der først anbragte Grønland paa Ptolemæus' Verdenskort, var Nicolaus Germanus. Medens han i 1466 tilbød Hertug Borso af Este i Modena et af sine Pragthaandskrifter af Ptolemæus' Geografi uden Nordenskort og med det uforandrede antike Verdenskort, udsendte han, som vi har set, i de følgende Aar i det mindste 4 samtidig udarbejdede Exemplarer med Nordenskort af A-Typen og korrigerede Verdenskort i, og disse 4 Verdenskort er de ældste, paa hvilke Grønland forekommer. Thi nogen *Kladde* til dette korrigerede Verdenskort — saaledes som til A-Kortet — finder man ikke i Nicolaus Germanus' S. 131 omtalte Kladdebog; der er i den et korrigeret Verdenskort, men det er tegnet af Henricus Martellus efter 1487, altsaa tilføjet ca. 20 Aar efter at Nicolaus Germanus skabte a-Typen.

Denne Betegnelse for det efter A-Typen korrigerede Verdenskort er valgt af Jos. Fischer¹, der har indset, at der med det rettede Verdenskort var indført noget væsentlig nyt ud over A-Typen. Det er der ogsaa, ikke saa meget mod Vest og Syd — thi der kopierer Nicolaus Germanus, som Fig. 17 viser, A-Kortet ganske korrekt — men mod Nord.

I sine Texter udtaler Clavus sig, som vi saa, meget tydelig om et Polarkontinent omkring Nordpolen fra Grønland helt over til Kina; men han vogter sig vel for at fremstille dette paa sine Kort. Har han forsøgt det, er han snart blevet overbevist om, at han her var kommet ud i noget, han ikke magtede. I Marinus' Projektion kunde Polen ikke komme med, og selv om Ptolemæus' Kegleprojektion kunde give et Billede af Polen, saa har den dertil fornødne Udvidelse af det ptolemæiske Verdenskorts Projektionsflade oversteget Clavus' Forstand. Han resignerede derfor paa Fremstillingen af Egnene nord for 70—75° n. Br. og undgik derved alle de Vanskeligheder, som har frembudt sig for dem, der ønskede at fremstille Terrænet om selve Polen samtidig med en Del af Egnene syd for Polarcirclen. Han undgik ogsaa at angive noget bestemt om den Maade, hvorpaa Grønland hang sammen med Østasien, og slap for at vise Grænserne for det antagne Polarkontinet, om hvilket han intet vidste og intet kunde vide udover Opdagelsen af Svalbarði nord for Nordhavet.

¹ JOS. FISCHER, Entdeckungen, S. 85.

Fig. 18. Udsnit af Verdenskortet i Henricus Martellus' „Insularium illustratum“; a-Type med Grønland foroven tilvenstre som navnlos Halvo.

denne Fremstillingsmaade vel nok den mest naturlige og den, hvorved der ved A-Typens Indførelse paa Ptolemæus' Verdensbillede skete det mindst mulige Brud paa dette.

Paa Nicolaus Germanus' a-Kort ser man altsaa, at det nytilkomne Grønland og dets Landforbindelse med Rusland overskrider Grænserne for den klassiske Fastlandskreds — om end langt fra i den Grad, Clavus tænkte sig — og saaledes ser man det endnu, endog i udpræget Grad, paa a-Kortet i Henricus Martellus' store Ptolemæus-haandskrift¹. Men paa Verdenskortet i Martellus' „Insularium illustratum“ (Fig. 18)², hvortil Kladden, som omtalt S. 135, findes i hans og Nicolaus Germanus' fælles Kladdebog, er Fremstillingen ændret saaledes, at Grønland i en endnu mere sammentrykket og afskaaret tarmagtig Form er kommet *indenfor* Rammen.

Henricus Martellus havde en dristig Haand, naar det gjaldt at ændre Ptolemæus' Verdenskort. Han omdannede de gamles Afrika helt og indførte de nye Opdagelser fra Bartolemeo Diaz' Rejse i Aaret 1487 derpaa. Han optog en Mængde Navne og Landkonturer fra Kompaskortene (f. Ex. deres England og Irland), og han gik for saa vidt tilbage til Fastlandskredsen, som han ligesom paa Middelalderens Verdenskort lagde Oceanet *helt* udenom den gamle Verdens Fastland, hvad Ptolemæus ikke gør paa sit Verdenskort.

Hvad der hjalp Martellus ved denne hans Omdannelse af Fortidens Verdensbillede, var, at han vel beholdt Ptolemæus' Kegleprojektion, saaledes som Fig. 18 viser, men kastede hele Gradnettet bort. Uden at støde an mod de Stedsbestemmelser, der for Grønlands Vedkommende havde bundet den oprindelige a-Kort-Fremstilling, kunde han foretage de vilkaarlige Ændringer, der maatte til, for at faa Grønland ind i Rammen. Han havde dermed emanciperet sig fra Tallene baade hos Ptolemæus og Clavus. Det var naturligvis ogsaa den nemmeste Maade at løse Vanskelighederne paa — men tilfredsstillende var den ikke.

Den saaledes fremkomne a-Type, som har foreligget færdig fra Martellus' Haand i Tiden lige omkring Aaret 1492, blev i en Række Aar i det væsentlige holdt nede af den saakaldte b-Type, og først i 1513 naaede den, som vi skal se, ind i den trykte Literatur.

¹ Dette Verdenskort, som findes i A₁-Haandskriftet: Cod. Magliab. XIII. 16 i Bibliotheca Nazionale i Firenze, er ikke publiceret. Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Cl. Swart, S. 20 & 23.

² Dette Verdenskort foreligger i Renskrift i to Exemplarer, det ene i British Museum (Addit. 15760), det her publicerede, det andet i Universitetsbiblioteket i Leiden (Cod. Voss. 23.2°), hidtil ikke publiceret. Sl. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 21 & 33, og i Anecdota cartographica, S. 5—6.

2. B- og b-TYPEN.

Efter at have udarbejdet de fire Haandskrifter af Ptolemæus' Geografi med A- og a-Kort i, tog Nicolaus Germanus fat paa et nyt Sæt Pragtafskrifter af samme Værk. Der kom i dem flere nye Kort over forskellige Lande i Evropa. I de tre kendte Exemplarer af dette nye Oplag — om man tør bruge dette Ord om haandgjorte Afskrifter — blev Clavus' yngre Kort atter optaget, men i en mod Nord stærkt ændret Skikkelse. Grønland er blevet anbragt paa en hel anden Plads end paa A-Typen, idet det er flyttet op nord for Norge, medens Island er rykket langt op mod Nordvest paa Grønlands Plads. Den fremkomne Type har man givet Navnet B-Typen. Den har længe været kendt under Navn af Donistypen¹ eller Ulmerkortet, idet det ældste trykte Kort af denne Type findes i den ovenfor omtalte Ptolemæusudgave, som Bogtrykkeren Leonard Hol publicerede i Ulm 1482 og Johs. Reger fra Kemmat optrykte sammesteds 1486. Det er gengivet paa vor Fig. 19. For nogle faa Aar siden fandt Jos. Fischer i Schloss Wolfegg i Württemberg det hidtil ukendte Pragthaandskrift fra Nicolaus Germanus' Værksted, som Bogtrykkerne havde kopieret i deres trykte Udgaver, og to andre Ptolemæus-Haandskrifter med B-Kort i fra samme Værksted blev kort efter fundet i Firenze og Rom².

Sammenligner man A-Kortet (Fig. 10, 11 & 16) med B-Kortet (Fig. 19), ser man snart, at B-Typen ikke blot er fremkommet ved, at Grønland har skiftet Plads, men at dets Form er blevet ganske forandret og Stednavnene blandet hulter til bulter imellem hinanden. Tanken om det Polarkontinent, som Clavus tænkte sig A-Kortet fortsat i mod Nord, er ligesom paa a-Typen opgivet, idet man ser Ishavet baade vest og nordøst for Grønland. Endelig er Grønlands egentlige Landsnavn „Gronelandia“ eller „Gronelanth“ sløjft, og Navnet „Engronelant“ (ɔ: en Grønlands aa; sl. S. 106) ophøjet til Hovednavnet paa Landet. Med andre Ord: B-Tyen er en tilsyneladende umotiveret og i Udførelsens Enkeltheder ganske vilkaarlig Forvrængning og Ødelæggelse af Clavus' Fremstilling af Grønland. Alt, hvad der i hans Grønlandsbillede havde Lighed med Virkeligheden, er forsvundet. Folkeviseverset, som endnu paa A-Kortene trods Udeladelser og Afskriverfejl tydelig kan følges næsten fra Ord til

¹ Navnet „Donis“ skriver sig fra Betegnelsen „Donnus“ (ɔ: Dominus) Nicolaus Germanus“. Saaledes skrev den bekendte Korttegner sig, som man kan se det i hans Haandskrifter ved hans Dedikation til Pave Paul II, der er aftrykt i Ulmerudgaverne 1482 og 1486. Sl. FISCHER, Entdeckungen, Forsatstavle og Bilag 6.

² Sl. FISCHER, Entdeckungen, S. 78 ff. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. dsk. Udg. S. 30—33 (72—75), tysk Udg. S. 20 & 22.

Ord, genfindes paa B-Kortet kun i løsrevne Brokker, som er kommet ud af den rette Orden, og dette viser bedst af alt, at Nicolaus Germanus ikke har anet, at de grønlandske Stednavne dannede et Vers, og at hans B-Types Grønland er blevet lavet aldeles, som Lunet og Tillældet vilde, uden mindste Respekt for Overleveringen.

Hvorfor har Nicolaus Germanus foretaget denne brutale Forvanskning af det, der var noget af det bedste i det Kort, som den stedkendte Nordbo havde tegnet? Kan en saadan Forvanskning finde Sted uden en alvorlig Grund, og kan en blot nogenlunde plausibel Grund paavises?

Først og fremmest vil man naturligvis drage den Slutning, at Nicolaus Germanus umulig kan have kendt Clavus' Værk i dets Helhed, men maa have faaet fat i en anonym Kopi af A-Kortet uden at vide, hvilke Grunde der var til at have mere Tillid til dette Kort end til alle andre Beretninger om Norden; men altfor sikkert skal man dog ikke bygge paa denne Slutning. Vi vil senere se, at en saa fremragende Geograf og Matematiker som Johann Schöner, skønt han kender og optrykker store Dele af Wienertexten, og utvivlsomt har kendt a-Kortene i den lige udkomne Ptolemæusudgave (Strassburg 1513), dog tegner sit Grønland uden den rette Hensyntagen til Clavus' øjensynlige Autoritet. Ja! hele Grønlands ældre kartografiske Historie indeholder saa mange forbløffende Beviser paa Korttegnerens for moderne Øjne næsten haarrejsende Respektløshed og Kritikløshed overfor deres Kilder, at man bliver forsigtig med at drage Slutninger grundede paa Kartografernes videnskabelige Evner og Metode. — Alligevel er der af forskellige andre Grunde, som vi ovenfor har berørt, Aarsag til at antage, at Nicolaus Germanus ikke har kendt Clavus' Nordensbeskrivelse, men kun hans Kort, og at han ikke har været klar over, hvor vel underrettet Clavus var i Sammenligning med alle de andre latinske Forfattere, der udtalte sig om Norden.

B-Typens Oprindelse er blevet forklaret paa tre Maader.

Nordenskiöld mente, at A-Kortet skrev sig fra det 13. Aarhundrede, d. v. s. fra en Tid, da man ikke kendte Kompassets Misvisning, og at en Kartograf i det 15. Aarhundrede havde omtegnet Kortet med Hensyntagen til Misvisningen, som man i Mellemtiden havde lært at kende¹. Denne Forklaring gælder ikke — simpelthen fordi vi nu ved, at A-Kortet ikke er tegnet i det 13., men i det 15. Aarhundrede, at dets Grønland er lavet paa Grundlag af ældgamle Sejladsregler, og ialtfald i det væsentligste uden Hensyntagen til Kompasset, og omtegnet af en Mand, der havde en humanistisk-kirkelig

¹ NORDENSKIÖLD, Om bröderna Zenos resor. Studier och forskningar, S. 46.

Uddannelse, men ganske øjensynlig intet Kendskab til Nautik og Søkortteknik. Iøvrigt vilde Hensynet til Misvisningen ikke have medført en saa radikal Ændring af enkelte Landes Beliggenhed og Konturer som den, der ved Overgangen fra A-Typen til B-Typen er sket med Grønland og Island, samtidig med at hele det øvrige Kort var forblevet ganske uforandret.

Fr. v. Wieser har ment, at B-Typen er opstaaet ved, at to nordiske Kort, et over Grønland og et over Skandinavien, er blevet arbejdet sammen, og at der samtidig er sket en Forvexling eller Identifikation af Navnene „Engronelant“ (en Grønlands aa) paa Grønland og det enslydende „Engronelant“ (ɔ: Engromeland = Ångermanland) i det nordlige Skandinavien¹. Kombinationer og Forvexlinger af lignende Art er saa almindelige — ikke mindst i Grønlands kartografiske Historie — at det kildekritisk set er fuldt berettiget at operere med Hypoteser som v. Wiesers. I det foreliggende Tilfælde er der dog ingen Plads for en saadan Hypotese nu, da vi ved, at den Mand, der skabte B-Typen, havde begyndt med at knæsatte A-Typen og kopiere den. Han havde altsaa et *helt* Nordenskort for sig, som han lavede om paa, ikke to, han flikkede sammen.

Jos. Fischers Forklaring derimod er baade den mest naturlige og den, der passer med Udviklingen, saaledes som vi nu kender den. Han antager, at Nicolaus Germanus har flyttet Grønland af Hensyn til de Anskuelse om dette Lands Beliggenhed, som var gængse i Syden i det 15. Aarhundrede. Han henviser i saa Henseende dels til de Noter vedrørende Norden, som Kardinal Fillastre havde indført i sin Afskrift af Ptolemæus' Geografi, før han fik fat i Clavus' ældre Værk, dels til Halvøen „Grinland“ *nord* for Rusland paa det genuesiske Verdenskort fra 1447² eller 1457 (Fig. 6). Dette sidste Dokument, et Verdenskort udarbejdet i Italien faa Decennier, før B-Typen blev til, og opbevaret i den By, hvor Nicolaus Germanus virkede, vilde være ret afgørende som Bevis for Rigtigheden af Fischers Forklaring; men desværre er det, som nævnt S. 80, meget tvivlsomt, om Navnet „Grinland“ nogensinde har staaet paa det genuesiske Verdenskort.

Fillastres Noter er imidlertid ogsaa et Dokument af Værdi, om vi end maa gaa ud fra, at Nicolaus Germanus ikke har kendt det Haandskrift (Nancyhaandskriftet), hvori de staar. Den vigtigste af dem lyder i Oversættelse saaledes:³

¹ FR. v. WIESER, Besprechung von Nordenskiöld's Periplus. Petermanns Mittheilungen 45 (1899), S. 193.

² FISCHER, Entdeckungen, S. 87—90.

³ Den latinske Grundtext i Ymer 1889, S. 131—135 & i BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Cl. Swart, S. 104—105.

Det ottende Evropaskort [i Ptolemæus' Geografi] indeholder det evropæiske Sarmatien, d. v. s. de Egne som ligger nordøst for Germanien, blandt hvilke er Polen, Preussen, Livland og andre store Lande lige til det ukendte Land mod Nord, en Del af Dacien [eller: Danmark] og Krim lige til det Azovske Hav. Der er Thanaisfloden (ϝ: Don), som skiller Evropa fra Asiens nordlige Del mod Øst. Det indeholder endvidere udover, hvad Ptolemæus nævner, Norge, Sverige, begge Ruslande og Sinus Codanus (ϝ: Østersøen), som skiller Germanien fra Norge og Sverige. Endvidere en anden Bugt længere mod Nord, som hvert Aar fryser til en Tredjedel af Aaret. Og paa den anden Side den Bugt er Grønland, som ligger over imod Øen Thule mere mod Øst og optager hele denne Nordkyst lige til det ukendte Land. Om dem siger Ptolemæus ikke noget, og man mener, at han ikke har vidst noget om dem. Derfor maa denne 8de Tavle beskrives meget udførligere. Og derfor har en vis Claudius, en Dansker (Cymbricus), beskrevet disse nordlige Egne og lavet et Kort over dem, som føjes til Europas [Tavler], saa at de bliver 11.

Til denne Note knytter Kardinalen selv et Par kritiske Bemærkninger, som er fremgaaet af hans Sammenligning af Clavus' Værk med Notens Ord:

Men han (Clavus) siger forresten intet om de to Havbugter, dem ved Norge og Grønland. — I disse nordlige Egne er der forskellige Folk, blandt andet Enfødder og Pigmæer, endvidere Kæmper ligesom i Orienten, saaledes som Du kan se paa Kortet.

Hvis ikke de ovenfor fremhævede Ord „over imod Øen Thule mere mod Øst (versus insulam tyle magis ad orientem)“ indeholder Skrivefejlen orientem (Øst) for occidentem (Vest), hvad Ordet versus egentlig ikke tyder paa, kommer Grønland efter denne Fremstilling til at ligge østligere end Island¹. Alligevel er det ikke helt umuligt, at Meningen skulde være „versus insulam tyle et magis ad occidentem ϝ: i Retning af Øen Thule, men mere mod Vest“; thi saaledes maa man nærmest forstaa følgende noget uklare Note i Fillastres Manuskript:

Ptolemæus . . . udelader ogsaa det Hav, der kaldes det frosne, fordi det er isbelagt den største Del af Aaret, og som ligger mellem Norge og Grønland, og han udelader ogsaa dette det nordligste Land ved det nordlige Ocean imod Vest og [imod]² Øen Thule (ad oceanum septentrionalem versus occidentem et insulam Tyle).

Hvad enten nu de to Noter, hvad Grønlands og Islands indbyrdes Beliggenhed angaar, har skullet udtrykke det samme eller mod-

¹ At dette er Tilfældet, har Jos. FISCHER først henledet Opmærksomheden paa (Entdeckungen S. 87) og paavist det bl. a. ved at lade latinkyndige Kolleger uden forudfattede Meninger om Sagen tolke Fillastres Ord om Grønlands og Islands indbyrdes Stilling.

² Dette „imod“ maa indskydes for at give den rette Forstaaelse; thi Thule hører ikke til de Lande, som Ptolemæus udelader.

sige hinanden, gengiver de næppe, som Fischer mener, den Opfattelse af Landene længst mod Nord, som i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede var gængse i Sydevropa; tværtimod! Der tales i begge Fillastres Noter om Ishavet som en Bugt paa den anden Side Norge, mellem dette Land og Grønland, som ligger længst mod Nord hinsides det nordlige Ocean; men dette svarer til de norsk-islandske Kilder (sl. Fig. 8) og Clavus' Værk, hvis Fremstilling af Ishavet jo netop gengiver den norsk-islandske Opfattelse. Sammenligner vi Fillastres første Note med den S. 84 citerede Nordensbeskrivelse (Griplas), ser det ogsaa ud, som om det, Fillastre har haft for sig, er en nordisk Kilde af lignende Indhold, hvor blot Slutningen om Helluland, Markland og Vinland er udeladt eller forbigaaet. Betegnelsen „terra incognita“, der ikke findes i Clavus' ældre Værk, kan endog være en direkte Oversættelse af Ordet *óbyggðir*, skønt denne Betegnelse er gængse hos Ptolemæus.

Selv om Fillastre under Paavirkning af de i Sydevropa gængse Ideer paa et enkelt Punkt har gengivet sin nordiske Kilde forkeret eller uklart, hvorved Grønland er kommet øst for Island, bliver hans Noter ingeniunde typiske for den Opfattelse, der kan have bragt Nicolaus Germanus til at forvanske Clavus' Kort. Aarsagen til dette Fænomen bunder vistnok dybere, end man hidtil har antaget, om end Jos. Fischer har været paa det rette Spor. Vi har i hele vor forudgaaende Udvikling søgt at vise, at Grønlands ældre Kartografihistorie former sig som en Kamp mellem paa den ene Side Virkeligheden og Nordboernes Kendskab til denne, paa den anden Side den lærde Geografis stædige Opfattelse af Jorden som en af Oceanet omskyttet Fastlandskreds med enkelte Fremspring og Bugter og nogle Øer udenom. Vi har søgt at vise, hvor overmægtig denne den senere Oldtids og Middelalderens af baade Videnskabens og Kirkens Heroer hævdede Lære var. Vi har vist, at Nordboernes Meddelelser angaaende Grønland og Amerika, selv de, der tør antages at have været mest solide og korrekte, saasnart de vandrede mod Syd, blev omdannet og omkalfaltret, bukket og fortolket, til de passede ind i Systemet. Adam af Bremen var det første typiske Exempel, Lübeckerkortene og Chr. Pedersens „Verdens Kreds“ (Fig. 3—5) saa meget bedre Exempler, som de skrev sig fra en langt senere Tid. Vi har vist, hvorledes de nordiske Forfattere og Geografer maatte tilpasse deres Bedreviden efter Systemet, hvorledes Clavus trods sin Velunderrettethed og sit ypperlige Kendskab til de nordiske Kilder og senere til Grønland selv kom til at holde sig indenfor den klassiske Ramme mod Vest (se S. 134), men i sin Texts Ord faktisk sprængte den mod Nord. Endelig har vi paavist, hvorledes hans mangelfulde matematiske Kundskaber hindrede ham i at fremstille

sin revolutionære Opfattelse af det yderste Nord, og hvorledes hans Epigoner ligesom tvungne af en Nødvendighed øjeblikkelig reagerede med a-Typen, skyndte sig at faa sluttet Kredsen ud mod det nordlige Ocean og Grønland klemte ind imod den. Vi har ogsaa vist, at Grønland i et Pavebrev fra 1448 omtales som en „Ø“ yderst i Oceanet ved Norges Nordkyst, og at den fremstilles saaledes paa Laongloben fra 1493 (Fig. 7). Derfor vil vi omforme Fischers Ord om, at der kan paavises visse delvis fra Norden stammende Kildeberetninger om Grønland, som har spillet en Rolle i Italien i det 15. Aarhundrede og kan ligge til Grund for B-Typen, til den langt videregaaende Paastand, at der, før Clavus' Kort kom frem, i de lærdes Kreds *udenfor* Norden kun kunde tænkes to Maader at anbringe Grønland paa, som Ø nordvest til nord for Norge eller som Halvø nord for Evropa, at a-Typen betegner det første, B-Typen det andet og mere radikale Forsøg paa at gøre Clavus' Fremstilling konform med Tidens kosmografiske Begreber. Denne Reaktion *maatte* komme og virke, til Amerika var opdaget af Sydevropæerne selv. Naar den i det foreliggende Tilfælde virker saa brutalt, er det kun, fordi det var første Gang, der nordfra kom et Kort, et tegnet Billede af Virkeligheden, der *maatte* tegnes om og ikke som de skrevne Ord i en Text lod sig tolke eller misforstaa.

Er Forholdet saaledes, som det her er fremstillet, saa er B-Typens Fremkomst et Par Aartier før Columbus' store Rejse et ganske naturligt Fænomen, især naar vi erindrer, at det netop paa denne Tid i Italien vrimlede af Verdenskort, der i Smag med Genferkortet (Fig. 2) lod den skandinaviske Halvø være det yderste Land paa Europas Nordvestkyst ud mod det nordlige frosne Ocean.

Det maa heller ikke glemmes, at Marino Sanudos stærkt udbredte Verdenskort havde de „vantro Kareler“ liggende ved et Forbjerg eller en Halvø ud mod Oceanet paa Ruslands Nordkyst eller paa en Ø i Oceanet sammesteds, og at der var Rejsebøger i Omløb, der satte Karelerne i direkte Forbindelse med Grønland (sl. S. 100). Alt — siger og skriver alt — paa nær det ene anonyme A-Kort *maatte* derfor virke hen til, at de sydlandske Korttegnere gjorde Skandinaviens Kyst fri ud mod Oceanet og skubbede Grønlandshalvøen over mod Nordøst, og vi kan endda paapege et Moment, der særlig fristede til at gøre dette Skridt, nemlig det frosne Havs Anbringelse. Men for at forstaa dette maa vi drage b-Typen, den til Nordenskortet af B-Typen svarende Verdenskorttype, ind i Undersøgelsen.

Nordboerne, der har givet sig til at tegne Kort, har ikke følt nogen Trang til at lade det fremstillede Land omskylles af Vand. For dem har Havet uvilkaarlig formet sig som et naturligt Midtpunkt, Landene grupperede sig om. Clavus' Kort, Jakob Zieglers og det, hvor-

med Sigurður Stefánssons i 1570 gjorde et første Forsøg paa at kortlægge de gamle Sagaer, er gode Exempler derpaa (se Fig. 9). Der er ikke noget urimeligt heri; thi for Nordboerne var Havet den Vej, der førte rundt til den Verden af Kyster, de havde at regne med.

For Søfolkene ved Middelhavet var dette Hav paa samme Maade et Midtpunkt, og dette præger ganske tydelig de ældre sydevropæiske Kompaskort og vedblev at præge dem, ogsaa efter at Atlanterhavets Østkyst var draget ind i deres Interessensfære. Der var for Søkorttegnerne i Syden lige saa lidt som for Nordboerne noget for Følelsen generende ved at afslutte deres Fremstilling ude ved Kortranden med Land.

For de Lærde, Kirkens Mænd, der førte deres Liv inde i Landet og havde deres Færdselsveje paa det tørre, standsede Tanken helst og naturligt ved Landets Kyst. For dem var Fastlandet det centrale og det udenom flydende Hav Afslutningen, Begrænsningen for Tanken. Dette bærer, som vi har set, de middelalderlige Verdenskort helt og holdent Præget af. Det er næppe noget Tilfælde, at Kompaskorttegnerne som Regel ikke giver nogen Nordgrænse for Skandinavien og Rusland, medens „Præsten“ Giovanni i Genova, der optager Kompaskorttegnernes Manér og benytter deres Viden, lægger Oceanet nord om Skandinavien som en smal Bræmme langs Kortets Rand.

Der var for Nordboerne ikke noget stødende i den Tanke, at Ishavet var en Bugt eller et Indhav. Deres Erfaring var, at hvor de kom hen over Havet, endte det med en Kyst, og for dem formede det ubekendte hinsides Ishavet sig uvilkaarlig som et Land, en Kyst, som endnu ikke var kendt.

For Kontinentets Lærde var Tanken om det frosne Hav uløselig forbundet med Idéen om den fjærneste og nordligste Del af det Landet omflydende Ocean. Ishavet var for dem, som vi ser det saa tydelig hos Adam af Bremen og alle de andre lærde Fastlandsbeboere, ikke et Stykke Hav, man kunde tænke sig lukket inde og omsluttet af Land mod Nord, det var selve Grænsen, den Afslutning, hvori Tanken fandt Hvile, naar den søgte ud i det fjærne og ukendte Nord.

Men se nu paa A-Typen med det delvis indeklemte Ishav og paa Nicolaus Germanus' a-Kort (Fig. 17), hvor „mare congelatum“ er blevet en Bugt ind i Fastlandskredsen, medens Grønland springer udenfor Kortrammen.

Her maatte i den lærde Præsts Øjne være et alvorligt Misforhold, noget, der var i Ulave.

Men se saa paa B-Kortet (Fig. 19) og b-Kortet (Fig. 20). Paa det første er der skaffet Luft mod Nord; det indeklemte Ishav er friet ud, Island er kommet til at svømme i det aabne Hav, man aner Fast-

landets Kredsrunning, og for at der ikke skal være Spor af Tvivl om, at det frosne Hav er Grænsen mod Nord, kommer der ogsaa øst for det vanskabte Grønland en Stump Ishav til Syne. Paa b-Kortet er hele Gevinsten klar. Man ser, hvorledes Grønland faktisk, istedetfor som hos Clavus at være en Halvø, der strækker sig mod Syd fra et Polarkontinent nord for Ishavet, er blevet til en navnløs Halvø ud mod Nord fra Lapland i et nordligt Ishav. Island er rykket op længst mod Nord, saaledes som Idéerne om dette Jordens yderste Land fordrede, og det har faaet det karakteristiske Navn „glacialis“ — den isklædte — som møder os allerede hos Adam af Bremen.¹

Alt dette blev naaet ved Omdannelsen af Clavus' Type; og det var sikkert det, der *skulde* naas. B-Typen var den lærde Verdens ud fra dens Forudsætninger ganske naturlige Reaktion mod det første kætterske Forsøg paa at slaa dens Dogmer itu.

Det blev naturligvis den bedærvede B-Type, der fik Indpas i Ptolemæusudgaverne, da man begyndte at supplere disse med moderne Kort. Det gik til paa den Maade, at Leonard Hol, der var Bogtrykker i Ulm, i 1482 udgav et af Nicolaus Germanus' Haandskrifter, det samme som Jos. Fischer nylig fandt i Schloss Wolfegg, og som indeholdt Kort af B- og b-Typen. Dette Haandskrift har under Ptolemæus' Text, bagpaa hans sidste Tavle, den udraderede Datering: „skrevet i Firenze og afsluttet den 4. Oktober 1468“. Efter dette skulde Nicolaus Germanus i 1466 have fuldført det første Sæt Pragthaandskrifter af Ptolemæus' Værk *uden* Nordenskort i, allerede et eller to Aar efter have besørget det Sæt paa mindst fire Stykker, hvori A-Kortene og a-Kortene og andre moderne Kort findes, og i Oktober 1468 have haft ialtfald eet Exemplar med B- og b-Kort og med endnu flere moderne Kort i færdigt.

Jos. Fischer, der er den, der grundigst har undersøgt Nicolaus Germanus' Haandskrifter, holder stærkt paa, at Dateringen i Wolfegger-Haandskriftet maa anses for gyldig, saa at de tre Sæt Kopier er fremkommet i tre direkte paa hinanden følgende Aar², og udelukket

¹ „Iselandia propria est prima Insula Europae ab aquilone computando. — Island er Evropas første Ø fra Nord at regne“ hedder det i det Lübeckerhaandskrift fra 1486—88, hvortil Fig. 3—4 hører. Sl. Aarb. f. nord. Oldk. 1909, S. 171 & 240.

² JOS. FISCHER, Die kartographische Darstellung der Entd. der Normannen. Intern. Amerikanisten-Kongress in Stuttg. 1904, Stuttg. 1906, S. 38. Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Cl. Swart, S. 27—29 & 244. Göttingische gelehrten Anzeigen 1910, Nr. 10.

er det vel ikke, at Arbejdet kan være gaaet saa raskt fra Haanden i et stort Værksted, hvor der har været flere i Arbejde, og Afskrivningen er foregaaet ved Diktat. Men altfor sikker skal man dog ikke være. Det kan tænkes, at Nicolaus Germanus har ladet Ptolemæus' Text afskrive efter Diktat strax, da han kastede sig over dette Værk, i et stort Antal Exemplarer, og har haft disse Afskrifter liggende for *efterhaanden* at forsyne dem med Kort og Udsmykning. Vi ved om det første af de Nicolaus Germanus-Haandskrifter med A-Kort i, som blev fundet, at dets Text er skrevet af en Skønskriver, og dette er sikkert Tilfældet med alle de Manuskripter, der udgik fra Værkstedet. Muligvis betyder Dateringen derfor blot, at i 1468 var Texten skrevet færdig. Tavlerne kan tænkes at være tegnede betydelig senere. Med *absolut* Sikkerhed kan B-Typens Oprindelse altsaa ikke angives nøjere end til Aarene 1466—82.

Men det spiller for Udviklingens Gang ingen Rolle, i hvilket af disse Aar Clavus' Grønlandsbillede blev omdannet efter Tidens Idéer; thi Udbredelse fik B-Typen ialtfald først i 1482, da den naaede frem paa Tryk. Men fra dette Aar af vandt den mere og mere Terræn, og i Løbet af en Snese Aar fik den Lejlighed til at bide sig godt fast, skønt det netop var i den Tid, hele den klassiske Lærdom, Typen var baseret paa, gjorde sit Fallitbo op — ved Amerikas Genopdagelse, ved Afrikas Omsejling, ved Planerne om at finde Vej til Orienten ved at sejle mod Nordvest eller midt hen over Polarhavet. Fremfor alt var dog det, der underminerede den gamle Verdensopfattelse, at de italienske og tyske Matematikere og Geografer paa Grundlag af Georg v. Peurbachs, Regiomontanus', Kardinal Bessarions og Bianchinis Virksomhed havde faaet Forudsætninger for at arbejde videre paa den græske Matematiks solide Grundlag og udnytte deres matematiske Viden paa den matematiske Geografis Omraade. Man begyndte at tænke sig Jorden som en Kugle ikke blot teoretisk som et Dogme, men ganske praktisk, og man gav sig til at fremstille den rund.

Den simpleste Maade at gøre dette paa, var at tegne sit Verdenskort paa en Kugle, og dette blev, som vi skal se, her i Occidenten for første Gang gjort netop i den Tid, B-Typen blev skabt, flere Aar før Henricus Martellus ved sine ugraderede, sammenklemte a-Kort havde naaet noget lignende som det, Nicolaus Germanus paa en mere brutal Maade opnaaede ved b-Typen.

Det er ikke nogen egentlig Fornøjelse at følge B-Typens Sejrs-gang just i de Aar, da alt blev lagt til Rette for, at den ægte Clavus-type kunde være kommet til at betyde noget i den rivende Udvikling, der fandt Sted; men det er sikkert, at B-Typens Sejr lige til Aaret 1513 var komplet.

Allerede i 1485 blev B-Kortet kopieret i Flandern i to Pragthaandskrifter af Ptolemæus' Geografi, og ligeledes det tilhørende b-Kort¹, og i 1486 blev begge Kort, sammen med hele Værket, optrykt af Johannes Reger, der havde overtaget den fallerede Leonard Hols Bogtrykkeri. I denne nye Ulmerudgave sørgede Reger for meget omhyggelig at uddrage Stednavnene af B-Kortet med samtlige tilhørende Længder og Bredder og indføje dem i Ptolemæus' Text. Den derved fremkomne Tavle med Stedsbestemmelser for „Engroneland“ har selvfølgelig ingensomhelst Værdi². Ca. 1490 blev b-Typen optaget paa den ældste Planiglob, som trykt fulgte med den saakaldte „tyske Ptolemæus“³. I Romerudgaven af Ptolemæus' Geografi fra 1490 medtoges ingen moderne Kort, men i 1492 blev B-Typen optaget paa Martin Behaims Globus, Aaret efter i Hartmann Schedels „Liber chronicarum“⁴ og 1503 i Georg Reisch's „Margarita philosophica“⁵.

I Aaret 1507 fik den en endnu mere udstrakt Udbredelse, idet den blev optaget paa Martin Waldseemüllers store Verdenskort, der blev spredt i 1000 Exemplarer, og samtidig paa hans Globekort og i en ny romersk Ptolemæusudgave. Som Specialkort over Norden holdt B-Kortet sig endnu i en Række Ptolemæusudgaver, Rom 1507 og 1508, Venezia 1511, Krakow 1512, Strassburg 1513, 1520, 1522 og 1525, Leiden 1535 og Lyon-Vienne 1541. Allerede i Udga- ven 1508 var Verdenskortet af b-Typen dog erstattet af en ny af Ruysch kombineret Type; i Venezia-Udgaven 1511 gav Bernardo Sylvano paa sit Verdenskort i hjærteformet Projektion endnu en b-Type, men i de følgende Aars af Waldseemüller og Friess besørgede Strassburgerudgaver fortrængtes den af a-Typen eller andre lignende. Til Gengæld holdt den sig paa Leonardo da Vincis Globe fra 1514 og Schöners fra 1515 og 1520 og kan i de samme Aar paavises hos Boulenger 1514 og 1518 og Johs. Stabius 1515. Typen kan forfølges videre til Peter Apian 1520 og 1530, Benedetto Bordone 1528, 1534 og 1547, Oronce Fine 1531, 1536 og 1566, Grynæus og Roselli 1532, John Rotz, Honter og Alonzo de Santa Cruz 1542, Seb. Münster 1544, Pierre Descelliers 1546 og 1550 og Johs. Praetorius 1568⁶.

¹ De vedkommende Haandskrifter er Cod. Brux. 14887 og Cod. Paris. lat. 4804, det sidste signeret af Johs. de Krickenborch i Gent. B-Kortet i Brüsselerhaandskriftet er publiceret i RUELENS, *Monuments de la géographie des bibliothèques de Belgique*, Brux. 1887, Tavle IV. B- og b-Kortet i Pariserhaandskriftet er ikke reproduceret. Sl. FISCHER, *Entdeckungen*, S. 79—80. BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 33 & 45—46 (75 & 87—88) (dsk. Udg.), S. 22 & 34 (tysk Udg.).

² BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 62—64 (104—106) (dsk. Udg.), S. 49—51 (tysk Udg.).

³ Der „deutsche Ptolemäus“. Hrsg. von Jos. FISCHER, Strassburg 1910.

⁴ Facsimile-Atlas, Fig. 5 & S. 38.

⁵ Facsimile-Atlas, S. 40 & Tavle XXXI.

⁶ Angaaende alle disse nyere B- og b-Kort henvises til den efterfølgende Bibliografi samt til BJØRNBO & PETERSEN, l. c. S. 207—8 (249—50) (dsk. Udg.), S. 206—9 (tysk Udg.), og Facsimile-Atlas, S. 14 ff.

I Geografernes haandtegnede Tillæg til trykte Bøger eller deres Kladdebøger kan b- og B-Typen ogsaa paavises. Saaledes har Henricus Glareanus efterladt sig to Skizzer fra ca. 1510 af b-Typen, Kopier af Waldseemüllers Kort fra 1507¹, i Aarene 1515—18 har Sebastian Münster optaget B-Kortet i sin Kladdebog (Kollegiehefte)², og vi vil i det følgende faa at se, at B-Typens Grønland allerede ca. 1502 findes paa portugisiske Søkort som det saakaldte King-Hamy-Kort og senere paa det saakaldte Pilestrinakort, paa spanske som det anonyme i Torino fra ca. 1520—25, Diego Riberos Kompaskort fra 1529, Harleian-Kortet (Add. 5413) fra ca. 1536 og andre lignende³.

Om denne, som man ser, stærkt udbredte og til Tider ganske dominerende af Nicolaus Germanus dannede B-Type tør det siges, at den øvede en bedærvelig Indflydelse paa Fremstillingerne af baade Nordevropa og Grønland, men mest dog paa den første. Thi andre Billeder af Grønland anbragt paa dets rigtige Plads generedes ikke synderlig af Engroneland-Torsoen nord for Evropa. Tværtimod vil vi se, at Kort af B-Typen meget ofte findes Side om Side med alle de andre Fremstillinger af Grønland, som efterhaanden dukkede op, og vel at mærke ikke blot paa forskellige Kort i samme Værk, men paa eet og samme Kortblad.

Det var derfor mest paa Fremstillingen af Skandinavien og Rusland, at B-Typen udøvede en uheldig Indvirkning; men dette gjaldt jo forresten i endnu højere Grad om A-Typen. Det var Clavus' gode Grønlandsbillede, Nicolaus Germanus ødelagde; hans Gengivelse af Europas og specielt af Skandinaviens Nordkyst var saa forkeret, at der ikke var noget at bedærve. For Grønlands Vedkommende betød de to tyske i Italien virkende Kartografers Virksomhed følgende:

Den ældste, Nicolaus Germanus, omtegnede Clavus' yngre Kort i sin egen trapezformede Projektion og søgte samtidig at dække over Misforholdet mellem Navnemængden paa Vest- og Østkysten; men desuden indførte han Clavus' Type paa Ptolemæus' Verdenskort, saaledes at han gav Landet en Nordkyst ud mod Oceanet, hvor Clavus tænkte sig et Polarkontinent. Denne Type holdt Martellus fast ved, idet han dog klemte Grønland nærmere ind mod Evropa og afrundede dets nordvestlige Kyst. Nicolaus Germanus derimod ændrede, allerede før Mar-

¹ A. ELTER, De Henrico Glareano, Bonn 1896; Jahresbericht der geogr. Gesellschaft in München 1892; Periplus, S. 173; FISCHER & v. WIESER, Die älteste Karte des Waldseemüller, S. 10.

² A. WOLKENHAUER, Sebastian Münsters handschriftliches Kollegienbuch aus den Jahren 1515—18. Abh. d. kgl. Ges. d. Wissensch. z. Göttg. philol.-hist. Kl. N. F. XI, 3, S. 42. Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Cl. Swart, S. 22, 35 & 243.

³ Sl. ndfr. Afsnit VII—VIII.

tellus' Virksomhed var begyndt, Clavus' Kort totalt, idet han flyttede Grønland hen nord for Evropa som en herfra mod Nord udgaaende Halvø. Samtidig blev Island flyttet op mod Nord. Alle disse Ændringer betød en Reaktion mod Clavus' Verdensopfattelse, der stred mod den hævdevundne, og sigtede til at holde fast ved Læren om Fastlandskredsen med Evropa yderst mod Nordvest, om den ubeboelige kolde Zone og om Ishavet som den længst mod Nord liggende Del af det Cirklen omgivende Ocean med Island som den nordligste Ø udenfor Kredsen.

VI.

MARTIN BEHAIM.

Henimod Slutningen af det 15. Aarhundrede var det Folkene paa den spanske Halvø, der var de ledende ved de fortsatte Forsøg paa at naa Orienten ad den letteste Vej, og medens den lærde Geografi mest blev dyrket og skrevet i Mellemeuropa og Italien, var det fra den spanske Halvø, og navnlig fra Portugal, de Meddelelser strømmede ind, som i Tiden omkring Aar 1500 revolutionerede Kartografernes Billede af Verden. Det kan, som nævnt S. 138, paavises, at den i Italien virkende Henricus Martellus hurtig har faaet Underretning om Resultaterne af Bartolomeo Diaz' Rejse i 1487 og anvendt dem paa sit Verdenskort ca. 1489¹. Nogle faa Aar efter møder der os nu en Tysker i portugisisk Tjeneste, som i sin Hjemstavn Nürnberg, den tyske Lærdoms Midtpunkt, efter Anmodning af sine Bysbørn forklarede dem Verdens Udseende og de nye Opdagelser paa en for dem ganske ny Maade, idet han tegnede dem Jorden ikke i den ene eller anden Projektion, men paa en Kugle, et „Æble“ (figur des apfels), som han selv siger (Fig. 21).

Behaims Globe er den ældste Jordglobe, der er os opbevaret, men ikke den første, der har existeret. Ikke blot ved man, at der har været lavet Jordglober i Oldtiden, men allerede i 1474 siger Toscanelli, at en Kugle er det mest bekvemme Apparat til at

¹ Periplus, S. 122. BJØRNBO & PETERSEN, *Der Däne* Cl. Cl. Swart S. 31.

² Gengivelser af Behaims Globe fra ældre Tid findes flere Steder (DOPPELMAYR, *Hist. Nachricht von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern*, Nürnberg. 1730, Tavle 1; Optryk i Facsimile-Atlas S. 72; GHILLANY, *Martin Behaim*, Tavle 1—2); men disse ældre Gengivelser er vildledende. Anvendes bør kun den her gengivne Reproduktion af E. G. RAVENSTEIN i hans *Martin Behaim, his life and his globe*, London 1908.

tydeliggøre hans Idéer om den vestlige Vej til Indien med¹, og næsten samtidig med Behaims Globe er den S. 80 omtalte, som blev fundet for en Del Aar siden hos en Antikvitetshandler i Laon (Fig. 7). Endelig har man af Columbus' Skibsjournal villet slutte, at han har haft en Globe med paa sin Rejse i 1492, samme Aar Behaims blev til². Der er ingen Tvivl om, at det var Toscanelli, der brød Fastlandscirkelns Tryllering, og Planigloben i „den tyske Ptolemæus“ ca. 1490 viser, at hans Lære var trængt igennem og var ved at blive den dannede Verdens Fælleseje; men den bedste Maade uden nøjere Forklaring at gøre Kugleformen begribelig for Folk var naturligvis at tegne store og rigt udsmykkede Glober som Behaims.

Martin Behaim var født i Nürnberg 1459; hans Skoletid faldt i de Aar (1471—75), da Regiomontanus virkede i denne By, hvorfor Behaim kalder sig for hans Elev, hvad der dog næppe tør forstaas bogstavelig. Han blev oplært til Købmand, og som saadan uddannede han sig videre i Nederlandene, hovedsagelig i Antwerpen i 1459—84. Derpaa tog han til Portugal, gjorde et fint Giftermaal, deltog i 1484—85 i en Rejse til Afrika, blev adlet og besøgte saa i Aarene 1490—93 sin Hjemstavn, hvor han forstod at kaste Glans over sin Person og give sig Skin af Bedrifter, han næppe har udført. Under dette Ophold tegnede han saa sin Globe³.

De Kilder, Behaim benyttede, er endnu kun klarlagt i Hovedtrækkene. At Marco Polos og Mandevilles Rejsebeskrivelser ved Siden af Ptolemæus' Geografi har været nogle af de vigtigste, fremgaar af det, Behaim selv siger paa Globen om dens Tilblivelse. Hertil kommer rimeligvis, som Ravenstein viser, det tabte Toscanellikort, foruden naturligvis de nyeste Kort over Portugisernes Opdagelser i Afrika⁴.

Alene en Undersøgelse af Norden paa Behaims Globus viser dog, at Ravenstein trods sin indgaaende Undersøgelse ikke er naaet til Bunds i Kildeudredningen. At Behaims Hovedkilde, som antydet S. 150, er B-Kortet i Ulmerudgaverne 1482 og 1486, har man længe været klar over⁵. Derimod har man ikke haft Opmærksomheden henvendt paa, at han kritiserer Navnene paa B-Kortet, idet han gengiver en Del af dem i forbedrede eller fortyskede Former, som viser, at han véd mere om Norden end det, B-Kortet alene kunde lære ham.

¹ Erd- und Himmelgloben, ihre Geschichte und Konstruktion. Nach dem Italienischen MATTEO FIORINIS frei bearb. von SIEGM. GÜNTHER, Lpz. 1895, S. 29—30.

² RAVENSTEIN, l. c. S. 57.

³ Hele dette meget nøgterne Syn paa den tidligere saa forroste Behaim skyldes RAVENSTEIN, l. c. S. 7 ff.

⁴ RAVENSTEIN, l. c. S. 62 ff.

⁵ Sl. G. STORM i Ymer 1891, S. 36.

Saaledes skriver han „tenmark, coppenhagen, nordwegen, bergen, sweden, stackhalm“ for Ulmerkortets „dacia, cobename, norbegia, begensis, suetia, schokalna“ (o: Danmark, København, Norge, Bergen, Sverige, Stockholm). Disse forbedrede Navneformer siger nu

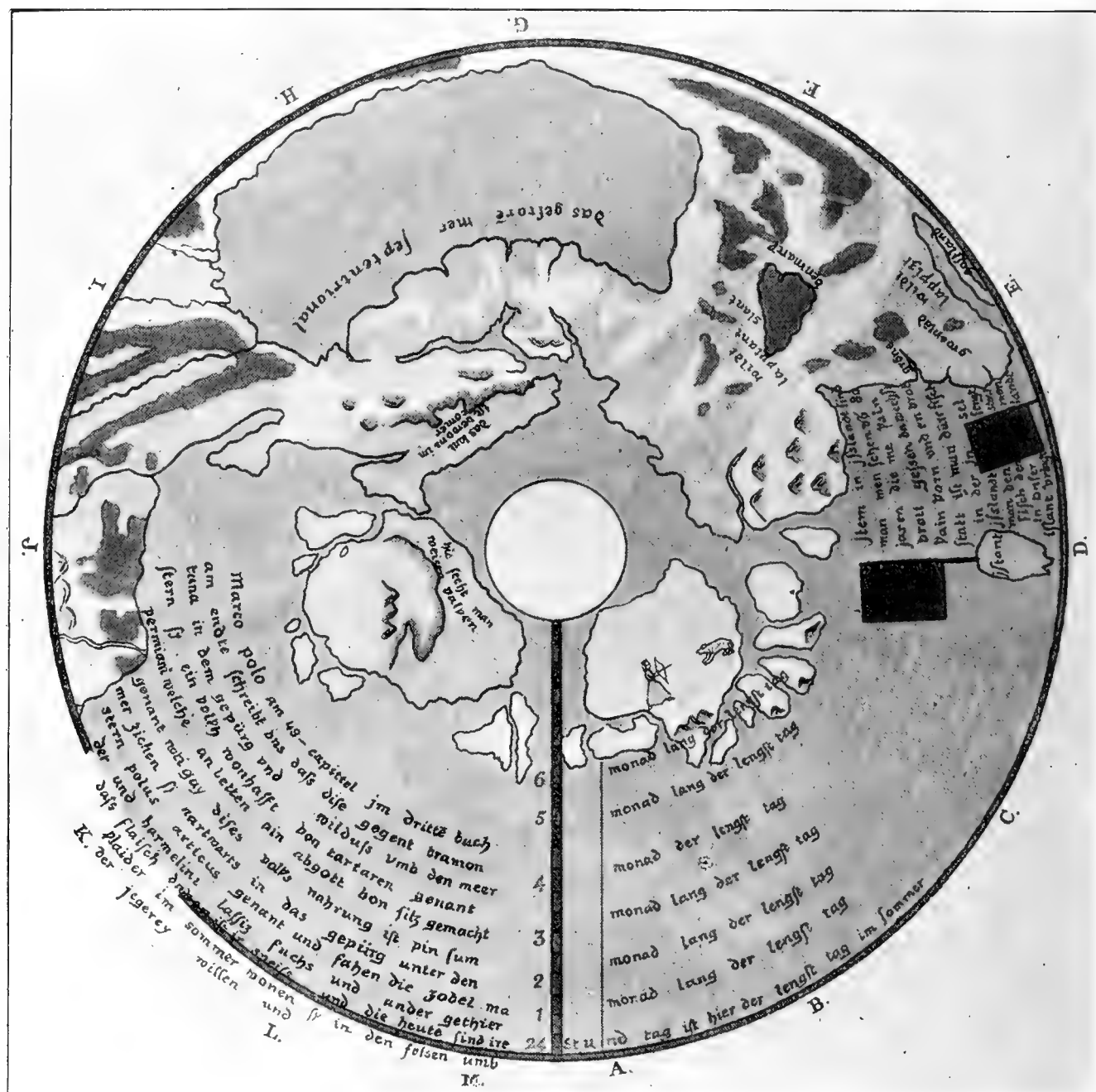

Fig. 21. Nordpolarlandene paa Martin Behaims Globe fra Aar 1492. Efter Ravensteins Gengivelse.

ikke saa meget; thi vi kan paavise ganske tilsvarende paa endnu ældre tyske Kort som f. Ex. Andreas Walspergers fra 1448¹ og Nicolaus Cusanus' fra ca. 1464 (trykt i ændret Skikkelse i Eystath 1491²,

¹ K. KRETSCHMER, Eine neue mittelalterliche Weltkarte der vatikanischen Bibliothek. Zeitschrift d. Ges. f. Erkunde zu Berlin 26, Berl. 1891, S. 371—406.

² Reproduktioner ved METELKA i Sitzungsberichte d. böhmisch. Ges. d. Wiss. Prag 1895. — Periplus, Tavle XXXV. — Bidrag till Nordens äldsta kartografi, Tavle 4. Sl. Anecdota cartographica, Tab. 2—3.

Aaret før Behaims Globe blev tegnet)¹. Mere betyder det derimod, at Behaim giver en lang Legende om Island med Oplysninger, der i Kartografiens Historie delvis er nye og i Hovedsagen korrekte².

Det mærkeligste nye, som Behaims Globe har at opvise angaaende Norden, møder os dog først, naar vi kommer nord for Norge, op til den Sammenblanding af Lapland og Grønland, som findes paa B- og b-Kortet i Ulmerudgaverne (Fig. 19—20) og der har Navnene Engronelant (sl. S. 142) og Pilappelanth (o: de vilde Lappers Land). Hos Behaim finder vi nemlig ikke blot de rigtige Navne Groenland og Wildtlapplant, simple Fortyskninger af de nordiske eller latinske Former i Clavus' yngre Arbejde (Wienertexten),³ men desuden et nyt og rigtigt Navn (tlant venmarck — Landet Finmarken)⁴, og længst mod Nord en fra b-Typen ret afvigende Konfiguration, hvortil vi intet tilsvarende kender fra ældre Tid.

Istedetfor som paa b-Kortet at ende i en Spids mod Nord og være helt omgivet af Ishavet breder Grønland-Lapland sig nordpaa baade mod Vest og Øst. Mod Øst er det landfast med Østasien ved en bred Landforbindelse, som danner Bue nord om Ishavet (das gefroren mer septentrional), der derved bliver til en Indsø i den nordligste Del af den gamle Verden. Først nord for denne Landforbindelse kommer selve Polarbassinet. Mod Vest fortsættes Grønland-Lapland først i en bred Udløber, dernæst i en Række større og mindre Øer, der omgiver Polarbassinet og slutter sig til den ovennævnte Landforbindelse mellem Grønland-Lapland og Østasien. Fremstillingen minder om en Gruppe yngre Kort fra Ruysch's og Merca-

¹ Hos Michel Beheim forekommer i hans Beskrivelse af et Besøg i Danmark og Norge ganske lignende Navneformer. Sl. OVE VANGENSTENS Udgave i Viden-skabs-Selskabets Skrifter II. Hist.-filos. Klasse 1908, No. 2, Chria. 1908, S. 15—19. Her forekommer ogsaa Navnet Wild lapen (se ndfr.). Michel Beheim og Martin Behaim var ikke af samme Slægt.

² Sl. TH. THORODDSEN, Geschichte der isländischen Geographie I, S. 87 ff. At man, som Behaim fortæller paa sin Globe, finder „schön weiss volk“ paa Island, kan ses i Legenden om Island paa det ovenfor (S. 121) omtalte katalanske Kompas-kort. At Stokfiskens Hjemstavn er at søge heroppe, meddeles ogsaa paa Kom-paskort før Behaims Tid (sl. S. 123).

³ Grønland kaldes i Wienertexten Grolandia, Lapland Wildlappenland med Ind-byggerne Wildlappmanni. — Formen Wildtlappizt, som forekommer paa Raven-steins Gengivelse af Behaims Globe, er muligvis, som Ravenstein (l. c. S. 78) an-tager, en simpel Dublet af Landsnavnet, muligvis en Forvanskning af Folke-navnet i Modsætning til Landsnavnet, medens Navnet grōne snarest synes at være en Begyndelse — maaske en kasseret — til en Dublet for Grønlands Navn. Ventland (B-Kortenes Venthelant) er Jämtland og ikke, som Ravenstein antager, Finland, selv om det ikke er udelukket, at Behaim har givet Navnet denne Be-tydning.

⁴ „slant“, som Ravenstein ikke forstaar, maa vist læses „tlant“ og tydes paa den her angivne Maade.

tors Tid, hvor Polen markeres ved en Klippe omgivet af et Polarbassin, begrænset af fire Øer med smalle Sunde imellem. Ligesom disse Kort er Behaim maaske ved sin Fremstilling paavirket af Nicolaus af Lynns „Inventio fortunata“ (sl. Afsnit VIII, 1). Paa den store Ø nærmest vest for Grønland-Lapland ser man en Isbjørn, som jages af en langkjolet Bueskytte. Paa den næste store Ø staar der en Legende om, at „Her fanger man hvide Falke“ (Hie fecht man weisen valken). Denne Legende, som tidligere blev læst „Hie findt man weisses Volk“, kunde lige saa vel som Bjørnejagten have med Meddelelser om det skandinaviske Norden at gøre. Ialtfald findes der Fremstillinger af baade Falke og Isbjørne paa meget gamle sydevropæiske Kompaskort over Skandinavien¹. Kilden er dog snarere Marco Polos Rejsebeskrivelse, hvor der berettes baade om Falke- og Isbjørnejagt, men vel at mærke ved Sibiriens Ishavskyst². Det er altsaa efter al Sandsynlighed Marco Polos Beretninger om Forholdene ved Asiens Nordkyst, der har bragt Behaim til at dekorere Øringen omkring Polarhavet; muligvis er denne endog anbragt hovedsagelig for at give Plads for Isbjørnejagten, Legenderne om Falkene og om Polarlandet nord for Asien, der kun er beboet om Sommeren. Det tør under ingen Omstændigheder antages, at der ligger nogen sikker Viden om et stort Land nordvest for Island bag Behaims Fremstilling af Polarlandene. Han har ad en os ukendt Vej lært det rigtige Navn for Grønland at kende³. Resten er, saa vidt vi kan se, en fri Fantasi over Marco Polos Rejseberetning og Nicolaus Germanus' B-Kort, muligvis med Paavirkninger fra Nicolaus af Lynns Nordensbeskrivelse.

Men denne Fantasi er for os overordentlig lærerig. Behaims Globe er nemlig ikke blot den ældste kendte Fremstilling af Nordpolen selv og dens nærmeste Omgivelser, men desuden den første Gengivelse af Landene længst mod Nord, hvor hverken Dogmet om Fastlandskredsen, den dermed sammenhængende cirkulære Verdensfremstilling eller Rammen i Ptolemæus' eller andres Kortprojektioner hindrer den rette Anbringelse af Landet paa den anden Side Nordhavet. Følgen er den ganske naturlige, at Behaim, der har Nicolaus Germanus' af Kortramme og Fastlandskreds ødelagte Grønlandsbillede for sig, atter uvilkaarlig vider dette ud til begge Sider og fylder det øvrige Tomrum med Øer paa en saadan Maade, at man spørger sig selv, om han dog ikke skulde have en eller anden Slags Kundskab om det rigtige Grønland paa dets rigtige Plads. Nogen

¹ BJØRNBO & PETERSEN, l. c. Kap. 5.

² Marco Polo ed. YULE I cap. 54, IV cap. 20 & 22. Sl. RAVENSTEIN, l. c. S. 92.

³ De rigtige Navneformer for Grønland og Wildlapland genfindes paa Kortene i Hartmann Schedels Kronik, som blev trykt i Nürnberg 1493 og hvis Författer utvivlsomt har kendt Behaims Globe.

Nødvendighed for at fylde det tomme Rum om Polen med Land var der naturligvis ikke, hvad jo Laongloben (Fig. 7) tydelig viser; man kan altsaa ikke sige, at Behaim har arbejdet under Tvang saaledes som de af hans Forgængere, der anbragte Grønland forkert; men den „horror vacui“, det Ubehag ved det tomme og interesseløse, som lige op til Nutiden har præget Folks Idéer om det yderste Nord og givet Fantasiens Vinger, har strax sat sit Stempel her paa det første Polarkort ligesom paa saa mange af de efterfølgende.

Endnu i en Henseende er Behaims Fremstilling særlig lærerig for os. Den viser, hvor uforholdsmæssig stor en Del af Jordkloden den gamle Verden efter Datidens Teorier optog, og hvor naturlig det maatte være at søge Østasien ved fra Evropa at drage mod Vest som Columbus eller mod Nordvest som John Cabot. Uden at det paa nogen Maade tør antages at være tilsigtet fra Behaims Side, bliver hans Billede ligesom en Illustration til Ordene i Clavus' Grønlandsbeskrivelser om det uhyre Land, der fra Grønland strækker sig under Nordpolen henimod Kina (sl. S. 92) og om Mandeville, der ikke løj, naar han sagde, at han var sejlet fra Kina til en af Norges Øer. Havde Behaim istedetfor den fordærvede B-Type haft A-Typen for sig, vilde hans Globe endnu tydeligere have gengivet Clavus' Ord; men jo mindre Behaim har været direkte paavirket af Clavus' Grønlandsfremstilling, des bedre viser hans Globe, hvor berettiget det er at anse Clavus for en Forløber for dem, der i de store Opdagelsers Tid reformerede Verdensopfattelsen.

VII.

CORTE-REAL-KORTENE.

De ældste Kort over Nyopdagelserne i Amerika er tabt. Vi besidder intet ældre end Juan de la Cosas fra Aar 1500 (Fig. 22), og her er allerede medtaget Resultaterne af John Cabots Rejser i 1497—98.

Juan de la Cosa var en af Datidens mest ansete Navigatorer og Amerikafarere. Han havde ledsaget Columbus paa flere Rejser og var hans Pilot i Aaret 1500, og hans Kort er øjensynlig at opfatte som et Forsøg paa at vise Sammenhængen mellem Columbus' og Cabots Opdagelser.

At Cabot har naaet Nordamerikas Fastland, er der efter Harrisses Undersøgelser næppe nogen Tvivl om¹; heller ikke om, at hans

¹ HENRY HARRISSE, *The Discovery of North America*, Paris, London 1892; John Cabot, the discoverer of North America and Sebastian his Son, London 1896; *Découverte et évolution cartographique de Terre-Neuve et des pays circonvoisins*, London, Paris 1900.

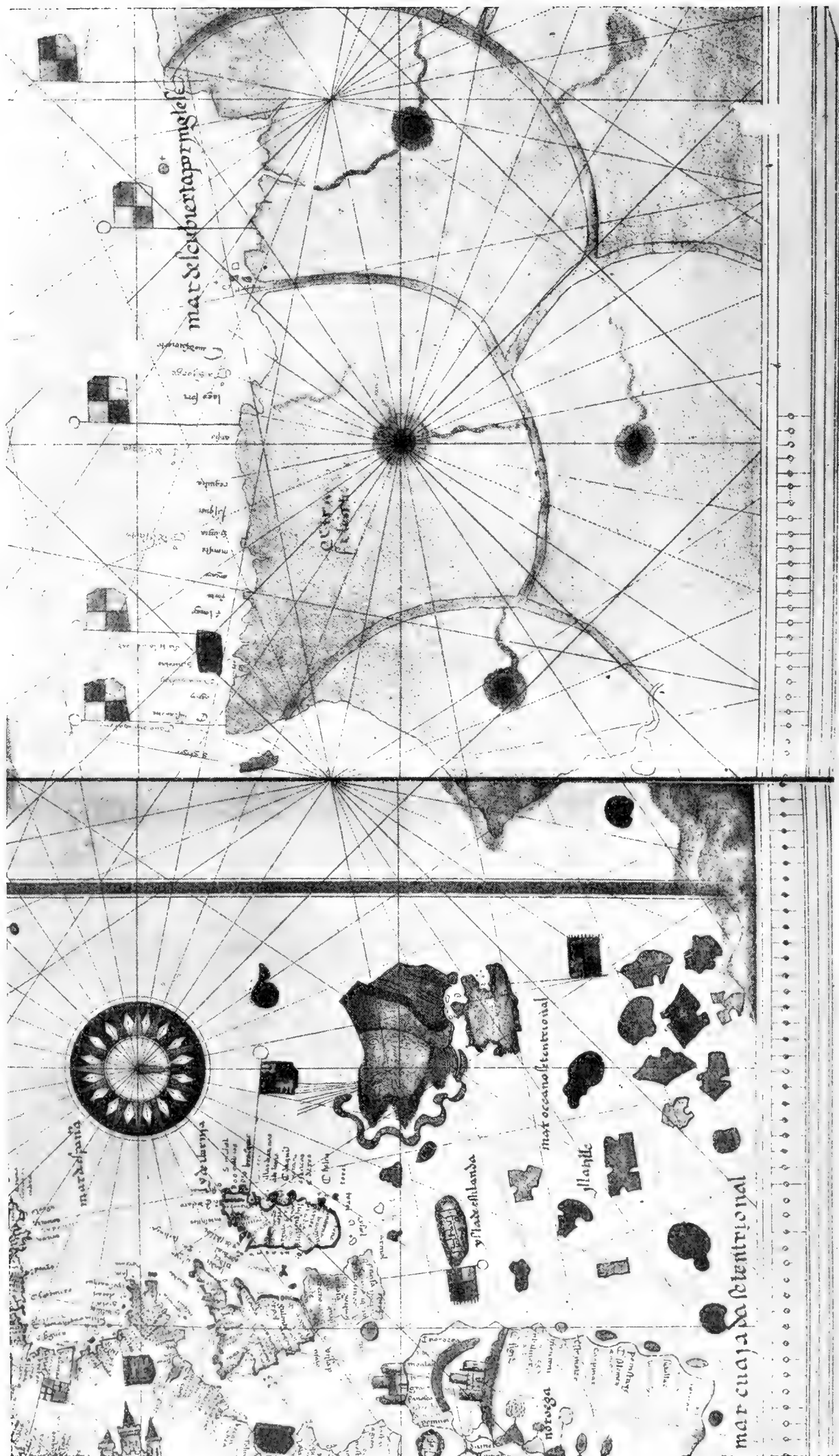

Fig. 22. Juan de la Cosa's map of the Atlantic Ocean, 1492. Udsnit. Efter Jomard. Originalen i Marinemuseet i Madrid.

videre Udforskning af Amerika gik i sydlig Retning. Cabots Mening var jo, ved at lægge sin Kurs i Nordvest, at finde en nærmere Vej til Orienten; men *naar* Landet var naaet, var Meningen at følge det mod Syd og Vest til Japan og Indien. Det er ikke utænkeligt, at Harrisse slutter rigtig, naar han antager, at det var ved Indløbet til Hudson-Stræde, Cabot i 1497 naaede sit nordligste Punkt, idet Stedets overordentlige Rigdom paa Torsk omtales, og det fremhæves, at man i Fremtiden vil kunne undvære Indførselen af Stokfisk fra Island — hvilket netop skulde passe til Hudson-Stræde. Det, der for os har særlig Betydning, er, at der ikke paa noget Punkt findes nogen Omstændighed i Beretningerne om Cabots Rejser, der lader os antage, at han er naaet til Grønland, og Kysten med de engelske Flag paa hen til Kap England (cauo de ynglaterra) paa Juan de la Cosas Kort skal altsaa fremstille Amerikas Fastlandskyst op til Cabots Vendepunkt, og har intet med Grønland at gøre.

Men vi har maattet medtage Kortet, fordi det er det ældste, kendte Grundlag for Kortlægningen af den nye Verden, og viser, hvorledes Korttegneren tænker sig Kysten fortsat nord for Kap England, og hvorledes han jugerer over Afstandene fra den gamle Verden. Endelig er det det første Billede af Amerika, paa hvilket Søkortenes ysola verde (den grønne Ø) bliver anbragt som Ø i Atlanterhavet i Forhold til Amerikas Kyster. Ligesom Behaims Globe er det derfor et vigtigt Led i den kartografiske Udvikling i disse de store Opdagelsers Aar, som maa medtages, for at vi kan efterspore hvert enkelt Led i den Sammenpasning af gammelt og nyt, som nu finder Sted.

1. CANTINO-TYPEN.

Samme Aar, som Juan de Cosa tegnede sit Kort, fik nemlig, som vi saa i Indledningen, Portugiseren Gaspar Corte-Real Grønland i Sigte, men, som det synes, uden at lande. Denne enkelte Anduvning af Landet fik dog en ganske overordentlig Betydning for den kartografiske Udvikling. Ved Siden af Clavus' Kortlægning er det det vigtigste Moment i denne, navnlig fordi det kom til at virke strax, medens det tredje Tilfælde, hvor Selvsyn kan komme i Betragtning, Didrik Pinings Expedition, først sent og svagt kom til at gøre sin Indflydelse gældende.

De Kilder, efter hvilke man tør slutte, at man paa den portugisiske Expedition har haft Grønland i Sigte, er kun faa og ret usikre.

Hovedkilden er det saakaldte Cantino-Kort fra 1502 (Fig. 23—24); men foruden dette er der et Par Beretninger fra de to Italienere Alberto Cantino og Pietro Pasqualigo, som var til Stede; da et af Gaspar Corte-Reals Skibe i 1501 kom tilbage til Lisboa; det som førtes af Corte-Real selv, saa man som bekendt aldrig mere noget til. Af disse Beretninger kan der imidlertid *med Sikkerhed* kun sluttes, at Expeditionen i dette Aar (1501), efter først at være stødt paa Isbjærge, senere paa uigennemtrængelig Drivis, opgav Vejen mod Nord, drejede mere mod Vest og kom til Newfoundland, hvorefter man fulgte Kysten mod Nord. Der staar i de italienske Beretninger intet sikkert om, at man saa Land oppe i Drivisen; thi Cantinos Ord „nel secondo giorno del quale ritrovarno el mar gelato et constricti ha abandonare la impresa, cominciarno a circondare verso maestro et ponente“ maa oversættes „Den anden Dag derpaa mødte de det frosne Hav og, tvungne til at opgive deres Forehavende, begyndte de at vende mod Nordvest og Vest“¹.

Den her citerede Beretning, som Cantino den 19. Oktober 1501 sendte til Hertug Erculo d'Este af Ferrara, maa imidlertid sammenholdes med, hvad der fremgaar af Kortet (Fig. 23), som Cantino efter Hertugens Opfordring bestilte i Lisboa og sendte ham med en Følgeskrivelse den 19. November 1502.

Paa dette Kort ser vi nu ved Nordranden en Halvø, der ved sin Form og Beliggenhed i Forhold til de andre nordiske Lande (Skandinavien og Island) i ikke ringe Grad erindrer om A-Typens Grønland. Men alligevel er det ikke nogen Kopi af et A-Kort; thi Halvøen hedder hverken Gronelandia eller Engroneland, men bærer Navnet „A ponta d[asia]“ og har slet ingen Stednavne. Ordet i [] mangler; der maa være skaaret noget bort, saa at Kortet ikke mere er komplet mod Nord. At det bortfaldne Navn er „asia“, ser man imidlertid af den Legende, som er anbragt paa en Etikette ud for Landets Østkyst:

Dette Land, som blev opdaget efter Befaling af den højst udmærkede Fyrste Dom Manoel, Konge af Portugal, er en Ende af Asien (*esta a ponta dasia*). De, der gjorde Opdagelsen, landede ikke, men saa Landet og kunde ikke se andet end stejle Bjærge. Derfor antages det, i Følge Kosmografernes Mening at være en Ende af Asien (*segum a opinyom dos cosmofricos se cree ser a ponta dasia*).

Denne Legende lader en ikke i Tvivl om, at det var paa en af Corte-Reals Expeditioner i 1500 eller 1501, man saa den paa Cantino-Kortet fremstillede „Ende af Asien“. Men Spørgsmaalet er, i hvilket af de to Aar var det?

¹ I sit tidligere Værk (Les Corte-Real. Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie 3, Paris 1883) har HARRISSE S. 204—12 aftrykt de her i Uddrag citerede Breve af Cantino og Pasqualigo sammen med andre Brødrene Corte-Real vedrørende Dokumenter.

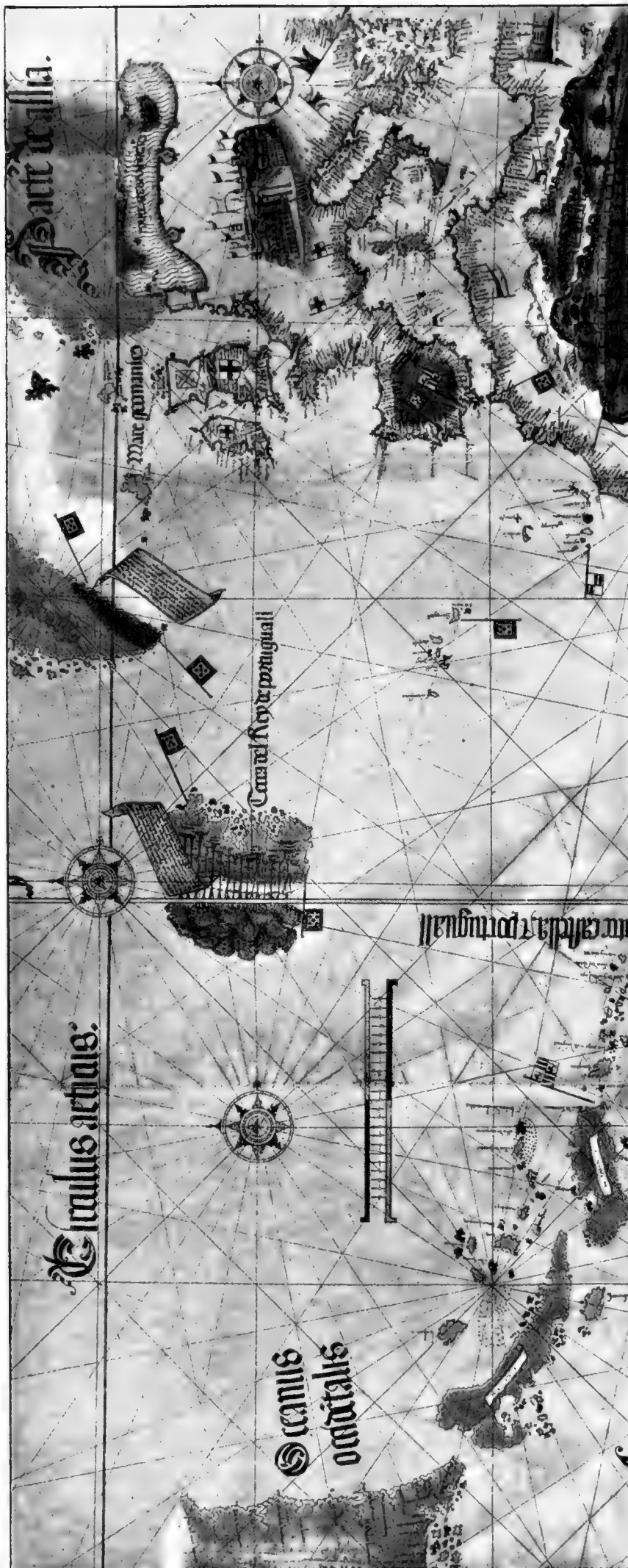

Fig. 23. Saakaldte Cantino-Kort. Verdenskort udført 1502 i Lisboa for Hertugen af Ferrara efter Bestilling af hans Udsending Alberto Cantino. Udsnit. Efter Harrisse. Originalen i Bibliotheca Estense i Modena. Grønland som Halvo (A ponta d[asia]) vest for Norge.

Harrisse mener, at Grønland maaske blev set baade i 1500 og 1501, men ialtfald det sidste Aar, fordi det i Pasqualigos Beretninger siges, at Sømændene mente, at det Land, der blev naaet i 1501 (Newfoundland) var landfast med det, man ikke kunde naa for Is Aaret i Forvejen. Men Harrisse lægger for megen Vægt paa disse Søfolks Gisninger; thi, at det ikke er andet, viser Pasqualigos Ord:¹

Folkene paa Skibet *tror* (*credeno*), at det nævnte Land (Newfoundland) er Fastland og forbundet med det andet Land, som blev fundet ifjor mod Nord af andre af hans Majestæts Skibe, men som de ikke kunde naa, fordi Havet der var tilfrosset med en stor Masse Sne, ligesom Bjærgene i det Land

De siges to tusind Mil herfra mellem Nordvest og Vest at have fundet Land, som aldrig før var kendt af nogen, langs hvis Kyst de har sejlet omkring 600—700 Mil uden at finde Ende paa den, hvorfor de *tror*, at det er fast Land, som hænger sammen med et andet Land, som det forrige Aar blev fundet mod Nord, som Skibene ikke kunde naa, fordi Havet var tilfrosset og der var en uendelig Mængde Sne¹.

Beskrivelsen af dette Land, som man ikke kunde naa i Aaret 1500, passer, naar Talen som her er om et Sommertogt,² kun paa et af Drivis spærret Land, altsaa ikke paa Nordamerikas Kyst tæt nord for Newfoundland, knap nok paa Landene ved Davis-Stræde, derimod ypperlig paa Grønlands Østkyst, de Søfarendes Smertensbarn, som det ikke lykkedes nogen at naa med Skib før langt op i det 19. Aarhundrede.

Og sammenholder vi nu Pasqualigos Ord med Cantino-Kortets Fremstilling af den nordlige Halvø „A ponta dasia“, som jo alene ifølge sin Konfiguration og Beliggenhed ikke ret vel kan antages at være andet end Grønland, saa har man næppe Lov til at tvivle om, at det maa være dette Lands *Østkyst*, som Corte-Real forgæves søgte at naa i Aaret 1500. Ikke blot svarer nemlig den S. 160 citerede Legende, som Korttegneren har anbragt langs denne Kyst, langt bedre til Pasqualigos Ord om Landet, der i det Aar ikke kunde naas for Is, end til Cantinos Ord om Isen, der i 1501 tvang dem til at tage en mere nordvestlig og vestlig Kurs; selve Kortet viser, at Portugiserne har besejlet Østgrønlands Kyst et godt Stykke nord for Kap Farvel og ned til dette, paa den bedste Maade, paa hvilken saadant kan bevises af et datidigt Kort.

Man brugte nemlig dengang at afmærke de besejlede Kyststrækninger med de Nationers Flag, der havde foretaget Besejlingen. Juan de la Cosas Kort (Fig. 22) er et godt Exempel derpaa; thi det

¹ HARRISSE, Les Corte-Real, S. 139—51; Discovery, S. 63—74; Terre-Neuve, S. 34—42.

² Efter DE GOES fandt Rejsen Aar 1500 Sted „no começo do verao do anno de mil & quinhentos“. DAMIÃO DE GOES, Chronica do Felic. Rei dom Emanuel, Lisboa 1566, fol. 65. Sl. HARRISSE, Les Corte-Real, S. 209—11 & 233. Discovery, S. 61; Terre-Neuve, S. 34.

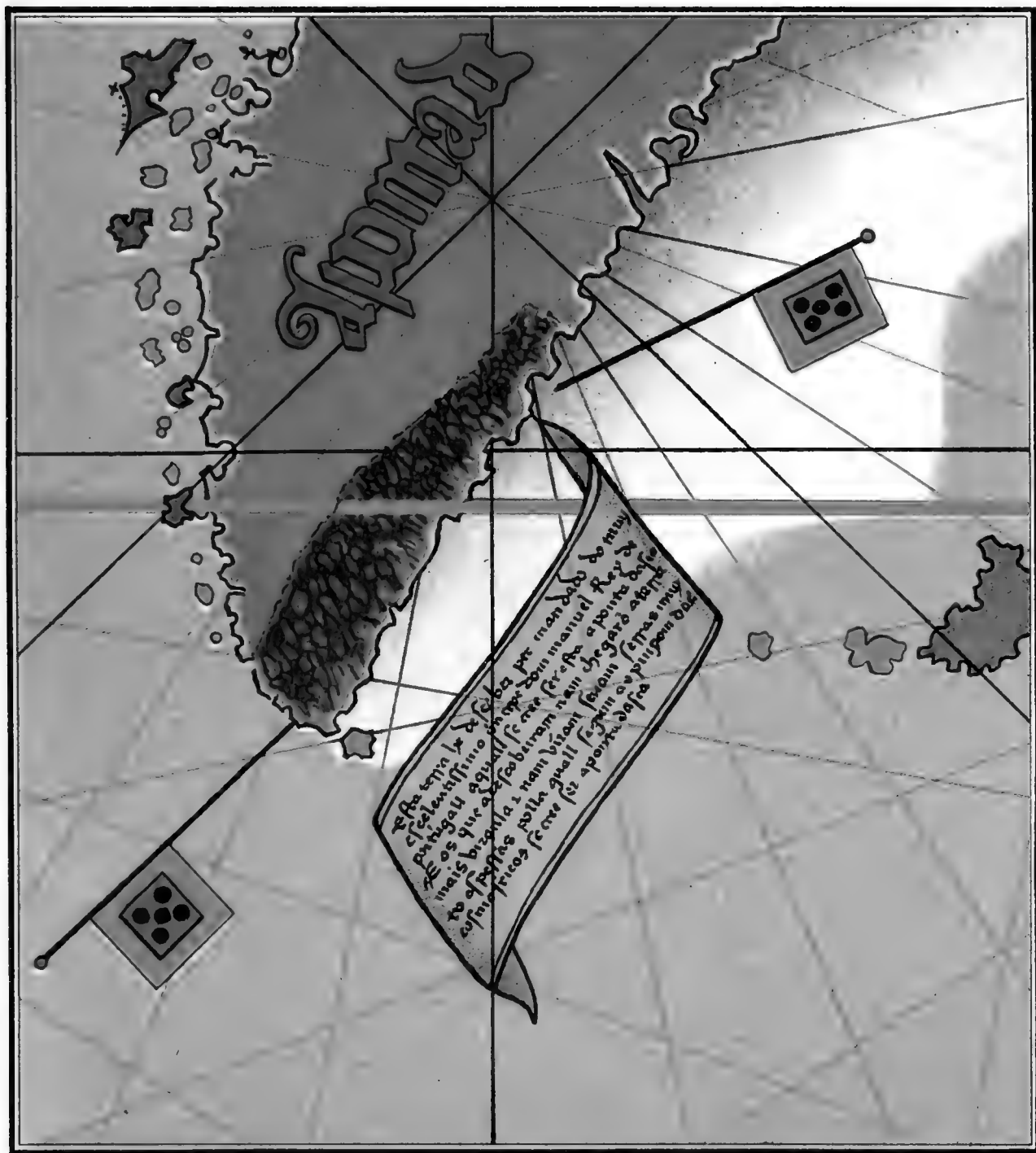

Fig. 24. Grønland (A ponta d[asia]) paa Cantino-Kortet fra 1502. Efter HARRISSE.
 Detalje af Fig. 23 for at vise Besejlingen af Østkysten.

markerer Cabots Opdagelser ved engelske Flag og Spaniernes ved spanske.

Paa Cantino-Kortet er der nu anbragt et portugisisk Flag ved Enden af „A ponta dasia“ tæt vest for Kap Farvel, og et andet portugisisk Flag et Stykke op ad Østkysten, og mellem disse to Flag er der paa Land tydelig tegnet en høj brunfarvet Klippekyt, og udenfor denne betegnes det ved en blaa-hvid Farvetoning, at Havet langs denne Kyst og videre nordpaa er belagt med Is (Pl. 2, Fig. 24).

Om en Fremstilling som denne, der saa nøje svarer til de virkelige og for den vedkommende Kyst ganske særegne Forhold, tør man med langt større Sikkerhed end om Clavus' A-Type paastaa, at den maa bero paa Selvsyn. Corte-Real maa have besejlet Grønlands Sydøstkyst ned til Kap Farvel i et til Cantino-Kortets Fremstilling svarende Omfang, og sammenholder man med de to Italieneres Beretning, taler al Sandsynlighed for, at Grønland er det Land, der ikke kunde naas for Is i Aaret 1500, og som Sømændene senere *antog* hang sammen med det Land, de besøgte Aaret efter (Newfoundland og maaske en Del af Labrador).

Sømændenes *Tro* har ingen Beviskraft ved Siden af de her berettede Kendsgerninger, og Harrisse modsiger sig selv, naar han mener, at Labrador paa engang kan være besejlet i Sommeren 1501 fra Newfoundland af og dog være det Land, hvormed Besejlerne *antog*, at det var landfast med Newfoundland. Saasnart der efter Rejsen 1501 er Tale om „Tro paa“ en Landsammenhæng, gaar Labrador ud af Spillet, og der kan kun være Tale om Baffin-Land eller Grønland; men da peger alt paa det sidste. Med den stærkt nordlige Kurs, Portugiserne har taget, er det naturlige Forløb nemlig ikke, som Harrisse mener, at man *netop* faar Kap Farvel i Sigte, men at man, som Portugiserne aabenbart har gjort i Aaret 1500, løber paa Isstrømmen et Sted udfor Grønlands Østkyst. Forholder det sig ikke rigtig med den angivne nordlige Kurs, saa er Chancen for, at man ikke netop er naaet til Kap Farvel, men gaaet helt fri af Landet og kommet over mod Baffin-Land; men dette ligger alt for langt mod Vest baade i Forhold til Evropa, Island og Newfoundland til at kunne være „A ponta dasia“ paa Cantino-Kortet.

Iøvrigt kan man paa anden Maade overbevise sig om, at „A ponta dasia“ maa være Grønland og ikke kan være andet, skønt Sydspidsen ligger ca. $2\frac{1}{2}$ Grad for nordligt. Man kan nemlig, som Fridtjof Nansen har gjort, søge at kortlægge Gaspar Corte-Reals Rejser efter de af Datidens Sømænd og Søkorttegnere rimeligvis anvendte Metoder, d. v. s. man forudsætter, at Landene er indtegnet

blot efter loxodrome Kurver (Kompaskurver) afsat som rette Linier uden Hensyntagen til Jordens Kugleform og dennes Gengivelse i Planen, og uden at regne med den i grønlandske Farvande ret store Misvisning. Det viser sig da, at Cantino-Kortets „A ponta dasia“ og dets „Terra del Rey de portuguall“ netop har den Beliggenhed, som man kunde vente, at Grønland og Newfoundland maatte faa, naar man forudsætter en Sejlads fra Lisboa med konstant Kompaskurs til et Punkt paa Grønlands Østkyst, der hvor det portugisiske Flag staar ved Danmark-Stræde paa 30° v. L., derfra langs Isstrømmen til Kap Farvel, hvor det næste Flag staar, og derfra under nogen Paa-virkning af Labradorstrømmen til Newfoundlands Nordspids, hvor det tredje Flag maa antages at være anbragt.

Vi kan ikke her komme ind paa en nærmere Imødegaaelse af hele Harrisses Bevisførelse for, at det var i 1501, Brødrene Corte-Real fik Kending af Grønland, saa meget mindre, som Aarstallet er af underordnet Interesse, og det for os kun kommer an paa at konstatere den Udstrækning, i hvilken Portugiserne har besejlet Grønlands Kyster. Ved de løjerligste, forskruede Fortolkninger og Oversættelser og ved at citere saaledes, at Sømændenes Antagelser fremtræder som Kendsgerninger (sl. f. Ex. Harrisse, *Discovery*, S. 72—73 med selve Dokumenterne i *Les Corte-Real*, S. 209) lykkes det Harrisse at faa hele Spørgsmaalet langt mere indviklet, end det i Virkeligheden er. Naar han fra Begyndelsen har faaet galt fat paa hele Problemet, skyldes det vistnok Antonio Galvão's Fortælling i Aaret 1563, at det i Aaret 1500 opdagede Land laa paa 50° Bredde (se *Les Corte-Real*, S. 232; *Discovery*, S. 61), og Damião de Goes' Beretning fra Aar 1566, hvor vistnok Beskrivelsen af det 1501 naaede Newfoundland knyttes til et af de Aar 1500 opdagede Lande. I sit sidste Værk (*Terre-Neuve*, S. 35) er Harrisse dog blevet klar over, at disse sene Meddelelser intet Værd har ved Siden af de samtidige Beretninger, og Gradangivelsen i Betragtning af Datidens stærkt varierende Kortgraderinger allermindst, og Harrisse er derfor lige ved at naa til det rette Resultat: At Corte-Real i 1500 naaede Grønland — men uden at kunne komme i Land, at han derimod i 1501 efter en ny Kamp med Ishindringerne opgav sin nordlige Kurs og naaede Newfoundland, og at de hjemvendte naturligvis paastod det, alle ønskede at høre, at de to nyfundne Lande hørte til Fastlandet, d. v. s. Østasien.

Naar Cantino-Kortet altsaa maa antages at fremstille baade Opdagelserne i Aaret 1500 og i 1501 — at det nemlig ogsaa tager Hensyn til de sidste, viser dets Legende om de hjembragte Vilde og Corte-Reals Forsvinden — hvorfor tager Korttegneren, der har boet i Lisboa og talt med de hjemkomne Søfolk, da intet Hensyn til disses Tro paa en Forbindelse mellem de to Lande, Grønland og

Newfoundland, og til, at begge var Dele af det asiatiske Fastland? Man har Ret til at svare: Fordi denne Tro ikke vedkom *ham*, hvis han kun havde faaet Ordre til at udlægge de besejlede Kyster og deres nærmeste Fortsættelse. Man har ogsaa Ret til at antage, at han har faaet at vide, at Grønlands Kyst gik mod Nord der, hvor Corte-Real forlod det i Aaret 1500 for at søge mere indbydende og lettere tilgængelige Egne. Alligevel er denne Forklaring næppe udtømmende. For det første maa man, som Nansen fremhæver, regne med den Mulighed, at Gaspar Corte-Real har berejst et Stykke af Grønlands sydlige Vestkyst. Denne er nemlig aflagt paa en Maade, der, som Nansen viser, minder stærkt om Virkeligheden. At Kystens Sønderdeling (de mange Øer) paa Cantino-Kortet først træder frem et Stykke nord for Kap Farvel, kunde, mener han, skyldes Isstrømmen, der i Juni—Juli hindrer Adgang til Landet til op mod Godthaab, og at Kysten drejer noget for meget mod Nordøst, saa at Landet bliver vel smalt, kunde naturlig forklares ved Misvisningen, der tør antages at have været endnu større her end paa Østkysten.

Antagelsen af en Besejling af Vestkysten synes ganske vist hverken at stemme med Anbringelsen af de Flag, der paa Cantino-Kortet markerer de portugisiske Opdagelser, eller med den ovenfor citerede Legende mellem Flagene langs Østkysten, hvor det fremhæves, at Opdagerne ikke landede, men saa Landet og kun kunde se stejle Bjerge. Forudsætter man en Fortsættelse af Sejladsen mod Nord langs Vestkysten, men stadig hindret af Isstrømmen, savner man ogsaa paa Cantino-Kortet en fortsat Markering af Isstrøm og Bjerge, og at antage, at Portugiserne skulle have kunnet konstatere en Skærgaard langt mod Nord langs Vestkysten uden at naa ind til Landet, er meningsløst. Men dette, at det nordlige Land (Grønland), som fandtes af Portugiserne, blev set, men ikke naaet, er et Faktum, der ikke blot fremhæves paa Cantino-Kortet selv, men, som vi skal se, ogsaa paa flere yngre Kort, og det fremgaar forøvrigt ogsaa klart nok af Pasqualigos med Cantino-Kortets Legende overensstemmende Beretning (se ovenfor S. 162). Paa de fleste yngre portugisiske Fremstillinger af Grønland, som det blev opdaget af Portugiserne, vil vi faa at se, at de paa Landet anbragte Navne hovedsagelig findes paa Østkysten. Et enkelt af disse yngre Kort er der dog, der bestemt peger i Retning af, at Corte-Real har fulgt Sydvestkysten et kort Stykke, før han satte Kursen *fra* Landet, saa rimeligvis har Nansen Ret i sin Formodning, skønt Cantino-Kortet delvis taler imod den (sl. S. 177—78).

En Kilde, der ikke taler imod en Landgang i Grønland, men endog kunde synes at forudsætte en saadan, er den langt senere

Beretning af Damião de Goes fra 1566 (sl. S. 162, Note 2), hvor der om Gaspar Corte-Real staar følgende:

Han rejste fra Lisboa's Havn i Begyndelsen af Sommeren i Aaret 1500. Paa denne Rejse opdagede han oppe i nordlig Retning et Land, som han, da det var meget koldt og med store Skove som alle de [Lande] er, der ligger paa den Kant, gav Navnet terra verde (∴ det grønne Land). Folket er meget barbarisk og vildt, næsten ligesom dem paa Santa Cruz (∴ Brasilien), undtagen at de er hvide, men saa barkedede af Kulden, at deres Hvidhed gaar tabt med Alderen og de bliver ligesom sortbrune. De er middelstore af Væxt, meget letbevægelige og store Bueskytter. De bruger ristede Kæppe som Kastespjyd, med hvilke de gør saa gode Kast, som om de var beslaaede med fint Staal. De klæder sig i Dyreskind, som der er Overflod paa der i Landet. De bor i Klippehuler og Hytter og de har ingen Love. De tror meget paa Varsler, de overholder Ægteskabet og er meget skinsyge paa deres Koner, i hvilke Ting de ligner Lapperne, der ogsaa lever under Norden fra 70° til 85°, Undersaatter af Kongerne af Norge og Sverige, til hvike de betaler Skat, men bliver dog stadig i deres Hedenskab af Mangel paa Undervisning.

Harrisse mener, at det her skildrede „Terra verde“ er Newfoundland, hvad der passer med de store Skove, som Cantino-Kortet og andre Kort af Corte-Real-Typerne markerer paa dette Land¹. Nansen mener, at „Terra verde“ er Grønland, og at Beskrivelsen af Folkene svarer bedre til Eskimoer end til Indianere, men indrømmer, at disse Eskimoer, her beskrives, maaske kan være dem fra Labrador. Men iøvrigt mener Harrisse, at ogsaa Indbyggerne paa Newfoundland paa den Tid var Eskimoer, og at de Indfødte, som Portugiserne havde med hjem fra Newfoundland i 1501, og som baade Cantino og Pasqualigo beskriver, ogsaa var Eskimoer².

Det er ikke udelukket, at baade Harrisse og Nansen har Ret og dog paa en vis Maade Uret. De Goes' Beretning beror nemlig næppe udelukkende paa Meddelelser fra Rejsen 1500. Hvad der fortælles om Landet og især om Folket, er vist af nyere Datum. Sammenstillingen med Lapperne og Navnet Terra verde, der af Ziegler og Ptolemæus-udgaven 1540 identificeres med Grønland, peger i Retning af, at De Goes har sammenflikket sin Beretning efter flere nyere geografiske Værker. Selve Beskrivelsen af de Vildes Tro og Skikke kræver ogsaa et mere indgaaende Studium, end man tør antage Corte-Real kan have naaet paa et kort Besøg en enkelt Sommer paa Grønlands Vestkyst. Rime- ligvis vil man derfor blive nødt til at bedømme Cantino-Kortets Grønland uden Hensyntagen til De Goes' Fortælling og holde sig til de samtidige Beretninger, som taler mod en Landgang paa Grønlands Vestkyst. Sammenstillingen af Navnet „A ponta dasia“ med en Henvisning til Kosmografernes Mening desangaaende tyder forøvrigt paa,

¹ HARRISSE, *Discovery*, S. 59—61.

² HARRISSE, *Discovery*, S. 70—71.

at Grønlands Tegning paa Cantino-Kortet ikke alene beror paa de hjemvendte Opdageres Meddelelser, men at den lærde Geografi spiller ind, og at det er den, Tegneren af Cantino-Kortet beraaber sig paa.

Først og fremmest maa vi vide, hvilken Del af det nordlige Asien det genopdagede Grønland „efter Kosmografernes Mening“ antages at hænge sammen med. Saa underligt det lyder, maa Svaret, hvis vi skal slutte fra Kortet selv, blive: Skandinavien.

Paa Kortet betegnes den skandinaviske Halvø nemlig som „en Del af Asien“ (Parte de assia), og der ses Spor af en Ørække langs en Landforbindelse over til Grønland, som nu ikke kan konstateres, fordi Kortet er beskaaret mod Nord. Men paa et andet Kort af ganske samme Type som Cantino-Kortet, *findes* Landforbindelsen. Det er en af Italieneren Nicolo de Canerio i Tiden 1502—1507 udført Kopi efter et portugisisk Kort, om ikke selve Cantino-Kortet saa et, der gaar tilbage til en fælles Grundtype, en af de 1501—1502 i Lisboa skabte Corte-Real-Typer¹.

Vi risikerer derfor ikke at gribe meget fejl, naar vi antager, at de portugisiske Kartografer strax efter Corte-Reals Tilbagekomst har givet sig til at kortlægge de nyopdagede Lande (Grønland og Newfoundland) og undersøge, i hvilket Forhold de kunde staa til den tidligere kendte Del af Verden og til ældre Fremstillinger af Norden.

Men hvem kan da de Kosmografer være, hvis Meninger have været afgørende ved Spørgsmaalets Løsning? Baade Harrisse og Jos. Fischer² mener, at der vist maa være en Forbindelse mellem A-Typen og Cantino-Kortet, og skønt vi iøvrigt intet ved om, at noget A-Kort er naaet til Portugal inden Aar 1502, ligger den Tanke jo ret nær, simpelthen fordi Cantino-Typens Grønland minder saa stærkt om A-Typens, og fordi Canerios Kort, der ikke saaledes som Cantino-Kortet er beskaaret mod Nord, med sin mod Nordøst bøjede Vestkyst minder endnu mere om A-Typen end Cantino-Kortet.

Noget usandsynligt i, at A-Typen har gjort sig gældende i Portugal, er der dog ikke. Dels var Forbindelsen mellem de lærde Geografer i Italien og de portugisiske Opdagere og Nautikere meget livlig, dels kan vi paavise, at Kort over Norden og Germanien bliver benyttet i Portugal omtrent samtidig med, at de kommer frem i Tyskland og Italien — eller ialtfald ikke længe efter. Nicolaus Cusanus' Kort over Germanien og Norden kom saaledes til at paavirke

¹ Reproduceret i G. MARCEL, Reproductions de cartes et de globes relatifs à la découverte de l'Amérique. Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie. Section cartographique, Tavle 2—3. Kretschmers Gengivelse er, som det saa ofte er Tilfældet, ganske utilforladelig. Sl. KRETSCHMER, Entdeckung Amerikas, Tafel VIII.

² FISCHER, Entdeckungen, S. 80 & 97. HARRISSE, Terre-Neuve, S. 31—32.

de portugisiske Søkort ikke længe efter, at det havde faaet Indpas i Henricus Martellus' Haandskrifter¹. B-Typen naaede ogsaa snart ind paa disse Kort og blev, som vi skal se, kombineret med Corte-Real-Typerne. Overhovedet var Portugiserne fuldt saa lydhøre for Meddelelser og Paavirkning udefra som de mere traditionsbundne Italienere, der holdt sejgt fast ved de gamle Korttyper². Det var, som Gallois saa klart har paavist, Portugiserne og Tyskerne, der i denne Tid bar Udviklingen frem paa det geografiske Omraade, idet de første tog sig af Praxis, de sidste af Teorien, men under stadig Samvirken³.

Behaims Globe (Fig. 21) var et Resultat af dette Samarbejde, Martellus' Verdenskort (Fig. 18) var det ogsaa, og i den kommende Tid faar vi at se, hvorledes det i Portugal fabrikerede Raamateriale samles til Bearbejdelse i den fremragende tyske Kartograf Waldseemüllers Haand. — Endelig ved vi jo nu, at Portugals Konge stod i direkte Forhandling med Kristiern I. om Nyopdagelser i de nordlige Have, hvad der førte til den Pining'ske Expedition. Der er da intet mærkeligt i, om Clavus' Nordensopfattelse, som faldt sammen med de nordiske Sømænds, paa en eller anden Maade har spillet en Rolle i Lisboa i Aarene 1501—1502.

Den Vej, ad hvilken man snarest tænker sig, at Forbindelsen har fundet Sted, er Martellus' A-Kort. Thi naar Martellus saa hurtig og nøje har kunnet skaffe sig Underretning om Portugiserens Opdagelser, som hans Verdenskort viser, at han har, vilde det jo ikke være saa underligt, om han havde ydet noget til Gengæld. Dog er dette kun en løs Formodning. Forbindelserne har været mangfoldige, og hvilken der i det givne Øjeblik har været virksom, er ikke godt at vide, navnlig da det er meget tvivlsomt, om de portugisiske Korttegnere har haft et A-Kort for sig, og ret beset ligesaa rimeligt, at de blot har forhandlet med og faaet Oplysninger af en Lærd, der kendte A-Typen og den nordiske Verdensopfattelse, som den var det kartografiske Udtryk for. Det er vel heller ikke udelukket, at Cantino selv eller en anden Italiener, der stod i Forbindelse med Hertugen

¹ Paa det saakaldte Pilestrina-Kort (sl. ndfr. Fig. 34) er det paavist, at der findes tyske og nordiske Navne hentet fra Cusanus' Kort; sl. *Anecdota cartographica*, S. 6 & Tab. 4. Paa Juan de la Cosas Kort fra Aar 1500 (Fig. 22) findes en Del endnu uforklarede skandinaviske Navne, og det samme er Tilfældet med den mærkelig korrekte Fremstilling af Skandinavien paa det portugisiske Kort i München, hvis amerikanske Del Kunstmann har gengivet paa sin Tavle 11.

² Paa et italiensk Kompaskort fra Venezia 1489 (Cod. Egerton 73) træffer man dog ogsaa Cusaniske Navne, men som Regel synes den gamle Nordenstype fra Begyndelsen af det 14. Aarhundrede at have holdt sig endnu op i det 16., til den afløstes af B-Typen eller Olaus Magnus'.

³ GALLOIS, *Les cartographes allemands*, Paris 1890, S. XV—XVI.

af Ferrara, har haft en Finger med i Spillet; thi ved Hertugens Hof var man aabenbart dybt interesseret i Sagen, og man havde dér rig Lejlighed til at sammenligne A-Typen, B-Typen og Cantinos Meddelelser om de nyopdagede Lande og til at foranledige Sagen nøjere undersøgt¹. Som vi skal se, var det heller ikke *alle* de portugisiske Korttegnere, som kortlagde Corte-Real-Expeditionernes Opdagelser, der tegnede Grønland à la A-Typen, men maaske kun *den* Portugiser, der arbejdede for Hertugen af Ferrara, og Italieneren Nicolo de Canerio og de andre, der kopierede hans Kort.

Een Misforstaaelse maa vi dog fremfor alt ikke begaa: Cantino-Typen er ikke et kritikløst Opkog af Clavus' yngre Type. Den er i det højeste en paa nye Erfaringer grundet Verifikation og Forbedring af denne.

Grønland har nemlig, som det let kan ses, paa Cantino-Kortet for første Gang faaet den rette Afstand fra den gamle Verden, er kommet langt nok mod Vest. Hos Clavus ligger Sydpunktet, som vi har set, paa 62° 40' n. Br. og 9° 25' ø. L., tæt ind paa Irland og i Virkeligheden omtrent paa Færøernes Plads. Paa Cantino-Kortet ligger det efter Harrisses Opgivelser paa 62° à 62° 30' n. Br. og ca. 37° v. L., hos Canerio paa 55° n. Br. (Længden usikker). Men paa begge de sidstnævnte ligger Kap Farvel langt vest for Irlands og Portugals Kyst².

Grunden til denne rigtigere Anbringelse er naturligvis dels den nord-nordvestlige Kurs fra Lisboa til Grønlands Kyst, dels den til 1800—2800 Miglier beregnede Distance fra Amerika til Portugal³, endelig det, at Rammen for Ptolemæus' Verdenskort nu var sprængt og iøvrigt næppe nogensinde havde behersket Søkorttegnerne. Der var altsaa ikke mere nogen Grund til at klemme Grønland op ad Evropa, og den ældre nordiske Type kunde derfor kun faa den uheldige Indvirkning paa den nye Fremstilling, at Landet fik en Vestkyst med forkert Hovedretning, at Sydspidsen kom for langt mod Nord, og at Østkysten blev gjort landfast med Skandinavien. At det blev regnet for en yderste Ende af den gamle Verden, faldt næsten

¹ To af Nicolaus Germanus' Pragthaandskrifter af Ptolemæus' Geografi (sl. S. 139), det ene med Kort af A-Typen, det andet med B-Kort, som nu findes i Bibliotheca Laurenziana (Plut. XXX, No. 3—4), er dediceret til Hertug Borso d'Este, Hertug Erculo d'Estes Forgænger. I Modena findes endnu de af Jos. Fischer (Entdeckungen, S. 76—77 & 113 ff.) publicerede Beviser for, at Hertug Borso stod i Forretningsforbindelse med Nicolaus Germanus og 1466 afkøbte ham et Ptolemæus-haandskrift af den første Redaktion (uden Nordenskort) efter at have ladet det undersøge af de sagkyndige i Ferrara.

² Sl. HARRISSE, Terre-Neuve, S. 31—32; Discovery, S. 66.

³ Sl. Paqualigos og Cantinos Breve (HARRISSE, Les Corte-Real, S. 204—11), hvor Distancen fra Newfoundland til Lisboa angives varierende til 1800 eller 2000 Miglier (Pasqualigo), 2800 (Cantino).

af sig selv paa en Tid, da Atlanterhavet antoges at være det eneste Ocean og alt, hvad man fandt paa den anden Side, at være Dele af Asien, og da man, som Behaims Globe (Fig. 21) viser, ogsaa naturligt henværte de Lande, der mødte en nord for Atlanterhavet, til den gamle Verdens Nordkyst.

Cantino-Typens Oprindelse maa vi derfor nærmest antage at være følgende: Paa sin Rejse fra Lisboa stødte Corte-Real i Aaret 1500 paa Isstrømmen et Sted ved Grønlands Østkyst og fulgte denne ned til Kap Farvel og maaske et Stykke videre mod Nordvest uden at kunne komme i Land. Denne Kyst med dens Bjærge og Isstrømmen udenfor blev i 1501—2 gengivet af en Portugiser, hos hvem Hertugen af Ferraras Udsending, Alberto Cantino, havde bestilt et Kort over Portugisernes nyeste Opdagelser. Støttet paa Meddelelser om Clavus-Typens Grønlandsfremstilling (A-Kortet) blev Landet antaget at være landfast med Skandinavien og Rusland og ligesom disse at høre til det nordlige Asien, hvis yderste Ende det da blev. Fraset denne Landforbindelse, Sydspidsens forkerte Bredde og den gale Retning af den nordlige Vestkyst, hvad der altsammen kan skyldes A-Typens Indflydelse, giver Cantino-Typen et af de korrekte Billeder af Grønland, som kendes fra den ældre Tid.

2. LABRADOR-Ø-TYPEN.

Foruden til Cantino-Kortet med dets forbedrede Clavus-Type gav Gaspar Corte-Reals Rejser Anledning til mindst to andre Fremstillinger af Grønland. Den ene af disse er den, der første Gang møder os paa et italiensk Søkort, som tidligere ejedes af Englænderen King, men derpaa gik over i den bekendte franske Geografihistoriker Hamys Besiddelse. Kortet kaldes derfor snart King-Kortet, snart Hamy-Kortet. Vi vil betegne det som King-Hamy-Kortet (Fig. 25).

Hamy, der først beskrev dette anonyme og udaterede Verdenskort, bestemte det til at være en Kopi af et portugisisk Kort fra ca. 1502¹. I det nordlige Atlanterhav mellem ca. 58° og 63° n. Br. har det en langagtig Ø med Navnet „Terra laboratoris“. Paa et rimeligvis noget yngre Kort, som Kunstmann fandt i München og publicerede (det saakaldte Kunstmann Nr. 2, Fig. 26)², ligesom King-Hamy-Kortet en anonym italiensk Kopi af et portugisisk Søkort, findes den

¹ Bulletin de géographie historique et descriptive 1886, Paris 1887, S. 147. Sl. Periplus, S. 128, 149—50 & Tavle XLV.

² KUNSTMANN, Entdeckung Amerikas, Tavle 2, og KRETSCHMER, Entdeckung Amerikas. Tavle VIII.

samme Ø med Navnet „Terra de laurador“. Kunstmann opfattede denne Ø som Labrador, hvad der jo ogsaa ligger nærmest. Baade Harrisse og Kretschmer indvendte dog herimod, at det snarere maatte antages at være Grønland. Deres Grund var den, at „Terra de laurador“ paa Kunstmanns Nr. 2 havde en Række Navne fælles med et andet samtidigt eller noget yngre portugisisk Søkort, det saakaldte Pilestrina-Kort (Fig. 34). Men paa dette var Navnene anbragt paa en Halvø, der havde en lignende Beliggenhed som A ponta dasia-Halvøen, Cantino-Typens Grønland. Sydspidsen af Halvøen laa desuden omtrent som Kap Farvel paa 59° n. Br. og havde det løjerlige Navn „C. de mirame et lexame“ 3: „Kap nok se, men ikke røre“, hvilket

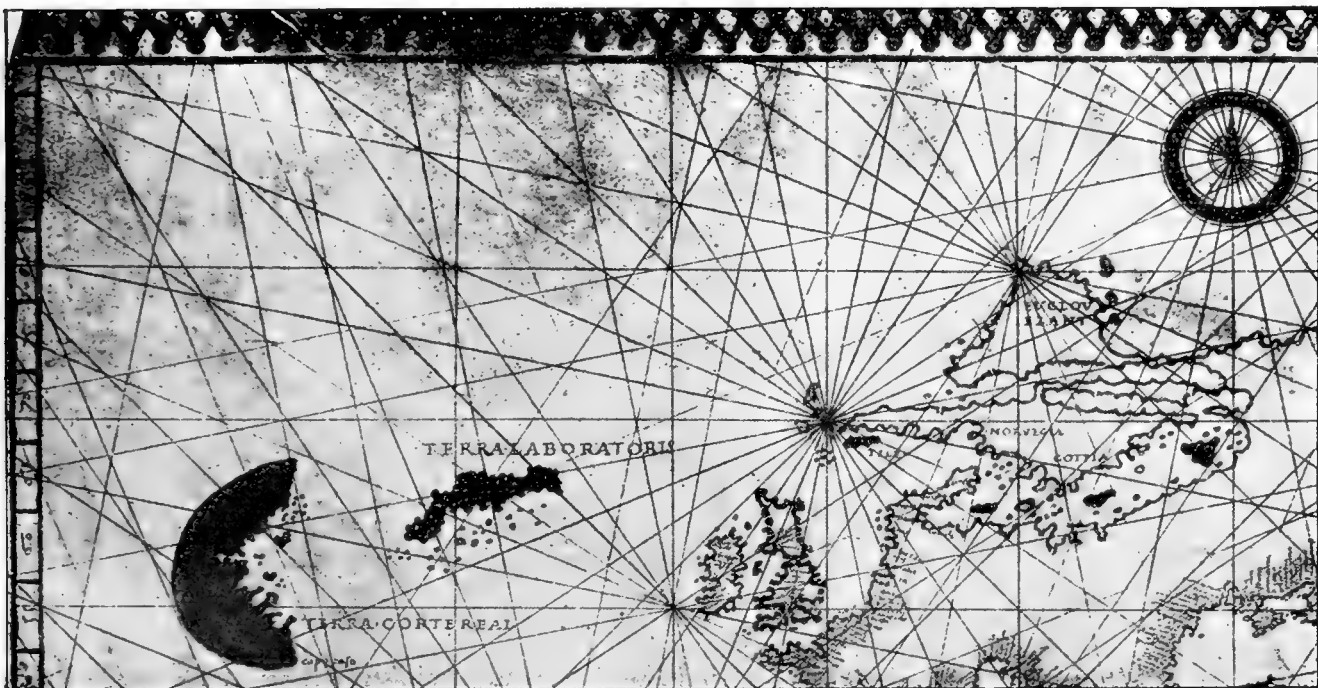

Fig. 25. Saakaldte King-Hamy-Kort. Italiensk Verdenskort fra ca. 1502. Oprindelse ukendt. Udsnit. Efter Nordenskiöld. Dubletkort med Grønland som Ø (Terra laboratoris) vest for og Halvø (Evglovelant) nord for Norge.

Navn vilde passe ypperligt til det nordlige isomflydte Land, som Gaspar Corte-Real saa, men ikke kom i Land paa — Grønland¹. I en fordærvet italiensk Form mente Harrisse tilmed at genfinde Navnet fra Pilestrina-Kortet i de to Navne „da mirla“ og „de farlla“ paa Kunstmanns Nr. 2.

Denne Bevisførelse er ikke afgørende; men ved at drage flere yngre Kort med ind i Undersøgelsen, faar vi afgørende Beviser i Hænde for, at Labrador-Øen ligesom A ponta dasia-Halvøen virkelig maa være en Fremstilling af det Corte-Real'ske Grønland.

Paa Italieneren Vesconte de Maggiolos Kort fra 1527² kommer

¹ KUNSTMANN, l. c. S. 127 ff.; KRETSCHMER, l. c. S. 327 & 379; HARRISSE, *Discovery*, S. 74, 176—77, 425—31 & 728; *Terre-Neuve*, S. 51—53.

² HARRISSE, *Discovery*, Pl. X. *Raccolta Colombiana*, Parte IV, Vol. II, Tavle VI.

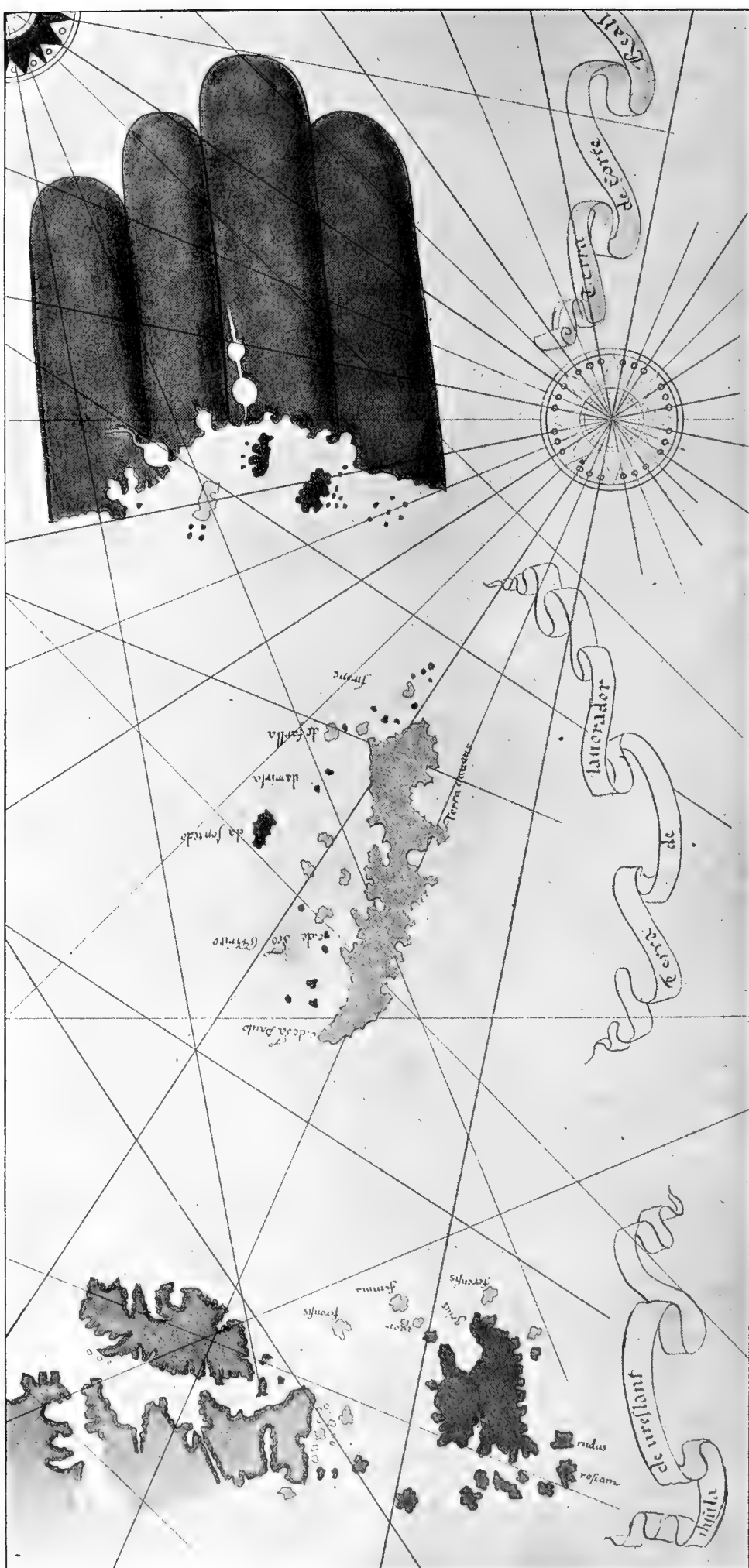

Fig. 26. Saakalde „Kunstmänn Nr. 2“, Italiensk Verdenskort fra Tiden kort efter Aar 1502. Oprindelse ukendt. Udsnit. Efter Kunstmänn. Originalen i München. Grønland som Ø (Terra de laurador) midt paa Kortet.

nemlig den samme Navnerække igen (se Navnesammenstillingen S. 181), og her kan det ikke betvivles, at Navnet „Cauo de Meirella e leixela“ er det samme som Pilestrina-Kortets „C. de mirame et lexame“. Men, hvad der er det afgørende, den Kyst, hvorpaa Navnene staar, hedder ligesom Øen paa Kunstmanns Nr. 2 „Lavoradore“. Og ser vi videre paa et andet yngre Kort, vor Fig. 35, saa finder vi den samme Kyst, blot i en lidt mere affladet Form, med det samme Navn (do Lavrador), og der tilføjes paa Latin Ordene: „Dette Land saa Portugiserne; men de kom ikke i Land“¹. Dermed er vi paa sikker Grund; thi efter vor Undersøgelse af Cantino-Kortet og Beretningerne om Corte-Reals Rejse (S. 160—62) er det utvivlsomt, at det Land, der betegnes paa denne Maade, *maa* være Grønland.

En yderligere Bekræftelse paa Harrisses og Kretschmers Antagelse, at Labrador-Øen er Grønland, finder vi deri, at Øens Sydkyst i Forhold til Newfoundland ligger næsten som Grønlandshalvøens Østkyst paa Cantino-Kortet (Fig. 23)². Følgelig ligger det nær at antage, at de to Fremstillinger, som begge opkom direkte efter Corte-Reals Rejse, gælder de paa denne opdagede Lande, saa at Landene (Øen og Halvøen) er forskellige Gengivelser af det længst mod Nord opdagede Land. Forskellighederne i Fremstillingen skyldes da blot, at Korttegnerne mod Nord har suppleret den besejlede Kyststrækning paa forskellig Maade, idet den ene af dem (Cantino-Kortets Tegner) har ladet sig paavirke af en ældre Type (A-Typen), den anden af en eller anden Formodning om, at det fundne Land var en Ø.

Der er den Hage, ikke ved Bevisførelsen, men ved det Resultat, vi kommer til, at Navnet Labrador senere blev og endnu er knyttet til den Del af Nordamerikas Fastland, der ligger nord for Newfoundland. Det rokker dog ikke ved det, der her er bevist, men henleder blot vor Opmærksomhed paa, at der maa være et Tidspunkt, paa hvilket Navnet Labrador er overført fra Grønland, som det oprindeligt har været knyttet til, til Fastlandet. Iøvrigt er det usikkert, om Navnet skriver sig fra Gaspar Corte-Reals Rejse. Paa Cantino-Kortet havde Grønland jo ikke noget egentligt Navn — thi A ponta dasia er ikke et Landsnavn, men en geografisk Forklaring — og af de italienske Beretninger om Rejsen kan der intet sikkert sluttes om, at Landet fik Navn, da det Land, som Gaspar Corte-Real efter Damião de Goes' Sigende kaldte „terra verde“³, lige saa godt kan

¹ „Terram istam portugalenses viderunt, atamen non intraverunt“.

² Mindre Vægt lægger vi paa, at „Terra laboratoris“ Sydspids paa King-Hamy-Kortet er anbragt paa 58—59° n. Br., hvad der svarer ret godt til Grønlands Beliggenhed; thi, som vi saa S. 169, har de Kort, hvor Cantino-Typens utvivlsomme Halvø-Grønland forekommer, andre og langt mere afvigende Bredder for Sydspidsen.

³ HARRISSE, Terre-Neuve, S. 35; Les Corte-Real, S. 233.

være Newfoundland, som paa Cantino-Kortet (Fig. 23) kaldes „Terra del Rey de portugual“. Det sidste Navn har Landet imidlertid mistet paa Labrador-Kortene (Fig. 25—26), hvor det hedder Terra Cortereal, om hvilket Galvão paastaar, at det blev givet Landet til Minde om de to Brødre Corte-Real¹. Følgelig kan Originalen til King-Hamy-Kortet (Grundkilden for Labrador-Ø-Typen) først være kommet frem, *efter* at Miguel Corte-Reals Skibe den 10. Maj 1502 var kommet tilbage fra Efterforskningerne efter den forsvundne Gaspar Corte-Real, dog med Undtagelse af det Skib, paa hvilket Miguel selv var ombord. Tiden for Labrador-Ø-Typens Fremkomst skydes derved saa langt hen i Tiden (Vinteren 1502—3), at der kan blive Tale om Paavirkning fra den i 1501—2 udsendte engelske Expedition, som kom hjem til Bristol efter at have fundet en Ø paa den anden Side Oceanet — hvilken ved man ikke.

Man har tidligere ikke anet, hvad Navnet Labrador betød; men nu er der fremdraget et portugisisk Kort, som opbevares i Biblioteket i Wolfenbüttel, hvor det siges, at Landet (Labrador) fandtes af Englændere fra Bristol, og at, da den, som først fik Øje paa det, var en „labrador“ fra Azorerne, blev det kaldt op efter ham².

Dette har givet Ernesto do Canto Ideen til en sindrig Kombination. Han gør nemlig opmærksom paa, at der var en vis Diogo de Barcellos, en azorisk Adelsmand, hvem Kong Manoel den Første af Portugal den 7. Juni 1508 gav visse Forrettigheder som Belønning for paa en Sørejse at have gjort en Opdagelse oppe mod Nord; men allerede i 1492, kan det konstateres, at denne Mands Fader Pero var i Kompagni med en anden Mand fra Azorerne, João Fernandez, om at gøre Opdagelser paa Søen, og denne Fernandez kaldes i Diplomerne for „lavorador“. Det ligger da nær for at antage, at han var med Corte-Real i Aar 1500 og var den, der først saa Grønland. I det Patent, som Henrik VII af England udstedte den 19. Marts 1501 til de tre Købmænd i Bristol, som agtede sig paa Opdagerfærd over Atlanterhavet, kaldes den ene af Købmændene imidlertid for John Fernandus, saa at der gennem samtidige Diplomer er ført Bevis for, at der paa den bristolske Expedition, som kom hjem den 7. Januar 1502 efter at have fundet „Øen“, virkelig var en Mand med af samme Navn som den azoriske „lavorador“³.

Efter dette var der nærmest Grund til at antage, at den Ø, som Englænderne fandt i 1501 og kaldte Labrador, af Portugiserne blev

¹ HARRISSE, Les Corte-Real, S. 168 & 232.

² „descubierta por los Yngleses de la uila de bristol. E por que el que dio el lauiso della era labrador de las illas de los acares le quido este nombre“. Sl. HARRISSE, Discovery, S. 580; Terre-Neuve, S. 40.

³ ERNESTO DO CANTO, Archivo dos Açores XII, S. 353, 367—70, 480 & 529. HARRISSE, Terre-Neuve, S. 40—42. A memoir of Sebastian Cabot, Philadelphia 1832, S. 312 ff.

identificeret med Gaspar Corte-Reals nordligste Land, som blev opdaget Aaret i Forvejen. Afgjort er Sagen dog ikke; thi João Fernandez *kan* jo have været med paa begge Expeditioner, skønt der kun er faa Maaneder mellem den enes Hjemkomst og den andens Afrejse. Desuden er der paa det ældste Kort af den tredje og *bedste* Corte-Real-Type et „cauo larbadore“ paa Grønlands Sydspids, som maner til Forsigtighed.

Under alle Omstændigheder maa vi, da det samme Labrador (c: Grønland), som paa nogle Kort siges at være opdaget af Portugiserne, paa andre paastaas at være fundet af Englænderne fra Bristol (sl. ndfr. S. 180), anse det for ret sandsynligt, at Labrador-Ø-Typen fremkom, fordi man identificerede det Corte-Real'ske Grønland med den fra Bristol opdagede Ø.

Labrador-Ø-Typen har næppe fundet nogen stærk Udbredelse; men den forekommer dog flere Steder. Foruden King-Hamy-Kortet (Fig. 25), der vistnok er det ældste, og det næppe meget yngre af Kunstmann fundne Kort (Fig. 26) findes der et muligvis af Grazioso Benincasa udført italiensk Søkort (Kort Nr. 5^b i Cod. Mus. Britan. Addit. 31316), om hvilket S. Ruge har paavist, at det — hvad ogsaa Navnelisten S. 181 viser — staar Kunstmanns Nr. 2 ganske nær. Typen er præcis den samme som King-Hamy-Kortets¹. En nøjere Undersøgelse af det 16. Aarhundredes mange haandtegnede Søkort vil nok bringe flere Labrador-Øer for Dagens Lys. Under Navnet „Terra laboratorum“ blev Øen af Bernardo Sylvano 1511 bragt ind paa de trykte Kort (sl. Afsnit VIII, 3, Fig. 33), blev gengivet af Lorenz Friess 1525, spillede en Rolle i Benedetto Bordones Isolario 1528², optoges paa Giovanni Andrea Vavassores og Humphrey Gilberts Verdenskort ca. 1540 og 1576,³ og endnu saa sent som i Aaret 1593 finder vi den, som det synes, paa et Kort af Cornelius de Judaeis⁴. Det mærkeligste Sted, hvor Labrador-Øen optræder, er dog paa Oliveriana-Kortet (Fig. 27), som er Hovedrepræsentanten for den tredje Type, som Corte-Reals Færd gav Anledning til.

3. VINKEL-TYPEN.

Hvis vor Opfattelse af de to ovenfor behandlede Corte-Real-Typer er rigtig, tør ingen af dem antages at være tegnet udelukkende efter Erfaringerne fra Portugisernes Rejse uden Paavirkning udefra. Ved

¹ S. RUGE i Abhandlungen der phil.-hist. Classe der kgl. sächsischen Gesellsch. d. Wissens. XX, Lpz. 1903, No. 6, S. 56. BJØRNBO, Die echte Corte-Real-Karte. Petermanns Mitteilungen 1910 med Faksimile af Kortet.

² Sl. F. W. LUCAS, Voyages of the brothers Zeni, S. 39. Raccolta Colombiana, Parte III, Vol. III, S. 346—47. Hos Bordone bliver Øen „Terra de lauratore“ til eet med Nordamerika.

³ Remarkable Maps IV, 7. HAKLUYT, Principal Navigations VII, Glasgow 1904, S. 176.

⁴ KRETSCHMER, l. c., Tavle XIX.

Cantino-Typen saa det ud, som om ældre nordiske Forestillinger havde spillet ind, og ved Labrador-Øen en direkte paafølgende engelsk Opdagelsesrejse. Men selv om disse Antagelser ikke skulde holde Stik, saa kan de to Fremstillinger ikke være *rene* Gengivelser af de besejlede Kyststrækninger; thi omsejlet blev Landet jo ikke, og nogen Kystforbindelse med Nordevropa som Cantino-Typens blev ikke konstateret og findes overhovedet ikke. En ren Gengivelse maatte derimod præsentere sig som en mod Nord aaben knækket Linie, en mere eller mindre aaben Vinkel af Formen , hvis højre lange Ben svarede til den besejlede Del af Sydøstkysten, det venstre korte til det kortere Stykke Vestkyst, som man besejlede eller konstaterede strakte sig mod Nordvest fra Sydspidsen af Landet.

Allerede længe har man kendt en Korttype, hvor et Land med Navnet Labrador fremstilles aabent mod Nord og uden Landforbindelse med Nordevropa, og den allerede S. 173 omtalte Paaskrift om Portugiserne, der saa, men ikke betraadte Landet, viser, at Landet er Grønland (se Fig. 35). Efter det Kort af denne Type, som antages at være ældst, et Søkort af Portugiseren Pedro Reinel, som Kunstmann har fremdraget, maa den betegnes som Reinel-Typen¹. *Ren* er denne Type imidlertid ikke. Dels giver den modsat Cantino-Typen Landet en lang Sydkyst formet som en Skaal i Stedet for som en Vinkel, dels bringes Vestkysten saa langt hen mod Newfoundland, at den kun adskilles derfra ved et smalt Stræde eller blot en Fjord. Her har aabenbart Formodningerne om, at de to nyopdagede Lande hang sammen (sl. S. 162—65) gjort sig gældende og bevirket, at man har trukket hele Landet mod Syd og gjort det fladt og bredt i Stedet for spidst og aflangt for at faa Landforbindelsen etableret.

Ved sine Undersøgelser over Newfoundlands Kartografi har Harrisse nu henledt Opmærksomheden paa et af V. Bellio fremdraget Kort, som opbevares i Bibliotheca Oliveriana i Pesaro². Paa Bellios og Harrisses Gengivelse af Kortet ser man kun en Spids af Grønland, som lader en formode, at det er et Kort af Cantino-Typen; men for en Sikkerheds Skyld erhvervede vi ved det vedkommende Biblioteks Velvilje en fotografisk Kopi af Kortet, hvor Rammen mod Nord var med, og nu viser det sig, som man ser paa Fig. 27, at Kortet giver en Vinkel-Type med en kort Vestkyst, lang Østkyst, høje Bjerge paa Midten og udflydende Kystlinier. Landet er aabent mod Nord, og der er et bredt Hav over mod Newfoundland.

Kortet bærer Præg af at være en, hvad Kystlinierne angaar, ganske ubedærvet Kopi af Landomridset, som det er blevet tegnet

¹ KUNSTMANN, l. c. Tavle 1. Hos Reinel mangler dog Navnet Labrador og Stednavne overhovedet.

² Raccolta Colombiana, Parte IV, Vol. II, S. 112—16 & Tavle II. HARRISSE, Terre-Neuve, S. 53 ff. & Pl. IV.

paa selve Corte-Reals Rejse. Det har alle de Kendetegn, som er typiske for de søfarende Opdageres oprindelige Kortlægning, *før* Geograferne faar deres Fingre med i Spillet. Man ser tydelig det Sted (ved ponta de sampaulo), hvor Besejlingen tager sin Begyndelse syd for en Bugt, hvis Nordkyst man har kunnet se strække sig videre

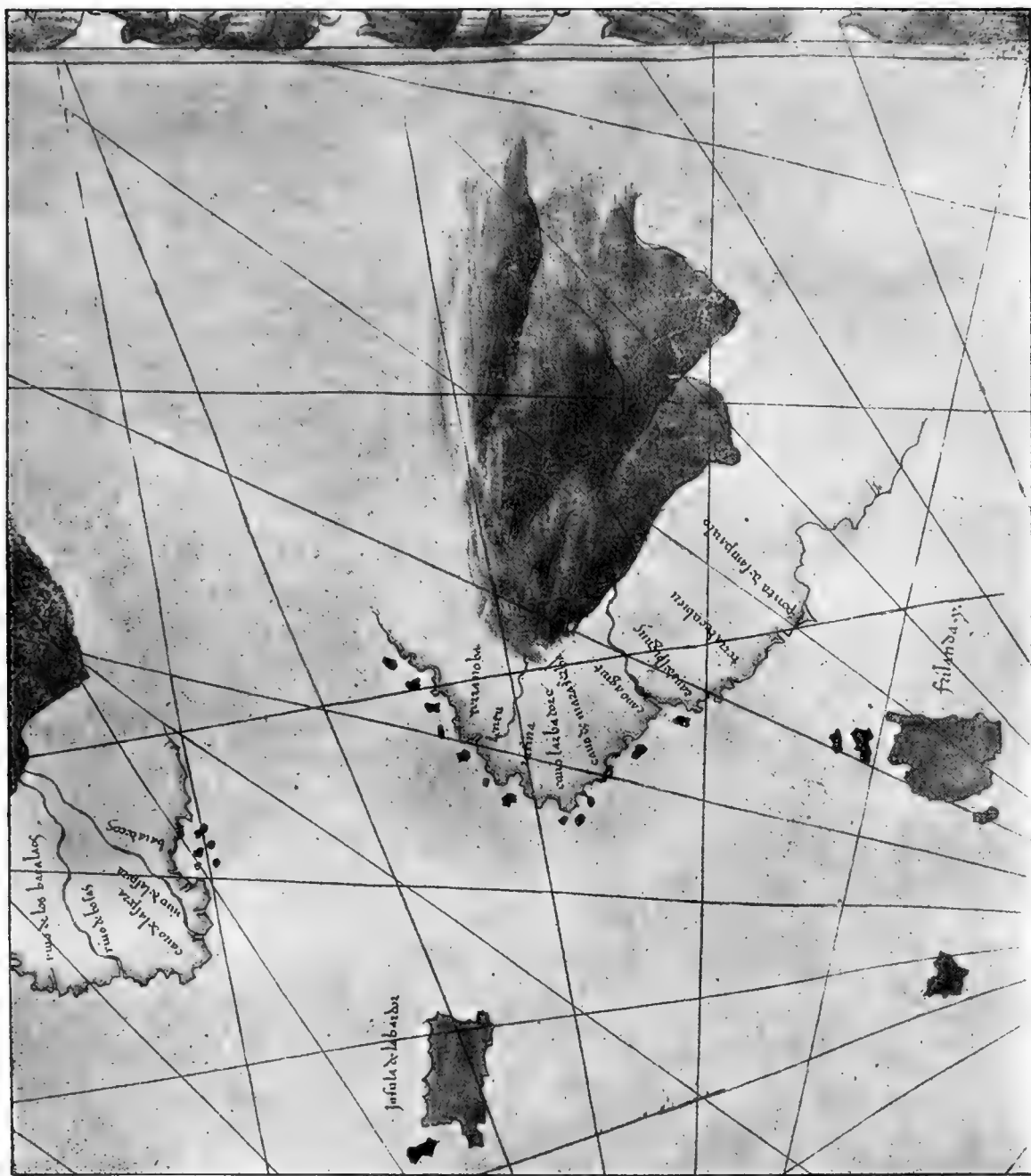

Fig. 27. Udsnit af et anonymt italiensk Søkort fra Tiden kort efter 1503 i Bibliotheca Oliveriana i Pesaro. Vinkel-Typen: den rene Corte-Real-Type. Første fuldstændige Gengivelse.

nordøstover i det ukendte. Man ser Øerne blive hyppigere ned mod Sydspidsen og ovre paa Sydvestkysten, hvor Navnene hurtig holder op, medens Kysten med Øerne foran taber sig mod Nordvest.

Medens Cantino-Kortet er interessant og værdifuldt ved sin mærkelige Fremstilling af Østkysten og ved sine forklarende Legender, har Oliveriana-Kortet den Fordel efter alle indre Kende-

tegn at dømme at være den mest ægte og ubedærvede Fremstilling af Corte-Reals Besejling af Grønland, og dermed hele den ældre Periode's ubestridelig bedste Gen-givelse af det Grønland, man havde set. Hertil kommer naturligvis det Hovedfortrin, som vi fremhævede ved Cantino-Kortet, Landets rigtige Beliggenhed i Forhold til Evropa og Island, som hæver Kortet op over Clavus' A-Type.

Ud fra dette mærkelige og paa sin Vis ypperlige Kort kan vi afgøre eller yderligere belyse nogle af de Spørgsmaal angaaende Corte-Reals Rejser, som endnu er aabne eller Tvivl underkastet.

Man tør med Oliveriana-Kortet for sig ikke nære Spor af Tvivl om, at Gaspar Corte-Real har besejlet en lang Strækning af Grønlands Østkyst, men kun en forholdsvis ringe Del af Vestkysten. Navnerækken paa Kortet svarer tydelig til Besejlingens Omfang¹ — ligesom hos Clavus, vover vi at tilføje — thi sammenligner vi med de to andre Corte-Real-Typer, ser vi, at den med Navne forsynede Kyst paa Oliveriana-Kortet (Fig. 27) næsten ganske svarer til den med Bjerge markerede paa Cantino-Kortet (Fig. 23—24) og til den med Øer besatte Syd- og Sydvestkyst paa Labrador-Øen (Fig. 25—26)². Forbinder vi paa Oliveriana-Kortet Kap St. Paul med Forbjærget ved Terra noba, faar vi Labrador-Øen frem. Fortsætter vi derimod de to afbrudte Kystlinier, begge i en Bue mod Nordøst (efter A-Typen), saa kommer Cantino-Typen frem.

Fridtjof Nansen har altsaa haft Ret i, at Øerne (Skærgaarden) ved Vestkysten viste, at en Del af denne var besejlet; men det store Økomplex ved Nordvestkysten paa Cantino-Typens Grønland er ikke desto mindre en Udsmykning, der kan skrive sig fra, at man ved den sydligste Vestkyst fandt en voxende Ømængde og mere og mere fliget Kystformation. Nansens Gisning, at Misvisningen maaske var Skyld i Cantino-Typens forkerte Vestkyst, maa derimod opgives til Fordel for Jos. Fischers og Harrisses Henviisning til Indflydelsen fra A-Typen (sl. S. 165), en Opfattelse, Nansen ogsaa selv slutter sig til.

Efter Oliveriana-Kortets Fremkomst vinder den Antagelse i Sandsynlighed, at Besejlingen af Grønland fandt Sted i Aaret 1500 og ikke det følgende Aar, da Gaspar Corte-Real selv og hans Skib forsvandt. Det maa jo nemlig antages, at de undervejs tegnede Kort befandt sig paa den Øverstkommanderendes Skib og i 1501 gik under med dette. Medens nu baade Cantino-Typens og Labrador-Ø-Typens

¹ Maaske maa man dog ikke regne terra noba (Nyland) med, da det vistnok er Navn paa Vestkysten i Modsætning til Østkysten (terra decubieri).

² At et enkelt Navn, terra dauens, paa Kunstmanns Nr. 2 er kommet om paa Labrador-Øens Nordkyst, viser blot, at dette specielle Navn for Vestkysten, svarende til terra noba paa Oliveriana-Kortet, i Modsætning til Navnene paa Øer og Forbjerge paa Originalkortet har været anbragt længere inde i Landet.

Originaler særdeles vel kunde tænkes at være tegnet efter Hukommelsen og Skibsjournalerne paa de medfølgende Skibe, saa er Prototypen for Oliveriana-Kortet efter al Sandsynlighed selve Admiralkortet.

Det vilde være underligt, om Vinkel-Typen ikke skulde have holdt sig paa mere end et eneste Kort. Vi kender imidlertid foreløbig intet, hvor den findes i saa stor Maalestok og med saa mange Navne som paa Oliveriana-Kortet; men paa det betydelig yngre S. 171—73 omtalte Kort af Italieneren Vesconte de Maggiolo fra 1527 forekommer en noget mere aaben, skizzeret Gengivelse af Vinkelkysten med ganske faa, men mærkelig uforvanskede Navne¹. Dette Kort bekræfter, at Oliveriana-Kortet ikke kan forklares som en enkeltstaaende vilkaarlig Omformning f. Ex. af Cantino-Typen, men at det virkelig er den ældste kendte Repræsentant for en Type, som sikkert vil genfindes paa andre af de endnu ikke undersøgte Kort fra den første Del af det 16. Aarhundrede.

Det er heldigt at faa dette konstateret; thi Oliveriana-Kortet er, som Harrisse rigtig bemærker, at dets Navne viser, en forvansket italiensk Kopi af et portugisisk Kort, som atter er arbejdet sammen efter ældre portugisiske og spanske Originaler. Betegnelsen *Mundus novus* for Sydamerika henviser det efter Harrisses Opfattelse til Tiden efter 1503, da denne Amerigo Vespuccis Betegnelse blev almen kendt²; men meget yngre er Kortet næppe, skønt dets grønlandske Navne øjensynlig har lidt saa meget, at de maa antages at være blevet skrevet af gentagne Gange, før de har faaet den Form, de nu har (sl. Navnelisten S. 181).

Det af Navnene, som først og fremmest fanger vor Opmærksomhed, er Sydspidsens: *cauo labadore*, Fejlskrivning for *cauo labradore*; men dette Navn bliver endnu mærkeligere derved, at der et godt Stykke syd for den grønlandske Kyst ligger en stor firkantet Ø med Navnet *Insula labador*, en Labrador-Ø altsaa, som hverken ved Beliggenhed eller Form har nogen Lighed med de Labrador-Øer, vi stiftede Bekendtskab med som øjensynlige Gengivelser af det Corte-Real'ske Grønland. Det er derfor betænkeligt uden videre at stemple Oliveriana-Kortet som et almindeligt Dubletkort af nyere Dato, hvor to forskellige Corte-Real-Typer er gengivet Side om Side. Saa skematisk som Labrador-Øen er tegnet, og tilmed anbragt lige syd for et Kap Labrador paa det ægte Corte-Real'ske Grønlands Sydspids, ser det ud, som om Sagen er mere indviklet og hænger nøje sammen med den ovenomtalte azoriske labrador João Fernandez (sl. S. 174—75) og med Oprindelsen af Navnet Labrador.

Der er mange Forklaringer mulige; men den, man vel først

¹ HARRISSE, *Discovery*, Pl. X. *Raccolta Colombiana*, Parte IV, Vol. II, Tavle VI.

² HARRISSE, *Terre-Neuve*, S. 53—54.

griber til, naar man har forladt Dubletteorien, er, at man her har et Kort, hvor der til Corte-Reals egen Gengivelse af Opdagelserne i Aaret 1500 paa maa og faa er føjet et skematisk Billede af den 1501 fra Bristol opdagede Ø Labrador. Men hvordan skal man saa forklare Navnet „Kap Labrador“ uden ved at antage, at Fernandez ogsaa var med paa Corte-Reals Rejse?

En nem og traditionel Udvej har vi naturligvis ved at erklære „cauo Iarbadore“ for et senere tilsat Navn svarende til „Terra Iauorador“ paa Labrador-Ø-Typen; men Fordrejelsen af Navnet (Iarbadore for Iarbadore) viser, at det fandtes paa Oliveriana-Kortets portugisiske Original, hvis Forfatter ganske vist efter alt at dømme har flikket flere Kilder sammen, men aabenbart har gengivet Corte-Reals Kysttegning saa korrekt, at man vægrer sig ved at tro paa, at han har føjet uægte Stednavne til. Nej! det rimelige er, at der til Navnet Labrador og João Fernandez' Person knytter sig en Knude, som vi endnu ikke formaar at løse, men som hænger sammen med en Konkurrence mellem Portugal og England, et Forsøg fra det sidste Lands Side paa at udnytte det førstes Opdagelser ved at bemægtige sig det Land, der var set, men ikke naaet. Fernandez vilde i saa Tilfælde ikke være den eneste, der er gaaet fra det ene Lands Tjeneste over i det andet og har søgt at leve af Magternes „Interesser“. Det er som de mest nærliggende Exempler nok at nævne Navnene Columbus og Cabot. Er denne Formodning rigtig — og andet er det foreløbig ikke — faar vi ogsaa en naturlig Forklaring paa nogle Bemærkninger, der møder os paa Diego Riberos to spanske Kort fra Aar 1529, knyttet til hans mod Nord aabne skaalformede Labrador-Grønland. Her staar nemlig paa det ene Kort „Dette Land opdagede Englænderne, og der er ikke noget i det, som er værd at have“ og paa det andet: „Labrador, som Englænderne fra Byen Bristol opdagede, i hvilket de ikke fandt noget af Værdi“.

Alt i alt tør det siges, at den tredje Corte-Real-Type har skaffet os Klarhed over Corte-Reals Opdagelse og Besejling af Grønland, men kun bragt os et lille Stykke frem mod Løsningen af Spørgsmaalet om, naar og af hvem Navnet Labrador blev knyttet til det.

Sammenholder vi de tre Corte-Real-Typer, er det ikke blot Kystlinierne, der er fælles, saa langt som Corte-Real har besejlet og selv kortlagt dem. Vi møder ogsaa en Del Navne, flere eller færre, men i Hovedsagen de samme. Ialt er der fem Kort, der yder Bidrag til Listen over Corte-Reals grønlandske Navnegivning:

Grønlandske Navne paa Corte-Real-Kortene.

Oliveriana-Kortet (Fig. 27)	Kunstmann Nr. 2 (Fig. 26)	Cod. Mus. Brit. 31316, (cfr. S. 175)	Pilestrina-Kortet (Fig. 34)	Vesconte de Maggiolo 1527 (cfr. S. 179)	Forklaring
ponta de sampaulo	c. de sã Paulo	cauo de sam paulo	Ca. de sã paulo	S. paulo	Kap St. Paul
terra decubieri					{ Opdaget Land (terra descubierta)
cauo de spignus	c. de scõ Spirito	cauo de san spirito	C. de spiritu sancto	Spirito sancto	Kap Hellig Aand
cauo agiut					*)
cauo de maraserba	da sontedo { da mirla de farlla	da fondedo { de mirla de sarla	{ C. de mirame et lexame	{ C ^o de Meirella e leixela	**) { Kap nok se, men ikke røre***)
cauo larbadore	firme	firme		Ille firme	Kap Labrador
rufina					Faste Øer
lentu					****)
terra noba	Terra dauens				Forland
Insula de labardor	Terra de lauorador	Terra laboratoris		{ Lavoradore	Nyland
					{ Labrador

*) aiguade = Vandforsyningssted; agudo = spids; ajuda (pt) = ayudo (sp) = Hjælp; agiota = Spekulant.

**) sontoello eller fondeo = lodder, sonderer; fondeado = forankret, loddet.

***) C. de mirame et lexame *egtl.* Kap se mig og forlad mig; paa Italiensk C. di mirarla e lasciarla = Kap se det og forlad det.

****) lento = langsom.

Som man ser, er nogle af Stednavnene uforstaaelige; men der er ingen Tvivl om, at det er selvlavede portugisiske Navne. Om at identificere dem med grønlandske Lokalteter kan der næppe være Tale, saalænge man ikke har Corte-Reals originale Kort; men Forsøg i den Retning vil der vel nok blive gjort, saa ringe Værdi de end har. Med Beliggenheden af Island (frilanda y[sola]) som Udgangspunkt vil man rimeligvis paa Oliveriana-Kortet (Fig. 27) søge at tolke „Kap Hellig Aand“ som Kap Dan og „Kap St. Paul“ som Kap Brewster; men da det efter Beretningerne synes udelukket, at Corte-Real paa Vejen til Grønlands Østkyst har været ved eller set Island, er det egentlig ikke tilladeligt at drage nogensomhelst Slutning ud fra de to Landes indbyrdes Beliggenhed. Gaar man, hvad der er korrektere, ud fra Kystlinien alene, vil man langt snarere komme til den Antagelse, at „Kap St. Paul“ er Kap Løvenørn og „Kap Hellig Aand“ Umanakforbjærget; men det er og bliver altsammen kun løse Gissninger af meget tvivlsom Værdi. Vi maa endda være tilfredse med, at de forskellige Kort, som blev tegnet efter Corte-Reals Hjemkomst, udfylder de sparsomme og usikre Beretninger saa godt, at vi i Hovedtrækkene kan fastslaa Corte-Reals Rute og paa Kortene skelne mellem det, der beror paa Iagttagelse paa Stedet, og det, der blev sat til bagefter.

VIII.

KOMBINATIONER, FORVEXLINGER OG FANTASIER.

Vi har tidligere nævnt, at Fremstillingen af Grønland som „Insula viridis“ — den grønne Ø — findes paa en Række Kort, der ved Siden af denne Ø har et andet Grønland, anbragt paa sin rigtige eller en anden forkert Plads. At det maatte gaa saaledes, naar et Land blev fremstillet paa saa forskellige Maader og saa afvigende fra Virkeligheden, som Grønland blev, falder jo næsten af sig selv. Baade B-Typen og den grønne Ø var som skabt til at optræde som Dubletter til hinanden og til den mere virkelighedstro A-Type i dens oprindelige eller i den ved Gaspar Corte-Reals Rejse forbedrede Form. Saasnart A-Typen efter denne portugisiske Rejse var begyndt atter at komme til sin Ret, fremkommer da ogsaa det ene Kort efter det andet med to eller tre Grønlande paa — hver paa sit Sted af Kortet.

Hvad der skabte endnu større Risiko for saadanne Dubleringer, var Labrador-Ø-Typen, der medførte, at man foruden de tre grønlandske Halvøer, en nord for, en tæt nordvest for og en langt vest

for Norge, havde to Øer at vælge imellem, en grøn Ø midt i Atlanterhavet og en Labrador-Ø langt mod Nordvest i samme Hav. Det var ikke nogen behagelig Sag at skulle træffe Valget mellem alle disse Alternativer, naar man sad som lærd Kosmograf et Sted i Evropa og ikke anede noget om, paa hvilket Grundlag de forskellige Typer hvilede; for de fleste var der forresten ikke noget Valg, fordi det overhovedet ikke faldt dem ind, at Halvøerne Engronellant-Pilappellant, Gronelandia, og A ponta dasia samt Øerne Illa verde og Terra de laurador allesammen skulde være et og samme Land.

Allerede et af de Kort, som beskæftigede os stærkest i forrige Afsnit, King-Hamy-Kortet, er et Dubletkort (se Fig. 25). Nord for det Claviske Norge finder vi — langt fra det „Terra laboratoris“, som vi mente at maatte opfatte som Grønland — B-Kortenes Grønland med det forvanskede Navn „Evglovelant“¹, og ikke bedre gik det paa den følgende Tids sydevropæiske Søkort.

1. DE ÆLDSTE ASIENS-TYPER.

Før vi forfølger Søkortenes grønlandske Kombinationer og Corte-Real-Typernes videre Udvikling i deres Hjemstavn, maa vi imidlertid se paa disse Typers Indflydelse paa den lærde Kartografi, saa meget mere som der her strax møder os en helt ny Udformning af de to Corte-Real-Typer. Cantino-Typens A ponta dasia-Halvø drejes nemlig mod Nordvest i Stedet for mod Nordøst og gøres landfast med det nordøstlige Sibirien i Stedet for med Nordevropa, og Vinkel-Typens afbrudte Vestkyst forlænges, til den naar Newfoundland, og det fremkomne Land gøres ligeledes til en Del af Østasien. Denne Anbringelse af Grønland, hvorved det kommer til at indtage Tjukterhalvøens Plads, medens Newfoundland lægges omtrent som Kamsjatka, forekommer os ved første Øjekast ubegribelig; men ret beset laa den jo efter Datidens Ideer lige for og var den naturlige Konsekvens af den Opfattelse, at de nyopdagede amerikanske Lande var Dele af Østasien, den samme Opfattelse, som ifølge Pasqualigos Brev (sl. S. 162) bragte Corte-Reals Folk til at antage, at baade Grønland og Newfoundland var Dele af „Fastlandet“, d. v. s. den gamle Verdens Fastland, det eneste, man den Gang regnede med.

Hvem der er Ophavsmand til denne nye Kombination, er ikke endelig afgjort, og dens Fremkomst laa saa nær for, at det er meget

¹ Paa det andet Kort af Labrador-Ø-Typen (Kunstmann Nr. 2, Fig. 26) er denne ikke kombineret med B-Typen, hvorimod Skandinavien har en i Øst-Vest meget langstrakt Form med mange fordrejede Navne. Nord for Skandinavien anbringes en Række Øer, der naar helt hen til Island (terra de ureslant), med Navne, der hører til en af de ældste Frisland-Fremstillinger.

rimeligt, at den kan være fremkommet paa flere Steder omtrent samtidig. Det er muligt, at det er gaaet til paa den Maade, at de to af Corte-Real opdagede Lande (Newfoundland og Grønland) *først* er nærmet til og gjort landfast med hinanden, og at *dernæst* det fremkomne Landkomplex er knyttet til Østasien. Det er ogsaa muligt, og i og for sig langt rimeligere, at de to Corte-Real'ske Lande, der paa de ældste portugisiske Gengivelser var adskilt ved et Hav (Fig. 23—27), paa senere Kort er kommet til at ligge klods op ad hinanden (se Fig. 35—36), fordi de begge i Forvejen var gjort landfast med Asien (Fig. 28—30).

Om det ene eller det andet er Tilfældet, afhænger af, om det er rigtigt, at det ældste Kort af den Type, som vi ser paa vor Fig. 35, virkelig er fra ca. 1504—5 og ikke betydelig yngre.

Det Kort, det drejer sig om, er det allerede S. 176 omtalte Sø-kort eller Stykke af et Søkort, som bærer Pedro Reinels Navn, men uden vedføjet Datering¹. Da der kendes to portugisiske Kosmografer af dette Navn, Fader og Søn, fra Slutningen af det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, kan kun selve Kortet afgøre Sagen. Det er af ganske samme Type som Fig. 35; men det nordlige Land, som paa Fig. 35 har Navnet Labrador, er helt navnløst. J. G. Kohl har i en os utilgængelig Afhandling bestemt Kortet til at tilhøre Aaret 1505², Peschel vil endog henlægge det til 1504³; HARRISSE, Kretschmer og Sophus Ruge har uden Diskussion sluttet sig til Kohl, hvis Grunde dog næppe kan være synderlig afgørende, da de aldrig anføres⁴. Hvis Kohls Bestemmelse kunde bevises at være rigtig, kunde man næsten, da Kortet er opstaaet i Corte-Real's Hjemland, betegne det som en fjerde Corte-Real-Type, der repræsenterede Sømændenes Tro paa, at alt det nyopdagede Land var eet.

Men saa længe Dateringen af Reinels Kort er usikker, vover vi ikke at drage Slutninger med det alene som Grundlag, saa meget mindre, som disse Slutninger forekommer os at forudsætte en Udviklingsgang, der ikke er den naturlige. Vi tør heller ikke følge HARRISSE, naar han antager, at Reinel var den første, der fremstillede Nordamerika som et Land adskilt fra Asien⁵; thi her slutter han fra de yngre daterede Verdenskort af samme Type, medens Reinels

¹ Kortet, som findes i K. Hof- und Staatsbibliothek i München, er gengivet i KUNSTMANN'S Atlas Tavle 1, hos KRETSCHMER, Tavle IX, No. 2, hos J. G. KOHL, *Discovery of Maine*, Bl. IX, og i HARRISSE, *Terre-Neuve*, Pl. V.

² J. G. KOHL, l. c. S. 177—79.

³ PESCHEL, *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*, S. 332.

⁴ HARRISSE, Jean et Séb. Cabot, S. 162; *Discovery*, S. 177—79 & 435—36; *Terre-Neuve*, S. 73 ff. KRETSCHMER, l. c. S. 379—80. S. RUGE i *Petermanns Mitteilungen*, *Ergänzungsheft* 106, S. 37.

⁵ HARRISSE, *Terre-Neuve*, S. 74—75.

Fremstilling afbrydes tæt vest for Newfoundland ved den antagne Grænselinie mellem den spanske og portugisiske Interessesfære. Indtil videre maa vi altsaa blive derved, at det er muligt, at Reinel-Typen (Fig. 35) burde fremstilles som en fjerde Corte-Real-Type, og at det i saa Tilfælde ikke er udelukket, at Reinel er den første, der har opfattet Nordamerika som en større særskilt Landmasse; men ligesaa vel tænkeligt er det, at han har gjort denne Landmasse til eet med Asiens Nordøstkyst og derved skabt den ældste Asiens-Type.

Holder vi os til de Kort, for hvilke Dateringen er sikker, er Kombinationen af Grønland og Asien først foretaget af Johannes Ruysch.

Om denne Mand ved man hidtil ikke andet, end hvad der kan sluttes af den Udgave af Ptolemæus' Geografi, trykt i Rom 1508, hvori hans Verdenskort (Fig. 28) er optaget. Efter Nordenskiölds og Harrisses grundige Undersøgelse af denne Udgave faar man dog nogen Oplysning om Kortets Forhistorie, men desværre næsten ingen om Korttegneren selv¹.

Disse Oplysninger findes dels i de Privilegier, som Paven den 28/7 1506 tilstod den franske Bogtrykker Evangelista Tosino, da denne ønskede at optrykke Ptolemæus' Værk, dels i den Forklaring, som Udgiveren, Marco Beneventano, knytter til Kortet.

Af Privilegierne fremgaar det, at der den nævnte Dato i Manuskript forelaa et for den nye Udgave bestemt Verdenskort, som maa være Ruysch's. Det i Kobber stukne Kort (Fig. 28), som vi kender, er altsaa i Tiden 1506—8 blevet stukket i Rom efter en haandtegnet Original, som nu er tabt. Den nye Udgave publiceredes allerede 1507, men uden Verdenskortet, fordi Marco Beneventano ikke havde naaet at faa sin Forklaring til det færdig. Derfor kom Værket i 1508 i et nyt Oplag, hvor Verdenskortet og den nu færdige Forklaring var føjet til.

Marco Beneventano omtaler Ruysch som en Tysker, efter hans Anskuelse „den mest kompetente Geograf og nøjagtigste Verdenskorttegner“. Han meddeler videre, at Ruysch paastod at være sejlet fra Sydengland (rimeligvis Bristol), til han kom til 53° n. Br., hvor han naaede „Østens Kystegne“. Denne Oplysning, mener HARRISSE,

¹ HARRISSE, *Discovery*, S. 283, 298—304 & 449—453; *Terre-Neuve*, S. 56—64. NORDENSKIÖLD, *Facsimile-Atlas*, S. 63—67. I Skildringen af Ruysch-Typens Tilblivelse er vi henvist til Nordenskiöld og HARRISSE, da ingen af Ptolemæus-Udgaverne 1507 og 1508 findes her i Landet. Nordenskiölds Lovtale over Ruysch's Kort maa benyttes med Forsigtighed; inden sin Død samlede Nordenskiöld selv en Del af det Materiale, som viser, at hans Ros er overdreven.

skriver sig fra et Brev fra Ruysch, som er fulgt med det haandtegnede Verdenskort; thi hvad Marco Beneventano ellers fortæller, staar næsten altsammen at læse paa Kortet selv. Det er derfor rimeligst at antage, at Ruysch har udført og sendt sit Kort efter Bestilling og aldrig selv været i Rom eller personlig staaet i Forbindelse med Kortets Udgiver.

I Virkeligheden ved vi altsaa intet andet om Kortets Oprindelse end, at det er tegnet før Juli 1506 af en Tysker — eller Nederländer — som paastaar at have besøgt Østasien (d. v. s. Nordamerika) med et Skib fra Sydengland, som naaede Land paa 53° n. Br. (Labrador). Resten maa vi slutte af Kortet selv.

Paa dette (Fig. 28) skærer den 53. Breddegrad Asiens Østkyst tæt Nord for „Terra Nova“ (Newfoundland), hvad der svarer til Virkeligheden; men iøvrigt synes der ikke at være noget paa Kortets østasiatisk-amerikanske Kyst, der tyder paa, at Korttegneren kender Amerika af Selvsyn. Op til C. Glaciato, Newfoundlands nordligste Forbjærg, mener Harrisse at kunne paavise, at de amerikanske Lande, der findes paa Kortet, med alle deres Navne er taget fra et portugisisk Kort af Cantino-Typen. Fra den 53. Breddegrad til Nordpolen møder os en Fremstilling, der i Hovedsagen er ganske uafhængig af Cantino-Typen. Allerede Navnet „GRVENLANT“ viser, at Ruysch har haft Adgang til Kilder, hvis Fremstilling af det yderste Nord ikke tidligere har mødt os paa noget Kort, men muligvis paa Behaims Globe, hvor vi, som Fig. 21 viser, for første Gang støder paa den ulatiniserede Navneform „Groenland“.

Udover selve Navnet „Grünlant“ er der imidlertid heller ikke nord for den 53. Breddegrad noget, der tyder paa, at Ruysch's Kort nord for Newfoundland er bygget paa nye Oplysninger om Kysterne af det nordøstlige Amerika, og intetsomhelst, der tyder paa Selvsyn eller Iagttagelse paa Stedet; thi at Cantino-Typens Grønlandshalvø er drejet og hæftet til Østasien, og Landforbindelsen med Rusland nord om Ishavet afbrudt, var, som sagt, efter Datidens Begreber en ganske naturlig Ting. Ingen har den Gang følt sig stødt over, at Grønland grænsede lige op til den mægtige Ørken „Lob“, som Marco Polo beretter om, eller at dets Nordøstkyst beboedes af hans yderste Mongolstamme „Bergi (d. v. s. Barkut) extrema“¹, eller at Grønlandsbugten (SINVS GRVENLANTEVS) mellem Grønland og Newfoundland beskyllede den Del af Østasien, som gennemstrømmes af Floderne fra Altaibjærgene (ALKAY MONS hos Ruysch). Hele dette Fantasibillede har for den Tids videbegærlige Evropæere staaet som en opbyggelig Virkelighed, som Ruysch for første Gang formede til et kartografisk Hele.

¹ RAVENSTEIN, Martin Behaim, S. 91.

Dette Grønland i Østasien er ikke det eneste Grønland paa Ruysch's Kort. Ligesom Behaim gengiver han Skandinavien efter Nicolaus Germanus' B-Type, om end i en mod Syd noget ændret og forbedret

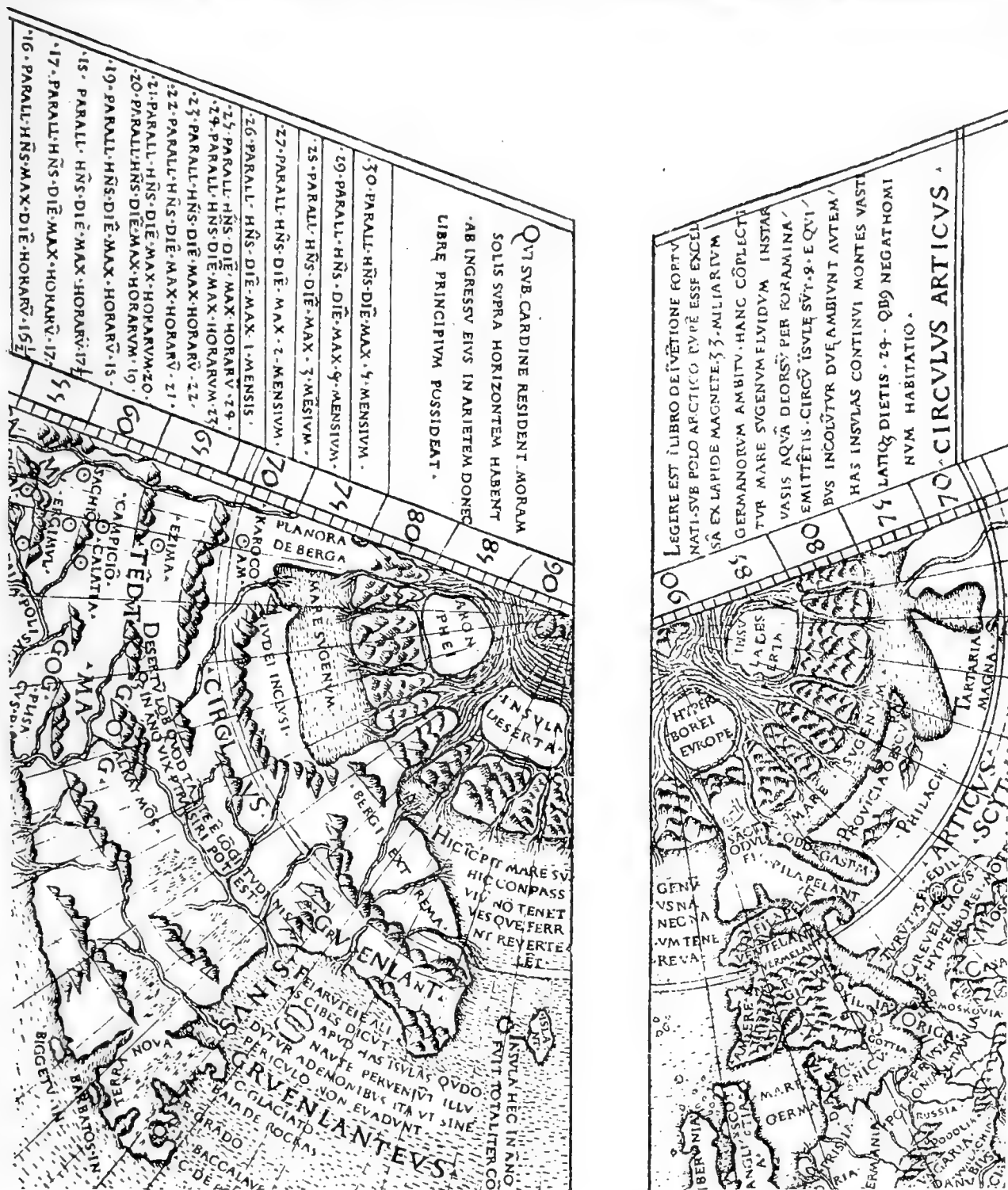

Fig. 28. Udsnit af Johs. Ruysch's Verdenskort fra Ptolemæusudgaven Rom 1508. Grønland som Østasiens Nordøstpynt. Konisk Projektion, som gengiver hele den nordlige Halvkugle.

Skikkelse. Der er derfor ikke Tvivl om, at Landklumpen nord for Skandinavien er B-Typens Lapland-Grønland, selv om kun Navnet „Pilapelant“ er bevaret hos Ruysch, og han nord derfor erstatter Nicolaus Germanus' „Engronelant“ og Martin Behaims „Groenland“

med en Kirke eller et Kloster med Navnet „Sanct Odulfi“, som efter Gustav Storms Mening er at forstaa som „St. Olavi“ og henhøre til en Kirke ved Vardø¹. Har Storm Ret i denne Formodning, har vi her ved Siden af Navneformen „Grünlant“ et Tegn paa, at Ruysch ikke blot kombinerede Forgængernes Kort, men virkelig sad inde med nogen selvstændig Viden om Landene mod Nord og vidste, at Grønland ligger vest for Island og ikke nord for Norge. Andre Tegn i samme Retning er den Legende, han knytter til en Ø mellem Island og Grønland: „Denne Ø brændte helt op i Aaret 1456“², og hans Oplysninger om Kompassets Svigten i Ishavet (Mare sugenum)³.

Som et Bevis paa Fortræffeligheden af Ruysch's Kort anfører Nordenskiöld, at det er det første Kort, som ikke lader Grønland hænge sammen med Nordevropa ved Hjælp af en Landforbindelse eller et Polarkontinent. Dette er kun rigtigt, naar man ser bort fra de to Ø-Typer (den grønne Ø og Labrador-Øen); thi paa dem hænger Grønland heller ikke sammen med Nordevropa. Ja, man kunde for saa vidt sige, at disse Ø-Typer var endnu langt fortrinligere end Ruysch's, fordi Grønland her som i Virkeligheden er en Ø, medens Ruysch begaar den Fejl at gøre det landfast med Østasien. Disse Værdsættelser er imidlertid ret naive. Kortenes Værdi bør ikke saa meget maales efter det Kendskab, vi nu i 1911 har til Grønland, som efter det, man vidste om Landet, da Kortet blev tegnet; og om det nordligste Grønland vidste man slet ingen Ting, saa at enhver Fremstilling deraf beroede paa rene Gisninger og Tilfældigheder. Det virkelig gode i Ruysch's Billede af Grønland, det, som kan føres tilbage til Iagttagelse eller Kendskab til Virkeligheden, er derfor Landets rigtige Beliggenhed (Sydspidsen paa 58 à 59° n. Br.) og dets Fremspring mod Syd, som er taget fra Corte-Real-Kortene, dernæst Landets rigtige Navn og Forbigaaelsen af Navnet Engroneland paa Halvøen nord for Norge. Rosen for at have opgivet Landforbindelsen med Rusland kommer Ruysch altfor billigt til, saalænge man ikke kan paavise, at det, han sætter i Stedet, er bedre og hvorfor det er det. Og her er det virkelige Forhold det, at han forlader

¹ G. STORM, *Vinlandsreiserne*, S. 367. Sl. „Ca : S. Olavi“ paa Olaus Magnus' *carta marina*.

² „Insula haec in anno domini 1456 fuit totaliter combusta“. THORODDSEN, *Geschichte der isländischen Geographie*, S. 89—90, mener, at der hermed sigtes til den 1422 vest for Reykjanes opdukkede Holm, som senere forsvandt.

³ Der staar paa Kortet: „Hic incipit mare sugenum. Hic compassus navium non tenet, nec naves, quae ferrum tenent, revertere valent“ : „Her begynder Ishavet. Her holder Skibenes Kompas ikke Stik, og Skibe, som bærer Jern, kan ikke vende om“. Denne Legendes Sammenhæng med Oldtidens og den tidligere Middelalders Sagn om Magnetklipper, der trækker Skibene til sig, belyser NORDENSKIÖLD i *Facsimile-Atlas*, S. 65.

den paa sin Vis velbegrundede nordiske Hypotese for et rent Æventyrs Skyld.

Ligesom Martin Behaim, om hvis Globe (Fig. 21) Ruysch's Kort i flere Henseender erindrer, lader denne Nicolaus Germanus' Lapland-Grønland nord for Norge fortsætte sig mod Nord og være med til at danne en Krans af Øer og Halvøer omkring selve Polen. Men fra det østasiatiske Grønland lader Ruysch desuden en ganske tilsvarende Udløber gaa mod Nord og danne et Led i Kransen omkring Polen, eller rettere i den ydre Krans, som bestaar af 3 Halvøer og 16 Øer, medens en indre Krans dannes af to ubeboede Øer og to, der beboes af henholdsvis *Hyperborei Europae* og *Aronphei*. Inderst i Kransen markeres selve Polen ved en Klippe, hvorfra Havet strømmer mellem Øerne ud i det aabne Hav.

Om denne mærkelige Fremstilling af Nordpolens Omgivelser, som her møder os for første Gang, men som vi i det følgende Aarhundrede finder gentaget paa talrige Kort, har De Costa vist, at den skriver sig fra Nicolaus af Lynns tabte Skrift „*Inventio fortunata*“, og derved har han givet os fast Grund at staa paa ved Bedømmelsen af Ruysch's Kort¹. Paa Kortets Ramme staar der nemlig følgende Legende at læse paa Latin:

I Bogen „*De inventione fortunata*“ staar der at læse, at der ved Nordpolen er en høj Klippe af Magnetjærnsten 33 tyske Mil i Omkreds. Den omgives af „*Mare sugenum*“², der flyder som et Kar, der hælder sit Vand ud gennem Huller forneden. Omkring den er der fire Øer, af hvilke de to beboes, og omkring disse Øer ligger en Kæde af øde og vidtstrakte Bjerge paa 24 Dagsrejser, hvor der ingen Menneskeboliger er³.

Der er efter dette ingen Tvivl om, at Ruysch's Fremstilling af Nordpolaregnene er tegnet lige efter Nicolaus af Lynns fabelagtige Beskrivelse, og det er ikke godt at vide, hvor meget af det øvrige Stof af Navne og Legender, der møder os første Gang hos Ruysch, man maa føre tilbage til denne gamle engelske Nordensbeskrivelse fra Slutningen af det 14. Aarhundrede. Fraset Legenden om den i Aaret 1456 opbrændte Ø kan alle de Navne og Legender, vi har anført fra Kortet, skrive sig fra den engelske Munk. Og det samme gælder

¹ B. F. De COSTA, Arctic Exploration. Journal of the American Geographical Society of New York. Vol. 12 (1880), S. 178 ff. De Costas Afhandling indeholder en ypperlig Sammenstilling af alt, hvad man ved om Nicolaus af Lynn.

² Betydningen af Betegnelsen „*Mare sugenum*“ for Ishavet er os uklar.

³ „*Legere est in libro de inventione fortunati (Fejl for: fortunata) sub polo arctico rupem esse excelsam ex lapide magnetæ 33 miliarium germanorum ambitu. Hanc complectitur mare sugenum fluidum instar vasis aquam deorsum per foramina emittentis. Circum insulae sunt 4, e quibus incoluntur duae. Ambiunt autem has insulas continui montes vasti latique diaetis 24, quibus negatur hominum habitatio*“.

Legenden om de to Øer i Grønlandsbugten, som Storm ogsaa bestemt mener bør henføres til Nicolaus af Lynns Bog:

• Feiarumfeie eller Cibes¹. Man fortæller, at naar Søfolk kommer i Nærheden af disse Øer, narres de af Dæmoner, saa at de kun slipper bort med Livsfare².

En mærkelig Overensstemmelse er der mellem Ruysch's Paa-stand om at have besejlet Amerikas Kyst fra 53° n. Br. og Beretningen om, at Nicolaus af Lynns Bog beskriver de nordlige Øer og deres Havsvælg fra 53° n. Br. til Polen³. Man faar uvilkaarlig en Mistanke om, at Ruysch har laant Tallet 53 fra den gamle af Fabler opfyldte Nordensbeskrivelse, hvorpaa han bygger sit Kort fra det Sted nord for Newfoundland, hvor hans portugisiske Kilde lader ham i Stikken, og hans Paastand om Selvsyn, som vi ganske vist kun har anden Haands Meddelelse om, har da mindre end intet at støtte sig paa.

Efter Undersøgelserne om Ruysch's Kort maa man derfor nærmest antage, at det er blevet til ved en Kombination af Nicolaus Germanus' B-Type, Cantino-Typen og Legender og Beskrivelser hentede fra Nicolaus af Lynns „*Inventio fortunata*“, hvortil maaske kommer enkelte Oplysninger om Nordhavet og dets Kyster, som Ruysch selv har samlet ind hos sine Samtidige. Det karakteristiske ved den nye Type, han skaber, er, at han synes at tage Afstand saavel fra Nicolaus Germanus' og Martin Behaims Anbringelse af Grønland nord for Norge som fra Claudius Clavus' og Cantino-Typens Landforbindelse mellem Grønland og Nordevropa, hvorimod han i Overensstemmelse med Samtidens Ønske og Mening gør Grønland til Asiens nordøstlige Halvø og ved en Udløber mod Nord sætter det i Forbindelse med de Kranse af Øer og Bjerge, hvoraf Nordpolens Magnetklippe er omgivet. Skønt Ruysch's Kort længst mod Nord minder stærkt om Behaims Globe, kan en Kilde-

¹ Om Oprindelsen af disse to Navne og deres Betydning kan foreløbig intet oplyses.

² STORM (Vinlandsreiserne, S. 366—67) gør opmærksom paa, at der paa Andrea del Biancos Kompaskort 1436 findes en Ø i Atlanterhavet med Navnet „y^a de la man Satanaxio“ (Djævlaandsøen?) og at der paa en Mængde Kort fra det 16. Aarhundrede tæt ved Newfoundland anbringes en Dæmonø, som antagelig har samme Oprindelse som Dæmonøen her hos Ruysch. Heri at antage en Reminiscens af et Sammenstød mellem Nordboer og Eskimoer er en Hypotese af Nordenskiöld (Facsimile-Atlas, S. 65), som der foreløbig ikke er fundet nogen Hjemmel for.

³ Sl. KUNSTMANN, Die Entdeckung Amerikas, S. 90, Note 87; NORDENSKIÖLD, Facsimile-Atlas, S. 64 & 136; DE COSTA, l. c. S. 188. Nogle Kilder siger 54 for 53.

sammenhæng mellem dem ikke paavises, men Ligheden skriver sig maaske fra, at ogsaa Behaim til en vis Grad er paavirket af Nicolaus af Lynns Bog.

At Ruysch ikke er den eneste, der paa et meget tidligt Tidspunkt har anbragt de af Gaspar Corte-Real opdagede Lande i Nordøstasien, har HARRISSE nylig bevist¹.

Det drejer sig dog her hverken om portugisiske Søkort eller tyske Verdenskort, men om en i Italien næsten samtidig med Ruysch's fremkomne Type, der bygger paa samme Ide: at gøre Sydamerika til en Verdensdel for sig — en ny Verden — men derimod hægte Labrador-Grønland og Newfoundland til den gamle Verden. Nogen Kildesammenhæng mellem denne italienske Type og Ruysch's kan dog ikke paavises; men der vilde jo heller ikke være noget underligt i, om flere har søgt at fremstille det, man baade i Portugal og i Italien tænkte sig om de af Corte-Real opdagede Lande og deres Sammenhæng med dem, man kendte fra Marco Polos Rejser.

Den ældste Repræsentant for denne italienske Type er vistnok et Verdenskort af Florentineren Francesco Roselli, et udateret Stik med Signaturen „F. Rosello florentino fecit“, det samme, som forsynet med Aarstallet 1532 fulgte med 2den Udgave af Bartolomeo da li Sonnetti's Isolario². De af Corte-Real opdagede Lande har her faaet Fællesnavnet „Tierra de Caramello“ (Islandet), medens Betegnelsen for Sydamerika „Terra S. Crucis, sive Mundus Novus“, som ogsaa findes paa Ruysch's Kort, tyder paa, at der ligesom paa dette er benyttet en portugisisk Original, som er blevet til efter Amerigo Vespuccis Rejser, d. v. s. efter Juni 1504.

Iøvrigt er Kortet et Dubletkort, idet B-Typens Engroneland nord for Norge er medtaget paa det.

Der findes et rimeligvis lidt yngre Kort af Roselli af ganske samme Type, hvor Navnet „Terra de labrador“ er anbragt paa en Halvø, der i sin Beliggenhed ganske svarer til „Grünlant“ hos Ruysch³.

Et Søkort, der minder om Rosellis Type, men endnu mere om Reinels (sl. S. 184—85 og Fig. 35), er fundet for nogle Aar siden i British Museum og publiceret af F. W. Lucas⁴ og HARRISSE⁵. Det hører til et italiensk Kompaskortatlas (Cod. Egerton. 2803), som maa være

¹ HARRISSE, *Terre-Neuve*, S. 65—72.

² HARRISSE, l. c. Fig. 10 (S. 66).

³ HARRISSE, l. c. Fig. 11 (S. 67).

⁴ F. W. LUCAS, *The voyages of the brothers Zeni*, London 1898, Fig. 5 (S. 110).

⁵ HARRISSE, l. c. Fig. 12 (S. 70).

Fig. 29. Italiensk Verdenskort i Cod. Egerton. 2803 i British Museum fra ca. 1506—1507. Hidtil ikke publiceret.

lavet i Aarene 1506—7; thi de i Atlas'et optagne astronomiske Tabeller begynder med Aaret 1507. Paa dette Kort strækker „Terra de labrador“ (Grønland) og „Terra de los bachalaos“ (Torskelandet o: Newfoundland) sig begge mod Øst som Halvøer ud fra et stort Land; men hvilket dette Land er, kan ikke ses af Kortet, da det ikke fortsættes videre mod Vest. Da Forfatteren af nærværende

Afhandling i 1904 havde Lejlighed til selv at undersøge det nævnte Atlas, forekom det ham derfor ogsaa, at det skizzemæssig udførte Verdenskort forrest i Atlas'et (fol. 1^v) (Fig. 29) var ulige interessantere end Søkortet (fol. 8^v), som Lucas publicerede.

Paa Verdenskortet kan man nemlig se, hvilke Lande Labrador-Grønland og Newfoundland staar i Forbindelse med, eller rettere, man kan se, at Korttegneren har været i Tvivl om, hvordan han skulde sætte disse Lande i Forbindelse med Østasien og Sydamerika. Det ser ud, som om der paa Kortet er gjort flere Forsøg paa at gøre Asiens nordlige Østkyst landfast med de indbyrdes sammenhængende Lande „terra de lebrados“ (Grønland) og „terra de los bacalaos“ (Newfoundland), men som om Forsøgene er opgivet. Længere mod Syd, hvor Kortet minder om Juan de la Cosas (Fig. 22), er der en Ansats til den mexikanske Havbugt og til en Begrænsning af Sydamerika og Panamatangen mod Vest og Syd; men da disse Kyster først vides at være opdaget i Aarene 1511—13 og senere, er det jo muligt, at Verdenskortet er blevet rettet nogle Aar *efter* 1507. Sikkert er det, at det bærer Vidnesbyrd om, at man i Italien i de Aar, Ruysch's Kort blev stukket i Kobber, og i den nærmest paafølgende Tid beskæftigede sig med Tanken om en Landforbindelse mellem Marco Polos og Corte-Reals Opdagelser, saa at man godt kan forstaa, at den dristige Maade, det raske Greb, hvormed Ruysch — paa Papiret — bragte Forbindelsen til Veje, har gjort Lykke. Den, der tegnede Verdenskortet i det Egertonske Manuskript, var aabenbart mere ængstelig og forsigtig og vovede f. Ex. ikke som Ruysch at skrive de Corte-Real'ske Navne lige op ad de østasiatiske. Lige vest for Newfoundland anbringer han derfor forsigtigvis de syv Byer (septem ciuitates), som Sagnet længe før Amerikas Genopdagelse ved Columbus havde anbragt i det vestlige Ocean. Iøvrigt viser Kortet, at han var en lærd Mand, som, uden at have en matematisk Uddannelse, ogsaa vilde vise sin Lærdom paa dette Omraade. Skønt han anvender Marinus' Projektion, markerer han Nordpolen (*Πόλος ἀρκτικός*)¹ ved et †-Tegn lige nord for Skandinavien; og mellem dette og Polen finder man som Dublet til Labrador-Grønland paa den anden Side Oceanet B'-Typens „engronelant“ og dens „glaciei insula“ (ϝ: Island) som Dublet til „fislanda“ (ϝ: Frisland-Island) tæt ovre ved den amerikanske Kyst (sl. S. 124—25 & 147).

Endnu et Kort fra Italien har Harrisse paavist, hvor en Kombination af Grønland og Østasien forekommer, nemlig Maggiolos Polarkort fra 1511 (Fig. 30). Paa dette er der dog foretaget en mærkelig Ændring eller Udvidelse. Foruden „Terra de corte reale de rey de

¹ Paa samme Maade forklares Ordet *ὠκεανός* (oceanus) af „ὠχός ϝ: uelox“ (hurtig).

portugall“ (det Corte-Real'ske Newfoundland) og „Terra de lauoradore de rey de portugall“ (det Corte-Real'ske Grønland), der springer frem som Halvøer mod Sydøst og Øst fra Asien (*India occidentalis*), findes der en ny Halvø mod Nordøst „Terra de los Ingress“ (Englændernes Land). Denne nordøstlige Halvø maa, efter hvad HARRISSE siger, anses for at være det virkelige af Cabot fundne Labrador. Maggiolos Kort viser os altsaa et helt nyt Fænomen: Grønland anbragt som Halvø paa Asiens Østkyst *syd* for Labrador og *med* dettes Navn. Hvis Cabot kun er naaet til Newfoundland, viser det Grønland mellem to Newfoundlande.

HARRISSE formoder, at en lignende Fremstilling allerede fandtes paa Maggiolos Kort fra 1504. Om han har Ret heri, kan ikke af-

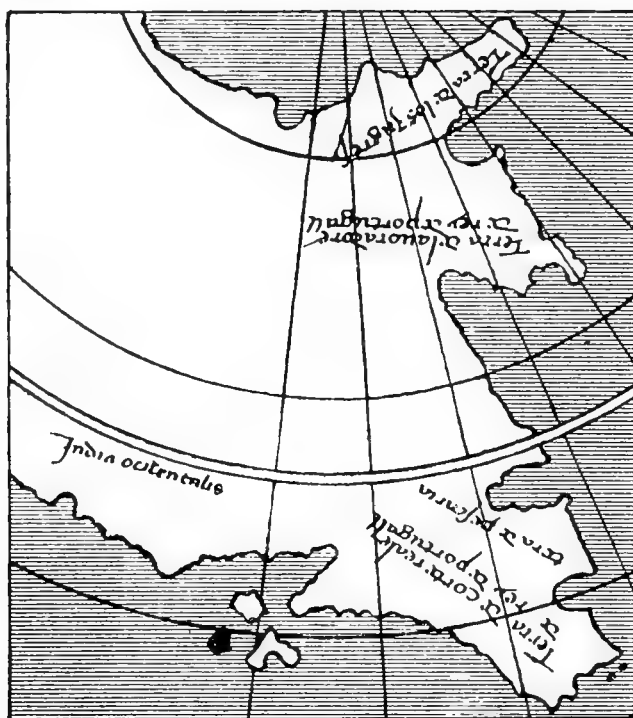

Fig. 30. Udsnit af italiensk Polarkort, tegnet i Napoli 1511 af Vesconte de Maggiolo fra Genova. Original i Madrid. Efter HARRISSE. Grønland (Labrador) som østasiatisk Halvø syd for det af Cabot fundne Englændernes Land.

gøres, da Kortet er forsvundet efter den nylig afholdte Geografkongres i Venezia. Iøvrigt er det sandsynligt, at en nøjere Undersøgelse af de mange endnu ikke publicerede italienske Kompaskort fra det 16. Aarhundredes første Halvdel vil bringe flere Kort frem af samme Grundtype som Ruysch's, Rosellis og Maggiolos.

Undersøgelserne over de ældste Asiens-Typer, som endnu ikke tør anses for at være udtømmende, lader det Spørgsmaal aabent, om det er Portugiseren Pedro Reinel, Nederländeren Johs. Ruysch, Italieneren Francesco Roselli eller hans Landsmand Vesconte de Maggiolo, der først gør Corte-Real's Grønland (*A ponta dasia, Terra laboratoris*) til Asiens nordøstligste Udløber. Det er heller

ikke afgjort, om det er Cantino-Typen eller en Vinkel-Type, der først er omdannet til en Asiens-Type. Ruysch's Kort kan være omdannet efter dem begge, medens Rosellis og navnlig de to Kort i det Egertonske Manuskript minder saa stærkt om Reinel-Typen, at de enten er Afføddninger og videre Udformninger af denne eller, hvad der synes naturligere, Grundlaget for den. Da her mindre er Tale om en bestemt Konfiguration end om Gengivelsen af en af Tidens videnskabelige Hypoteser, kan dog i de Aar, det drejer sig om (1504—1506), paa een Gang flere ældre Typer uafhængig af hverandre være omdannet i den ønskede Retning.

2. MARTIN WALDSEEMÜLLER.

Medens de tyske Geografer Nicolaus Germanus og Henricus Martellus virkede i Italien og Johannes Ruysch fik sit Verdenskort trykt der, lykkedes det Martin Waldseemüller at flytte Midtpunktet for den lærde Kosmografi til sit Fædreland. Ligesom Nicolaus Germanus og Henricus Martellus var han en Stuelærd, en flittig Samler og Bearbejder, som i Aarene 1505—21 levede stille som Kannik i St. Dié i Lothringen og tegnede Kort og Glober, der blev publiceret ved Hjælp af de dygtige Træskærere i det nærliggende Strassburg. Ved sin Samlerevne og utrættelige Flid, men navnlig derved, at hans kartografiske Arbejder blev trykt i store Oplag og spredt over hele den dannede Verden, kom Waldseemüller til at øve en stærk Indflydelse paa Udviklingen; men i hvor høj Grad han blev sin Tids ledende Kartograf, har man først for ganske nylig faaet Øjet op for ved Jos. Fischers Fund af hans store trykte Kortarbejder.

Naar noget af det bedste kartografiske Materiale, Datiden havde at byde paa, blev samlet paa Waldseemüllers Haand, skyldes det i væsentlig Grad Hertug René af Lothringens Protektion, idet denne stillede et Søkort (*Charta marina, quam Hydrographiam vocant*) til hans Disposition, som fremstillede Portugisernes berømmelige Rejser¹. Det er af Jos. Fischer og Fr. R. v. Wieser² paavist, at dette Kort maa antages at være det nu i Service hydrographique i Paris opbevarede Kort af Nicolo de Canerio, det S. 167 omtalte Kort af Cantino-Typen.

¹ Sl. Fortalen til PTOLEMÆUS' Geografi, Strassburg 1513, Supplementum: „*Charta autem marina, quam Hydrographiam vocant, per Admiralem quondam serenissi. Portugalie regis Ferdinandi (c: Manuelis), ceteros denique lustratores verissimis peragationibus lustrata, ministerio Renati dum vixit, nunc pie mortui Ducis illustriss. Lotharingie liberalius prelographationi tradita est*“.

² JOS. FISCHER & FR. R. VON WIESER, Die älteste Karte mit dem Namen Amerika ... des M. Waldseemüller, Innsbruck 1903, S. 27—29.

En nøjere Undersøgelse af Kilderne til Waldseemüllers Arbejder har imidlertid sat Fischer og v. Wieser i Stand til at paavise, at han ogsaa maa have benyttet et Kort af Labrador-Ø-Typen, et Kort, som staar King-Hamy-Kortet (Fig. 25) meget nær. Men forøvrigt var hans Hovedkilde stadig Ptolemæus' Geografi, saaledes som denne forelaa i Ulmerudgaven 1486. Dog kan det paavises, at han har kendt et Kort, der hvad Fremstillingen af Asien angaar, har et nært Slægtskab med Behaims Globe, Laongloben eller et af Henricus Martellus' Verdenskort¹. Det er ikke usandsynligt, at han har kendt et af disse sidste, og at det er fra et af dem, han har taget a-Typen, som han benytter.

Ved Hjælp af dette alsidige Kortmateriale udførte Waldseemüller nu først et Globekort (Strimler i () () -Form til at klæbe paa en Kugle) og et stort Verdenskort i Homeoter-Projektion, begge i Træsnit, som udkom i 1507 samtidig med hans berømte „Cosmographiae introductio“, som bagi indeholder en Oversættelse paa Latin af Amerigo Vespuccis Rejsebeskrivelse². I denne Kosmografi er det, at det for første Gang foreslaas at give den nyopdagede af Vespucci beskrevne Verdensdel Navnet „Americi terra“ eller „America“, og paa det samtidig udkomne Globekort og det nævnte store Verdenskort, som Jos. Fischer genfandt i Aaret 1900 i Schloss Wolfegg i Württemberg, forekommer da ogsaa dette Navn for første Gang i Kartografien. Disse Arbejder blev trykt i store Oplag og hurtig spredt over Evropa.

Dernæst fuldførte Waldseemüller Trykningen af de moderne Kort, deriblandt ogsaa Verdenskort, der føjedes til den allerede 1505 planlagte nye Ptolemæusudgave, som udkom i Strassburg 1513 og blev optrykt i samme By 1520³.

Et mindre Verdenskort, som indsattes i en af de nyere Udgaver (Strassburg 1515) af Georg Reisch's „Margarita philosophica“,⁴ var hans næste Arbejde, og endelig i 1516 udkom hans andet store Verdenskort, det saakaldte „carta marina“, som ogsaa i Aaret 1900 blev genfundet af Jos. Fischer i Schloss Wolfegg (Fig. 31)⁵. Efter hans Død (ca. 1522) blev hans Kort fra Ptolemæusudgaverne og i „Margarita philosophica“, som vi skal se, optrykt Gang efter Gang,

¹ FISCHER & v. WIESER, l. c. S. 24—26.

² Optrykt i United States catholic historical Society, Monograph IV: The Cosmographiae introductio of Martin Waldseemüller in Facsimile by Jos. FISCHER u. FR. v. WIESER, New York 1907. Heri og i FISCHER & WIESER, Die älteste Karte etc., S. 14, er Globekortet fra 1507 afbildet.

³ Et Exemplar af Strassburgerudgaven 1513 findes paa Universitetsbiblioteket i København, to af Optrykkene i det kgl. Bibliotek. Reproduktioner af disse Kort i Strassburgerudgaverne findes i Facsimile-Atlas, Tavle XXXV, XXXVI & XXXIX.

⁴ Facsimile-Atlas, Tavle XXXVIII.

⁵ Reproduceret i FISCHER & v. WIESER, Die älteste Karte etc. Innsbr. 1903.

saa det er klart, at den Maade, paa hvilken Grønland blev kortlagt af Waldseemüller, maatte faa en indgribende Betydning.

For Waldseemüller, der sad i sit Studereværelse midt inde paa Fastlandet, var det ikke let at øve Kritik over Fremstillingerne af et Land, der omtales saa sjældent som Grønland og i saa vage eller indbyrdes modstridende Udtryk. De Kort med Fremstillinger af Grønland paa, der enten fra det tidligere Centrum for Opdagelserne hinsides Havet (Skandinavien) eller fra det daværende (den spanske Halvø) naaede ind til St. Dié, havde Waldseemüller ingen Midler til at kritisere. Han fik tilmed ikke een eller to noget afvigende Fremstillinger af Grønland, men han fik fem(!), som for største Delens Vedkommende var helt forskelligartede og havde meget afvigende Navne, nemlig:

1. Clavus' yngre Type i den noget ændrede Form, som den fik paa Nicolaus Germanus' første og Henricus Martellus' Verdenskort, d. v. s. a-Typen (sl. S. 133—38 & Fig. 17—18) med „Gronelandia“ som en lang smal Halvø *tæt nordvest* for Norge.

2. Samme Type i den ganske fordærvede Form, som den fik hos Nicolaus Germanus i hans anden Ptolemæusredaktion, d. v. s. B- og b-Typen (sl. S. 139—45 & Fig. 19—20) med et Grønland-Lapland („Engronelant—Pilappelant“) som en bred Halvø *nord* for Norge.

3. Den ældste Kompaskorttype med Grønland som en Ø med Navnet „uiridis insula“ midt i Atlanterhavet vest for Irland (sl. S. 124—29 & Fig. 14—15), d. v. s. den grønne Ø-Type.

4. Cantino-Typen i den Form, den fik paa Canerio-Kortet, med Grønland som en navnløs Halvø, landfast med Nordevropa og med Sydspidsen et godt Stykke vest for Irland og paa Højde med Storbritanniens Nordspids (sl. S. 167—69 & Fig. 23—24), d. v. s. den ene af Corte-Real-Typerne.

5. Labrador-Ø-Typen med Grønland som en langagtig Ø med Retning Østnordøst-Vestsydvest (omtrent paa samme Plads som Cantino-Typens Grønlands-Halvøs sydøstlige Del), som vi kender den fra King-Hamy-Kortet og Cod. Add. 31316, med Navnet Labrador (sl. S. 170—75 & Fig. 25), d. v. s. en anden af Corte-Real-Typerne.

Med andre Ord, fraset den rene Corte-Real-Type (Vinkel-Typen) og Ruysch-Typen, som endnu ikke var fremkommet, da Waldseemüller begyndte sine Publikationer, de enkelte Hjulkortfremstillinger (Fig. 3 & 4) og Clavus' ældre Type (Nancykortet), samledes *alle* de ældre Grønlandstyper paa Waldseemüllers Haand, to Øer paa forskellige Steder i Atlanterhavet, to Halvøer paa forskellige Steder i Nordhavet og en Halvø i det europæiske Ishav, navnløse eller med forskellige Navne.

Det er vist tvivlsomt, om nogen Kartograf har staaet overfor

værre Virvar ved et Lands Fremstilling end det, Waldseemüller stod overfor ved Grønlands.

Det efterfølgende Skema over Grønland paa Waldseemüllers sex Kort viser bedst, hvor ilde han var stedt, hvor galt han greb i Begyndelsen, men hvorledes han dog endte med det rigtige, for i allersidste Øjeblik atter at opgive den rigtige Anbringelse af Grønlands Navn, som han endelig var naaet til.

Grønland hos Martin Waldseemüller.

	a-Type	b- & B-Type	Grønne Ø	Cantino-Type
Verdenskort 1507		Engronellant pilapelant	uiridis insula	
Globekort 1507		Navnløs Halvø		
{ Verdenskort 1513 (Ptolemæusudgave) Nordenskort 1513	Gronland	Engronellant Pilappelant		
Verdenskort 1515				Navnløs Halvø
Carta marina 1516				Halvø med Navn Terra laboratoris (portug. Vaaben). Navnet Grøne- land udvisket

Af de fem Typer, Waldseemüller havde tilsin Raadighed, har han vraget den ene (Labrador-Ø-Typen), men kopieret de fire andre. Han er begyndt med at lave et Dubletkort efter de to daarligste Typer, har dernæst i Ptolemæusudgaven kombineret den ene af disse med den mindst fordærvede Clavus-Type, og endelig kastet alle tre Typer til Side til Fordel for en af de gode Corte-Real-Typer, den som vel nok tør kaldes for den bedste Fremstilling af Grønland, som hidtil var fremkommet, fraset den rene Corte-Real'ske Vinkel-Type.

Var det et Tilfælde, at Waldseemüller saaledes efter en Del Famlen fik alle de mindre gode Gengivelser af Landet strøget af sit Kort til Fordel for den bedre? I sig selv er det vel næppe rimeligt, at en saadan tilsyneladende kritisk Udrensingsproces blot skyldes et tilfældigt Held; men skal vi til at klarlægge de Bevæggrunde, der har ledet Waldseemüller, maa vi indrømme, at vi i Hovedsagen er henvist til Gisninger af den Art, som ser grumme plau-

sible ud, men meget ofte viser sig at være værdiløse, saasnart der fremdrages en eller anden Kendsgerning, som hidtil ikke var kendt.

Man kunde nok tænke sig, at den grønne Ø, som kun findes paa Kortet 1507, har maattet vige Pladsen for et „Gronland“, hvis Betydning „Grünland“ Waldseemüller har forstaaet, og man kan i denne Forbindelse, om man vil, henvise til, at paa Ruysch's Kort (Fig. 28), som netop fremkom i Tiden mellem 1507 og 1513, findes jo Navnet i Formen „Grünlant“.

Men hvorfor blev saa B-Typen opgivet? Den kunde jo, som f. Ex. det saakaldte Pilestrina-Kort (Fig. 34) viser, med lidt Behændighed let kombineres med Cantino-Typen, og at Ruysch i Mellemtiden havde gengivet denne B-Type uden Navnet Engroneland, skulde ikke synes at være Grund nok. Her er et Punkt, hvor det er af Interesse at faa klaret, om det mon er Heldet, der har raadet, eller et lykkeligt Instinkt, eller om Waldseemüller virkelig har haft positive Grunde til paa sit carta marina i 1516 at holde sig *helt* til Canerio-Kortet og skyde Nico-

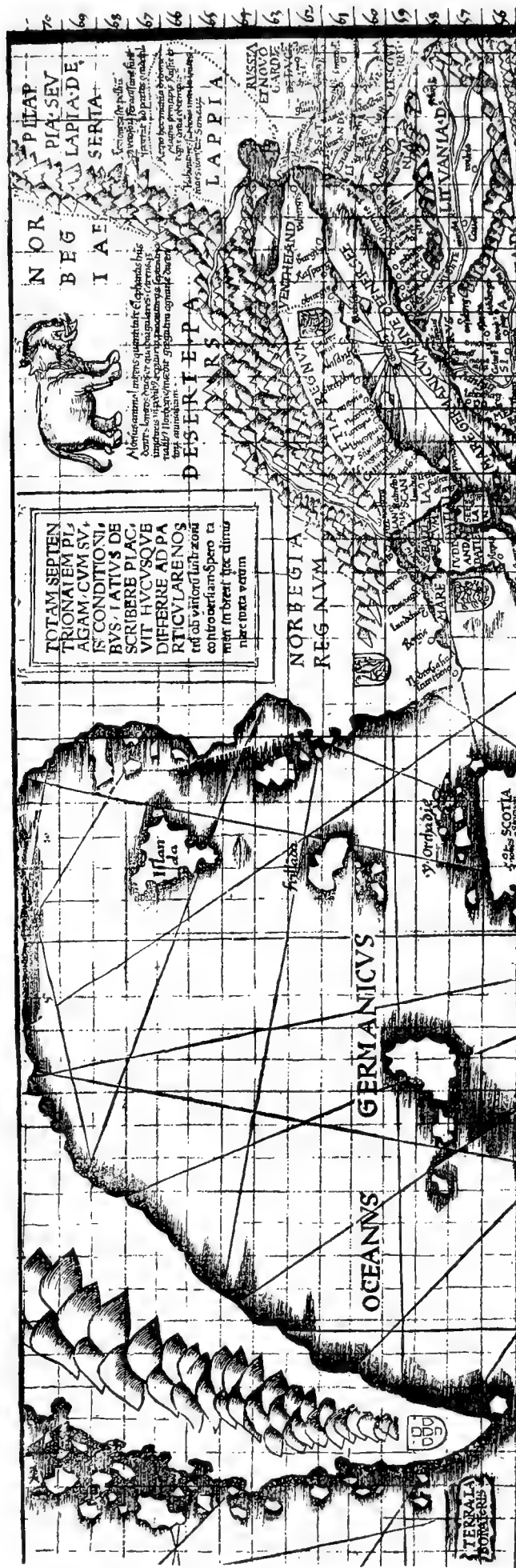

Fig. 31. Udsnit af Martin Waldseemüllers carta marina fra Aaret 1516. Grønland som Halvø (TERRA LABORATORIS) længst tilvenstre. Sporene af det udvaskede Navn „Groneland“ kan ses paa Landets nordlige Østkyst. Efter Jos. Fischer & Fr. R. v. Wieser.

laus Germanus' sidste Ptolemæusredaktion (B-Typen) ganske til Side.

At Grunden skulde være en Art Magelighed, den, at det var lettere at kopiere et enkelt Kort end at kombinere flere, har vi ikke Lov til at antage. Der er nemlig sikre Tegn paa, at Waldseemüllers Tanker har beskæftiget sig stærkt med Fremstillingen af Norden, og at han har vaklet en Del frem og tilbage uden paa nogen Maade at anse det Resultat, han var kommet til i 1516, for endeligt.

Dette fremgaar deraf, at han paa sit carta marina fra dette Aar oppe paa Norge lader trykke følgende Anmærkning:

Hele denne nordlige Egn og dens Forhold har jeg hidtil haft i Sinde at opsætte at beskrive mere indgaaende (eller: at aftegne i større Maalestok) til mit Special (-Kort?), paa Grund af de Rejsendes Strid (o: modstridende Beretninger). Jeg haaber snart at faa disse Ting frem i Overensstemmelse med Virkeligheden¹.

At Waldseemüller i 1516 har været særlig i Tvivl om Navnet Grønland og dets rette Anbringelse, ser vi ogsaa ganske tydelig deraf, at Navnet „Groneland“ paa hans carta marina fra først af har været rigtig anbragt langs Østkysten af det Corte-Real'ske Grønland, men er blevet rettet i Trykfejlslisten og derfor slettet paa det os kendte Exemplar af Kortet, men dog saaledes, at man ialtfald paa Originalen og Tontrykket i Jos. Fischers „Die Entdeckungen der Normannen in Amerika“ (Tavle VIII) endnu meget tydelig ser Sporene af Raderingen, som heller ikke er gaaet helt tabt i vor Gengivelse.

Der er derfor ingen Tvivl om, hvorledes man skal opfatte Trykfejlslistens noget uklare Ord om, at „i Porten(?) af den Del af Norge, som ligger nær ved Oceanet, fjærnes Navnet Groneland“². Meningen maa være, at Navnet, som skal slettes og som er blevet slettet, skal søges i den Bue, som Norges Rige (Grønlandshalvøen altsaa medregnet) danner, og skal søges tæt ved Ordet „oceanus“ inde i denne Bue.

¹ „Totam septentrionalem plagam cum suis conditionibus latius describere placuit hucusque differre ad particulare nostrum ob variorum lustratorum controversiam. Spero tamen in brevi hec eliminare iuxta verum“. Sl. FISCHER & V. WIESER, l. c. S. 32 & Tavle 16.

² „In porta Norbogie (!) partis prope oceanum deponatur nomen Groneland. In oceano Germanico deponatur nomen insule Islanda; conuenit enim alteri insule magis septentrionali“. Sl. FISCHER & V. WIESER, l. c. S. 20. — Trykfejlslisten angiver altsaa ogsaa, at Islands Navn skal slettes paa en Ø i det tyske Ocean (Nordhavet), fordi det hører til en Ø længere mod Nord. Paa Kortet er virkelig ogsaa Navnet „Islanda“ slettet paa den Ø, der ligger lige øst for Grønlands Sydspids, medens det findes paa en mindre Ø længere mod Nordøst under Norges Kyst. Foruden Øen med Navnet „Islanda“ og den, hvor det er slettet, har carta marina et „frillanda“ (o: Frislanda), som altsaa ogsaa er Island. For denne Ø's Vedkommende er det altsaa et Triplet-Kort. — Meddelelsen om, hvor de to ud-raderede Navne har staaet, skylder vi Hr. Bibliotekar K. Haggenu i Wolfegg og Prof. Jos. Fischer Tak for.

Det er dermed afgjort, at Waldseemüller paa et vist Tidspunkt i Tiden 1513—1516 har ment, at det af Corte-Real opdagede Land, som gik under Navnet „Labrador“, og som han paa sit Kort fra 1516 kalder „Terra Laboratoris“¹ var det samme som A-Typens „Grønland“. Han har altsaa rigtig identificeret a-Typens og Cantino-Typens Halvø trods deres ret afvigende Beliggenhed og forskellige Navne.

Det er meget muligt, at Waldseemüller ogsaa er naaet til at identificere B-Typens „Engroneland“ og a-Typens „Grønland“ trods deres ganske afvigende Beliggenhed; thi hvorfor skulde han ellers paa sit *carta marina* bevare Betegnelsen „Pilappia“, der er taget fra B-Typen, men helt stryge „Engroneland“, der staar tæt vest derfor paa hans Verdenskort fra Aar 1507? Det kunde derfor nok se ud, som om Waldseemüller virkelig lidt efter lidt ad den sammenlignende Kritiks Vej — ved Hjælp af Navnelighed, Navnebetydning og ensartet geografisk Beliggenhed — har opnaaet at faa de tre daarlige Typer kasseret, de to gode derimod identificeret og forsynet med deres to rigtige Navne Grønland og Labrador, og endda af disse to gode Typer at faa den bedste lagt til Grund for sit Kort. Hvorfor han derimod i sidste Øjeblik atter har slettet det ene af disse Navne, om det blot beror paa en pludselig Ængstelse for at have begaaet en Fejl ved at afvige fra sin Hovedkilde (Canerio-Kortet), eller der ligger en bestemt Aarsag bagved, kan vi ikke afgøre. Men alt i alt maa det jo siges, at Waldseemüller til Slut har redet sig overordentligt smukt ud af det Virvar af fem Grønlandstyper, han havde at kæmpe med. I Sammenligning med sine Samtidige synes Waldseemüller at have haft en stærk kritisk Sans i moderne videnskabelig Forstand.

Hvorvidt Johann Schöners Verdensbeskrivelse, der sammen med en af hans Glober udkom i Nürnberg 1515 og indeholdt Uddrag af Clavus' Værk og en Identifikation af „Grønlandia“ og „Engrønlandia“, har spillet nogen Rolle for Waldseemüllers Behandling af Grønlands Navne eller for hans Planer om at tegne et Specialkort over Norden, lader sig næppe afgøre. Ved selve Valget af Kilderne for hans *carta marina* har Schöners Værk næppe haft Betydning; thi Verdenskortet i „Margarita philosophica“ 1515 viser, at Waldseemüller, allerede inden Schöners Værk udkom, har været klar over, at han vilde følge Canerio-Kortets Fremstilling.

Hvorom alting er, Waldseemüller var den første, der fik Clavus'

¹ FISCHER & v. WIESER (l. c. S. 31) antager, at Navnet Labrador af Waldseemüller er overført fra et Kort af Labrador-Ø-Typen til Cantino-Typen, og dette er jo rimeligt nok, da han har haft Adgang til et Kort af Labrador-Ø-Typen, om han end helt har kastet Vrag paa dette Korts Grønlandsbillede: Labrador-Øen.

² *Luculentissima quedam terre totius descriptio*, Uden Sted og Aar, fol. B₁^r: „Grønlandia, quam et Engrønlandiam vocant“.

Grønland — om end i den noget forvanskede a-Type — og det Corte-Real'ske Grønland frem paa Tryk, med andre Ord de to Typer, der duede noget, fordi de beroede paa lagttagelse paa Stedet, og han fik dem frem i en nogenlunde uforvansket Skikkelse, uden som Ruysch at omkalfatre Typerne ved at give efter for Tidens Lyst til at anse alt nyt Land mod Vest for Østasiens Fastland. Men man maa ikke tro, at de daarligere Typer dermed var slaaet ned — tværtimod. Waldseemüller havde jo selv været med til i sine tidligere Tryk at poussere dem frem, og fire Aar efter at hans carta marina var trykt, rimeligvis medens Waldseemüller endnu levede, blev hans forskellige Kort fra Ptolemæusudgaven 1513 trykt op i en ny Ud-gave (Strassburg 1520), og vel at mærke ikke blot Verdenskortet med a-Typens Grønland, men ogsaa Nordenskortet af B-Typen.¹

Waldseemüllers Kort fik en meget betydelig Indflydelse, navnlig dog hans Verdenskort fra 1507. Det blev kopieret i to haandtegnede Exemplarer af Glareanus 1510, gengivet paa Tryk af Joh. Stobnicza 1512 og benyttet stærkt paa Schöners Glober 1515 og 1520. Endelig blev det optrykt næsten uforandret af Peter Apian 1520 og i de følgende Aar gentagne Gange benyttet og gengivet af Schöner, Apian, Joachim Vadian, Seb. Münster, og Gemma Frisius.² Ogsaa Bernardo Sylvanos Verdenskort i Ptolemæusudgaven 1511 (Fig. 33) synes det at have paavirket. Fraset Schöners Glober var disse Gengivelser saa formindskede, at Waldseemüllers Fremstilling af „uiridis insula“ eller ialtfald Øens Navn blev udeladt. Derimod er B-Typens stadige Gengivelse paa Affødningerne af Waldseemüllers Kort allerede omtalt S. 150—51, og det har for os ingen særlig Interesse, at Waldseemüllers Kort har været Gennemgangsledet.

Langt mere Interesse har det at se, hvorledes de to gode, beslægtede Typer, a-Typen og Cantino-Typen eller Kombinationer af begge, takket være Waldseemüllers nyere Kort, arbejdede sig frem og vandt Raaderum ved Siden af B-Typen, mindre ganske vist gennem det store carta marina fra 1516 end ved Kortene i Reisch's „Margarita philosophica“ 1515 og i Ptolemæusudgaverne 1513 og 1520.

Kortet i „Margarita philosophica“ blev saaledes kopieret af Johann Schöner i en endnu opbevaret Haandtegning i K. K. Hofbibliothek i

¹ J. WINSOR, A bibliography of Ptolemy's geography, Cambr., Mass. 1884, S. 11—13. Facsimile-Atlas, S. 19—20.

² Sl. FISCHER & v. WIESER, l. c. S. 38—39 & Fig. 4—9. Ogsaa Caspar Vopel Medebach og Abr. Ortelius (1564) var, efter hvad her oplyses, paavirkede af Waldseemüller.

Wien,¹ det blev frit gengivet hos Robert Thorne 1527² og optrykt 1535 i en ny Udgave af „Margarita philosophica“.

Verdenskortet i Strassburgerudgaven af Ptolemæus' Geografi 1513 med Titelen „Orbis typus universalis iuxta hydrographorum traditionem“ og med den udprægede Martellus' a-Type med Navnet „Gronland“ paa blev uden Ændring optrykt i den nye Udgave 1520; men i Udgaven 1522, som efter Waldseemüllers Død besørget af hans Arvtager Lorenz Friess (Laurentius Frisius), blev dette Kort saavel som Nordenskortet af B-Typen dels ændret, dels forøget med nye Kort.

I Udgaven fra 1522 findes der nemlig først og fremmest et Verdenskort af b-Typen, dernæst et Nordenskort af B-Typen, saa et Verdenskort af a-Typen med Navnet „Gronland“ og Titel ligesom Verdenskortet i de to tidligere Ptolemæusudgaver, blot med Tillæget „exactissime depicta. 1522. L. F.“,³ endelig et Kort, atter af a-Typen, over den nordlige Del af den gamle Verden, et Ruslandskort, med Titelen „Tabula moderna Gronlandiae et Rusiae“ med en tilhørende Text, der dog kun synes at vedrøre Rusland, og med Navnet „Gronlanda“ paa Kortets a-Type-Grønland.

Disse Kort er dog til en vis Grad bearbejdede ved Hjælp af Waldseemüllers carta marina fra 1516 (Fig. 31). Fra dette er f. Ex. taget det Billede af en Mammuth med tilhørende Legende, som sammen med en Gentagelse af Navnet „Gronlanda“ findes vest for Grønland paa det nævnte Ruslandskort af a-Typen. Paa samme Kort genfinder man lige paa det Sted, hvor den lange grønlandske Halvø gaar ud fra Rusland, Billedet af den moskovitiske Kejser fra carta marina. Paa B-Kortet er indføjet en Legende fra carta marina om de Skindvarer, som faas fra de vilde Lappers Land.

At Lorenz Friess har været en ivrig Bearbejder af det af Waldseemüller efterladte Materiale, ser man ogsaa af den paa Ruslandskortet af a-Typen 1522 længst mod Nord anbragte kritiske Bemærkning „Differt situs orbis hydrographorum ab eo, quem Ptolomeus posuit“. Det er ikke urimeligt at gætte paa, at en af de Afvigelser, der har foranlediget Friess til denne Ytring, er den forskellige Fremstilling af Grønland paa a- og b-Typen, hvilken sidste for ham, der benyttede Ulmerudgaven, har staaet som Ptolemæus' Verdensbillede i Modsætning til den efter hans Antagelse fra portugisiske Søkort hentede „moderne“ a-Type. At b-Typen i Virkeligheden var en forholdsvis ung Omdannelse af a-Typen, vilde Friess rimeligvis være blevet meget forbavset ved at erfare.

¹ HARRISSE, Discovery, Tavle XV & S. 482.

² Facsimile-Atlas, Tavle XLI. HAKLUYT, Principal Navigations. Hakluyt Society Publications. Extra Series Vol. 2, Glasgow 1903.

³ Facsimile-Atlas, Tavle XXXIX.

Det mærkeligste ved Lorenz Friess' Bearbejdelse af de Waldseemüllerske Grønlandsfremstillinger findes imidlertid paa Verdenskortet. Her er nemlig Grønland, der paa det Waldseemüllerske Kort fra 1513 og paa Friess' Ruslandskort er en lang smal Halvø, der bliver smallere og smallere, jo længere man kommer ned mod den sydvestlige Spids, blevet til en Ø, der nogenlunde har bevaret Beliggenheden fra a-Kortene, har sit bredeste Punkt helt nede mod Sydvestpynten, men bliver smallere og smallere op mod Rusland, til den ender i en Spids, der næsten rører ved Bjærgene paa Ruslands Nordkyst (Fig. 32). Halvøen er, kunde man sige, behandlet som en Tarm, der er klempt sammen og rykket af lige ved sit Udspring. Om der heri ligger en bevidst Ændring eller ikke, og om hvilken Impuls der eventuelt kan have bevirket en saadan Ændring, ved vi intet.¹ Lorenz Friess' Kort i Ptolemæusudgaven 1522 blev trykt op i Strassburg 1525 og i Lyon 1535 i nye Udgaver af samme Værk.

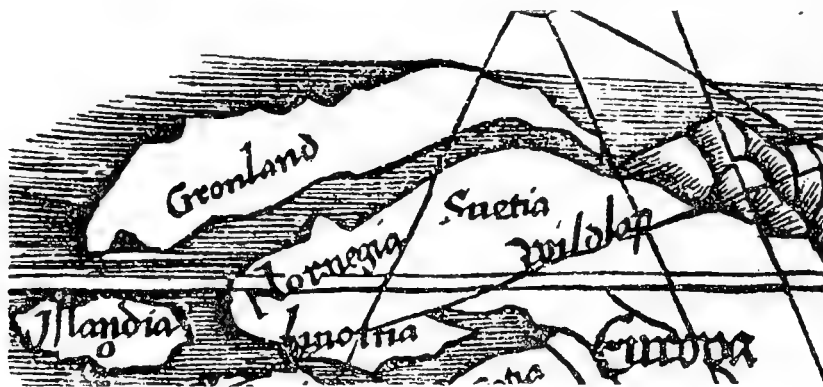

Fig. 32. Udsnit af Verdenskortet i Lorenz Friess' Ptolemæusudgave, Strassburg 1522. a-Typens Grønland skilt fra Nordevropa.

Ogsaa i det Friess tillagte Værk „Uslegung der Mer-Carthen“, som er trykt i Strassburg 1525, 1527 og 1530, skal der efter Harrisse² findes et Kort af lignende Type som de her nævnte, altsaa en a-Type eller en Cantino-Type eller et Konglomerat af begge, sandsynligvis med en Labrador-Ø (Terra laboratoris) lige vest for Landets Sydspids, d. v. s. en lidt ændret Kopi af Waldseemüllers carta marina (Fig. 31)³; men dette Værk af Lorenz Friess har ikke været os tilgængeligt. Waldseemüllers Grønland kommer frem igen 1531 paa Oronce Fines Verdenskort, men i en ny Kombination og som Ø uden Forbindelse med den gamle Verden. I denne nye Skikkelse lever det videre, som vi skal se i et følgende Afsnit (IX, 1).

¹ At det er Friess og ikke Waldseemüller selv, hvis Dødsaar ikke sikkert kendes, der har besørget Udgaven af 1522, fremgaar ikke blot af Signaturen „1522 L. F.“, men ogsaa af en Bemærkning i selve Udgaven (fol. R₄^v) om, at „Originalen til de herværende Kort er tegnede af den nu afdøde Martin Waldseemüller“ („Has tabulas e nouo a Martino Ilacomyllo pie defuncto constructas... notificamus“).

² HARRISSE, *Discovery*, S. 539.

³ WINSOR, *History of America* IV, S. 36—37.

Længere ned i Tiden end til 1535 har det derimod ikke været os muligt med Sikkerhed at konstatere Waldseemüllers a-Type i sin oprindelige Skikkelse. Den veg paa dette Tidspunkt Pladsen for de nye Typer, der, som vi skal se, netop i Tiden efter 1532 myldrede frem. Da Clavuskortet i 1558 atter pludselig kom i Højsædet, var det ikke Waldseemüllers Kortarbejder, der gav Stødet dertil, men selve de gamle haandtegnede A-Kort i Italien.

3. BERNARDO SYLVANO.

Skønt Waldseemüller havde fem afvigende Fremstillinger af Grønland for sig, undgik han dog at faa mere end to af dem samtidig frem i samme Værk eller paa samme Kort, fordi han var en samvittighedsfuld, og, om vi ikke har dømt helt fejl, kritisk Kartograf, der havde det bedst mulige Materiale til sin Raadighed. Folk, der ikke var saa kritiske eller velunderrettede, var stadig udsat for at komme til at føje Grønland flere Gange ind paa deres Kort under forskellige Navne, og i en Ptolemæusudgave, trykt i Venezia 1511, møder der os et Tripletkort, et Kort med *tre* Grønlande under forskellige Navne og beliggende hver paa sin Kant af Kortet, skønt dets Tegner vistnok med Rette af Kretschmer betegnes som en af sin Tids mest forsigtige Kartografer¹.

Ophavsmanden til den nye Kombination — thi en Type kan man knap kaldé det — var den iøvrigt lidet kendte Syditaliener Bernardo Sylvano fra Eboli. Han havde sat sig det Formaal at modernisere Ptolemæus' Geografi; dog synes de Rettelser, han foretog, ikke at være synderlig indgribende. Derimod kastede han sig med Forbitrelse over sin nærmeste Forgænger, den S. 185 ff. omtalte Marco Beneventano, der var Medarbejder ved den foregaaende italienske Ptolemæusudgave, beskyldte ham for Uvidenhed og Ligegyldighed, ja endog for at have stjaalet det i hans Arbejde, der duede noget, nemlig det matematiske, fra sin Medarbejder Giovanni Cotta.

Hvor meget af denne Kritik der er rettet mod Ruysch's Verdenskort (Fig. 28), til hvilket Marco Beneventanos Forklaringer var knyttet, er usikkert; vist er det, at Ruysch's Kort ingenlunde har været uden Indflydelse paa Sylvanos, men at der hos denne kan spores en Reaktion imod Ruysch's dristige Anbringelse af de Corte-Real'ske Lande (Newfoundland og Grønland) paa Asiens Østkyst.

Som man kan se det paa hans Verdenskort (Fig. 33), foretrak Sylvano ikke blot som andre før ham (se Fig. 23—26)² at lade Newfound-

¹ KRETSCHMER, Die Entdeckung Amerikas, S. 382—83.

² Se i PTOLEMÆUS, Geographia, Venezia 1511: Bernardi Sylvani annotationes in Ptholemæi geographiam 7: Adversus Marcum Beneventanum Monachum. Sl. HARRISSE, Terre-Neuve, S. 61—62, og NORDENSKIÖLD, Facsimile-Atlas, S. 18, 68 & 87.

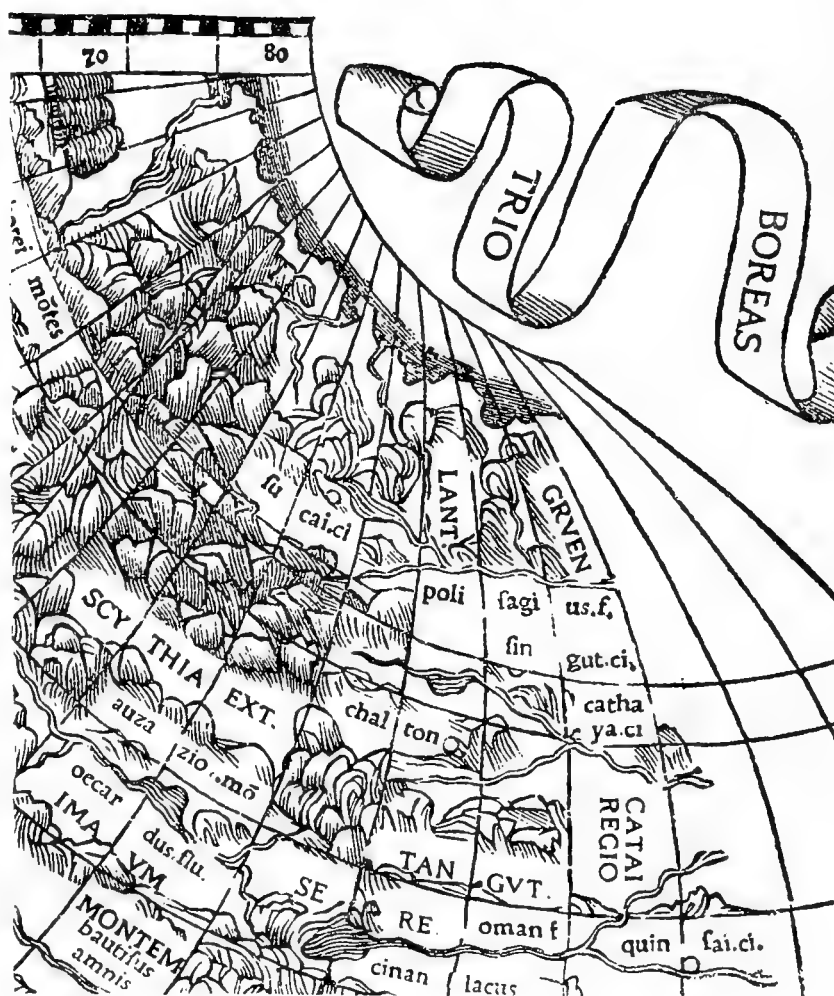
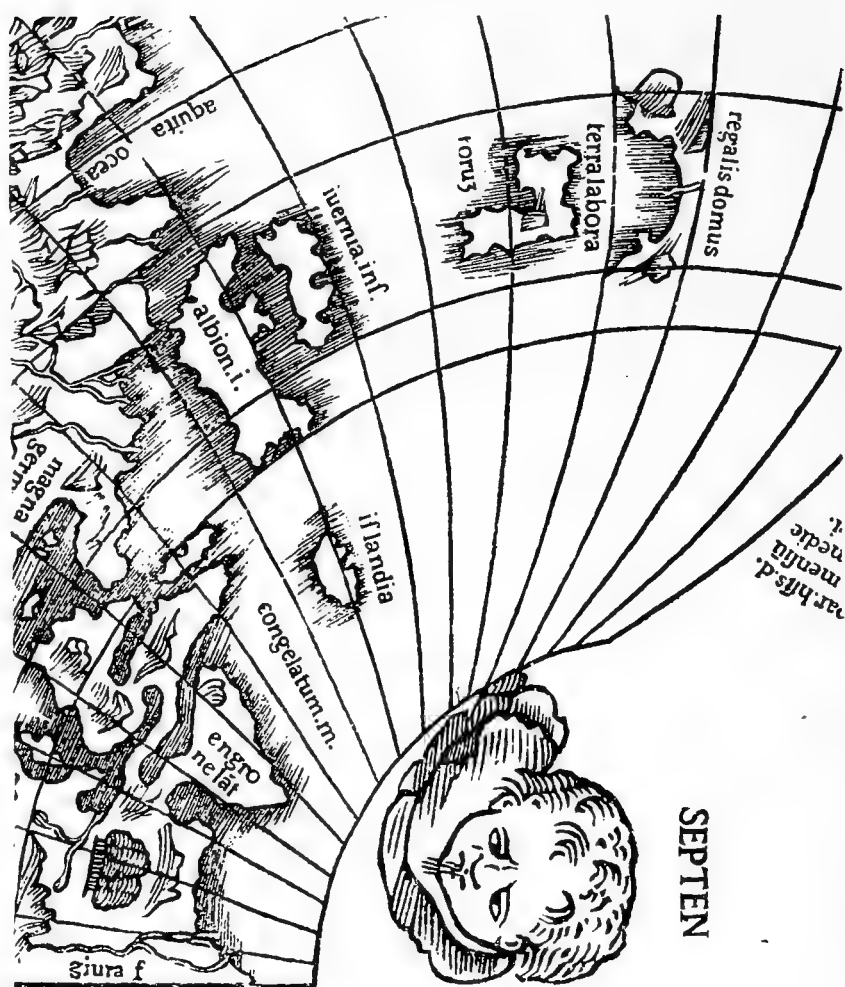

Fig. 38. Udsnit af Bernardo Sylvanos Verdenskort fra Ptolemæusudgaven Venezia 1511. Tripletkort. Grønland som Land i Østasien (GRVENLAND). Halvo nord for Norge (engroneland) og Ø i Atlanterhavet (terra laboratorum). Hjælteformet Projektion. Efter Originalen i det kgl. Bibliotek i København.

land (regalis domus) ende blindt mod Vest (paa 320° ø. L.), men ogsaa at lade Østasiens Fastland ende blindt mod Øst paa ca. 230° ø. L. Mellem Newfoundland og Catai i Østasien bliver der altsaa et Spillerum af ikke mindre end 90 Længdegrader¹, som Sylvano lader staa in blanco.² Den Tvivl om Landsammenhængen mellem Østasien og de af Corte-Real fundne Lande, som vi kunde spore paa Verdenskortet i det Egertonske Manuskript (Fig. 29), kommer altsaa aabenlyst til Syne hos Sylvano paa den Maade, man i Nutiden sætter mest Pris paa, ved at ukendt Terræn betegnes ved tomt Papir og ikke udfyldes med antagne Kystlinier.³

Denne Sylvanos Resignation og den deri liggende Protest mod Ruysch's og Rosellis altfor forvovne Verdensbillede (sl. S. 186 & 191) har hidtil næppe vundet den rette Anerkendelse. Det er ikke udelukket, at en solid Undersøgelse af Sylvanos Ptolemæusudgave og af hans Korrektioner af Ptolemæus' og de tidligere Ptolemæusudgiveres Stedsbestemmelser vil vise, at han netop var paa den rette Vej. Som en Forløber for Schöner har han vistnok søgt at slaa til Lyd for en kritisk Prøvelse af de fra Oldtiden overleverede, forkerte Længdeangivelser og stræbt at modarbejde den i Begyndelsen af Aarhundredet fremkomne, forhastede Tro paa, at Jorden nu næsten var opdaget færdig, denne Tro, for hvilken Ruysch's Fremstilling netop var en typisk Repræsentant. Er dette Tilfældet, fortjener Sylvano Anerkendelse, saa meget mere som han har søgt at gøre sit nøgterne Syn gældende paa et Tidspunkt, da man endnu ikke havde sikre Efterretninger om Tilstedeværelsen af et stort Hav vest for Amerika.

Ved Fremstillingen af Grønland kom Sylvanos nøgterne Forsigtighed ham ikke til nogen Nytte. Har han været i Besiddelse af Waldseemüllers kritiske Evne, saa har han manglet den Viden, som baade Waldseemüller og Ruysch sad inde med angaaende Norden, og han faldt derfor uhjælpelig i den Snare, som Skæbnen havde lagt til Rette for ham. Ligesom nogle af Søkorttegnerne (se Fig. 25 og 29) optager han paa een Gang Nicolaus Germanus' „engronelant“ nord for Norge (B-Typen) og Labrador „terra laboratorum“ altfor

¹ Sl. hermed Waldseemüllers Verdenskort fra 1507, hvor Newfoundland (litus incongnitum) ender blindt paa 320° ø. L.

² At Sylvano lader saa stor en Del af sit Kort staa in blanco, fremgaar ikke saa klart af Kortet, fordi dette Forhold skjules dels ved den anvendte hjærteformede Projektion, dels derved, at de 30 Længdegrader fra 250° til 280° Grader ø. L. slet ikke er gengivet paa Kortet. Kretschmer (l. c. Tavle X, No. 1) har for at tydeliggøre dette omtegnet Kortet i stereografisk Planiglob-Projektion.

³ En Udredning af alle de Maader, hvorpaa man i ældre Tid tænkte sig Amerika skilt fra Østasien eller sammenhængende dermed, findes i SOPHUS RUGE, Die Entwicklung der Kartographie von Amerika bis 1570, Gotha 1892, S. 11—12 (Petermanns Mitteil. Ergänzungsheft 106).

langt mod Syd, lige vest for Irland; men Uheldet vil, at han, skønt han bryder Staven over Ruysch's Fremstilling af Østasien og søger at rense den gamle Verden for amerikanske Bestanddele, kommer til at beholde Ruysch's Navn „GRVENLANT“ ved Asiens Ishavskyst nord for Kina (Catai). Det var et ualmindelig stygt Puds, Tilfældet her spillede ham, at han mod sin Vilje kom til paa sit Kort at knæsætte netop den Forkerthed (Grønland i Østasien), han med Rette dadlede sin nærmeste Forgænger for, og tilmed ikke fik rettet den Fejl i Overleveringen (Grønland nord for Norge), som den samme Forgænger tog Afstand fra.

At netop den Mand, der havde den bedste Vilje til at øve Kritik og udvise Forsigtighed, kom til at afbilde eet og samme Land paa tre gale Steder, med tre forskellige Navne, som Ø, som Halvø og som fast Land, viser, i hvor uheldigt et Spor Udviklingen var kommet ind for dette Lands Vedkommende. Der er ingen Grund til at dadle den velmenende Italiener, fordi han kom til at kombinere en bedærvet Clavus-Type med to bedærvede Corte-Real-Typer; thi han var kun et Offer for Forgængernes Vilkaarlighed og Respektløshed overfor en oprindelig forholdsvis virkelighedstro Overlevering. Men der er Grund til at fæste sin Opmærksomhed ved Fænomenet for at faa slaaet fast, at Fremstillingen af Grønland havde opløst sig i en Række falske Billeder, der ikke havde andet med Virkeligheden at gøre, end at de *nu* kan forklares som vilkaarlige, mere eller mindre vel begrundede Forvanskninger af denne.

Under disse Omstændigheder var en virksom Kritik af den kaotisk forvirrede Overlevering kun mulig paa Grundlag af solide Oplysninger om Landet og helst saadanne, der hvilede paa direkte lagttagelse og ikke var til at misforstaa. Til de forelaa, maatte det næsten bero paa Held og Tilfældighed, om en Korttegner gengav Landet nogenlunde rigtigt eller ligesaa meningsløst som den særlig uheldige Bernardo Sylvano.

Sylvanos Anbringelse af Grønland i selve Østasien fik heldigvis ikke stor Betydning; men paa enkelte Kort kan Fænomenet dog paavises, f. Ex. ser man et „Gruenlandt“ i Nordasien paa det af Nordenskiöld i 1884 publicerede udaterede Globekort,¹ og paa Andrea Giovanni Vavassore detto Vadagnino's Verdenskort fra ca. 1530—50, der er en Kopi af Sylvanos Kort, finder man et „Engronelandt“ nord for Norge, et „Gruelandt“ i Østasien og en Ø „Terra labora“ tæt vest for Irland.²

¹ NORDENSKIÖLD, Om en märklig globkarta. Ymer 1884, Tavle 2 & S. 167 ff. Facsimile-Atlas, Tavle XXXVII.

² Remarkable Maps IV, 7.

DE SYDEVROPÆISKE SØKORT 1508—1532.

Under Behandlingen af Corte-Real-Kortene har vi gentagne Gange nævnt det saakaldte Pilestrina-Kort (Fig. 34), som opbevares i München, og hvoraf Kunstmann har publiceret den Del, der fremstiller Newfoundland og det Corte-Real'ske-Grønland¹. Nyere Publikationer af Kortet viser imidlertid, at det er et Dubletkort, en Kombination af B-Typens „Engronelant“ og Cantino-Typens A ponta dasia-Halvø, begge dog ret frit gengivet². Navneformerne paa „Engronelant“ viser, at det er en af Ptolemæusudgaverne fra Ulm 1482 og 1486, der er benyttet, men ligesom hos Behaim er „Engronelant“ trukket ud i en Udløber mod Vest. Hvor den holder op, er der et Stræde, der fører lige mod Nord op mod Kortets Rand; men paa den anden Side (vest for) Strædet fortsættes Landet over til den grønlandske A ponta dasia-Halvø, der dog intet Landsnavn har, men derimod de tre vigtigste Corte-Real'ske Stednavne (sl. Navnelisten S. 181). Fraset Strædet mod Nord og Engronelantsfremstillingen minder Kortet mod Nord mest om Cantino-Typen, navnlig saaledes som vi kender denne fra Canerio-Kortet og Waldseemüllers carta marina (Fig. 31) med den tydelige Landforbindelse mellem Grønland og Skandinavien; men Kortet er en Kilde af selvstændig Værdi for Overleveringen fra Corte-Reals Rejse; thi det har ikke blot de tre Stednavne, der mangler paa de andre Kort af Cantino-Typen, men Grønlands Sydspids lægges paa 59° n. Br., næsten tre Grader sydligere end paa Cantino-Kortet (sl. S. 169). Den kommer derved ligesom Sydspidsen af Labrador-Øen paa King-Hamy-Kortet (Fig. 25) til at ligge omtrent under den virkelige Bredde.

Om Pilestrina-Kortets Oprindelse og Alder er der Uenighed. Det er opbevaret og katalogiseret sammen med et andet Kort, der har Paaskriften „Saluat de Pilestrina en Mallorques en laÿ MDXI“³. Alligevel har man betvivlet, at de to Kort hørte sammen og behandlet det herværende som et anonymt portugisisk Søkort fra Tiden 1503—4 i Stedet for at overføre Dateringen „Maiorca i Aaret 1511“ fra Søsterkortet⁴. Kun Sophus Ruge er for nylig vendt tilbage til Dateringen 1511⁵.

¹ KUNSTMANN, Entdeckung Amerikas, Tavle 3.

² E. L. STEVENSON, Maps illustrating early discovery and exploration in America 1502—30, New Brunswick 1903, Nr. 3. BJØRNBO & PETERSEN, Anecdota cartographica, Facs. 4.

³ Catalog über die im kgl. Bayerischen Haupt-Conservatorium der Armee befindlichen Landkarten und Pläne, München 1832, S. 6—7.

⁴ KRETSCHMER, Entdeckung Amerikas, S. 379. PESCHEL, Geschichte d. Zeitalt. der Entdeckungen, S. 331. KOHL, Documentary History of Maine, S. 174. S. RUGE i Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft 106, S. 36. Anecdota cartographica, S. 6.

⁵ S. RUGE i Abhandlungen d. phil.-hist. Kl. d. K. Sächs. Ges. d. Wiss. Bd. 20, Nr. 6, S. 57—58. HARRISSE, Discovery, S. 425—26, tør ikke afgøre Kortets Alder nøjere end, at det er fra Tiden efter 1502.

Rimeligvis har Ruge Ret. Ialtfald synes Kortet at være yngre end Ruysch's Verdenskort fra 1508, hvad man hidtil ikke har lagt Mærke til. Sammenligner man nemlig Fig. 34 med Fig. 28, vil man næppe være i Tvivl om, at Strædet mod Nord paa Pilestrina-Kortet svarer til det ene af de fire Udløb fra Polarbassinet hos Ruysch, og at dette og den omgivende Krans af Bjerge ligeledes genfindes paa Pilestrina-Kortet.

Da det er udelukket, at Ruysch har faaet sin Fremstilling af *hele* Terrænet om Polen med de mange Navne og Legender fra Pilestrina-Kortet, og da vi intet ved om, at Nicolaus af Lynns Bog, der ligger til Grund for hele Fremstillingen (sl. S. 189), har været kendt af Sydevropas Søkorttegnere, er den naturligste Forklaring den, at Pilestrina-Kortet er paavirket af Fremstillingen hos Ruysch, selv om det ikke som han gør Grønlandshalvøen til en Del af Østasien og landfast med Newfoundland (Pilestrina-Kortets „Terra de cortte Reall“).

Mærkelig er Kortets Fremstilling af Ishavet nord for den 66. Breddegrad (Polarcirklen), idet det er malet mørkeblaat med hvide Spætter i. Om dette er et Forsøg paa at gengive Strømmene omkring Polen paa Ruysch's Kort, eller, hvad der vel er rimeligere, en Reminiscens fra de ældre Corte-Real-Kort, er usikkert. Dog er det værd at lægge Mærke til, at dette frosne Hav begynder lige nord for Kap St. Paul, det nordligste Stednavn paa den af Corte-Real besejlede Østkyst — rimeligvis hans Landkendingspunkt (sl. Fig. 24, 27 og S. 177—79).

Ligesom Bernardo Sylvanos Verdenskort (Fig. 33) synes altsaa Pilestrina-Kortet at være kombineret af Ulmerkortet, Ruysch's Verdenskort og et af Corte-Real-Kortene, eller om man vil gaa til selve Grundkilderne: af Corte-Reals Grønland og Clavus' flyttede Grønland forbundet ved hans uflyttede Grønlands Landforbindelse med Rusland, som dog paa Midten brydes af en Gengivelse af Nicolaus af Lynns Beskrivelse af Polomraadet.

Fraset Maggiolos Kort fra 1527, som vi allerede har omtalt (S. 171—73, 179 og Navnelisten S. 181), træffer vi i de første Aartier efter 1511 paa Søkortene udelukkende den skaalformede Reinel-Type med Labrador-Grønland langt mod Syd klods op ad Newfoundland. Næst efter selve Reinels Kort og de to i det Egertonske Manuskript (se S. 184, 191—94 og Fig. 29) anses det anonyme og udaterede portugisiske Søkort i München, Kunstmanns Nr. 4, der her gengives som Fig. 35, for at

være det ældste os bekendte. Det gengiver nemlig ikke Magellans Opdagelser (1520—22), men derimod De Solis' 1516 og Fernandez de Cordovas 1517 (Yucatan)¹. Egentlig er Kortet et Dubletkort; thi Nord for Norge har det en tydelig *Begyndelse* til B-Typens Grønland-Lapland; men dette er ligesom Labrador-Grønland aabent mod Nord, og i Stedet for Navnet Engroneland har det faaet Paaskriften ALEMANHA (Tyskland) og et Flag med Dobbeltørn i.²

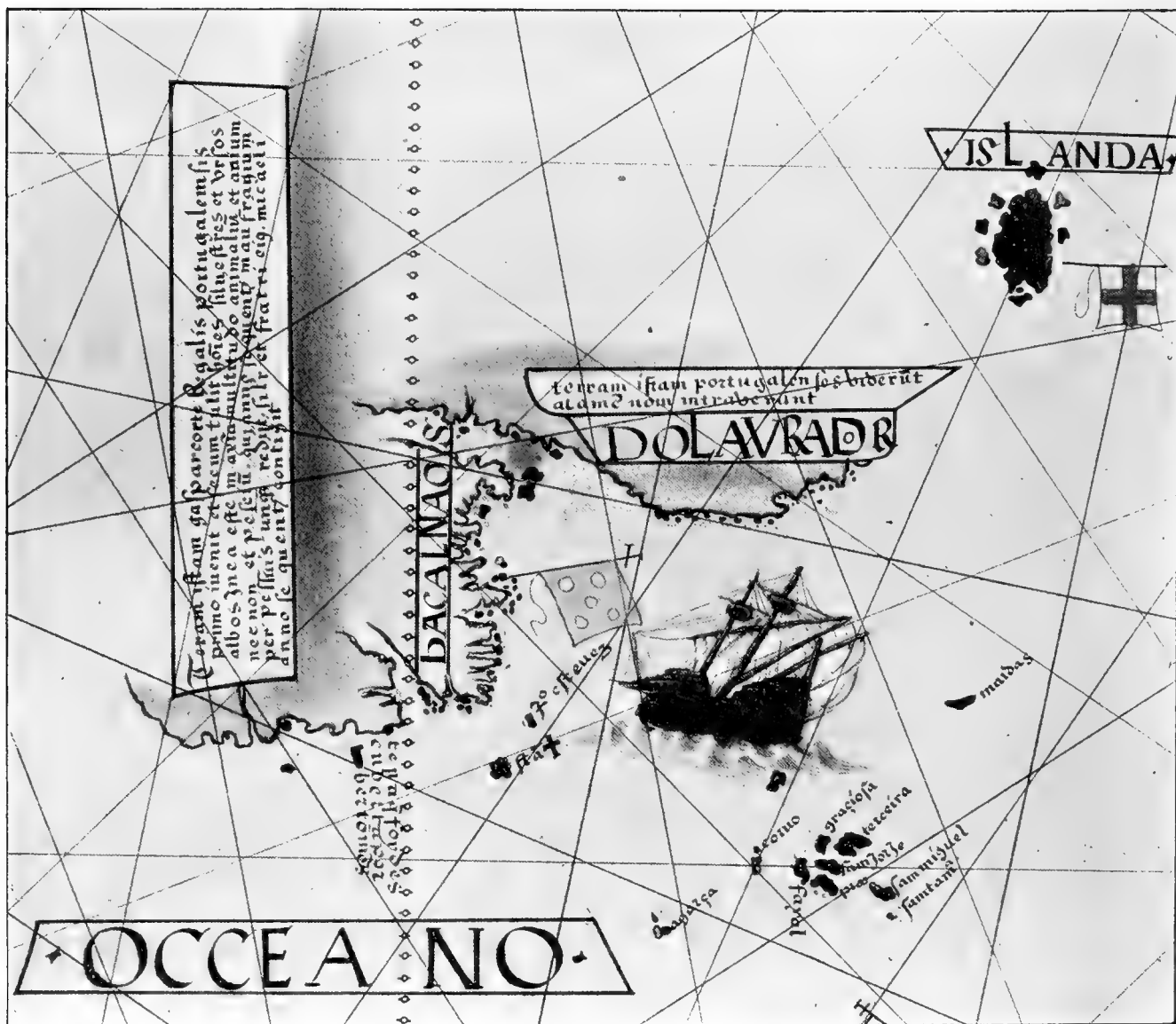

Fig. 35. Udsnit af et anonymt portugisisk Søkort i München (Kunstmanns Nr. 4) fra Tiden 1517—22. Den saakaldte Reinel-Type: Grønland (Do Lavrador) aabent mod Nord, skaalformet og lagt tæt op ad Newfoundland (Bacalnaos).

Endnu et ældre portugisisk Kort findes der, som, efter hvad Reproduktionen hos HARRISSE³ synes at vise, gengiver Reinel-Typen.

¹ KRETSCHMER, l. c. S. 393.

² Denne østlige Del af Kortet er ikke publiceret og har for Nordens Vedkommende liden Interesse. Dobbeltørnen paa den skandinaviske Halvø kendes fra andre Kort fra det 16. Aarhundrede stammende fra den spanske Halvø.

³ HARRISSE, Terre-Neuve, Pl. VII.

Kortet er fra ca. 1521 eller maaske noget yngre, har været i Santa-rem's Besiddelse, senere i Eugène Millers (deraf Betegnelsen „Miller Nr. 1“ hos HARRISSE), men ejes nu af Bibliothèque Nationale i Paris. Paa det amerikanske Fastland sydvest for Newfoundland staar her, at Kosmograferne kalder Landet den ny Verden (Mundus novus), som ligger mod Vest og er stor, da den grænser op til Brasilien, Newfoundland og Norge(!)¹. Denne Bemærkning er af Værdi for os; thi den refererer sig vistnok til samme Kilde som Legenden paa Cantino-Kortet om, at det af Corte-Real opdagede Land (Grønland) „efter Kosmografernes Mening“ var en Ende af Asien, og viser, at vi havde Ret i vor Antagelse, at der dermed sigtedes til Landforbindelsen med Skandinavien, som paa Cantino-Kortet kaldes „en Del af Asien“ (sl. S. 167 og Fig. 23).

Fra Aaret 1525 optræder Reinel-Typen oftere, men nu hovedsagelig paa spanske og italienske Kort. Allerede i Aaret 1508 havde Kolonialdepartementet i Spanien (Casa de la Contratacion de las Indias) faaet Ordre til at udarbejde et officielt Generalkort (Padron General), som Søkorttegnerne *skulde* benytte, hvis de ikke vilde risikere en Bøde paa 50 Dubloner; men Direktøren for Søkortkommissionen — først Amerigo Vespucci, senere Sebastian Cabot — og enkelte privilegerede Korttegnere havde Eneret paa Benyttelsen, hvorfor hele dette Arrangement kun førte til Slendrian i Kommissionen og mange uofficielle, daarlige Kort. I Aaret 1526 fik derfor Diego Ribero og andre Korttegnere Ordre til at udarbejde „et Søkort over alle de Øer og Fastlande, som var opdaget og skulde opdages“². En Aarsag til disse nye Anstrængelser for at faa lavet et Generalkort var rimeligvis ogsaa den af Karl den Femte udsendte Estevão Gomez' Hjemkomst i 1525 fra en Expedition til Nordamerikas Kyster mellem Florida og Newfoundland. Naar man derfor paa de fra Sevilla i Aarene 1525—1530 udgaaede Kort tegner Amerikas Kyst sammenhængende fra Florida og til Labrador-Grønland, saa er det dels Estevão Gomez' Opdagelser, der er Grunden, dels det, at man optog Reinel-Typen, hvad der er saa meget forstaaeligere, som vi ser, at en Fader og Søn med Navnet Reinel, begge Kartografer, i 1519 arbejdede i Sevilla, og at to med Navnet Pedro Reinel i 1522 ogsaa i Sevilla fik Tjeneste som kejserlige Kosmografer³. Tyngdepunktet for Kartografien paa den spanske Halvø blev, som det synes, omkring 1520 forlagt fra Lisboa til Sevilla.

¹ „Ista regio a cosmimetris mundus nouus nuncupatur, quae in occidentali plaga sita est, magna, cum Brasiliae regione terraque de Corterreal, Norvegaque etiam conterminabilis est“. Sl. HARRISSE, l. c. S. 84.

² HARRISSE, John Cabot, S. 71—76.

³ HARRISSE, Jean et Sébast. Cabot, S. 162—63.

Syv Kort kan HARRISSE nævne, som alle synes at være af samme Type og høre til Sevillaperioden 1525—30¹. Paa de af Kortene, som er publiceret, finder man ialtfald en tydelig Reinel-Type (sl. Fig. 35). Det gælder det i Sevilla vistnok af Nuño Garcia de Torenos 1525 udarbejdede Kort, som nu findes i Mantova,² det af en kejserlig Kartograf (maaske den samme) sammesteds 1527 udførte, som nu findes i Weimar,³ de to i Aaret 1529 af Diego Ribero tegnede,⁴ dernæst Gerolamo de Verazzanos italienske Søkort fra samme Aar,⁵ og endelig Kortet i Bibliotheca Laurenziana i Firenze med Salviatis Vaaben paa (Cod. Med. Pal. 249)⁶. Men ogsaa paa Kortet i Wolfenbüttel (Kort B) og Diego Homems Kort fra 1530 i British Museum⁷ vil vi antagelig støde paa Reinel-Typen⁸.

Paa de fleste af disse Kort — maaske dem alle — bærer Labrador-Grønland endnu Navnet Labrador⁹, og Stednavne har ingen af dem; men paa Diego Riberos Kort tilføjes til Navnet de S. 180 citerede Bemærkninger, som henfører Opdagelsen til Englænderne i Bristol,¹⁰ og i samme Aar knytter Verazzano en lignende Notits til Landets Navn: „Questa terra fu discoperta da Inghilesi“. Skønt Reinel-Typen i de følgende Aar kan paavises paa Nuño Garcia de Torenos Træsnit hos Ramusio 1534,¹¹ hos Battista Agnese omtrent samme Aar,¹² hos Alonso de Santa Cruz 1541 og 1542¹³ og hos

¹ HARRISSE, Terre-Neuve, S. 89—90.

² HARRISSE, l. c. Pl. X. Raccolta Colombiana IV, II, Tavle III & S. 124—25.

³ KOHL, Die beiden ältesten Generalkarten von Nordamerika, Weimar 1860, Tavle 1.

⁴ KOHL, l. c. Tavle 2. KRETSCHMER, l. c. Tavle XV. Periplus, Tavle XLIX. Sl. HARRISSE, Discovery, S. 569—75.

⁵ HARRISSE, Terre-Neuve, S. 98 (Fig. 28). Raccolta Colombiana IV, II, Tavle V og S. 135—37.

⁶ Om dette Kort oplyser Johanne Skovgaard, at det har en Reinel-Type, hvor der dog endnu er aabent Stræde mellem „Tierra Del Labrador“ og Newfoundland.

⁷ Sl. S. RUGE i Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft 106, S. 53.

⁸ Efter Bellios Beskrivelse af det store anonyme Kort i Propaganda-Samlingen i Rom (Raccolta Colombiana IV, II, S. 138—39) findes der derimod paa dette Kort intet Labrador. — I E. L. STEVENSONS os utilgængelige Publikation (sl. S. 209, Note 2) gengives dette Kort og de Note 4—6 nævnte.

⁹ Mantova-Kortet, Weimar-Kortet og Diego Riberos to Søsterkort har „Tiera del Labrador“, Verazzanos „Terra laboratoris“, Laurenziana-Kortet, som Johanne Skovgaards Undersøgelse viser, „Tierra Del Labrador“.

¹⁰ „Esta tierra descubrieron los Ingleses no ay en ella cosa de prouecho“. — „Tiera del Labrador la qual descubrieron los Ingleses de la uilla de bristol en la qual no allaron cosa de n̄ bñ provecho“.

¹¹ Kopi af et portugisisk eller spansk Søkort trykt i PETRUS MARTYR, Libri della historia delle Indie occidentali, Venezia 1534. Facsimile-Atlas, S. 107. WINSOR, History II, S. 223. Raccolta Colombiana IV, II, Tavle IV.

¹² KUNSTMANN, l. c. Tavle VII. Battista Agnese sætter Newfoundlands Navn (Bacalhaos) hen over baade Newfoundland og Labrador-Grønland.

¹³ Periplus, Tavle L. FR. R. v. WIESER, Die Karten von Amerika in dem Isolario general des Alonso de Santa Cruz, Innsbruck 1908, Tavle I.

Gutierrez 1550¹ uden væsentlige Ændringer, er det klart, at fra det Øjeblik, man knyttede Navnet Labrador og Reinel-Typen til en *engelsk* Opdagelsesrejse, er det tvivlsomt, om man skal betragte Landet som Grønland, Labrador eller begge Dele eller ingen af dem. Det, vi har for os, er jo et Billede af Grønland, som er flyttet hen paa Labradors Plads. Dets Navn tilhørte først Grønland, men senere Labrador. Den engelske Expedition, paa hvilken Landet siges at være fundet, naaede maaske Grønland, maaske Labrador, maaske et tredje amerikansk Land.

Der er ingen Anledning til at tvivle om, at det er paa Grund af Reinel-Typens Overgang fra Portugal til Spanien, at Labradors Opdagelse pludselig knyttedes til Englænderne i Stedet for til Portugiserne. Hvilke politiske, kommercielle eller personlige Motiver, der ligger bagved, er det ikke vor Sag at efterspore i Enkelthederne. Vi maa nøjes med at henvise til Harrisses Skildring af, hvorledes Sebastian Cabot, skønt han fra 1518 var Direktør for den spanske Søkortkommission, i Aarene 1518—24 jævnlig drev Underhandlinger dels med den engelske, dels med den venetianske Regering om Expeditioner til den nyfundne Ø (the newfound Island), hvorledes han forstod atter at vække Erindringen om sin Faders Færd i 1497—98 fra Bristol til Nordamerika og at ægge Henrik den Ottende til at erobre nyt Land hinsides Havet².

Der er næppe heller Tvivl om, at det er Cabots Indflydelse og Interesser i baade Spanien og England og hans Trang til at fremhæve Faderens Bedrifter, der har bragt de spanske Kartografer til at gøre Labrador-Grønland til en engelsk Opdagelse, knyttet til Cabots Navn. Den engelske Købmand Robert Thornes Breve fra Sevilla til den engelske Konge viser desuden, at der ogsaa, efter at Cabot var draget til Sydamerika (1526—30), var hemmelige Forbindelser mellem den engelske Regering og Korttegnerne i Sevilla³. Paa Robert Thornes S. 203 omtalte Kort staar der naturligvis ved „Noua terra laboratorum“ paa Amerikas Nordøstkyst: „Dette Land blev først fundet af Englænderne“⁴.

Et yderligere Bevis for, at man i Spanien satte Labradors Opdagelse i Forbindelse med John Cabots Rejse, finder vi i det først i 1908 af v. Wieser fremdragne, til Kejser Karl den Femte dedicerede Isolario af Alonso de Santa Cruz fra Tiden kort før 1541 (sl. S. 214); men her møder os den Mærkelighed, at Beretningen om den labrador, der gav Øen Navn, knyttes ikke til den bristoliske Expedition 1501—2, men til Cabots:

„Dette Land Labrador blev kaldet saaledes, fordi en labrador fra de Azoriske Øer gav Kongen af England Meddelse og Underretning om det, den Gang han sendte en Expedition ud for at opdage det ved den engelske Styrmand Antonio Gabot, Fader til Sebastian Gabot, som nu er Overstyrmand i Eders Majestæts Tjeneste, og fra den Tid besøges det hyppig af Englænderne, der sejler derhen for Fiskens Skyld“.

¹ G. MARCEL, Reproductions de cartes et de globes, Tavle 33. Paa dette Kort er Reinel-Typens Sydkyst gjort mere fliget og Øerne udenfor større end sædvanlig. Om dette beror paa et Lune eller skyldes en Tradition om Grønlands Kystformation, lader sig foreløbig næppe afgøre.

² HARRISSE, John Cabot, S. 168—84.

³ HAKLUYT, Principal Navigations, Glasgow 1903, Vol. 2, S. 159—82.

⁴ „Terra haec ab Anglis primum fuit inuenta“.

Denne Variant af Fortællingen om den azoriske labrador er vist ikke korrekt, da den forudsætter en portugisisk Expedition til Nordamerika eller Grønland i Tiden 1492—1497. Snarere har man forvexlet — eller Sebastian Cabot har forledt de spanske Kartografer til at forvexle — John Cabots Rejse med den senere bristolske Expedition. Derimod turde det være ganske korrekt, at den azoriske labrador gav den engelske Konge visse Oplysninger angaaende det af Corte-Real fundne Grønland, som saa fik Navnet Labrador. Det var jo netop den Antagelse, vi af Oliveriana-Kortets „Kap Labrador“ S. 180 blev tvunget ud i som den sandsynligste — uden at tage Hensyn til Alonso de Santa Cruz' betydelig yngre Beretning.

Det varede ikke saa længe, inden det næste Skridt i Udviklingen blev taget, idet der til Reinel-Typens Labrador blev knyttet en Række nye Stednavne, som sikkert intet har med Corte-Real eller Grønland at gøre, men skriver sig fra en portugisisk Expedition efter Harrisses Antagelse til det nuværende Labradors Østkyst nærmest nord for Belle-Isle-Strædet¹.

Paa hvilket Kort man første Gang har knyttet de nye Stednavne til Reinel-Typens Labrador og dermed gjort et væsentligt Skridt til Navnets definitive Overflyttelse til det amerikanske Fastland, er usikkert. I Øjeblikket antager man, at det S. 128 omtalte Kort i Bibliotheca Riccardiana i Firenze (Fig. 36), hvor man finder Øerne „Grovelanda“ og „J:verde“ jævnsides, er det ældste, idet HARRISSE og KRETSCHMER henhører Kortet til Tiden ca. 1534—40,² medens Sophus RUGE vistnok med mere Ret sætter det til Tiden 1540—50³. KRETSCHMER, der fremdrog det, synes nemlig ikke at have lagt Mærke til, at der i Archivio di Stato i samme By findes et Søsterkort,⁴ som kræver en nøje Undersøgelse og Sammenligning med Kortet i Bibliotheca Riccardiana, før man kan afgøre, hvilket af dem der er Kilde for det andet, eller om de ikke begge er noget yngre Gengivelser af en Grundkilde, paa hvilken Tidsbestemmelsen 1534—40 maa overføres. Det sikre er, at

¹ HARRISSE, *Terre-Neuve*, S. 109 & 195.—202. W. C. GOSLING, *Labrador, its discovery, exploration and development*, Lond. 1910, har ikke været os tilgængeligt, saa vi ved ikke, om det er lykkedes Forfatteren at kaste Lys over dette for Labradors Historie vigtige Punkt.

² HARRISSE, l. c. S. 111 & Tavle VI. KRETSCHMER, *Entdeckung Amerikas*, S. 401 & Tavle 33.

³ S. RUGE i *Petermanns Mittheilungen*, Ergänzungsheft 106, S. 71—73.

⁴ Ligesom Kortet i Cod. Riccard. 1813 er dette Søsterkort (Portolano No. 11, fol. 17^r) i Archivio di Stato et enkelt Blad i et stort Atlas bestaaende af en Række Specialkort, hvoriblandt der ogsaa findes et Nordenskort af Clavisk Type, men uden Grønland paa. Sl. BJØRNBO & PETERSENS *Clavusmonografi* S. 209 (251) (dsk. Udg.), S. 208 (tysk Udg.). BELLIO beskriver Atlas'et i *Raccolta Colombiana* (IV, II, S. 121—23) og mener, at det hører til Tiden 1526—30; men saa tidligt er det næppe. Efter at Note 4 paa Side 128 var rentrykt, har Frk. cand. mag. Johanne Skovgaard bekræftet, at Portolano Nr. 11 i Archivio di Stato har baade „J:verde“ og „grovelande“ som Øer i Atlanterhavet og en Fremstilling af Nordamerikas Kyst, der ganske svarer til den i Cod. Riccard. 1813 (Fig. 36).

de to Kort i de florentinske Samlinger er kalkeret efter hinanden eller, hvad der maaske er rimeligere, efter samme Model. Harrisse har nu rigtig lagt Mærke til, at Kortene i Riccardiana-

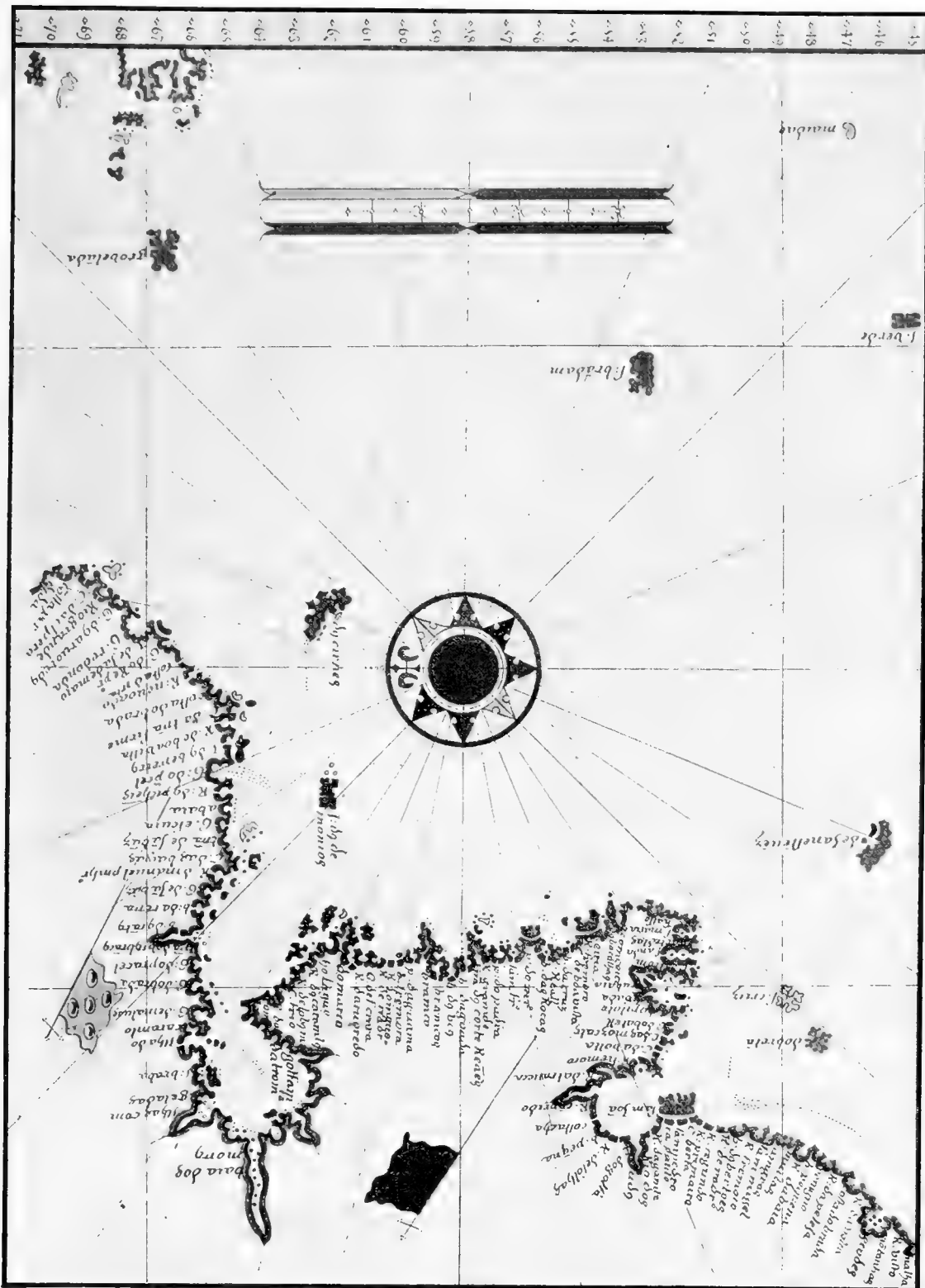

Fig. 36. Portugisisk Søkort, rimeligvis af Gaspar Viegas ca. 1540, i Bibliotheca Riccardiana i Firenze (Cod. 1813). Grønland som to Øer i Atlanterhavet (grovelanda og J:verde) og som en navnløs Udvest paa Nordamerikas Kyst nord for Newfoundland med Stednavne fra Portugisernes Rejser til Labrador. Efter Kretschmer.

Atlas'et i Typen minder stærkt om Gaspar Viegas' i Paris opbevarede Kort fra 1534 (sl. S. 128), men er langt finere udført end disse og danner et sammenhængende Atlas i Modsætning til Viegas' mere skizzemæssig udførte afbrudte Kystlinier uden gensidig Forbin-

delse¹. Vi formoder, at man ud fra Kortenes Teknik, som synes at være ens, og Kystliniernes Tegning vil kunne paavise, at begge de florentinske Samlingsbind, hvori Kortene findes, er udført paa Viegas' Værksted ved Afkalkering af spredte Kystskizzer som dem, der er opbevaret i Paris med Viegas' Navn paa fra Aaret 1534. Hvis dette lod sig bevise, vilde den Antagelse ligge nær, at Viegas var den første, der omkring Aar 1534 anbragte de nye Stednavne paa Reinel-Typens Labrador-Grønland, hvorved dette Land blev betydelig mere Labrador og langt mindre Grønland, end det var i Forvejen. Gemma Frisius' og Mercators Glober fra ca. 1537 og 1541 (Fig. 46 og 51) beviser ialtfald, at denne Proces maa være fuldført i Portugal før Aar 1541, og rimeligvis før 1537.

Hermed glider det Corte-Real'ske Grønland i Reinel-Typens Fremstilling ud af vort Undersøgelsesomraade, idet dets videre Udvikling hører nærmere ind under Labradors Kartografihistorie. Vi maa dog nævne, at Reinel-Typens Skaalform holdt sig længe ogsaa med de nye Stednavne paa,² og at Nordamerikas Fremstilling nord for Newfoundland lige op til omkring Aar 1600 var tydelig paa-virket af, at Grønland var blevet føjet til Kysten, som derfor i Strid med Virkeligheden blev tegnet stærkt fremspringende mod Øst. Det flyttede Corte-Real'ske Grønland (Reinel-Typen) har altsaa bedærvet Fremstillingen af Labrador, ligesom det flyttede Claviske Grønland (B-Typen) ødelagde Billedet af Europas Nordkyst. Paa Kort som Pierre Descelliers' fra 1546 og 1550³ træder begge disse Fænomener frem i udpræget Grad, og ved Siden af dem er der en lille „ye verde“ som et tredje Bevis for, at den ældre Kartografi flyttede rundt med Landene som med Brikker, men holdt sejt fast ved de Brikker, der en Gang var kommet ind i Spillet.

Hvormange af de sydevropæiske Søkort fra Perioden 1508—1532 der er Dublet- eller Tripletkort, kan vi ikke afgøre, fordi de foreliggende Gengivelser som oftest kun viser os Kortenes amerikanske Kyster. Verazzanos Kort fra 1529 har et „Groullant“ (a-Typens, men paa B-Typens Plads nord for Norge)⁴ og er altsaa et Dubletkort. Vi har S. 128 nævnt, at et af Diego Riberos Kort har den grønne Ø, og S. 151, at det ogsaa har B-Typens Engroneland nord for Norge, saa at det

¹ HARRISE, l. c. S. 108.

² Som Exempler kan nævnes Nicolas Desliens' Kort fra 1541, Dieppe-Kortet i Harleys Samling (Nr. 5413) i British Museum ca. 1543, Giovanni Benedettos 1543, Seb. Cabots 1544, Pierre Descelliers 1546 og 1550, Vallards 1547, Portugisisk Søkort i Service hydrographique i Paris ca. 1548, Velhos Kort ca. 1561—64, Livre de Marine du Pilote Pastoret 1587, P. Bertius 1600 o. fl. Sl. HARRISE, Terre-Neuve.

³ Periplus, Tavle LI—LII.

⁴ J. C. BREVOORT, Notes on Giovanni da Verazzano. Journal of the Amer. Geogr. Soc. IV, Pl. I.

er et Tripletkort. Vi kan tilføje, at ogsaa de S. 214 omtalte anonyme Sevilla-Kort i Mantova og Weimar henholdsvis fra 1525 og 1527, som vistnok er udført af Nuño Garcia de Torenó, har den grønne Ø som Dublet til Labrador-Grønland, hvorimod vi ikke ved, om de har noget Grønland nord for Norge. En „viridis insula“ uden Labrador findes i et Manuskript fra ca. 1530—32 i Sloanes Manuskript-samling i British Museum (Nr. 117); men det er tvivlsomt, om det er et egentligt Søkort¹. Hvad Kortet i Bibliotheca Laurenziana (Cod. Med. Palat. 249, sl. S. 214) angaar, meddeler Johanne Skovgaard, at det har Clavus' B-Type, men Engronellant-Halvøen nord for Norge har faaet Navnet „Nurvega“¹.

Skønt vort Materiale af publicerede sydevropæiske Søkort efter Aar 1508 er for sparsomt til at drage sikre Slutninger af, og der ligger for mange Kompaskort fra denne Tid upublicerede hen, til at vi endnu kan lægge Udviklingen klart frem i alle Enkeltheder, synes dog Hovedgangen i denne at være følgende:

Medens Cantino-Typen og Labrador-Ø-Typen hurtig forsvandt fra Søkortene, og Vinkel-Typen kun gjorde sig gældende i ringe Grad, blev Reinel-Typen med det skaalformede Labrador-Grønland tæt op ad Newfoundland snart almindelig, navnlig fra det Øjeblik, den af Reinel var bragt til Sevilla og indført paa det spanske Generalkort. Under Indflydelse af engelskinteresserede Stemninger ved Søkortarkivet i Sevilla (Seb. Cabot, Rob. Thorne) blev Opdagelsen af „Tierra del Labrador“ ca. 1527 fraskrevet Portugiserne og tilskrevet Englænderne fra Bristol (John Cabot eller João Fernandez), uden at Reinel-Typen blev forandret. Ogsaa da man nogle Aar senere (Gaspar Viegas 1534(?), ialtfald før 1541) knyttede Stednavne fra en portugisisk Labrador-Expedition til Kortenes Labrador-Grønland, holdt Reinel-Typen sig, og endnu saa sent som Aar 1600 finder man paa Kortene et skaalformet Labrador, der springer langt frem øst for Newfoundland og fylder en stor Del af det nordvestlige Atlanterhav, som et Minde om, at det Aar 1500 opdagede Grønland var flyttet mod Syd, lagt til Fastlandet og opfattet som det Land, der nu bærer Navnet Labrador.

¹ Sl. WINSOR, History of America II, S. 432.

IX.

POLARKONTINENTETS INDFØRELSE.
NYE KOMBINATIONER.

Skønt Clavus allerede i den første Halvdel af det 15. Aarhundrede tydelig havde udtalt sig for Tilstedeværelsen af et Polarkontinent, havde et saadant intet Indpas faaet i Kartografien. Paa en Del Kort, der ikke fremstiller Nordpolen selv og dens nærmeste Omgivelser, er der Land, der naar ud til Kortets nordlige Kant og kan tænkes fortsat op til Polen; men disse Kort af A-Typen eller Cantino-Typen er netop Clavus' eget eller dem, han har paavirket.

Saasnart det kom til en Gengivelse af selve Polomraadet, blev dette enten fremstillet som et af Øer opfyldt Hav, saaledes som vi kender det fra Martin Behaims Globe 1492 (Fig. 21), Johs. Ruysch's Verdenskort 1508 (Fig. 28) og Johs. Stabius' Planiglob 1515¹, eller, hvad der var det almindelige, som et aabent Polarbassin, saaledes som vi kender det fra Laon-Globen ca. 1493 (Fig. 7), Waldseemüllers Verdenskort og Globekort 1507 (sl. S. 196), Hunter-Lenox-Globen ca. 1508—10,² den østlige Planiglob i „Globus mundi“ trykt af Grüniger, Strassburg 1509, Maggiolos Polarkort 1511 (Fig. 30), Boulengers Globekort 1514³ og Leonardo da Vincis omtrent samtidige Globe⁴. Kun paa den lille østlige Planiglob i „den tyske Ptolemæus“ er paa Halvkuglens østlige Halvdel Asiens Fastland ført op til Polen, medens man paa den vestlige Halvdel, som nævnt S. 150, finder b-Typens Grønland omgivet af et Hav, der ogsaa naar op til Polen⁵. Grunden hertil er aabenbart, at Korttegneren principmæssig udlægger alt, hvad Ptolemæus betegner som „terra incognita“ (ukendt Terræn), som fast Land. Med denne ene „halve“ Undtagelse holdt Middelalderens traditionelle Opfattelse af det yderste Nord som tilfrosset Hav sig altsaa lige til Aaret 1515, uden at Clavus' Lære formaaede at rokke ved den. Men i dette Aar blev Polarkontinentet indført i Kartografien af Johann Schöner.

¹ Periplus, Tavle XLVII. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses VII (1888), S. 220.

² STEVENS & COOTE, Johann Schöner, London 1888, Fig. 1. Facsimile-Atlas, Fig. 43. Paa denne lille Globe er B-Typens Engroneland-Pilapeland smeltet sammen med Skandinavien til een Halvø.

³ Facsimile-Atlas, Tavle XXXVII.

⁴ Facsimile-Atlas, Fig. 45.

⁵ Dette Kort er publiceret af Jos. FISCHER som Abbildung 4 i Der „deutsche Ptolemäus“. Drucke und Holzschnitte des XV. und XVI. Jahrhunderts XIII, Strassb. 1910. Paa Gengivelsen af dette trykte Kort er Fortsættelsen af det asiatiske Fastland mod Nord utydelig; saa meget tydeligere er den paa den anonyme haandtegnede Kopi i Münchener-Haandskriftet (Cod. lat. Monac. 388, S. 182), Fischers Abbildung 1.

1. JOHANN SCHÖNER FØR 1532.

I Franken indtog Schöner en lignende Stilling som Martin Waldseemüller i Elsass. Han var født den 16. Jan. 1477 i Karlstadt, studerede i Erfurt og Nürnberg, blev præsteviet, men levede som Kannik i Bamberg og kunde som Waldseemüller ofre sig for sit videnskabelige Arbejde. Ligesom Waldseemüller i St. Dié havde sine Tilknytningspunkter i Strassburg, saaledes havde Schöner sine Forbindelser med Nürnberg, der var et videnskabeligt Centrum i det østlige Tyskland. Her havde Regiomontanus ved sin Død 1476 efterladt sine Manuskripter til Astronomen Bernhard Walther (1430—1504), ved hvis Død de før en stor Dels Vedkommende gik over til Patricieren Willibald Pirckheymer (1470—1530), der selv var Geograf og støttede andres geografiske Studier. Her havde Martin Behaim lavet sin Globe 1492 og efterladt den, og her virkede siden 1498 den baade som Geograf, Matematiker og Astronom berømte Johannes Werner (1468—1528). Det lykkedes Schöner, der ligesom Byen Nürnberg sluttede sig til den protestantiske Bevægelse, ved Melanchtons Bistand i Aaret 1526 at blive „Professor mathematicus“ der i Byen, og i denne Stilling virkede han i 21 Aar, til han døde 1547 paa sin 70-aarige Fødselsdag. Lige til sine sidste Aar udfoldede han en voldsom Flid, udgav flere af Regiomontanus', Walthers og Werners efterladte Arbejder, men forsømte ikke derfor sine egne geografiske, astronomiske, matematiske og medicinske Studier¹.

At en Mand, der saaledes samlede alle Traadene i sin Haand, har haft et godt Bibliotek, er forstaaeligt. Man kan da ogsaa blandt hans Efterladenskaber i K. K. Hofbibliothek i Wien paavise hans Haandexemplar af en af Ulmerudgaverne, kritiske Uddrag af „den tyske Ptolemæus“² og en haandtegnet Kopi af Georg Reisch's Kort i „Margarita philosophica“ fra 1515 (sl. S. 202); men hvad der er det vigtigste: vi kan af hans geografiske Hovedværk — *Luculentissima quaedam terrae totius descriptio* — som udkom allerede 1515, paavise, at han har besiddet en Afskrift af Clavus' yngre Værk (Wiener-texten, sl. S. 106—107). Skønt Storm allerede i 1889 paaviste, at der var en Forbindelse mellem Clavus og Schöner,³ synes Jos. Fischer at være den første, der har lagt Mærke til, at Schöner ved Tegningen af sine Globes har været under Paavirkning af

¹ Sl. DOPPELMAYR, *Historische Nachricht*, Nürnberg 1730, S. 45—50. HENRY STEVENS a. C. H. COOTE, *Johann Schöner*, London 1888, S. XXXIX ff. GALLOIS, *Les géographes allemands*, Paris 1890, S. 70 ff. *Allgem. deutsche Biographie*, Artikel „Schöner“.

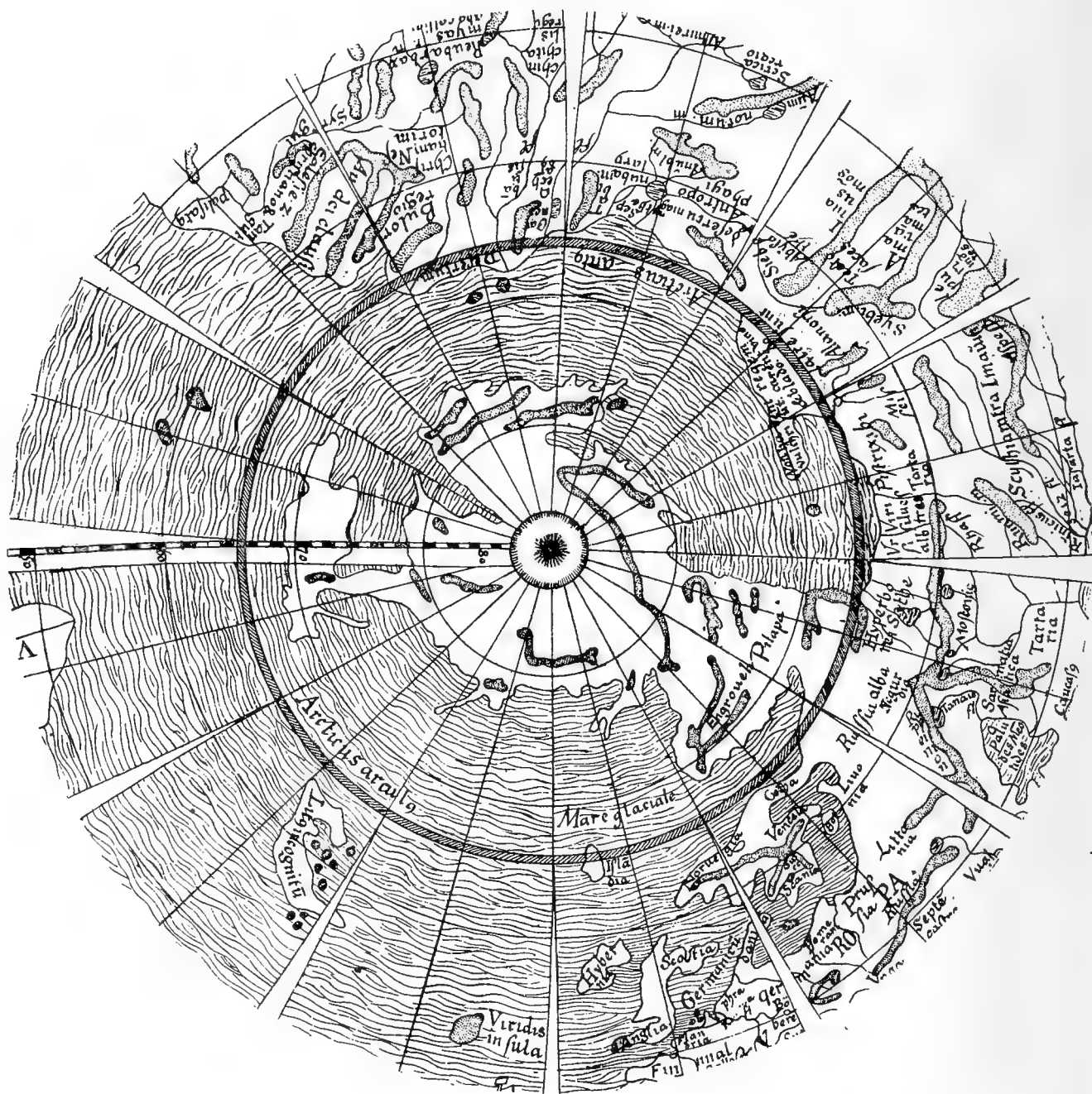
² „Der deutsche Ptolemäus“. Hrsg. von JOS. FISCHER, S. 40 ff. Fischer, der har undersøgt en Del af Schöners Manuskripter i Wien, mener ikke, at de indeholder noget vedrørende Norden udover, hvad vi kender fra hans trykte Værker.

³ Ymer 1889, S. 138.

denne Clavus' yngre Grønlandsbeskrivelse, og at det er fra den, det nye og originale ved Schöners Fremstilling af Polaregnene skriver sig¹.

180

270

90

0

Fig. 37. Polarlandene paa en af Johann Schöners Glober fra 1515. Efter Jomard. Dubletkort. Grønland som Ø (Viridis insula) sydvest for Irland og som Halvø (Engronel[ant]) nord for Evropa i Forbindelse med et stort Polarkontinent.

Schöners Grønlandsbillede paa hans første Glober (fra 1515, sl. Fig. 37) svarer dog ikke til Clavus'; men Grunden hertil er sikkert den, at han har besiddet Wienertexten uden tilhørende Kort, men til Gengæld flere Fremstillinger med B-Typen paa.

¹ FISCHER, Entdeckungen, S. 95—96.

Det er først og fremmest sikkert, at Schöner har benyttet Ulmerudgaven 1486; thi han anvender Bemærkninger fra dens „*Registrum alphabeticum*“; adskillige nordiske Stednavne er ogsaa hentet derfra¹. Men hans B-Types Engroneland og dets Overgang i Polarkontinentet minder i flere Henseender om Behaims Globe (Fig. 21), hvorfra Schöners lange Islandsbeskrivelse ogsaa i Hovedsagen synes at være taget². Hvad Stedsbestemmelserne angaar, ser det derimod ud, som om Schöner i det store og hele følger Waldseemüllers Verdenskort fra 1507, hvis grønne Ø (*Viridis insula*) og karakteristiske Newfoundland (*Litus incognitum*) er gaaet over i hans Bog og paa hans Globe³ (sl. S. 128). Paa denne er der altsaa to Grønlande (B-Typens Engroneland og Søkortenes grønne Ø); Spørgsmaalet er imidlertid, om der muligvis er et tredje. Paa 70—75° n. Br. og 245—290° ø. L. ender nemlig Polarkontinentet nordvest for Newfoundland i en bred Halvø, der „hænger ned“ fra Fastlandet omkring Polen, saaledes som Clavus siger, at Grønland gør (sl. S. 106). Men noget Bevis for, at Schöner her har villet fremstille Grønland, kan vi ikke give, og Halvøen ligger alt for langt mod Vest og Nord til at være udlagt efter Wienertextens Stedsbestemmelser.

Overhovedet synes Schöner ikke at have udnyttet de af Clavus givne Stedsbestemmelser, og hans Udtalelser om Grønland røber, at han ligesom Waldseemüller har været en Del i Vildrede med dets Fremstilling. Han siger (fol. Ar), at Ishavet (*Mare glaciale*) beskyller Island, Pilappeland (de vilde Lappers Land) og Engroneland mod Nord (a parte septentrionis), men dette passer, som Fig. 37 viser, kun for Islands Vedkommende. Han optager Navnet Gronelandia fra Wienertexten og identificerer det med B-Typens Engronelandia,⁴ skønt Beliggenheden ikke stemmer, og henlægger Wienertextens Forbjerg Nadhegrin til dette Land, skønt det i denne Text angives at ligge meget sydligere og tydelig henføres til Norge⁵. Den Maade, paa hvilken Schöner i sin Bog sammenarbejder B-Typen med Wiener-texten, er altsaa ukritisk og præget af Overfladiskhed. Schöner var ikke nogen Waldseemüller.

¹ BJØRNBO & PETERSEN, *Clavusmonografi*, S. 76—77 (118—119) (dsk. Udg.), S. 60 (tysk Udg.). Hvad Schöners nordiske Navne angaar, er der en Del, der ikke gaar tilbage til Clavus' Værk eller Ulmerudgaverne, dog kun Landsnavne og Navne paa de vigtigste Byer. Ligesom Andreas Walsperger, Nicolaus Cusanus og Martin Behaim synes Schöner altsaa at have haft Adgang til Kilder om Norden, som vi nu ikke kan paavise; thi de synes alle fire at være uafhængige af hinanden. Sl. S. 154.

² Sl. SCHÖNERS Bog fol. A^v_{II} med RAVENSTEIN, Martin Behaim, S. 74.

³ [JOANNES SCHONERUS] *Luculentissima quaedam . . . descriptio*, Tract. II, fol. N^r_{III}: „*Viridis insula, cuius situs est in grad. 347—30 [long. orient.], 52—0 [lat. sept.]*“.

⁴ SCHÖNER, l. c. fol. B^r_{III}: „*Gronelandia, quam et Engronelandiam vocant — Gronelandia, som ogsaa hedder Engronelandia*“.

⁵ BJØRNBO & PETERSEN, *Der Däne Cl. Cl. Swart*, S. 100 & 143.

Kartografisk set har Wienertexten altsaa kun bevirket een Ændring i den Nicolaus-Germanus-Waldseemüller'ske B-Type: at Grønland-Lapland fortsættes i et Kontinent, som omfatter Polen og ender i en Halvø paa den modsatte Side denne.

Muligvis er det nu ikke Wienertexten alene, der har bevæget Schöner til at vove dette Skridt. Hans Nürnberger-Globe fra 1520,¹ der kun i ringe Grad afviger fra den 1515, har paa Polarkontinentet følgende Legende: „Dette øde Land omkring denne Pol, siger han, er 3000 eller flere tyske Mil“². Den er ikke hentet fra Clavus' Værker, men minder snarere om Nicolaus af Lynn-Citatet paa Ruysch's Kort 1508 (Fig. 28 og S. 189) om Magnetklippen ved Polen, der er 33 tyske Mil i Omkreds, og kan tænkes indirekte at være laant fra Nicolaus af Lynn; men hvilken Kilden er, er vi foreløbig ude af Stand til at konstatere.

Allerede i Aaret 1523 udarbejdede Schöner en ny Globe, ledsaget af et lille Flyveskrift „Brev og geografisk Globe af Johann Schöner fra Karlstadt om de nylig under Spaniens og Portugals berømte Monarker fundne Øer og Lande“³. Gallois antager, og vistnok med god Grund, at der med denne „Globus Geographicus“ menes et Globekort, trykte Strimler i Spydbladsform til Opklæbning paa en Trækugle (se Fig. 38) af samme Art, som Waldseemüller lod trykke 1507 som Følgeblad til sin Kosmografi (se S. 196),⁴ hvilket naturligvis ikke forhindrer, at Schöner desuden i 1523 kan have ladet udarbejde en ny stor, haandtegnet Globe.

Af Flyveskriftet fremgaar det, at Hensigten med dets Udgivelse var at illustrere den første Jordomsejling (Magellans), som var fuldført i Aaret 1522, og hvorom man i Tyskland lige havde faaet Underretning gennem et Brev fra Maximilian von Zevenberghen (Transilvanus) til Kardinal-Ærkebispens i Salzburg med Titel „De Moluccis insulis“, trykt i Köln Jan. 1523. Schöners Globe kan altsaa antages at være aktuelt Hastværksarbejde til Publikums Oplysning — en Art Journalistik, og vi vil ved Undersøgelsen af Schöners Globe fra

¹ Gengivet i GHILLANY, Martin Behaim, Nürnberg 1853, Tavle 3. KRETSCHMER, Atlas, Tavle XIII.

² „Desertum hoc circum [!] polum hunc ait esse 3000 vel plus milliariorum germanicorum.“

³ „De nuper sub Castiliae ac Portugaliae Regibus Serenissimis repertis Insulis ac Regionibus JOANNIS SCHÖNER Charolipolitani epistola et Globus Geographicus“ Timiripae (=: Ehrenbach bei Forchheim) 1523. Optrykt bl. a. i det i det følgende citerede Arbejde af v. Wieser.

⁴ Revue historique, Tome 55, Paris 1894, S. 411.

1533 faa at se, at han var tilbøjelig til hurtigst mulig at faa sine Globes bragt i Overensstemmelse med de *nyeste* Kort og Meddelelser.

Nu har v. Wieser med stor Grundighed paavist, at et Globekort, der i 1881 blev fundet hos Antikvar Rosenthal i München, men som var anonymt og udateret, i enhver Henseende vilde passe til at kunne være Schöners hidtil savnede Globe, idet det øjensynlig er lavet lige efter Maximilian von Zevenberghens Brev, indeholder de samme Navne som dette, gengiver Magellans Rute med forklarende Anmærkninger, men udelader Ptolemæus' „Cattigara“ i Østasien, som det i Brevet siges, at Magellan *ikke* kunde finde. Endelig bærer det tydelig Præg af at være udarbejdet i Hast (Fig. 38)¹.

Hvad v. Wieser har leveret, er selvfølgelig kun et godt Sandsynlighedsbevis, men Jos. Fischer² og Siegmund Günther³ har uforbeholdent sluttet sig til ham, og Gallois⁴ har klart tilbagevist flere ubegrundede Indvendinger, som HARRISSE har fremsat mod v. Wiesers Antagelse⁵. Imidlertid har ogsaa Nordenskiöld rejst flere Indvendinger, af hvilke een af nogen Betydning. Han paaviser nemlig, at Amerika-Typen, som findes paa det omstridte Globekort, *ellers* først er kendt fra Kort omkring Aar 1540, det ældste af dem er et af Battista Agneses mange Kort fra 1536, som Nordenskiöld derfor antager for Grundtypen⁶. Dette er dog vistnok for stor en Ære at vise Battista Agnese, der var en utrættelig Atlasmager, men en ret uselvstændig Geograf. Desuden var væsentlige Dele af Typen allerede fremkommet i 1531 paa Oronce Fines hjærteformede Verdenskort,⁷ som efter HARRISSES Mening allerede var udarbejdet i Aaret 1521,⁸ noget Gallois dog tvivler om⁹. Nordenskiölds Modbevis er altsaa ikke afgørende, skønt baade Kretschmer¹⁰ og S. Ruge¹¹ synes at anse det for at være det og H. Wagner med alt Forbehold udtaler sig i samme Retning. Det synes derfor snarest, som om v. Wieser har haft Ret i sin Paastand, selv om der endnu ikke er ført noget positivt Bevis for dens Rigtighed. Vi skal senere se, at Typen fra Globekortet ogsaa findes paa Gemma Frisius' og Mercators Globe fra ca. 1537, hvorved v. Wiesers Opfattelse støttes.

Ser vi paa Globekortets Fremstilling af Norden, bekræftes v. Wiesers Opfattelse, men desværre kun indirekte, og altsaa ikke saaledes, at vi faar *absolut* Vished for, at det virkelig er Schöners tabte Globe fra 1523, vi har for os.

¹ FR. R. v. WIESER, Der verschollene Globus des Johannes Schöner von 1523. Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der kais. Akademie der Wiss. Bd. 117, Wien 1889, Abh. V.

² FISCHER, Entdeckungen, S. 95.

³ MATTEO FIORINI, Erd- und Himmelsgloben, bearb. von SIEGM. GÜNTHER, S. 56—57.

⁴ GALLOIS, l. c. S. 408—412. At H. STEVENS og C. H. COOTE i deres S. 220, Note 1, nævnte Værk er enige med v. Wieser, bør nævnes for en Fuldstændigheds Skyld.

⁵ HARRISSE, Discovery, S. 519—28.

⁶ Facsimile-Atlas, S. 82.

⁷ Facsimile-Atlas, Tavle XLI. Sl. Fig. 40.

⁸ HARRISSE, l. c. S. 511—12 & 582—85.

⁹ GALLOIS, Revue historique, Tome 55, S. 412—13.

¹⁰ KRETSCHMER, Entdeckung Amerikas, S. 438.

¹¹ S. RUGE i Petermanns Mittheilungen, Ergänzungsheft 106, S. 60.

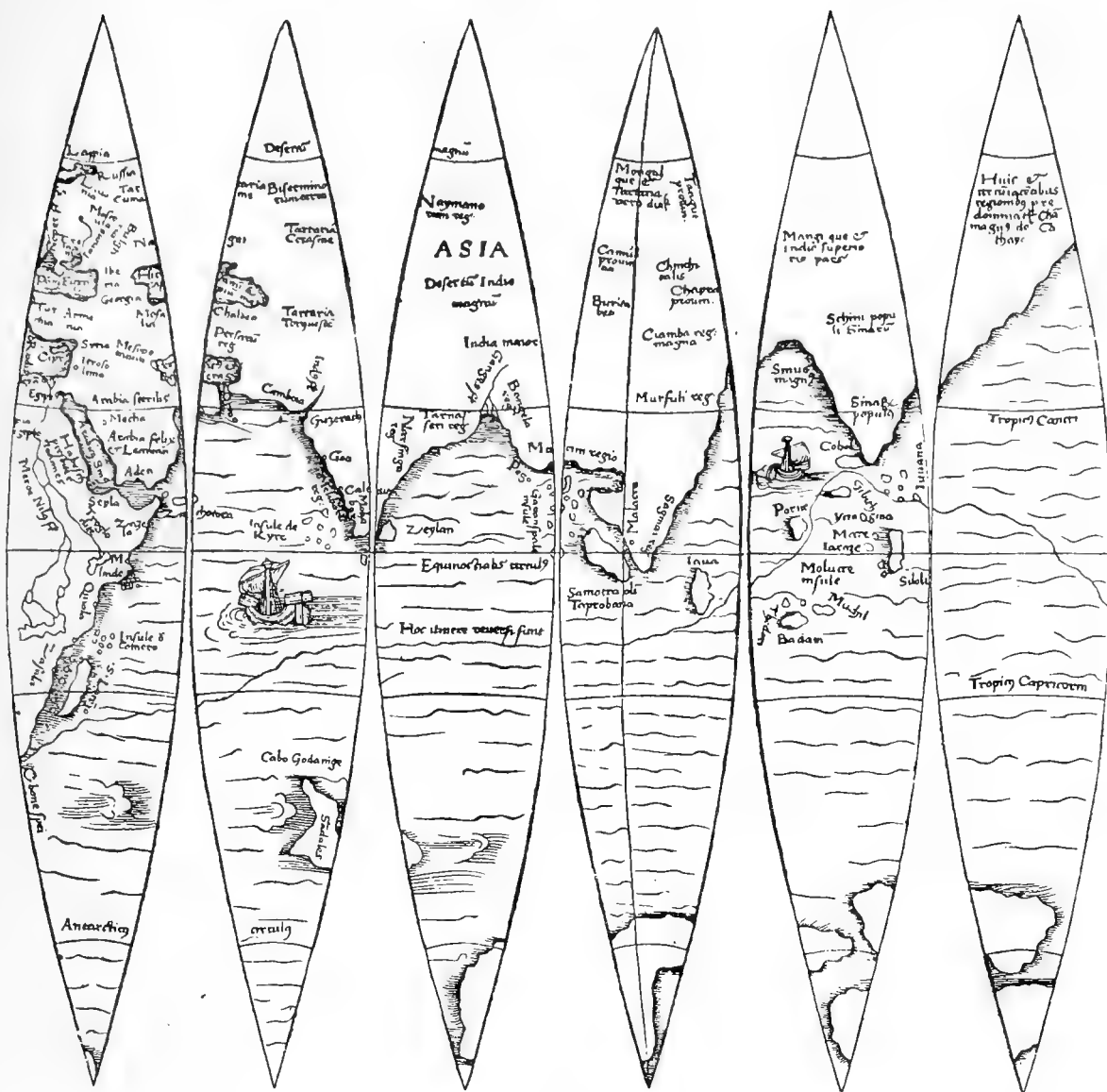

Fig. 38 b.

Grønland gaar som Halvø mod Syd, skilt ved Stræde fra Nordamerika, men helt landfast med Johann Schöners Globe fra 1523.

Skikkelse — Sydvestkyst i Stedet for Nordvestkyst — og er ligesom paa Pilestrina-Kortet (Fig. 34) bred og uden Sydspids. Men Tegningen af Bugten mellem Grønland og Norge, Øerne i den¹ og Navneformen Lappia i Stedet for Pilapa (sl. Fig. 37) tyder paa, at Globekortets Tegner har benyttet Waldseemüllers carta marina fra 1516, der ogsaa anvender Ordet *deserta* om Terrænet nord for den skandinaviske Halvø.

Erindrér vi atter Clavus' tydelige Ord om Polarkontinentet, om Grønland, der hænger ned fra dette, og om Sejladsen fra Kina til Norge (sl. S. 106—109), og lægger vi endvidere Mærke til Schöners Tilbøjelighed til at følge Waldseemüllers Kort, som han bevislig har besiddet og foretaget Notitser paa,² saa kan man ikke nægte, at

¹ Islands Navn er knyttet til det Island, der ligger tæt op ad Grønland, og ikke til det nordøstligere ved Norges Kyst; men netop saaledes skulde det jo være efter Trykfejlslisten paa Waldseemüllers Kort (sl. S. 200, Note 2).

² Der „deutsche Ptolemäus“. Hrsg. von Jos. FISCHER, S. 42—43.

Globekortet for Nordens Vedkommende netop er saaledes, som vi kunde tænke os det tegnet af Johann Schöner paa et Tidspunkt, da han besad ikke blot den Clavustext, som gav ham Polarkontinentet, men ogsaa det Waldseemüller'ske Kort, hvor den kritiske Elsasser-kartograf havde faaet Clavus' oprindelige Grønland frem i den ved Corte-Reals Rejse verificerede Skikkelse og identificeret det med Portugisernes Labrador (sl. S. 200—201).

At Schöner i 1533 helt har forladt sin tidligere Opfattelse fra 1515 og 1520 og, hvis Globekortet er hans, ogsaa den fra 1523, viser blot det, vi vidste i Forvejen, og som Gallois saa rigtig har fremhævet, at Schöner ikke var nogen særlig original og selvstændig Kartograf, men en flittig, noget overfladisk Kompilator¹. Vi maa ogsaa lægge Mærke til Schöners Ord i hans Flyveskrift fra 1523:

Jeg vil ikke, derfor, at min tidligere Globe skal anses for ugyldig, thi den gengav til Fulde alt, hvad det den Gang var muligt for Mennesker at bringe frem om de fjærne Egne af Jorden, men de (Globerne) vil nok kunne taale en sammenlignende Undersøgelse, fordi det, der *bliver* fundet, ikke staar i Modstrid med det, der *er* fundet².

Denné Ytring tyder paa, at Schöner var klar over, at der var meget væsentlige Forskelligheder mellem hans Globe fra 1523 og de tidligere, men at dette skyldtes de nye Oplysninger, han havde faaet, om Egne, man hidtil intet havde vidst om. Til Fremstillingen af Norden refererer denne Udtalelse sig dog næppe i væsentlig Grad. Hvis det fundne Globekort, hvad meget synes at tyde paa, er Schöners, har han i 1523 ganske stille overført Clavus' Polarkontinent fra de tidligere Arbejder, men ændret dets Konturer — og dermed Grønlands Plads — efter Waldseemüllers carta marina og gjort det til et med Nordasien.

2. FRANÇOIS DE MALINES OG ORONCE FINE.

Da Polarkontinentet en Gang var indført, vandt det hurtig Indpas og gav Anledning til nye Kombinationer.

Allerede i Aarene 1526—28 publicerede François de Malines (Franciscus Monachus) i Antwerpen en Pjece „De orbis situ ac descriptione“, hvor han allerforrest aftrykte en Takkeskrivelse, han havde

¹ GALLOIS, Les géographes allemands, S. 97.

² „Nec ob id quem antea glomeraveram abolitum iri volens, quippe qui eo tempore, quantum phas erat homini abdita mundi penetrare, abunde expressit, modo sese consona admissione patientur, quod invenienda inventis non obstant“. Naar HARRISSE af disse Ord slutter, at Schöners Globe fra 1523 ganske svarede til de tidligere, beror dette, som Gallois viser, paa en ganske forkert Oversættelse af den næstsidste Sætning. Se HARRISSE, Discovery, S. 523, og Revue historique, Tome 55, S. 410—11.

modtaget for en pragtfuld udstyret Globe, han havde udført til Erkebispem i Palermo, Jean de Carondelet¹. Globen kendes ikke mere; men man antager, at de to smaa træskaarne Planiglober (Fig. 39), som indleder den lille Bog, er af samme Type som den store Globe.

François de Malines vender sig først mod Marco Beneventano og bebrejder ham, at han — d. v. s. Ruysch — lader de nyopdagede vestlige Lande (Sydamerika) være skilt fra de østlige Egne (Asien og Nordamerika), saaledes som man almindelig tror, de er, og derpaa siger han:

Jeg mener det modsatte og beviser ved nærværende Beskrivelse (descriptio), at de fra Vest udgaaende Sørejser alle først har faaet Østens Yderpunkter (fines) i Sigte, dernæst, at overhovedet Asien, Afrika, Evropa og særlig det Culvacanske Indien (c: Mexiko) og mod Nord Sverige, Rusland, Tartariet (c: Sibirien), Baccalarea (c: Newfoundland) og Florida, at alle disse vidtstrakte og langt fra hinanden liggende Egne hænger sammen ved en fortsat Forbindelse og vedvarende Landsammenhæng (continenti tractu et perpetuo limite)².

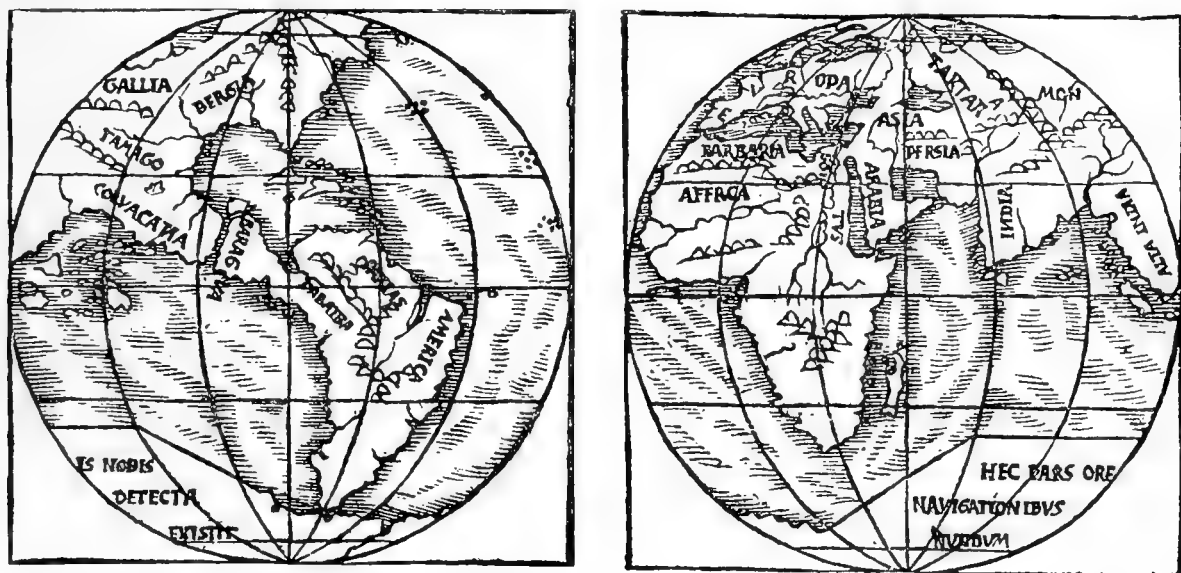

Fig. 39. François de Malines' (Franciscus Monachus') trykte Planiglober fra ca. 1526—28. Enhedskontinent: Den gamle Verden, den ny Verden og Polarkontinentet er een sammenhængende Landmasse. Efter Originalen i det kongelige Bibliotek i København.

Hvorledes François de Malines ved Studiet af Marco Polo, Mandeville, Oderico, Petrus Martyr og Fernando Cortés er naaet til at gøre Mexiko og Newfoundland til et med Bagindien og Kina, vedrører os ikke her; Polarkontinentet, der yderligere forbinder Kina-Newfoundland med Nordevropa, har han maaske ligesom Ziegler (sl. S. 237) hentet fra Petrus Martyrs Beretning om John Cabots Rejse, men snarere dog fra Schöner, hvem han (fol. A8) omtaler som en habil Geograf, skønt hans Verdensbeskrivelse (Sphaerae descriptio) ikke

¹ Om de tre Udgaver af dette Værk (1526(?), 1527(?) og 1565) se Bibliotheca Americana Vetustissima, No. 131, og HARRISSE, Discovery, S. 550—551. Kun de to første Udgaver indeholder det for os saa vigtige Træsnit (Fig. 39).

² FRANCISCI MONACHI De orbis situ, fol. A4. Sl. HARRISSE, Discovery, S. 282 ff.

er bedre værd end at kaste paa Ilden, hvad dens Omtale af Orienten (c: Nordamerika + Østasien) angaar. Det er Schöners Adskillelse af Østasien og Nordamerika, og maaske det sidstes Adskillelse fra Polarkontinentet, François er saa forbitret over. Selve Fastlandet om Nordpolen derimod kunde han netop bruge til at faa gjort den gamle og nye Verden til een Landmasse. Om sine Kilder vedrørende Norden siger han kun, at Beskrivelsen af Øer og Kyster mod Nord har han dels hentet fra Marco Beneventano (d. v. s. Ruysch's Verdenskort) dels fra paalidelige Søfartsberetninger (fol. B^v), en Oplysning, der ikke siger meget.

Grønlands Navn forekommer ikke i François' Værk, skønt han om Norden (fol. B₃) siger, at Ptolemæus' Beskrivelse er udvidet til at omfatte Terrænet mellem Don og Island (Ylandia) ved Ishavet, indbefattende hele Rusland, Lapland, Wildlappeland (*Lappia*, *Wildlappia*), Sverige og Danmark. Men naar Grønland ikke nævnes i denne Forbindelse, er det maaske, fordi han snarest regner det til Østasien; thi at dømme efter Nancy-Globen og andre nyere Fremstillinger, som ligner François de Malines' Etkontinents-Type, maa Grønland nærmest være den Halvø paa hans *vestlige* Halvkugle, hvis Meridian gaar lige gennem Halvøens Sydspids og syd for Ækvator løber langs Sydamerikas Østkyst. Efter Beliggenheden svarer denne Halvø til den navnløse Halvø nordøst for Labrador paa Globekortet (Fig. 38).

François de Malines' Enhedskontinent kom til at spille en stor Rolle i den følgende Tids Kartografi, men for Polaregnesnes Vedkommende blev den hurtig krydset af en konkurrerende, rimeligvis fransk Type, der *maaske* endog var skabt før den belgiske Munks. Ophavsmanden til denne Type var den bekendte franske Matematiker Oronce Fine (Orontius Finæus), der var født i Briançon i Dauphiné 1494 og fra 1532 til sin Død (1555) var Professor i Matematik i Paris, men mere skal have udmærket sig som veltalende Lærer og Genopvækker af de matematiske Studier i Frankrig end som Videnskabsmand¹.

Som Kartograf skal hans Interesse efter Gallois' Sigende snarere have været de forskellige Projektionsmetoder end selve Konfigurationen, og han har fundet paa en ny og meget bekvem Globular-Projektion i Hjærteform, ligesom han har ført Johannes Werners 1514 fremsatte Forslag om Benyttelse af den hjærteformede Pro-

¹ L. GALLOIS, De Orontio Finæo Gallico Geographo, Paris 1890. SÉDILLOT, Les professeurs de mathématiques . . . au Collège de France. Bulletin Boncompagni II, S. 363—64. Nouvelle Biographie universelle XVII, S. 706—12. CANTOR, Gesch. der Mathematik II², S. 375—77.

jektion — en særlig Form for den allerede af Ptolemæus opfundne og af Nicolaus Germanus (Fig. 17 & 20) og andre anvendte homeoteriske — ud i Praxis; men dette havde Bernardo Sylvano allerede gjort i Aaret 1511 (Fig. 33) og Apian 1530¹. Det eneste originale hos Oronce Fine paa den Werner'ske Projektions Omraade er vistnok Anvendelsen af to dobbelte Halvhjærter istedetfor et helt².

Det første Verdenskort, som Oronce Fine udgav, er dateret 1531 (Fig. 40), men blev benyttet som Følgeblad til Grynæus' „Novus orbis“ 1532 og 1536, til Glareanus' Geografi 1536 og til Pomponius Melas Geografi 1540³. Et enkelt hjærteformet Verdenskort af ganske samme Type udkom udateret, efter Konrad Gesners Sigende 1536,⁴ og Oronce Fine siger, at dette for Kong François den Første i Hjærteform konstruerede Kort for første Gang var blevet udført for 15 Aar siden, d. v. s. 1521. Denne Ytring kan imidlertid og bør maaske, som Gallois mener, kun forstaas saaledes, at Fine allerede den Gang havde udført et Kort i hjærteformet Projektion;⁵ men Klarhed herover faar man næppe, før man finder Oronce Fines haandtegnede Forarbejder. Som Sagen nu staar, kan man altid med en vis Ret antage, at Oronce Fines Verdenskorttype er fra 1521 og har paavirket Schöners Globe fra 1523 og François de Malines' fra 1526—28 (sl. S. 225—30), og at det følgelig ikke er den sidstnævnte, men Fine, som har indført Enhedstypen med den gamle Verden, Nord- og Sydamerika som et sammenhængende Kontinent. Rigtig er denne Antagelse dog næppe.

Os vedkommer Løsningen af denne indviklede Knude heldigvis i ringere Grad; thi hvad Grønland og Egnene om Nordpolen angaar, har Oronce Fine en ny Type, en Kombination af flere ældre Fremstillinger, som intet har at gøre hverken med det Schöner tillagte Globekort (Fig. 38) eller François de Malines' Planiglober (Fig. 39).

Medens nemlig Særkendet for disse er Polarkontinentet, er Hoved-

¹ Periplus, Tavle XLIV. Apians Kort er af Ruysch-Typen (Fig. 28).

² L. GALLOIS, De Orontio Finæo, S. 35—37. *Revue historique*, Tome 55, S. 412—13. *Les Géographes allemands*, S. 126 ff. NORDENSKIÖLD, *Facsimile-Atlas*, S. 86—90. D'AVEZAC, *Coup d'œil historique sur la projection des cartes*. *Bulletin de la Société de Géographie* V₅ (1863), S. 302—308. SIEGM. GÜNTHER, Johann Werner. *Studien zur Geschichte der math. u. phys. Geographie*, Halle a/S 1878, S. 299—306. HARRISSE, *Discovery*, S. 581—83.

³ *Facsimile-Atlas*, Tavle XLI & S. 90. GALLOIS, De Orontio Finæo, S. 38 ff. HARRISSE, *Discovery*, S. 585.

⁴ GALLOIS, l. c. Pl. I & S. 38 ff. *Facsimile-Atlas*, S. 89. HARRISSE, *Discovery*, S. 511—12 & 582—85. GESNERUS, *Bibliotheca*, Tiguri 1545.

⁵ Ordene er: „Decimusquintus circiter agitur annus . . . quo universam Orbis terrarum designationem in hanc humani cordis effigiem primum redegimus“ d. v. s. „Der er gaaet omtrent femten Aar, siden vi første Gang har bragt en hel Gengivelse af Verden i denne Hjærteform“. Sl. GALLOIS, De Orontio Finæo, Pl. I.

Norden i temmelig uforandret Skikkelse,¹ dog med de Forandringer, at Halvøen GRVENLANT i Østasien næsten har mistet sin Bøjning mod Syd, at Navnet Vuildlappen har erstattet Formen Pilapelant, og at b-Typens Halvø nord for Norge har faaet en Form midt imellem b- og a-Typen, eller maaske snarere som en Forening af begge.

Oronce Fine foretager lignende Ændringer ved Ruysch's Kort som de her nævnte, i det han foruden Ruysch's „Pilapia“ har et „Wiillapia“ og et „Engronelan“ paa Halvøen nord for Norge. Men det, der gør hans Fremstilling til en ny Type, er, at han kalder Ruysch's og Apians GRVENLANT (d. v. s. den *østasiatiske* Halvø Grønland) for „Baccalar.“, d. v. s. Newfoundland, men til Gengæld mellem denne Halvø og Engronelan[d] nord for Norge anbringer en stor Ø med Navnet „Gronelant“, som minder en Del om det virkelige Grønland og, skønt det ligger for langt mod Nord (paa 63—79° n. Br.), er rigtig placeret i Forhold til de nærmeste Dele af Amerika og Evropa.

Hvorfra har Fine denne Ø? Ser man paa Øens Form, dens Sydspids, de mange Smaaøer langs Vestkysten og Beliggenheden i Forhold til Island og Norge, nærer man ikke Tvivl om, at det er Cantino-Typens A ponta dasia-Halvø, vi her har for os, omtrent som vi kender den fra Waldseemüllers carta marina (Fig. 31). Naar Halvøen er blevet til en Ø, er Grunden simpelthen den, at Landforbindelsen med Rusland vanskelig kunde forliges med Ruysch's Fremstilling af Magnétklippen ved Polen og Øerne med de fire Stræder imellem udenom. Navnet „Gronelant“ har Fine rimeligvis hentet fra a-Kortene, som siden 1513 blev optaget i Ptolemæusudgaverne i Strassburg (sl. S. 198), med mindre han da skulde have kendt et Exemplar af Waldseemüllers carta marina fra 1516, paa hvilket Navnet „Gronlandia“ ikke var slettet (sl. S. 201).

Denne Kombination af Cantino-Typen og Ruysch-Typen er rimeligvis original, men ny er den ikke; thi den mødte os jo paa Pilestrina-Kortet (Fig. 34) ca. 1511, uden at der dog er noget, der tyder paa en Kildesammenhæng mellem dette og Oronce Fines Verdenskort. Ialtfald mangler Pilestrina-Kortet de for Fines Verdenskort karakteristiske Navne Gronelant og Wiillapia, har endnu Betegnelsen „Terra de cortte Reall“ for Newfoundland, og gengiver den skandinaviske Halvø i ganske ren Clavisk Form. Endelig er der paa Pilestrina-Kortet kun et enkelt, ganske smalt Stræde mellem det østlige

¹ Fridtjof Nansen (Nord i Taakeheimen, S. 175) forsigtig og med alt Forbehold antyder Muligheden af: Fjeldlapper (Viellappen). Schöner har (fol. B₄) ved Sammenligning med B-Kortet og Clavus' Wienertext klaret Navnefordrejelsen paa sin Façon, idet han skriver: „Vuildlappmanni, hvis Land er Pilappelandia“.

¹ Periplus, Tavle XLIV.

Claviske Engronelant og det vestlige Corte-Real'ske Grønland, medens der hos Oronce Fine er to brede Havarme med en Ø imellem. Dette udelukker naturligvis ikke, at der kan findes andre Kort fra Tiden 1511—31, som kombinerer Cantino-Typen med Ruysch's Kort og kan vises at være Mellemlid mellem Pilestrina-Kortet og Oronce Fines Verdenskort, saa at vi ikke mere tør tale om en Fine-Type, men kun om en Pilestrina-Type.

Til saadanne Mellemlid foreligger, maa vi imidlertid anse Typen fra Oronce Fines Verdenskort for en original Korttype, ligesom Pilestrina-Typen opstaaet ved en Kombination af Ruysch-Kortets Polarfremstilling (og dets B-Type) med Cantino-Typens Halvø-Grønland (med A-Typens Navn „Gronelant“ paa). Ved denne Kombination fremkom der ved et heldigt Tilfælde for første Gang i Kartografiens Historie en stor Ø af nogenlunde rigtig Form og paa en nogenlunde rigtig Plads i Forhold til de omliggende Lande og med det rigtige Navn, Grønland, paa.

Der kan rettes en alvorlig Indvending mod at lade Oronce Fine lægge Navn til denne nye Type. Foruden paa hans to Verdenskort forekommer den nemlig paa den saakaldte forgyldte Globe i Bibliothèque Nationale i Paris, som HARRISSE bestemmer til ca. 1528,¹ og som S. RUGE mener ialtfald maa være fra Tiden før 1530, da den intet Hensyn tager til Pizarros Opdagelser i Aarene 1526—28 langs Sydamerikas Vestkyst². Da Oronce Fine, som vi saa, maaske har haft et Verdenskort færdigt allerede 1521, er der for Tidens Skyld intet til Hinder for, at han kunde være Ophavsmand til den forgyldte Globe; men tre tyske ikke paa Latin omskrevne Navne viser, at den rimeligvis er udført i Tyskland, og da den har en Del flere Navne end Oronce Fines trykte Kort fra 1531 og 1536, kan den ikke være en tysk Kopi af et af disse, om end det modsatte heller ikke kan være Tilfældet, da Fines Kort har Navne, som ikke findes paa Globen.

Ruges Kriterium for Globens Alder er dog paa ingen Maade afgørende. Der fremkom mange Verdensfremstillinger efter 1530, hvor Pizarros Opdagelser intet Spor har sat sig, bl. a. netop Oronce Fines Verdenskort fra 1531 og 1536 og Cimerlinus' kobberstukne Gengivelse af dem fra 1566³. Gallois har da ogsaa udtalt [den Anskuelse, at den forgyldte Globe er yngre end Oronce Fines Verdenskort. Den indeholder nemlig paa Nordamerikas Østkyst Navnet „Terra francesca nuper lustrata — Det nylig opdagede Land Francesca“. Ganske vist refererer dette sig til Verazzanos Rejse 1525, og Navnet Francesca (Ny-Frankrig) forekommer paa Maggiolos Kort fra 1527 (sl. S. 171) og hos Oronce Fine 1536; men det mangler paa den sidstnævntes Kort fra 1531 og paa det Schöner tillagte Globekort og hører derfor efter Gallois' Mening ikke til de for Fine-Typen *oprindelige* Navne, men maa antages at være tilkommet i Tiden 1531—36, da *Franskmanden* Oronce Fine næppe vilde have udeladt netop dette Navn, om han havde kendt det i 1531¹. Som man vil se, har Gallois' Argumenter mere Beviskraft end Ruges, men

¹ HARRISSE, *Discovery*, Pl. XXI & S. 562 ff.

² RUGE i *Petermanns Mitteilungen*, Ergänzungsheft 106, S. 50—51.

³ Facsimile-Atlas, Fig. 53.

afgør ingenlunde Sagen. Vi maa være klare over, at en fornyet Undersøgelse af Fine-Typens Oprindelse med Hensyntagen til *hele* Jordens Fremstilling kan føre til, at Typen maa henføres til en eller anden samtidig tysk Kartograf.

Medens der altsaa ingen Tvivl er om, at Schöner har indført Polarkontinentet, og at François de Malines' Planiglober fra ca. 1526 er den første kendte Fremstilling af Asien, Evropa, Amerika og Polarkontinentet som een Landmasse, saa er der endnu ikke leveret afgørende Bevis for, at det S. 226—27 afbildede Globekort er Schöners Globe fra 1523, og at Oronce Fines S. 232 afbildede Verdenskort fra 1531 er den ældste Repræsentant for den Type, det fremviser.

X.

NYE EFTERRETNINGER FRA NORDEN. FLERE KOMBINATIONER.

Med Aaret 1532, som vor Fremstilling nu baade for Søkortenes og den lærde Kartografis Vedkommende er ført frem til, begynder der for saa vidt noget væsentlig nyt, som direkte Meddelelser om Grønland fra det skandinaviske Norden nu for første Gang kan paa-vises udover, hvad Clavus beretter. Fraset selve Navnet „Groenland“ hos Martin Behaim og „Grünlant“ hos Ruysch er *alle* de Efterretninger om Landet, som skriver sig fra de tre nordiske Riger, tilgaaet Kartografien gennem Clavus' yngre Værk. Det øvrige Grundlag, hvorpaa den ældste grønlandske Kartografi byggede, var engelsk (Nicolaus af Lynn, Søkortenes grønne Ø, den i Aaret 1501 af Bristol-købmændene fundne Ø) eller portugisisk (Corte-Real-Kortene).

Kun Vilkaarligheden og Kombinationsevnen hos Korttegnerne og Paavirkningerne fra Middelalderens Verdensopfattelse skyldes det, at der af dette fattige Kildestof kunde opstaa det store Antal Typer, som vi har kunnet konstatere allerede før 1532.

1. JAKOB ZIEGLER.

Den første Kartograf, der atter hentede ny Viden om Grønland fra Norden, var ikke selv en Nordbo, men en Tysker. Mærkelig nok var ligesom første Gang, Nordboernes Kendskab gjorde sig gældende, Rom det Sted, hvor Meddelelserne nordfra optegnedes, og,

¹ GALLOIS i Revue historique 55, S. 407—8.

hvad der maaske vil forekomme endnu mærkeligere: Resultatet blev nu i Zieglers Haand omtrent det samme, som det var blevet 100 Aar tidligere i Clavus'.

Jakob Ziegler var Bayrer, født 1470 eller 1471 i Landau ved Isar. Han synes ligesom Clavus at have faaet sin Skoleuddannelse i et Cistercienserkloster (Aldersbach i Niederbayern), studerede 1491—1500 i Ingolstadt og begyndte derpaa — atter som Clavus — et Liv som omvankende Lærd, der førte ham efterhaanden til Regensburg, Köln, Nürnberg, Wien, Leipzig, Mähren, Ungarn, Rom, Ferrara, Venezia, Strassburg, Baden-Baden, Altshausen, atter til Wien og endelig til Passau, hvor han henlevede sine sidste 6 Leveaar (1543—49) i Ro¹.

Til Rom kom Ziegler efter en til Pave Leo X rettet Ansøgning, som blev støttet af Kardinal Ippolito d'Este, og hans Ophold i Rom faldt i Aarene 1521—25. Her var det, han traf sammen med to norske Erkebiskopper, Erik Walkendorf, som døde i Rom 1522, og hans Efterfølger Olaf Engelbrechtson samt to svenske Bisper, Johannes Magnus af Upsala og Per Månsson af Västerås². Navnlig hos Olaf Engelbrechtson havde han under Pavevalget i 1523, da al anden Virksomhed var indstillet, rig Lejlighed til at indhente mundtlige Oplysninger om Norden; men han har ogsaa haft stor Nytte af Manuskriptet til Johannes Magnus' „Situs Scaniae“, som først blev trykt i Paris 1554. Ziegler siger selv, at han har skrevet sin Nordensbeskrivelse paa Grundlag af dette i Rom indsamlede Materiale. Skønt Walkendorf var den, der som Planlægger af Grønlandsexpeditioner og Indsamler af Grønlandsbeskrivelser, Kursforskrifter osv. (sl. S. 15) vidste bedst Besked om Grønland,³ synes Ziegler mærkelig nok at henhøre sin Viden om „Halvøen“ Grønland (Gronlandiae Chersonesus) til de to svenske Biskopper.

At Ziegler har været ivrig efter at faa fat i Beretninger om Norden, vil man forstaa, naar man lægger Mærke til, at han i mange Aar havde interesseret sig for og arbejdet med geografiske Problemer, og allerede i Aaret 1519 haft en Plan færdig til en stor Ptolemæusudgave med Kort over Norden i.⁴ Denne Plan blev ikke re-

¹ Nylig er Zieglers Liv og Virksomhed skildret af en af hans Landsmænd i en paa indgaaende Kildestudier hvilende, fortræffelig Monografi: K. SCHOTTENLOHER, Jakob Ziegler. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Heft 8—10, Münster i. W. 1910. Zieglers Betydning som Geograf var allerede tidligere fastslaaet af den mest kompetente af hans nulevende Landsmænd: SIEGM. GÜNTHER, Jakob Ziegler, ein bayerischer Geograph, & Studien zu Jakob Zieglers Biographie. Forschungen zur Kultur- und Literaturgeschichte Bayerns IV, S. 1 ff., V, S. 116 ff., Ansbach u. Lpz. 1896—97.

² Sl. Fortalen til ZIEGLER, Schondia, Strassburg 1532. Ny Udgave Smst. 1536.

³ Se G. h. M. III, S. 193, 482—87, 497—500 & 631—33.

⁴ SCHOTTENLOHER, l. c. S. 49.

aliseret; men det Materiale, han i Rom havde indsamlet angaaende Norden og særlig den skandinaviske Halvø, bearbejdede han i de følgende Aar i Rom og Ferrara. Ialtfald synes han at have haft sin Nordensbeskrivelse færdig, da han den 30. Januar 1530 skrev til Willibald Pirckheimer i Nürnberg. Trykt blev Beskrivelsen, som bærer Titelen „Schondia“, først i Aaret 1532 i Strassburg, hvor Ziegler selv opholdt sig, medens Trykningen stod paa. Det første Land, der beskrives, er Grønland:¹

GRONLANDIA

Gronlandia betyder det grønne Land (uirens terra), saaledes kaldet paa Grund af den yppige Græsvæxt. Hvor stor dets Rigdom paa Kvæg er, kan man se af, at i den Tid, der sejles dertil [egt. til dem], samler de store Mængder Smør og Ost² til Udførsel, hvorfor vi ogsaa formoder, at Landet ikke er bjærgfuldt. Det har to Stiftskirker³ under Trondhjems Overhøjhed. Den ene har i de sidste Aar faaet en Forstander (praesul), men blot under Suffraganstitel;⁴ thi, da Moderkirken (metropolis) paa Grund af Stedernes Afstande og de vanskelige Sørejser altfor ligegyldig har røgtet Missionen (directio religionis) der paa Stedet, er Folket næsten gledet tilbage til Heden-skabet; iøvrigt er det af en letbevægelig Karakter og meget hengivent til Troldomskunster. De siges — hvad vi ogsaa skal berette om Lapland — ved Tryllesange at fremkalde Uvejr paa Havet og derved bringe de fremmede Skibe, de vil plyndre, i Fare. Selv bruger de nemlig Skindbaade, som er uimodtagelige for Stød af Hav og Klipper, og idet de gaar frem paa denne Maade, angriber de de andre.⁵

Petrus Martyr fra Milano skriver i „Spanske Søfarter“,⁶ at en Antonius Cabotus med England som Udgangspunkt er sejlet i et Træk mod Nord, til han i Juli Maaned stødte paa Drivis, og efter at han derfor havde ændret sin Kurs, er han roet stadig langs Kysten, som krummer sig mod Syd, til han kom til en Plads lige overfor Spanien ved Kannibaløen Kuba. Denne Beretning har for mig været en medvirkende Aarsag til at udstrække Grønland udover Forbjærget Huitsarch til Laplands Fastland ved Vardøhus Fæstning, og det har jeg gjort saa meget hellere, som ogsaa den ældre Erkebiskop i Trondhjem [v: Erik Walkendorf] stadig forsikrede, at Havet der krummede sig som en Albu. Dertil kom ogsaa det, at Lapperne har det paa samme Maade med Troldomskunster og hverken følger eller skyer den kristne Tro, af hvilke Aarsager jeg har antaget, at denne Lighed er til Stede mellem begge Folk, fordi de staar i Fastlandsforbindelse med hinanden. Afstandene synes

¹ Den herværende Oversættelse afviger paa flere Punkter fra den i Grønlands historiske Mindesmærker (III, S. 500—503) og HANS HILDEBRANDS i Skrifter utgifna af Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi 1878, Nr. 2, S. 5. Disse Oversættelser er gennemgaaende friere end vor.

² Dette stemmer med Kongespejlets Ord, sl. G. h. M. III, S. 332—33 & 500.

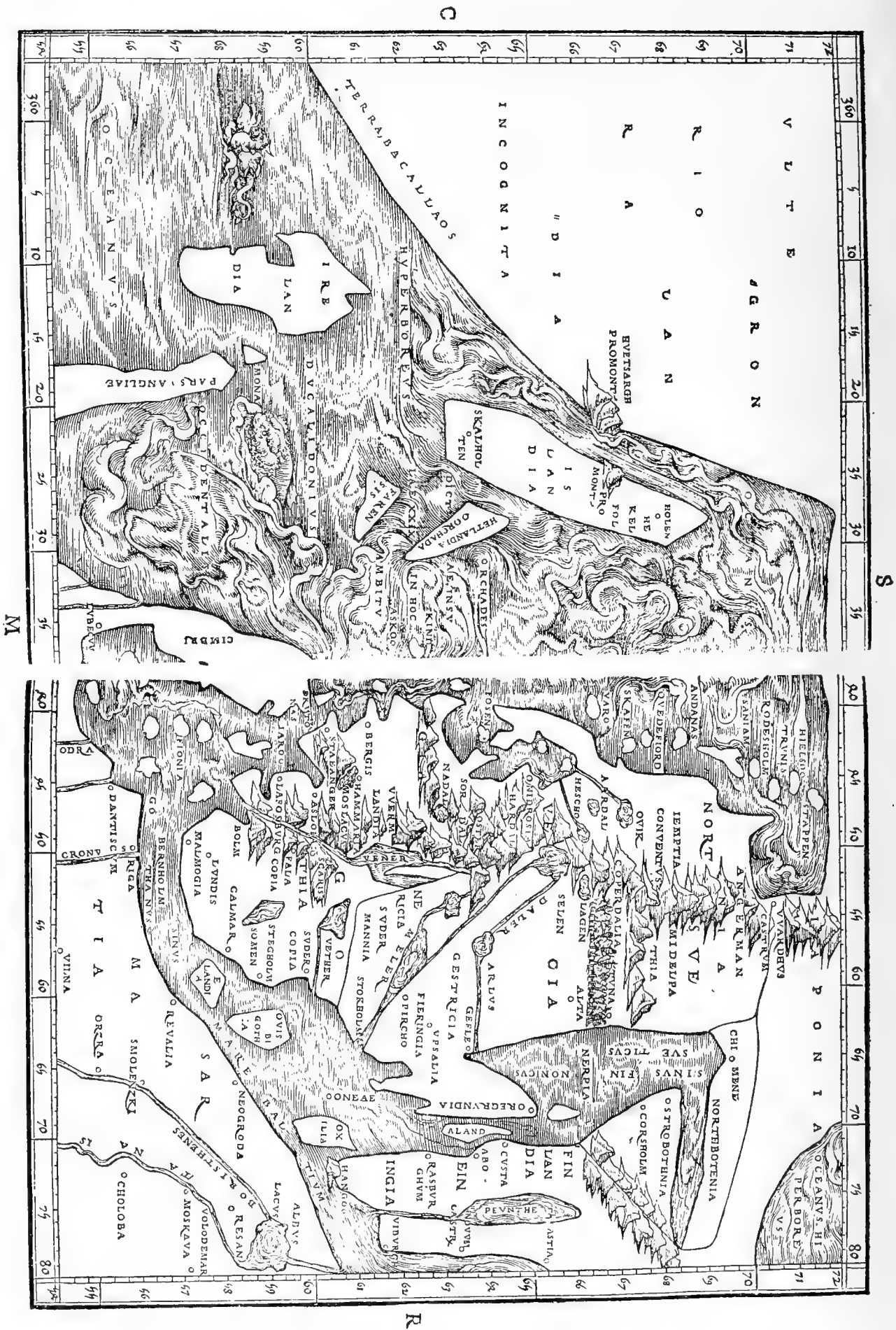
³ Ogsaa Ivar Baardsen omtaler, at Stensnæs Kirke i Vesterbygden en Tid var Stiftskirke. Sl. G. h. M. III, S. 256—59 & 500, Note 3.

⁴ Vincentius Petri Kampe († 1537) blev 1520 Titularbiskop af Garðar. G. h. M. III, S. 194 ff. & 897.

⁵ Sl. OLAUS MAGNUS' Beskrivelse ndfr. Afsnit X, 4.

⁶ PETRI MARTYRIS AB ANGLERIA de rebus Oceanicis et Orbe nouo decadis tertiae liber sextus (Udgaven Basel 1533, fol. 55v).

Fig. 41. Nordenskort i Jakob Zieglers Schondia, Strassburg 1532. Grønland foroven tilvenstre. Efter Originalen i det kgl. Bibliotek i København.

heller ikke at være nogen Hindring derfor; thi mellem de to Folk er der ikke fuldt 200 Skoiner.¹ At Cabot skal være stødt paa Is, støttede ogsaa Antagelsen. Og skønt jeg tør paastaa, at det om Juli Maaned ikke er rigtig refereret, selv om han saa skulde have sejlet ved selve Polen — efter hvad vi tidligere har udviklet om den Ting — saa beviser dog det, at han paa et vist Tidspunkt er sejlet gennem Is, at han ikke er sejlet gennem Hav, som var aabent, men som ligsom en Bugt var indesluttet af nærliggende Kyster, idet Østersøen fryser af samme Grund, da den er snæver og de mange store Flodudløb har Overvægten over Saltholdigheden i den ringe [Vand]mængde. Men mellem Norge og Island fryser det af den modsatte Grund ikke, idet de ferske Vandes Magt overvindes af Saltholdighedens Overflod.

Rygtefortæller — men hidtil uden Hjemmelsmand — at Spanierne nu for Tiden sejler til Grønland og det, de kalder „Terra viridis“.² Beviset derfor, siger de, er, at der af dem er udført Varer, og at disse er genkendt at være af den Art Ting, som findes paa Grønland.

Mod Nord grænser det op til ukendt Land (Terra incognita) ved Polen, hvorfra ogsaa Pigmærerne kommer til det paa Røvertog, hvad der tillige turde være et Bevis for, at Egnene om Polen er beboet. Følgelig forholder Grønlandshalvøens Beskrivelse sig saaledes:

Beskrivelse af Østkysten, som vender mod Norge:

Vardøhus Fæstning.....	54	70	30
Hvor Nordkysten [begynder]	53	30 71	30
Første Udstrækning.....	40	71	40
Anden Udstrækning.....	28	72	
Forbjærget Huetsargh.....	22	67	
Udstrækning.....	5	61	45
Derfra fortsættes den i Kysten af Landet Baccallaos	356	60	

Mod Vest og Nord afsluttes det ved en ukendt Begrænsning mellem Land og Hav.

Paa denne for Grønlands Kartografi betydningsfulde Beskrivelse mærker man jo nok, at Forfatteren ikke selv er en Nordbo; men de Steder, hvor hans manglende Kendskab til nordiske Forhold lader ham slutte galt, kan let skilles ud. Naar han slutter, at Grønland ikke er bjærgrigt og paastaar, at man ikke en Gang ved Polen vil kunne finde det aabne Hav tilfrosset, staar disse Fejltagelser aabenbart helt for hans egen Regning. Udover dette, og det forsigtig fremsatte „Rygte“ om Spaniernes Sejlads til Grønland og Terra viridis, er der Intet, som bærer Præg af ikke-nordisk Oprin-

¹ Skoiner (σχοίνος) er et græsk Længdemaal, som Ziegler (Schondia, Kapitel Laponia) sætter til 5000 Skridt.

² Her staar: „Hispani adnauigent hoc tempore Gronlandiam et quam dicant terram uiridem“, hvilket Hildebrand oversætter: „Spaniernerne nu för tiden segla till Grönland, som de kalla det gröna landet“. Da her, som Hildebrand antyder, sigtes til Portugiseren Gaspar Corte-Reals Genopdagelse af Grønland Aar 1500 og hans Opdagelse af Newfoundland, er Forskellen mellem Hildebrands og vor Oversættelse af væsentlig Betydning. Efter Hildebrand bliver Terra viridis (v: det grønne Land, sl. Terra verde hos Damião de Goes; se S. 166) til selve Grønland, efter vor Oversættelse bliver det til det andet nyopdagede Land, Newfoundland. Vor Oversættelse er ordret korrekt; men derfor kan det godt være Hildebrands, der svarer til Zieglers Tanke.

delse. Tværtimod! Beretningerne om Eskimoernes Skindbaade, om Ishavet, der danner en af Land omgivet Bugt (en Albu), om Fastlandsforbindelsen mellem Lapland og Grønland, om Pigmæerne, der bebor det uudforskede Polarkontinent og derfra drager hærgende ned paa Grønland, er Ting, som mødte os hos Middelalderens nordiske Forfattere (sl. S. 81 ff.) og som laa til Grund for Clavus' Kortlægning og Beskrivelse af det yderste Nord (sl. S. 89 ff.).

Endnu stærkere træder Ligheden mellem Ziegler og den gammel-nordiske Opfattelse frem, naar vi sammenligner hans Kort (Fig. 41) med Rekonstruktionen af den norsk-islandske Nordensopfattelse (Fig. 8) og navnlig med Clavus' første Nordenskort (Nancykortet, Fig. 9). Zieglers Kort er det første, hvis Fremstilling af Grønland og Nordhavet direkte minder om Nancykortets og — fraset François de Malines' Planigloben (Fig. 39) — det eneste, der i Følge sin Type og den til Grund liggende Verdensopfattelse kunde tænkes at have benyttet dette. Medens Zieglers Skandinavien er af hel ny Støbning, — hvad der, som Siegmund Günther rigtig fremhæver, er Kortets store Fortrin,¹ — saa møder os længere mod Vest det smalle Nordhav, det aflange, uindskaarne, forkert vendte Island, den flade Landforbindelse mod Nord og det gardinformede Grønland uden Vestkyst, men tæt op ad Irland.

At der er en intim Forbindelse mellem Zieglers og Clavus' Fremstillinger, er øjensynligt. Spørgsmaalet er blot, om der er en *direkte* Afhængighed, eller en *indirekte* gennem skrevne Kilder eller mundtlige Beretninger, eller kun et nøje Fællesskab i hele den til Grund liggende geografiske Opfattelse.

Man gennemsøger forgæves Zieglers Beskrivelse af Skandinavien, Gotland og Finland, om man vil finde Beviser for, at han har benyttet et af Clavus' Arbejder. Hverken Stedsbestemmelser, Navneformer eller Legender røber noget derom. De fire nordiske Biskopper, hvis Talerør Ziegler var, har fra deres Visitatsrejser haft saa ypperlige topografiske Kundskaber, og den dygtige, tyske Lærde har saa godt forstaaet at samle disse til et Hele, at han mindst af alt har haft Grund til at ty til ældre Beskrivelser.

Skønt Zieglers Grønland minder saa stærkt om Nancyværkets, er der heller ikke her en eneste Stedsbestemmelse, der er nøjagtig ens, skønt Zieglers Længder og Bredder i Modsætning til Schöners er omtrentlig de samme som Clavus' (sl. S. 92 med S. 239). Heller ikke i Clavus' yngre Grønlandsbeskrivelse finder vi nogen Stedsbestemmelse, der falder helt sammen med Zieglers (sl. S. 106—107 med S. 239), og i Stedet for Clavus' opdigtede Navne finder vi hos Ziegler — for første Gang paa et Kort over Grønland — et ægte gammelnordisk Navn: Hvetsargk. Da dette Navn forekommer Gang paa Gang i Erik Walkendorfs Optegnelser om Kursen til Grønland, og det er ham, der har forsikret Ziegler om, at Ishavet mod Nord dannede en Albu (Hafsbotn), saa er det ikke urimeligt at formode, at baade Navnet og Under-

¹ GÜNTHER, Jakob Ziegler, S. 18.

retningerne om de kirkelige Forhold i Grønland skyldes Walkendorf.¹ Navnet Hvitserk hænger iøvrigt nøje sammen med Meddelelserne fra Didrik Pinings Grønlandsfærd, som vi skal behandle i et følgende Afsnit om Olaus Magnus.

At Forbjærget Hvitserk paa Zieglers Kort er lagt lige tæt overfor Hekelfol Forbjærg paa Island, passer for saa vidt ogsaa med Walkendorfs Optegnelser om Kursen fra Stat i Norge til Grønland, som det i dem hedder, at man i klart Vejr kan se Snefelsjökul i Nordøst paa Island og Hvitserk i Nordvest paa Grønland.² Skønt der altsaa, som ovenfor paavist, er meget i Zieglers Grønlandsbeskrivelse, der minder om Clavus', er der intet, som beviser en direkte Afhængighed, men derimod adskilligt, som skriver sig andetsteds fra.

Ser vi imidlertid paa Zieglers Islandsbeskrivelse, faar vi Bevis for, at han virkelig har kendt ikke Clavus' ældre Arbejde, om hvilket hans Kort minder mest, men det yngre (Wienertexten). Om Island har Ziegler nemlig faaet tarvelige Oplysninger, foruden Heklas Navn kun de to Stiftsnavne Holen (Hólar) og Skalholtan (Skálholt). For at hjælpe paa denne Fattigdom griber han til to af de Navne paa Runebogstaver, som Clavus benyttede som Opkaldessystem paa Island, og derved røber han sig. Hans Choas (ᵛ: Thoos = þúrs) Forbjærg paa Islands Sydkyst og Madher (ᵛ: Maðr) Forbjærg paa Vestkysten viser bestemt, at Ziegler har kendt Clavus' yngre Værk, ikke fra Friedliebs eller Schöners Uddrag, hvor disse to Navne mangler, men fra en rimeligvis komplet Afskrift. At henvise til A- og B-Kortene, hvor de to Navne forekommer, nytter ikke, dels fordi Navnene der har andre Former, dels fordi Ziegler for Madher Forbjærg nøjagtig gengiver Clavus' Stedsbestemmelse (21° 20' ø. L., 65° 10' n. Br.) og for Choas hans Bredde (63°) og Længden med kun eet Tal forkert (22° 40' for Clavus' 21° 40').³

Har Ziegler altsaa kendt Clavus' yngre Værk, er der al Grund til at antage, at hans Betegnelse af Grønland som Halvø (chersonesus), hans smalle Atlanterhav og hans Fortælling om Pigmæerne, der bebor det ukendte Kontinent om Polen og derfra kommer paa Hærtog ned paa Grønland, skriver sig fra Clavus (sl. S. 106—109). Dette er saa meget rimeligere, som Betegnelsen Halvø, som han anvender to Gange om Grønland, antagelig er løbet ham i Pennen fra en ældre Kilde; thi efter Zieglers Kort er Grønland jo netop *ikke* en Halvø, men den Kyst, der forbinder Polarkontinentet med Nord-

¹ G. h. M. III, S. 490—492.

² FRIDTJOF NANSEN, Nord i Taakeheimen, S. 225, mener, at Navnet Hvitserk i senere Tider i al Almindelighed blev en Betegnelse for Indlandsisen paa Grønlands Østkyst, og viser, at det netop i Erik Walkendorfs Kursoptegnelser opfattes saaledes. Ziegler har dog forstaaet sin Hjemmelsmand saaledes, at Hvitserk var et stærkt iøjnefaldende Forbjærg, og saaledes opfattes Navnet ogsaa af Olaus Magnus. At Snefel og Hekelfel løber i eet for en Udlænding, er der heller ikke noget mærkeligt i; men det viser, at Ziegler ikke af sine nordiske Hjemmelsmænd har faaet synderlig detaljerede Oplysninger om Island og Grønland, eller ialtfald ikke gengivet dem særlig nøjagtig.

³ BJØRNBO & PETERSEN, Clavusmonografi, dsk. Udg. S. 100 (142), 139 (181) & 228—29 (270—71); tysk Udg. S. 79, 146 & 226—27.

amerika (Newfoundland — Terra Bacallaos) og Evropa (Lapland). At dette er Tilfældet, gør han sig jo al mulig Umage for at vise, dels ud fra Petrus Martyrs Beretning om John Cabots Rejse, dels ved Walkendorfs Paastand om, at Ishavet var en Havbugt. Og for yderligere at støtte Fremstillingen paa sit Kort anfører han først, at det frosne Hav, Cabot stødte paa, ikke kan være *aabent* Hav, der *aldrig* fryser, den samme Betragtning, som fik saa stor Betydning i Polarforskningens Historie i Slutningen af det 16. Aarhundrede. Endelig slutter han, at der er en Forbindelse mellem Grønland og Lapland, ud fra Ligheden mellem Beboerne, en Betragtning af samme Art som den, hvormed Kongespejlet ud fra Ligheden i Faunaen begrundes den samme Antagelse (sl. S. 84).

Man tør ikke absolut benægte, at Ziegler i Rom har set Originalen til Nancykortet, og at dettes Gardinfremstilling mere eller mindre ubevidst ligger bag Zieglers; men nogetsomhelst Bevis derfor kan ikke præsteres, og de af Ziegler anførte Grunde er gode nok til at forklare hans Afvigelse fra Halvøtypen i Clavus' yngre Værk, især da Ziegler ligesom Schöner og de andre tyske Geografer rimeligvis har besiddet Wienertexten *uden* det tilhørende A-Kort.

Der bliver det Spørgsmaal tilbage, om Ziegler har kendt François de Malines' senest 1528 udkomne smaa Planiglober (Fig. 38) — eller endog hans store Globe — og hans S. 229 citerede Paastand om en Landforbindelse mellem Sverige, Rusland, Baccalarea (Newfoundland) og Florida. Da vi intet sikkert ved om, hvor længe før Aaret 1530 Zieglers Arbejde var afsluttet, og det ialtfald først blev trykt to Aar senere, saa foreligger denne Mulighed aabenbart; men bevise noget derom kan vi i Øjeblikket ikke, og Zieglers Type kan fuldt ud forklares uden at antage nogen Afhængighed af François de Malines. Da Ziegler har haft det væsentlige Materiale til sit Værk samlet, inden han i Aaret 1525 forlod Rom, var der for Tidens Skyld intet til Hinder for, at det omvendt kunde være François de Malines, der, skønt hans Værk udkom først, paa en eller anden Maade havde haft Adgang til Zieglers Materiale; men vi er ganske ude af Stand til at paavise nogen Forbindelse dem imellem.

Indtil videre kan vi altsaa kun sige, at Zieglers Korttype for Polarkontinentets Vedkommende falder sammen med François de Malines', uden at noget gensidigt Afhængighedsforhold kan paavises. Naar Ziegler lader Grønland danne Forbindelse mellem Lapland, Polarkontinentet og Nordamerika, forklares dette ved Erik Walkendorfs Oplysninger og Kendskabet til Clavus' yngre Text, som begge stemte med den gammelnordiske Geografi, samt med Beretningen om Cabots Rejse. Ligheden mellem Zieglers

og Clavus' ældre Kort kan ogsaa forklares paa denne Maade og behøver ikke at bero paa nogen direkte Afhængighed. Navnet Hvitserk, som gennem Ziegler indføres i Grønlands Kartografi, stammer snarest fra Walkendorf, men gaar — som Olaus Magnus' Arbejde viser — rimeligvis tilbage til Meddelelser om Didrik Pinings Expedition. At Ziegler lægger Grønland altfor langt mod Øst, lige nord for Irland, skyldes Paavirkningen fra Clavus.

Medens Olaus Magnus kun indirekte optog Zieglers Grønlandsfremstilling, kom denne til at spille en afgørende Rolle i den lærde tyske og nederlandske Kartografi i Tiden 1533—1558. Allerede i Aaret 1533 mødte Schöner med en ny Globe med en hel ny paa Zieglers Kort baseret Type, og kort efter fremkom Gemma Frisius, Gerhard Mercator, Seb. Münster og Caspar Vopell med nye Kombinationer, gennem hvilke Zieglers Fremstilling blev udnyttet og varieret. I Aaret 1548 naaede Schöners Variation af Zieglers Type ind i de italienske Ptolemæusudgaver, og i disse levede Zieglers Grønland videre i flere Decennier.

2. JOHANN SCHÖNER 1533. BRO-TYPEN.

Næppe havde Ziegler i 1532 udgivet sin Nordensbeskrivelse, før Schöner tegnede en ny Globe og udgav en ny Verdensbeskrivelse, hvor han ændrede sine tidligere Fremstillinger af Polaregnene og de nordlige Dele af den gamle og nye Verden efter de tre siden 1523 fremkomne Fremstillinger, nemlig François de Malines' 1526—28, Oronce Fines 1531 og Zieglers 1532; dog er det muligt, at han kun har benyttet François de Malines' Fremstilling indirekte gennem Oronce Fines hjærteformede Kort (Fig. 40). Det sidste nævner han udtrykkelig som en af de Kilder, han har brugt, sammen med Peter Apians hjærteformede Kort fra 1530 (sl. S. 231) og en Globe af Gemma Frisius. Sin Hovedkilde nævner han derimod ikke med et Ord.¹

At Gemma Frisius har ladet en Globe trykke 1530, ved vi godt;² men vi kender kun den noget yngre Globe (ca. 1537), som W. Ruge nylig har fundet i Zerbst og som vi skal omtale nærmere i næste Afsnit. Imidlertid har Gemma Frisius' Globe kun haft en underordnet Betydning for Schöners Nordensbillede; Oronce Fines hjærte-

¹ SCHÖNERS *Opusculum geographicum*, som hører til Globen 1533, har ikke været os tilgængeligt, derimod Optrykket i hans „*Opera mathematica*“, Nürnberg 1551. Ogsaa i 2den Udgave af disse samlede Værker (1561) findes Værket optrykt.

² HARRISSE, *Discovery*, S. 577—78 og 581—82. Sl. ndfr. S. 254.

formede Kort og Zieglers Nordenskort er øjensynlig Hovedkilderne for den Del af Globen fra 1533, som vedrører os.

At Oronce Fine er Hovedkilden for Fremstillingen af Nordamerika, har Harrisse, der har gengivet Globens vestlige Hemisfære, tydelig paavist, eller rettere, han har vist, at der er et intimt Forhold mellem Globen og den franske Geografs Kort fra 1531, men mener, at dette skriver sig fra, at Oronce Fine har benyttet Schöners Globe fra 1523, som han stadig antager for tabt.¹ Dette er nu en løs Formodning af Harrisse, som kan være rigtig, men antagelig er gal. Gallois, der indtager det modsatte Standpunkt, fraskriver Schöners Globe fra 1533 al Selvstændighed, og mener at kunne paavise, at Schöner fra 1523 at regne *kun* kopierede de sidst udkomne Kort uden at udføre noget *originalt* kartografisk Arbejde.²

For Nordens Vedkommende passer denne Karakteristik af Globen fra 1533 kun med en ikke uvæsentlig Korrektion: Schöner kopierede ikke et enkelt Kort, men kombinerede de nyeste Kort, idet han foretog de for Helhedsbilledet nødvendige Rettelser. Men saaledes arbejdede jo næsten alle de lærde Kartografer i det 16. Aarhundrede, naar de ikke som Ziegler havde skaffet sig mundtlige Efterretninger om de vedkommende Lande, eller som Schöner paa sine første Globber kunde støtte sig til tidligere ukendte, skrevne Kilder. Paa samme Maade arbejdede Oronce Fine og Bernardo Sylvano og selve Martin Waldseemüller med mere eller mindre gunstigt Resultat — og saaledes *maatte* de arbejde.

Langt snarere maa man rose Schöner for, at han *strax*, da Zieglers Bog var kommet, i klar Forstaaelse af dette Værks Overlegenhed over alle tidligere geografiske Fremstillinger af Norden gav sig til at udarbejde en ny, forbedret Globe. At der samtidig fremkom en ny Grønlandstype, ligger i, at han ikke fulgte Ziegler slavisk, men kombinerede hans Fremstilling med Oronce Fines.

At Schöner har anvendt Zieglers Værk, har man ikke tidligere bemærket, skønt det fremgaar klart af Stedsbestemmelserne for Norden i det „Opusculum geographicum“, som blev udgivet omtrent samtidig med Globen — maaske nogle Maaneder før. Alle de nordiske Stedsbestemmelser i dette Værk svarer nemlig til Zieglers, blot med en for Helhedsbilledet nødvendig Korrektion paa 5 Grader i Længderne. Da Navnene (f. Ex. Schondia-Schondenmarchia, Vuardhus, Gronlandia-uirens terra, Chymene emporium osv.) ogsaa svarer til Zieglers, havde man uden at kende Globen haft Grund til at slutte, at denne gengav Zieglers Nordenstype.

Den Gengivelse af Norden paa Schöners Globe fra 1533, som vi

¹ HARRISSE, l. c. Pl. XVII og S. 583—84.

² GALLOIS, Les géographes allemands, S. 92—97. Revue historique, Tome 55, S. 409.

Fig. 42. Johann Schöners trykte Globe fra 1533. Paa Fodstykket Dateringen 1534. Bro-Type: Grønland (Gronlandia) forbinder Lapland (Laponia) med Newfoundland (Bachalaos) og skiller Atlanterhavet fra Ishavet. Efter Originalen i Weimar. Kystlinierne forstærkede.
Denne Del af Globen hidtil ikke publiceret.

har erhvervet ved Imødekommenhed fra Grossherzogliche Bibliothek i Weimar (Fig. 42), bekræfter fuldt ud dette. Ganske vist har Globen kun de almindeligste nordiske Landsnavne (Dania, Gothia, Schondia, Noruegia(?) Laponia, Gronlandia, Islandia og Bachalaos), af hvilke Schondia dog er specifikt Zieglersk; men Landkonturerne er udpræget Ziegler'ske, baade det aflange Skandinavien med den dybe Trondhjemfjord og „Albuen“ ved Vardø, det aflange Island parallelt med Grønlands Kyst, der ligger for østligt, nord for Irland, og efter et svagt Knæk gaar lige over i Newfoundland (Bachalaos). Fraset den nævnte Længdekorrektions paa 5 Grader passer ogsaa Globens Længder og Bredder med Zieglers, saavidt dette da kan kontrolleres trods de manglende Stednavne.

Forskellen mellem Zieglers Kort og Schöners Globe indtræder først længst mod Nord, hvor Ziegler siger, at Grønland „mod Vest og Nord afsluttes ved en ukendt Begrænsning mellem Land og Hav“ (sl. S. 230) og paa sit Kort skriver „Resten ukendt“ (*ulteriora incognita*, se Fig. 41). Her, hvor Ziegler klogelig afslutter sit Kort, har Schöner, hvis Globe ingen Afslutning *kunde* faa, følt sig frit stillet og har derfor taget sin Tilflugt til Oronce Fines, d. v. s. Johs. Ruysch's Fremstilling af Nordpolen og dens nærmeste Omgivelser (Fig. 28 & 40), i sidste Instans altsaa til Nicolaus af Lynns „*Inventio fortunata*“. Paa vor Gengivelse af Schöners Globe ser vi derfor et lukket Polarhav med en Del Holme i, men oppe om selve Polen fire større Øer, som fire Sunde løber ud imellem.

Ligesom for at afgrænse Grønland og fremhæve det som et Land for sig — hvad der maaske ogsaa har været Hensigten — lader Schöner to dybe Bugter skære sig fra Polarbassinet ned mod Syd mellem Laponia og Gronlandia og mellem dette og Bachalaos.

Ved paa denne Maade at kombinere Oronce Fines og Jakob Zieglers Kort fra 1531 og 1532 skaber Schöner 1533 en Type, som vi længe har kendt fra flere yngre Kort, hvor Grønland danner Bro mellem Lapland og Newfoundland, ikke som hos François de Malines en bred Bro omkring Nordpolen, men en smallere Bro syd for denne.

I det til Globen hørende *Opusculum geographicum* slutter Kap. 5 (Om Germania magna) med følgende Beskrivelse, der er et ikke helt vellykket Forsøg paa at sammenarbejde Zieglers Grønlandsbeskrivelse og hans Skildring af Lapperne med Clavus' Meddelelser om Lapper og Eskimoer:

Gronlandia, som betyder grønt Land (*uirens terra*), strækker sig længere mod Vest fra Borgen Vuardhus, der er Guvernørbolig for disse Lande, lige til terra Baccalaos. Men Vuardhus ligger under 49° 0'—70° 30'. Derpaa kommer Lapland, et mægtigt Land, hen ad Nordpolen til med Navn efter Folket; thi

de er Skovmennesker, som for at handle stadig (quotidie) kommer i store Hærskarer ned paa Grønland endog fra den anden Side Polen, fra de nordlige Egne, ukendt Land, og fra Ishavet, og som hedder Kareler (Caroli).

Allerede Ziegler havde, som vi saa, svært ved at holde Lapper og Eskimoer ude fra hinanden; men her løber de helt i eet. Skovmenneskene er jo Clavus' Lapper, Karelerne hans Eskimoer (sl. S. 106—109). At Skovmenneskene kommer „fra den anden Side Polen“, er ganske uforeneligt med Schöners Bro-Type. Alligevel stryges disse Clavus' Ord ikke, men suppleres med Tilføjelserne „fra...ukendt Land“, som svarer til Zieglers Kort, og „fra Ishavet“, som svarer til Schöners Globe. Hærskarerne kommer for at handle. Den fornuftige Sammenhæng er gaaet tabt ved de to Kilders Sammenrodning.

Bro-Typen kender vi iøvrigt fra et Billede af en Globe bagpaa Titelbladet af Optrykket af Schöners Opusculum geographicum fra 1533 i hans Opera Mathematica (Nürnberg 1551). Allerede i 1892 har H. Wagner i sin dygtige Afhandling om Peter Apian fremsat den Tanke, at dette vist maatte være en Gengivelse af Globen fra 1533.¹ Dette bekræfter sig nu. Globebilledet fra 1551 er ganske tydelig en Aftegning af et Spejlbillede af Schöners Globe, og viser os Bro-Typen meget klart.

Ellers er Ptolemæusudgaven fra Basel 1540 det første Sted, hvor Bro-Typen møder os, nemlig paa to af de af Sebastian Münster tegnede Kort.

Af disse er Nordenskortet med Titelen „Schonlandia“ (Fig. 43) ikke nogen direkte Kopi af Schöners Globe, men ligesom denne udarbejdet efter Zieglers Kort og Text; thi ligesom Münster i det nordlige Norge har taget flere af Stednavnene fra Zieglers Text med paa sit Kort, saaledes har han efter den ved Grønlands Navn (Gronlandt) tilsat Forklaringen „id est Virens terra — d. v. s. det grønne Land“. De Telte og Skove, som omgiver Grønlands Navn, minder om det østlige Grønland paa Olaus Magnus' carta marina fra 1539 (Fig. 48).

Paa det tilhørende Verdenskort (Fig. 44) forbinder Grønlands-Broen hos Seb. Münster atter Lapland med Newfoundland, men ikke som hos Schöner Evropa med Nordamerika; thi syd for Newfoundland (Terra noua siue de Bacalhos) er der et Stræde, som skiller dette Land fra det øvrige Nordamerika (Francisca). „Gennem dette Stræde gaar Vejen til Molukkerne“ staar der paa Kortet. Strædet er altsaa en Nordvestpassage af lignende Art som den, vi fandt paa det Globekort, som antages at være Schöners (Fig. 38), men denne

¹ HERMANN WAGNER, Die dritte Weltkarte Peter Apians v. J. 1530 und die Pseudo-Apianische Weltkarte von 1551. Nachrichten v. d. kgl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen 1892, S. 558.

Fig. 43. Udsnit af Nordenskort i Ptolemæusudgaven, Basel 1540, tegnet af Sebastian Münster. Bro-Type. Efter Originalen i Universitetsbiblioteket i København.

Gang anbragt *syd* for Newfoundland. Iøvrigt vil vi i næste Afsnit faa at se, at Gemma Frisius og Mercator allerede før Sebastian Münster havde knæsat Ideen om en Passage mellem Grønland og det nordamerikanske Fastland i stik Modstrid med Zieglers Opfattelse.

At „Broen“ paa Seb. Münsters Verdenskort har faaet Navnet „Islandia“ i Stedet for „Gronlandia“ beror selvfølgelig paa en Fejltagelse. Navnet er ved en Forseelse fra Korttegnerens eller Træskærerens Haand smuttet fra Øen syd for Broen over paa denne, hvad man ser, naar man sammenligner Fig. 44 med Fig. 43.

I andet Oplag af Münsters Ptolemæusudgave (Basel 1542) blev disse Kort optrykt, i tredje og fjerde Oplag (Basel 1545 og 1551) er Nordenskortet erstattet med en Kopi af Olaus Magnus' carta marina fra 1539 (Fig. 48).¹

Fig. 44. Udsnit af Verdenskort i Ptolemæusudgaven, Basel 1540, tegnet af Sebastian Münster. Bro-Type med Navnet Islandia paa Grønlands Plads. Efter Originalen i Universitetsbiblioteket i København.

¹ V. HANTZSCH, Sebastian Münster. Abhandl. d. phil.-hist. Cl. d. kgl. sächs. Ges. d. Wissens. Bd. XVIII, No. 3, Leipzig 1898, S. 100, 104 & 107.

nus' *carta marina* fra 1539 (Fig. 48) finder man Zieglers Ø Islandia med Navnene Holen, Skalhøllen, Hekelfol og to andre Claviske Runenavne (Madher, Choas, sl. S. 241).¹ Dette meningsløse Kort finder man atter i Girolamo Ruscellis italienske Ptolemæusudgaver fra 1561 og 1574 og i Joseph Moletius' latinske fra 1562 (alle tre trykt i Venezia); dog er baade paa Øen og Halvøen Navnet Islandia fjærnet.

I disse Ptolemæusudgaver fra 1561, 1562 og 1574 finder man desuden under Titelen „*carta marina nuova Tavola*“ Ruscellis Verdenskort fra 1548 (Fig. 45) med Bro-Typen med den nedhængende Halvø paa. Dog har Grønlands Navn faaet Formen „Grotlandia“ og Labradors og Newfoundlands er slettede. Men desuden har disse Ud-gaver ligesom den fra 1548 oplaget et nyere Verdenskort i Planiglob, som gengiver en Type, der møder os paa Nancy-Globen og Caspar Vopell Medebachs Globber fra 1543² (Fig. 50 og 52), samt en Kopi af det berømte Zeno-Kort fra 1558.³ Ud-gaverne giver os altsaa paa een Gang fire forskellige Fremstillinger af Norden.

I nyere Ud-gaver af Peter Apians Kosmografi, som første Gang udkom i 1524, finder vi et Verdenskort med en noget utydelig og navnløs Bro-Type paa, hvor Broen dog forbinder Lapland ikke med Nordamerika, men med Østasien, saa at den gamle Verden danner en lukket Ring om et forholdsvis lille Polarhav.⁴ Disse Ud-gaver er besørgede af Gemma Frisius og af ham forsynet med Tillæg. I det kgl. Bibliotek i København har saaledes Ud-gaverne Paris 1551 og to forskellige Ud-gaver fra Antwerpen 1584 dette Verdenskort med Bro-Typen; men det findes vistnok i flere andre Ud-gaver. Ialt-fald har Hermann Wagner i sin Specialundersøgelse af Apians Virksomhed paavist, at Kortet første Gang forekommer i en Ud-gave fra Antwerpen 1544 og er en formindsket Kopi af Gemma Frisius' store til Kejser Karl den Femte dedicerede, nu tabte Kort, som blev trykt i Löwen 1540.⁵ Han viser ogsaa, at Kortet fra 1544 har stærke Ligheds-punkter med Mercators hjærteformede Kort fra 1538, men bemærker ikke, at Gemma Frisius' Kort fra 1544 — og maaske det tabte fra 1540 ogsaa — har en Bro syd for Nordpolarhavet, medens Mercators Kort har et Kontinent om Nordpolen og i det hele er af samme Grundtype som det Globekort, man har anset for at være Schöners Globe fra 1523 (Fig. 38).

¹ Reproduktion i NORDENSKIÖLD, Om bröderna Zenos resor, S. 33. F. W. LUCAS, The voyages of the brothers Zeni, Pl. VI.

² Facsimile-Atlas, Tavle XLV.

³ F. W. LUCAS, l. c. Pl. XI—XII.

⁴ Facsimile-Atlas, Tavle XLIV.

⁵ HERMANN WAGNER, Die dritte Weltkarte Apians v. J. 1530 und die Pseudo-Api-anische Weltkarte von 1551. Nachrichten v. d. kgl. Ges. d. Wiss. z. Göttingen 1892, S. 559—72.

Endnu et Sted vil vi vistnok finde en udpræget Bro-Type med direkte Forbindelse mellem Lapland og Nordamerika, ikke som hos Gemma Frisius eller Sebastian Münster med en Nordvestpassage syd for Broen, nemlig paa Christian Heidens Bronceglobus i Dresden fra ca. 1560. Efter Walter Ruges Beskrivelse af denne Globe staar nemlig „Bachaleos“ (Newfoundland) ved „Gronlandia“ i Landforbindelse med „Laponia“ og Asien, saa at Polarhavet indesluttet helt.¹

Det er denne Bro-Type, som Kieler-Borgmesteren Carsten Grip hentyder til i Brevet til Kristian den Tredje af $\frac{3}{3}$ 1551, hvor han siger:²

„Jeg har til Deres K. M. købt og nu med nærværende fremsendt to Verdenskort (tabulas generales cosmographicas mundi), det ene trykt i Köln, det andet — saa vidt jeg ved — i Tübingen, hvorpaa Deres K. M. selv kan se, at Deres K. M. Land Gronlandth paa begge Kort er regnet til den nye Verden og de af Portugiserne og Spānierne fundne Øer, saa at man kan komme over Land derhen fra Gronlandth, ligeledes at man ogsaa fra Lampe-landth (ø: Lapland) fra Slottet Wardthuisz kan komme over Land til Gronlandth“.

Med det samme faar vi altsaa at vide, at der før 1551 er blevet trykt et Verdenskort med Bro-Typen paa i Köln og maaske et i Tübingen.

3. GEMMA FRISIUS.

DEN ÆLDSTE MERCATOR-TYPE.

Vi er nu naaet til det Øjeblik, da den moderne Geografis Grundlægger, Verdens berømteste Kartograf, Gerhard Mercator, begynder sin omfattende Virksomhed, der i Løbet af nogle Aartier gjorde hans Fædreland, Nederlandene, eller rettere ham selv til Brændpunktet for al kartografisk Udvikling. Skønt Mercator var født 1512 og allerede omkring 1536 havde kastet sig over Studiet af Geografien og de exakte Videnskaber og samtidig paabegyndte sin Virksomhed som Instrumentmager og Gravør i Löwen,³ er det egentlig først hans Evropa-kort fra 1554, som man har antaget spillede nogen Rolle i Nordens Kartografihistorie. Kun Nordenskiöld paapeger ganske kort det særegne ved Fremstillingen af Polomraadet paa Mercators hjærteformede Kort fra 1538 (Fig. 47).⁴ Paa denne Maade er det gaaet til, at man har henvendt adskilligt nyt om Polarlandene, som Mercator paa sine tidligste Glober indfører i Kartografien, til Olaus Magnus, Nicolo Zeno eller andre.

¹ W. RUGE, Älteres kartographisches Material, Bericht 3, S. 38.

² L. BOBÉ, Aktstykker til Oplysning om Grønlands Besejling. Danske Magazin 5. Række VI, Kbhvn. 1909. — Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Cl. Swart, S. 247—49.

³ J. VAN RAEMDONCK, Gérard Mercator, St. Nicolas 1869, S. 27 ff.

⁴ Facsimile-Atlas, S. 107, Tavle XLIII og Fig. 54.

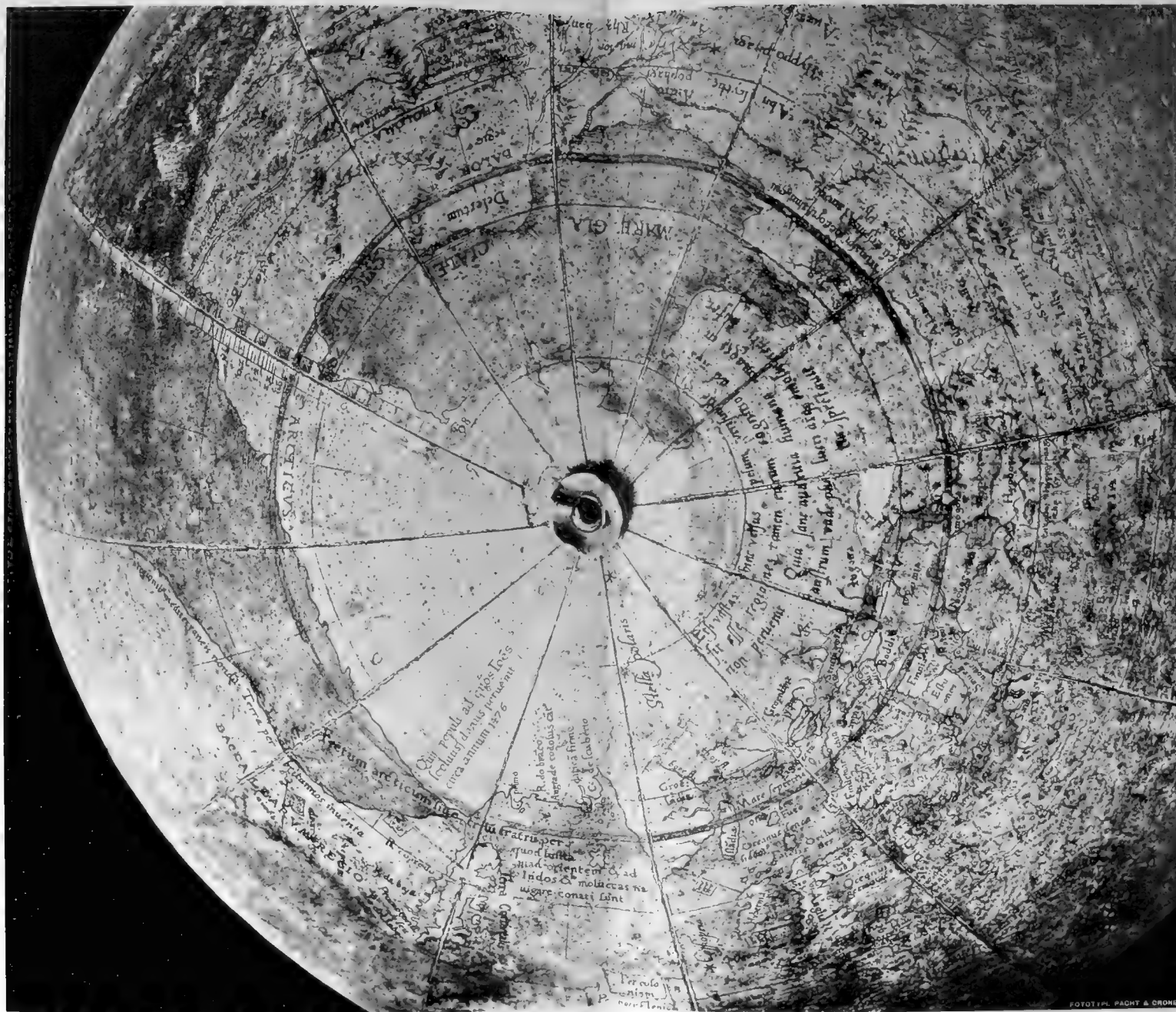

Fig. 46. Gemma Frisius-Mercator-Globen ca. 1537. Kobberstik paa Papir, graveret af Gerhard Mercator for hans Lærer Gemma Frisius. Gengivelse af Nordpolarlandene efter Originalen i Franciscum i Zerbst. Ældste Mercator-Type: Polarkontinent landfast med Asien, B-Typens Grønlandske Sydkyst, Gronelandia-Halvø og Labrador-Grønland med portugisiske Labradornavne. Dernæst Norvestpassage og nord for den en Legende om Johs. Scolvus. Kystlinierne forstærkede. Hidtil ikke publiceret.

Vi kan lakke Walter Ruges systematiske Gennemgang af de ældre geografiske Kort og Glober i Nordtyskland for, at den ældste Verdensfremstilling, hvortil Mercator har ydet sin Medvirkning, er blevet os bekendt. Ganske vist siger Ruge intet om, hvorledes den gengiver Norden; men det er ham, der i Grossherzogliches Franciscum i Zerbst har fundet en Globe, som Gemma Frisius har givet Grundlag til og Mercator stukket, og bestemt den til Tiden 1534—37 (Fig. 46).¹

Da Gemma Frisius' tidligere Globe, som vi har set (S. 243), ikke har kunnet findes, og Mercators hjærteformede Kort fra 1538 gengiver en lignende Type som det omstridte Globekort, der tillægges eller fraskrives Schöner 1523 (Fig. 38), mente vi at burde undersøge Grønlandsfremstillingen paa denne nylig i Zerbst fundne Globe. Da Gemma Frisius' Verdenskort fra 1540 (se S. 249) vistnok er en Variant af Bro-Typen — med Bro fra Nordevropa til Østasien mellem Polarhavet og Nordvestpassagen — ventede vi at finde samme Fremstilling paa hans og Mercators Globe. Det viste sig imidlertid, at Typen var den samme som paa Mercators Kort fra 1538, men med en Mængde nye Enkeltheder af stor Interesse (sl. Fig. 46 med Fig. 47).

Globen, som vistnok her for første Gang gøres til Genstand for Reproduktion, har en latinsk Indskrift, der siger:

Lægen og Matematikeren Gemma Frisius har foretaget Udarbejdelsen efter Geografernes forskellige Iagttagelser og bragt den i den her foreliggende Form. Gerhård Mercator fra Rupelmonde har stukket den sammen med Gaspar a Myrica (Gaspar van der Heyden), hvem Værket har kostet baade meget store Udgifter og ingenlunde mindre Anstrængelse.²

Globen angives at være trykt af den her nævnte Gaspar a Myrica. Den er beskyttet for 10 Aar ved et af Kejser Karl den Femte udstedt Privilegium, og har følgende Dedikation:

Til den fremragende og ædle Herre Maximilian von Zevenberghen, den uovervindelige Kejser Karl den Femtes Raadgiver, vil vi, at disse vore vaagne Nætters Arbejder, hvordan de nu end er, skal tilegnes, ham, ved hvis Hjælp saa vel som Gunst Sagen er bragt til denne Afslutning.³

Disse Indskrifter er overordentlig oplysende. Gemma Frisius, der var født 1508, kun fire Aar før Mercator, var Læge og Lærer i Matematik ved Universitetet i Löwen, havde i 1529 publiceret sine

¹ W. RUGE, l. c. S. 65.

² „Gemma Frisius Medicus ac Mathematicus ex varijs descripsit geographicorum obseruationibus, atque in hanc formam redegit: Gerardus Mercator Rupelmundanus coelauit cum Gaspare a Myrica, Cui et sumptibus permaximis et laboribus nequaquam minoribus opus constat.“

³ „Gaspar a Myrica imprimebat“. — „Cautum est priuilegio CAROLI V. Imperatoris Regis Castell[e] etc. ne decem hisce proximis annis quisquam nostro huic globo similem in publicum audeat mittere, vel emitti procuret Mulctandus aliqui

Rettelser til Peter Apians Kosmografi (sl. S. 249), i 1530 et Værk „De Principiis Astronomiae et Cosmographiae“, der udkom samtidig med hans første Globe, og hvori det for første Gang foreslaas at foretage Længdebestemmelser ved Hjælp af Kronometer. I 1533 udgav han et grundlæggende Arbejde om Principerne for praktisk Kortlægning og 1540 det af Konrad Gesner omtalte til Kejser Karl den Femte dedicerede Verdenskort, hvori den lærde Kejser før Trykningen paaviste en Fejl, som saa blev rettet. I 1544 føjede han endelig, som nævnt S. 249, et mindre Verdenskort, vistnok en Kopi af det Kejseren tilegnede, til en ny Udgave af Apians Kosmografi.¹ Hertil kommer altsaa nu den store Globe i Zerbst, som hans berømte Elev Mercator hjalp ham med Udførelsen af.

At den er blevet til i Aarene 1536—37 eller ialtfald ikke tidligere, er der gode Grunde til at antage. Før 1534 er Mercator næppe blevet Gemma Frisius' Elev, da han i de første Par Aar, efter at han 1532 var blevet Magister artium, drev teologiske Studier; og et Par Aar er der gaaet, før han var udlært. Da hans Giftermaal falder i 1536, tør man antage, at han først paa dette Tidspunkt har været saa vidt fremme i Gravør- og Instrumentmagerkunsten, at han har kunnet ernære en Familie.² Globen selv viser, som Ruge oplyser, at den først er tegnet i Kladder, efter at Meddelelserne om Pizarros Tog i 1534 var naaet til Evropa, og den maa nærmest antages at være ældre end Mercators eget Kort fra 1538, der synes at være en mindre detaljeret Kopi af Globen. Endelig er der nogen Rimelighed for, at den er udarbejdet sammen med en Himmelglobe, der ogsaa findes i Zerbst, og som bærer Dateringen: „Lægen og Matematikeren Gemma Frisius, Gaspar a Myrica og Gerhard Mercator fra Rupelmonde udførte den i 1537“.³ For Samhørigheden og Samtidigheden af de to Globes taler ikke blot, at de samme tre Mænd har udar-

pro Caes Majaestatis decreto“. — „Magnifico ac Nobili Domino Maximiliano Transylvano Caroli V. Imp. Inuictissimi etc. Consiliario nostras hasce qualescunque lucubrationes dicatas esse volumus, Cuius non minori opera quam fauore res in hunc perducta est finem.“ — Det her nævnte Privilegium er maaske det samme som det, der blev udstedt for Gemma Frisius og Gaspard de Mirica den 24. Maj 1531 i Gent for en „Globe en forme et figure d'une sphere cosmographique“ gældende 10 Aar. Sl. HARRISSE, *Discovery*, S. 582; men i saa Fald er Globen blevet ændret, efter at den i Kladder var forelagt Kejseren. Hvis den først blev færdig 6 Aar efter Privilegiets Udstedelse, kan man forstaa, at den er udsendt uden Datering og med en udateret Privilegiumsangivelse paa.

¹ H. WAGNER, *Die Pseudo-Apianische Weltkarte v. J. 1551*, S. 567. A. QUETELET, *Histoire des sciences mathématiques et physiques chez les Belges*, Bruxelles 1864, S. 75 ff.

² J. VAN RAEMDONCK, *Gérard Mercator*, S. 16—38.

³ „Faciebant Gemma Frisius medicus ac mathematicus, Gaspar à myrica et Gerardus Mercator Rupelmundanus anno a partu vigineo 1537“.

bejdet dem i Fællesskab, men ogsaa at de er fundet sammesteds og altsaa rimeligvis er blevet solgt under eet.

Alle *ydre* Omstændigheder tyder altsaa nærmest paa, at Frisius-Mercator-Globen er fra Aarene 1536—37; men den *kan* være et Par Aar yngre. I alle Tilfælde maa den dog være ældre end Globen fra 1541, hvor Mercator indfører en ny Nordenstype i nøjere Overensstemmelse med Olaus Magnus' carta marina (Fig. 48), men dog paa Grundlag af hans egen og Frisius' Globe.

Mere Klarhed over Globens Affattelsestid kunde man maaske faa, hvis det lykkedes at paavise det til Globen hørende trykte Skrift. De Bymærker med Tal ved, som findes paa Globen, synes nemlig at maatte henvise til en trykt Beskrivelse (se f. Ex. de britiske Øer og de nordiske Riger, hvor Trondhjem betegnes ved et 2-Tal, Lund ved et 5-Tal, København ved et 4-Tal). Vi har foranlediget en Undersøgelse af Gemma Frisius' trykte Arbejder i Brüssel, men foreløbig uden positivt Resultat.

Overordentlig interessant er det, at den kejserlige Raadsherre Maximilian von Zevenberghen, hvis Brev fra Valladolid 1523 om Magellans Jordomsejling stod i saa nøje Forbindelse med det Schöner tillagte Globekort (Fig. 38, sl. S. 225), siges at have staaet Gemma Frisius og Mercator bi ved Udførelsen af den Globe, hvor vi træffer den samme Type: Et Polarkontinent, som forbinder Rusland med Østasien, men er skilt fra Nordamerika ved en smal Nordvestpassage.

Havde det Schöner tillagte Globekort baaret Spor af at være en formindsket Gengivelse af Globen fra ca. 1537, vilde vi have et Bevis for, at det ikke kunde være Schöners; men derom er der for Nordens Vedkommende ikke Tale. Langt snarere kunde Frisius-Mercator-Globen synes at være opstaaet ved en Sammenstilling af Globekortet med forskellige andre Kilder; men dette Forhold er, som vi skal se, ikke let at rede ud, fordi vi ikke kender det spanske Søkort, som en fornem Herre i 1523 skaffede Schöner, og heller ikke de portugisiske Søkort, som vi kan paavise ligger til Grund for visse Dele af Frisius-Mercator Globen og Mercators hjærteformede Kort.

De væsentligste Forskelligheder, der for Nordens Vedkommende er mellem Globekortet (Fig. 38) og Frisius-Mercator-Globen (Fig. 46), er følgende:

1. Ishavet (Mare glaciale) nord for Asien, der ganske manglede paa Globekortet, er hos Frisius-Mercator anbragt som en stor Indsø — et Indhav — i Nordasien paa lignende Maade som hos Martin Behaim (Fig. 21), medens det paa Mercators Kort fra 1538 er en Bugt mellem Asien og Polarkontinentet.

2. Newfoundland, som paa Globekortet var det nordamerikanske

Fastlands nordøstligste Halvø (Baccalaos), er paa Globen delt i en Halvø (Baccalearum Regio) og een stor og flere mindre Øer med Navnet „Terra Corterealis“.

3. Den grønlandske Halvø, som paa Globekortet omtrent som paa Pilestrina-Kortet (Fig. 34) laa langt vest for Irland og Island og tæt op mod Newfoundland, er paa Frisius-Mercator-Globen anbragt nær op ad Island, næsten lige nord for Irland.

Paa de to sidste Punkter betegner det Schöner tillagte Globekort den ældre Type, Frisius-Mercator-Globen en nyere Kombination.

Udskillelsen af „Terra Corterealis“ som Ø skyldes nemlig Jacques Cartiers Omsejling af Newfoundland i Aarene 1534—36, og Reineltypens Labrador med de nye portugisiske Stednavne paa (Fig. 35), som Gemma Frisius og Mercator skyder ind mellem Newfoundland og den grønlandske Halvø, kan vi heller ikke spore længere tilbage i Tiden end tidligst 1534 (sl. S. 216—19). Endelig kan vi paavise, at det er Zieglers Nordenskort fra 1532, der har bevirket, at Grønland, som efter Corte-Reals Rejser blev flyttet mod Vest, hos Frisius-Mercator atter fejlagtig er flyttet mod Øst.

Naar altsaa Grundlaget for de Forbedringer eller det modsatte, som skiller Globen fra ca. 1537 fra det omstridte Globekort, er tilvejebragt i Aarene 1532—36, er Globekortets Type snarest fra Tiden før 1532. Battista Agnese gaar dermed ud af Spillet som Typens Ophavsmand (sl. S. 225), og Schöner, der havde indført Polarkontinentet i Kartografien, bliver tilbage som den, der naturligst tør antages at have skabt den — hvis det ikke er Gemma Frisius selv.

Den Mulighed, at Globekortet kan være Gemma Frisius' tabte Globe fra 1530, er vi aabenbart nødt til at regne med. Men til at afgøre Spørgsmaalet Schöner 1523 eller Gemma Frisius 1530 har vi kun eet Middel, nemlig at sammenligne Globekortet med Gemma Frisius' „De principiis Astronomiae et Cosmographiae“, der blev solgt sammen med Globen fra 1530.¹

Desværre besidder vi her i Landet kun to nyere Tryk af dette Skrift, nemlig et Optryk af Johannes Grapheus (Paris 1548) og et Optryk (Køln 1579) efter Gemma Frisius' egen Bearbejdelse fra 1553, der afviger saa stærkt fra Pariserudgaven, at den ingen Betydning kan faa for vor Undersøgelse. Vi antager imidlertid, at Pariserudgaven er et uforandret Optryk; men kun under denne Forudsætning gælder vor Undersøgelse.

I Forordet, dateret Antwerpen 1530, staar der, at „vi vil udgive en Globe, der er tegnet med stort Besvær efter de gamle Forfatteres Beskrivelser og Spaniernes og Portugisernes Søfarter“ og vil ved nærværende Arbejde forklare Køberne dens Brug og Metode. Vor Interesse samler sig om Værkets tredje Del „De orbis divisione“, som er en samlet Verdensbeskrivelse af stor Betydning for den nederlandske Kartografi — ikke mindst Mercators Arbejder.

Sammenligner vi denne Verdensbeskrivelse med Globekortet (Fig. 38),

¹ „Væneunt cum Globis — Sælges sammen med Glober“ staar der paa Originaludgaven fra Löwen 1530. Sl. HARRISSE, *Discovery*, S. 557.

viser det sig, at der er et nært Slægtskab mellem dem, men Stedsbestemmelserne passer ikke, og mindst fire Steder henviser Gemma Frisius til en Globe, som ikke kan være Globekortet. Han omtaler nemlig billedlige Fremstillinger af Kæmperne i Sydamerika, Navne paa Øer, Forbjærge og Bugter paa Afrikas Østkyst, som kan ses „paa vor Globe“, men ikke findes paa Globekortet. Ligeledes nævner han den Bøjning af Nordskotland mod Øst, som findes „hos Ptolemæus og paa vor Globe“, og som han bibeholder i Følge Oplysninger indhentet hos „Skotterne selv“.¹ Denne forældede Ptolemæus-Type havde siden Nicolaus Germanus' og Henricus Martellus' Tid kæmpet med Kompaskortenes mere virkelighedstro Fremstilling, som vi finder bl. a. hos Ruysch 1508, Waldseemüller 1513—16, Oronce Fine 1531, Johann Schöner 1533 og paa det omstridte Globekort. Paa Frisius-Mercator Globen og paa Mercators Kort fra 1538 er Ptolemæus' Type derimod bibeholdt i fuld Overensstemmelse med Gemma Frisius' Ord (sl. Fig. 28, 31, 40, 42, 46 og 47). Globekortet kan altsaa ikke være Gemma Frisius' Globe fra 1530, men maa være en ældre Form for samme Verdens-Type, udført efter Maximilian von Zevenberghens Brev fra 1523 (sl. S. 224), som ogsaa Gemma Frisius efter eget Sigende (Kap. 29) har benyttet.

Fraset nogle Stedsbestemmelser og finere Detaljer passer derimod Gemma Frisius' Skrift fra 1530 saa godt med Frisius-Mercator-Globens nordlige Del — den eneste, vi endnu kender — at man kunde fristes til at tro, at Globen var den fra 1530, hvis vi ikke vidste, at Gerhard Mercator først 1530 kom til Löwen og blev immatrikuleret der den 29. August, og vi som sagt paa denne af ham graverede Globe kunde paavise Spor af Zieglers Værk fra 1532 og Pizarros og Cartiers Rejser 1532—36.

At Globen fra 1530 har været af samme Grundtype som den nyere, er der næppe Tvivl om; thi Gemma Frisius polemiserer (Kap. 30) stærkt mod Antagelsen om, at Amerika og Asien hænger sammen. Hans Beskrivelse fra 1530 af Asien, Afrika og Sydamerika svarer desuden saa godt til baade Globekortet fra 1523—30 (Fig. 38) og Mercators Kort fra 1538 (Fig. 47), at den til Beskrivelsen hørende Globe ikke kan afvige synderlig. Endelig er det sikkert, at Globen fra 1530, hvad Norden angaar, holdt sig tæt op til Schöners ældre Arbejder.

Om Grønland skriver Gemma Frisius nemlig først (Kap. 4), at efter Thyle (o: Island) „følger nu Engronelandt, en Del af Kontinentet, som vi senere skal tale om“. Derpaa hedder det i Kap. 6 i direkte Tilslutning til en Beskrivelse af Norge: „Gronelandt eller Engronelandt udenfor Polarkredsen. Derpaa Pilappia og Willapia, de koldeste af alle Egne, fordi de naar længst mod Nord; i disse er Solen undertiden en hel Maaned over Horizonten, som Kuglælæren angiver. Paa den Kant, som ogsaa nu er forblevet ukendt, er der vilde Skovmennesker, som tappert holder de Kristne borte fra deres Grænser; og der [skal være ved Nadhegrin i Norge] siger man, at der undertiden viser sig en ond Luftaand for Menneskene (grufuld at skue). Først fra disse Egne mod Vest siges der — men efter usikker Angivelse — at bo alenlange Pigmæer, men hvad derom siges, er usikkert, undtagen at der en og to Gange er taget et Skib af Skind med Pigmæer i, som vel af Stormen er drevet op paa Kysten“. Denne Beskrivelse er hovedsagelig hentet fra Schöners Uddrag af Clavus' yngre Værk og gentager alle Schöners Misforstaaelser (sl. S. 106—109, 223 og 233). Derfra har Gemma Frisius ogsaa sin „Insula viridis, som andre kalder Brasil, paa 340° [Ø. L.] 38° [N. Br.]“.

Grundlaget for den paa Frisius-Mercator-Globen antagne smalle Nordvestpassage mellem Nordamerika og Polarkontinentet er vist kun

¹ GEMMA FRISIUS, De orbis divisione, cap. 4, 16—17 & 30.

de gamle Beretninger om de tre Brødre Corte-Real, der utrættelig søgte, men ikke fandt noget Stræde. Paa Frisius-Mercator-Globen staar der paa Strædet følgende Legende:

Nordpolarstrædet eller de tre Brødres, gennem hvilket Portugiserne har prøvet at sejle til Orienten og Indien og Molukkerne.¹

Denne Overlevering om Portugiserne, der søgte et Stræde mod Nord, finder vi baade hos Maximilian von Zevenberghen 1523,² Alonso de Santa Cruz ca. 1540³ og Lopez de Gomara 1553,⁴ som alle tre skrev i Spanien eller hovedsagelig havde deres Viden fra spanske Kilder, og de to sidste nævner Brødrene Corte-Real eller dog en af dem.

Nord for Polarstrædet har Globen følgende mærkelige Inskription:

„Quij populi, ad quos Ioannes Scoluuß danus peruenit circa annum 1476. — Quij Folkene, til hvem Danskeren Johannes Scolvuß (Scolwssen?) naaede omkring Aar 1476.“

Det er os ikke klart, hvilket Folk det er, der betegnes ved Navnet Quij; paa Nancy-Globen (Fig. 50) finder man imidlertid det samme Folkenavn (QVII) paa omtrent samme Sted nordvest for Newfoundland. Nærmest ligger vel Betegnelsen „Quivir regio“, som netop paa denne Tid dukker op i andre Kilder; det hørte oprindeligt til det Indre af Nordamerika, men er rykket ud paa Landets nordvestlige Kyst. Ikke helt udelukket er det vel, at Navnet er det samme som det hos Marco Polo anførte østkinesiske Provinsnavn „Cuiju“, der under den almindelige Sammenblanding af østasiatiske og amerikanske Navne er kommet over i det nordøstlige Nordamerika.⁵

Skønt det vilde være af Interesse at faa Klarhed over, hvilket Folkenavn man har sat i Forbindelse med Scolvus' Navn, er Hovedsagen dog, at vi her har den ældste hidtil kendte og mindst forvanskede Beretning om danske Expeditioner mod Nordvest i Kristiørn den Førstes Tid.

Naar Storm nemlig har antaget, at den ældste ham bekendte Meddelelse om Scolvus (hos Lopez de Gomara 1553) skriver sig fra

¹ „Fretum arcticum siue trium fratrum, per quod lusitani ad orientem et ad Indos et moluccas nauigare conati sunt“.

² MAXIMILIANI TRANSYLUANI Caesaris a secretis Epistola, fol. B III.

³ ALONSO DE SANTA CRUZ, *Isolario general*, Kapitel Labrador: „Thi hvad [Passagen] mod Vest til Newfoundland (Tierra de los Bacalaos) angaar, bekræftes det ved et Par portugisiske Brødre ved Navn Corte-Real, der drog derop med Kongen af Portugals Tilladelse for at bo der(!) og efter hvem Landet ogsaa blev kaldt Corterealernes Land eller Corteratoernes — idet dette Ord blev forvansket. De paastod, at de var draget fra det store vestindiske Fastland, hvis yderste Del de ansaa denne Ø Labrador for at være, ad en meget stor og bred Søkanal, som den nævnte Styrmand Antonio Gabot ogsaa kendte“.

⁴ „Mange er sejlet langs Kysten af Labrador for at se, hvor langt den gik, og for at undersøge, om der var noget Stræde her, gennem hvilket de kunde naa frem til Molukkerne og Krydderi-Landene... Portugiserne søgte det ogsaa for at forkorte Søvejen, om det var muligt... Og derhen drog saaledes Gaspar Cortes reales i Aaret 1500 med to Karaveller. Han fandt ikke det Sund, han søgte.“ Gomara lægger „de tre Brødres Stræde“ mellem Labrador og Newfoundland. Se STORM, Johannes Scolvus, S. 388—89.

⁵ WINSOR, *History of America* II, S. 445. MARCO POLO, *Travels*, ed. YULE, II, S. 88.

Olaus Magnus,¹ ser det ud, som om denne Antagelse maa opgives, med mindre der i Gemma Frisius' Skrifter eller paa hans Globe kan findes sikre Spor paa Afhængighed af Olaus Magnus; thi udelukket er det jo ikke, at en saadan kunde være til Stede, selv om Globen efter alt, hvad der foreligger, snarest maa antages at være ældre end Olaus Magnus' carta marina fra 1539. Vi maa erindre, at Olaus Magnus har haft udstrakte Forbindelser i katolske, literære Kredse og paa sine Rejser gentagne Gange har besøgt Nederlandene.

Underligt vilde det jo iøvrigt være, om Olaus Magnus, der ellers altid henfører Nordboernes Nordvestfarter i Unionstiden til Navnene Pining og Pothorst (sl. S. 269—272), overfor Gomara kun skulde have nævnt Styrmanden (il piloto) Johannes Scolvus og have knyttet sin Meddelelse til Navnet Labrador, der var ukendt i Norden, skønt han ellers altid forbinder den med Navnene Hvitserk og Grønland.

Derimod er det ganske naturligt, at Gomara, hvis han har sin Viden fra samme Kilde som Gemma Frisius, ved Omtalen af Labrador siger: „*Herhen* er ogsaa kommet Folk fra Norge med Styrmanden Johannes Scolvus“,² navnlig hvis vi tør forudsætte, at Kilden er portugisisk; thi det var jo paa portugisiske Kort, Navnet Labrador fremkom som Navn paa Grønland, og det maa være fra et portugisisk Kort, Gemma Frisius har faaet den Række labradorske Stednavne, der ligger paa Polarkontinentet mellem den grønlandske Halvø og Legenden om „*Danskeren Iohannes Scolvuß*“ (sl. S. 255).

Det underlige er blot, at en spansk Forfatter og to nederlandske Lærde faar deres Meddelelser om en gammel dansk-norsk Grønlands-Expedition fra Portugal. Men her er det, at det af L. Bobé fremdragne Brev fra Kielerborgmesteren Carsten Grip til Kong Kristian den Tredje fra 1551,³ som vi skal komme tilbage til S. 271, faar sin store Betydning, fordi det, som nævnt S. 13—14, viser, at det var efter Opfordring af den portugisiske Konge, den dansk-norske Regering under Kristiern den Første sendte Skibe paa Opdagelsesrejser mod Nordvest. Der er nemlig god Grund til at antage, at den portugisiske Regering har faaet Meddelelse om Udfaldet, og er det sket, saa er der intet urimeligt i, om man i Norden har knyttet Traditionen om Expeditionen til Navnet Grønland og den bekendte Admiral Didrik Pining, medens man i Portugal senere henværte Meddelelsen til det *samme* Lands portugisiske Navn Labrador og til den Navigator, der maaske har afgivet Beretning om Udfaldet.

Naar Forfatteren af nærværende Arbejde tidligere har udtalt, at

¹ G. STORM, Johannes Scolvus, S. 393.

² STORM, l. c. S. 389.

³ L. BOBÉ, Aktstykker til Oplysning om Grønlands Besejling. Danske Magazin, 5. Række, VI, Kbh. 1909.

„det er rimeligt, at Gomaras, Wytfliets og Horns Beretninger om Scolvus skriver sig fra et portugisisk Skrift eller Kort, som er tabt eller ligger begravet i et eller andet Arkiv eller Bibliotek“,¹ synes Frisius-Mercator-Globen i Zerbst med sin betydningsfulde Inskription om Scolvus at indeholde en indirekte Bekræftelse derpaa.

Der er Grund til med det samme at paavise, at Georg Horns langt senere Meddelelse (fra 1671)² gaar tilbage til samme Kilde som Gomaras og Frisius-Mercator-Globens. Horn skriver nemlig, at „Polakken(!) Johannes Scolvus i Aaret 1476 *under den danske Konge Kristiern den Førstes Auspicier* opdagede Anian-Strædet og Landet Labrador“, og her viser Tillæget om den danske Konge Uafhængigheden af de to ældre Kilder, medens Forvanskningen Polonus (Polak)³ for Danus (Dansker) tyder paa, at Wytfliet (1598), der ogsaa har Polonus, næppe er direkte afhængig af Frisius-Mercator-Globen, men snarere har benyttet samme os ukendte Kilde som Georg Horn.

Iøvrigt bekræfter Wytfliets Ord det, vi kan se paa Frisius-Mercator-Globen og hos Georg Horn, at Scolvus' Opdagelse i den portugisiske Grundkilde er blevet henlagt til Terrænet vest for Labrador-Grønland eller til Grønlands Vestkyst, i begge Tilfælde til Nordsiden af den formodede Nordvestpassage (Fretum Arcticum eller Fretum Anian); thi Wytfliet siger: „Polakken Johannes Scolvus, som Aaret 1476 sejlede hinsides Norge, Grønland og Frisland og trængte ind i det nordlige Sund (Boreale fretum) under selve Polar-kredsen og kom til Landet Labrador og Estotilanda“.⁴ Fraset Navnene Frisland og Estotilanda, der viser, at Wytfliet har benyttet et Kort af Zeno-Typen, d. v. s. yngre end 1558, og ikke, hvad man ellers kunde fristes til at tro, kun Globen fra ca. 1537, er Hovedopfattelsen som hos Gemma Frisius og Horn.

Nu maa vi imidlertid lægge Mærke til, at baade Horns og Wytfliets Bøger er trykt i Löwen, den samme By, hvor Gemma Frisius virkede, og hvor Mercator graverede hans Globe. Det bliver da maaske naturligere at antage, at de to yngre Forfattere støtter sig til en trykt eller skreven Meddelelse fra Gemma Frisius udenfor dennes Globe, end at de skulde have deres Viden direkte fra hans portugisiske Kilde. Vi maa erindre, at nogle af Gemma Frisius' trykte geografiske Arbejder saavel som hans første Globe og hans store Verdenskort fra 1540 er os ganske ukendt. Endnu kan vi jo kun have ret uklare Begreber om Gemma Frisius' Betydning som Geograf; men allerede det, vi her har kunnet fremføre af nyt angaaende Norden, tyder paa, at han vil voxe ved en mere indgaaende kritisk Undersøgelse, og rimeligvis kunne paavises at have en lignende Betydning for Kartografiens Udviklingshistorie som Johann Schöner eller endog Martin Waldseemüller.

Medens Horns og Wytfliets Scolvus-Beretninger altsaa snarest er uafhængige af Frisius-Mercator-Globen, er den omstridte Kobber-Globe (Abbed l'Ecuy's Globe fra Rouen) aabenbart en direkte Kopi af Frisius-Mercator-Globen med enkelte Forvanskninger som „Scovvus“ for „Scoluuß“ og „in orientem“ (mod Øst) for „ad orientem“ (til Østen). Harrisses (Discovery, S. 286—88 & 658) Beviser for, at Kobber-Globen er fra ca. 1587, har ingen Værd;

¹ BJØRNBO, En nordisk Columbus Aar 1476? Berlingske Tidendes Kronik 17/7 1909.

² G. HORN, Ulysses peregrinans, Löwen 1671, S. 335.

³ Forvexling af Ordene Danus og Polonus kender vi ikke andre Steder fra. Derimod forvexler Alouso de Santa Cruz i sit Isolario (sl. S. 215 og 256) Polonia (Polen) og Laponia (Lapland). Storm har vist Ret i, at Polonus er forvansket af Piloto.

⁴ CORN. WYTFLIET, Descriptionis Ptolemaicae augmentum, Löwen 1597, S. 102 & 1598, S. 188.

thi alle de Legender, han støtter sig til, findes paa Frisius-Mercator-Globen. Det af Fr. Nansen (Nord i Taakeheimen S. 386) fremdragne engelske Statsdokument fra 1575, hvor det siges, at John Scolus, en Lods fra Danmark i 1476 var paa Nordsiden af „the narrowe Sea — the streicte of the three bretheren“, er maaske uafhængigt af Globen, da det kalder Scolvus for Pilot, et Ord, som Globen udelader.

De fem portugisiske Stednavne, som vi paa Frisius-Mercator-Globen finder paa Polarkontinentets Kyst, mellem Legenden om Scolvus og den grønlandske Halvø, er næppe grønlandske Stednavne, skønt det tangformede Stykke Polarkontinent, de hører til, synes at være en Gengivelse af Reinel-Typens skaalformede Labrador-Grønland. Navnene maa snarest antages at være labradorske Stednavne, Stumper af den samme Navnerække, som vi fandt paa de to portugisiske Atlanter i Firenze. Et af Globens mest udprægede Navne i denne Række (C:daticā firme) findes ialtfald paa Kortet i Riccardiana-Atlas'et (Fig. 36), det samme og et til (Angra de codolus cantus) paa Nicolas Desliens' Labrador paa hans Verdenskort fra 1541 (sl. S. 128).

Forholdet synes altsaa at være det, at det Corte-Real'ske Grønland under Navnet Labrador først er flyttet ned til Newfoundland (Reinel-Typen), er blevet forsynet med en Række Stednavne fra Portugisernes Besejling af Labrador og saa atter *med* disse Navne rykket mod Nord op paa Polarkontinentet ved Siden af den Grønlandske Halvø.

Om Gemma Frisius er den første, der lader Reinel-Typens Labrador blive en Sydkyst paa Polarkontinentet, er usikkert; men der er nogen Grund til at antage det, da det vel maa være sket, efter at Ziegler i 1532 og Schöner i 1533 havde rykket det egentlige Grønland mod Øst (sl. S. 243 og 245), og da Polarkontinentet ikke synes at have spillet nogen Rolle i den portugisiske Kartografi, hvorfra de fem Navne stammer. Kombinationer som det tredobbelte Grønland paa Frisius-Mercator-Globen hører jo ogsaa hjemme i de lærde Kosmografers, mindre derimod i Søkorttegnernes Værksteder, hvad hele den forudgaaende Undersøgelse noksom viser.

Hertil kommer saa, at det Sted, hvor Navnerækken forekommer i fuldstændigst Skikkelse (sl. Navnelisten S. 260), er Caspar Vopells Verdenskort fra 1545 og Kopien deraf 1558 (Fig. 53—54), hvis Grønland vistnok er en Kopi af Gemma Frisius' Verdenskort fra 1540, der atter er en Sammenstilling af Zieglers, Olaus Magnus' og Gemma Frisius' egne ældre Arbejder, udført lige efter at Olaus Magnus' Kort var blevet bekendt. Gemma Frisius har da besiddet et portugisisk — eller spansk — Søkort, hvorefter han og Mercator i Tiden 1537—41 gentagne Gange har kopieret den portugisiske Navnerække mere eller mindre fuldstændig og korrekt og anbragt den paa Polarkontinentet vest for den grønlandske Halvø. Navnene er:

Portugisiske Labrador-Navne paa Polarkontinentet
vest for den grønlandske Halvø hos Gemma Frisius og Mercator.

Gemma Frisius-Mercator ca. 1537	Mercator 1541	Caspar Vopell 1545—1558 (=Gemma Frisius 1540 ?)	Grundform	Betydning
C : de scuberto	C d shuberto	C. Scuberti	C. descuberto	Det opdagede Forbjærg
C : daticã firme	C daticã firme	C. datican	C. da terra firme	Det faste Lands Forbjærg
		COSTA darca	Costa da arca	Arkens(?) Kyst
Angra de codolus cãt'	Angra d todos santos	Angra de todolus cantus	Angra de todos santos	Alle Helgenes Bugt
R : do brãço	R do brazo	R. do braco	R. do braço	Armens Flod
C : primo	Cabo primo	C. Primo	Cabo primo	Første Forbjærg
		Baia d[o] tormento	Baia do tormento	Uvejrets Bugt

Større Interesse end disse forsprængte, portugisiske Stednavne har for os Halvøen med Navnet „Gronelandia“ paa. At den er kommet saa langt mod Øst, skyldes antagelig direkte Indflydelse fra Zieglers Kort — hvad det nævnte Vopell'ske Verdenskort fuldt ud bekræfter — indirekte altsaa Clavus' A-Type. Tydeligst ses denne Paavirkning fra Ziegler paa Islands Form, dets Beliggenhed i Forhold til Grønlands Østkyst og Knækket paa denne lige midt for Island. Ordene „Vltiora incognita“ ɔ: „Resten ukendt“, som paa Mercators Kort fra 1538 (Fig. 47) staar paa Polarkontinentet lige nord for Grønland, er desuden direkte overført fra Zieglers Kort (Fig. 41) og røber Typens Afhængighed af dette. Men paa Frisius-Mercator-Globen er denne Afhængighed dækket ved, at Ordene er erstattet med følgende Forklaring:

Skønt det er sandsynligt, at der herfra til Polen er øde Egne, er Kendskabet til dem dog ikke naaet til os, naturligvis fordi Menneskene i deres Havesyge fortrinsvis har vendt Blikket mod Syd, hvorfra der kommer mere Profit og Vinding.¹

Disse Ord sætter ligesom Zieglers „Resten ukendt“ et forsigtigt Spørgsmaalstegn ved Schöners Polarkontinent, og er vel kun en Omskrivning af dem.

Mærkeligt er det, at Gemma Frisius og Mercator kaster Vrag paa Zieglers gode Skandinavienstype og foretrækker en forældet Form, hvor Halvøen som hos Clavus har en uforholdsmæssig stor øst-vestlig Udstrækning paa Midten. Mulige Spor af Indflydelse fra Ziegler er dog Navnet Schondia paa Mercators Kort (1538) og Tegningen af Bjerge, Skove, Søer og Vandløb paa Frisius-Mercator-Globen. I Virkeligheden minder baade Globens og Kortets Skandinavien og Finland fraset Bredden paa Midten mere om Olaus Magnus' carta marina fra 1539 (Fig. 48), saa meget endog, at det vilde ligge nær trods alt at antage, at Frisius-Mercator-Globen var yngre end carta marina og paavirket af det, om ikke Oronce Fines og Mercators hjærteformede Verdenskort fra 1531 og 1538 (Fig. 40 og 47), om hvis Datering der ingen Tvivl er, havde samme Skandinavienstype som Frisius-Mercator-Globen. Da man tilmed paa Mercators Globe fra 1541 (Fig. 51) tydelig ser, hvorledes netop Olaus Magnus' Kort har bevirket, at Mercator forlod sin og Gemma Frisius' ældre Fremstilling, er kun den i sig selv usandsynlige Mulighed tilbage, at Frisius-Mercator-Globen udførtes 1540 med ganske *svag* Paavirkning fra Olaus Magnus' Kort og strax Aaret efter blev erstattet med en ny Globe med meget stærk Paavirkning derfra. Men skal der netop i 1540 indskydes et nyt Gemma Frisius-Kort som et Led i Udviklingen mellem Olaus Magnus' carta marina 1539 og Mercators Globe 1541, saa svinder ogsaa denne Mulighed, og den i Zerbst fundne Globe maa være ældre end 1539.²

¹ „Etsi vastas hinc versus polum verisimile sit esse regiones tamen earum cognitio ad nos non peruenit. Quia sane auaritia humana magis in austrum, vnde plus lucri atque emolumenti infertur, spectauit“.

² Kun et eneste Navne-Indicium for, at Frisius-Mercator-Globen virkelig kunde være fra Aaret 1540 og have benyttet Olaus Magnus' Kort, har vi fundet, nemlig

Fig. 47. Udsnit af Gerhard Mercators hjærteformede Verdenskort fra 1538. Samme Triplet-Type som Gemma Frisius' og Mercators Globe i Zerbst (Fig. 46).

Tilbage bliver Spørgsmaalet om, hvorfra Oronce Fines, Gemma Frisius' og Mercators mindre gode Skandinaviensfremstilling, som synes at være ældre end Zieglers, skriver sig.¹ Men dette Spørgsmaal maa vi lade gaa videre til dem, der faar den Opgave at klarlægge Skandinaviens kartografiske Udvikling før Olaus Magnus.

Dubletten for Færøerne: „Farensis“ (= Ziegler) og „Futē“ (= Faren hos Olaus Magnus?); men det alene er selvfølgelig ikke afgørende.

¹ Paa Søkortene holdt denne Skandinavienstype sig længe efter 1539, ogsaa paa Kort, der er tydelig paavirket af Olaus Magnus' carta marina, saaledes som

Mellem den grønlandske Halvø og Rusland har Frisius-Mercator-Globen en lang Kyst med et svagt Knæk paa Midten paa det Sted, hvor Sydkysten ned mod Nordhavet afløses af en Sydøstkyst ind imod den dybe, hele Skandinavien omsluttende albuformede Fjord (sl. Zieglers Ord S. 237), der adskiller Skandinavien fra Polarkontinentet. Kysten kaldes „Groenbint“, Graverefejl for „Groenlant“, en Navneform, som hidtil kun har mødt os paa Martin Behaims B-Type-Grønland (se Fig. 21 og S. 155), men hvortil vi har truffet ensbetydende Former „Grünlandt“ hos Ruysch (1508), Sylvano (1511) og paa Nordenskiölds udaterede Globekort, og de noget forvanskede „Grunland“ hos Hartmann Schedel (1493) og „Grülant“ hos Giovanni Vavassore (sl. S. 186 og 208).

Den Navnedublet „Groelandia“ og „Groenlant“, der herved fremkommer paa Frisius-Mercator-Globen, har Mercator paa sit Kort fra 1538 og Globen 1541 erstattet med det enkelte Navn „Groelandia“ (1538) eller „Groenlandia“ (1541), som saa til Gengæld er anbragt saaledes, at det er Navn baade for Halvøen og Kysten øst for denne. For Fjorden mellem denne Kyst og Lapland, som paa Globen kaldes „strictum groelā[die]“ (Grønland-Stræde?), har Kortet fra 1538 derimod intet Navn.

Efter Beliggenheden skulde dette „Groenlant“ nord for Norge være B-Typens Engroneland, der sædvanlig, naar det kombineredes med et Halvø-Grønland længere mod Vest, selv blev forlænget i vestlig Retning (sl. Fig. 21, 28, 34 og 37). At det virkelig er Sydkysten af B-Typens Grønland, fremgaar dels af Formen „Engroneland(ia)“ paa den tilsvarende Kyst paa Nancygloben (Fig. 50) og paa Caspar Vopells Verdenskort (Fig. 53), dels deraf, at tre af de fire Claviske Navne fra B-Typens Sydkyst er optaget paa Globen, nemlig Navnene „thor fl.“, „boer fl.“ og „y prom.“, det sidste to Gange. Det er Ord af Folkeviseverset (sl. S. 106—107) i Clavus' yngre Værk, deraf det ene (y) i den rigtige Form, hvori det *kun* forekommer paa B-Kortene.¹

At Ordet „boer“ er mindre fordærvet end ellers paa samtlige os kendte Kopier af Clavus' Kort og svarer ganske til Clavus' Text, kunde tyde paa, at Gemma Frisius havde anvendt en os ukendt Afskrift eller Uddrag af denne Text; men da B-Kortenes fordærvede Form „boier“ atter findes paa Mercators Globe fra 1541, foreligger her dog maaske en tilfældig Forbedring af den daarlige Form. Det tredje Ord „thor“ ligger lige saa nær ved Clavus-textens „thoer“ (þ: thær) som ved Kortenes rigtige „ther“, som tilmed paa

det er Tilfældet med den skandinaviske Del af Vaz Dourados portugisiske Søkort fra 1571 og 1580, hvis amerikanske Bestanddele Kunstmann har publiceret som Tavle 8—12 i sit Atlas. Se KUNSTMANN, Entdeckung Amerikas, S. 146 ff.

¹ BJØRNBO & PETERSEN, Clavusmonografi, S. 105—6 (147—48) & 226—27 (268—69) (dsk. Udg.), S. 84 & 224—25 (tysk Udg.).

det trykte B-Kort let kan læses „thor“. Alt tilsammen taget er der en Mulighed for, at Gemma Frisius har anvendt en os ukendt Afskrift af Clavus' Text, men en Sandsynlighed for, at han har kopieret et B-Kort, som gaar tilbage til det trykte i Ulmerudgaverne (Fig. 19), eller dette selv.

Efter disse Claviske Grønlandsnavne følger Folkenavnet „Vgri“ og Landsnavnet „Jugoria“, som begge hører til den gamle Verdens Ishavskyst og er os uvedkommende.¹

Udenfor Kysten af dette B-Kort-„Groenlant“, som det da rimeligvis er, staar „Pigmeorum“, Graverefejl for „Pigmeorum“, d. v. s. „Pigmæernes“ (underforstaaet „Land“). Denne Betegnelse for Eskimoerne kunde skrive sig fra Clavus' Text — paa hans yngre Kort findes Navnet ikke — men kan lige saa godt være hentet fra Zieglers Værk eller Schöners Clavusuddrag og viser altsaa intet om Anvendelse af os ukendte Clavus-Kilder (sl. S. 103 og 239).

Hvis Enkelthederne i vor Undersøgelse af den mærkelige Frisius-Mercator-Globe ikke ændres ved en mere indgaaende Undersøgelse af *hele* Globens Forhold til samtidige Kort, navnlig til portugisiske Søkort, Caspar Vopells Verdenskort (Fig. 53), den desværre udaterede Nancy-Globe (Fig. 50) og Olaus Magnus' Skandinaviens-Kort — en Undersøgelse, der i høj Grad tiltrænges — nødes man til at antage, at Gemma Frisius langs Kanten af Schöners Polarkontinent mellem Rusland og Newfoundland har anbragt *tre* Grønlande paa Rad, først B-Typens Sydkyst med tre Claviske Grønlandsnavne paa, derpaa en Halvø, rimeligvis fremgaaet af en Kombination af Zieglers Grønlandske Østkyst med Cantino-Typen paa det Schöner tillagte Globekort (Fig. 38), dernæst Reinel-Typens Corte-Real'ske Labrador-Grønland uden Navnet Labrador, men med fem Stednavne fra en portugisisk Rejse til det egentlige Labrador, endelig en vistnok fra Portugal stammende Legende om Scolvus' Tog ca. 1476, antagelig til Grønlands Vestkyst, muligvis ogsaa til en Kyst paa den anden Side Davis-Stræde, hele Fremstillingen afsluttet med den af Brødrene Corte-Real søgte og derfor antagne Nordvestpassage, som første Gang møder os paa det Schöner tillagte Globekort. Den derved skabte Type graverede den unge Gerhard Mercator ca. 1537 for sin Lærer i Globeform og gentog den i 1538 paa sit hjærteformede Verdenskort med enkelte Ændringer og langt færre Detaljer, men derfor ogsaa med langt færre Fejl i Navnegengivelsen end paa Globen.

¹ H. MICHOW, Die ältesten Karten von Russland, Hamb. 1884, S. 28—29.

Da Mercator og muligvis ogsaa Gemma Frisius faa Aar efter, at deres Globe og Mercators hjærteformede Kort var trykt, indførte en ny Nordenstype, er det forstaaeligt, at den af Gemma Frisius skabte ældste Mercator-Type ikke trængte stærkt igennem. Fraset Antonio Lafreris Gengivelse i Kobberstik (Rom ca. 1560) af Mercators hjærteformede Kort fra 1538 kender vi kun Typen fra den S. 258 omtalte udaterede Kobber-Globe og François de Mongenets Globe-kort 1552, hvor Polarkontinentet er gengivet efter Frisius-Mercator-Globen, Antonio Florianis Verdenskort fra ca. 1550¹, et udateret Globekort, som W. Ruge har registreret i Darmstadt², og et hjærteformet Verdenskort af Giorgio Callapoda 1563 (Cod. S. Marc. Venet. IV, 148). De tre sidstnævnte gengiver Kortet fra Aar 1538.

4. OLAUS MAGNUS.

Ligesom Clavus og Ziegler var den svenske Titulær-Erkebiskop Olaus Magnus en omvankende Lærd, der under sit Ophold i Italien fik Impulsen til at supplere Ptolemæus' Geografi med et Kort over og en Beskrivelse af Norden. Han var født i Linköping 1490,³ studerede i syv Aar ved tyske Universiteter, blev Kannik i Upsala, men sendtes allerede 1518—19 af den pavelige Legat Arcimboldus som Afladskræmmer til de nordligste Egne af den skandinaviske Halvø, baade Sverige, Norge og Lapland. Hans nordligste Punkt var rimeligvis Pello ved Torneälf, ca. 110 km nord for Torne. Paa denne Rejse havde han ypperlig Lejlighed til at indsamle Oplysninger om det yderste Nord, ogsaa om Grønland, da han synes at have besøgt Erkebiskop Walkendorf i Trondhjem, medens han allerede som ganske ung (i 1505) havde besøgt Oslo. Han overværede Blodbadet i Stockholm 1520, men blev 1524 sendt til Rom for at udvirke Pavens Bekræftelse paa hans Broder Johannes Magnus' Valg til Erkebiskop. Han gensaa aldrig Sverige, men færdedes i flere Aar i diplomatiske Sendelser for Kong Gustav Vasa i Italien, Tyskland, Nederlandene og Polen. Hans Iver for at genindføre den katolske Tro i Sverige løsnede dog Baandet mellem ham og hans Fædreland, og han blev sin afsatte Broders Sekretær, til han ved dennes Død 1544 arvede hans Titel. Medens han i Tiden 1524—1537 trods stadige Rejser var bosat hos Broderen i Danzig, opholdt han sig fra 1537 til sin Død (1557) i Italien, mest i Venezia, Bologna og Rom.

¹ Facsimile-Atlas, Fig. 54, Tavle XL og Fig. 48. GÜNTHER, Erd- und Himmelsgloben, S. 68 & 86 ff.

² W. RUGE, l. c. 1906, S. 37. — Om derimod Chr. Schisslers Kort fra 1558 indeholder den ældste Mercator-Type, kan Ruge (l. c. S. 9) ikke afgøre.

³ I vor Skildring af Olaus Magnus og hans Virksomhed holder vi os til den i mange Henseender vellykkede Monografi: K. AHLENIUS, Olaus Magnus, Upsala 1895.

Fig. 48. Udsnit af Olaus Magnus' carta marina 1539. Dele af Grønland ved Kortets Nordrand.

I Danzig fik Brødrene Magnus Besøg af den S. 162 og 166 omtalte Forfatter Damião de Goes hvem de gav en Del Oplysninger om Lapperne, for en stor Del de samme, som Ziegler flere Aar tidligere havde faaet i Rom (sl. S. 237—39). Disse Beskrivelser af Lapperne synes delvis at være smeltet sammen med Meddelelser om Eskimoerne og om de Vilde, som blev truffet paa Brødrene Corte-Reals Expeditioner, hvorfor de Goes' Beskrivelse af disse Vilde, der paa saa mange Punkter minder om Zieglers Skildring af Lapperne, vistnok er sammenflikket af Meddelelser om Lapper og om Eskimoer, maaske ogsaa om Indianere (sl. S. 166). Lignende Meddelelser fik senere den spanske Historieskriver Francisco Lopez de Gomara, der traf sammen med Olaus Magnus ved Kirkemødet i Bologna 1546—48.

I Aarene 1538—40 opholdt Brødrene Magnus sig i Venezia, hvor de omgikkes Patriarken Hieronymo Quirino og Republikens Sekretær, den bekendte Geograf Giovanni Baptista Ramusio, og i disse Omgivelser blev Olaus Magnus' store, berømte carta marina udarbejdet 1539 i Træsnit, det samme Kort, hvoraf der først i 1886 blev genfundet et Exemplar — i München af Oscar Brenner — og

med Billeder af Eskimoer. Skibbrud, Drivtømmer og en Kajak, som borer et Skib i Sænk.

som er et af de mest epokegørende Værker i Nordens Kartografi-historie.

Som vor Gengivelse af Kortets nordvestlige Hjørne (Fig. 48) viser, synes Olaus Magnus bestemt at bryde med Clavus', Schöners, François de Malines' og Zieglers Ideer om en direkte Landforbindelse mellem den gamle Verden og Grønland. Ialtfald lægger han Ishavet rigtig i en Bue nord om Skandinavien og Rusland, uden at der er Spor af nogen Forbindelse med Grønland. Nordpolen lægger han i Havet tæt nord for Kola,¹ og saavidt det efter hans forvirrede Begreber om den matematiske Geografi lader sig afgøre, kender han altsaa ikke til noget Polarkontinent. Mellem Kola og Nordpolen anbringer han en Magnetø omgivet af tre mindre Øer; og den Kommenter, han knytter til den, viser, at dette er en noget forvansket Gengivelse af Ruysch's Fremstilling af Polen og dens Omgivelser, som følgelig ikke har noget med Grønland at gøre.²

¹ Denne mærkelige Anbringelse af Nordpolen minder om den paa Verdenskortet i Cod. Egerton. 2803 (Fig. 29), blot ligger Polen der mere vestlig.

² I Kommentaren paa carta marina hedder det under C.D: „Magnetøen, 30 Mile [stor], under Polen; udover den taber Søvejviseren, som kaldes Kompas (bossolo)

Længere mod Vest, paa 19—24° ø. L., 89—90° n. Br., omtrent lige langt fra Norge og Island, finder vi en buet Kyst, som stikker frem fra Kortets Nordkant og bærer Navnet GRVNTLANDIE PARS, c: „En Del af Grønland“. Paa Landet er der Afbildninger af Træer og Telte samt en skindklædt Bueskytte, der beskyder et forankret Skib. Langs Kysten er der Drivtømmer, et Skib, der er ved at gaa under, og en Robaad med Skindtag og et Bor i Toppen, aabenbart en misforstaaet Gengivelse af en Kajak, som er ved at bore et evropæisk Skib i Sænk. Det A, der staar ved Kajakken, henviser til den i Grupperne A til I inddelte latinske Forklaring i Kortets nedre venstre Hjørne (*Index cartae marinae*) samt til de ogsaa 1539 i Venezia af Olaus Magnus udgivne italienske og tyske Kommentarer til Kortet.¹

I disse Forklaringer staar der under B.A følgende:

(Paa Latin:) B indeholder for det første en Del af Gruntlandia, hvis Indbyggere ved Bogstavet A vises at være ypperlige Sømænd, som bruger Skibe af Skind, der er sikre mod ethvert Tilfælde, og med hvilke de angriber de ankommendes Skibe og borer dem i Sænk.²

(Paa Italiensk:) A viser Gruntlandia-Delen og dens Skibbrud, og særlig viser det, at dets Indbyggere er ypperlige Sømænd, som bruger Skibe, som er gjort af og tildækket med Skind, og i dem er de sikre, hvordan Vinden end er, hvad enten de kastes mod Klipperne eller ud paa Dybet, og i (*egtl.* under) de Skibe angriber de nu de fremmedes Skibe, og efter at have gennemboret dem sænker de dem under Bølgerne.³

(Paa Tysk:) A omfatter den første Del af Grundtlandt, hvor mange Søfarere er gaaet under ved Uvejre, ogsaa en Del ved Landets listige Sørøvere, som sejler med Læderbaade, og efter at være gennemborede, saa at de synker, og saa kan de blive derinde og dele Godset.⁴

sin Kraft“. I den italienske for sig trykte udførligere Forklaring til *carta marina* (*Opera breve... authoris OLAI... GOTHII, Venet. 1539*) hedder det ligeledes under C.D: „Magnetøen under Polen, som har 30 Miles Omkreds, fra hvilken at regne de Søfarendes Kompas taber sin Kraft“.

¹ Af disse er den italienske „Opera breve“ udgivet i Faksimile i Stockholm 1887 efter Exemplaret i Eriksbergs Arkiv i Södermanland; af den tyske „Ain kurze Auslegung... der neuen Mappen“, som for Grønlands Vedkommende er overordentlig vigtig, har Dr. Leidinger afskrevet os de Partier, der vedrører Grønland, efter Exemplaret i K. Hof- und Staatsbibliothek i München. Leidinger gør opmærksom paa, at denne tyske Kommentar har en meget fordærvet Text, da den italienske Sætter aabenbart ikke har forstaaet Tysk; om Forstaaelsen af den delvis forvanskede tyske Grønlandskommentar er der dog paa de afgørende Punkter ingen Tvivl.

² „B primum Gruntlandie partem continet, cuius incole circa literam A ostenduntur esse naute expertissime qui scorteis nauibus in omnem casum securis utuntur eisdemque naues aduenarum adoriuntur et submergunt“.

³ „A dimonstra la parte di Gruntlandia, & li suoi naufragii, & specialmente dimonstra li suoi habitatori essere esptissimi nauiganti, liquali usano nauì fatte, & coperte di coro & in esse sono securi in ogni caso di uenti, o siano portati negli scogli, o nel profondo sotto lequal nauì, anchora le nauì de forestieri assaltano & le medesme forate sotto le aque somergono“.

⁴ „A Begreift das erst thail von grundtlandt, da vil schiffer sein durch vnuider vndergangen, auch ain tail von den listigen seeraubern des lands, die mit lede-

Foruden det buede Grønland nordøst for Island finder vi paa Olaus Magnus' Kort et kileformet Grønland nordvest for Island, men helt udenfor Kortets Gradering. Det hedder ligesom det østlige Grønland GRVNTLANDIE PARS (en Del af Grønland), har Afbildninger af Drivtømmer og synkende Skibe langs Østkysten, og oppe paa Landet en Mand, der kæmper med en Dværg.

Midt imellem dette vestlige Grønland og Island ser man en høj Klippe i Havet med Navnet HVITSARK. Den er næsten dækket af et stort Kompas, og ligger dels udenfor, dels paa den graderede Ramme, der i Kortets nordvestlige Hjørne ligesom i det sydøstlige, men i Modsætning til de to andre er skraa.

Om dette vestlige Grønland siger Kortets latinske Kommentar intet, men i den italienske Forklaring staar der under A.o:

Den kæmpende Dværg paa Gruntlandia-Delen viser, at der dér findes Mennesker med en lille bitte Krop, men med stort og standhaftigt Mod. Huitsarch — eller lad os hellere kalde det det hvide Bjærg — indeholder en med Blybogstaver indlagt Timeviser paa Toppen af den, udført af Sørøvere, ved hvilken de Søfarende bliver oplyst om Gruntlandias Klipper, som noksom viser, at man maa tage sig i Agt for disse Skibbrud.¹

Den tilsvarende tyske Forklaring, som man hidtil intet Hensyn har taget til, skønt den netop paa dette Sted er om ikke den udførligste, saa dog den tydeligste, siger:

At den lille Mandsling paa Grundlandt kæmper med den lange Mand, det betyder, at der er smaa Folk, men af stort Mod, som ikke indser deres Fordel. Mellem Islandt og Grundtlannd ligger et højt Bjærg ved Navn Veyszarch, paa hvis Top der er lavet et Blykompas (af to Sørøvere ved Navn Pinnigt(!) og Pothorst) for at skærme alle Søfolk mod Grundtlant(!).²

Denne sidste tyske Forklaring har det store Fortrin fremfor alle de øvrige Forklaringer angaaende Grønland paa carta marina, at den nævner Didrik Pinings Navn i Forbindelse med Kompasset paa Klippen Hvitserk. Det bliver nemlig derved sandsynligt, at Olaus Magnus' Grønlandsbeskrivelse for en Del stammer fra Meddelelser om den Pining'ske Expedition til Grønland i Kristiern den Førstes

ren schiflein faren vnd [o: farennd?] durch gebort, das sy sincken vnd darinnen sein mügen das gutt zu thailen“.

¹ „Il Nanino nella parte di Gruntlandia, combattendo, dimonstra trouarsi quiui huomini di piccolissimo corpo, ma di grande animo & pertinace. Huitsarch, o uogli piu tosto dire, monte bianco, contiene uno horologio intrauagliato nella sua summita con lettere di piombo fatto di pirati dil mare per ilqual sono amaestrati li nauiganti dil mare de li scogli di Gruntlandia liquali dimonstrano abastanza hauer cura a quelli naufragii“.

² „Das des klein mennlen auf dem grundlandt mit dem lange man kempft, das bedeut, das da klain leut sein, aber gross gemuetz und übersehen ihren for-thail nit. Zuischen Islandt und grundtlannd ligt ain hoher berg, Veyszarch genant, in uelcher hoech ist ain pley compast (uon zuayen meerrauber pinnigt(!) und pothorst genant) gemacht allen schifleut zu beheten uor Grundtlant“.

Tid (sl. S. 13—14). At dette var Tilfældet, har man tidligere antaget paa Grundlag af Olaus Magnus' store Nordenshistorie,¹ som først udkom Aar 1555, men hvortil Materialet var samlet længe i Forvejen, og af Ytringer om Styrmanden Johannes Scolvus' Sejlads til Labrador, som Francisco Lopez de Gomara i 1553 anfører, efter hvad Storm vistnok fejlagtig har antaget, med Olaus Magnus som Hjemmelsmand² (sl. S. 256—57).

Imod disse Slutninger ud fra Nordenshistorien kan der indvendes, at det, Olaus Magnus der fortæller om Pining og Pothorst, bærer Præg af at være fordrejet eller mangelfuldt. Pining, der under Kristiern den Første først var Kaperfører, senere Admiral og Landshøvding paa Island, skildres nemlig blot som en Sørøver, der var fordrevet fra de nordiske Riger og tyet til Hvitserk, hvorfra han drev Fribyggeri, medens Kompasset paa Klippens Top viste ham og hans Fæller, i hvilken Retning de skulde søge Bytte (se Citatet S. 272).

I nyeste Tid er der imidlertid fremdraget to Kilder, der sammenholdt med Nordenshistorien fra 1555 og den tyske Kortkommentar fra 1539 kan tjene til at vise, hvor meget Olaus Magnus har *vidst* om Pinings Besøg i Grønland, og hvad han har *digtet* om det.

Den ene Kilde er det af Metelka publicerede Specialkort over Island, som blev trykt 1548 i Paris.³ Her findes nordvest for Island

¹ Olai Magni Historia de gentibus septentrionalibus, Rom 1555, II, cap. 11. — Sl. GUSTAV STORM, Søfareren Johannes Scolvus. Norsk hist. Tidsskrift, 2. Række, Bd. 5, S. 393 ff. AHLENIUS, l. c. S. 146 ff.

² LOPEZ DE GOMARA, Historia de las Indias, Medina del Campo 1553, hvor der staar: „Paa Nordsiden af Islandia ligger Gruntlandia, en meget stor Ø. Den ligger 40 Mil fra Laponia og nogle faa Mil længere fra Finmarchia, en Del af Scandinavia i Evropa. Grønlænderne (Gruntlandeses) er tapre og vakre Mennesker. De sejler om i Skibe, som er tillukket oventil med Skind, af Frygt for Kulden og Fiskene. Efter nogles Udsagn ligger Gruntlandia 50 Mil fra Indien, nemlig fra den Landsdel, som kaldes Labrador. Man ved endnu ikke, om dette Land er landfast med Gruntlandia, eller om der ligger et Stræde imellem. Hvis det hele er ét Land, kommer Jordens to Halvkugler til at ligge tæt op til hinanden omkring Nordpolen eller nedenfor; thi der er ikke mere end 40 eller 50 Mil fra Finmarchia til Gruntlandia, og selv om der er et Stræde, ligger de meget nær hinanden...“ I Kapitlet om Labrador siger han (sl. S. 256), at „did drog saaledes Gaspar Cortes reales i Aaret 1500 med to Caraveller. Han fandt ikke det Sund, han søgte... Hid er ogsaa kommet Folk fra Norge med Styrmanden Joan Scoluo og Englændere med Sebastian Gaboto“. At Johannes Scolvus var Didrik Pinings Styrmand, er en Hypotese af Gustav Storm, som *kun* beror paa, at begges Rejser henholdsvis til Labrador (?: Grønland?) og Grønland maa henlægges til Kristiern den Førstes Tid, og at de af Storm kendte Beretninger om dem antoges at gaa tilbage til Olaus Magnus. Hypotesen er plausibel, men ud fra den at drage videre Slutninger om Kilderne for carta marina tør man ikke, saa meget mindre som hverken Gomara eller Olaus Magnus gør Labrador og Grønland til samme Land.

³ J. METELKA, O neznámém dosud vydáni mapy Islandu Olaa Magna z r. 1548. Sitzungsberichte der kgl. böhmischen Gesellsch. d. Wissensch. Classe für Philo-

ligesom i Hjørnet af carta marina et Billede af Hvitserk med Kompas paa, og nedenunder er der en latinsk Legende om Pining og Pothorst. Der staar (se Fig. 49):

Et højt Bjærg kaldet Witzarc, paa hvis Top der er lavet et Sømærke (Index marinus) af de to Sørøvere (piratis) Pinnigt(!) og Pothorst til Værn for Sømændene mod Grundtlandia.

Kortet er trykt af Hieronymus Gourmont, men tillægges Olaus Magnus. Skrivefejlen Pinnigt for Pininge, som forekommer i den tyske Kortkommentar (se S. 269) tyder imidlertid paa, at Islandskortet

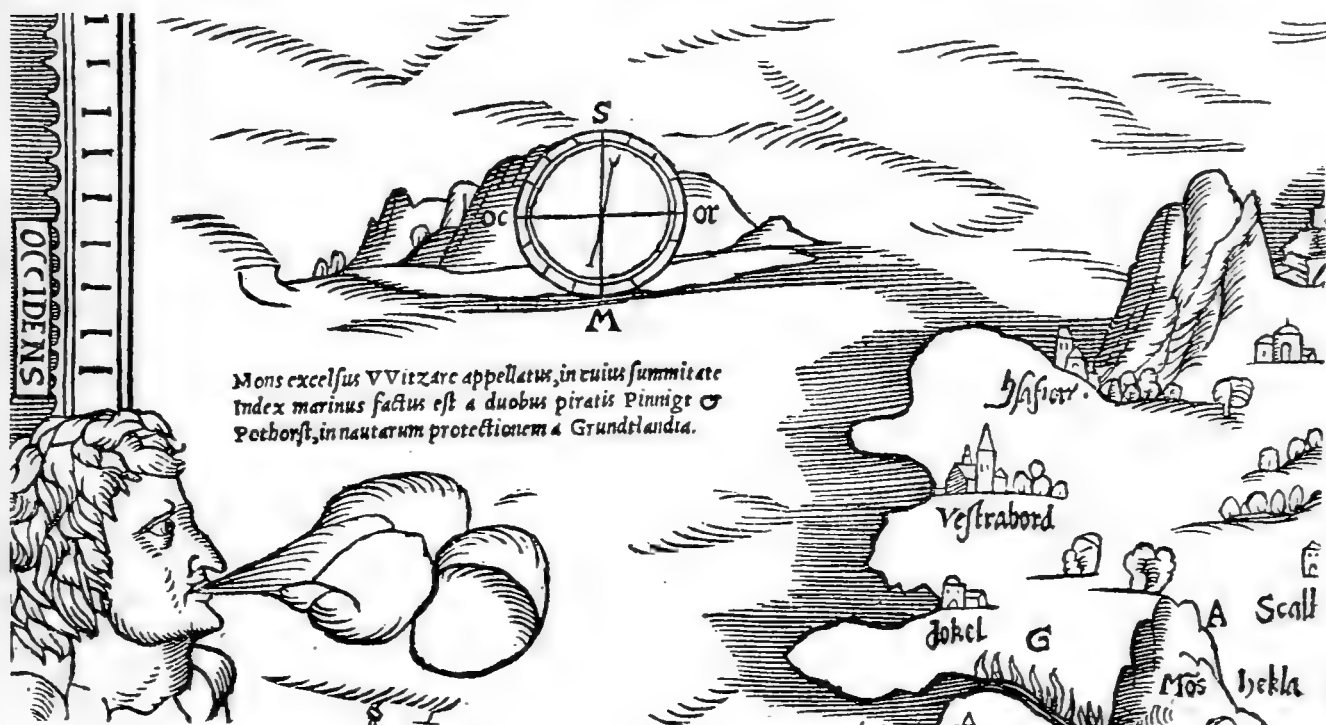

Fig. 49. Udsnit af Hieronymus Gourmonts Kopi af Olaus Magnus' Island, trykt i Paris 1548. Bjærget Hvitserk med misvisende Kompas paa nordvest for Island.

uden Olaus Magnus' Medvirken er kopieret efter hans carta marina med Anvendelse af den tilhørende tyske Forklaring.

Langt værdifuldere er derfor den anden Kilde, nemlig Brevet fra Kielerborgmesteren Carsten Grip af $\frac{3}{3}$ 1551 til Kong Kristian den Tredje¹ — altsaa ældre end Olaus Magnus' Nordenshistorie — hvor det netop ved Omtalen af Islandskortet (Fig. 49) siges, at man paa det kan se:

At de to Skippere *Pyningk* og *Poidthorsth*,² som blev udsendt med nogle Skibe af Deres kgl. Majestæts Hr. Bedstefader Kong Kristiern den Første

sophie etc. Jahrg. 1895. IV, Prag 1896. Sl. RUGE, Älteres kartographisches Material. Nachrichten der kgl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, Phil.-hist. Kl. 1904, Heft 1, S. 21.

¹ L. BOBÉ, Aktstykker til Oplysning om Grønlands Besejling. Danske Magazin, 5. Række, VI, Kbhvn. 1909. — Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Der Däne Cl. Claussøn Swart, S. 247 ff.

² I dette Citat trykkes med Kursiv det, som Carsten Grip kan have læst ud af Islandskortet. Resten er altsaa hans egne Tilføjelser.

efter Opfordring af Kgl. Majestæt til Portugal for at opsøge nye Øer og Lande i Norden, *paa Klippen Wydthszerck foran Gronlandth og beliggende imod Sniefeldsiekel paa Iszlandt ud imod Havet har oprejst og lavet et stort Somærke* (baa) *for de grønlandske Sørøveres Skyld*, som anfalder andre Skibe med mange smaa Baade uden Køl i stor Mængde, idet de overraske dem.

Fraset Betegnelsen Sørøvere hos Olaus Magnus for Pining og Pothorst, som dog kan bero paa, at Ordet *pirata* betyder baade Sørøver og Kaper, ser alle Beretningerne hidtil grumme rimelige ud og stemmer godt overens; thi det paa Hvitserk indhuggede Kompas har vel været af samme Art som det, Sivert Grubbe saa paa Nordkap d. 12/5 1599. Men saa ser det ud, som om Olaus Magnus i Nordenshistorien har faaet andre Oplysninger eller givet sin Fantasi frie Tøjler:

Paa den (Hvitserk) boede omkring Aar 1494 med deres medskyldige to berygtede Sørøvere (*piratae*) Pining og Pothorst, ligesom til Trods og Foragt for alle Riger og krigsførende Magter, da de ved de nordiske Kongers meget strænge Anordning var blevet udelukkede fra alt menneskeligt Samkvem og erklærede fredløse for deres yderst voldsomme Røvier og grusomme Handlinger mod alle Sejlere, som de kunde faa fat paa . . . Paa hin meget høje Klippes Top er der af ovennævnte Pining og Pothorst af Cirkler og Linier af Bly dannet et Kompas (*compassus*) med meget stort Kreds-omfang; derved er Lejligheden gjort bekvemmere for dem, der vil gaa ud paa Rov, saa at de kan v . . . e, hvor de skal gaa hen og faa det rigeste Bytte.

Aarstallet 1494 maa enten være galt eller referere sig til et senere Grønlandstogt, da Kristiern den Første døde allerede 1481, medens v sse Oplysninger fra et Grønlandsbesøg allerede var naaet til Rom 1492, hvad det S. 13 omtalte Pavebrev viser. Om Pinings og Pothorsts Skæbne efter Aar 1490 ved vi kun — af Poul Helgesens Skibbykrønike — at de som mange andre af Tidens Kapere og Fribyttere døde en voldsom Død. I 1490 var Pining endnu Lensherre paa Vardøhus og Landshøvding paa Island, men Aaret efter nævnes en ny Landshøvding. Men det er rene Gisninger, naar man, for at forklare Olaus Magnus' Ord, har antaget, at Pining og Pothorst efter Freden med England 1490 vedblev at drive Kaperi, blev fredløse og tyede til Grønland. Skulde de virkelig være blevet fredløse, kan Olaus Magnus godt tænkes paa egen Haand at have kombineret en Meddelelse herom med sin Beretning om det tidligere Grønlandstogt.

Olaus Magnus' Kendskab til de Piningske Expeditioner indskrænker sig vistnok til en Viden om, at de to Kaperførere Pining og Pothorst har været i Grønland, haft Sammenstød med Eskimoerne og paa Hvitserks Top indhugget et Kompas. Resten kan indeholde en sand Kærne, som er udsmykket og maaske misforstaaet, men kan lige saa vel være Digt.

Hvad Olaus Magnus derimod fortæller om Kajakkerne og deres Anvendelse, beror snarere paa Iagttagelser, han har gjort paa de to

Kajakker, som han selv fortæller, at han som ganske ung (i Aaret 1505) saa over den vestre Portal inde i Oslo Domkirke „hvor de var sat op paa Muren til Publikums Paasyn“; thi Kajakbeskrivelsen tyder paa, at han har set saadanne Fartøjer, men fra deres Udseende draget gale Slutninger om deres Anvendelse i Praxis.¹

Billederne af Drivtømmeret og Beretningerne om de mange Skibbrud ved Grønlands Kyst kan skrive sig mange Steder fra, men refererer sig vel til den østgrønlandske Polarstrøm.² De billedlige Fremstillinger af Eskimoerne, der med Bue eller Spyd kæmper med de fremmede, og af Skove og Telte paa det østlige Grønland beror næppe paa Afbildninger af Virkeligheden, men er Udsmykninger, lavet paa bedste Beskub af italienske Træskærere efter Olaus Magnus' Oplysninger, som næppe har været synderlig virkelighedstro.

Det afgørende Spørgsmaal for den kartografiske Bedømmelse af *carta marina* er, hvorledes Olaus Magnus tænker sig det Grønland, der stikker frem fra Kortets Nordkant, fortsat, og om de to „*Partes Gruntlandiae*“, det buede indenfor Graderingsrammen og det kileformede udenfor den, — som Dahlgren³ og Ahlenius antager, er to fremtrædende Partier af Østkysten, eller om ikke snarere den vestlige, kileformede Del er et Specialkort af den Slags, som man ofte anbragte udenfor Kortrammen. Paa den sidste Maade har Sebastian Münster opfattet det, da han i 1544 gengav *carta marina*, og ligeledes Adam Henricpetri, da han i Aaret 1567 optog en formindsket og delvis ændret Kopi af Kortet i sin nye i Basel trykte Udgave af Nordenshistorien.⁴ Rent logisk set har Henricpetri Ret. Kan det ikke direkte bevises, at Olaus Magnus har tænkt sig Grønlandsdelene indenfor og udenfor Graderingsrammen som sammenhængende Dele af eet Land, bør man snarest opfatte Delen udenfor Rammen som et Specialkort af Landets Sydspids.

Et saadant direkte Bevis kan imidlertid føres nu, da vi har faaet fat i den tyske Kommentar fra 1539. Her omtales jo, som vi saa (S. 268, Note 4), den østlige Del af Grønland som „*das erst thail von Grundtlandt*“. Andre afgørende Beviser for det samme er det, at Olaus Magnus i Nordenshistorien to Gange siger, at Hvitserk ligger paa Halvvejen mellem Island og Grønland, og det ene Sted tilføjer: naar man gaar ud fra Havnen Vestrabort (Vestfirdir) i det vestlige Island:

¹ OLAI MAGNI Historia II, cap. 9.

² AHLENIUS, Olaus Magnus, S. 149.

³ E. W. DAHLGREN, Olai Magni karta af år 1539. Historisk Tidsskrift VI, Stockholm 1886, S. 370.

⁴ Kortet heri, som senere skal behandles nøjere, er for Grønlands Vedkommende ikke nogen ren Kopi af *carta marina*. Navnet *Alba* og Legenden om Skrælingerne er tilsat. Sl. Reproduktionen i NORDENSKIÖLD, Om bröderna Zenos resor, S. 35.

Nu skal vi vise Vejen fra Havnen Vestrabort paa Island til den høje Klippe med Navnet Huitsark i Havet, som ligger midtvejs paa Sørejsen til Gruntlandia.

Fjærner vi Graderingsrammen paa carta marina, kommer Hvitserk netop til at ligge midtvejs mellem Vestrabort og den omtvistelige vestre Del af Grønland, og paa Specialkortet over Island (Fig. 49) har Hvitserk en ganske tilsvarende Plads. Hvad der — dog kun tilsyneladende — svækker dette Bevis, er, at det i Nordenshistorien kort efter hedder:

Men Landets Østkyst (orientaliora) — med den ovennævnte Klippe Hvitserk midtvejs (intermedia rupe Hvitsark) — vender mod Norge og fortsættes henimod Norges Riges uovervindelige Borg Vardøhus, men ved Nordkysten og Vestsiden udbreder det sig med en ubekendt Begrænsning mellem Land og Vand.

Denne Opfattelse vilde netop svare til, at det „vestlige“ Grønland var et Specialkort af det „østlige“ Grønlands Sydspids, hvor en Detalje som Hvitsark var kommet med. Var ikke dette Stykke lavet lige efter Zieglers S. 239 citerede Nordensbeskrivelse, og turde man antage, at den tyske Kommentar var udarbejdet efter den italienske *uden* Medvirkning af Olaus Magnus selv, vilde Spørgsmaalet om Opfattelsen af det „vestlige“ Grønland være omtvisteligt; men den tyske Kommentar er jo ofte fuldstændigere end de andre,¹ saa der er næppe nogen Tvivl om, at det „vestlige“ Grønland virkelig hører til Hovedkortet. Den skæve Graderingsramme i det øvre, venstre Hjørne af carta marina skyldes da efter al Rimelighed kun Ønsket om her at faa Breddegraderne med helt op til 90 ligesom paa Kortets højre Side, er altsaa en uheldig Følge af den skæve Orientering.

Ahlenius vil ud fra det sidst citerede Sted af Nordenshistorien slutte, at Olaus Magnus tænker sig dette „vestlige“ Grønland som Midten af Østkysten. Ahlenius opfatter nemlig det tvetydige Ord „midtvejs“ (intermedius) som „ud for Midten af Østkysten“ ikke som „paa Halvvejen til Landet“.² Det er muligt, at denne Opfattelse er rigtig; den bekræftes for saa vidt, som det vedkommende Stykke er lavet efter Zieglers Grønlandsbeskrivelse, hvor Hvitserk ligesom paa Zieglers Kort (Fig. 41) netop lægges *midt paa* Østkysten og ikke paa Halvvejen fra Island eller Norge. Men Beviskraften af Stedet bliver samtidig væsentlig forringet; thi er det skrevet af efter Ziegler, kan det godt staa i Modstrid med Olaus Magnus' egen Opfattelse, paa samme Maade som Ziegler efter Clavus' Beskrivelse kalder Grønland for en Halvø i direkte Modstrid med sin egen geografiske Teori (sl. S. 241). Alene det, at Olaus Magnus her efter Ziegler nævner Grønlands Nordkyst, viser, hvor slet han har forstaaet at drage Konsekvenserne

¹ Sl. BRENNER, l. c. S. 14—15. AHLENIUS, l. c. S. 84—87. .

² AHLENIUS, l. c. S. 150—151.

af sin egen Kortlægning; thi hvad der for Ziegler kunde blive en Nordkyst, maa for Olaus Magnus være en Sydkyst paa den anden Side den 90. Breddegrad, som jo under en Vinkel paa ca. 12° skærer carta marinas øvre Ramme. Dog, hvad Kortprojektion og matematisk Geografi overhovedet angaar, har Olaus aabenbart været lige saa ubehjælpssom som sin nærmeste Forgænger i Norden (Clavus) eller den lærde Tegner af Verdenskortet i det Egertonske Manuskript (sl. S. 118, 135, 193 & Fig. 29). Naar det gælder at klarlægge Olaus Magnus' *egen* geografiske Opfattelse, maa vi under disse Omstændigheder helst se bort fra hans Zieglercitat.¹

Medens Brenner antager, at det østlige Grønland er Jan Mayen, Spitzbergen eller Nova Zemlja,² holder Ahlenius stærkt paa, at det maa være Grønlands Østkyst omkring Scoresby-Sund, medens det vestlige Grønland efter hans Mening maa være Egnen omkring Kap Dan, det stærkt fremspringende Parti nord for Angmagssalik.³ Ahlenius' Begrundelse er, at der ved den mod Øst vendende Kyst af begge Dele af Gruntlandia er angivet en Strøm med Drivtømmer, at begge Dele antages at være beboet af Eskimoer, og at det vestlige Gruntlandias fremspringende Pynt med Hvitserk foran, svarer godt til Angmagssalik-Øen med Kap Dan. Østkystens forkerte Stilling nordøst til vest for Island i Stedet for nord til sydvest, forklarer han ved den store vestlige Misvisning. Eskimoerne, som afbildes paa begge Dele af Landet, og Polarstrømmen, som løber langs begge, modbeviser efter hans Mening Brenners Antagelse og viser, at der med begge „Partes“ menes det virkelige Grønland.

Fraset det sidste Ræsonnement, som er ganske berettiget og afkræfter Brenners Antagelse, har Ahlenius' Bevisførelse næppe synderlig Værdi. Hans eneste Grund til ikke at anse det vestlige Grønland for Landets Sydspids er i Virkeligheden hans rimeligvis forkerte Oversættelse af intermedius ved „midt for“ i Stedet for „midt-

¹ At Olaus Magnus' Anbringelse af Hvitserk midt imellem Island og Grønland — hvor det aabenbart er hans Mening at lægge det — beror paa en lignende Misforstaaelse som den, der fik Ivar Baardsen og Clavus til at lægge Gunnbjarnareyjar (Clavus' Byørnø) i Havet midt imellem de to Lande i Stedet for paa Halvvejen fra Island til Bygderne paa Grønlands Vestkyst, er klart nok. Ligesaa tydeligt er det, at Walkendorfs Kursforskrifter, som stemmer bedre med Zieglers Kort, ikke let giver Anledning til Misforstaaelser vedrørende Hvitserks Plads, medens saadanne ligger lige for ved Ivar Baardsens Grønlandsbeskrivelse baade for Hvitserks og Gunnbjarnareyjars Vedkommende. Sl. G. h. M. III, S. 250—51 & 490—91. Ivar Baardsen siger: „och der ligger Gunbjarnerschier rett paa Mittveyen emellum Grönland och Island“ og senere: „en Dag tilforn, før man kand se forskreffne Hvarf, schall hand se ett andet høitt Bergh, som heder Hvidserk“, Sl. BJØRNBO & PETERSEN, Clavusmonografi, S. 188 (230) (dsk. Udg.), S. 186 (tysk Udg.).

² BRENNER, l. c. S. 22.

³ AHLENIUS, l. c. S. 151 ff.

vejs; thi kun naar Hvitserk skal ligge „midt for“ Grønland, tvinges man til at anse det vestlige Grønland paa carta marina for Midten af Østkysten i Stedet for Sydspidsen.

Fra Konfigurationen af de to Stumper Grønland, om hvilke vi ved Hjælp af en af de ledsagende Kommentarer lige med Nød og Næppe kan paavise, at de skal opfattes som to Dele af samme Land, at drage sikre Slutninger om, hvilke Fremspring de skal forestille, er ganske haabløst; især er det haabløst, naar man antager, at en stor os ikke nøje bekendt Misvisning har bevirket, at Retningsangivelserne er forkerte, og Breddeangivelserne tilmed er ganske meningsløse. Man maa være yderst varsom med saadanne Slutninger ud fra Kystformationen paa Kortene, selv naar de gengiver Landets Form og en bestemt Besejlings Omfang saa godt som det rene Corte-Real-Kort (Fig. 27). Ved et Kort saa mangelfuldt og forvirret, som Olaus Magnus' carta marina er længst mod Nord, er der intet Grundlag, hvorpaa man kan bygge nogen solid Antagelse om, hvilke Dele af Grønlands Kyst, de to „Partes Gruntlandiae“ skal gengive, med mindre man kan paavise, at de er hentet fra ældre Fremstillinger af bestemte Dele af Kysten, eller den tilhørende Text henfører dem til Expeditioner, hvis Sejlroute man kender.

Texten hjælper os ikke; thi hverken den eller andre Kilder siger os noget om Pinings Sejlroute. Spørgsmaalet er da, om der er ældre Kort, hvis Grønlandsbillede, naar det blev afskaaret, saa at kun den sydligste Del var synlig, kunde minde om Olaus Magnus' to „Partes“. Det maatte snarest være et af dem, hvor en A-Type eller Corte-Real-Type mod Vest var kombineret med en B-Type mod Øst. Af saadanne Kort kender vi adskillige, nemlig Ruysch's Kort fra 1508 (Fig. 28), Pilestrina-Kortet (Fig. 34), Oronce Fines Verdenskort fra 1531 og 1536 (Fig. 40) og flere Descendenter af disse (sl. S. 231). Om alle disse Kort gælder det dog, at der er en Vandadskillelse — i Regelen kun et smalt Stræde — mellem det østlige og vestlige Grønland, og paa Ruysch's Kort, det eneste af dem, som Olaus Magnus antagelig har kendt (sl. den S. 267 omtalte Magnetø), er det østlige Grønlands Navn slettet, medens det vestlige er drejet mod Vest og gjort landfast med Østasien.

Men paa den lige behandlede Gemma Frisius-Mercator-Globe, som efter alt at dømme snarest var et Par Aar ældre end Olaus Magnus' Kort, finder vi en A- og B-Type i direkte Landforbindelse med hinanden, men dog med en Bugt imellem lige nord for Island. Paa denne Globe afskærer den 70de Breddegrad netop to Dele af Grønland, en svagt buet Kyst nordøst for Island, men tæt op ad Finmarken, og en spids Halvø nordvest og vest for Island. Endog

Olaus Magnus' karakteristiske lille Bugt eller Nor tæt nordøst for Spidsen af Halvøen finder vi paa Frisius-Mercator-Globen. Og hertil kommer, at denne Globes Fremstilling af Skandinavien og Østersøen minder saa stærkt om Olaus Magnus', at der er Grund til at antage, at den af Gemma Frisius skabte Nordenstype har været den kartografiske Hovedkilde for Olaus Magnus' carta marina.

Noget afgørende Bevis for Olaus Magnus' Grønlandsbilledes Afhængighed af ældre Kort eller Glober naas ikke herved; men det er sikkert, at de to Stykker Grønland paa Olaus Magnus' Kort, baade hvad Form og Belliggenhed angaar, minder saa stærkt om de sydligste Partier af B-Typens og den kombinerede A- og Cantino-Types Grønlandsbilleder, navnlig om den Form, de fik paa den sidste Kombination af Typerne før Olaus Magnus (Gemma Frisius-Mercator-Typen), at en Afhængighed er sandsynlig.

At der paa Olaus Magnus' carta marina ikke er nogen synlig Landforbindelse mellem Skandinavien og det østlige B-Type-lignende Grønland, medens der paa den ældre Frisius-Mercator-Type er en saadan, rokker ikke ved vor Antagelse af Gemma Frisius som Forløber for Olaus Magnus — tværtimod! Man vil nemlig paa Fig. 46 og 47 lægge Mærke til den dybe, albuformede Fjord mellem Nord-evropa og Polarkontinentet hos Frisius og Mercator, som maaske er en Gengivelse af Zieglers „Albu“ nord for Skandinavien, maaske en Fremstilling af den nordøstlige Vej til Rusland, som man godt kan have vidst Besked om i Nederlandene. Denne i Bunden lukkede Vandvej nord om Skandinavien kan være en Forløber for Olaus Magnus' gennemførte Nordøstpassage, som Mercator strax optog paa sin Globe fra 1541 (sl. næste Afsnit).

At Olaus Magnus nemlig har troet paa en nordlig Søvej til Kina, har Gustav Storm paavist ved en Ytring hos den spanske Forfatter Lopez de Gomara fra 1553 om, at „nu har man *mange* Efterretninger og Erfaringer for, hvorledes der sejles fra Norvega, indtil man passerer lige under selve Nordpolen og fortsætter langs Kysten mod Syd rundt om Kina. Olaus Gothus fortalte mig meget om dette Land og den Sejlads“ (sl. S. 256).¹ Storm sætter dette i Forbindelse med Gomaras Omtale af Johannes Scolvus' Færd mod Nordvest, som han ogsaa mener stammer fra Olaus Magnus, hvad der dog, som ovenfor paavist, næppe er Tilfældet (sl. S. 257). Langt rimeligere er det at antage, at de Oplysninger, Gomara i Aarene 1546—49 har faaet af Olaus Magnus, har været direkte knyttet til carta marina; thi i sin Beskrivelse af Grønland og Island opgiver Gomara en Del

¹ FR. LOPEZ DE GOMARA, Historia de las Indias, Medina del Campo 1553, fol. XXV. SL. AHLENIUS, l. c. S. 136 ff. STORM, Johannes Scolvus, S. 387—392.

Afstande mellem de nordiske Lande, som øjensynlig er afmaalt direkte paa Kortet, ligesom de anvendte Landsnavne er taget direkte derfra.¹ Men naar dette er Tilfældet, maa vi antage, at Olaus Magnus med Kortet foran sig har vist Gomara, hvorledes man kunde sejle fra Norge mod Øst lige hen under Nordpolen, som paa Kortet ligger direkte nord for Lapland, og derpaa langs Kysten, der paa Kortet tydelig bøjer mod Sydøst, til Kina.² Scolvus' Færd mod Nordvest er derimod næppe blevet omtalt ved den Lejlighed. Ordene „efter nogles Udsagn“, som han fletter ind, da han omtaler de 50 Miles Afstand mellem Gruntlandia og Labrador, tyder netop ogsaa paa, at han her føjer noget udefra til Olaus Magnus' Oplysninger.³

Det Navn Gruntlandia, som Olaus Magnus giver Grønland, sætter Ahlenius i Forbindelse med Ruysch's GRVENLANT; men Olaus Magnus har sikkert været saa meget bedre inde i Datidens tyske Ortografi end Ahlenius, at han har læst dette Navn rigtig som „Grünlant“, d. v. s. Grønland.⁴ Desuden anfører Ahlenius jo selv det Sted i Olaus Magnus' Historie, hvorefter det fremgaar, at Navnet Gruntlandia skal betyde det grundede eller sandede Land, en Etymologi, der ligefrem opstilles som Modsætning til Gronlandia, som Ziegler tolker som det grønne Land (sl. S. 237):⁵ „Gruntlandia, som har faaet sit Navn af dets ypperlige Grund eller Sand, efter andre

¹ „Islandia ligger 40 Mil fra Fare (Færøerne), 60 fra Thyle, og mere end 100 fra Orcades. Paa Nordsiden af Islandia ligger Gruntlandia, en meget stor Ø. Den ligger 40 Mil fra Laponia og nogle faa Mil længere fra Finmarchia, en Del af Scandinavia i Evropa. Grønlænderne (Gruntlandeses) er tapre og vakre Mennesker. De sejler om i Skibe, som er tillukkede oventil med Skind, af Frygt for Kulden og Fiskene. Efter nogles Udsagn ligger Gruntlandia 50 Mil fra Indien, nemlig fra den Landsdel, som kaldes Labrador. Man ved endnu ikke, om dette Land er landfast med Gruntlandia eller om der ligger et Stræde mellem dem. Hvis det hele er eet Land, kommer Jordens to Halvkugler til at ligge tæt op til hinanden omkring Nordpolen eller nedenfor; thi der er ikke mere end 40 eller 50 Mil fra Finmarchia til Gruntlandia; og selv om der er et Stræde, ligger de meget nær ved hinanden“.

² Saaledes opfatter ogsaa Alonso de Santa Cruz strax Olaus Magnus' Fremstilling, naar han i Tiden 1539—41 i sit *Isolario general* (sl. S. 256, Note 3) siger, at Ziegler har ment, at Skandinavien var landfast med Grønland og Newfoundland, men at „Olaus Magnus giver at forstaa, at der var en Adskillelse, saa at der kunde være en Passage rundt om Skandinavien paa Vej til Orientens Øer“. — „Olao Magno da a entender estar divisa por manera, que avria passo segun el por alli y a la rredonda de Scondia para yr a las yslas orientales“.

³ Hermed bortfalder STORMS og AHLENIUS' (l. c. S. 146) Slutninger fra Gomas Værk om, at Olaus Magnus har diskuteret Nordvestpassagens Tilstedeværelse mellem Grønland og Labrador.

⁴ Mere minder Olaus Magnus' Gruntlandia maaske om Hartmann Schedels GRVNLAND (Facsimile-Atlas Fig. 5), men nogen Forbindelse er der vel næppe mellem de to Navne.

⁵ AHLENIUS, l. c. S. 148 ff.

af sin grønne Farve“. I god Sammenhæng hermed skriver Olaus Magnus desuden, at „Kysterne i denne Egn er meget sandede og med svælgagtige Fordybninger, saa at man maa færdes skiftevis som mellem dybe Dale og høje Bjerge“. Meningen hermed er aabenbart at skildre en for Skibsfarten farlig Sandkyst med Klitter og Banker, hvad ogsaa det til Beskrivelsen hørende S. 22 gengivne Billede kunde tyde paa. Skønt Ahlenius godt indser dette og selv paapeger, at Forfatteren vel kender Polarstrømmen, men *ikke* dens Is, bliver alligevel ved en underlig Forkærlighed for Selvmodsigelser Skildringen af de bjærghøje Sandklitter med den isfri Havstrøm udenfor for Ahlenius til et *bestemt* Bevis for, at vi har en Fremstilling af den af Is belemrede østgrønlandske Klippekystr for os.

Tilbage bliver Olaus Magnus' Gengivelser og Skildringer af Eskimoboligerne af Hvalfiskeribben, som ikke findes i Publikationerne 1539, men først fremkom paa de to Gengivelser af Dele af det vestlige Grønland, der er optaget i Nordenshistorien for at illustrere dens Beskrivelser af Klippen Hvitserk, Pigmæerne i Grønland og Skibbruddene ved dets Kyster (se Billederne S. 14 og 22). Ahlenius erindrer om, at Clavering i 1823 fandt Sommertelte med Staver, dels af Træ, *dels af Hvalben*, hos Eskimoerne paa den nordlige Østkyst;¹ men der mangler Bevis for, at Eskimoerne paa Vestkysten eller Amerikas Fastland ikke har anvendt Hvalben paa lignende Maade, og for, at Olaus Magnus ved Omtalen af Hvalbenshusene ikke støtter sig til Meddelelser, han har faaet i Tiden mellem carta marinas Tilblivelse og Nordenshistoriens Trykning.

Som vi her har set paa Olaus Magnus' Grønlandsfremstilling i Aaret 1539, virker den langt mindre original end i Storms og Ahlenius' Fremstilling. Vi kommer nærmest til den Antagelse, at hans Afbildning af Landet er en defekt (mod Nord beskaaret) Kopi af Gemma Frisius' lidt ældre Dublet-Fremstilling af Landet, hvor en ældre Halvø-Type (snarest Cantino-Typen paa A-Typens Plads) og Nicolaus Germanus' B-Type er kombineret; men hos Olaus Magnus er Landet flyttet ca. 20° mod Nord og gengivet som to Landstumper nordvest og nordøst for Island paa Grund af den Beskæring, som finder Sted ved den 90. Breddegrad, hvor paa Trods af alle Regler for Kortprojektion Polen markeres som et Punkt. Tilsat er nogle lidet virkelighedstro, billedlige Fremstillinger, bl. a. af en Kajak, som Olaus Magnus har set som ung i Oslo. Grønland antages at være et sandet Klitteland og Navnet at betyde „Grund-

¹ AHLENIUS, l. c. S. 156—57.

land“. Ved en Misforstaaelse lægges Hvitserk, hvis Navn var overleveret Olaus Magnus i Forbindelse med Beretningen om et af Kaperne Pining og Pothorst paa Toppen af Klippen indhugget Kompas, midt mellem Island og Grønland. Det nye og rigtige indskrænker sig da fraset Kajakken til Fremstillingen af Drivisen ved Islands Nordkyst og af Havstrømmen med Drivtømmeret ved Grønlands Østkyst og — hvad der er det vigtigste — til den bestemte Adskillelse mellem den gamle Verdens Nordkyst og B-Typens Grønland, d. v. s. den bevidste Hævdelse af en Nordøstpassage.

Olaus Magnus' carta marina og Kopien af det i hans Nordens-historie blev strax et Hoveddokument for Skandinaviens Fremstilling og fik en Indflydelse baade paa trykte Verdenskort, haandtegnede Søkort og Jordglober, som vi endnu er ude af Stand til at overse i Enkelthederne. For Grønlands Vedkommende blev Indflydelsen af carta marina heller ikke ringe, men, saa vidt man i Øjeblikket formaar at overse Udviklingen, dog noget mindre end ved Skandinavien.

5. VOPELL-TYPEN OG DEN ANDEN MERCATOR-TYPE.

De første nye Grønlandstyper, som Olaus Magnus' carta marina synes at have givet Anledning til — hvis vor Tidsfæstelse af Frisius-Mercator-Globen (Fig. 46) til før 1539 da er rigtig — er to hinanden nærstaaende Fremstillinger, hvis ældste daterede Repræsentanter er Mercators berømte Globe fra 1541¹ (Fig. 51) og Caspar Vopell Medebachs Glober fra 1543 (Fig. 52),² hvortil muligvis kommer Euphrosyne Ulpius' Globus fra Aaret 1542 (sl. næste Afsnit). En Fremstilling, der ganske svarer til Vopells findes imidlertid paa to i Frankrig opbevarede anonyme og udaterede Glober, Pariser-Trægloben³ og den berømte forgyldte Nancy-Globe (Fig. 50), og begge antages de almindelig at være ældre end Mercators Globe fra 1541 og henføres til Tiden 1530—35.

¹ Sphère terrestre et sphère céleste de Gérard Mercator de Rupelmonde. Ed. nouv. de 1875 d'après l'original appartenant à la Bibliothèque royale de Belgique, Bruxelles 1875.

² Sl. Facsimile-Atlas, S. 83 og Tavle XL. H. Michow, Caspar Vopell. Hamburgische Festschrift zur Erinnerung an die Entdeckung Amerika's 4, Hamburg 1892. H. MICHOW, Caspar Vopell und seine Rheinkarte vom Jahre 1858. Mitteilungen der Geogr. Gesellsch. zu Hamburg 19 (1903), S. 226. I. H. GRAF i Festschrift der Münchener Geographischen Gesellschaft, München 1894.

³ HARRISSE, Discovery, Pl. XXII. Reproduktion af den vestlige Halvkugle.

De Costa mener dog, at Nancy-Globen er fra omkring 1542. Hertil slutter Gallois sig og gør desuden opmærksom paa, at Skandinaviens i Nord-Syd langstrakte Form paa Trægloben henviser denne til Tiden efter Zieglers „Schondia“ (1532). Han mener med fuld Ret at kunne godtgøre, et begge Glober er yngre end 1536.¹

Efter vor Opfattelse er der ingen Tvivl om, at Nancy-Globen — og dermed ogsaa Trægloben i Paris, som er af ganske samme Type² — er yngre end Olaus Magnus' carta marina, altsaa fra Tiden efter 1539. Ikke blot har Skandinavien en Konfiguration, der synes at være taget lige fra Olaus Magnus' Kort, men den store navnløse Indsø i det nordlige Rusland svarer tydeligvis til Olaus Magnus' „Lacus albus“ (Hvide Hav), og, hvad der er det vigtigste, selve Nordøstpassagen, Strædet, der skiller Skandinavien fra Polarkontinentets „Engron[eland]“, tyder paa direkte Afhængighed af Olaus Magnus.

Som det fremgaar af Schöners Glober, François de Malines' Planiglober, Zieglers Nordenskort, Gemma Frisius-Mercator-Globen og Mercators hjærteformede Verdenskort (Fig. 37—39, 41, 46 og 47), var Polarkontinentets Landsammenhæng med den gamle Verden en ubestridt Kendsgerning for dem, der overhovedet troede paa et stort Land om Nordpolen, lige til Olaus Magnus, som vi har set S. 277, fremsatte Paastanden om en Søvej til Kina langs Skandinaviens Nordkyst. Sammenligner man Nancy-Globen (Fig. 50) med François de Malines' Planiglober (Fig. 39), ser man strax, at det er Etkontinentstypen fra Planigloberne, der ligger til Grund for Nancy-Globens Type; blot er Enhedskontinentet blevet skilt i to ved et smalt Stræde mellem Skandinavien og B-Typens Engron[elandia]. Vi kunde ogsaa sige, at det var den albuformede Fjord nord for Skandinavien paa Frisius-Mercator-Globen (Fig. 46), der var skaaret igennem mod Øst til Ishavet nord for Asien.

At der virkelig er foretaget en saadan Gennemskæring paa Papiret, fremgaar tydelig af Mercators Globe fra 1541 (Fig. 51); thi der ser man endnu paa Strædets smalleste Sted en gennemskaaren Bjærgkæde.

Hvem der først ved at foretage denne Gennemskæring har skabt den nye Type med et amerikansk Polarkontinent i Stedet for et evropæisk, og en Nordøstpassage i Stedet for en Nordvestpassage,

¹ Revue historique, Tome 55, S. 406—7 & 412.

² At Trægloben er af samme Type som Nancy-Globen, fremgaar ikke af Harrisses Reproduktion; men det er som Svar paa en derom rettet Forespørgsel blevet meddelt os af den kartografiske Afdeling i Bibliothèque Nationale, at Trægloben ligesom Nancy-Globen har det smalle Stræde mellem Skandinavien og Polarkontinentet. Derimod har den paa Polarkontinentet kun Navnet Gronlandia, som ses hos Harrisse, og mellem det og Nordasien Navnet Glaciale (Ishavet).

kan ikke afgøres med positiv Vished. Af daterede Kort og Glober er, som nævnt, Mercators Globe fra 1541 den første, hvor denne nye Kombination forekommer, og derefter følger muligvis Ulpius-Globen fra 1542 (Fig. 55), men sikkert Caspar Vopells Ringglober i Nationalmusæet i København og i Hamburg og Bern fra 1543 (se S. 280, Note 2 og Fig. 52).

Den ældste af disse Glober (Mercators) er imidlertid næppe Proto-

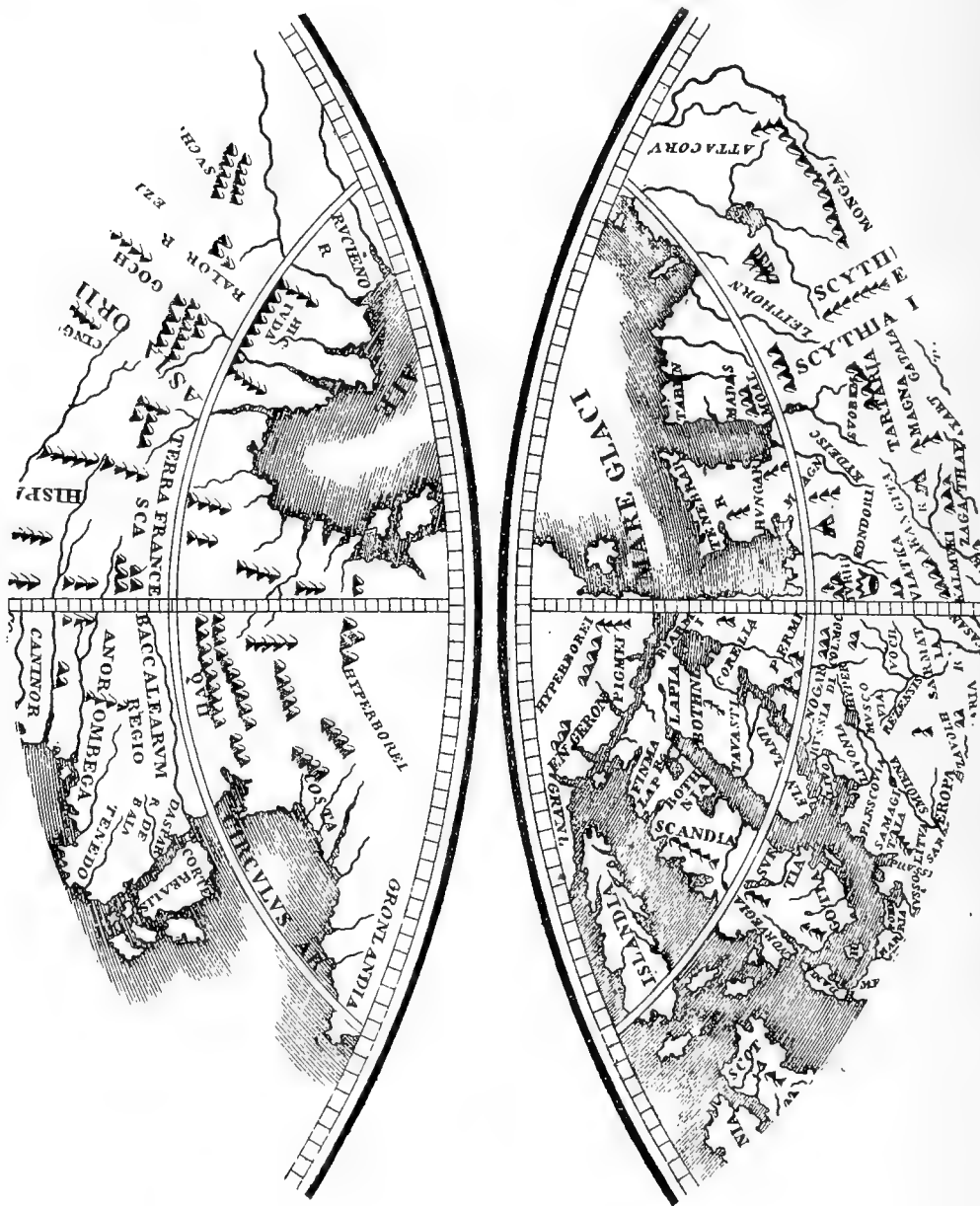

Fig. 50. Nordligste Del af Nancy-Globen, udateret forgyldt Globus fra Tiden efter 1539, rimeligvis udført efter Verdenskort af Caspar Vopell i Köln fra Aar 1545, men næppe af Vopell selv. Vopell-Type: Polarkontinent landfast med Nordamerika-Østasien og med A- og B-Typens Grønlande paa. Efter Congrès international des Américanistes II.

typen for de andre. Den indtager en Særstilling, dels ved at holde Nordamerika skilt fra Østasien, dels ved at anbringe *nye* Navne og Forklaringer paa Grønland. Mercators Globe fra 1541 forudsætter dog ikke nødvendigvis en Type som Nancy-Globens fra Aaret 1540 mellem sig og Olaus Magnus' Kort fra 1539. Det kan godt tænkes, at Nancy-Globens Type er dannet samtidig med eller senere

end Mercators Globe fra 1541, blot paa et noget mere forældet Grundlag.

Vi vil derfor følge den kronologiske Orden og behandle Mercators Globe fra 1541 (Fig. 51) først.

Sammenligner vi denne Globe med Frisius-Mercator-Globen og Mercators Verdenskort fra 1538 (Fig. 46—47), er den mest iøjnefaldende Forskel, at den antagne Corte-Real'ske Nordvestpassage er erstattet med Olaus Magnus' Nordøstpassage. At det nemlig er hans, beviser Øgruppen med Navnet „Magnetum insula“ nord for Bjarmeland (Biarmia) og Skridfinnernes Land (Scricfinnia) ved Indløbet til Gandvik (Granduicus sinus).

En mere indgaaende Sammenligning med Frisius-Mercator-Globen og Mercators Kort fra 1538 viser dog, at der ogsaa paa andre Punkter er foretaget ret indgribende Ændringer. Island er blevet drejet rigtig, har faaet sin virkelige, fligede Kyst og talrige Navne, delvis fra Olaus Magnus' carta marina, delvis fra en anden Kilde; samtidig har Øen faaet behørig Afstand fra den grønlandske Halvø. Resultatet heraf er dels, at den flade grønlandske B-Type-Kyst paa Polar-kontinentet nord for Island bliver mere langstrakt, dels at den grønlandske Halvø rykker længere mod Vest; det er altsaa Zieglers Anbringelse af Grønlands Østkyst for langt mod Øst, der atter rettes, som det synes, paa Grund af en forbedret Islandstype, der samme Aar møder os paa det ældste franske Søkort.

En langt mere vidtgaaende Følge heraf er det imidlertid, at den grønlandske Halvø mister sin Vestkyst, idet den dybe Bugt mod Nordvest ved Indgangen til Nordvestpassagen forsvinder. Reinel-Typens Labradorkyst, der med sine portugisiske Labradornavne fyldte Bunden af denne Bugt, flyttes atter mod Syd og danner det direkte Bindeled mellem Halvøens Sydpunkt og Nordamerika-Kysten bag Newfoundland (Insulae Cortereales).

Den grønlandske Halvø har herved faaet Retning mod Sydøst i Stedet for mod Syd; dens Østkyst er stadig nærmest grønlandsk (Zieglers Grønland), dens Sydkyst derimod snarest Labradorsk, om der end ogsaa bag den i sidste Instans ligger en grønlandsk Kortlægning (Corte-Reals). Vi har her atter en Fremstilling, hvor Labrador og Grønland løber i eet og ikke lader sig adskille (sl. S. 218—19).

Mercator giver ikke dette nye halvø- eller terrasseformede Labrador-Grønland noget Navn; men at det nu i Modsætning til i 1538 for hans Bevidsthed snarest er Labrador, tør man slutte dels deraf, at han ved en Bjærgkæde adskiller B-Type-Kysten og dens Navn „Groenlandia“ fra Halvøen, men langt sikrere af den Maade, hvorpaa Halvøens Spids behandles. Den fortsættes nemlig i et Rev, betegnet ved fem Rækker Prikker, der ender i en navnløs Ø. Men

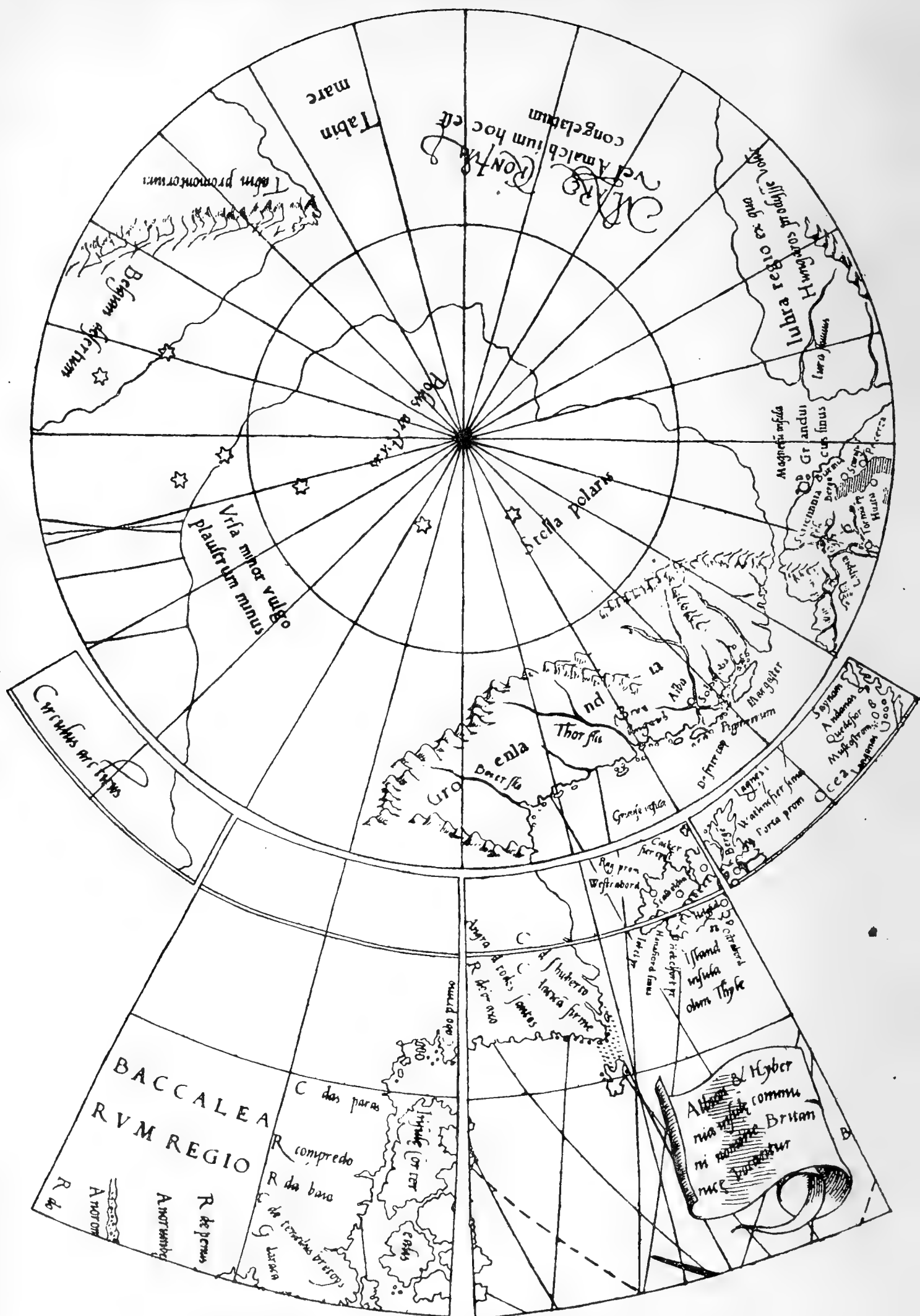

Fig. 51. Udsnit af Mercators Globe fra 1541. Anden Mercator-Type: Polarkontinent, landfast med Nordamerika, med B-Typens Grønland og Dieppe-Typens Labrador op ad hinanden.

denne Fremstilling er et *sikkert* Kendemærke paa Labradors Fremstilling paa de franske Søkort af Dieppe-Skolen, som netop var kommet frem i disse Aar, da Franskmændene begyndte at tegne Søkort, og hvis Betydning HARRISSE har vist.¹

Den ældste Repræsentant for denne Kortgruppe er Nicolas Desliens' Verdenskort fra 1541,² altsaa fra samme Aar som Mercators Globe; men baade Globen og Desliens' Kort hviler naturligvis paa en portugisisk Korttype, den samme ubekendte Størrelse, der ligger bag Frisius-Mercator-Globen (sl. S. 259 ff.). Dog er det muligt, at det omtalte Rev og den Ø, det ender i (Insula d'orbelande, Isle des loups marins), først er opstaaet i Dieppe, og at Mercator i 1541 har rettet sin Fremstilling efter et ældre os ukendt Dieppe-Kort, hvis portugisiske Grundlag da er omtrent det samme, som Mercator og Gemma Frisius benyttede faa Aar i Forvejen.

Heller ikke B-Type-Kysten, Globens egentlige Grønland, har undgaaet Moderniseringer. Til disse kan man ikke henregne Øen „Margaster“ ved det nordlige Norge, af Storm tolket som Magerø;³ thi det havde jo allerede Nicolaus Germanus knyttet til B-Typens Grønland (sl. Fig. 16 med Fig. 19). Nye er derimod de tre Navne „Screlingers“, „Alba“ og „Solotobab“.

Atter her synes Dieppe-Kortene at spille ind; thi paa Desliens' lige omtalte Verdenskort findes det mystiske „Solotobab“ i Formen „Sotallebab“ paa dets mærkelige, pølseformede B-Type-Grønland („Groullanda“, Fig. 57); og alle tre Navne gaar igen paa „Groullande“ paa Pierre Desceliers' Kort fra 1550⁴ i Formerne „Screlinges“, „Alba“ og „Solotobab“ (Fig. 59).

At „Screlingers“ er det gamle nordiske Navn (Skrælinger) paa Eskimoerne, der her endelig er naaet frem paa Kortene, siger sig selv. Mere gaadefulde er de to andre Navne. Paa det ene giver Mercators berømte Evropa-Kort fra 1554 dog en Forklaring. Her staar nemlig paa Øen Grønland „Afguden Zolotaia baba dyrkes her“⁵ (sl. Fig. ndfr.). Enhver, der har noget Kendskab til Ruslands Kartografi, vil strax være klar over, at her sigtes til Afguden „den gyldne Kone“, der dyrkedes hos de saakaldte finske Ugrier (Ostjakerne) i Sibirien ved Floden Ob.⁶ Ved denne Flod finder man da ogsaa paa Mercators Kort fra 1554 en Afbildning af Gudinden med en lang latinsk Beskrivelse, der begynder: „Gudebilledet Zolotaia baba,

¹ HARRISSE, Terre-Neuve, S. 142—231.

² HARRISSE, l. c. S. 169, 220 og Tavle XI. V. HANTZSCH & L. SCHMIDT, Kartographische Denkmäler, Leipzig 1903, Tavle 2—4.

³ Ymer 1891, S. 20.

⁴ Bibliotheca Lindesiana. Collations and notes IV, C 3.

⁵ Drei Karten von Mercator, Berlin 1891.

⁶ H. MICHOW, Die ältesten Karten von Russland, Hamburg 1884, S. 39.

det er den gyldne Kælling, dyrkes her.“ Navnet „Solotobab“ er altsaa et sibirisk Gudenavn, der i en noget forvandsket Form ved Tidernes Ugunst er havnet paa Nicolaus Germanus' Grønland.

B-Typen og dens Udvidelse til et med Nordasien sammenhængende Polarkontinent bevirkede en Sammenflydning af gamle grønlandske, russiske og nordasiatiske Navne, som det er let at konstatere paa Frisius-Mercator-Globen og Søkortene fra Dieppe. Da Polarkontinentet saa efter 1539 blev skilt fra den gamle Verden, kan et af Navnene let være løbet den gale Vej og kommet over paa Polarlandet i Stedet for til Sibirien, hvor det hørte hjemme.

Paa samme Maade forholder det sig maaske med Bynavnet Alba (=Hvid), som kan skrive sig fra Navnet „Russia alba“, men maaske ogsaa, som Storm antager,¹ kunde tænkes at være en Oversættelse af Navnet Hvitserk, skønt dette Navn baade hos Ziegler og Olaus Magnus fremhæves som hørende til et Bjærg, medens Alba hos Mercator baade 1541 og 1554 bestemt markeres som By.

Det rimeligste er imidlertid, at der til Grund for de tre nye Navne ligger en eller anden skriftlig Kilde; thi om Skrælingerne staar der paa Mercators Kort fra 1554 følgende latinske Legende: „Her bor Pigmærne, sædvanlig kaldet Screlinger.“² Til to af de tre nye Navne knytter han altsaa latinske Legender, der ser ud som de var taget lige ud af en Bog. Ad den Vej kan Anbringelsen af „den gyldne Kælling“ paa Grønland ogsaa forklares; thi siden Zieglers Tid gik Meddelelserne om Lappernes og Eskimoernes og senere ogsaa om Samojedernes Afguder i eet, og Træk fra det ene Folk overførtes uden videre til det andet (sl. S. 237—39 & 246).

Hvilken den anvendte Kilde er, kan vi dog foreløbig ikke oplyse. I fremmede Nordensbeskrivelser er vi nemlig ikke stødt paa Navnet Skrælinger siden Historia Norvegiae i det 13. Aarh. (sl. S. 86—87) og Michel Beheims Digt ca. 1450.³ Derimod staar der i den latinske Beskrivelse af Finmarken, som Erik Walkendorf ca. 1520 indsendte til Pave Leo X: „Findmarkia har mod Nordnordvest et Folk af ringe og lav Væxt, nemlig 1½ Alen, som sædvanlig kaldes

¹ K. H. KARLSSON og G. STORM, Finnmarkens Beskrivelse af Erkebiskop Erik Walkendorf. Norsk geogr. Selsk. Aarbog XII (1900—01), S. 20—21.

² „Hic habitant Pygmei, vulgo Screlinger dicti“. — I de ældste Kilder til den russiske Geografihistorie har vi forgæves søgt denne Sætning.

³ I Historia Norvegiae staar der S. 76: „Trans Viridenses (Grønlænderne) ad aquilonem quidam homunciones a venatoribus reperiuntur, quos Scrælinga appellant“. Hos Michel Beheim hedder det: „In einer andern wust — da wont in einem ringe — ein volk heisset schrelinge — die sein nit lenger wann — gewahsen dreier spann...“ Sl. OVE C. L. VANGENSTEN, Michel Beheims Reise til Danmark og Norge i 1450. Videnskabs Selskabets Skrifter II. Histor.-filos. Klasse 1908, No. 2, S. 18.

Skrælinger.“¹ En Afskrift heraf eller en eller anden Meddelelse fra Walkendorf kunde jo tænkes at være naaet til de fransk-belgiske Kartografer. Betegnelsen „vulgo Skrælinger“ om Pigmæerne længst mod Nord var ialtfald naaet sydpaa, ca. 20 Aar før Mercator og Desliens gengav Navnet i 1541.

Faa Aar efter at Mercator graverede Gemma Frisius' Globe, og tre Aar efter at han kopierede den paa sit første Verdenskort, har han altsaa ændret Typen efter Olaus Magnus' carta marina, erstattet den antagne Nordvestpassage med hans Nordøstpassage, og gjort Polarkontinentet landfast med Nordamerika i Stedet for med Nordevropa. Samtidig har han paa Grundlag af Søkort (maaske franske, maaske portugisiske) ændret den grønlandske Halvø, opfattet den som Labrador og begrænset Grønland til B-Type-Kysten paa Polarkontinentet nord for Island. Foruden et forsprængt Navn fra den gamle Verdens Nordkyst (Solotobab) har han paa denne grønlandske Kyst efter ukendt Kilde (muligvis Erik Walkendorfs Finmarkens Beskrivelse) tilsat det nordiske Navn for Eskimoerne: Skrælinger, som efter Navnet Hvitserk var det første gammelnordiske Navn, der naaede frem paa Kortene.

Efter at vi nu har udskilt denne anden Mercator-Type som en særlig Form for Kombinationerne af François de Malines', Gemma Frisius' og Olaus Magnus' Nordensfremstillinger, vender vi os atter til den paa Nancy-Globen (Fig. 50) forekommende Kombination og spørger om, hvem der har skabt den, og naar den er blevet til?

Vil man hævde, at den er et Trin paa Vejen fra Mercators første Type (1537—38) til hans anden Type (1541), maa man antage, at den er blevet til i Aaret 1540. Foruden Seb. Münsters Kort (se S. 247) kender vi fra dette Aar kun det tabte Verdenskort af Gemma Frisius, som havde været forelagt Kejseren og var tilegnet ham (sl. S. 249). Er maaske dette Verdenskort fra 1540 Prototypen for Nancy-Globen?

At der er en meget nær Forbindelse mellem Gemma Frisius-Mercators Polarkontinent (specielt Grønland) og Nancy-Globens Pro-

¹ „Item Findmarkia a tracio vel circio habet gentem illam breui et pusilla statura, scilicet unius et dimidii cubiti vulgo Skrælinger appellatam...“. SL. KARLSSON & STORM, l. c. S. 12—13 & 20—21. Ogsaa Storm og Karlsson, der dog kun kendte Navnet paa Mercators senere Kort (1554 og 1569), er i Tvivl om, hvorfra Mercator har Navnet.

totyp, viser det mest komplette Kort af Nancy-Globens Type, Optrykket fra 1570 af Caspar Vopells Verdenskort fra 1545 (Fig. 53); men at Gemma Frisius skulde have gjort Østasien til eet med Nordamerika, saaledes som Vopell og Nancy-Globen gør, er efter hans endnu 1553 fastholdte, skarpe Kritik af denne Teori utænkeligt.¹

Konrad Gesner har imidlertid givet et Uddrag af Titelen paa Kortet fra 1540,² som viser, at denne og dets ydre Udstyr har mindet stærkt om Gemma Frisius' lille Verdenskort fra 1544 (sl. S. 249). Da dette desuden bærer Kejserens Billede, har, som vi saa, Hermann Wagner med god Grund formodet, at det lille Verdenskort fra 1544 er en formindsket Kopi af det store fra 1540.³ Men er det Tilfældet, og man jo nærmest maa antage, at Kopien gengiver sit Forbilledes geografiske Type uforandret, saa skulde altsaa Gemma Frisius' tabte Kort fra 1540 være en Variant af Schöners Bro-Type: Bro mellem Skandinavien og Østasien skilt fra Nordamerika ved en smal Nordvestpassage. Man behøver dog paa Kopien fra 1544 blot at flytte en enkelt Streg lidt for at faa Polarhavet nord for Broen til at blive et Indhav nord for Asien og Broen selv til at blive en Del af et Polarkontinent, men i saa Tilfælde kommer Frisius-Mercator-Globens Type frem. Verdenskortet fra 1540 har da efter al Sandsynlighed for Nordens Vedkommende staaet den fra Globen kendte Frisius-Mercator-Type ganske nær, saa at Gemma Frisius ikke bærer Ansvar for Nancy-Globe-Typen i dens Helhed.

Det næste Spørgsmaal bliver da: Kan Caspar Vopell være Typens Ophavsmand, siden de ældste daterede Fremstillinger, hvor den sikkert optræder (1543), er af ham? I saa Fald bliver Typen yngre end Mercators fra 1541; thi i 1542 har Vopell udført en i Köln opbevaret Globe, der, som Michow viser,⁴ gengiver Oronce Fines Type fra 1531 med en Øgruppe omkring Nordpolen (Fig. 40).

Til 1542 skulde Vopell altsaa have gengivet Oronce Fines i Øjeblikket forældede Type, men i det følgende Aar (1543) have publiceret en ny paa Grundlag af François de Malines', Gemma Frisius',

¹ GEMMAE PHRYSI De Principijs Astronomiae et Cosmographiae... Item De Orbis diuisione et Insulis, rebusque nuper inuentis. Opus nunc demum ab ipso auctore multis in locis auctum ac sublati omnibus erratis integritati restitutum, Coloniae 1578 (med Forord fra 1553), S. 175: „America cum Asia non coniungitur...”

² CONRAD GESNER, Bibliotheca universalis, Tiguri 1545, S. 267.

³ H. WAGNER, l. c. S. 567.

⁴ H. MICHOW, Caspar Vopell i Hamburger Festschrift, Tavle 1—2 & S. 12—13. At samme Type forekommer paa den Vopell tillagte Globe fra 1544 i Museum Carolino-Augustaeum i Salzburg betyder mindre, da denne Salzburger-Globe ikke er signeret med Vopells Navn, og derfor antagelig er en ikke af ham selv udført Kopi af Globen i Köln fra 1542. Sl. H. MICHOW i Mitteil. d. Geogr. Ges. Hamburg 19 (1903), S. 225—26.

Mercators og Olaus Magnus' nyeste Arbejder og have gengivet den eller ladet den gengive paa tre mindre og et Par større Glober, af hvilke dog kun de tre smaa (i København, Hamburg og Bern) er daterede og signerede. Hvis ikke, maa man ialtfald antage, at de to større Glober (Nancy-Globen og Pariser-Trægloben) var endnu yngre Kopier af en hidtil ukendt Prototyp for Vopell-Typen; thi Nancy-Globen har langt flere Navne end de tre smaa daterede Glober og kan altsaa ikke være Kopi efter en af dem.

Fig. 52. Caspar Vopells Ringglobe fra Aar 1543 efter Eksemplaret paa Nationalmuseet i København. Haandtegning. Ældste daterede Verdensfremstilling af Vopell-Typen. Enhedskontinent og Polarkontinent med Halvøen Gronla[ndia] landfast med Newfoundland (Baccalarearum [regio]), men skilt fra Skandinavien (Scandia) ved en smal Nordøstpassage. Ringene er her fjærnet for at vise dette. Nederst ses den ormædte Trækasse, hvori Globen opbevares. Sl. den udfoldede og kolorerede Gengivelse i Facsimile-Atlas, Tavle XL.

Det laa nær at antage, at denne Prototyp for Vopell-Typen var de haandtegnede Udkast til hans store, hidtil uudgivne Verdenskort. Af dette har man længe kendt en af den S. 208 nævnte Italiener Giovanni Vavassore udført Kopi fra 1558. Den findes i Hauslab-Samlingen i Wien, omtales af Breusing,¹ Nordenskiöld² og Michow,³

¹ BREUSING, Leitfaden durch das Wiegenalter der Kartographie, Frankf. a. M. 1883, S. 9.

² NORDENSKIÖLD, Facsimile-Atlas, S. 88.

³ MICHOW, Hamb. Festschrift, S. 9 & Mitteil. d. Geogr. Gesellsch. Hamburg 19 (1903), S. 266 ff.

men er saa ødelagt af Klorkalk, at den ikke kan fotograferes. Paa sine Rejser i Nordtyskland fandt W. Ruge imidlertid i Helmstedt et Verdenskort af Vopell, som var dateret Antwerpen 1570, men efter alt at dømme blot var et omdateret Optryk af den tabte Original, og, som det synes, et Optryk af de originale Plader¹. Om dette Verdenskort havde Michow kort i Forvejen ved Hjælp af en Inskription paa Vopells Europakort fra 1566 konstateret, at det var udkommet 1545².

Dette i Helmstedt fundne Verdenskort er nu bragt til det hertugelige Bibliotek i Wolfenbüttel, og ved Imødekommenhed fra Direktionen har vi erhvervet en fotografisk Kopi deraf, hvis nordligste Del er gengivet her som Fig. 53.

Som man ser, har det store, prægtige Kort lidt adskilligt, navnlig længst mod Nord. Nogle Navne og Kystkonturer er udviskede, og enkelte af de billedlige Fremstillinger, som Kortet er saa rigt paa, er uklare. For Navnenes og Kystliniernes Vedkommende har det derfor været os en stor Hjælp, at Hofrat Prof. v. Wieser i Innsbruck under et Besøg i Wien har kalkeret den os vedrørende Del af Vavassores Kopi fra 1558 til Brug for Værket her. En Gengivelse af denne Kalke ses paa Fig. 54. Sammen med Fig. 53 giver den fuld Klarhed over Vopells Fremstilling af det yderste Nord; thi vigtige Navne som „QVIJ“ (sl. S. 256) og „Huitsarg“ (Hvitserk), der er forbigaaede eller ulæselige paa Vavassores Kopi (Fig. 54), staar tydelig paa Optrykket fra Antwerpen 1570 (Fig. 53), medens den S. 260 gengivne portugisiske Navnerække nordvest for Halvøen Gronlandia staar klart paa Kopien, men delvis er ulæselig paa Optrykket. Det samme gælder Legenden lige nord for Halvøen.

Nancy-Globens (Fig. 50) Oprindelse er nu ganske klar. Sammenligner vi nemlig dens Fremstilling af Norden med den paa Vopells Verdenskort (Fig. 53—54), ser vi strax, at det ikke blot er Typen, der er fælles, men Navnene paa Nancy-Globen dækker de hos Vopell med Kapitaler trykte Lands- og Folkenavne (PYGMEI, HYPERBOREI [to Gange], ENGRONELANDIA, COSTA, QVIJ osv.). Dette Princip

¹ W. RUGE, *Aelteres kartograph. Material. 1. Reisebericht* S. 17—19.

² MICHOW, *Mitteil. d. Geogr. Gesellsch. Hamburg* 19 (1903), S. 226. Vopell beklager sig paa dette Optryk fra 1566 af Evropakortet fra 1555 over Vavassores sjofle Plagiat af hans Verdenskort og nævner i denne Sammenhæng Aaret for dets Udgivelse: „... Sed hoc te latere nolo, mi Cand. Lect. illam inquam universalem Coloniae Agrippinae apud nos caelatam et Anno 45 primum aeditam, ille bonus vir Joannes Andreas Vavassorius, caelator Venetus, homo plane bonarum artium ignarus (id quod typus ostendit) et ex alienis laboribus sibi emolumentum comparans, discidit, caelavit quoque, et Venetiis impressit, deprauavit adeo, ut lectu indignam judicemus etc.“ At Vavassore kartografisk set levede af Rov, synes ogsaa hans Kopi af Bernardo Sylvanos forældede Verdenskort fra 1511 at vise (sl. S. 208).

er fulgt saa nøje, at f. Ex. af Verdenskortets Kystbetegnelse *COSTA darca* kun den forreste Del er taget med. Nancy-Globen *kan* være en Kopi fra 1543 eller 1544 efter Vopells haandtegnede Udkast til hans 1545 udkomne Verdenskort, udført af ham selv; men det er snarere en af en anden foretagen Gengivelse af Verdenskortet og altsaa yngre end 1545¹.

At den fælles Type for de tre Glober fra 1543, Verdenskortet 1545 og den rimeligvis lidt yngre Nancy-Globe er skabt af Vopell 1542—43, er der meget, der taler for. Fraset Norden er Typen helt og holdent som paa hans Kölner-Globe 1542. Grunden hertil er, at alle Repræsentanterne for den nye Type ligesom Köllner-Globen er Kopier af Oronce Fines Verdenskort (Fig. 40); men, hvad Navneformerne angaar, staar de dog hverandre nærmere end de staar denne fælles Original. Det ser derfor snarest ud, som om Vopell — lige efter i 1542 paa Kölner-Globen at have kopieret Oronce Fines Verdenskort — ligesom Mercator i 1541 har ændret sit Nordensbillede ved at optage Olaus Magnus' Nordøstpassage, hans Skandinavien og Island samt Gemma Frisius' og Mercators Polarkontinent og Grønlandshalvø.

Der er en Grund til, som taler stærkt for Vopells Paternitet. Skønt Typen — med Amerika og Asien gaaende i eet — var forældet, holdt Vopell sejgt fast ved den til sin Død (1561). Bagefter paastod hans Landsmand, Geografen Wilh. Postell i et Brev af ⁹/₄ 1567 til den berømte Abraham Ortelius, at det var for at takkes Kejseren, Vopell havde fundet paa at gøre Asien til eet med Amerika². Denne Beskyldning er for saa vidt meningsløs, som Fejlen var begaaet allerede før 1508 af Johs. Ruysch (Fig. 28), medens Vopell ligesom Schöner i 1533 (Fig. 42) simpelthen havde kopieret Oronce Fines Verdenskort. Men Postells Brev viser ialtfald, at i Tyskland stod Vopell som den forkerte Opfattelses Ophavsmand og Forkæmper.

Der er en svag Mulighed for, at Vopell-Typen, som vi indtil videre maa kalde den, er italiensk. Efter Gengivelserne af Ulpius-Globen fra 1542 (Fig. 55) er det nemlig ikke absolut sikkert, at denne ingen Nordøstpassage har. Har den en saadan, kommer den til at ligne Vopells Type; hvis ikke, maa den nærmest sidestilles François de Malines' Planiglober. Men Ulpius-Globen er ikke Vopells Model, da den, som vi skal se, i Enkelthederne afviger stærkt fra Vopells Glober og Kort, er langt mindre detaljeret end det sidste, og har en Navneforvanskning som GROESTLANDIA for GROENLANDIA, der ikke gaar igen hos Vopell. Skulde Ulpius-Globen altsaa mod vor Forventning have en Nordøstpassage, maa vi antage en fælles ukendt Original fra 1540—41 for den og Vopells Kort og Glober.

¹ Allerede Ed. Erslev sluttede ud fra Ligheden med Vopells Ringglobe i Nationalmusæet, at Nancy-Globen vistnok maatte henføres til Vopell. Se ED. ERSLEV, Nye Oplysninger om Brødrene Zenis Rejser, S. 20.

² Epistolae Ortelianae, Cantabr. 1887, S. 43. Michow, Hamb. Festschrift, S. 20.

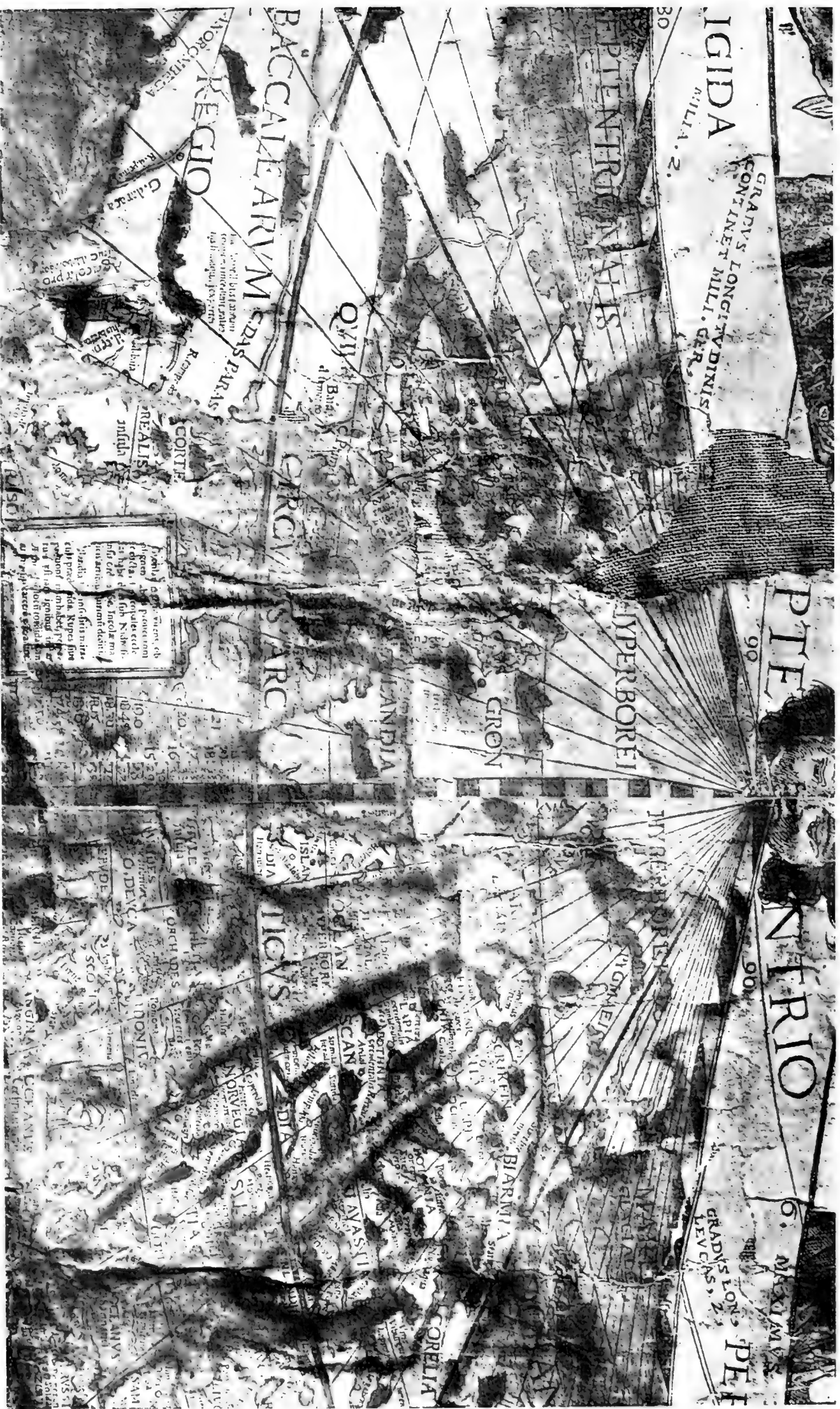

Fig. 53. Caspar Vopells Verdenskort fra 1545 optrykt i Antwerpen 1570 af Bernardus Pulemus. Samme Type som Kopien deraf (Fig. 54).
 Efter Originalen i Wollenbüttel. Hidtil ikke publiceret.

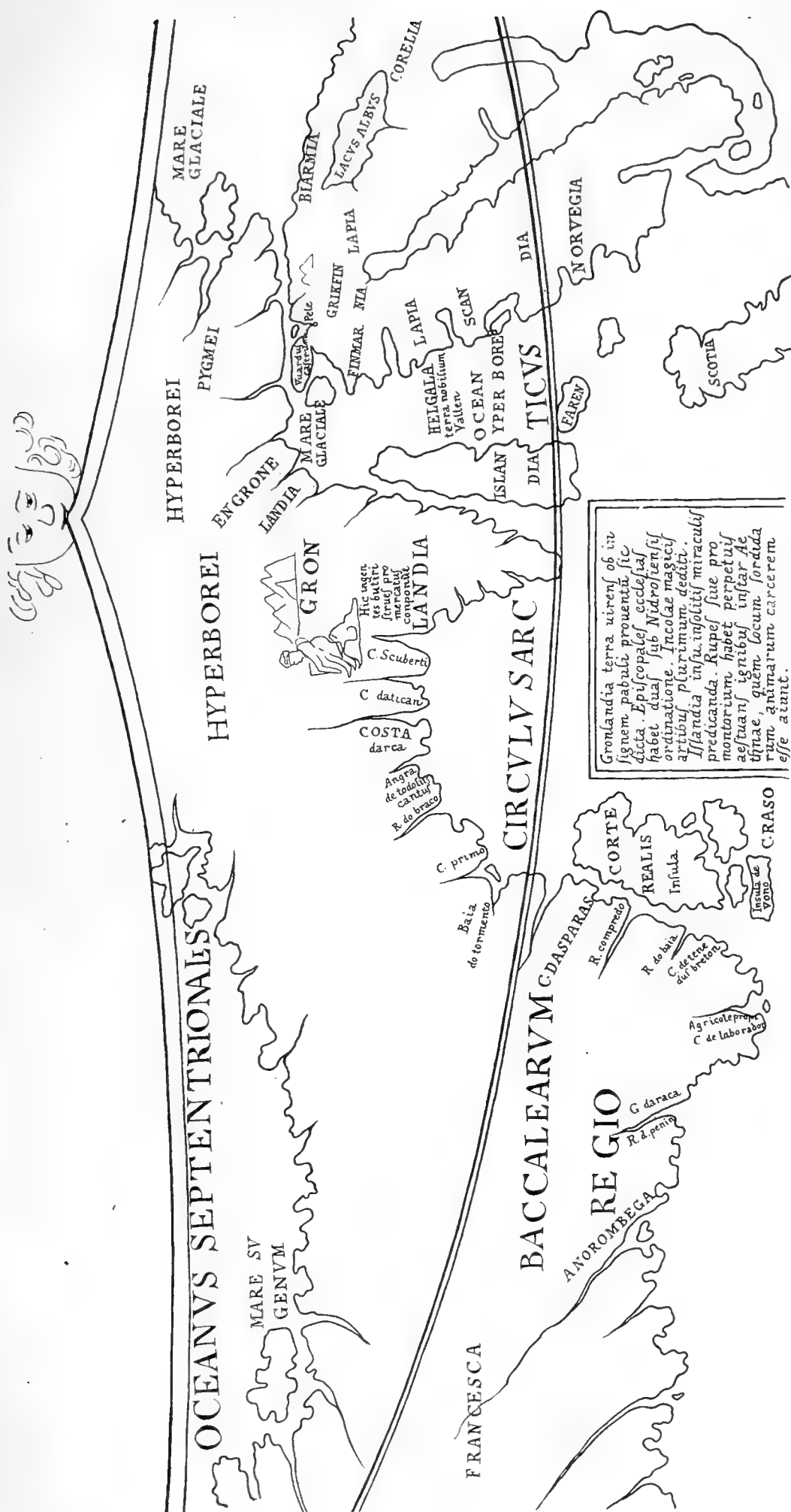

Fig. 54. Caspar Vopells Verdenskort fra 1545 i Kopi af Giovanni Vavassore, trykt i Venezia 1558. Efter Kalke udført af Hofrat Fr. v. Wieser i Innsbruck 1570 (Fig. 53) Vopell-Typen i dens fuldstændigste Form. Over Originalen i Haustab-Samlingen i Wien. Gengiver sammen med modstaaende Optryk fra 1570 (Fig. 53) Vopell-Typen i dens fuldstændigste Form. Enhedskontinent og Polarkontinent landfast med Newfoundland (Bacclearum regio), skilt fra Skandinavien ved et smalt Stræde. Iovrigt Gemma Frisius' tredobbelte Grønland: Engronelandia-Kyst, Gronlandia-Halvo og Kyst med portugisiske Labrador-Navne. Hidtil ikke publiceret.

Vopell-Typens Grønlandsbillede hviler i Hovedsagen paa Schöners, Zieglers og Gemma-Frisius', maaske kun indirekte paa de to førstnævntes gennem den sidstes tabte Verdenskort fra 1540, som da for Nordens Vedkommende skulde være Vopells Hovedkilde.

Vopells Verdenskort er nemlig tegnet i en lignende Projektion som Gemma Frisius' Kort fra 1544, der antagelig er en Kopi af det fra 1540 (sl. S. 249), og Enkelthederne i dets Nordensbillede minder helt igennem om Frisius-Mercator-Globens. Vi genfinder saaledes den tredobbelte Grønlandsfremstilling, først B-Typens Grønland med Betegnelsen „Pygmei“, dernæst Halvøen „Gronlandia“ for langt mod Øst klods op ad Island, endvidere Kysten med de portugisiske Labradornavne paa og Folkenavnet „Quii“, endelig Navneformerne „Baccalearum regio“ for det nordøstlige Nordamerika og „Corterealis Insula“ for Newfoundland. Alt dette er jo Kendemærker for den af Gemma Frisius skabte ældste Mercator-Type (sl. S. 253—264), men genfindes kun delvis paa Mercators Globe 1541 og Ulpius' 1542.

Nogen *direkte* Kopi af Frisius-Mercator-Globen er Vopells Verdenskort dog næppe. Det har saaledes for B-Type-Kysten ikke den forbedrede Form „Groenlant“, men det ganske forvanskede Engronelandia, og det tilføjer de to Hyperboræerfolk. Paa disse Punkter svarer det til Gemma Frisius' Verdensbeskrivelse fra 1530 (sl. S. 255)¹. Dernæst har Vopell Navnet „Huistsarg“ paa samme Sted som Zieglers Kort (Fig. 41) og flere Legender, der som vi skal se, ligeledes er hentede fra Zieglers „Schondia“. Men endelig har det, hvad der er det mest afgørende, den af Gemma Frisius indførte portugisiske Navnerække i mere fuldstændig Skikkelse end hans og Mercators Glober fra ca. 1537 og 1541 (sl. S. 260). Dette *kan* betyde, at Vopell har benyttet Gemma Frisius' Materiale; men det er langt rimeligere, at han har besiddet en større og mere komplet Verdensfremstilling af Gemma Frisius selv, d. v. s. det os ukendte store Verdenskort fra 1540, som var tegnet i samme Projektion som Vopells, og hvis ydre Udstyr (Kejserens Vaaben og Billede, Vindene med deres Egenskaber osv.) efter Konrad Gesners Beskrivelse² og Kopien fra 1544 at dømme har været en ganske lignende som paa Vopells Verdenskort fra 1545.

Vi antager derfor, at Vopells Fremstilling af det yderste Nord i Hovedsagen svarer til Gemma Frisius'. Paa to afgørende Punkter afviger den dog derfra, saa at Typen bør have sit eget Navn. Vopell har nemlig ligesom Mercator 1541 erstattet Gemma Frisius' Nordvestpassage med en Nordøstpassage, medens han i Modsætning til baade Mercator og Gemma Frisius holder fast ved Landsammenhængen mellem Nordamerika og Asien.

¹ GEMMA PHRYSIUS, De orbis divisione, Cap. 6 & 30.

² H. WAGNER, l. c. S. 567.

Det er ikke udelukket, at det er under Paavirkning af Mercators Globe fra 1541, Vopell har indført Nordøstpassagen; men da der ikke i Enkelthederne ved dens Fremstilling kan paavises direkte Afhængighed, ligger det ligesaa nær at antage, at han uafhængig af Mercator har fulgt Olaus Magnus' Fremstilling af Skandinavien; thi den har han aabenbart benyttet.

Paa samme Maade forholder det sig med den tillukkede Nordvestpassage. Mercators Globe *kan* være Forbilledet, men forklarer og dækker ikke Enkelthederne i Vopells Fremstilling. Denne kan derfor meget godt ligesom Mercator og uafhængig af ham have lukket Nordvestpassagen efter François de Malines' eller hans Efterfølgers Recept eller efter Zieglers Redegørelse, men iøvrigt have rettet sig efter Gemma Frisius' Verdenskort.

Om Zieglers Værk er benyttet direkte eller maaske indirekte gennem Gemma Frisius' Verdenskort, er ligeledes usikkert. Men om Benyttelsen er der ingen Tvivl.

Lige nordvest for Halvøen „Gronlandia“ ser man saaledes et Billede af en siddende Mand og tæt ved følgende Forklaring: „Her laver de store Mængder Smør til Udførsel.“ Langt syd for den grønlandske Halvø, helt nede ved Newfoundland, findes der endvidere en Grønland vedrørende Legende:

Gronlandia, det grønne Land (terra uirens), saaledes kaldet paa Grund af den yppige Græsvæxt. Det har to Stiftskirker under Trondhjems Overhøjhed. Indbyggerne er meget hengivne til Trolddomskunster.

Disse Bemærkninger er tydeligvis Udpluk af Zieglers S. 237 aftrykte Grønlandsbeskrivelse. Grumme tvivlsomt er det derimod, om Vopells øvrige billedlige Fremstillinger paa Grønland skyldes Paavirkning fra Ziegler eller andre Forfattere, eller det er rene Fantasi-billeder. Pigmænen minder ikke synderlig om en Dværg. Paa Jagtscenen, hvor Jægere med høje spidse Huer til Hest med Buer og Hunde jager et vildt Dyr, finder man ingen Forklaring hverken i Zieglers Beskrivelse af Grønland eller det dermed sammenhængende Lapland, og heller ikke paa Olaus Magnus' carta marina.

Saa vidt det noget mangelfulde Materiale tillader os at oversé Udviklingen, synes det da, som om Kölnergeografen Caspar Vopell i 1542—43 ligesom Mercator i 1541 — maaske paavirket af ham — har delt François de Malines' Enhedskontinent ved en fra Olaus Magnus taget smal Nordøstpassage. Baade Mercator og Vopell synes derved at være kommet i Opposition til Gemma Frisius, der vedblivende holdt paa en Nordvestpassage, medens kun Vopell bibeholdt Landsammenhængen mellem Nordamerika og Asien. Iøvrigt fulgte han ved Fremstillin-

gen af Grønland og Polarkontinentets Kyst mellem de to Passager Gemma Frisius' Type med det tredobbelte Grønland, som Mercator allerede delvis havde forladt. Talrige Enkeltheder hentede fra Zieglers „Schondia“ er maaske optaget direkte, maaske kopieret efter Gemma Frisius' tabte Verdenskort fra 1540, der muligvis fraset en Nordøstpassage har været af samme Type som Frisius-Mercator-Globen.

Vopell-Typen møder os altsaa paa hans tre Ringglober fra 1543, hans Verdenskort fra 1545 og 1570 og Vavassores Kopi deraf fra 1558, desuden paa de to anonyme Glober i Frankrig (Nancy-Globen og Pariser-Trægloben). En stærkt formindsket Kopi af Verdenskortet fra 1545 — men i samme Projektion og med lignende Ramme som dette — er optaget i Hieronymo Giravas *Libros de Cosmographia* trykt i Milano 1556¹ og antagelig ogsaa i et nyere Optryk af dette Værk fra Aar 1570². Endvidere møder Typen os, som nævnt S. 249, i Ruscellis italienske Ptolemæusudgaver fra 1561 og 1574 og i Molelius' latinske fra 1562, men omtegnet i Planiglobform. Det var altsaa særlig i Italien, Vopell-Typen vandt Udbredelse. Ogsaa i langt senere Tid træffer vi en grov Gengivelse af denne Type i Johs. Myrtius' *Opusculum geographicum rarum*, trykt i Ingolstadt 1590,³ og saavidt man kan se efter Kretschmers Reproduktion, er det ogsaa den, der er gengivet paa Franciscus Bassus' Jærnglobe i Universitetsbiblioteket i Torino⁴. Paa A. Montanus' Sprogkort (*orbis tabula Ben. Aria Montana auctore*) fra 1571, som 1572 blev optaget i hans *Polyglott Bible*, er ogsaa Vopell-Typen anvendt⁵.

6. ULPIUS-GLOBEN OG DEN LILLE GRØNLANDSØ.

Vi har S. 291 nævnt, at den Type, Vopell indførte 1542—43, muligvis forekommer allerede paa Ulpius-Globen 1542.

Denne Globe har B. F. de Costa beskrevet i 1879 og samtidig gengivet dens vestlige Halvkugle i Planiglobform⁶. Den bærer Paa-

¹ Facsimile-Atlas, Tavle XLV. Winsor, History II, S. 436.

² Sl. Winsor, History II, S. 437—38.

³ Facsimile-Atlas, Tavle XLIX.

⁴ KRETSCHMER, Entdeckung Amerikas, Tavle XXIX.

⁵ Gengivet i Remarkable Maps II, 1.

⁶ B. F. de COSTA, The Globe of Ulpius. The magazine of American history. Jan. 1879. New York a. Chicago 1879. Samme Forfatters „Uerazzano the explorer“ (New York 1881), hvor Globen skal være omtalt, S. 64, har ikke været os tilgængelig.

skriften „Euphrosynus Ulpus describebat anno salutis 1542“ og er dediceret til Kardinal Marcello Cervini, den senere Pave Marcellus II. Globen skal, efter hvad de Costa viser, være udført i Rom af den ellers lidet bekendte Ulpus. Den blev i 1859 fundet hos en Handlende i Madrid, købt af en Amerikaner og bragt til Nordamerika, hvor den nu opbevares i New-York i det historiske Selskabs Museum.

Som Gengivelsen af Globen (Fig. 55) viser, minder dens Fremstilling af Norden i flere Henseender om Vopells. Nordamerika og Østasien gaar i eet („Tagu provincia“ støder lige op til „Baccalarearum regio“). Nordvestpassagen fra det Schöner 1523 tillagte Globekort (Fig. 38) og fra Frisius-Mercator-Globen (Fig. 46) er forsvundet. Alligevel har Grønland beholdt Halvø-Formen, og de portugisiske Labra-

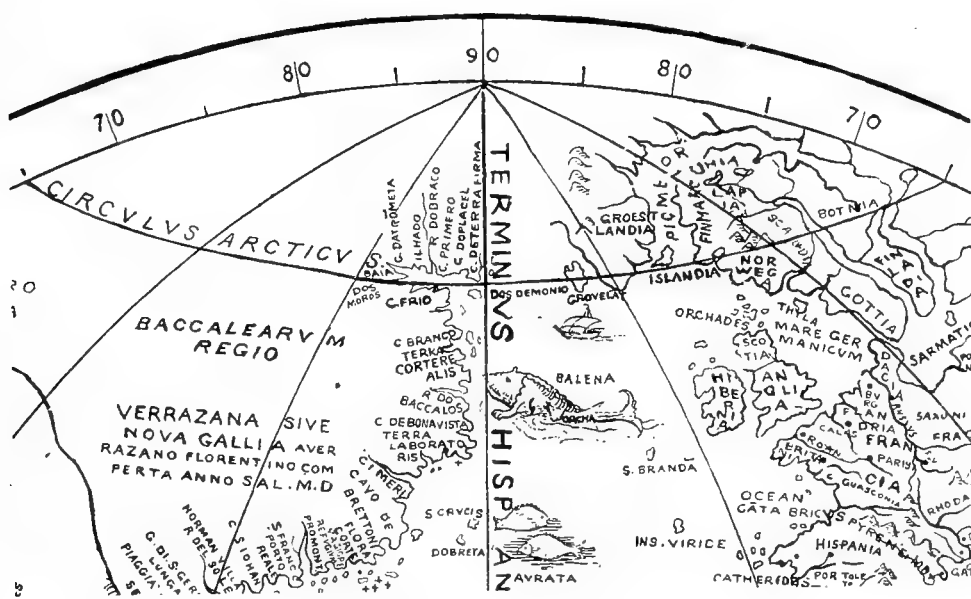

Fig. 55. Ulpus-Globen.

dornavne (sl. S. 283) er ikke som hos Mercator 1541 flyttet mod Syd. Længere mod Øst minder Globen snarest om Mercators hjærteformede Kort fra 1538 (Fig. 47). De Costas Gengivelse er ikke helt klar; men det ser ud, som om der ikke nord om Skandinavien gaar noget Stræde ind til Ishavet nord for Asien, men kun den samme, dybe krumme Fjord, som vi kender fra Gemma Frisius' og Mercators ældre Arbejder. At Ulpus-Globen har et „Mare Glaciale“ nord for Asien, ser man ikke paa de Costas Facsimile, han meddeler det derimod i sin Beskrivelse. Men et saadant indelukket Ishav fandtes netop paa Frisius-Mercator-Globen og hos François de Malines (Fig. 39 og 47).

Resultatet er, at hvis der mod vor Forventning paa Ulpus-Globen skulde være et Stræde mellem dette Ishav og Nordhavet, svarer Globen nærmest til Vopell-Typen; hvis der, hvad vi antager, ikke er en saadan Nordøstpassage, stemmer dens Type bedst overens med

François de Malines' Enhedskontinent, men erindrer i Enkelthederne om Gemma Frisius-Mercator-Globen og Vopells Verdenskort og Glober.

Sammenligner vi Ulpius-Globen med disse dens nærmeste Paa-rørende, opdager vi dog snart, at den i flere Henseender indtager en Særstilling. Den lader saaledes stadig Newfoundland (Terra Corterealis) være landfast med Labrador, medens det allerede hos Gemma Frisius, Mercator og Vopell er en Ø.

Globens portugisiske Labradornavne stammer fra samme Navnegivning som den Række Stednavne, vi S. 260 har sammenstillet fra Gemma Frisius', Mercators og Vopells Kort og Glober. Men Ulpius-Globens Navne har dels andre Former og er dels helt andre end de nævnte tre Kilders. Kun Navnet „R. do braco“¹ svarer helt til disse. Til deres „Cabo primo“ svarer „C. primero“, til Vopells „Baia do tormento“ svarer Ulpius' fordrejede „C. datrōmeta“. Til de andre Kilders forvanskede „C. dati[c]ifirme“ (o. l.) svarer Ulpius-Globens helt uforvanskede „C. de terra de firma“. Navnene „C. descuberto“ og „Costa darca“ mangler den helt. Til Gengæld har den to Navne, der mangler i de andre Kilder, nemlig „G. do placel“ (af de Costa tolket som „Gulf of the Sand Bank“) og det defekte „Ilhado“ [ɔ: Insula de], hvor selve Navnet mangler. De sidste to Navne svarer imidlertid til „B. do prancel“ og „Ilha do carambo“ paa det portugisiske Søkort i Riccardiana-Atlas'et (Fig. 36),² hvor en tredje fra samme Navnegivning stammende Navnerække forekommer (sl. S. 259). Ulpius-Globen bekræfter altsaa vor Antagelse, at de portugisiske Navne paa Polarkontinentet vest for Grønland hidrører fra portugisiske, nu tabte Søkort fra en Expedition til Labrador.

Mellem disse Navne og den grønlandske Halvø er der paa Ulpius-Globen et tomt Rum — et Brud paa Polarkontinentets Kystlinie. Dette kan skyldes en Fejl i Gengivelsen eller en Misforstaaelse fra vedkommende Gravørs Side. Grunden kunde jo ogsaa være Ønsket om en fremtrædende Markering af Adskillelsen mellem den spanske og den portugisiske Magtsfære, men er snarere tilfældig og skyldes ialtfald næppe en bevidst Markeren af ukendt Terræn.

At Halvøen bærer Navnet GROESTLANDIA, viser ligesom den portugisiske Navnerække, at Ulpius-Globen næppe kan være Vopells Forbillede, og at den selv har haft en Model, hvor Grønland hed „Groenlandia“, saaledes som det gør hos Gemma Frisius og Mercator (1537—41). Betegnelsen „Pigmeor[um]“ paa Ulpius-Globen kan stamme sammestedsfra; thi netop hos Gemma Frisius og Mercator træffer vi denne Betegnelse af „Pigmæernes“ Land med udeladt „terra“.

¹ Dette Navn tyder de Costa (l. c. S. 30) som „The Shallow River“, den grundede Flod (sl. Navnelisten S. 260).

² Se HARRISSE, Terre-Neuve, S. 110.

Ulpius-Globens Polarkontinent kan altsaa forklares som en Kombination af François de Malines' tabte Globe fra ca. 1528 og et af Gemma Frisius' eller Mercators Arbejder fra 1530—41, men den kan ogsaa være en Kopi af François de Malines' Globe alene, om hvis Enkeltheder vi jo intet tør slutte fra den ganske raa Gengivelse, vi besidder (Fig. 39).

Hvad den portugisiske Navnerække angaar, er det dog rimeligst at antage, at der er benyttet et Søkort, der er yngre end François de Malines' Globe, og det samme gælder det mærkeligste Fænomen paa Ulpius-Globen, den lille Ø GROVELANT vest for Halvøen Grønland.

Det er rimeligt, at denne lille Grønlands-Ø stammer fra portugisiske Søkort, men foreløbig umuligt at fastslaa, naar den optræder første Gang, og hvorfra de portugisiske Søkorttegnere har den.

Som en lille Ø mødte Grønland os allerede i Slutningen af det 15. Aarhundrede paa de sydevropæiske Kompaskort; men Øen hed *Insula viridis* (*Isola verde*). Det er tænkeligt, at en kyndig Kartograf har erstattet dette Navn med den germanske Form Grønland, efter at det gennem Zieglers Værk var blevet bekendt, at Grønland betød *terra viridis*, og efter at denne Identifikation var kommet frem paa Kortene i Sebastian Münsters Værker (Fig. 43). Men det er ikke sandsynligt, at det er gaaet til paa denne Maade. Den grønne Ø var anbragt forholdsvis langt mod Syd og vedblev at være paa Kortene, efter at den lille Grønlandsø var dukket op. Ja, paa de første to Søkort, hvor Grønlandsøen forekommer, ligger der desuden en „J. verde“ langt mod Syd, ligesom vi paa Ulpius-Globen finder en „Ins. viride“.

Disse Kort er de to i Firenze opbevarede portugisiske Søkort fra ca. 1540 (Fig. 36), som vi antog skrev sig fra Gaspar Viegas' Værksted (sl. S. 216—18). Her ser vi tæt vest for Island den lille Ø „Grovelanda“. Efter dens korrekte Beliggenhed maatte man nærmest antage, at det var en Meddelelse via Island, der havde foranlediget Øens Anbringelse paa Søkortene; men dette er indtil videre en løs Gisning, da vi intet ved om den oprindelige Kilde og dens Art; ud fra Resultatet maa vi dog formode, at det drejer sig om en anden Haands Meddelelse, ikke om nogen Besejling af Landet.

Naar Ulpius-Globens Tegner lægger den lille Ø „Grovelant“ lige op ad Halvøen „Groestlandia“ og langt nord for den grønne Ø „Ins. viride“, er det en Triplering af den Slags, der saa ofte har mødt os, og som er sket, uden at Tegneren har anet, at han afbildede samme Land tre Gange. Øen er ligesom paa de to portugisiske Søkortatlas'er lagt paa ca. 66° n. Br. og anbragt i omtrent samme Afstand vest for

Island som der. Den grønlandske Halvøs Sydspids, taget fra en anden Kilde, er simpelthen skudt ind imellem Island og den lille Grønlandsø.

Ulpus-Globen er den ældste *kendte* Kilde, hvor denne Triplering finder Sted; men rimeligvis findes den lille Grønlandsø allerede paa Frisius-Mercator-Globen og Mercators hjærteformede Verdenskort (Fig. 46—47), blot uden Navn. I lidt længere Afstand fra den grønlandske Halvø, paa ca. 65—66° n. Br. findes her nemlig en forholdsvis stor, navnløs Ø af lignende Form og Længderetning som Grovelant-Øen hos Ulpus. Maaske har da Gemma Frisius, der støttede sig til portugisiske Søkort af lignende Type som dem, Ulpus' Fremstilling gaar tilbage til, optaget Øen, men udeladt dens Navn, fordi det mindede ham for stærkt om Navnene „Gronelandia“ og „Groenlant“, medens Ulpus var mindre kritisk.

Egentlige Descendenter af Ulpus-Globen er os ikke bekendt, men vil maaske kunne findes blandt de mange endnu ikke undersøgte italienske Søkort-Atlas'er fra sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede.

Den lille Grønlandsø vest for det store Grønland møder os derimod paa talrige nyere Kort; men paa disse er ogsaa det store Grønland en Ø, og Enhedskontinentet er forsvundet. Det er derfor ikke Ulpus-Globens Type, der gaar igen, men en ny Kombination, der har sin egen Udviklingshistorie.

7. SØKORTENE 1532—1550.

Var det vanskeligt i Enkelthederne at følge Udviklingen paa Søkortene før 1532, saa er det umuligt at gøre det efter dette Aar. Der kendes talrige Atlas'er og Enkeltblade af Søkort fra denne Tid; men kun af de allerfærreste har vi Gengivelser. Alene fra Battista Agneses Haand besidder vi over en Snes Kort eller Atlas'er, af hvilke kun ganske faa er udgivet. Dertil kommer, at Fabrikationen af Søkort nu begyndte at florere i Vestevropa, hvorved Materialet voxer stærkt. Vi maa derfor strax tage det Forbehold, at vor Fremstilling er lige saa ufuldkommen som vort Kendskab til Kortene, at vi ikke kan følge Udviklingen fra Kort til Kort, ikke en Gang fastslaa den i Hovedtrækkene, men kun i Ny og Næ gætte, hvilke Indflydelser der har gjort sig gældende. Det er under disse Omstændigheder et Held, at det, Søkortene har at vise, gennemgaaende er forvildede Udløbere af de gamle, kendte Typer, som ikke har betydet noget for Udviklingen. Et enkelt portugisisk Søkort fra denne

Periode, som vi af særlige Grunde lod fotografere, viste sig dog, som vi skal se, at være saa grundlæggende for Grønlands Kartografi efter 1554, at man ikke maa lade sig narre af de kendte Korts ringe Værdi. Sammen med Gaspar Viegas' S. 217 omtalte Kort og dem, vi har paavist, var benyttet ved Mercators to første Typer, viser det, at der stadig fra den spanske Halvø kom nyt og originalt Stof ind paa Kortene.

De italienske Kort var, som det synes, i en Forfaldsperiode. Battista Agneses Kort kan have deres Værdi, som hans Kopi af Jovius' tabte Ruslandskort fra 1525 viser;¹ men i Hovedsagen er de Fabriksarbejde, enten direkte Kopier af kendte Kort eller vilkaarlige Fantasier.² Hans almindelige Maade at fremstille Norden paa, før han begyndte at kopiere Olaus Magnus' Kort, ser vi paa Fig. 55. At B-Ty-

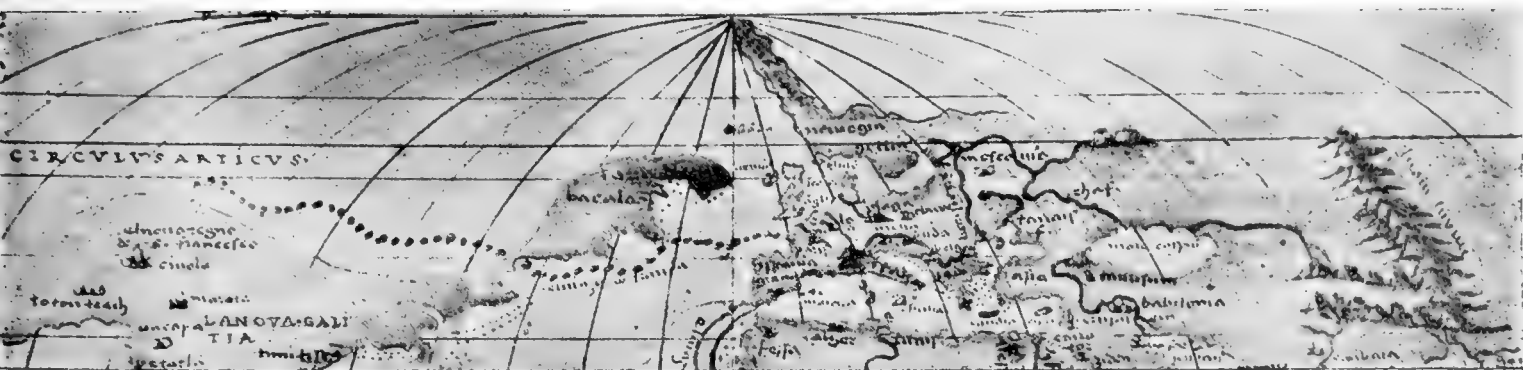

Fig. 56. Battista Agnese 1536.

pens Grønland ligger til Grund for den Landtunge, hvormed Skandinavien og Nordpolen forbindes, er rimeligt; men hvorfor Tangen har faaet Navnet „Terra noua“ (Nyland), er os ganske ubekendt.

Paa hvormange af Agneses Kort denne Nordensfremstilling forekommer, ved vi ikke. Foruden i Nordenskiölds Haandskrift har vi truffet den i Agnese-Atlas'er i K. K. Kunstmuseum i Wien og i K. K. Fideikommisbibliotek sammesteds (Nr. 7984), i Cod. S. Marc. Venet. Cl. IV, cod. 62 (fra 1554, gengivet i Onganias Samling som Nr. XVII), i Universitetsbiblioteket i München, i Biblioteca Riccardiana (Tavle IX b i Wuttkes „Zur Geschichte der Erdkunde“) og i British Museum, Add. 19927 (Winsor, History of America II. S. 40). Men dette er kun nogle faa blandt mange andre.

Ogsaa hos andre Søkorttegnere blev Typen dog optaget, saaledes f. Eks. hos Diego Homem 1540, hvad en Reproduktion hos Winsor (II, S. 446) viser. Om det store Søkortatlas i Turin, fra ca. 1535—40, som Wuttke gengiver (Tavle VII i), er af Battista Agnese eller ikke, ved vi ikke, men der er Grund til at tro det; thi det har den samme Fremstilling af Norden som vor Fig. 56, og det gengiver desuden ligesom Agneses Atlas'er i Venezia og München Olaus Magnus' Nordenskort fra 1539.

¹ H. Michow, Die ältesten Karten von Rusland, Hamb. 1884, S. 20 ff. & Tavle 3.

² Om Battista Agnese se nøjere i HARRISSE, John Cabot, S. 188 ff. og KRETSCHMER, Die ital. Portolane des Mittelalters, Berl. 1909.

Vi er ikke i Stand til at afgøre, naar denne Type fremtræder første Gang. Den forekommer sikkert hos Agnese 1536, men maaske flere Aar tidligere, da hans Virksomhed begyndte allerede 1525. Muligvis er det den paa noget lignende Maade ændrede — mod Nord udtrukne — B-Type, som vi finder i Joachim Vadianus' Kosmografi (Zürick 1534),¹ der ligger til Grund for Battista Agnese-Typen, og den italienske Korttegner har da ikke gjort andet end paa nogle af sine Kort — ingenlunde paa dem alle — at tilsætte Betegnelsen „terra noua“. En lignende mod Nord udtrukket B-Type forekommer ogsaa i Johann Honters Rudimenta cosmographica (Zürich 1546) og antagelig paa hans Globe fra 1542.²

Medens B-Typens Grønland paa de italienske Søkort blev trukket ud i Retningen Nord Syd, blev det paa de franske Søkort tvært imod forlænget i vest-østlig Retning, uden at det er os muligt at angive nogen rimelig Aarsag dertil.

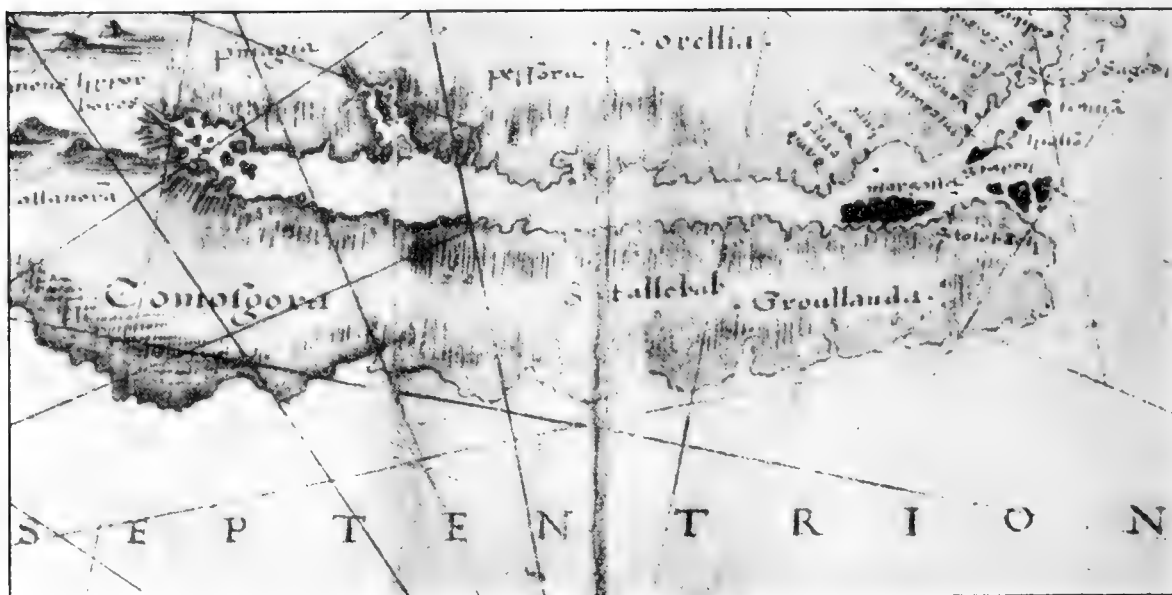

Fig. 57. Desliens 1541.

Strax paa det første franske Søkort, vi kender, det ældste af Kortene fra den S. 285 omtalte Dieppe-Skole, Nicolas Desliens' Kort fra Aar 1541 (Fig. 57) træffer vi Grønland som en lang cylinderformet Halvø nord for Norge og skilt derfra ved en smal Fjord. At det er Grønland, viser Navnet „Groullanda“. Men selve denne Navneform i Stedet for B-Typens sædvanlige Engroneland viser noksom, at det ikke er Ptolemæusudgavernes almindelige B-Kort, der alene er Kilden. Man kunde for saa vidt snarere antage, at det var a-Typen i den Form, den fik hos Lorenz Friess 1522 (se Fig. 32),

¹ Reproduktion i Facsimile-Atlas, Fig. 66.

² Se Facsimile-Atlas, Tavle XLIV og FIORINI-GÜNTHER, Erd- und Himmelgloben, S. 58—59. WINSOR, A bibliography of Ptolemy's Geography, Cambr., Mass. 1884, S. 28. Nye Oplag af Kosmografien kom 1548, 1549, 1552, 1552, 1558, 1560.

der laa bagved; thi her hedder Landet „Grønland“; men vi ved intel sikkert derom. Desuden maa vi huske, at der i Aaret 1541 forelaa skrevne Kilder, hvor Navnene Engronelandia og Gronelandia identificeredes, først og fremmest Johann Schöners Værk (se S. 223) fra 1515, dernæst Gemma Frisius' Verdensbeskrivelse fra 1530 (sl. S. 255), saa at det ikke laa fjærnt at erstatte det ene Navn med det andet. Af Stednavne paa Grønland møder os kun tre, som intet har med Landet at gøre. Det østligste „Comosgora“ er en Fordrejning af Colmogora, ♂: Holmegaard, det gamle Arkangelsk. Dette Navn synes at være indført i Kartografien af Paulus Jovius, der 1525 gennemrejste det russiske Rige. I sin rigtige Form findes det paa Battista Agnese's Kopi af Jovius' tabte Kort, og findes ogsaa paa Anton Wieds Kort fra 1542.¹ De to andre Navne „Sotallobab“ og „Stolobach“ er aabenbart Forvanskninger af eet og samme Navn, nemlig Slata baba (slavisk) eller Zolotaia baba (russisk), ♂: den gyldne Kælling, det sibiriske Afgudsbillede, hvis Navn ogsaa i 1541 forekom hos Mercator, knyttet til Grønland (sl. S. 285—86), og som i Formen Zlota-baba forekommer i Matthias v. Miechows Ruslandsbeskrivelse. Paa de følgende Kort af Dieppe-Typen det saakaldte Harleianske Verdenskort Cod. Add. 5431 i British Museum (ca. 1543)² og John Rotz's fra 1542 (Old Library 20. E. IX i British Museum)³ mangler Grønlands Navn, og Kortets Nordkant afskærer ogsaa det meste af Grønlands-Halvøen nord for Norge. Det Harleian'ske Kort har langt mod Nord et Billede af en siddende Hyrde med Stav og Horn, lang Kappe, høj Hue, Hunde og Rensdyr; Billedet har dog næppe noget med Grønland at gøre, men er en Fremstilling af Lapper eller Samojeder saaledes som de skildres i det 15. og 16. Aarhundredes Litteratur, i den gamle Nowgoroder Beskrivelse af Sibiriens Folk,⁴ hos Miechow 1517,⁵ Jovius 1525,⁶ Ziegler 1532 og Herberstein 1546.⁷

¹ Se MICHOW, Die ältesten Karten von Rusland, S. 28, 80 & Tavle 3; Anton Wied, ein Danziger Kartograph des 16. Jahrh. Hamburg 1905.

² Reproduceret i Bibliotheca Lindesiana. Collations and Notes IV A. Efter den trykte Katalog over haandtegnede Kort i British Museum (Catalogue of Maps and drawings etc. London 1844, Vol. I, S. 22—23) skulde Kortet være fra Tiden før 1536. HARRISSE bestemmer det sikkert korrekt til ca. 1543. Sl. HARRISSE, Terre-Neuve, S. 208 ff. & Pl. 12.

³ John Rotz's Søkortatlas er os bekendt ikke publiceret. Dets Tegner hed, efter hvad Hamy har oplyst, Jehan Roze og var fra Dieppe; men Kortenes engelske Navneformer (f. Ex. narrowayg, distraict of denmark) viser, at han har udført dem for Englændere.

⁴ H. MICHOW, Zur Geschichte der Bekanntschaft mit Sibirien vor Jermak. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 40 (1910), S. 8 & 20. Her skildres Samojeder som Jægere med Rensdyr og Hunde.

⁵ Se SIMON GRYNÆUS, Novus orbis. Basel 1532.

⁶ Pauli Nouocomensis libellus de legatione Basilii etc. Romæ 1525. Sl. MICHOW, Die ältesten Karten von Rusland, S. 27 & 79—80.

⁷ SIGISMUND V. HERBERSTEIN, Rerum Moscovitarum Commentarii, Viennæ 1549.

En komplet og meget dekorativ B-Type-Grønland træffer vi paa to Kort af Dieppe-Skolen fra 1546 og 1550 (Fig. 58 og 59). Det sidste er udført af Præsten Pierre Desceliers, hvad Paaskriften „Faicte à Arcqves¹ par Pierres Desceliers pb̃re: Lan: 1550.“ Det andet tillægges den samme Dieppe-Kartograf, da det har Paaskriften „Faicte a Arqves par * * * 1546.“ Da der desuden fra 1553 findes et Kort af lignende Type som de to fra 1546 og 1550 og med Paaskriften „Faicte a Arqves par Pierres Desceliers preb̃stre 1553“, har man med nogen Grund tillagt Desceliers Kortet med den delvis ulæselige Paaskrift fra 1546.²

Paa dette Kort (Fig. 58) findes kun Landsnavnene „GROVLANDE“

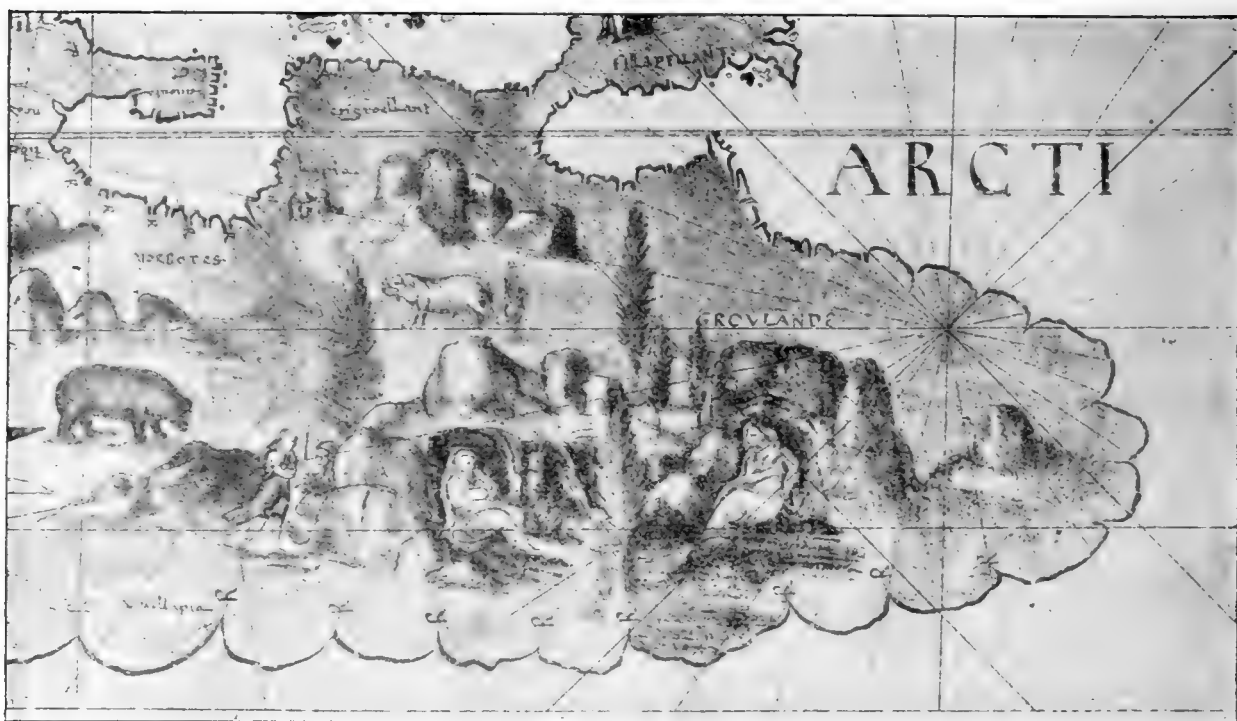

Fig. 58. Desceliers 1546.

og „engroellant“. De følgende Navne „lapia“ (Lapland), „NORBOTES“ (Norrboten) og „Vuillapia“ (Vildlapland) vedrører ikke Grønland. Men desuden findes der et fantastisk Billede af Folk, der bor i Bjærg-huler, af en skindklædt Kvinde, af en Bjørn og et Vildsvin. Kilden til denne fantastiske Udsmykning kan ikke med Sikkerhed angives. Dog kommer man ved at se paa Billedet og de omgivende Stednavne uvilkaarlig til at erindre følgende Ord i det af Storm udgivne Brev til Pave Nicolaus den 5te (1447) om Norges Beliggenhed og Undere:³

Og ved Gronolondes Skov — hvor der er Uhyrer (monstres) af menne-skeligt Udseende, som har haarede Lemmer, hvilke Folket kalder „vilde Mennesker“ — skal man aldrig se Solens Lys, men der er paa hver Tid af

¹ Arques er en lille By, faa Kilometer fra Dieppe.

² HARRISSE, Terre-Neuve, S. 169.

³ Norsk geografisk Selskabs Aarbog 10 (1898—99), S. 1 ff.

Aaret en mørk og frygtelig Nat. Dog voxer der Træer, og man træffer der mange gruelige Dyr. Og naar man drager vest henimod dette Lands Bjerge, bor der Pygmæer i Skikkelse af smaa Mænd, blot en Alen lange. Naar de ser Mennesker, samler de sig og gemmer sig i Landets Huler ligesom en Sværm Myrer.

Til denne gamle sagnagtige Beskrivelse af Eskimoerne *kan* Dieppe-Kortets Billede gaa tilbage, saa meget snarere, som Brevet foreligger i fransk Oversættelse og altsaa netop kan tænkes anvendt paa et fransk Kort. Sammenligner vi det citerede Stykke med Clavus' S. 109 refererede Ord om Vildlapperne (*Wildlappmanni*), der lever vildt og er behaarede, og om Pigmæerne, der bor længere mod Vest og kun er en Alen lange, faar vi et Bevis for, at Brevets „vilde Mennesker“ (*hommes sauvages*) er de samme som Clavus' *Wildlappmanni*, og da Brevet betegner sig som Oversættelse, er der Grund til at antage, at Clavus har benyttet samme latinske Text som Brevets os ukendte Forfatter.¹ Men er Dieppe-Kortets „*Wuillappia*“ det Land, hvor de behaarede (*peluz—pilos*) vilde Folk bor, og hvorfra man mod Vest kommer til Grønlands Skove og Bjerge med Hulebeboerne i, saa maa det indrømmes, at Overensstemmelsen mellem Billedet og Brevet fra det 15. Aarhundrede er ret slaaende. Dog maa det fremhæves, at den kvindelige Skikkelse i *Vuillapia* er skindklædt men ikke behaaret, og at Hulebeboerne ikke minder om Myrer eller Pigmæer, men snarere om en velvoxen Mand og Kvinde i evropæisk Costume; teatralisk anbragt i hver sin Hule overfor hinanden.² Muligvis kunde ogsaa Walkendorffs Beskrivelse af Finmarken ligge bagved den billedlige Fremstilling. Thi her omtales dels Skrælinger, der bor i Huler, dels de „vilde Mennesker“, der lever af de vilde Dyr, endelig omtales i det nordligste Finmarken Klippehuler, hvor Sjælene renses for Syndernes Smuds. Men Walkendorff har maaske ogsaa benyttet en af Kilderne for Brevet til Pave Nicolaus.

Paa Pierre Desceliers Kort fra 1550 (Fig. 59) er B-Typens Grønland (*Groullande*) ikke mindre dekoreret end paa Kortet fra 1546; men fraset Bjørnen er Billederne andre. Der er Borge, Vulkaner, Krat og længst mod Nord en By af Straahytter og dernæst en Bjørn, en Elefant (*Mammut?*) og en Hjort (maaske *Rensdyr* eller *Elsdyr*). Disse Billeder har dog intet med Grønland at gøre. Ligesom Navnet „*Solotobab*“ (se S. 285), der staar midt imellem de tre Dyr, hører de til Rusland; thi tæt ved dem staar der følgende Legende paa Fransk:

Tæt ved Nordpolen er der et Land, hvis Folk er Russere (*Rucheni*), og de er kristne paa Grækernes Maner. Det er meget smukke og lyse Folk, skatskyldige til Kanen. Der er Sølvminer. Deres Handelsvarer er kostbare

¹ Sl. BJØRNBO & PETERSEN, *Clavusmonografi* (dansk) S. 196 (238), (tysk) S. 194.

² Norsk geografisk Selskabs Aarbog 12 (1900—1901), S. 12—15 & 20—21.

Hytter eller Telte kunde ogsaa være en Fremstilling af de Telte (tentoria), som Walkendorff siger, Lapperne bor i.

Lige vest for „Groullande“ er der paa Desceliers' Kort fra 1550 en Legende vedrørende Sammenhængen mellem Asien og Amerika, som viser, at François de Malines' Enhedskontinent fandt bestemte Modstandere i Dieppe-Skolen:

Nogle Kosmografer har forenet Asien med Florida, Ny-Spanien, Fastlandet og Amerika og siger, at dette er en Del af Asien, men deres Mening bør ikke følges, da den ikke beror paa sikker Erfaring eller Grund.¹

Længere over mod Vest, næsten nord for Labradors Kyst, er der en Fremstilling af Bjørne, der opholder sig paa nogle Isflager og spiser Fisk. Ved Siden af dem staar Forklaringen „ours sur les glaces“. En litterær Kilde for denne Fremstilling finder vi f. Ex. i Jean Fontenaus og Alfonse de Saintonges Kosmografi fra 1544, hvor der staar om Landet „Emgromelanter“ (Engronelant, B-Typens Grønland):

Dette Land er meget koldt, og Folkene i det bor i Huler for den stærke Kulde og forer dem med Fyrretræ og lever af Kød og Fisk og vilde Dyr og laver deres Klæder af Skindene af disse vilde Dyr, som de fanger. Og i det Land er der en stor Masse Hvidbjørne, som slaar Isflagerne itu med deres Poter og gaar ned under dem for at trække Fisk op af Vandet til at spise.²

Som vi har nævnt S. 128, findes der paa de tre her gengivne Dieppe-Kort en „y. verde“ midt i Atlanterhavet, saa at Kortene er Dubletkort. At deres Labrador i Virkeligheden ogsaa gemmer det gamle Corte-Real'ske Grønland, har vi omtalt S. 218. Ligesom Mercators Globe fra 1541 (se S. 283—85) lader de Labrador løbe ud i en Spids med Bøjning mod Sydvest. Den ender i et Rev over til Øen „Orbelande“, der atter ender i et „Cap des loups marins“; men paa Desliens' Kort er det selve Øen, der hedder „y[sl]e de loups marins“. Men hele denne Fremstilling vedrører næppe Grønland. Nord for Asiens og Amerikas Fastland har Dieppe-Kortene et aabent Hav, men ikke Spor til det Polarkontinent, som var saa almindeligt paa den Tids Glober og trykte Verdenskort.

Harrisse mener at kunne paavise, at Dieppe-Skolens Fremstilling af Nordamerika (specielt Newfoundland og Labrador) skriver sig fra portugisiske Søkortforfattere. Et saadant, der bærer Ejernavnet „Nicholas Vallard de Dieppe dans l'année 1547“, og som antagelig

¹ „Aulcuns cosmographes ont conioinct lasie avec la floride, neufue espaigne, terre ferme et amerique et disent icelle estre partie de lasie, mais lopponion de ceulx nest a ensuyuir en tant quelle nappert[?] par certaine experience ne par Raison“.

² Se Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie Vol. 20, S. 179 ff.

er fra Tiden 1542—47, kan han paavise, er benyttet af Desceliers i 1550 til at ændre hans Fremstilling af New-Foundland fra 1546.¹ Enkelte af de portugisiske Kort fra Midten af det 16. Aarhundrede, som vi kender, er saa vigtige Hovedkilder for den grønlandske Kartografi (se Fig. 36 og 62), og Sporene fra Gemma Frisius' og Mercators Arbejder viser saa bestemt til Portugal, at det er en følelig Mangel, at vi ikke aner, hvorledes Vallards portugisiske Kort, som Desceliers har benyttet, fremstiller det yderste Nord. Men Kortet, som ejedes af Sir Thomas Philipps i Cheltenham, er nu efter hans Død antagelig solgt ved den store Auktion over hans efterladte Manuskripter, saa at det er os ubekendt, hvor det opbevares.

Langt mindre Interesse har antagelig Desceliers' sidste Kort (fra 1553), som ogsaa er i privat Eje i Wien, og som ikke har været os tilgængeligt. Efter Harrisses Sigende adskiller det sig ikke væsentligt fra Kortet fra 1550.² Sebastian Cabots Kort fra 1544 er en Kopi af et Dieppe-Kort. Det har rimeligvis et B-Type-Grønland; men vi kender ikke dets Fremstilling af Evropa, og kan altsaa intet sikkert vide derom.

Som man ser, var det hovedsagelig den ganske forældede B-Type, de italienske og franske Kartografer i Midten af det 16de Aarhundrede dyrkede. Lidt efter lidt begyndte dog Olaus Magnus' Kort fra 1539 og de mange forskellige Fremstillinger med et Nordpolarkontinent paa at gøre sig gældende.

I Italien blev Olaus Magnus' carta marina gentagne Gange kopieret af Battista Agnese, der var meget tilbøjelig til at optage de nyeste Fremstillinger i sine Atlas, uden derfor at kaste Vrag paa de forældede, og uden at gøre noget Forsøg paa at bearbejde de forskellige Kort kritisk eller arbejde dem sammen. En helsides Kopi af carta marina med de to Grønlandsdele paa findes saaledes i St. Marco-Biblioteket i Venezia (Cl. IV, Cod. 6) ved Siden af den ganske forældede Nordenstype fra de første Claviske Kompaskort. Denne Kopi er gengivet i Fischer-Onganias fotografiske Gengivelser som Nr. IX.³ Dette Atlas er dateret 1554. Et ganske lignende uudgivet Atlas uden Dato har vi set i Universitetsbiblioteket i München.⁴ Formodentlig er det store Atlas i Torino med Kort af carta marina,

¹ HARRISSE, *Terre-Neuve*, S. 227 ff.

² HARRISSE, l. c. S. 230—31.

³ St. THEOB. FISCHER, *Mittelalterliche Welt- und Seekarten*, Venezia 1886, S. 211—12. V. BELLIO i *Raccolta Colombiana* IV, II, S. 142 ff.

⁴ KUNSTMANN, *Entdeckung Amerikas*, S. 145—46 omtaler dette Atlas, som har tilhørt Kansleren Herwarth v. Hohenburg. Kunstmanns Tavle VI—VII gengiver dets Fremstilling af Amerika. Et lignende Atlas i K. Hof- und Staatsbibliothek beskrives af SCHMELLER i *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der K. Bayerischen Akademie der Wissenschaften* Bd. 4 (1847), S. 255 ff.

som Wuttke gengiver, af samme Mand.¹ Rimeligvis vil der findes flere af samme Art.

Desværre kan vi ikke oplyse, om der findes en saadan Kopi af Olaus Magnus' Kort i det omstridte Søkortatlas i Bologna (Cod. Bonon. ital. 997) eller i det af V. Bellio fremdragne Agnese-Atlas (Cod. Borbon. VIII. D. 17) i Bibliotheca Nazionale i Napoli, der har et Skandinavienskort.² Kretschmer paastaar, at det er et af Battista Agneses Arbejder,³ hvad han slutter ud fra Kortenes Teknik og Sammensætning; S. Ruge benægter dette, fordi de amerikanske Stednavne ikke svarer til dem paa Agneses andre Kort.⁴ Ruge har Ret i, at Agnese, som han siger, holdt længe fast ved forældede Typer; men hans Kopier af Olaus Magnus' carta marina, som i hans nyere Arbejder kom frem ved Siden af Kompaskortenes forældede Nordensfremstilling, viser netop, at han gerne optog mere moderne Kort ved Siden af de forældede. Der er intet til Hinder for, at han kan have kopieret Dieppe-Typen i et af sine senere Arbejder, og hvad Kretschmer gengiver efter Bologneser-Atlas'et, er øjensynlig en Kopi af et Dieppe-Kort. Vi formoder derfor, at Kretschmer har Ret. Da Forfatteren af herværende Arbejde i 1901 saa Bologneser-Atlas'et efter just at have set adskillige Agnese-Arbejder i Wien, München og Venezia, var han heller ikke et Øjeblik i Tvivl om her atter at have et Agnese-Atlas for sig.

Andre haandtegnede Kopier af Olaus Magnus' Norden kan vi i Øjeblikket ikke paavise; men der er nogen Grund til at antage, at det er hans Carta marina, der har givet Anledning til en ny Form for Nordpolarkontinentet, som kommer frem paa adskillige haandtegnede Verdenskort i Søkortatlas'er fra Midten af det 16. Aarhundrede.

Det Polarkontinent, Schöner indførte 1515, var i Følge sin Claviske Oprindelse landfast med Evropa, og det vedblev at være det lige til 1539, da Olaus Magnus indførte Nordøstpassagen. Allerede ca. 1528 havde François de Malines dog gjort det landfast ogsaa med Nordamerika-Østasien, og denne Forbindelse blev opretholdt af Mercator og Vopell, den Gang de i Aarene 1541—43 fulgte Olaus Magnus og anbragte et Stræde mellem Atlanterhavet og Ishavet nord for Asien. Desværre ved vi ikke, om Gemma Frisius i 1540 muligvis har optaget Nordøstpassagen paa sit store Verdenskort. Har han det, maa han nemlig have gjort Polarkontinentet frit, helt omflydt af Vand, eller blot ved en smal Tange gjort det landfast med Østasien — ligesom paa hans og Mercators Globe fra 1537 (Fig 46). Nordvestpassagen har han, som vi saa, under ingen Omstændigheder opgivet.

Det var naturligvis kun et Tidsspørgsmaal, naar det frie Polarkontinent, den sidste mulige Kombination, fremkom. Nordvestpas-

¹ WUTTKE, Zur Geschichte der Erdkunde, Tavle 9.

² V. BELLIO, l. c. S. 147.

³ KRETSCHMER, Entdeckung Amerikas, S. 418 & Tavle XXIII—XXVI.

⁴ S. RUGE, Petermanns Mittheilungen, Ergänzungsheft 106, S. 76—77.

sagen havde siden Schöner (1523) og Gemma Frisius (de tre Brødres Stræde) faaet stærkt Indpas og støttedes ved de mange Fremstillinger med Søkortenes aabne Polarhav og med Nicolaus af Lynns Polarøer (Ruysch, Oronce Fine).

Navnlig hos Søkorttegnere, der kom under Paavirkning af den lærde Kartografi, var der Chancer for, at Polarkontinentet, naar det fik Plads paa deres Verdenskort, blev frit. Thi de italienske og ikke mindst de franske Søkorttegnere havde en udpræget Tilbøjelighed til at lægge Vandveje udenom baade den gamle og den nye Verdens Nordkyst, hvad f. Eks. baade Jean Fonteneaus og Alfonse Saintonges Kosmografi fra 1544 og Desceliers' S. 307 citerede Ord viser.

Fig. 60. [Søkort i Cod. Vindob. lat. 12925, fol. 4^v—5^r.]

Naar det frie Polarkontinent opstod, ved vi ikke; men fra Midten af det 16. Aarhundrede at regne møder det os stadig, særlig i Søkort-Atlas'erne. Da disses Verdenskort i Regelen er platte eller ellipseformede, viser det frie Polarkontinent sig som en lang, flad Kyst med Retning fra Øst til Vest nord for Ishavet. Det er snart helt fladt som paa Verdenskortet i et Oxforder Søkortatlas (Cod. Douce 391, fol. 1^r) fra efter 1544 (Fig. 61), snart har det to Fremspring nord for Amerika og Asien som paa Verdenskortet i et Wiener Søkortatlas (Cod. Vindob. lat. 337, fol. 10^v), og snart en Halvø, der hænger ned midt imellem de to Verdensdele som paa Verdenskortet i et Wiener Søkortatlas (Cod. Vindob. lat. 12925, fol. 4^v—5^r) (Fig. 60). I det sidste Tilfælde tør man nok gaa ud fra, at det er en eller anden Gengivelse af Halvøen Grønland, der har givet Anledning til den nedhængende Halvø.

Det er muligt, at det er Battista Agnese, der har indført det frie

Polarkontinent. I et af de nævnte desværre udaterede Søkortatlas i Wien (Cod. Vindob. lat. 12925), som efter de øvrige Kort og Tekniken at dømme maa tilhøre Agnese, møder man i Stedet for den mod Nord udtrukne B-Type (Fig. 56) en hel ny Fremstilling (Fig. 60). B-Typens „Terra noua“ er drejet mod Vestsydvest og blevet Skandinaviens vestligste Fremspring. Derved er der blevet Plads til et Polarkontinent med en nedhængende Halvø nord for Ishavet (Oceano septentrionali). Man kunde nok tænke sig, at Battista Agnese selv havde indført dette Polarkontinent og passet sin tidligere Fremstilling til efter det. Kortets Nordensbillede er næppe en Kopi efter en andens Kort; thi næppe andre end Battista Agnese havde fundet paa at bevare hans mærkelige „Terra noua“ paa en saa mærkelig Maade. Da Battista Agnese synes at være den, der fortrinsvis kopierer Olaus Magnus carta marina, saa vilde der ikke være noget overraskende i, om han snarere end de andre Søkortegnere havde gengivet Nordpolar-kontinentet. Naar Grønlands Navn forekommer paa det fri Polarkontinent, er det ogsaa i Former som „Grutlanda“ eller „Grulanda“, der minder om Olaus Magnus' „Gruntlandia“ (se Fig. 61). (Formen Grotlandia kan dog ogsaa være taget fra Gastaldi, 1546 og 1548.)

Land). Saaledes kaldes det paa Verdenskortet i det nævnte Wiener Atlas (Cod. Vindob. lat. 337), medens det paa Verdenskortet i et hidtil upubliceret Søkortatlas i det kgl. Bibliotek i København (Gl. kgl. Saml. 2073. 4°. Udst. Nr. 778), der efter Tekniken at dømme kunde skrive sig fra Domingo Olives fra Majorca, er navnløst¹. Ogsaa hos João Martine (ca. 1550—60) synes det fri Polarkontinent at være optaget paa hans Søkort i British Museum (Add. 9814). Typen synes at være en lignende som i Wiener Atlas (Cod. Vindob. Palat. 337, se S. 310)².

Der vil sikkert i Fremtiden blive fremdraget talrige haandtegnede Søkort fra sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede med det frie Nordpolarkontinent paa. Sjældnere vil vi finde det paa de trykte Kort. Der er dog næppe nogen Tvivl om, at Grutlandia-Kysten nordøst for Labrador paa det ofte gengivne Kort af Zaltieri fra 1566³, som findes i Lafreris Atlas (i det kgl. Bibliotek i København og andetsteds), er en Stump af Søkortenes Polarkontinent.

At Olaus Magnus' to Grønlandsdele kunde bestyrke de italienske Kartografer i Troen paa et frit Polarkontinent, behøver ingen nøjere Paavisning.

Vi har i dette Afsnit forbigaaet to Fremstillinger af Grønland, der hørte herhen, nemlig Portugisernes Forløber for Zeno-Typen og Francesco Gisolfos Grutlandia-Ø; men de vil i en mere naturlig Sammenhæng blive undersøgt i det følgende Afsnit.

8. GASTALDI-TYPEN.

Medens Genoveseren Battista Agnese næsten ganske beherskede den italienske Søkorttegning, var Piemonteseren Giacomo Gastaldi den, der i det 16. Aarhundredes Midte udarbejdede de fleste og bedste trykte Kort i Italien. Ligesom Agnese virkede han i Venezia, Centret for Datidens italienske Kartografi, og ligesom denne udfoldede han stor Flid. Han betegnedes som „den Venetianske Republiks Kosmograf“ og stod ligesom Olaus Magnus i nær Forbindelse med Statssekretæren Ramusio, der selv var Geograf. Han udgav talrige Kort over de forskellige Egne af Jorden, besørgede Tavlerne til den første italienske Ptolemæusudgave (1548), tegnede og malede

¹ Sl. DOMINGO OLIVES' Kort fra 1568 i Nordenskiölds Samling (Periplus, Tavle XXIX).

² Sl. WINSOR History II, 450.

³ KRETSCHMER XIX, 3; F. A. Fig. 81; Lafreris Atlas i Kbhvn.; Winsor II, 451.

de store Vægkort i Dogepaladset i Venezia og leverede den største Del af Materialet til de store Samlinger af kobberstukne Kort, som i Tiden 1550—75 blev solgt i Italien, og som navnlig udgik fra Antonio Lafreris Værksted i Rom¹. Endelig udgav han i Aaret 1562 en lille Kosmografi².

Nordenskiöld, der er en af de første, der har faaet rigtig Blik for Gastaldis omfattende Virksomhed, sammenligner ham med Mercator; men en nøgtern Undersøgelse vil vistnok vise, at denne Sammenligning halter. Vi har allerede lært Mercator at kende som en kritisk Kartograf, der sammenarbejdede Specialkort, som han dog stadig, som vi skal se, ændrede og forbedrede. Gastaldi minder langt mere om Agnese, der hentede sine Modeller allevegne fra, kopierede dem og samlede dem i Atlas'er uden at gøre Forsøg paa at arbejde dem sammen. Ligesom vi i Agneses Atlas (sl. S. 308) finder forskellige Gengivelser af Norden Side om Side, saaledes anbragte Gastaldi i Ruscellis Ptolemæusudgave 3 fra hinanden ganske afvigende Gengivelser af Norden, og han gør intet Forsøg paa at vælge imellem dem eller arbejde dem sammen. Ganske samme ukritiske Arbejdsmaade prægede ogsaa de senere venetianske Ptolemæusudgaver og Lafreris Atlas'er, hvortil Gastaldis Kort blev anvendt.

At Gastaldi til Ruscellis Udgave af Ptolemæus' Geografi fra 1548 har udført et Kort af Bro-Typen („Carta marina nova tabula“), har vi nævnt S. 248 og forklaret, at det var en Kopi af et Kort fra 1544, som efter Kohls Sigende er af Ruscelli selv³. Hvad enten det er af Ruscelli eller Gastaldi, er det en Kopi af Sebastian Münsters Kort fra 1540, med mindre det skulde gaa tilbage til selve Prototypen, Schöners Globe fra 1533 (sl. Fig. 42—43).

Ved Siden af dette Kort har den samme Udgave det ogsaa S. 248 omtalte „Schonlandia nova“, en misforstaaet Kopi af Zieglers Kort, hvor Islands Navn og Navnene for Skálholt og Hólar findes baade paa Øen Island og den Halvø, som ligger nord for Øen og er landfast med Lapland, altsaa Halvøen Grønland.

¹ Saadanne Atlas'er nævner NORDENSKIÖLD (Facsimile-Atlas, S. 118—122) og W. RUGE (Älteres kartographisches Material, Reisebericht I, S. 40 & II, 17). Et lignende findes i det kgl. Bibliotek i København, og flere andre var nylig udbudt til Salg hos Müller i Amsterdam.

² STEFANO GRANDE, Notizia sulla vita e sulle opere di Giacomo Gastaldi, Torino 1902.

³ Vi nævnte S. 248, at Kohls Reproduktion af dette Kort ikke var os tilgængeligt. Siden har vi hos WINSOR (History of America II, S. 432) fundet en Gengivelse, hvis Type, som Storm sagde, ganske svarer til Kortet af Gastaldi fra 1548, saa meget, at en Forveksling kunde tænkes at have fundet Sted. Paa dette Kort fra 1544 har Grønlands Navn allerede Formen „Grotlandia“, saa at vi formoder, at der ogsaa paa Kortet fra 1548 staar saaledes og ikke — som vi har antaget — „Gronlandia“. Det vedkommende Bogstav (*n* eller *t*) er meget utydeligt.

Men ved Siden af dette meget uheldige Kort, som blotter Gastaldis Uvidenhed og Skødesløshed, er der et Verdenskort i oval Projektion („Vniversale novo“), hvor Grønland — eller rettere den navnløse Halvø, der skal være Grønland — er skilt fra Evropa, men landfast med Labrador, og hvor Grønland ligger nord for Norge og østligere end Island, en Fremstillingsmaade, vi ikke tidligere er stødt paa, og som vi derfor maa undersøge nærmere¹.

I een og samme Bog har Gastaldi altsaa publiceret 3 Kort, af hvilke det ene har en Nordøstpassage, men ingen Nordvestpassage, det andet ingen Nordøstpassage, men Plads for en Nordvestpassage, det tredje en Landforbindelse mellem Evropa og Amerika, der lukker for begge Passager.

I god Samklang med denne Mangel paa Kritik er det, at der i den til Tavlerne hørende Text et Sted staar, at Laponia, Gronlandia, Finlandia og Islandia er Lande i Norden, og at Gronlandia betyder det grønne Land, men et andet Sted, at „de vigtigste Byer i Norge er Nidaros, Islandia og Gronlandia, Bergen, Stavanger, Oslo og Hammar“, et tredje Sted, at Skandinaviens (Scholandias) Naboland mod Nord er „Grutlandia“, et fjerde Sted, at Norge og „Grutlandia“ og mange andre Lande nord for den 63. Breddegrad er opdaget i nyere Tid². Selv om det til en vis Grad undskylder Forfatterne, at de benyttede Kilder har to Former for Grønlands Navn, det Zieglerske Gronlandia og Olaus Magnus' Gru[n]tlandia, og selv om det er en Fortegnelse over Stifterne under Nidaros Ærkebispedømme, der faar Italienerne til at gøre „det grønne Land“ til en norsk By, saa viser de fremdragne Exempler tydelig nok, at Gastaldis Arbejder ligesom Agneses bærer Præget af den ihærdige Masseproduktion uden forudgaaende Tankevirksomhed. I Modsætning til Mænd som Waldseemüller, Ziegler, Gemma Frisius og Mercator hører Gastaldi vist nærmest til de ureflekterende Kartografer, dem, der hovedsagelig udmærker sig ved Flid og Samlerevne, som faar udrettet saa meget, fordi Arbejdet falder dem saa let. Alligevel synes den ene af de tre Fremstillinger af Norden i Udgaven 1548 til en vis Grad at være original og at maatte betegnes som en særlig Type, Gastaldi-Typen.

Det ovale Verdenskort med Titelen „Vniversale novo“ er nemlig kun en formindsket Gengivelse af et stort Kort, med Titelen „Vni-

¹ Facsimile-Atlas, Tavle XLV.

² „e parimenti Laponia, Gronlandia, Finlandia & Islandia. Gronlandia non uuol dir altro che terra uerdaggiante“. — „Le città principale di Noruigia sono Nidrosia, Islandia e Gronlandia, Bergen, Staffanger, Asloia & Hammaria“. — „Le confini di Scolandia sono . . . da tramontana la Grutlandia“. — „Et la parte di sopra li gradi 63 di latitudine settentrionale e stata discoperta da Moderni cioe Noruegia & Grutlandia, con molte altre prouincie“.

versale“, som Gastaldi udgav to Aar tidligere, hvad Underskriften „Giacomo Cosmographo in Venetia 1546“ viser. Af dette Kort, som er publiceret i Fr. Müllers „Remarkable Maps“ (IV, 8) og efter W. Ruges Meddelelse i et os utilgængeligt Værk af Stefano Grande¹, gengiver vi et Udsnit paa Fig. 62.

Kortets Fremstilling af Polens Omgivelser er paa Grund af den anvendte Projektion ikke let overskuelig. Den højre og venstre Del af Kortets Overkant paa hver sin Side af det Punkt (Nordpolen), hvor Meridianerne løber sammen, skal føjes sammen for at faa Kuglefladen frem. Grutlandia, der stikker frem fra den højre Overkant, er altsaa en direkte Fortsættelse af Labrador (Tierra de Labrador), der paa en tilsvarende Strækning naar Kortets venstre Overkant. Landet, som ligger mellem Grønland og Labrador, vil paa Kuglen komme til at danne en næsten cirkelformet Ø omkring Polen; dog er det tvivlsomt, om denne Ø af Gastaldi er opfattet som

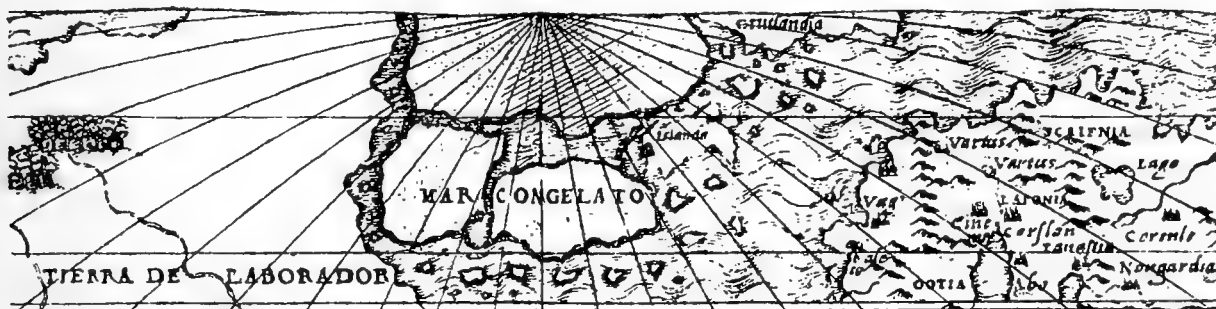

Fig. 62. Gastaldi 1546. Rem. Maps IV, 8.

fast Land, og ikke snarere som frosset Hav. Hvad der kunde tyde derpaa, er, at Betegnelsen „Mar congelato“ (Ishavet) staar paa to sydligere Øer, og ikke i det omgivende Hav, og dernæst, at disse tre Øer, Polarøen og de to sydligere, mangler paa de nyere af Gastaldi selv besørgede Verdenskort af samme Type.

Gastaldis Fremstilling bestaar altsaa i et frosset Hav — eller muligvis et lille frit Polarkontinent — omkring selve Polen, og udenom en Udløber fra Labrador, der ender i Halvøen Grønland. Men denne Udløber ligger mellem Nordpolen og Asien, ikke mellem den og Atlanterhavet. Grønland kommer derved til at ligge nordøst for Skandinavien, Island nordvest derfor og sydvest for Grønland.

At denne Fremstilling ikke har mødt os før, er ganske sikkert; men Spørgsmaalet er, hvor meget af det nye i den, der skyldes den

¹ STEFANO GRANDE, Le carte d'America, Torino 1905, Tavle 5. Et Exemplar af Kortet fandtes i S. Ruges Samlinger (se Deutsche Literaturzeitung 1906, 1271). De fleste kendte Exemplarer er bearbejdede, efter at den første Trykning af Stikket fandt Sted, hvad et Exemplar af første Tryk, der nylig var til Salg hos F. Müller i Amsterdam, viser.

anvendte for Polaregnesenes Fremstilling upraktiske Projektion, og hvor meget der beror paa Korttegnerens særegne geografiske Opfattelse af det yderste Nord.

For at besvare dette Spørgsmaal, maa vi danne os et Begreb om, paa hvilket Grundlag Gastaldi har arbejdet, og af hvilke Elementer han kan tænkes at have sat sin nye Type sammen. Da hans Kort har en Nordøstpassage, men ingen Nordvestpassage, kan der af Forbilleder næppe være Tale om andre Kort end Olaus Magnus' carta marina fra 1539 (Fig. 48) og de i Aarene 1541—45 fremkomne Kort, der ligesom han lægger en sejlbar Passage nord om Skandinavien til Asien.

Den østlige Del af Gruntlandia paa carta marina kunde minde om Gastaldis Grutlandia; men denne Lighed er kun tilsyneladende og forsvinder, hvis det ene af Kortene omtegnes i det andets Projektion. Til Gengæld tyder Landets Navn paa, at Gastaldi har kendt Olaus Magnus' Kort, hvad der jo ogsaa er mere end rimeligt, da det er trykt i den By, hvor Gastaldi arbejdede, kun 6 Aar, før han udgav sit første Kort. At der hos Gastaldi ikke findes noget østligt Grønland, viser intet; thi dels kan han ligesom Henricpetri (sl. S. 273) have opfattet Olaus Magnus' østlige Del af Gruntlandia som et Specialkort udenom Kortets Ramme, dels kan han være paavirket af Sebastian Münsters Nordenskort fra 1544, hvor kun det vestlige Grønland findes¹, og endelig kan han have kendt Mercators Globe fra 1541 (Fig. 51) eller et af Vopells Arbejder (Fig. 52—54), som jo, naar Polarkontinentet forskubbes noget, kommer hans Type grumme nær. Vi har altsaa fire Kilder at vælge imellem eller at kombinere for at forklare Gastaldis Kort: Olaus Magnus 1539, Mercator 1541, Vopell 1543—45, Sebastian Münster 1544.

For at bringe Klarhed, maa vi tage vor Tilflugt til Fremstillingen af Skandinavien. Sebastian Münsters Kort strækker ikke til som Kilde for Gastaldis skandinaviske Navnegivning, altsaa kan Münsters Kort ikke være Hovedkilden. Alligevel viser Navnene paa Skandinavien, Konfigurationen, Magnetøen (maguelon ɔ: Magnetum) nord for Rusland, det hvide Hav som Indsø (Lago), at det er Olaus Magnus' Kortlægning, der direkte eller indirekte ligger bagved. Vopells Kort, hvor Olaus Magnus' Skandinavien er kopieret, er næppe heller Hovedkilden. Det har nemlig intet Navn paa Magnetøen, har

¹ Dette Kort findes i SEB. MÜNSTER, *Cosmographia*, Basel 1544, og har Titelen: „Gemeine Beschreibung aller mittnächtige lender Sweden, Gothen, Nordwegien, Dennemarck etc.“ Kortet er en direkte Kopi af Olaus Magnus' carta marina, men ugraderet og uden den skæve Ramme i det øverste venstre Hjørne. Grønland (Grünland) ses kun som en ___/-formet Landbræmme ved Kortets øvre Rand, nordvest for „Finmarck“ og nordøst for „Ifzland“.

en lang og smal Nordøstpassage og Gemma Frisius' dobbelte Grønland (Halvøen „Gronlandia“ og „Engrone[landia]“-Kysten). Endelig har det et langt, smalt Skandinavien, der følger Meridiankurverne, som konvergerer mod Polen ligesom hos Gastaldi (sl. Fig. 53 med Fig. 62). Vopell har med andre Ord omtegnet Olaus Magnus' Skandinavien rigtig, saa at det faar Hovedretningen Nord-Syd; Gastaldi har derimod trods den ændrede Projektion ikke omtegnet Halvøen og derfor givet den Hovedretningen Nordøst-Sydvest. Sebastian Münsters ugraderede Kort kan om ikke undskylde, saa dog forklare denne Forkerthed, hvis den da kræver anden Forklaring end Gastaldis Trang til trods Omprojiceringen ikke at ændre det Indtryk, hans Forbillede gav af Landet. Endelig er det mindre sandsynligt, at Gastaldi først skulde have ændret Vopells Type og 2 Aar efter kopieret den ganske uforandret ved Siden af hans ved Ændringen fremkomne nye Type, hvad der vilde være Tilfældet i Ptolemæus-udgaven 1548, hvor Gastaldi-Typen findes Side om Side med den i Planiglobeform omtegnede Vopell-Type (sl. S. 249). Mercators Globe, som efter hvad Fiorini har oplyst, tidlig kom til Italien¹, bliver da tilbage som en sandsynlig Hovedkilde for Gastaldi-Typens Nordensbillede, vel at mærke ved Siden af Olaus Magnus' eget Kort; thi kun dette sidste forklarer Navneformen Grutlandia og den meget brede Nordøstpassage hos Gastaldi, og Mercators Globe mangler desuden flere af de Navne i Finland, som er fælles for Olaus Magnus' og Gastaldis Kort.

Gastaldi-Typen forklares nu netop paa en ganske naturlig Maade som en Kombination af disse to Kilder. Idet Gastaldi følger Olaus Magnus, faar han nemlig Skandinavien langt mod Nord — dog ikke saa højt, som Olaus Magnus selv lægger det — derpaa den brede Nordøstpassage og det vestlige, bueformede Grønland helt oppe ved Kortets Rand paa den 90. Breddegrad og længere nede Island. Med andre Ord *Billedet* fra Olaus Magnus' Kort bevares ved at overføres paa den ovale Projektionsflade *uden* Omprojicering. Dette var for Skandinaviens Vedkommende en direkte Fejl; det vestlige Grønland derimod laa allerede hos Olaus Magnus saa meningsløst (ved Siden af Polen paa den 90. Breddegrad), at en Omtegning i ny Projektion var umulig eller kunde falde ud omtrent, som man selv behagede. Gastaldi beholdt *Billedet*, men var nødt til at flytte Polen, som Olaus Magnus havde markeret til højre for Gruntlandia, et godt Stykke til venstre derfor; thi Polen skulde jo ligge ved Endepunktet af den lodrette 0-Meridian vest for Afrika.

Nu oplyser Olaus Magnus intet om, hvordan Grønland fortsættes

¹ FIORINI, I globi di Mercatore. Bollettino d. società geograf. italiana, Juni 1890.

udenfor hans Kortramme; men derom gav Mercators Globe Besked. Den havde Olaus Magnus' Skandinavien, hans Magnetø og hans Nordøstpassage og nordvest for den et Groenlandia, der aabenbart svarede til Olaus Magnus' Gruntlandia, blot laa det hele ca. 15° længere mod Syd. Men her stod Grønland mod Vest i direkte Landforbindelse med Labrador, der endte i en Pynt med et Rev og en Ø — Dieppe-Kortenes Orbelande. Denne Pynt og Øen Orbelande genfinder vi hos Gastaldi, og nord for Pynten fortsættes Kysten i tilsyneladende nordlig — efter den anvendte Projektion nordvestlig — Retning op til Kortets Ramme til venstre for Polen for at fortsættes i Grutlandias Kyst til højre for den, ganske som den gør hos Mercator paa den modsatte Side Polen — Atlanterhavssiden. At Gastaldi har forstaaet den ovale Projektion og vidst, at Grutlandia tilhøjre for Polen var en direkte Fortsættelse af Tierra de Laborador til venstre for den, ser man af, at Afstandene fra Polen til de til hinanden svarende Sammenføjningspunkter paa begge Sider af den er lige lange.

Den rimeligste Forklaring paa den ved første Øjekast ret gaadefulde og meningsløse Gastaldi-Type er da den, at Korttegneren har suppleret Olaus Magnus' carta marina ved Hjælp af Mercators Globe fra 1541 eller en os ukendt Kopi af denne; men han har bevaret Olaus Magnus' Billede af Skandinavien og Nordhavet og Mercators af Labrador uden at tage Hensyn til den anvendte ovale Projektion med de meget skraa Meridianer. Den høje Bredde, Grønland har paa Olaus Magnus' Kort, bevirker i Forening med Ønsket om at bevare Landets Form og Afstand fra Skandinavien, at det forenede Labrador-Grønland kommer til mellem Polen og Asien at danne en Halvcirkel omkring et frossent eller af store Øer opfyldt Polarbassin. Det nye og forkerte i Gastaldi-Typen forklares maaske til dels ved Paavirkning fra Sebastian Münsters ugraderede Kopi af Olaus Magnus' Kort; thi Grundlaget for „Typen“ er den manglende Omprojicering af Skandinavien og Labrador.

Ligesaa uheldig som Gastaldi-Typen var i sin Tilblivelse, ligesaa uheldig udviklede den sig senere. I Ptolemæusudgaven 1548 fjærnede Gastaldi Gruppen af Øer eller frossent Hav omkring Polen. Endvidere blev Grønlands Form ændret fra den flade Bræmme langs Kortranden til en spids Halvø med Retning nedad til venstre. Halvøen kom derved til at minde om Grønland paa Cantino-Kortet

Gengivelse blev der foretaget et Par Ændringer længst mod Nord, hvorved Grønland blev noget helt andet, end det var paa Gastaldi oprindelige Kort. Som Fig. 63 viser, blev ikke blot de Øer eller Ismarker, som dækkede Terrænet omkring Polen, fjærnet ligesom paa Gastaldi eget Kort fra 1548, men der blev indlagt en Nordvestpassage, idet Labrador ikke blev ført helt op til Kortets Ramme. Samtidig blev Grønland (GRVTLANDA) til en Ø.

Man kan tænke sig, at Korttegneren har undladt at føre Labradors Kyst saa langt mod Nord uden at tænke over, at det fortsættes et andet Sted. Men da ogsaa Grønlands Form er ændret, saa at det kun paa et kort Stykke berører Kortranden, er det dog rimeligere at antage, at Korttegneren har vidst, hvad han gjorde, og haft en Hensigt dermed. Der var jo Forbilleder nok for Nordvestpassagen og et Ocean omkring Polen, og siden Oronce Fines Verdenskort var kommet frem, var Fremstillingen af Grønland som Ø ikke helt sjælden. Oronce Fines Kort var, som det synes, blevet optrykt 1555¹. Det blev benyttet af Joh. Prætorius 1566 til hans i Nürnberg opbevarede Globe² og blev i Italien sikkert optrykt 1566 af Paolo Cimerlino fra Verona og indsat i Lafreris Atlas fra samme Aar, og Typen havde i noget ændret Skikkelse allerede ca. 1550 vundet Indpas paa de portugisiske Søkort, af hvilke et allerede 1558 blev benyttet af Nicolo Zeno i samme By, hvor Gastaldi og Berteli virkede (sl. næste Afsnit). Endelig var, som Ulpus-Globen viser, den lille Ø Grovelanda (sl. S. 299) kendt i Italien allerede Aar 1542. Bertelis Ændring af Gastaldi-Typen behøver altsaa ikke at være umotiveret paa Grund af manglende Forbilleder.

Som det nu gik, kom *Øen* Grutlanda til at ligge nord for Norge og østligere end Island, d. v. s. man var ad en Omvej naaet tilbage til den Opfattelse, vi kender fra Adam af Bremen, de gamle Hjul-kort og Laon-Globen (Fig. 1—7). Har vi Ret i vor Antagelse, at

¹ Se HIERSEMANN'S Antikvarkatalog 350, Nr. 550.

² Denne Globe er ikke publiceret, men omtalt af DOPPELMAYR, Historische Nachricht, Nürnberg 1730, S. 83, og af FR. KLEE, Die Geschichte der Physik an der Universität Altdorf, Erlangen 1908, S. 86. Ved Henvendelse til Direktionen for Germanisches Museum i Nürnberg, hvor Globen nu opbevares, fik vi en fortræffelig, tegnet Gengivelse af Globens nordligste Del. Da Globen er af graveret Metal, egner den sig mindre godt til fotografisk Gengivelse. Den tegnede Afbildning viser ganske bestemt, at Globen er en Kopi af Oronce Fines Verdenskort. Dog har den store Ø „Gronlandia“ en noget mere kantet Form ligesom paa det portugisiske Verdenskort (Fig. 68), vi skal behandle i næste Afsnit. Den to Aar yngre Globe af Prætorius i Mathematisch-Physikalisches Salon i Dresden, som W. RUGE (Kartographisches Material II, S. 39) omtaler, er af ganske samme Type. Dog er der den Forskel, at Globen fra Aar 1568 i Dresden har bevaret Navnet Engroneland paa Halvøen nord for Norge, medens den i Nürnberg fra Aar 1566 har erstattet det med Navnet „Findmarchia“.

Nicolaus Germanus-Type hviler paa Hjulkortenes Verdensbillede, og at det er B-Typen, der ligger bag Olaus Magnus' vestlige Grønland, er Omvejen dog ikke saa lang, som det skulde synes, da Gastaldi-Typen jo paaviselig gengiver dette vestlige Grønland i Landssammenhæng med Labrador.

Man forstaar nu det sidste Skridt i Udviklingen af Gastaldi-Typen, nemlig Francesco Gisolfos i Planiglober og Kuglekalotter gengivne Verdensbillede (Fig. 64). Det findes i et udateret Søkort-atlas i Bibliotheca Riccardiana (Cod. Riccard. 3140) i Firenze og er paa en meget primitiv Maade og uden Navne gengivet af Wuttke, der ligesom senere Bellio antager Gisolfo for at høre til Battista Agneses Skole¹.

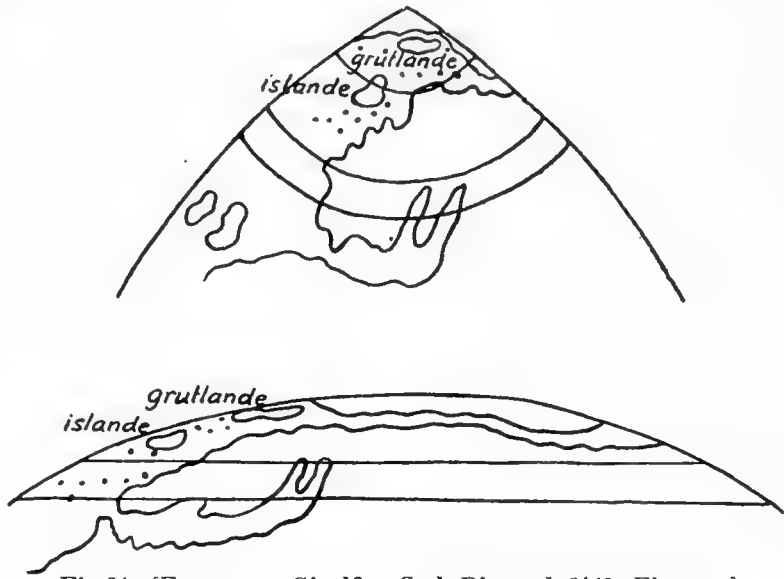

Fig 64. [Francesco Gisolfo. Cod. Riccard. 3140, Firenze.]

Her er „Grutlande“ og „Islande“ blevet langstrakte Øer langs Skandinaviens Nordkyst, og længst mod Nord finder man det maaske af Agnese indførte frie Polarkontinent. De mange smaa Øer syd for „Grutlande“ og „Islande“ synes derimod at være taget fra Gastaldis Kort.

Det er ikke lykkedes at paavise Gastaldi-Typen længere end til 1570, i hvilket Aar hans Verdenskort synes at være blevet optrykt af Furlani og Dechet².

XI.

Det Kort over Norden, som Nicolo Zeno 1558 udgav i Venezia, hørte længe til de mest omtvistede og uforstaaelige. Det blev udgivet for at være en Kopi af et tabt Kort fra 1380, havde et for hin fjærne Tid forbavsende godt Billede af de nordiske Riger og Grønland (se Fig. 65), men til Gengæld i Nordhavet flere ubegribelige Øer (Estland, Frisland, Podalida, Neome, Grislada, Icaria, Estotiland),

¹ WUTTKE, Zur Geschichte der Erdkunde, S. 62 og Tavle IX a. Raccolta Colombiana IV. II. S. 145—46. AMAT e UZIELLI, Studi biografici II, S. 169.

² S. RUGE, l. c. S. 85.

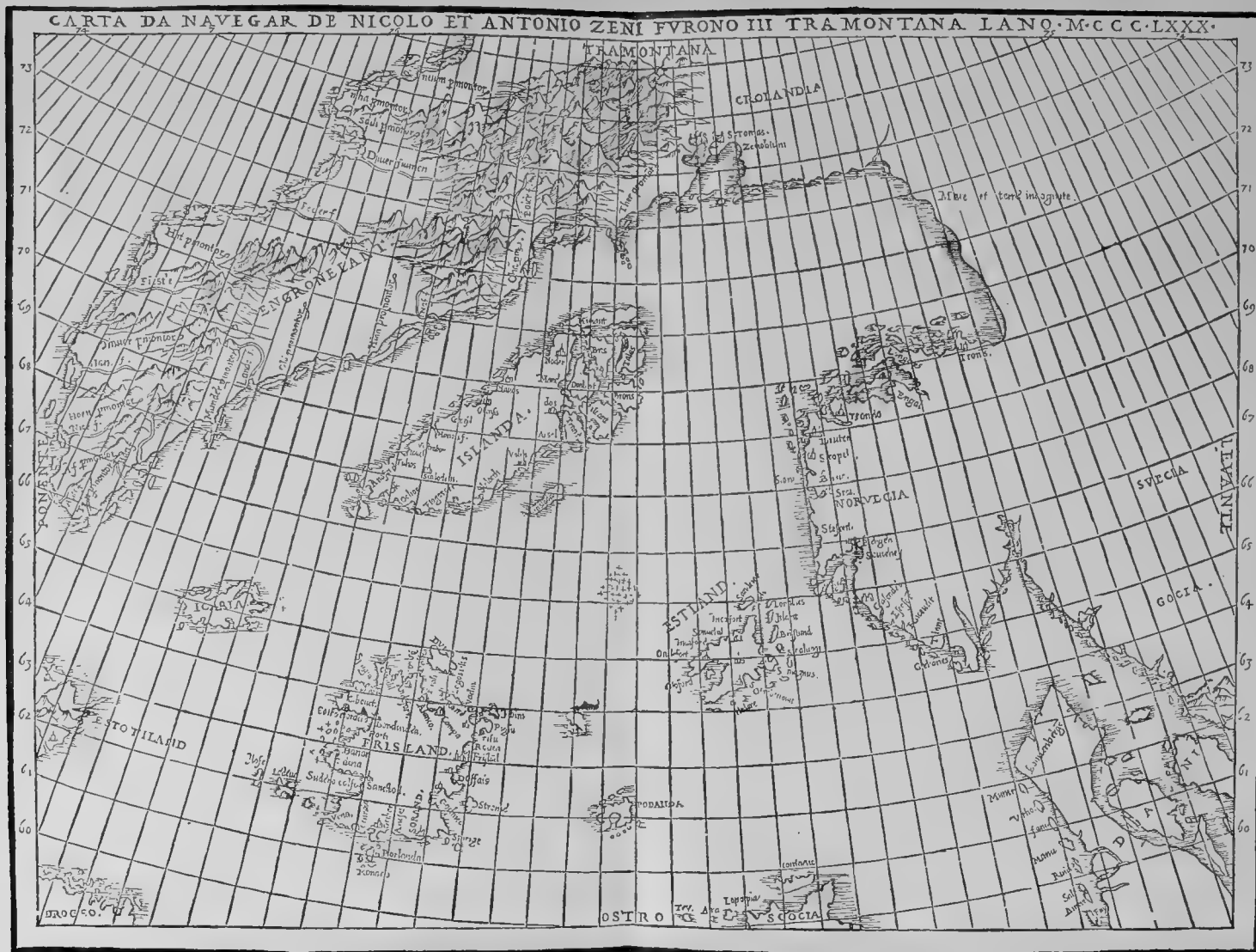
nogle med talrige Stednavne. At den Halvø, man almindeligvis opfattede som Grønland, havde det mærkelige Navn „Engroneland“ og en lang Række aldeles uforstaaelige Stednavne, gjorde Kortet endnu mere gaadefuldt. Forfatterens Paastand om at have kopieret det efter et iturevet Kort, som havde hørt til nogle Breve fra to af hans Forfædre, der i Slutningen af det 14. Aarhundrede havde udført mærkelige Bedrifter i Norden, hjalp ikke til Gaadens Løsning.

At finde en Løsning var virkelig magtpaaliggende; thi Zenos Nordensbillede blev optaget paa Mercators og Ortelius' Verdenskort, som udkom i mange Oplag, og vandt desuden Udbredelse gennem de italienske og latinske Ptolemæusudgaver. Det beherskede eller paavirkede Nordensbilledet langt op i det 18. Aarhundrede og var dominerende i den sidste Halvdel af det 17.

Man havde tidligt en Fornemmelse af, at hverken Zenos Kort eller den tilhørende meget æventyrlige Beretning om de ældre Zeno's Heltegærninger i de nordiske Farvande var historisk paalidelige; men lige til den sidste Tid har Zenos Værk dog fundet talrige Forsvarere, der har forsøgt at paavise dets Ægthed og Tilforladelighed. Forster (1784), Eggers (1792), Zurla (1808), Bredsdorff (1845), Major (1873), A. E. Nordenskiöld (1882), Japetus Steenstrup (1883) og Edv. Erslev (1884) har, blandt mange andre, søgt at forlige Zenos Kort og Beretning med den geografiske og historiske Virkelighed. Saalænge man ikke kendte alle de Kilder, hvorefter Zeno havde sammenflikket sit Værk, nyttede det ikke, at enkelte kritiske og skarpsynede Forskere — som Admiral C. C. Zahrtmann — stemplede det som det, det var, et Falsum.

Allerede tidlig var man dog klar over, at Zeno-Kortets Fremstilling af de tre nordiske Riger ikke var fra det 14. Aarhundrede, men laant fra en nyere Kilde. Det forbavsende godt tegnede Grønland vedblev derimod selv for de mest kyndige at være et Tegn paa Zeno-Kortets delvise Ægthed; thi Grønland kendte man jo netop af Selvsyn i ældre Tid, men *ikke* i det 16. Aarhundredes Midte. Naar man sammenlignede det med Engroeland paa Nicolaus Germanus' B-Kort („Donis“-Kortet, Fig. 19), der laa forkert og havde færre, men ganske lignende Navne som Zeno-Kortets Engroeland, saa maatte man slutte, at det sidste var en mere korrekt Kopi af et middelalderligt Grønlandskort end B-Kortet fra 1482. Var dette Tilfældet, kunde man som Edv. Erslev¹ med fuld saa god Ret slutte, at dette tabte Kort var det ægte, gamle Zeno-Kort, som at det var et, hvorom man slet ingen Meddelelser havde. Kun St. Thomas-

¹ ED. ERSLEV, Nye Oplysninger om Brødrene Zenis Rejser. Geogr. Tidsskrift 1884, S. 153 ff.

[Fig. 65. Zeno-Kortet. 1558.]

Klostret paa Grønlands nordlige Østkyst med dets Haver og Varmtvandsanlæg burde have gjort en skeptisk ogsaa overfor Zenos Grønlandsfremstilling.

Fra Aaret 1886 begyndte de savnede Kilder for Zeno-Kortet at dukke op. Først fremkom Olaus Magnus' *carta marina*, der viste sig at være Kilden for Zenos Islanda, hans Estland (Shetland), de færøiske Navne paa hans Frislanda (ogsaa = Island) og for en Del Navne i det nordligste Norge¹.

I 1888 udgav Nordenskiöld i sit Facsimile-Atlas (Tavle XXX) Clavus' yngre Kort i Nicolaus Germanus' Kopi (fra ca. 1467). Han var klar over, at man her havde en gammel Kopi af Prototypen for Zeno-Kortets og B-Kortets Grønland, og førte denne hen til Væringerne; men Storm beviste, at Kortet (sl. Fig. 10—11) maatte tilskrives Claudius Clavus og ikke Nicolo Zenos Forfædre. Dog var de grønlandske Stednavne lige uforstaaelige paa begges Kort².

Samtidig paaviste Storm ligesom tidligere Ed. Erslev, at Camocius' Kort over Sydsandinavien fra 1562, der ogsaa kendtes i et tidligere Oplag fra 1558 (af Tramezini i Venezia), var Kilden for Zenos Fremstilling af Danmark og det sydlige Norge³. Dette bekræftedes, da det ældre Oplag blev udgivet i Nordenskiöld's Periplus 1897 (Tavle XXXIV). Senere har det vist sig, at samme Type findes paa Mercators Europakort fra 1554⁴, Vopells Europakort fra 1555⁵ og et udateret Kort af Cornelis Anthoniszoon, der muligvis er den, der først har udarbejdet Kortet efter hollandske Søbøger⁶, muligvis ogsaa for en Del efter Marcus Jordens tabte Danmarkskort fra 1552, hvad allerede Erslev formodede.

Ogsaa for Navnet Frisland og de Navne derpaa, som ikke var færøiske Stednavne, fandt man Kilder. En Ø af dette Navn og med de fra Zeno-Kortet kendte Stednavne fandtes nemlig paa flere sydeuropæiske Kompas-kort, som Nordenskiöld offentliggjorde i „Bidrag till Nordens äldsta kartografi“ i 1892, hvoriblandt nogle desværre udaterede, som han bestemt antog var ældre end Zeno-Kortet. Samme Aar publicerede Kretschmer et lignende Frislanda-Kort fra Maiorca, som var dateret og ældre end Zeno-Kortet, nemlig Matheus Prunes fra 1553⁷. Det var dermed fastslaaet, at Zeno ogsaa

¹ O. BRENNER, Die ächte Karte des Ol. Magnus. Chria. Vid. Selsk. Forhandl. 1886, 15, S. 18 ff. G. STORM, Norsk geogr. Selsk. Aarbog II (1890—91), S. 8 ff.

² STORM, l. c. S. 9 ff.

³ STORM, l. c. S. 7 ff. ERSLEV, l. c. S. 165 ff. Et enkelt norsk Navn paa Zeno-Kortet Raceucit er ikke hidtil fundet paa ældre Kort. Vi kan meddele, at Navnet Rakeuort findes paa Vopells Europakort fra 1555.

⁴ Drei Karten von Mercator, Berlin 1891.

⁵ En Kopi af den 2den Udgave af dette Europakort er velvilligst blevet tilstillet os af Dr. H. Michow i Hamburg.

⁶ At de hollandske Søbøger er Hovedkilden, er meddelt os af Carl S. Petersen, der har underkastet denne Korttype en nøje Undersøgelse.

⁷ KRETSCHMER, Entdeckung Amerikas, Atlas, Tavle IV, 5. Jaume Olives' Kort (Tavle IV, Nr. 3) synes, efter hvad AMAT og UZIELLI'S Studi biografici e bibliografici II oplyser, ikke, som Kretschmer mener, at være fra 1514, men fra 1564 og altsaa yngre end Zeno-Kortet. Allerede WUTTKE (Zur Geschichte der Erdkunde, Tavle VI a) havde i 1870 aftegnet et Kompaskort i Magliabechiana-Samlingen i Bibliotheca Nazionale i Firenze med Frislanda-Øen paa og bestemt dets Tid til 1471—83; men da Kortet gengiver Clavus' Skandinavien, er denne Tidsbestemmelse næppe rigtig. Kortet maa være yngre end Ulmer-Udgaven 1482 og hører rimeligvis til den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede.

her havde ældre Kort at bygge paa, og Storm viste, at Frislanda-Øens Stednavne var katalanske Oversættelser af islandske Navne, som dog rimeligvis stammede fra engelske Kilder¹. Zenos Frislanda var altsaa et Konglomerat af Olaus Magnus' Færøer og de katalanske Søkorts Island. At Navnet Frisland var af gammel Dato, viste F. W. Lucas i 1898 i sin store Monografi over Zenierne². Han bemærkede nemlig, at Juan de la Cosas Kort fra Aar 1500 (Fig. 22) har en Ø med Navnet „stillanda“ (Shetland) paa, som let kan læses „friflanda“, og paa Cantino-Kortet (Fig. 23) fra 1502 og det lidt yngre Kunstmann'ske Kort (Fig. 26) kunde Lucas sikkert paavise Navnet³. Vi kan tilføje, at det ogsaa findes paa Oliveriana-Kortet fra ca. 1503 (Fig. 27) og paa Verdenskortet i Cod. Egerton 2803 fra ca. 1506 (Fig. 29) henholdsvis i Formerne „frilanda“ og „fislanda“, og endelig, at det findes paa Waldseemüllers carta marina fra 1516 (Fig. 31), paa Vesconte de Maiollo's Atlas fra 1519 (i München, Hof- u. Staatsbibliothek, Cod. iconogr. 135), hos Juan Vespucci 1523 osv. Ældre end alle disse Kort er dog vistnok det katalanske Kort, hvor „Illa verde“ forekommer jævnsides „Fixlanda“ (Fig. 14). Og derfor er det ogsaa

[Fig. 66. Mercator. 1554.]

tvivlsomt, om Lucas har Ret i, at Navnet er opstaaet ved Fejllæsning af Shetlands Navn „stillanda“ paa Cantino-Kortet eller andetsteds⁴. Paa det katalanske Kompaskort fandt man ogsaa Forbillederne for Zenos to Øer „podalida“ og „neome“ (f. Ex. hos Prunes 1553)⁵ og for hans Shetland (Estilanda). Endelig fandt Lucas i Lafreris Atlas Specialkort af Estilanda (Shetland) og Frislanda, der antagelig var ældre end Zeno-Kortet og kunde være benyttet til dettes Stednavne.

Om Icaria paa Zenos Kort viser Lucas (l. c. S. 120), at dette klassiske

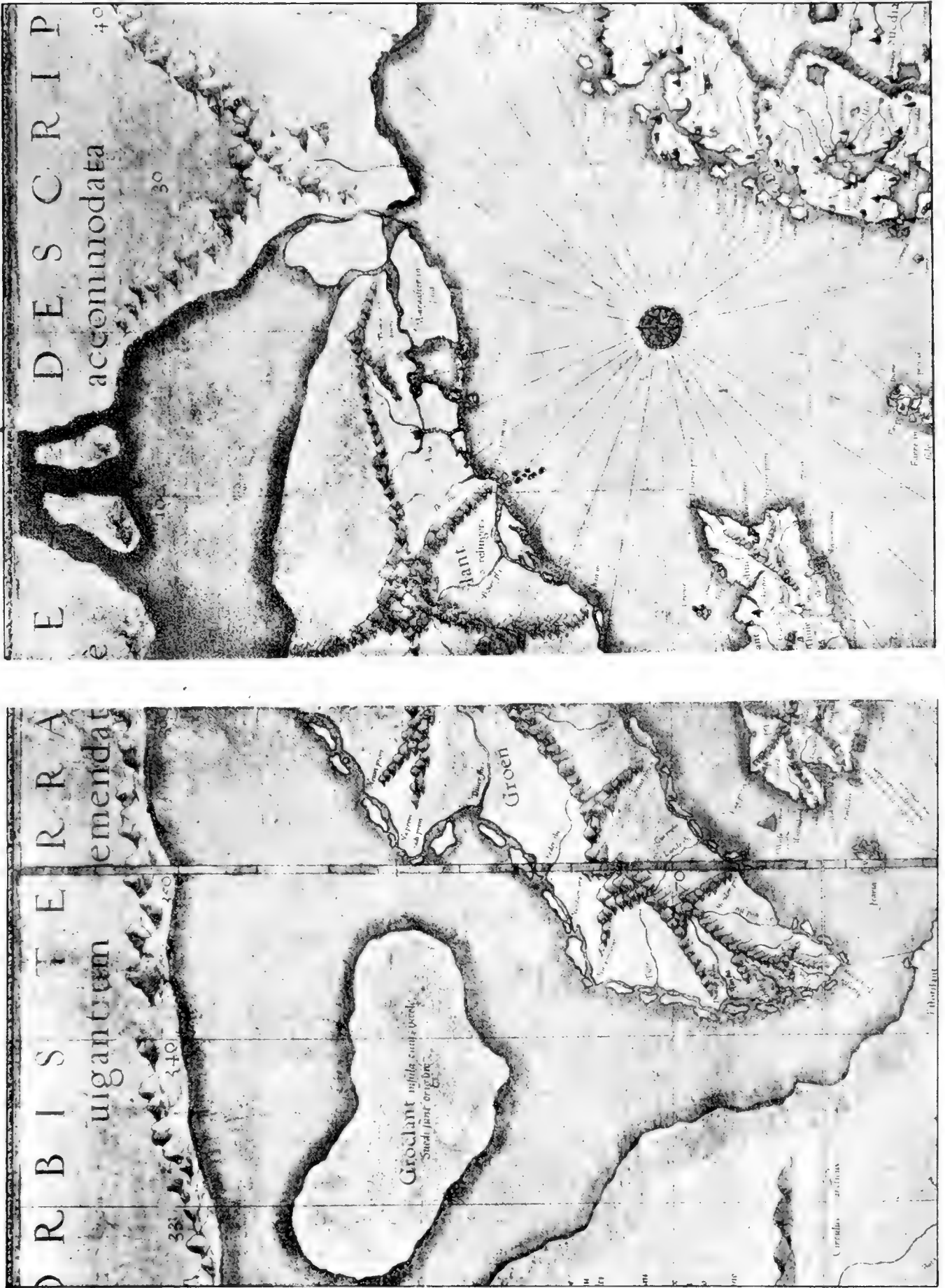
¹ STORM i Norsk geogr. Selsk. Aarvog IV (1892—93), S. 79 ff.

² F. W. LUCAS, The voyages of the brothers Zeni, London, 1898, S. 105 ff.

³ Hvis man har læst Dateringen paa Portolano (Søkort) Nr. 6 i Archivio di Stato i Firenze rigtig som „1487“, saa forekommer her Navnet („Illa de frislanda“) paa et endnu ældre Kort; men denne ved Hjælp af Kemikalier foretagne Læsning af Dateringen er næppe absolut paalidelig. Kortet er iøvrigt et utvivlsomt gammelt Kompaskort af den førclaviske Type med lutter Stednavne fra den ældre Periode (14. Aarh.). Det har kun denne ene Ø vest for Norge.

⁴ LUCAS, l. c. S. 107.

⁵ Paa et udateret Kompaskort i Vatikanet, som Lucas ikke kendte, Nr. 4 i Borgia-Samlingen, har Øerne Navnene „illa neoria“ og „illa pelande“.

[Fig. 67. Mercator, 1569.]

Navn svarer til Olaus Magnus' „Tile“ og til Øen Hirta paa Mercators Globe fra 1541 og paa Englandskortet fra 1546 i Lafreris Atlas, d. v. s. St. Kilda.

Endelig i 1904, da Texten til Clavus' yngre Værk var fundet, fik man Forklaringen af de grønlandske Stednavne hos Zeno—Clavus' fynske Folkevisevers — og dermed det sikreste Bevis for, at Zenos Engronelant (d. v. s. En Grønlands aa, sl. S. 106) ikke beroede paa de gamle Zeni'ers Breve, men paa Nicolo Zenos Kendskab til de italienske Kopier af Clavus' yngre Kort (A-Typen)¹.

Alle Zeno-Kortets Gaader var dog ikke hermed løst. Med Rette gør Lucas (l. c. S. 99 og 122) opmærksom paa en Række Ø-Navne og Stednavne, som det endnu ikke er lykkedes at paavise paa ældre Kort. Der er „Drogeø“ og „Estotilant“ syd for Grønland, 7 benævnte Øer nordøst for Islanda og Øen „Grislanda“ syd derfor. Endelig henstod „S. Tomas Zenobium“ i det nordøstlige Grønland uforklaret, om der end ingen Tvivl var om, at det betød St. Thomas Kloster (caenobium). Alligevel har man med nogen Grund ment at have skaffet sig næsten fuld Klarhed over Zenos kartografiske Kilder; thi noget turde man jo antage, at han selv havde føjet til efter skrevne Kilder eller ud af sin egen Fantasi.

Vi skal imidlertid søge at vise, at Nicolo Zenos kartografiske Hovedkilde endnu er ukendt, men at det maa have været et portugisisk Søkort fra Midten af det 16. Aarhundrede, og at det ikke er Zeno, der først har omformet Clavus' A-Type-Grønland og givet det den Skikkelse og Plads, det har hos Mercator og Ortelius.

Allerede i det af Lucas fremdragne Kortmateriale findes der Tegn paa, at en Udvikling af Zeno-Kortets Type har fundet Sted, før dette Kort blev til i Aaret 1558.

Sammenligner man Zeno-Kortet (Fig. 65) med Mercators Kort fra 1554 og 1569 (Fig. 66 og 67), er man ikke i Tvivl om, at Mercator paa det sidste har laant grønlandske Stednavne og Navne som Icaria og Drogeo fra Zeno-Kortet; ikke desto mindre maa Mercator allerede i 1554 have benyttet et Kort, hvor Grønland og Island var anbragt omtrent som paa Zeno-Kortet, men hvor Grønland ligesom paa Kortet 1569 var en Ø, skilt fra nordligere Lande ved et Stræde, hvori Øen Margaster (fra Clavuskortet) var anbragt. Dette tyder paa en *fælles* Kilde for de tre Kort, altsaa ældre end 1554, som ikke kan være et af A-Kortene (Kopierne af Clavus' yngre Kort), hvor Grønland ikke er en Ø. At den gamle A-Kort-Type *alene* skulde være Modellen for Zenos Grønland, er ogsaa usandsynligt; thi hos Zeno er det jo anbragt langt mod Vest, meget vestligere end Irland, medens det karakteristiske for Clavus' Kort jo netop var det

¹ BJØRNBO & PETERSEN, Clavusmonografi. Kap. VI.

[Fig. 68. Det portugisiske Søkort i Service hydrographique, Paris.]

smalle Nordhav med Grønland tæt nord for Irland. Vil man ikke tage sin Tilflugt til saadanne Forklaringer som, at Grønland hos Zeno er flyttet mod Vest for at give Plads til hans mange Øer i Nordhavet, maa man antage, at den Forbedring i Grønlands Placering, som faktisk har fundet Sted, maa skyldes Paavirkning fra et yngre Kort. Men da det var Corte-Real-Kortene, hvor denne Forbedring indførtes, ligger det nær at antage, at et Kort af Cantino-Typen (Fig. 23—24) har været Aarsagen. Denne Antagelse støttes delvis ved, at Grønlands Sydspids hos Zeno er flyttet 3 Grader længere mod Nord end paa A-Kortene.

At der maa ligge et portugisisk Kort bag Zeno-Kortets „Frislanda“ udtalte Lucas en Formodning om (l. c. S. 113), idet han baade hos Zeno og paa Matheus Prunes' Kort fra Majorca 1553 konstaterede Søkortoplysninger om Marskland (Espraya), Sandbanker (sabrius) o. l. i en Sprogform, som tydede paa portugisisk Oprindelse. Noget Bevis lader der sig dog næppe føre ad den Vej; men saa meget mere beviser det portugisiske Søkort i Service hydrographique (Søkortarkivet) i Paris, hvis Nordamerika-Fremstilling HARRISSE har publiceret i sit sidste Værk¹.

Paa dette Kort ser man hos HARRISSE nordøst for Labrador Spidsen af et Land med nogle ulæselige Navne paa. Da det kunde se ud til at være Grønlands Sydspids, viste Arnold Ræstad, der den Gang undersøgte Kort over Norge i Paris, os den Velvilje at tage en Skizze af Kortets Nordensfremstilling, og da det strax var os klart, at vi her havde en Prototyp for saavel Zenokortet som Mercators Kort fra 1554 og 1569, fik vi ved det danske Gesandtskabs Bistand og velvillig Imødekommenhed fra det franske Marineministerium et Fotografi af det mærkelige Kort, som her er gengivet som Fig. 68.

Kortet er desværre ikke dateret, men efter dets Fremstilling af Nordamerika bestemmer HARRISSE det til ca. 1550, snarere før end senere. Ældre er Kortet da næppe, men yngre kan det jo altid tænkes at være. Selv om det imidlertid skulde være nogle Aar yngre end Zeno-Kortet, repræsenterer det et ældre Trin i Udviklingen end dette. Det er heller ikke netop det portugisiske Søkort, Nicolo Zeno har benyttet — thi det har færre Navne end Zeno-Kortet; men det er et mindre komplet Exemplar af en hidtil ukendt portugisisk Søkorttype, som maa være ældre end 1554. Ligesom paa Mercators Kort fra dette Aar er Grønland nemlig en Ø skilt fra et nordligere Land ved en tvedelt Ø nordøst for Island. Hos Mercator ser man ganske vist kun den østligste Del af Grønland, men Landet kaldes for „Groenland insula“ og har ganske samme Form og Afslutning

¹ HARRISSE, *Terre-neuve*, Pl. XVI, S. 233 & 364.

som paa det portugisiske Søkort. Mercators Kort fra 1569 derimod svarer helt til Søkortet, en Nordkyst, en Vestkyst og paa Overgangen en stor Bugt med en mindre Ø, der ogsaa hedder Grønland (eller rettere Groclant). Men medens Mercators Kort fra 1569, som nævnt, viser Afhængighed af Zeno-Kortet, finder man paa det portugisiske Søkort ikke sikre Spor til nogen Afhængighed.

I Modsætning til Mercators Kort mangler det Zeno-Kortets Icaria, Drogeo og Estotilant og har ikke dets Frisland med de sammenrodede islandske og færøiske Stednavne. Det mangler ogsaa en for Zeno-Kortet karakteristisk Navnedublet (Chan og Hian) paa Grønlands Østkyst, som Mercator har optaget. Endelig mangler det alle de Laan fra Olaus Magnus' carta marina, som præger Zeno-Kortets og Mercator-Kortets Island og Norge; det lægger i Modsætning til dem Frislanda nord for Islanda og har som flere portugisiske Søkort en delvis forældet, delvis fortrinlig Skandinaviens-Fremstilling med Navne som „Nortecape“, „Loffot“ osv., der tyder paa en god, hidtil ukendt Kortlægning af Norges og Ruslands Ishavskyst og det hvide Hav uafhængig af Olaus Magnus, der danner Grundlaget for Zeno-Kortet og Mercators Kort fra 1569.

Der er altsaa Beviser nok for, at det portugisiske Søkort fra Service hydrographique er ganske uafhængigt baade af Zeno-Kortet og Mercators Kort fra 1569, men forudsætter et mere detaljeret Kort, som ligger til Grund baade for Zenos og Mercators Kort.

Vi skal nu se, at flere af de Navne og Øer paa Zeno-Kortet, som man hidtil ikke har fundet paa ældre Kort, har staaet paa denne tabte Kilde.

Nordøst for Island har Zeno anbragt 7 Øer: „Mimant, Bres, Talas, Danbert, Brons, Iscant, Trans“. Storm paaviste, at det var Isflagerne ved Olaus Magnus' Island, der var gjort til Øer, og antog derfor, at Navnene var opdigtede af Nicolo Zeno¹. Erizzo², Major³ og Lucas⁴ identificerede derimod Navnene med Øer i Shetlandsgruppen. Lucas antog saaledes, at Mimant, Bres og Talas svarer til Mainland (Minlant), Bressay (Bres-ey) og Yelli (Iala), og heri har han sikkert Ret; mere usikre er hans Identifikationer af Danbert med Hamna (Hamber) og Brons med Barras, medens hans Sammenstillinger Iscant med Unst og Trans med St. Romans rimeligvis er forkerte.

Af disse 7 Navne genfindes nu de 5 paa det portugisiske Søkort i Formerne „ninant, bres, talas, brons, scaut“ lige nordøst for det til Zenos Islanda svarende „Frislanda“. Anbringelsen er altsaa den samme som paa Zeno-Kortet. At Navnerækken er mindre fuldstændig, viser blot, at det som sagt

¹ STORM, l. c. S. 14.

² Le scoperte artiche narrate dal conte FRANCESCO MINICALCHI ERIZZO, Venezia 1855.

³ R. H. MAJOR, The voyages of the Venetian Brothers N. & A. Zeno, London 1873.

⁴ LUCAS, l. c. S. 102.

ikke er Søkortet i Service hydrographique, der er Zeno-Kortets Model, men et andet, mere komplet Kort af samme Type.

Der var maaske dem, der vilde paastaa, at det saa snarere var det portugisiske Søkort, der havde gengivet 5 af Zeno-Kortets 7 Navne; men dertil er at sige, at Navnene er af langt ældre Dato, idet de allerede forekommer paa det nylig udgivne katalanske Verdenskort fra ca. 1350¹, som nu findes i Modena.

Længst ude mod Randen af Oceanet paa dette mærkelige Verdenskort, som forener Hjukortenes Verdensopfattelse med Søkortenes Teknik og Landfremstilling, ser man en Øgruppe med Navnene „bunnj“ (eller „biennj“), „minaut, bres, donbert, tales, brons, jslanda, tranes“, d. v. s. den samme Række Ø-Navne som paa Zeno-Kortet, blot i en mere komplet Skikkelse. Som Fællesforklaring paa hele Gruppen staar der: „Aquestas illes son apel-lades Jslandes — Disse Øer kaldes Islandes“. Ø-Navnene er altsaa i de katalanske Søkorts allerældste Periode naaet frem paa de paa den spanske Halvø tegnede Kort ligesom de andre Navne og Legender om Nordhavet og dets Øer, der udmærker de ældre katalanske Søkort², og de er strax blevet knyttet til Islands Navn. Men saa er det klart, at Niccolò Zeno snarest har Ø-Navnene fra et Søkort fra den spanske Halvø. Af Navneformerne paa Modena-Kortet faar vi at vide, at Zenos „Ischant“ ikke er Unst, men Island (Islant), og at hans „Trans“ næppe er St. Romans, men snarere et af de mange nordiske Stednavne paa -nes, som findes baade paa Shetlands- og Orkn-Øerne. Det er nemlig ikke udelukket, at nogle af Ø-Navnene tilhører Orkn-Øernes Gruppe. „Brons“ kunde f. Eks. lige saa godt være Strons-ey i denne Gruppe som Barras i Shetlandsøerne, „Bunnj“ kunde lige saa godt svare til Burray i Orknøerne som til Burra i Shetlandsøerne, og Minaut kan lige saa vel være de førstes som de sidstes Mainland (Hovedland).

At „Grislanda“, som ogsaa findes paa det portugisiske Søkort i Service hydrographique, men ellers ikke paa noget Kort før Zeno, kan være fremkommet af den fælles Ø-Gruppe-Betegnelse „Islandes“ paa Modena-Kortet som Dublet til dets „Islanda“ (Ischant), er klart nok³. Der er derfor Grund til at tro, at Navnene Frislanda, Grislanda, Islanda og Ischant (-scaut) paa det portugisiske Søkort og Zeno-Kortet alle fire er Navne paa Island, fremkomne ved Dublinger og Kombinationer af sydeuropæiske Søkort i Tiden 1350—1550. Niccolò Zeno har rimeligvis taget alle disse Øer samt Neome, Podalida og maaske ogsaa Estland fra et portugisisk Søkort fra det 16. Aarhundrede af samme Type som det i Service hydrographique, og blot føjet en Del Navne til fra Olaus Magnus' carta marina.

Fra denne portugisiske Kilde stammer rimeligvis ogsaa Zeno-Kortets Grønland, dog ikke udelukkende. Det er, som vi skal se, snarest en Kombination af en af de italienske Kopier af Clavus' nyere Kort (Fig. 10 og 16) og af en portugisisk Omformning deraf. At en saadan har eksisteret, viser nemlig Søkortet i Service hydrographique.

Det er, som man ser paa Fig. 68, fuldt af Stednavne, der skriver sig fra et Kort af den yngre Clavustype i dens uforvanskede Form

¹ Se Studi italiani di filologia indo-iranica. Vol. 5, Suppl. Bologna 1908.

² Se BJØRNBO & PETERSEN, Anecdota Cartographica, Tab. 1.

³ At „Grislanda“ er Island antog JAPETUS STEENSTRUP, Zeniernes Reiser i Norden, Kbhvn. 1883, S. 112.

(A-Typen). Det har nemlig i Modsætning til B-Kortene (Fig. 19) Navnene fra Folkeviseverset i den *rigtige Orden*, har fordærvede Navneformer som *gum*, der kun kan forklares ved A-Kortenes *ghi* ($A_4 = \text{Cod. Vat. Urb. 274}$) eller *yhi* ($A_8 = \text{Zamoiskikortet}$), og har Navnet *hoen*, der mangler paa samtlige B-Kort¹. Mindre afgørende er Manglen af Navnet „Engrovelant“, som paa B-Kortene er Grønlands eneste Landsnavn. Da det portugisiske Søkort antagelig er ældre end Zeno-Kortet, er det efter Nicolaus Germanus' og Henricus Martellus' Tid (sl. S. 129—152) det ældste Kort, hvor A-Kortenes grønlandske Stednavnerække møder os. At det skulde have faaet sine grønlandske Navne fra Zeno-Kortet er ikke udelukket, men grumme usandsynligt. Zeno-Kortets CROLANDIA kan f. Eks. daarligt forklares som Model for Søkortets rigtigere GRVLANDA, derimod kan begge Navne forklares som lette Forvanskninger af Grundformen GROLANDIA. Zeno-Kortets „Chā pm/“ kan næppe forklare Søkortets tilsvarende „Cabo ham“, hvor „Cabo“ er Oversættelse af „promontorium“; derimod kan dette „Chā“ saa godt forstaas som en Sammentrækning af den portugisiske Form „C[abo]ham“. Søkortets Gentagelse af Navnet „Driuer“ (Rio diuer længst mod Nord og R. duuer paa den rigtige Plads som paa Zeno-Kortet Diuer fiumen) lader sig ogsaa vanskelig forklare ud fra Zeno-Kortet. Den mindre Ø Grønland (Groclante) kan ikke være taget fra Zeno-Kortet, hvor den mangler, men forudsætter ialtfald, at dette af Søkortets Tegner skulde være kombineret med et andet Kort, om det havde været Model for Søkortet. Endelig er der det mærkelige St. Thomas Kloster (Zeno-Kortets „S. Tomas zenobium“), som i en ganske tilsvarende Form genfindes i Søkortets „Santo thomas zenob[io]“². At det latinske Ord for Kloster „caenobium“ her er stavet med z, skulde efter romanske Filologers Sigende snarere tyde paa spansk eller portugisisk end italiensk Oprindelse af Navnet, om end Brugen af z var mere almindelig i venetiansk Dialekt end ellers i Italien. Ordet zenobio var i ældre Tid brugt paa den spanske Halvø, om end monasterio ligesom i Italien var det almindelige Ord. I sin italienske Text skriver Nicolo Zeno stadig „monasterio“. Søkortets Terra incohita, som svarer til Zenos terre incognite, viser intet.

Har vi bedømt den ikke helt klare Kildesammenhæng rigtig, er altsaa den Type for Grønlands Fremstilling, som møder os hos Mercator 1569 og, saa vidt man kan se, ogsaa 1554, ældre end Zeno-Kortets, og derfor maa vi foreløbig skyde det sidste til Side, holde

¹ Se BJØRNBO & PETERSEN, Clavusmonografi, Bilag 3.

² Paa Søkortet staar tydeligt „Zenob“. Om der staar „io“ bagefter, er derimod usikkert.

os til det portugisiske Søkort og undersøge, hvorledes dets Grønlandsbillede er fremkommet.

Fraset St. Thomas Klostret er Stednavnene altsaa hentet fra et A-Kort, og snarest det ene af de af Nicolaus Germanus udførte, som nu findes i Vatikanet (Cod. Urbin. lat. 274). Her er nemlig de to midterste Bogstaver i Ordet *hien* ulæselige, saa at man kan læse „han“ eller „ham“; her er Formen *ghi*, der forklarer Formen „guni“ og Formen „diuer“ for „driuer“, medens „Spichbod“ og „nurdum“ mangler. Dette A-Kort forklarer ogsaa i Hovedsagen Grønlands Form og dets store Bugt mod Nordvest paa Søkortet; men det forklarer ikke, at Landet er en Ø, ikke dets vestlige Beliggenhed og heller ikke Øen Groclante ved Siden af Hovedlandet.

For at forklare hele denne Omformning af Typen maa vi ty til andre Kilder.

Det, der bevirkede, at A-Typens Grønland blev flyttet mod Vest, var Gaspar Corte-Reals Besejling og Kortlægning af Landets Østkyst og sydligste Vestkyst (se S. 159 ff). Dog blev paa den af Corte-Real-Typerne (Cantino-Typen), som Waldseemüller bragte frem paa Tryk, A-Kortenes Landforbindelse mellem Grønland og Nordeuropa opretholdt (se Fig. 23 & 31). Paa et enkelt portugisisk Søkort (Pilestrina-Kortet, Fig. 34) blev allerede ca. 1511 denne Landforbindelse brudt. Aarsagen var Paavirkning fra Ruysch's Kort fra 1508 (Fig. 28), hvor Nordpolen var omgivet af Nicolaus af Lynn's fire Øer med de fire Sunde imellem (sl. S. 211). Paa Pilestrina-Kortet blev de to Øer dog landfast dels med det Corte-Real'ske, dels B-Typens Grønland; men hos Oronce Fine mødte vi 1531 en Fremstilling, hvor Cantino-Typens Grønland var skilt fra Europa ved Sunde og mellemliggende Øer og ikke landfast med de fire Øer om Polen (Fig. 40). Om Oronce Fines Type var skabt af ham selv eller hvilede paa ældre Søkort, der dannede Mellemlid mellem den og den 20 Aar ældre Pilestrina-Type, kunde vi derimod ikke afgøre (S. 234).

Naar vi nu ca. 20 Aar senere paa et portugisisk Søkort møder en lignende Fremstilling, hvor A-Typens Grønland er lagt paa det Corte-Real'ske Grønlands Plads, men er blevet til en Ø, nord for hvilken der atter møder os et Komplex af Øer omkring selve Polen, saa er der nogen Grund til at antage, at der i Portugal ret tidligt er fremkommet forskellige Kombinationer af A-Typen, Corte-Real-Kortene og Ruysch's Verdenskort, og at det er et saadant portugisisk Kort, Oronce Fine har benyttet. Men udelukket er det jo ikke, at det er Oronce Fines Verdenskort, der ligger bag det portugisiske Søkort. Sikkert er det ialtfald, at begge Kort hviler paa samme Kombination af Nicolaus af Lynns, Clavus' og Corte-Real's Beretninger og Kort.

I Fremstillingen af Grønland er der dog paa to Punkter en tydelig Forskel mellem Oronce Fine og Søkortet. B-Typens Engronelant findes endnu hos Oronce Fine og strækker sig der langt mod Nord. Det er forsvundet paa Søkortet, hvis europæiske Ishavskyst synes at hvile paa nyere, gode Kortlægninger paa Stedet. Til Gengæld har Søkortet faaet en ekstra lille Grønlands-Ø nordvest for Hovedlandet, den samme Dublet, som vi fandt paa Ulpius-Globen 1542 (se S. 299 og Fig. 55), og som vi kunde følge tilbage til de portugisiske Søkort (se Fig. 36).

5 WHSE 02978

